
ZFD 7

---

zadarski filološki dani

ZBORNIK
RADOVA

Zadar, 2019.

Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku i Odjel za rusistiku

Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku
Odjel za rusistiku

ZFD 7

zadarski filološki dani

Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa
Zadarski filološki dani 7 održanoga u Zadru i Biogradu
na Moru 22. i 23. rujna 2017.

Zadar, 2019.

ZADARSKI FILOLOŠKI DANI VII

Zbornik radova s Međunarodnoga
znanstvenog skupa *Zadarski filološki dani 7*
održanoga u Zadru i Biogradu na Moru 22. i 23. rujna 2017.

ISSN 1846-4995

UDK 81.82

Nakladnik

Sveučilište u Zadru

Za nakladnika

Dijana Vican, rektorica

Povjerenstvo za izdavačku djelatnost

Josip Faričić, predsjednik

Uredništvo zbornika

Rafaela Božić, Sandra Hadžihalilović, Renate Hansen-Kokoruš (Austrija), Karel Jirásek (Češka), Polina Korol'kova (Rusija), Kornelija Kuvač-Levačić, Josip Lisac, Josip Miletić, Patrycjusz Pająk (Poljska)

Urednici zbornika

Rafaela Božić, Sandra Hadžihalilović, Josip Lisac

Recenzenti zbornika

Natalija Kaloh Vid, Katarina Lozić Knezović

Recenzenti članaka

Irina Anastasijević, Ivica Baković, Sanja Baričević, Anita Bartulović, Dubravka Bogutovac, Rafaela Božić, Eugenija Ćuto, Maša Grdešić, Kristina Grgić, Sandra Hadžihalilović, Adijata Ibrašimović Šabić, Marina Jajić Novogradec, Goran Kalogjera, Kornelija Kuvač-Levačić, Boris Kuzmić, Tin Lamac, Josip Lisac, Danijela Lugarić Vukas, Mile Mamić, Zdenka Matek Šmit, Linda Mijić, Josip Miletić, Biljana Mirchevska-Bosheva, Maja Pandžić, Jevgenij Paščenko, Neda Pintarić, Ivo Pranjković, Marina Radčenko, Ekaterina Terzijoska, Ana Tomljenović, Josip Užarević, Denis Vekić, Nenad Vertovšek, Ivana Vidović Bolt, Ivica Vigato, Jasmina Vojvodić, Slavica Vrsaljko

Jezična redakcija

Autorska

Ovitak

Crtež

Denis Vekić

Fotografija

Ivana Jenjić

Grafičko oblikovanje

Ines Bralić

ZADARSKI FILOLOŠKI DANI VII

Predgovor	9
DEKLARACIJA O NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA	11
Matijas Baković i Ivana Kresnik SARAJEVSKA „DEKLARACIJA“ O HRVATSKOM JEZIKU	13
Vladan Čutura „POLITIKA, A NE LINGVISTIKA“ – HRVATSKI JEZIK NA NOVOSADSKOM SVEUČILIŠTU	29
Josip Lisac ZADARSKI KROATISTI I DEKLARACIJA	39
Ivica Mataija i Sanja Vrcić-Mataija ODJECI DEKLARACIJE O NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA NA PODRUČJU GOSPIĆA	49
Josip Miletić JEZIČNA (NE)RAVNOPRAVNOST U SLUŽBENIM SPISIMA SFRJ DESETLJEĆE NAKON DEKLARACIJE O NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA	65
Ljudmil Spasov, Borče Arsov i Igor Dvorščak ODJECI DEKLARACIJE O NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA U SR MAKEDONIJI	79
Vice Šunjić REAGIRANJA I RAZMIŠLJANJA HRVATSKIH KROATISTA IZVAN HRVATSKE NAKON OBJAVE DEKLARACIJE O NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA	95
JEZIK I KNJIŽEVNOST ZADARSKOGA PODRUČJA (S NAGLASKOM NA 18. STOLJEĆE)	117
Ivan Pederin UPRAVNI JEZICI U DALMACIJI	119
Nataša Šprljan OPIS GOVORA ZADARSKIH STANARA	125

FANTASTIKA I MISTIKA U SLAVENSKIM KNJIŽEVNOSTIMA	137
Rafaela Božić ZEMLJA SRETNIH JANA LARRIJA – FANTASTIKA SOVJETSKE UTOPIJE	139
Dolores Butić NATPRIRODNO U DJELU <i>OBSIDIO IADRENSIS</i>	155
Душица Ђокић ДИЈАЛЕКТИЧКОТО ЕДИНСТВО НА ФАНТАСТИЧКОТО И РЕАЛИСТИЧКОТО ВО ПРОЗАТА НА СЛАВКО ЈАНЕВСКИ – ПАТ КОН ИСКОНСКИТЕ ТЕМЕЛИ НА ДУХОВНИОТ ИДЕНТИТЕТ	175
Дагмар Грамсхаммер-Холь ФУНКЦИЈА ФАНТАСТИЧЕСКОГО В <i>КРОКОДИЛЕ ДОСТОЕВСКОГО</i>	197
Галина Гуменная ПЕРСОНАЖИ НАРОДНОЙ ДЕМОНОЛОГИИ В ПОЭЗИИ А. С. ПУШКИНА	207
Марианна Леонова ФУНКЦИЈА ГРАНИЦЫ В ПОВЕСТИ БРАТЬЕВ СТРУГАЦКИХ «ПИКНИК НА ОБОЧИНЕ» И В ФИЛМЕ АНДРЕЈА ТАРКОВСКОГО «СТАЛКЕР»	219
Dejan Milutinović FANTASTIKA SAVREMENE SRPSKE KNJIŽEVNOSTI	231
Диана Мосова «СКАЗОЧНОЕ» В РАССКАЗЕ В. В. НАБОКОВА «НЕЖИТЬ»: СТРАНОВЕДЧЕСКИЙ КОММЕНТАРИЙ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РКИ	241
Ina Nikolić MOTIVI I SIMBOLIKA DEMONSKOG U <i>BJESOVIMA</i> F. M. DOSTOJEVSKOG	249
Marijana Terić STRUKTURA ROMANA-KLEPSIDRA I FANTASTIČKI DISKURS U DJELU MILORADA PAVIĆA <i>UNUTRAŠNJA STRANA VETRA</i>	265
Zoran Tihomirović ZDRAVO LUDILO: KOMPARATIVNA ANALIZA PSIHIJATRIJSKIH INSTITUCIJA NA RUSKOM FILMU	283

SUVREMENE LINGVISTIČKE TEORIJE I SLAVISTIKA	291
Branka Barčot DOMOLJUBLJE KAO VERBALNA ASOCIJACIJA U AUTOPREDODŽBI GOVORNIKA HRVATSKOGA JEZIKA NA PODRUČJU GRADA ZAGREBA	293
Željka Čelić i Tetyana Federer VEZNICI IZMEĐU MORFOLOGIJE I SINTAKSE: OD KAŠIĆA I UŽEVYČA DO NAJNOVIJIH HRVATSKIH I UKRAJINSKIH GRAMATIKA	307
Наталия Дмитренко ПРОЕКТ СОЗДАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ МЕТОДИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ ПО РКИ	319
Ivana Jovanović NEKA ZAPAŽANJA O KARIKATURI KAO NOVINSKOJ FORMI	327
Jelena Jovanović Simić O 'ŽANRU ' I 'FUNKCIONALNOM STILU'	349
Наталья Игоревна Кикило НЕЗАВИСИМАЯ ДА-КОНСТРУКЦИЯ В ЗАГОЛОВКАХ СТАТЕЙ СМИ И РЕКЛАМНЫХ СЛОГАНАХ (НА МАТЕРИАЛЕ МАКЕДОНСКОГО И СЕРБСКОГО ЯЗЫКОВ)	365
Анна Петрикова НАРОДНЫЕ ПРИМЕТЫ КАК ЯЗЫКОВОЕ ОТРАЖЕНИЕ ЖИЗНИ РУСИНСКОГО ЭТНОСА	377
Lenka Ptak DIALOG W INTERNECIE. ZACHOWANIA JĘZYKOWE MŁODZIEŻY NA CZATACH (NA MATERIALE POLSKIM I SŁOWACKIM)	385
Kristina Repar NAROD BEZ NARODNOSTI JE TIJELO BEZ KOSTI: 175. OBLJETNICA MATICE ILIRSKЕ (HRVATSKЕ) I 170. OBLJETNICA PROGLAŠENJA HRVATSKOGA JEZIKA SLUŽBENIM	397
Kazalo imena	427

Predgovor

Sedmo izdanje zbornika Zadarski filološki dani predstavlja radove izložene na Međunarodnome znanstvenom skupu *Zadarski filološki dani 7* održanom 22. i 23. rujna 2017. godine u Zadru i Biogradu na Moru. Organizacijski su odbor skupa činili: Rafaela Božić (predsjednica), Sandra Hadžihalilović, Sanja Knežević, Kornelija Kuvač-Levačić, Josip Lisac, Josip Miletić, Denis Vekić te Sanja Baričević i Maja Pandžić kao tajnice skupa, dok su znanstveni odbor činili: Vanda Babić, Rafaela Božić, Gordana Čupković, Sandra Hadžihalilović, Sanja Knežević, Kornelija Kuvač-Levačić, Josip Lisac, Zdenka Matek Šmit, Josip Miletić, Helena Peričić, Ante Periša, Marina Radčenko, Zvezdana Rados, Mirela Šušić, Adrijana Vidić iz Zadra te Josip Bratulić iz Zagreba, Sintija Čuljat iz Rijeke, Renate Hansen-Kokoruš iz Graza, Polina Korol'kova iz Moskve, Karel Jirásek iz Praga i Patrycjusz Pajak iz Varšave.

S obzirom na pedesetu godišnjicu *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* skup je započeo plenarnim predavanjem profesora Ive Pranjkovića na tu temu, a u zborniku je zastupljeno sedam radova iz te sekcije. I u ovom izdanju zbornika nastavljamo povijesni put kroz jezik i književnost zadarskoga područja, ovaj put s naglaskom na 18. stoljeće. U toj sekciji objavljena su dva rada. Posebno inspirativna bila je sekcija *Fantastika i mistika u slavenskim književnostima* koja je iznjedrila jedanaest, tj. gotovo trećinu ukupnih radova. U sekciji *Suvremene lingvističke teorije i slavistika* predstavljeno je devet radova.

Dakle, od sedamdeset izloženih radova na skupu u ovom je zborniku objavljeno dvadeset devet radova koji su prošli postupak dvostruke slijepa recenzije. Čak je petnaest radova iz pera kolega filologa iz Austrije, Makedonije, Rusije, Njemačke, Srbije, Crne Gore, Slovačke i Poljske te zbornik osim višejezičnosti krasi i širok pogled u teme slavenske filologije.

Posebno nam je drago da je prvi radni dan skupa završio u crkvi sv. Dominika gdje su sudionici skupa mogli pogledati monodramu Teatra VeRRdi „Desnica: igre proljeća i smrti“ u režiji i izvedbi Jurja Arasa. Tako je obilježeno i pedeset godina od smrti velikoga zadarskog pisca Vladana Desnice.

Drugi dan skupa bio je organiziran u Biogradu na Moru. Time smo nastavili dobru tradiciju suradnje s gradovima i općinama u široj okolici Zadra. Osim rada u sekcijama sudionici su posjetili Zavičajni muzej Biograd na Moru. To je muzej smješten u nevelikoj zgradi na biogradskoj

rivi koji uistinu zadivljuje brojnošću svojih eksponata, koji govore o bogatoj povijesti biogradskoga kraja, te entuzijazmom svojih djelatnika.

Skup je dugi niz godina organizirao Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, tj. dva odsjeka koji su ga činili: Odsjek za hrvatski jezik i književnost i Odsjek za ruski jezik i književnost. U vremenu od održavanja skupa taj se odjel rasformirao i dva su odsjeka dobila status odjela postavši tako Odjel za kroatistiku i Odjel za rusistiku. U konačnici tako ovaj zbornik postaje rezultatom suradnje dvaju odjela, a vjerujemo da će se ta dobra suradnja nastaviti i dalje.

Zahvaljujemo svim autorima, recenzentima i svima ostalima koji su svojim radom pripomogli realizaciju ovoga zbornika, a posebno gradonačelniku Biograda na Moru Ivanu Knezu te gospodinu Boži Došenu koji su nas tako toplo primili u svome gradu.

Urednici
Rafaela Božić
Sandra Hadžihalilović
Josip Lisac

**DEKLARACIJA O NAZIVU I POLOŽAJU
HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA**

Matijas Baković
Odsjek za kroatologiju
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
matbakovic@hrstud.hr

UDK: 811.163.42'272
(497.15 Sarajevo)
Pregledni rad
Primljeno: 29. 3. 2018.
Prihvaćeno za tisak: 18. 9. 2018.

Ivana Kresnik
Odsjek za kroatologiju
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
ikresnik@hrstud.hr

Sarajevska „deklaracija“ o hrvatskom jeziku

U zagrebačkom časopisu *Kritika* (1970., br. 12) Grgo Gamulin osvrnuo se je na bosansko-hercegovačku kompleksnu nacionalnu situaciju apostrofirajući da su sarajevski kulturni časopisi zatvoreni za bosansko-hercegovačke Hrvate. Na plenumu Udruženja književnika BiH njegovo je pisanje komentirao Lazar Amidžić optuživši hrvatske književnike kao glavne krivce za takvo krivo predočavanje stanja u BiH. Na Amidžićevu optužbu, ali i na atmosferu progona, odgovorila je u siječnju 1971. skupina hrvatskih književnika iz BiH izjavom objavljenom u više dnevnih novina (*Vjesnik, Oslobođenje, Borba, Politika*) pod različitim naslovima. U *Vjesniku*, pod naslovom *Kada ćemo odgovoriti Grgi Gamulinu?*, sedmero književnika (Stanko Bašić, Veselko Koroman, Vitomir Lukić, Nikola Martić, Mirko Marjanović, Vladimir Pavlović i Mile Pešorda) istaknulo je da je „zapadna“ (hrvatska) varijanta tadašnjega konstrukta hrvatsko-srpskoga ili srpsko-hrvatskoga književnoga jezika u degradiranoj poziciji i pod dominacijom „istočne“ (srpske) varijante. Ta se sarajevska izjava stoga može smatrati sestrinskom deklaracijom zagrebačkoj *Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*. U radu prikazujemo okolnosti i poticaje koji su doveli do potpisivanja sarajevske „deklaracije“ te razmatramo kakav je odjek imala u svoje vrijeme u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini.

KLJUČNE RIJEČI: *Bosna i Hercegovina, 20. stoljeće, hrvatski jezik u BiH, hrvatsko-srpski jezik, sarajevska „deklaracija“*

Uvod u problematiku

Odmah nakon stvaranja Kraljevine SHS započeo je planski uvoz učiteljskoga kadra iz Srbije u BiH i mijenjanje dotad ustaljene terminologije koja je naslijeđena iz austro-ugarskoga razdoblja i koja se oslanjala na hrvatsku tradiciju. O tom najbolje svjedoče riječi Mitra Papića koji je, proučavajući školstvo u BiH tijekom austro-ugarske okupacije, ustvrdio:

U školama, državnim i konfesionalnim, izuzev srpske škole, vladala je školska terminologija, koja je u to vrijeme upotrebljavana u školama u Hrvatskoj. To je došlo otuda što su udžbenici dolazili z (*sic!*) Hrvatske i što se priličan broj nastavnika, a naročito onih u gimnazijama i srednjim školama, školovao u Hrvatskoj. Tom terminologijom nazivani su školski predmeti, razni naučni pojmovi, neki oblici rada u školama kao i razni administrativni postupci u školskom dopisivanju. U pedagoškoj štampi u Bosni i Hercegovini, izuzev kod nekih Srba pisaca, takođe je upotrebljavana takozvana zapadna terminologija. U nekim udžbenicima koji su specijalno pisani za Bosnu i Hercegovinu (historija, geografija, čitanke, gramatika bosanskog jezika) pojavljuju se naizmjenično termini koji su se upotrebljavali i u Hrvatskoj i u Srbiji. Za nastavne predmete upotrebljavana su imena kao u hrvatskim školama (povjest, zemljopis, gospodarstvo, kućanstvo, krasnopis, kemija, jezikoslovje itd.). Svi pojmovi vezani za tjelesno vaspitanje (odgoj) takođe su se u nastavi i udžbenicima nazivali onako kako su se nazivali u školama u Hrvatskoj (*sic!*) (šport, nogomet, gombanje, gombaona, koturanje itd.). (...) Ovo je ostalo sve do kraja okupacije. Poslije 1918. godine udžbenici dolaze pretežno iz Beograda. Veći broj nastavnika takođe dolazi iz istočnih krajeva. I jedno i drugo donosi novu terminologiju i tako dolazi do određene zbrke (Papić 1972: 169–170).

Sve je to bilo u skladu sa starom ideologijom o Bosni i Hercegovini kao srpskim zemljama pa je trebalo i nesrpsko stanovništvo „uvjeriti“ u ispravnost takvih stavova. Osobito su muslimanske osnovne škole bile izložene nagloj srbizaciji (usp. Pandžić 2001: 20) jer se nastojalo preodgojem muslimanskoga življa dobiti apsolutnu premoć na tlu Bosne i Hercegovine. Ipak, najbolje su hrvatske gimnazije (isusovačka Nadbiskupska gimnazija u Travniku, Franjevačka gimnazija u Visokom i Franjevačka gimnazija na Širokom Brijegu) nastavile svoj rad i nakon 1918. godine (Pandžić 2001: 35).

Stanje se nakon Drugoga svjetskoga rata dodatno pogoršalo kada je započeo otvoreni progon hrvatskih učitelja i nastavnika, njihovo ubijanje te zatvaranje škola u krajevima koje su većinom nastanjivali Hrvati (Pandžić 2001: 146–147). Tako je samo gimnazija u Visokom nastavila s radom, a druge su prisilno zatvorene, često i uz neviđene zločine, kao npr. nad franjevcima profesorima na Širokom Brijegu. Novi je nastavni kadar u potpunosti doveden iz Srbije i odmah se kroz školstvo i medije krenulo s posrbljivanjem leksika, a pravoga otpora nije ni moglo biti jer je nad hrvatskim narodom i jezikom stalno lebdjela hipoteka ustaštva koja

je više od dva desetljeća sprječavala bilo kakve jezične rasprave. O jačini provođenja srbizacije svjedoči i podatak da je na popisu stanovništva 1953. godine, iako je jezik u BiH službeno prozvan srpskohrvatskim, velika većina pučanstva izjavila da govori srpskim jezikom, a slična se situacija nastavila i nakon Novosadskoga dogovora pa su pedesete godine 20. stoljeća u BiH protekle u potpunoj srpskoj kulturnoj prevlasti (Pandžić 2001: 150–151). Takva situacija, u kojoj se jedan dio dvosložnoga naziva jezika mogao slobodno koristiti, a drugi se nije smio upotrijebiti izvan zadanih kanona, trajala je sve do pada Rankovića 1966. godine, nakon čega se u čitavoj Jugoslaviji javljaju novi glasovi koji zahtijevaju veću ravnopravnost svih naroda pa se takvo ozračje pokušalo preslikati i u BiH.

Odmah nakon objavljivanja *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* 17. ožujka 1967. godine slijedili su brojni napadi na sadržaj same *Deklaracije* i politički pritisci na njezine potpisnike. Ubrzo je uslijedio i odgovor srpske strane u vidu *Predloga za razmišljanje*, kojim su se srpski književnici usuglasili s pravom svakoga naroda na ravnopravnost u jezičnim pitanjima, uključujući i samo imenovanje jezika i njegov daljnji razvoj, ali istodobno su tražili bolji položaj ćirilice i pravo Srba u Hrvatskoj (kao i Hrvata u Srbiji) da se služe srpskim jezikom u službenoj komunikaciji te da se školuju po svojem školskom programu, što je praktički, s obzirom na brojnost Srba u Hrvatskoj, značilo potpunu kulturnu autonomiju u odnosu na druge narode. Budući da se Bosna i Hercegovina, zbog svojega sastava stanovništva, našla između tih dvaju prijedloga, vlasti (CK SKBiH) tē republike odlučile su osuditi i napasti oba stajališta kao štetna i pogubna za razvoj bratstva i jedinstva (Šipka 1999: 129–130). Toj su se političkoj osudi pridružili i profesori i suradnici Filozofskoga fakulteta u Sarajevu (Šipka 1999: 133) pa je tako Partija svojim tezama pridodala i stručnu „potkrijepljenost“ kako bi se održao privid jedinstvenosti gledišta. Sve je to bilo uvod u širu akciju na bosansko-hercegovačkom tlu, gdje se nastojalo zadržati postojeće jezično stanje, koje je trebalo integrirati istočnu i zapadnu varijantu zajedničkoga jezika (Lučić 2004: 12). Godinu dana nakon osude, CK SKBiH dao je novu ocjenu jezičnoga stanja u BiH (15. ožujka 1968.) u kojoj se ponovno poziva na zajedništvo uz osudu nametanja bilo koje varijante pozivajući se na zaključke Novosadskoga dogovora (Šipka 1999: 136) vidjevši u njem jedinu mogućnost opstojnosti postojećega stanja.

Situacija se ponovno zaoštrila 1970. godine nakon Desete sjednice CK SKH (siječanj 1970.), na kojoj je osuđeno unitarističko jugoslavenstvo, što je izravno slabilo položaj Bosne i Hercegovine, koja se upravo uzdala u jugoslavenski integrirajući čimbenik pa je odmah u Sarajevu od 23. do

25. travnja 1970. održan *Simpozijum o jezičkoj toleranciji*, na kojem je naglašeno: „Narodima Bosne i Hercegovine i njihovoj kulturi ne odgovara usmjeravanje književnog jezika u pravcu dvovarijantske (ili dvojezičke) polarizacije niti formiranje treće, bosanskohercegovačke varijante, jer bi to bilo protivno našoj jezičkoj stvarnosti“ (Šipka 1999: 139). Nitko nije ponudio rješenje problema pa je zadržano postojeće stanje i stečena prednost istočne varijante (srpskoga jezika i leksika). U zaključcima je pak, između ostaloga, navedeno da je naziv jezika obvezno dvočlan, srpskohrvatski i hrvatskosrpski, te da je izbor naziva potpuno slobodan. Istaknuta je ravnopravnost obaju pisama, ćirilice i latinice, a osobito je naglašeno da se nastava u školama izvodi na ijekavskom književnom jeziku¹ (Šipka 1999: 140), što je bilo priznavanje poraznoga stanja nakon 1945., kada je većina učitelja došla iz Srbije i održavala nastavu na svojem materinskom jeziku i koji se, očito je, svojega dijalekta nisu odrekli ni nakon više od 25 godina djelovanja u bosansko-hercegovačkoj sredini. Iako je istaknuto da narodima Bosne i Hercegovine ne odgovara formiranje treće, bosanskohercegovačke varijante, kasniji pokušaji išli su upravo u pravcu stvaranja zasebnoga *bosanskohercegovačkoga jezičkoga izraza* neovisnoga, kako se tada formuliralo, i o zapadnoj i o istočnoj varijanti zajedničkoga jezika.

Pozadina sukoba

Događanja i atmosfera u Hrvatskoj na kulturnom planu utjecali su i na BiH, gdje su se muslimanski književnici, tražeći svoj put i mjesto u jugoslavenskoj zajednici naroda, sve više javljali sa svojim viđenjima jezične situacije i prijedlozima njezina uređenja u BiH. Neki od njih stali su u obranu „zapadne jezične varijante“ i leksika koji su smatrali autohtonim bosansko-hercegovačkim, a koji se potirao u obje Jugoslavije srpskim leksikom.

---

¹ Alija Isaković naglašava da se dio članova simpozija pobunio i tražio izmjenu već usuglašanih stavova tražeći da se „iz zaključaka izbací riječ ‘obavezno’ u odjeljku koji traži od nastavnika obaveznu upotrebu ijekavskog izgovora – u nastavi“ (Isaković 1970: 56–57). Koroman pak postavlja upit „zašto obaveza da se u nastavi ima pridržavati ijekavskog izgovora nije protegnuta i na – fakultetske profesore? Da li zato što katedru hrvatskosrpskog jezika i jugoslavenskih književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu vode predavači od kojih se većina (gotovo 70 %) služi ekavskim izgovorom, a od ostalih tridesetak posto ijekavaca niti jedan zapadnom varijantom?“ (Koroman 1970: 46)

Situacija je dostignula svoj vrhunac objavom broja časopisa *Život*² (11–12, 1970.), u kojem su svoja stajališta o suvremenom bosanskohercegovačkom jezičnom stanju iznijeli tadašnji književnici i jezikoslovci. Potrebno je izdvojiti tekstove Alije Isakovića, Maka Dizdara i Veselka Koromana.

Alija Isaković u tekstu *Varijante na popravnom ispitu* zalaže se za priznavanje u BiH, uz hrvatsku i srpsku, i treće varijante – bosanske. Također se zalaže za povratak i slobodnu uporabu leksika koji je zajednički hrvatskoj i bosanskoj „varijanti“ (Isaković 1970).

Mak Dizdar u tekstu *Marginalije o jeziku i oko njega* zalaže se za priznavanje posebnosti muslimanskim stanovnicima i za vraćanje fonema *h* u javni jezik, nalazeći uporište u živom jeziku, ali i u „zapadnoj varijanti“ (Dizdar 1970).

Veselko Koroman u tekstu *Uvlake gredu – a postole stoje* upozorava na dvostruke kriterije i nesuglasje između propagirane jednakosti i prava svakoga čovjeka da se koristi jezičnim sredstvima po vlastitoj želji i službenoga stava u državnim ustanovama i medijima u kojima se nameće jedan standard (Koroman 1970).

Isaković i Dizdar, polazeći od specifične situacije bosanskohercegovačkih Muslimana,³ založili su se za vraćanje dijela izbačenoga leksika „zapadne varijante“ u javni život, obrazlažući to ukorijenjenošću u svijest domaćega stanovništva. Koroman medijskim kućama između ostaloga spočitava guranje srpskoga standarda i ekavskoga izgovora te primjenu dvostrukih mjerila kod navođenja pojedinih književnika u kojima se za pisce iz Srbije navodi da su srpski, a za pisce iz Hrvatske koristi se atribut *naš*. Navedeni je broj *Života* trebao izići sredinom 1970. godine, ali je, kako navodi uredništvo, „većina zahtijevala produžavanje roka za slanje rukopisa, s obzirom na važnost i delikatnost teme“ (Dizdar i Koroman 1970: 3).

Na bosansko-hercegovačku situaciju osvrnuo se Grgo Gamulin u tekstu *Na rubu ili u jezgri problema* u zagrebačkom časopisu *Kritika*. Govoreći o trendovima u kojima se hrvatsko ime u nekim područjima sustavno potire i izostavlja, Gamulin u jednoj bilješci konstatira da „je

² Taj časopis *Život* potrebno je razlikovati od časopisa *Život: list za unutaraju kulturu* koji je u Sarajevu objavljivala Družba Isusova, a zabranile su ga komunističke vlasti nakon završetka Drugoga svjetskoga rata. Danas izlazi u Zagrebu kao *Obnovljeni život*.

³ Vjersko-narodnosna zajednica muslimana, odlukom CK SK BiH u svibnju 1968., postala je zajednica Muslimana u nacionalnom smislu. To je poslije potvrđeno ustavnim amandmanima te popisom stanovništva 1971. godine, od kada postaju konstitutivan narod u SFRJ.

kulturne krugove u Zagrebu već dugo zanimala čudna pojava i pitanje, abnormalno za svako normalno društvo, a pogotovo ono koje ističe svoje socijalističke sadržaje: gdje su imena bosansko-hercegovačkih Hrvata na stranicama sarajevskih književnih i kulturnih časopisa? Teško ih je naći. [...] Na to pitanje, koje se oslanja na neospornu činjenicu (dovoljno je otvoriti »sadržaje« pojedinih godišta!) bilo bi dobro dati pozitivan odgovor, ali ne parolama, etiketiranjem i stereotipnim: »što se to 'njih' tiče?« – nego pokušajem da se pojava analizira i nekako kompenzira, i da se stvarno nešto učini u tom smislu, makar i sa stipendijama. Ili možda postoji neki drugi odgovor na to pitanje? Ili možda postoji drugi neki put prema ravnopravnosti i bratstvu?“ (Gamulin 1970: 399, bilj. 3).

Zbog Gamulinova istupa reagirao je Lazar Amidžić 8. siječnja 1971. na sjednici Udruženja književnika BiH. Napao je i optužio hrvatske književnike u BiH da snose odgovornost za negativan opis društveno-kulturnoga stanja u BiH u tekstu Grge Gamulina (An. 1971a: 5).

Na Amidžićeve optužbe nadovezao se Svetozar Marković 18. siječnja u sarajevskom dnevnom listu *Oslobođenje* tekstom *Osvrt na dvobroj časopisa »Život«*. Zamjera urednicima što su i sami objavili članke u vlastitom časopisu tvrdeći da se njihovi prilozi ističu i to „jedan po svojoj lingvističkoj neobaviještenosti, a drugi i po neobaviještenosti i po tendencioznosti“. U prvoj se primjedbi obrušava na Maka Dizdara i dio njegova priloga o zapisivanju glasa *h* jer „se stvari ne smiju posmatrati samo iz jednog aspekta“. U drugoj primjedbi zamjera Veselku Koromanu jer je donio popis riječi iz „zapadne varijante“ koje se u javnoj komunikaciji ustrajno zamjenjuju riječima iz „istočne varijante“, čudeći se „koliko [je] lingvističke neobaviještenosti (ili nepismenosti) skupljene na jednom mjestu“ te poentirajući na kraju osvrta nad obojicom tvrdnjom: „neskromno je kad neko sam sebe uključuje u istaknute nosioce kulturnog života makar to i bio“ (Marković 1971a: 4).

Markoviću je odgovorio Veselko Koroman također u *Oslobođenju*, 23. siječnja, tekstom *Obaviješteni i neobaviješteni*, u kojem mu odmah zamjera da „o propustima iz oblasti jezika – na koje taj časopis upozorava – nikada ranije nije napisao niti slova“. Tvrdi da je u pozadini Markovićeva istupa „njegova srdžba proključala iz istine koju razgoličujem na stranicama 'Života'“ te da se javio tek kad je čuo „prijekor što nije djelovao korektnije na jezikoslovnom polju“. Na kraju naglašava da su Svetozar Marković i Jovan Vuković predstavnici Matice srpske koji „istupaju kao tumači jezičnih interesa narodâ u ovoj republici“, u kojoj Matica hrvatska nema svojih predstavnika (Koroman 1971: 6).

Na Koromanovu reakciju Marković je odgovorio već 25. siječnja u istom listu kratkim osvrtom *Polemika i »polemika«*, u kojem se pita

„može li se javno raspravljati bez vrijeđanja i klevetanja“. Zaključio je da je najbolje (ako ga druga strana već kleveta) „da ne dozvoli da bude ISPROVOCIRAN“ jer će na kraju jedino kulturna javnost presuditi „šta je istina, a šta kleveta“ (Marković 1971b: 4).

Sukob u Udruženju književnika BiH kulminirao je ostavkama Maka Dizdara, Anđelka Vuletića, Vladimira Pavlovića i Vitomira Lukića. Nastavljeni su napadi na časopis *Život*, s optužbom da se „kroatizira“. Zatim je Koroman u *Životu* (1971., br. 9) objavio podatke o nacionalnoj strukturi suradnika časopisa, koje je nadopunio podacima o nacionalnoj zastupljenosti u sudstvu i pravosuđu, republičkoj upravi, informiranju, kulturi, prosvjetnim institucijama i zavodima, iz kojih se iščitavala premoć srpskih kadrova u svim područjima društveno-kulturnoga života. Taj je broj časopisa *Život* zabranjen (Koroman 1996: 81–90).

Kada ćemo odgovoriti Grgi Gamulinu?

Na optužbe Lazara Amidžića izrečene na sjednici Udruženja književnika Bosne i Hercegovine, ali i na cjelokupnu stvorenu atmosferu, odgovorila je skupina hrvatskih književnika iz BiH izjavom objavljenom u više dnevnih novina 28. i 29. siječnja 1971. godine.

U *Vjesniku* je 28. siječnja izjava objavljena pod naslovom *Kada ćemo odgovoriti Grgi Gamulinu?* Istoga dana izjavu su prenijele i dvoje beogradske novine: *Borba* pod naslovom *Izjava grupe sarajevskih književnika*, a *Politika* pod naslovom *Uslovi za odgovor Gamulinu*. Sarajevsko *Oslobođenje* izjavu je objavilo 29. siječnja pod naslovom (kao i *Vjesnik*) *Kada ćemo odgovoriti Grgi Gamulinu?* Potpisnici izjave su: Stanko Bašić, Veselko Koroman, Vitomir Lukić, Nikola Martić, Mirko Marjanović, Vladimir Pavlović i Mile Pešorda.

U *Oslobođenju* su, uz izjavu, objavljena i dva komentara: obrazloženje uredništva zašto je izjava objavljena dan kasnije i pismo Mladena Oljače.

Uredništvo *Oslobođenja* donijelo je popratni komentar *Povodom »Pisma sedmorice«*, u kojem pojašnjava razloge zakašnjenja u odnosu na zagrebačke i beogradske novine. Jasno je izrazilo stav da „ne može preuzeti rizik da pet kucanih strana jednog teksta, veoma ozbiljnih implikacija“ objavi bez uredništvu predanih vlastoručnih potpisa autorā. Na popisu je prekrizhen Ibrahim Kajan, koji se u tom trenutku nalazio izvan Sarajeva i nije mogao vlastoručnim potpisom podržati izjavu, a dopisan je Vladimir Pavlović (An. 1971b: 7).

Uz osvrt uredništva preneseno je i pismo Mladena Oljače koji se čudi odluci *Oslobođenja* da izjavu ne objavi kad i druge tiskovine te

navodi da „pada u oči da je Izjava sročena pregrijano, pristrano pa i neodmjereno, ali isto tako, ona pokreće neka savremena i ozbiljna pitanja našeg književnog, kulturnog i političkog života“ (Oljača 1971: 7).

U zagrebačkim i beogradskim novinama izjava je donesena bez ikakvih popratnih komentara jer su im tada bile zanimljivije i važnije teme sukob dviju Matica oko rječnika i predstojeći popis stanovništva, a više su prostora dobili i sukobi u Udruženju književnika BiH. Čak ni jedne novine, osim sarajevskoga *Oslobođenja*, nisu prenijele cjelovitu izjavu, nego su tek predočile njezine najvažnije točke. Tako je ta važna izjava za hrvatski narod u BiH prošla gotovo nezamijećeno u hrvatskoj kulturnoj javnosti. Iza zagrebačke Deklaracije stale su sve uglednije hrvatske ustanove, a sarajevska je, u nedostatku institucionalne organiziranosti, bila pokušaj hrvatskih književnika iz BiH da javnost upozore na to da se proklamirana ravnopravnost u toj republici zapravo ne provodi.

Zbivanja u Udruženju književnika BiH zasjenila su tu izjavu pa o njoj u *Oslobođenju* uzgredno piše tek M. Karabeg 11. veljače u prilogu *O jeziku, o varijantama* naglašavajući: „I pored dramatizacije i nepotrebne povišene temperature teksta sa potpisima sedmorice i nekih na brzinu datih procjena i tumačenja u vezi sa stanjem u kulturnom životu BiH i nacionalnom tolerancijom, ovaj istup imao je i korisne komponente“ (Karabeg 1971: 5). Ne pobijajući ničim stavove koje su iznijeli hrvatski književnici, kronološki je naveo „argumente“ koji idu u prilog jezičnoj toleranciji na bosansko-hercegovačkom tlu, poentirajući na kraju da se ne može „tolerantno prihvatiti stav prema kojem postoji pedesetogodišnja smišljena invazija istočne varijante koja je, prema tim tvrdnjama, dovela do pune primjene ijekavizirane istočne varijante“ (Karabeg 1971: 5). Tako je izjava skupine hrvatskih književnika čitateljima predstavljena kao nagla, nepromišljena, pristrana, donesena pregrijane glave, koja, istina upozorava na neke tendencije, ali ne nudi argumente za iznesene teze jer su, po riječima osporavatelja izjave, svi dotadašnji zaključci⁴ govorili u prilog jezičnoj toleranciji i neupitno dopuštali slobodnu uporabu bilo koje varijante.

Što su, dakle, izjavili hrvatski književnici u BiH?

Sadržaj ove izjave treba shvatiti kao sažet odgovor na pitanje koje je na nedavnom plenumu Udruženja književnika BiH postavio Lazar Amidžić, funkcioner Republičke konferencije Socijalističkog saveza

⁴ *Saopštenje Izvršnog komiteta CK SK BiH iz 1968., Simpozij o jezičkoj toleranciji iz 1970. i sl.*

radnog naroda Bosne i Hercegovine. Pitanje, samo po sebi, možda ne bi trebalo uzeti kao provokaciju, jer je upućeno sa govornice jednog eminentnog kulturnog skupa, da ono nije bilo izneseno na erupciji optužbi za »laži« i najnižu vrstu političkog i kulturnog doušništva, protiv »grupe hrvatskih pisaca« iz ove Republike koji, po mišljenju Lazara Amidžića, snose odgovornost za nepovoljnu deskripciju ovdašnjih kulturnih prilika u članku Grga Gamulina objavljenom u dvanaestom broju »Kritike«. Nesporedna je i okolnost da Lazar Amidžić nije nastupao kao književnik, nego je bio predstavljen »kao gost«, (mada se nije nalazio na službenom spisku pozvanih), i došao je za govornicu van uobičajene plenumske procedure, bez najavljene teme i u trenutku kada je diskusija o referatima pročitanim u prvom dijelu zvanično proglašena završenom. To su samo formalni simptomi koji, na žalost, upućuju da se tu nije radilo samo o provokaciji, nego da je ta provokacija imala stručno razrađenu strategiju kako bi zaobišla sva proceduralna i etička pravila.

Čak da je ovakvo pitanje imalo čist upitni oblik, inspiriran intelektualnom radoznalošću i dobrom voljom da se istini pogleda u oči, odgovor na njega zahtijevao bi određene pretpostavke. One su, u prvom redu, metodološke i terminske prirode – metodološke po porivu i načinu na koji je samo pitanje postavljeno, njegov otrovni kontekst, gdje je afekt razmijenjen za argumente, a terminski jer bi već bilo krajnje vrijeme utvrditi sadržaj nekih pojmova kao što su nacionalnost, nacionalni osjećaj, nacionalni interesi, nacionalizam, svesti njihovu sadržinu na preciznu, gotovo pravnu stilizaciju, praktički manipulativnu, zato što se ima utisak da u zakonskim dokumentima oni svakako nešto određeno podrazumijevaju, dok se u kontekstu političkih optužbi, kakva je bila i ova Lazara Amidžića, ti, u kulturnom i političkom rječniku vitalni pojmovi, javljaju bez sadržine, ali sa prizvukom proskriba i diskvalifikacije.

Nema nikakve sumnje da treba odgovoriti na sva pitanja zainteresiranih promatrača sa strane, ali prije svega na ona otvorena i alarmantna što ih postavlja naša zbilja. Stoga ćemo mi s punom sviješću intelektualne, književničke i ideološke obaveze odgovoriti Grgi Gamulinu tek:

- kada se između kulture i politike ne bude stvarala barijera koja onemogućuje otvorenu, iskrenu i argumentiranu razmjenu mišljenja sa jasno deklariranih pozicija legalne nacionalno-kulturne pripadnosti,

- kada neki predstavnici hrvatskog dijela kulture u političkim tijelima ne budu statisti po »nacionalnom ključu«, nego javni povjerenici iza čije uloge stoji određeni kulturni program,
- kada se kadrovska struktura u kulturnim institucijama, izdavačkim kućama i glasilima javne komunikacije uskladi prema izbalansiranim nacionalnim interesima,
- kada se takve pozicije ne budu koristile za naivno motivirane oblike kulturne diskriminacije (kao što je pokazala publikacija »Književni razgovori« u redakciji Izeta Sarajlića i s pogovorom Ivana Fogla),
- kada se u jezičkoj praksi osjeti prisutnost zaključaka Simpozija o jezičkoj toleranciji, a lektori prestanu vršiti masakr nad zapadnom varijantom hrvatskosrpskog jezika i konačno započne ozbiljan razgovor o našem jezičkom standardu,
- kada u otkrivanju kulturnog nasljeđa Bosne i Hercegovine prevlada sistematski, programski i eruditivan stil rada, otvoren prema čitavoj kulturnoj javnosti, i kada se energije i novčana sredstva tog poduhvata ne budu trošili na djela lišena programskog opravdanja te ugledne fundacije, ili stručno promašena, umjesto da se angažiraju stručnjaci za još neistražena područja svih kultura naroda ove Republike na ravnopravnoj osnovi,
- kada Ivan Fogl, koji po nacionalnom paritetu predsjedava zajedno s Vama skupovima u Republičkoj konferenciji Socijalističkog saveza, gdje se rješavaju sudbinska pitanja kulture, bude barem po profesionalnoj političkoj obavezi, ako ne po savjesti, odgovorio mladom hercegovačkom pjesniku Mili Pešordi zašto u materijalima za jedan službeni skup, izrađenim u Vašoj instituciji, nisu, pored ostalih sličnih manifestacija, ni spomenuti Šimićeви susreti. (Znači li to da su oni diskvalificirani?),
- kada ovoj kulturnoj javnosti prestanu dijeliti lekcije savjesti u kojima unitaristička psihologija poprima oblik agonije, koje se već na više skupova pojavljuju nepozvane i »kao gosti« zloupotrebljavaju gostoprimstvo, da bi ovo područje, otvoreno za demokratski i slobodan razgovor o vlastitim problemima, pretvorile u poligon obračuna protiv jedne nacionalne i kulturne suverenosti s pozicija druge, u ulozi njenog eksponenta,
- kada Vi i Vaši istomišljenici ustanete protiv nepravdi što su činjene istoj onoj kulturi, i istini (sic!) tim ljudima koje ste optužili kao huškače i doušnike Grge Gamulina,
- kada se u kulturi prestane nastupati u stilu arogantnog policijskog dušebrižništva, kako ste Vi učinili u nekoliko navrata, sistematski, uporno mjereći dubinu javnog strpljenja,

- kada bude sasvim jasno u čije ime Vi govorite, jer se ova sredina ionako uz velike napore odupire pokušajima kulturne kolonizacije sa raznih strana, pa mora vjerovati u vlastite snage za izlaz iz vlastite krize. Nije potrebno da Vas uvjeravamo da ona ima dovoljno intelektualnih i moralnih kapaciteta i da bi sasvim mogla bez usluga kakve su joj ponudili vaši istupi,
- kada se desi (što bi možda bilo daleko bolje) da se, pored Hasana Grapčanovića, javi neki političar koji bi Vam u ime napadnutog dijela hrvatske kulture odgovorio za javnom tribinom. Nama bi, u tom slučaju bilo daleko jednostavnije, jer bi to ostao dijalog političara koji izrazito, i valjda legalno, predstavljaju interese triju legalnih nacionalnih kultura. Na žalost, ta treća reakcija nije uslijedila, i mi se prihvaćamo političkog rizika da popunimo jedno beznadežno prazno mjesto u javnom predstavljanju vlastitih kulturnih interesa, ako je već neko drugi, a ne mi sami morao da nas, razumije se u svrhe optužbe, podvede pod taj tako usputno određujući naziv »grupe hrvatskih pisaca«,
- Kada (sic!) bi ovakvi istupi bili barem javni i samo verbalni, jer ako oni dolaze od čovjeka političkog zvanja i utjecaja, bojimo se da je to mnogo opasnije, zato što je on još uvijek u stanju da uradi više i gore od onoga što je rekao.

U tom slučaju i Grgi Gamulinu, i samoj javnosti mnoge stvari bile bi jasnije.

Kada ove pretpostavke budu ispunjene, onda ćemo mi sa osjećanjem zadovoljene pravde i dobrom osnovom za međusobno povjerenje raditi na vlastitim kulturama i onom što nas u njima povezuje kao ljude koji su svojim bićem i svojom poviješću duboko ukorijenjeni u ovo tlo.

I tek tada ćemo moći da odgovorimo Grgi Gamulinu – ako on dotle bude živ.

Stanislav BAŠIĆ
Veselko KOROMAN
Vitomir LUKIĆ
Mirko MARIJANOVIĆ
Nikola MARTIĆ
Mile PEŠORDA
Vladimir PAVLOVIĆ
(*Oslobodjenje* 1971: 7)

Iz izjave je jasno da je jezično pitanje stavljeno u „zajednički paket“ s ostalim kulturno-društvenim pitanjima koja su tih godina opterećivala bosansko-hercegovačke Hrvate (ali i Muslimane) te ih dovodila u neravnopravan položaj u Bosni i Hercegovini. Bio je to pokušaj da se jasno kaže da u BiH supostoje tri kulture koje se prožimaju, ali koje također imaju svoju zasebnost sa svojim jezičnim stilizacijama i kulturnim razlikama, koje nisu nužno „uvezene“ iz drugih republika, nego su dio zajedničkoga identiteta s istim narodom u drugim republikama.

Sastavljači pisma problemu položaja Hrvata u Bosni i Hercegovini pristupaju iz više kutova. Apostrofiraju šutnju političkih predstavnika u BiH koji su izabrani da brane i štite interese hrvatskoga naroda, jasno prozivajući i vladajući sustav koji dopušta da neki obnašaju takve odgovorne funkcije samo kako bi se na papiru zadovoljila proklamirana ravnopravnost svih naroda, dok su u stvarnosti ti isti predstavnici Hrvata tek statisti po „nacionalnom ključu“ koji ni najmanje ne brinu o kulturi koju predstavljaju. Potpisnici naglašavaju da se ni kulturna baština triju bosansko-hercegovačkih naroda ne valorizira na jednak način, što je također posljedica nebrige predstavnika izabranih u ime hrvatskoga naroda. Nadalje, svjesni „političkog rizika“, upozoravaju na nejednak položaj hrvatskih predstavnika u svim državnim poduzećima, od kulturnih institucija do javnih glasila, kao i na nejednako tretiranje tih istih ustanova prema kulturnim manifestacijama na cijelom bosansko-hercegovačkom području (izostavljanje i samoga spomena Šimićevih susreta).

Jezikom se konkretno bavi peta točka, koja naglašava da će se odgovoriti Grgi Gamulinu „kada se u jezičnoj praksi osjeti prisutnost zaključaka simpozija o jezičkoj toleranciji, a lektori prestanu vršiti masakr nad zapadnom varijantom hrvatskosrpskog jezika i konačno započne ozbiljan razgovor o našem jezičnom standardu“ (Bašić i dr. 1971: 7). Riječ je bila o hrabroj i smjeloj izjavi, osobito kada se stavi u kontekst vremena nastanka. Proklamirana ravnopravnost jednostavno nije zadovoljavala jedan dio bosansko-hercegovačke kulturne zajednice. Zahtijevali su se i tražili novi putovi koji bi vodili k istinskoj ravnopravnosti svih naroda u Bosni i Hercegovini. Nije se više moglo šutjeti, kako navodi Koroman (1970: 21–22), na objašnjenja da priloge iz Beograda u Sarajevo šalju izvjestitelji ekavci zbog štednje, a priloge iz Zagreba izvjestitelji iz BiH koji se služe ijekavskom verzijom istočne varijante, a ne izvjestitelji iz Zagreba koji bi tada naravno priloge pisali „zapadnom ijekavskom varijantom“, te se u tom kontekstu nije razmišljalo o štednji. Upravo jednom takvom žestokom reakcijom i konstatacijom o „masakru nad zapadnom varijantom“ nastojalo se neutralizirati i zaustaviti sve buduće

pokušaje nametanja jednoga jezičnoga sustava za cijeli teritorij Bosne i Hercegovine.

Hrvatski su književnici u BiH, ponukani tadašnjom situacijom u kojoj se jedno predočavalo javnosti, a drugo radilo pod krinkom bratstva i jedinstva (u nedostatku bilo kakve institucionalne pomoći), svjesni kakvoj se opasnosti izlažu,⁵ hrabro progovorili u trenutku kad su se i u BiH osjećala strujanja iz tadašnje SR Hrvatske. Iako je izostala šira reakcija javnosti i kulturne zajednice na traženja potpisnikā, oni su ipak snosili posljedice svojega čina. Istina, nisu završili na robiji, što je to tada bilo često, ali su šikaniranja svakodnevno osjećali u svojoj radnoj okolini (Koroman 1996: 133, 136).

Za razliku od zagrebačke *Deklaracije*, koja želi „ustavnim propisom utvrditi jasnu i nedvojbenu jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika: slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga, makedonskoga“ (*Deklaracija* 2017: 21), sarajevska „deklaracija“ traži provedbu već ranije donesenih zaključaka o jezičnoj ravnopravnosti na bosansko-hercegovačkom teritoriju. Dakle, nije se u njoj radilo o razgrađivanju i rušenju, nego o pokušaju identifikacije i priznavanja jedne postojeće nacionalne kulture u konkretnom podneblju (BiH), koja uz to pripada i jednomu širemu hrvatskomu nacionalnomu korpusu.

Zaključak

Sarajevska „deklaracija“ pitanje jezika spominje samo u jednoj točki, kao dio širega društveno-političkoga problema u vezi s položajem Hrvata u BiH. Osim toga, potpisana je od svega sedmero hrvatskih intelektualaca i bez institucionalne potpore. Stoga tu govorimo o „deklaraciji“ samo uvjetno. Riječ je o istupu nekolicine književnika koji nije imao ozbiljnijega medijskoga odjeka ni u BiH ni u Hrvatskoj, ali je stvorio nove temelje za rješavanje jezične problematike u BiH: usvojeni su novi dokumenti o književnom jeziku i jezičnoj politici koji su dopuštali slobodniju uporabu tzv. jezičnih varijanata. To je u konačnici rezultiralo pokušajem stvaranja jedinstvenoga „bosanskohercegovačkoga književnojezičkoga izraza“. Ne zna se točno tko je glavni sastavljač pisma, ali nagađa se da je to mogao biti Vitomir Lukić, uz pokretača cijele akcije Milu Pešordu (Sivrić 2017:

---

⁵ Takav je primjerice bio slučaj profesora Ivana Alilovića, koji je u Mostaru osuđen na zatvorsku kaznu i zbog kojega su i neki beogradski odvjetnici nazvali BiH „najnedemokratskijom republikom u Jugoslaviji“, koja je „pakao za Hrvate“ (Pandžić 2001: 161, bilj. 61). Više o slučaju Alilović vidjeti u Sivrić 2017: 176–183.

190). Iako se svjesno nastojalo prešutjeti njezine zahtjeve, ona je svojim sadržajem uspjela nadživjeti i politički okvir u kojem je nastala. I sam naziv, Sarajevska deklaracija o hrvatskom jeziku, novijega je nastanka i produkt je novoga pogleda i viđenja ondašnjih događaja. Naravno da se onda nije smjela tako nazvati, kao što ni naziv hrvatski jezik nije imao pravo javnosti u Bosni i Hercegovini.

Sarajevska izjava raskrinkala je ondašnju lažnu politiku bratstva i jedinstva u Bosni i Hercegovini. Svojim sadržajem i danas je aktualna kao prije pedeset godina. Istina, danas Hrvati u BiH svoj jezik mogu slobodno imenovati svojim imenom, ali im se, kao i prije pedeset godina, nameću „statisti po nacionalnom ključu“. Nekadašnju dominaciju srpskoga jezika nastoji zamijeniti dominacija bošnjačkoga jezika, koji nasljeđuje istu onu „varijantu“ za čiju su se slobodu i ravnopravnost zajednički zalagali tadašnji hrvatski i muslimanski književnici, ali s jednom važnom razlikom: ondašnje riječi koje su muslimanski pisci smatrali zajedničkom svojinom i za čiju su se ravnopravnu uporabu zalagali sa svojim hrvatskim kolegama danas proganjaju kao nepotrebne kroatizme ili, još gore, kao ustaške riječi (Vričko 2009).

Literatura

- A. H. [Avdo HUSARIĆ], „Izjava grupe sarajevskih književnika“, *Borba*, 49, br. 26, 28. siječnja 1971., str. 8.
- An, „Kada ćemo odgovoriti Grgi Gamulinu?“, *Vjesnik*, 31, br. 8600, 28. siječnja 1971., str. 5.
- An, „Povodom ‘Pisma sedmorice’“, *Oslobođenje*, 28., br. 8139, 29. siječnja 1971., str. 7.
- BAŠIĆ, Stanislav, KOROMAN, Veselko, LUKIĆ, Vitomir, MARIJANOVIĆ, Mirko, MARTIĆ, Nikola, PEŠORDA, Mile, PAVLOVIĆ, Vladimir, „Kada ćemo odgovoriti Grgi Gamulinu?“, *Oslobođenje*, 28., br. 8139, 29. siječnja 1971., str. 7.
- BOSTANDŽIĆ, Zulfo, „Uslovi za odgovor Gamulinu“, *Politika*, 68, br. 20587, 28. siječnja 1971., str. 12.
- Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967. – 2017. Vijesti, komentari, osude, zaključci. U povodu 50. obljetnice donošenja.* Priredio i pogovor napisao Marko Samardžija, Zagreb, 2017.
- DIZDAR, Mak, „Marginalije o jeziku i oko njega“, *Život*, 1970, 19, br. 11–12, str. 109–120.
- GAMULIN, Grgo, „Na rubu ili u jezgri problema (o nacionalnoj ravnopravnosti u socijalizmu – u povodu diskusije o muslimanima)“, *Kritika*, 1970, br. 12, str. 398–403.
- ISAKOVIĆ, Alija, „Varijante na popravnom ispitu“, *Život*, 1970, 19, br. 11–12, str. 54–71.
- KARABEG, M., „O jeziku, o varijantama“, *Oslobođenje*, 11. 2. 1971., str. 5.
- KOROMAN, Veselko, „Uvlake gredu – a postole stoje“, *Život*, 1970, 19, br. 11–12, str. 18–46.
- KOROMAN, Veselko, „Obaviješteni i neobaviješteni“, *Oslobođenje*, 1971, 28, 23. siječnja, str. 6.
- KOROMAN, Veselko, *Potruga za cjelinom*, Zagreb, 1996.
- LUČIĆ, Ivo, „Politika oko jezika između dva mostarska savjetovanja (1966. do 1973.)“, *Motrišta*, 2004, 29, str. 10–15.
- MARKOVIĆ, Svetozar (1971a), „Osvrt na dvobroj časopisa ‘Život’“, *Oslobođenje*, 1971, 28, 18. siječnja, str. 4.
- MARKOVIĆ, Svetozar (1971b), „Polemika i ‘polemika’“, *Oslobođenje*, 1971, 28, 25. siječnja, str. 4.
- OLJAČA, Mladen, „Pismo Mladena Oljače“, *Oslobođenje*, 28, br. 8139, 29. siječnja 1971., str. 7.
- PANDŽIĆ, Vlado, *Hrvatski jezik, pismenost i književnost u bosanskohercegovačkom školstvu*, Zagreb, 2001.
- PAPIĆ, Mitar, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878 – 1918)*, Sarajevo, 1972.
- SIVRIĆ, Ivan, „Vladimir Pavlović – povijesni kontekst i lokalne okolnosti“, *Osvit*, 2017, 23, br. 91–92, Mostar, str. 165–195.
- ŠIPKA, Milan, *Standardni jezik u Bosni i Hercegovini u dokumentima jezičke politike*, Budimpešta, 1999.
- VIDOVIĆ, Domagoj, „Vladimir Pavlović i Sarajevska deklaracija o hrvatskom jeziku“, u: *Vladimir Pavlović – hrvatski književnik* (zbornik 10. Neretvanskoga književnoga, znanstvenog i kulturnog susreta), Zagreb – Metković, 2015, str. 223–230.
- VRIČKO, Josip, „U Sarajevu više akademika nego Hrvata“, *Vijenac*, 392, 2009. URL: <http://www.matica.hr/vijenac/392/u-sarajevu-vise-akademika-nego-hrvata-3616/> (2018-03-16).

SARAJEVO “DECLARATION” ON THE CROATIAN LANGUAGE**Summary**

In the Zagreb journal *Kritika* (1970, no. 12), Grgo Gamulin wrote about Bosnian complex national relationships, pointing out that Sarajevo cultural journals were inaccessible to Bosnian Croats. At the plenum of the Association of Writers of B&H, his writing was commented by Lazar Amidžić, who said that the Croatian writers were mainly to blame for such misrepresentation of the situation in B&H. A group of B&H Croatian writers dismissed Amidžić's accusation and warned about the atmosphere of persecution in January 1971 with a statement published in several daily newspapers (*Vjesnik*, *Oslobodjenje*, *Borba*, *Politika*) under different headlines. Seven writers (*Stanko Bašić*, *Veselko Koroman*, *Vitimir Lukić*, *Nikola Martić*, *Mirko Marjanović*, *Vladimir Pavlović* and *Mile Pešorda*) pointed out that the “western” (Croatian) variant of the construct of the Serbian or Serbo-Croatian standard language of the time was downgraded and dominated by the “Eastern” (Serbian) variant. This Sarajevo statement can, therefore, be regarded as a sister declaration of the Zagreb Declaration on the Name and Position of the Croatian Standard Language. The paper presents the circumstances and incentives that led to the signing of the Sarajevo “Declaration” and discusses the impact it had in Croatia and Bosnia and Herzegovina at the time.

KEYWORDS: *Bosnia and Herzegovina, 20th century, Croatian language in B&H, Croatian-Serbian language, Sarajevo declaration*

„Politika, a ne lingvistika“ – hrvatski jezik na novosadskom sveučilištu

---

U radu ću podsjetiti na značaj i karakter Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, a potom se osvrnuti na reakcije koje je izazivalo, a i danas u velikoj mjeri izaziva pitanje povijesti odnosa hrvatskog i srpskog jezika i fenomen tzv. srpskohrvatskog jezika. U tom kontekstu, trudeći se izbjeći dosadašnja prevladavajuća stajališta, ukazat ću na jedan aktualni problem u političkim odnosima Republike Hrvatske i Republike Srbije. Riječ je o osnivanju Katedre za hrvatski jezik i književnost na Sveučilištu u Novom Sadu. U novonastaloj situaciji pojmovi „Novi Sad“ i „Deklaracija“ ipak mogu poslužiti kao rješenje problema, a ne kao mjesto spoticanja kako je do sada bilo uobičajeno. Ovim radom želim istaknuti i značaj osnivanja Katedre za Republiku Hrvatsku kao važnog mjesta u budućnosti, ne samo u znanstvenom i kulturnom nego i u političkom smislu.

KLJUČNE RIJEČI: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, hrvatski jezik, Novosadski dogovor, Sveučilište u Novom Sadu, vojvođanski Hrvati*

Uvod

Uz studentska zbivanja na Sveučilištu u Zagrebu 1968. i hrvatsko proljeće 1971. godine, Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, objavljena u zagrebačkom *Telegramu* 17. ožujka 1967. godine, jedan je od najznačajnijih događaja novije hrvatske povijesti (Jandrić 1999). Ovi su događaji bili nedvojbeno važni u kontekstu obrane hrvatskoga političkog suvereniteta i kulturnog identiteta. Dakako, objava teksta Deklaracije značila je, osobito kada je tumačimo s vremenskim odmakom od 50 godina, početak uspostave demokratičnijega ozračja u cjelokupnom intelektualnom, kulturnom, političkom i javnom prostoru u Republici Hrvatskoj.

Tekst Deklaracije, opće je poznato, bio je izravan odgovor na utjecaje Novosadskog dogovora, koji je potpisan i usvojen prosinca 1954. godine

u glavnom gradu Autonomne Pokrajine Vojvodine. Novosadski dogovor težio je deklarirati zajedničku lingvističku osnovu hrvatskog i srpskog jezika, ali bio je i podlogom za pisanje ustavnih i zakonskih odredbi koje su se odnosile na službene jezične politike u Jugoslaviji. Upravo na 50. obljetnicu Deklaracije radom želim ukazati na dvije teme koje su u ovome trenutku aktualne. One se odnose na namjere Deklaracije te na grad Novi Sad. Preciznije, tematizirat ću „položaj hrvatskoga jezika“ kao jednog od šest službenih jezika u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini te njegov status na Sveučilištu u Novom Sadu. Odmah na početku moram pojasniti da je riječ o osnivanju Katedre za hrvatski jezik i književnost na novosadskom Sveučilištu, što je jedan od najvažnijih zahtjeva Hrvata u Republici Srbiji te osim formalnoga ima i određeni simbolički značaj. Dodao bih da je pitanje osnivanja ovakvoga visokoškolskog odjela u proteklih godinu dana uvršteno visoko na listu zahtjeva hrvatske vanjske politike prema Republici Srbiji i da su upravo u tijeku prvi koraci k njegovoj realizaciji.

Srpski i hrvatski o srpskohrvatskom

Prvi od deset zaključaka Novosadskog dogovora, koji na najizravniji način upućuje na njegove namjere, glasi:

„Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.“

(Zaključci Novosadskog dogovora 2002: 447)

Ovakva unitaristička jezična stajališta, koja su bila okosnica Novosadskog dogovora, izazivala su različite reakcije ne samo kod hrvatskih nego i kod srpskih jezikoslovaca. Tomu svjedoči i zaključak srbijanskoga lingvista Petra Milosavljevića koji je u tekstu „Srbistika: stanja i perspektive“ u knjizi *Srbi i njihov jezik* (2002) upozorio na ugroženost srpskoga jezika na sljedeći način:

„Sa sedištem u hrvatskoj sredini, već od druge polovine 19. veka, ona (srbokroatistika) je nametala svoja rešenja i srpskoj strani, a posebno je to činila u vreme Titove Jugoslavije kada je Zagreb dobio državni leksikografski centar. Stavljene u inferioran položaj, nesamostalan, srpski deo filologije u srbo-kroatistici bio je doveden u položaj da služi tuđim idejama i tuđim interesima. To je bilo

moguće jer su sve glavne institucije (SANU, Matica srpska, katedre za srpski jezik i književnost, katedre za istoriju) bile stavljene u funkciju ostvarenja osnovnog trenda srbokroatistike. Pogotovo je u totalitarnom sistemu druge Jugoslavije kadrovska politika vođena u skladu sa projektovanim interesima filološko-leksikografskog centra u Zagrebu. Rezultati te orijentacije po Srbe nisu mogli da budu dobri: ne samo da je filologija bila stavljena u službu dnevne politike, nego se pokazalo da je često bila stavljena u službu tuđe i neprijateljske politike. (...) Sledstveno tome, degradirano je i obrazovanje koje je delovalo u skladu sa tako usmerenom filologijom.“

(Milosavljević 2002: 534)

Navedena reakcija, koja se legitimira pozicijom žrtve, jedan je u nizu primjera koji očituju logiku kojom je bilo oblikovano stajalište o problemu zajedničkog jezika u dijelu srbijanske jezikoslovne struke. Odričnost, osude, ali i konkretne reakcije, za što je Deklaracija najznakovitije svjedočanstvo, ipak su jače odjekivale iz polja hrvatske jezikoslovne znanosti. Na različite su načine hrvatski znanstvenici, ali i političari te kulturni djelatnici reagirali, pa i danas reagiraju na fenomen tzv. srpskohrvatskog jezika. Nerijetko, iako sve manje, diskurzom koji je sličan onomu koji možemo pročitati u radovima Petra Milosavljevića. Oprimjerit ću to reakcijom profesora Vlatka Pavletića, jednog od pisaca Deklaracije, koji je u tekstu „Obrana hrvatskog identiteta“, objavljenom 14. ožujka 1992. u listu *Vjesnik*, napisao:

„Od početka šezdesetih neprestano su jačali pritisci i izazovi, na širokom području od narodne i političke povijesti do književnosti i jezika. Nama Hrvatima sve je bilo ugroženo: otimana nam je književna i, u najširem smislu značenja, kulturna baština, a jezik je bio ne samo osporavan u svom hrvatskom izvorištu nego i u svakodnevnoj jezičnoj praksi – od vojske i savezne administracije do žurnalizma. (...) Naravno, sa svim tim su bili usuglašeni ne samo odnarođivački školski programi nego pogotovu nastavna praksa u kojoj su se javljali agresivno unitaristički i srpski nacionalni elementi.“

Razlog zbog kojega sam odlučio navesti ova dva citata, jedan profesora Milosavljevića i jedan profesora Pavletića, jest taj što simboliziraju prevladavajuće diskurse u prošlosti kada je riječ o temi odnosa hrvatskog i srpskog jezika. Dakako, ova usporedba ne ide u smjeru podjele krivnje i

relativizacije događaja iz bliske nam prošlosti, nego ima namjeru pokazati dva oprečna pogleda na isti fenomen, u ovome slučaju tzv. srpskohrvatski jezik. No, ono što dijele jest diskurs. Oba teksta naime obiluju riječima i sintagmama poput „nametana rešenja“, „Titova Jugoslavija“, „inferioran položaj“, „tuđi interesi“, „totalitarni sistem“, „kadrovska politika“, „projektovani interesi“, „ugroženost“, „dnevna politika“, „tuđa i neprijateljska politika“, „jačanje pritisaka i izazova na području političke povijesti“, „vojska i savezna administracija“ i slično.

Osim toga, ova dva stava, osobito ako imamo na umu da se odnose na probleme jezikoslovne struke te da po svojoj naravi isključuju mogućnost trećeg mišljenja, jasno upućuju na to da se problem tumačio češće s političkog i ideološkog nego s lingvističkog i znanstvenog stajališta. Zato je važno znati napraviti odmak i kretati se onkraj navedenih stavova kada je riječ o odnosima dvaju jezika, kao i ako želimo argumentirati potrebe osnivanja Katedre za kroatistiku na Sveučilištu u Novom Sadu. Smatram da upravo Deklaracija na primjereniji način pristupa problemu te da iz dijelova teksta Deklaracije treba crpiti argumentaciju, iako je i ona „u prvom redu bila politički, a tek sekundarno lingvistički čin“ (Belaj 2009: 133).

Naslovom ovoga rada htio sam upozoriti na tu situaciju i preuzeo sam ga iz naslova istoimenoga novinskog članka objavljenog u *Vjesniku* 19. ožujka 1967., u kojemu se osuđuju potpisnici Deklaracije za političko, a ne lingvističko i kulturno djelovanje. Želim istaknuti i to da ću govoriti iz pozicije nekoga tko dolazi iz hrvatske zajednice u Republici Srbiji da bih pojasnio značaj i ulogu koju Katedra za kroatistiku ima u očuvanju jezika, kulture, književnosti i svekolike baštine Hrvata u Republici Srbiji. Pri tome ću težiti osvještavanju uloge koju buduća Katedra treba imati u kulturnom, znanstvenom i političkom životu za Republiku Hrvatsku.

Prije svega, riječ je o tome da bi se osnivanjem Katedre konačno priznala samosvojnost hrvatskome jeziku, ali bi se i afirmirao njegov status manjinskoga jezika u Republici Srbiji te službenoga jezika u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini. Podsjetit ću da status službenoga jezika Pokrajine imaju, osim srpskoga jezika, slovački, mađarski, rusinski, rumunjski te hrvatski jezik. Međutim, hrvatski se za razliku od ostalih manjinskih jezika i dalje ne može izučavati na visokoškolskim, akademskim razinama u Republici Srbiji. Dakle, riječ je o formalnim pravima koja nisu materijalizirana, čak posljednjih 25 godina.¹ Ono što će poznavateljima

---

¹ Nacionalnom manjinom Hrvati postaju *de facto* istupom Republike Hrvatske iz jugoslavenske federacije, no *de iure* tek 2002. godine – Zakonom o pravima i slobodama nacionalnih manjina, usvojenim u Skupštini SRJ 26. veljače 2002. godine – kada se hrvatskoj nacionalnoj zajednici priznaju status i prava nacionalne manjine.

novijih političkih prilika u Republici Srbiji biti znakovito jest to da i albanski jezik ima svoju Katedru na Filološkom fakultetu u Beogradu. Važno je u okviru ove problematike spomenuti i Odsjek za južnoslavenske jezike i književnosti zagrebačkoga Filozofskog fakulteta, točnije Katedru za srpsku i crnogorsku književnost, kao izvrstan primjer kojim bi trebalo ukazivati na reciprocitet u ostarivanju manjinskih prava.

No, vratit ću se temi i podsjetiti, kada govorimo o pitanjima zaštite manjina, na važan međudržavni Sporazum između Republike Hrvatske i Srbije i Crne Gore o zaštiti prava hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori i srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj, koji je potpisan koncem 2004., a ratificiran 2005. godine u oba parlamenta. Upravo taj Sporazum, kao i Ustav Republike Srbije (čl. 14, čl. 48, čl. 72, čl. 73, čl. 75, čl. 79, čl. 81), Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (čl. 12 i čl. 14), Zakon o visokom obrazovanju te mnogi drugi zakoni jasno navode ovo pravo i jamče osnivanje takve visokoškolske jedinice u cilju očuvanja i razvoja nacionalne i etničke posebnosti.

Ovdje bih se ponovo vratio tekstu Deklaracije, osobito njegovu dijelu koji poziva na poštivanje dijelova Novosadskoga dogovora koji je „opravdano deklarirao zajedničku lingvističku osnovu srpskog i hrvatskog književnog jezika ne poričući historijsku, kulturnohistorijsku, nacionalnu i političku istinu o pravu svakog naroda na vlastiti jezični medij nacionalnog i kulturnog života. (...) Ali usprkos jasnoći osnovnih načela, stanovite nepreciznosti u formulacijama omogućavale su da ta načela budu u praksi zaobilažena, iskrivljavana i kršena (...)“. Dodao bih kako se i danas mnoga načela Ustava Republike Srbije, njezine zakonske odredbe te međudržavni sporazumi, iako u izmijenjenom društvenom i političkom kontekstu, no ipak s vrlo preciznim formulacijama, i dalje „zaobilaze, iskrivljavaju i krše“, a odnose se opet na položaj i status hrvatskoga jezika, no sada kao manjinskoga.

Ciljevi i zadaće Katedre za kroatistiku na Sveučilištu u Novom Sadu

Republika Srbija ispunila bi stvaranjem institucionalnih, materijalnih i drugih uvjeta za ustroj i rad Katedre za kroatistiku važnu ustavnu obvezu i niz zakonskih obveza, temeljenih na međunarodnim i međudržavnim sporazumima, prema svojoj hrvatskoj manjini. Riječ je o pravu na visoko obrazovanje na materinskom jeziku, koje druge nacionalne zajednice u Srbiji, kako sam naveo, odavno uživaju. Osobito je to važno u aktualnom trenutku, u kontekstu pristupnih pregovora Republike Srbije i Europske unije, čime bi se pokazala istinska politička volja za stvaranjem boljega društvenog i institucionalnog ozračja za Hrvate u Vojvodini.

Katedra bi nadomjestila nedostajuće mjesto aktivnog i živog okupljanja, povezivanja i rada intelektualaca mlađe generacije Hrvata u Republici Srbiji na dobrobit svih Hrvata u Republici Srbiji. Ustrojem Katedre za kroatistiku dobilo bi se najznačajnije središte hrvatske manjinske kulture, književnog i znanstvenog života u Republici Srbiji. Iz toga specifičnog cilja nameću se i drugi ciljevi i zadaće te sâm program studija, među kojima su važniji:

- organizacija znanstvenog života hrvatske manjine u Republici Srbiji
- okupljanje intelektualaca i stručnjaka iz redova hrvatske zajednice u Republici Srbiji, institucijalna potpora i poticanje na njihovo uključivanje u javni i kulturni život te povezivanje s institucijama kulture i znanosti u Republici Hrvatskoj
- obrazovanje kadrova za izvedbu nastave hrvatskoga jezika i književnosti u osnovnim i srednjim školama
- izučavanje i njegovanje jezika tiska i elektroničkih medija na hrvatskome jeziku kao i jezika javnog života
- stručna pomoć i potpora prevoditeljskoj djelatnosti, bibliotekarstvu i leksikografiji
- podizanje opće jezične i književne kulture Hrvata u Republici Srbiji
- tumačenje teorijskih i povijesnih problema hrvatskog i općeg jezikoslovlja, povijesti i teorije književnosti i kulture
- primjena znanstveno, pedagoški i metodološki relevantnih spoznaja u konkretnim oblastima znanosti, obrazovanja i kulture
- znanstvena usmjerenost na cjelokupnu hrvatsku kulturu, književnost i jezik
- proučavanje i znanstvena skrb o folklornom, kulturološkom i duhovnom nasljeđu Hrvata u Vojvodini
- obrada i skrb o književnoj i znanstvenoj ostavštini Hrvata u Vojvodini
- sudjelovanje u projektima u kulturi, jezikoslovlju i književnosti s ostalim manjinskim zajednicama u Vojvodini
- razvijanje znanstvene i stručne suradnje s filološkim fakultetima i katedrama u Republici Srbiji, Republici Hrvatskoj, Europi i svijetu
- organizacija znanstvenih i stručnih konferencija
- afirmacija i promidžba suvremene hrvatske kulture, hrvatske književne i kulturne baštine te rad na ostvarivanju hrvatskoga kulturnog zajedništva
- aktivno uključivanje u kulturni i znanstveni javni život u Republici Srbiji.²

---

² Ciljevi i zadaće buduće Katedre preuzete su iz dokumenta izrađenoga za potrebe Ministarstva obrazovanja i znanosti Republike Hrvatske „Promemorija o potrebi,

Dakle, ovakav tip visokoškolskoga akademskog odjela doveo bi do oblikovanja obrazovane, stručne i kreativne populacije koja bi na znanstvenim i stručnim temeljima pridonijela usavršavanju i jačanju svih područja prava i sloboda koje Ustavom i zakonima pripadaju hrvatskoj zajednici u Republici Srbiji. Riječ je o već spomenutoj brizi za službenu uporabu jezika, podizanju kvalitete obrazovanja na svim razinama, podizanju stupnja medijske pismenosti kada je riječ o informiranju na hrvatskom jeziku te skrbi za hrvatsku kulturu, književnost i razvoj znanosti. Sve to s najviše bi akademske instance vodilo k promoviranju društvenih i kulturnih vrijednosti te sustavnom radu na očuvanju identitetskih značajki Hrvata kao autohtonog naroda u Vojvodini. S druge strane, općepoznata, ali nezanemariva činjenica jest da je broj visokoobrazovanih osoba intelektualna i kulturna snaga jednoga naroda.

Političko ili znanstveno pitanje?

Pitanje osnivanja Katedre za hrvatski jezik na Sveučilištu u Novom Sadu, na kojem se nalaze katedre drugih manjinskih jezika u Vojvodini, uvelike je političkoga karaktera jer danas, 50 godina nakon Deklaracije, o hrvatskom jeziku u ovom kontekstu govorimo u okviru ljudskih i manjinskih prava. Dakle o pravu jedne manjine na službenu uporabu, školovanje i izučavanje vlastita jezika, i zato smo isključivo na polju politike, a ne znanosti, iako je riječ o znanstvenoj problematici. To pravo upisano je, naveo sam ranije, u Ustav Republike Srbije, njezine zakone i međudržavne sporazume, kao i međunarodne ugovore. Riječ je o političkoj volji srbijanskih (ali i hrvatskih) vlasti da se ovo pitanje stavi visoko na dnevni red u rješavanju otvorenih pitanja između dviju zemalja. Politika je dakle ona koja mora riješiti ovo pitanje formalno-pravno, financijski i organizacijski.

Imajući u vidu noviju povijest srpsko-hrvatskih odnosa, kao i poteškoće u priznavanju statusa i prava hrvatskoj manjini te sporost u njihovu ostvarenju, Republika Srbija ovim bi činom pokazala da istinski poštuje samosvojnost, samobitnost i autentičnost hrvatskoga naroda, njegova jezika i kulture u svojoj državi, ali i hrvatskoga naroda i njegova jezika u cjelini, što je bila temeljna namjera Deklaracije napisane prije 50 godina. Ovakav tip visokoškolskog odjela pridonio bi društvenoj, kulturnoj i svakoj drugoj afirmaciji i promidžbi hrvatske kulture, povijesti,

---

planovima i ciljevima ustroja studija kroatistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Novom Sadu“ čiji sam bio autor.

ali i suvremenosti u Republici Srbiji, što bi trebao biti važan nacionalni interes za Republiku Hrvatsku u ovom projektu. Na koncu, ovaj Odsjek trebao bi pridonijeti približavanju stavova, uspostavljanju razumijevanja i izgradnji povjerenja dviju država i naroda preko njihovih manjinskih zajednica.

Filologija jest znanstvena disciplina, no ono čemu svjedočimo od Deklaracije do današnjih dana u hrvatskoj i srpskoj filologiji jest to da ona može postati političko pitanje *par excellence*. Filologija bi se ipak trebala vratiti svojoj izvornoj znanstvenoj zadaći jer, parafrazirat ću Branka Kunu (2009: 129), svaka znanost ispunjava svoju pravu ulogu onoliko koliko promiče samostalne navike mišljenja i istraživački duh oslobođen utjecaja bilo kakvih predrasuda, pa i političkih. Samo na taj način Novi Sad u budućnosti može postati središte sporazumijevanja, a ne nametanja političkih rješenja i ideoloških tlapnji. Takvu ulogu kroatistika kao znanost može ispuniti svojom istraživačkom dosljednošću i znanstvenom kreativnošću – opet podsjećam na riječi Branka Kune – bez predrasuda, pa i političkih.

No, zašto sam odlučio problematizirati samo ulogu jezikoslovne kroatistike u ovom procesu? Odgovor ću ponuditi citirajući velikana našega jezikoslovlja Dalibora Brozovića (1997: 9), koji je napisao da je „bez standardnog jezika nezamisliva suvremena kulturna, materijalna i duhovna civilizacija bilo kojeg naroda“. I nadalje, na pitanje kakva je priroda hrvatskoga standardnog jezika s pravnog gledišta, akademik Brozović odgovorio je da se „prava hrvatskoga standardnoga jezika određuju njegovim funkcijama za hrvatski narod, a ne stupnjem sličnosti ili nesličnosti prema drugim jezicima“ (Brozović 1997: 16).

Literatura

- BELAJ, Branimir. „Nekoliko napomena o zadacima jezikoslovne kroatistike danas“, *Kolo*, 2009, br. 1–2, str. 133–145.
- BROZOVIĆ, Dalibor. „Deset teza o hrvatskome jeziku. O ključnim pitanjima hrvatskoga književnog jezika“, u: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika: građa za povijest Deklaracije*, Zagreb, 1997.
- Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika, *Kolo*, 2009, br. 1–2, str. 69–72.
- Enciklopedija Matice hrvatske: iz književne, kulturne, društvene i političke povijesti Hrvatske. Sv. 1, A – G*, Zagreb, 2015.
- JANDRIĆ, Berislav. „Pogledi na Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“, *Povijesni prilozi*, 2000, 18, br. 18, str. 325–371.
- KUNA, Branko. „Značenje Deklaracije danas“, *Kolo*, 2009, br. 1–2, str. 122–132.
- MILOSAVLJEVIĆ, Petar. „Srbistika: stanja i perspektive“, u: *Srbi i njihov jezik: brestomatija*, Beograd, 2002.
- PAVLETIĆ, Vlatko. „Obrana hrvatskog identiteta“, u: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika: građa za povijest Deklaracije*, Zagreb, 1997.
- „Politika, a ne lingvistika“, u: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967. – 2017.: vijesti, komentari, osude, zaključci*, Zagreb, 2017.
- Sporazum između Republike Hrvatske i Srbije i Crne Gore o zaštiti prava hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori i srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj. URL: <http://www.digured.srce.hr/arhiva/263/33322/www.nn.hr/clanci/medjunarodni/2005/025.htm> (2017-09-17).
- Ustav Republike Srbije. URL: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/70-100028/ustav-republike-srbije#d2> (2017-09-17).
- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. URL: http://www.paragraf.rs/proposisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html (2017-09-17).
- „Zaključci Novosadskog dogovora“, u: *Srbi i njihov jezik* (ur. Milosavljević, P.), Beograd, 2002.

**“POLITICS, NOT LINGUISTICS” – THE CROATIAN LANGUAGE
AT THE UNIVERSITY OF NOVI SAD**

Summary

In the paper, I will recall the importance and character of the Declaration on the Name and Position of the Croatian Standard Language and look at the reactions it provoked. I want to show that even today, it still mostly raises the issue of the history of the relationship between Croatian and Serbian and the phenomenon of the so-called Serbo-Croatian language. In this context, trying to avoid the previously prevalent views, I will point to one current problem in the political relationships between the Republic of Croatia and the Republic of Serbia. This problem is about the establishment of the Chair of Croatian Language and Literature at the University of Novi Sad. In the newly- created situation, the terms “Novi Sad” and “Declaration” may, however, serve as a solution to the problem, not as a stumbling block as they until recently used to be. This paper aims to emphasize the importance of this Chair for the Republic of Croatia as an essential future place not only in scientific and cultural but also in a political sense.

KEYWORDS: *Declaration on the Name and Position of the Croatian Standard Language, Croatian Language, Agreement of Novi Sad, University of Novi Sad, Croats from Vojvodina*

Zadarski kroatisti i Deklaracija*

U radu se prikazuje kako su zadarski kroatisti i drugi nastavnici zadarske jugoslavistike 1967. prihvatili Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. U tom važnom filološkom i povijesnom događaju sastavljanja i prihvaćanja Deklaracije u Zadru je najvažniju ulogu odigrao Dalibor Brozović, a i neki drugi su se u proteklih pedesetak godina očitovali o toj temi. Vodeća mjesta 1967. su zauzimali Franjo Švelec, Dalibor Brozović i Nikola Ivanišin, a Švelec i Ivanišin su se i ograđivali od Deklaracije i osobito od njezina objavljivanja. Zanimljivo je da je dio zadarskih studenata dopisom izrazio podršku Deklaraciji i svojim napadnutim profesorima.

KLJUČNE RIJEČI: *Deklaracija, Brozović, hrvatski jezik, odjeci**

Sve u svemu, govoreći o Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika i zadarskoj kroatistici, važno je upozoriti na izvanredno značenje toga dokumenta u hrvatskoj jezičnoj povijesti i u hrvatskoj povijesti uopće, kao i na posebno značenje jednoga od zadarskih slavista, Dalibora Brozovića, u hrvatskoj jezičnoj pa i u hrvatskoj političkoj povijesti. Deklaracija iz 1967. i u širim razmjerima ima nemalo značenje, jer je ona prva naznaka početka rušenja Berlinskoga zida koje će uslijediti dvadesetak godina poslije. Dakle, nije nimalo čudno da su se taj tekst i profesor Dalibor Brozović sreli u svoje doba 1967., kada je intenzivno stvarana naša suvremenost, kada je zacrtavana hrvatska budućnost i kada je Dalibor Brozović preuzimao mjesto prvoga hrvatskoga standardologa od vrlo zaslužnoga Ljudevita Jonkea, sljedbenika nekih učenja glasovite praške škole, stvaratelja časopisa *Jezik*, jednoga od oblikovatelja suvremene jezične norme te proučavatelja hrvatske jezične povijesti.

---

* Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2014-09-1496 (*Dijalektološka i jezičnopovijesna istraživanja hrvatskoga jezika*, voditelj: prof. dr. sc. Josip Lisac).

Dakako, Dalibor Brozović bio je u Zadru vrhunski znanstvenik, a Franjo Švelec bio je od 1956. do 1976. na najvišem položaju među zadarskim slavistima. Njih držimo utemeljiteljima zadarske kroatistike i slavistike. Jezikoslovnu katedru zadarske (jugo)slavistike vodio je Brozović, književnu Nikola Ivanišin.

Situacija na zadarskom području imala je u doba Deklaracije i svojih posebnosti, jer je Filozofski fakultet u Zadru tada jedina ustanova u Hrvatskoj izvan Zagreba gdje je Deklaracija potpisana, a i zato što je to teren s nemalim postotkom srpskoga stanovništva. Tada je dolazilo i do tučnjava i sličnih nereda na nacionalnoj i na političkoj osnovi (Lukšić 2009: 142), a i Upravni odbor zadarske Matice hrvatske ogradio se od Deklaracije (Lukšić 2009: 152). Za deklaracionaše su se ponegdje tražile i smrtne kazne (Lukšić 2009: 131), dok je u zadarskom zaleđu ubrzo povećan broj ćirilčnih natpisa (Lukšić 2009: 136). Na mnogim skupovima očitovale se o bratstvu i jedinstvu, a i Katedra za hrvatskosrpski jezik i Katedra za jugoslavenske književnosti izrazile su se u tom smislu (Lukšić 2009: 140).

Dalibor Brozović ušao je u filološku znanost 1952. kada je objavio prve učenjačke radove, kada je pokrenut časopis *Jezik* i s njegovom suradnjom te kada je po prilici počela velika doista potrebna obnova hrvatskoga jezikoslovlja, a vodili su ju (navodim po godinama rođenja) Žarko Muljačić (1922. – 2009.), Dalibor Brozović (1927. – 2009.) i Radoslav Katičić (1930. – 2019.), asimilatori tada najvažnijih lingvističkih strujanja u svijetu, osobito nauka Romana Jakobsona i drugih, npr. Noama Chomskoga. Oni su hrvatski filološki rad utemeljivali na novim osnovama, a imali su i važnih prethodnika (Josip Hamm, Ljudevit Jonke, Petar Guberina, Rudolf Filipović), tu su bili i brojni istodobni obnovitelji (Vojmir Vinja, Božidar Finka, Milan Moguš, Stjepan Babić, Krunoslav Pranjić, Antica Menac, Pavao Tekavčić, Josip Matešić itd.), a među njima mislim da Bulczú László (1922. – 2016.) poglavito zaslužuje spomen. Dalibor Brozović već je u početku (*Pogledi* 1952. – 1953.) ocrtao „putove naše nauke o jeziku“ (tako glasi naslov njegova članka, br. 8, 552–559) i raspravljao o pitanju „Jezik i nacija“ (br. 11, 794–801), a početkom pedesetih godina poslao je *Borbi* kraći komentar na jedan njezin intervju s vodećim srpskim lingvistom Aleksandrom Belićem. Razumije se, nije taj komentar ugledao svjetlo dana (Brozović 1971: 195), a to na sitnu primjeru rječito ilustrira o kakvu se je vremenu radilo. Upravo na kraju 1952. Josip Broz Tito rekao je u razgovoru sa stranim novinarima da je njegova najveća želja Jugoslavija „u kojoj će biti jedna, jugoslavenska nacija“ (Bilandžić 1999: 352–353). Riječ je o političaru što je bitno oblikovao novije povijesti jugoslavenskih naroda i koji se je mijenjao, a

obično nije bio u hrvatskoj sredini i drugdje u toj zajednici točno shvaćen. Misli se u Hrvatskoj da je Aleksandar Ranković kao rukovoditelj UDBA-e i poslije potpredsjednik države glavni problem, to je i bio, no nije se vidjelo da je Titov otpor jugoslavenskom etatizmu taktika, a da mu je zapravo do jugoslavenske unitarističke partije i do neograničene osobne vlasti (Lasić 1993: 16–17). Tako je onda u sjeni Aleksandra Rankovića uslijedio novosadski „dogovor“ 1954. koji je Brozović u Novom Sadu pratio i o njemu pisao u *Vjesniku u srijedu* (br. 135 i 137, 1954.) i u *Krugovima* (br. 1, 1955, 1–11), slijedio je i pravopis dviju matica 1960. koji je Brozović često spominjao i opsežno ga prikazao u *Mogućnostima* 1961., br. 2, 140–158. Naravno, sudjelovao je i na važnom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu u jesen 1965., a u Budvi na kongresu jugoslavenskih slavista u jesen 1969. imao je glavni jezikoslovni referat o stanju i problemima u jugoslavenskoj lingvistici. Zagrijavanje pred velike standardološke bitke otpočelo je već početkom šezdesetih godina, a zbivanja su se intenzivirala od 1965. Jasno, nisu pitanja bila ni približno samo jezikoslovna, a radilo se o tom da su se nacije s novoštokavskim tipom standardnoga jezika trebale uklopiti u modernu internacionalnu civilizaciju, dok su kao prepreka na tom putu stajale još glomazne strukture birokratsko-etatističke faze socijalizma. Mislio je Brozović da je „unitaristički (...) kompleks osnovna prepreka napretku naših naroda podjednako na općedruštvenom kao i na jezičnom planu“ (Brozović 1971: 197). On prati borbu unitarističkih i antiunitarističkih snaga i u njoj sudjeluje, pri čemu zna da unitarizam na jezičnom polju može doživjeti slom samo u sklopu opće katastrofe unitarističkih snaga. Pritom je u jezičnoj bitki bilo i autonomnih crta, a ta je borba puno pridonijela ukupnom rezultatu.

Upravo u tom kontekstu došlo je u ožujku 1967., manje od godinu dana nakon Rankovićeve pada, do Deklaracije, pri čemu se moramo pozvati na činjenice. Često se prihvaća da je Dalibor Brozović jedan od sedam sastavljača Deklaracije (Miroslav Brandt, Dalibor Brozović, Radoslav Katičić, Tomislav Ladan, Slavko Mihalić, Slavko Pavešić, Vlatko Pavletić), ali ima i osporavanja. Tom se je mišljenju protivio Miroslav Brandt, isti onaj koji se je 1967. zalagao da treba izraziti lojalnost s Brozovićem i s Pavletićem, jer kad su već oni isključeni iz Saveza komunista, red bi bio, po njegovu mišljenju, da se isključi desetak ljudi. Za isključenje je na sastanku osnovne organizacije SK na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na kraju ožujka 1967. Brandt predlagao i sebe sama (Jandrić 1999: 366). Brozovićevo sudjelovanje u izradi Deklaracije u velikoj mjeri osporio je i Igor Zidić u prvom svesku *Enciklopedije Matice hrvatske* (Zagreb, 2015., str. 304.).

Što se događaja na Filozofskom fakultetu u Zadru tiče, očito je Dalibor Brozović kod nekih kolega inzistirao na potpisivanju Deklaracije i u tom smislu svestrano djelovao (Lukšić 2009). On je u Zagrebu i bio 9. ožujka 1967. u Matici hrvatskoj, među drugim ekspertima za hrvatski jezik i za hrvatsku književnost, koji su raspravljali o pitanjima hrvatskoga jezika; nijednog predstavnika druge zadarske katedre tamo nije bilo. U literaturi je Brozović gdjekad i prikazivan kao glavni ideolog Deklaracije, pa je u tom smislu prikazivan već 1967. (npr. Miloradović 1967). Tijekom trajanja Jugoslavije Deklaraciju uglavnom nije u pisanu obliku spominjao, a naknadno je o njoj pisao i govorio često. Redovito ju je držao izvanredno važnom u jezičnom, u društveno-političkom i u općekulturnom smislu, jer „nakon Deklaracije u Hrvatskoj sve je drugačije nego prije. Ikada prije u cijeloj hrvatskoj povijesti“ (Brozović 2009: 97). Pisao je da se Deklaracija pojavila u sklopu jakog otpora unitarizmu upravo u jezičnoj sferi, jer bi pobjeda unitarizma u jeziku možda bila nepopravljiva kad bi došle poboljšane političke prilike. Žestinu reakcije na Deklaraciju tumačio je kao shvaćanje jugounitarista i velikosrpskih elemenata da hrvatsku jezičnu pobunu treba energično slomiti, zastrašiti ljude i skršiti im moral da im takvo što kao Deklaracija ili sličan otpor više nikad ne bi padalo na pamet. Jezično značenje Deklaracije vidio je u rušenju „novosadsko-dogovornog“ krova nad hrvatskim jezikom. To je držao velikom pobjedom, pa je tako u hrvatskom iseljeništvu došlo i do kovanja zlatne i srebrne medalje kojima je na jednoj strani Marko Marulić, otac hrvatske književnosti, na drugoj štit s natpisom „Deklaracija o hrvatskom jeziku, Zagreb, 15. III. 1967.“. Kad mu je vjerojatno 1968. nepoznati čovjek donio zlatnu medalju i rekao da mu ju prijatelji iz inozemstva šalju u znak zahvalnosti, ipak je primio medalju prirodno se bojeći da se radi o provokaciji (*Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*: 179). Meni je mnogo poslije rekao da je medalju iz opreza sklonio kod svog kolege i prijatelja Franje Švelca, a bili su susjedi u istoj ulici i u istoj zgradi. Mislio je Dalibor Brozović da je političko značenje Deklaracije i veće od jezičnoga, jer se hrvatski narod konkretno uvjerio da je otpor moguće organizirati i da bi u budućnosti mogao biti postignut uspjeh. Hrvatska nacija prije Deklaracije i nakon nje, to je različito kao dvije posve različite nacije, držao je Brozović (usp. *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*: 98). Godine 1967. Brozović je treći put isključen iz SKJ, ali većih posljedica nije bilo; ostao je prodekan Filozofskog fakulteta, zadržao je rubriku „Jezik današnji“ u *Telegramu* itd. Zanimljivo je da je i Vlatko Pavletić, predsjednik Društva književnika Hrvatske, u ožujku 1967. isključen iz SKJ, ali već je 1968. postao glavni urednik časopisa *Kritika*, vrlo važnoga i u pitanjima hrvatskoga

standardnog jezika. Ostao je i glavni urednik u Matici hrvatskoj. Isto je tako interesantno da je tada za predsjednika Skupštine Općine Zadar itd. izabran Kažimir Zanki, a ne službeni predložnik jedine tadanje stranke (Lukšić 2009: 158).

Zlatko Vince u doba Deklaracije više nije radio u Zadru, a sigurno ju je podržavao. Napisao je zanimljiv tekst „Fragmenti dnevnika iz godina 1967. i 1968.“; taj je tekst tiskan u *Kolu* 1997., VI, 3, 377–410. Uglavnom je riječ o stavovima Ljudevita Jonkea, a spominju se i Brozović, Ivanišin, Švelec i mnogi drugi. Osobito je značajno da je Jonke već 1966. javno ukazivao na potrebu zajedničkoga kolektivnog pothvata poput Deklaracije iz sljedeće godine.

Svetozar Manojlović izjasnio se protiv Deklaracije na sastancima, no o njoj nije izravno pisao. Drugi proučavatelji glagoljaštva, starocrkvenoslavenskoga jezika i sličnih tema, Anica Nazor, Slavomir Sambunjak, Gordana Čupković, Ante Topčić i Ivana Petešić Šušak, nisu se bavili temama kao što su deklaracijske, ali u ponekom je napisu i takvim vidovima problematike pozornost posvetila Anica Nazor.

Radovan Vidović dosta se je bavio jezičnosavjetničkim pitanjima, među ostalim, a sigurno Deklaraciji nije bio nesklon. Vladimir Anić bio je u doba Deklaracije lektor u Njemačkoj, pa nije sudjelovao u zbivanjima na Fakultetu glede toga dokumenta i njegova izglasavanja.

Josip Lisac u nekim se je člancima bavio Deklaracijom, osobito u posljednje doba. Mile Mamić bio je privrženik Deklaracije, pa je o njoj i višekratno pisao. Ljiljana Stančić nije se o Deklaraciji izjašnjavala, a među mladim standardolozima (Sanja Baričević, Marijana Bašić) nije bilo većeg interesa za deklaracijske teme. Suprotno tomu, Vice Šunjić svoju je disertaciju u velikoj mjeri posvetio Deklaraciji – *Hrvatski jezik kao tema izvandomovinske kulture (1945. –1990.)*, Zagreb, 2017. Šimun Musa i Marija Musa mnogo su proučavali jezična pitanja u Bosni i Hercegovini, a i Tihomil Maštrović (djelovao je na zadarskoj kroatistici kao gostujući profesor) i Josip Miletić zanimali su se za hrvatska jezična pitanja i o njima su dosta pisali.

Nikola Ivanišin, šef Katedre za jugoslavenske književnosti, u tisku je pisao o jezičnim aktualnostima potkraj ožujka 1967. Tu je naglašavao kako je Katedra Deklaraciju usvojila samo načelno te da je 14. ožujka pisano Matici hrvatskoj protiv objavljivanja Deklaracije. Potkraj ožujka 1967. u novinama su se negativno o Deklaraciji izjasnili i Nikola Ivanišin i Ante Franić; oni su naglašavali znanstvenu i političku apsurdnost stavova u Deklaraciji, prema njihovim riječima. Franić je i naknadno bilježio svoje negativne stavove o Deklaraciji općenito naglašavajući svoje neslaganje s Daliborom Brozovićem (*Zadarski list*, 18, 2012, 13. ožujka

2012, br. 4210, str. 16). Tekstove o Deklaraciji nalazimo i u Lukšić 2009., Samardžija 2017. i u Selinić 2017.

I Franjo Švelec javio se je u tisku na kraju ožujka 1967. On se ogradio od duha i slova Deklaracije pridruživši se osudama toga politički štetnoga akta, kako ga on zove. Kažnjen je posljednjom partijskom opomenom, ali ni on većih posljedica nije imao. Sljedeće, 1968. godine, postao je dekanom Filozofskog fakulteta u Zadru. U vrijeme Deklaracije bio je Švelec predsjednik Savjeta Fakulteta, ali Savjet se u javnosti nije oglašavao o tom dokumentu. Vijeće Filozofskog fakulteta negativno se izjasnilo o Deklaraciji oštro osuđujući dvije fakultetske katedre. Bilo je i prijedloga za odstranjenje Švelca i Brozovića s fakulteta, ali to nije prihvaćeno (Vince 1997: 383).

Nikica Kolumbić u doba Deklaracije nije radio na Filozofskom fakultetu nego je tada predavao na zadarskoj Pedagoškoj akademiji; nije se izjašnjavao o Deklaraciji. Sanja Knežević vrlo se je zalagala za proučavanje Deklaracije, a ponešto je o njoj i izlagala. Vedran Žužak i Josip Galić znanstvenim su interesima dosta udaljeni od deklaracijskih tema, ali se Galić u nekim svojim tekstovima doticao i takvih pitanja.

Općenito je Deklaracija oduševljeno primljena u hrvatskoj emigraciji (Čizmić 2009). Interes za jezična zbivanja u Hrvatskoj i drugdje u Jugoslaviji pokazale su mnoge države diljem svijeta (Batović 2010). Sudeći po tisku, Deklaracija je u hrvatskom narodu i u drugih u Jugoslaviji mnogo napadana, ali svakako će biti istina da je imala i mnogo podržavatelja, čak i među onima koji su o njoj govorili vrlo kritički. *Hrvatska revija* objavila je Deklaraciju na hrvatskom i na tri svjetska jezika; objavio ju je i časopis *Journal of Croatian Studies*. *Hrvatska revija* donijela je i „Apel hrvatskih književnika i pisaca u emigraciji“, a potpisali su ga mnogi uglednici: Bogdan Radica, Antun Nizeteo, Boris Maruna, Vinko Nikolić itd. Glavni urednik *Hrvatske revije* Vinko Nikolić (1967.) pisao je o Deklaraciji oduševljeno odmah nakon njezina objavljivanja i u bitnome vrlo točno. Zanimljivo je da je u drugoj polovici šezdesetih godina manje-više iste poglede na hrvatska nacionalna i kulturna pitanja kao Vinko Nikolić izricao i sveučilišni asistent, pjesnik Josip Pupačić, jedan od članova Saveza komunista kažnjenih nakon objavljivanja Deklaracije (Lisac 2012: 216–217).

Nakon Deklaracije Brozović je svrnuo povećanu pozornost i jezičnim prilikama u Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori, dajući raspravama o stanju i u tim republikama odgovarajuće mjesto. Uostalom, intenzivno se je zanimao za sociolingvističku situaciju i drugdje u svijetu, slavenskom i neslavenskom. Sav taj Brozovićev znanstveni interes bit će da je imao osjetne posljedice, pa npr. i u ustavnim rješenjima u Jugoslaviji.

Aktualno značenje Deklaracije vidio je Brozović 1991. u poukama koje je ostavila. Vidio je da treba biti „čvrst i jak dok ne nestane i posljednjeg tračka nade za ostvarivanje unitarističko-velikosrpskih snova“ (*Deklaracija* 1997: 99). Doista se te 1991. i sljedećih godina hrvatski narod pokazao čvrstim i jakim, a tako mora biti i dalje, jer svojevrsni rat među nacijama nije ograničen samo na oružane bitke. Treba još dodati da sve to ne bi bilo moguće ostvariti da su političke garniture 1967. bile drugačijega sastava. Na autore, potpisnike itd. dizala se je galama, bilo je kritika i kazni, ali većih posljedica nije bilo. Osobito je Bakarić sprečavao odmazdu koju je naročito forsirao Miloš Žanko, pa su neki (npr. Stjepan Babić, Mika Špiljak) čak mislili da je on tvorac Deklaracije (Bilandžić 2006: 205; Babić 2009), a o njoj je izricao vrlo teške riječi. U literaturi (Selinić 2017) se drži da je u hrvatskoj vlasti Deklaracija i prije objelodanjivanja bila poznata, a javljale su se i drugačije interpretacije.

Zanimljivo je spomenuti što mi je profesor Brozović pripovijedao o jednoj večeri u Zagrebu kad je Miko Tripalo brzo nakon rata odlazio u Beograd na saveznu omladinsku funkciju i kad je okupljenu društvu iz Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske govorio kako u tom času ne možemo učiniti ništa, ali Tripalo hoće da za 20 godina u ovom dijelu Europe Hrvatska bude najbolja u matematici, ekonomiji, lingvistici, kemiji, medicini itd. Sada ne možemo ništa, ali vidimo se za 20 godina, rekao je Tripalo. Komentirao je Brozović da je tako i bilo, a dvadesetak godina nakon toga večernjeg razgovora došlo je do Deklaracije. Glede Deklaracije neobično je važan bio Miroslav Krleža koji je već prethodne, 1966. godine, oduševljeno primljen na znanstvenom skupu uz 130. obljetnicu hrvatskoga narodnog preporoda (Jurišić 1994: 435), a prilikom glasovanja za Deklaraciju 16. ožujka 1967. nisu članovi Društva književnika Hrvatske u prvi čas u veliku broju digli ruku (Jelčić 2009: 114), ali kad je digao ruku Krleža, onda su tako postupili i drugi. Zanimljivo je o Deklaraciji svjedočio i Blaž Jurišić za kojeg je Deklaracija u razgovoru sa Stjepanom Babićem u svibnju 1967. bila „ništa, blijeda, trebala je biti energičnija, agresivnija, vrijednost je dobila tek po onom ratu u štampi, mnogo je razbudila nacionalnu svijest, zato je dobra; ona je otkrila bijedu partije, proti njenu pravcu ustali svi intelektualci – partijci i nepartijci“ (Jurišić 1994: 459). Godine 1992., za period nakon još 25 godina, „kada malo tko od djelatnih sudionika i svjedoka bude još na ovom svijetu“ (*Deklaracija* 1997: 177), predviđa Brozović da će se potomstvo čuditi „zašto se tako visoko cijeni dokument u kojem se traže stvari same po sebi razumljive“ (*Deklaracija* 1997: 177). Godine 1997. isticao je kako su neki lingvisti u inozemstvu ili u Sloveniji i Makedoniji objavljivali do Deklaracije pravopisno u „prednovosadskome“ obliku (*Deklaracija*

1997: 217), a ubrzo nakon Deklaracije razne su „novosadarije“ (kao npr. *tačka*) tiho nestale iz hrvatskih tekstova. Posljednji je put o Deklaraciji govorio 2007. godine (2009). Svakako je Dalibor Brozović ukupnim djelovanjem oko Deklaracije stekao znatne zasluge, a osobito je velike zasluge stekao dugim i upornim lingvističkim radom kojim se je svrstao u red najvećih hrvatskih jezikoslovaca uopće.

Ovaj kratki pogled na naslovljenu temu jasno pokazuje kako su se zadarski nastavnici odnosili prema Deklaraciji, pri čemu valja istaći i to da je dio zadarskih studenata dopisom izrazio podršku Deklaraciji i svojim napadnutim profesorima (Lukšić 2009: 133).

Literatura

- BABIĆ, Stjepan, „Deklaracija – činjenice i pretpostavke“, *Kolo*, 2009, 19, br. 1–2, str. 102–111.
- BATOVIĆ, Ante, „Zapadne reakcije na objavu Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2010, 42, br. 3, str. 579–594.
- BILANDŽIĆ, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999.
- BILANDŽIĆ, Dušan, *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945-2005.*, Zagreb, 2006.
- BROZOVIĆ, Dalibor, „O sadanjem času na kružnici jezičnog sata“, *Kritika*, 1971, 4, br. 17, str. 190–210.
- BROZOVIĆ, Dalibor, „O nekim manje spominjanim jezikoslovnim aspektima Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika“, *Kolo*, 2009, 19, br. 1–2, str. 97–101.
- BROZOVIĆ, Dalibor, *Rasprave i članci*, priredio Josip Lisac, Zagreb, 2015.
- BROZOVIĆ, Dalibor, *Jezik današnji 1965-1968*, priredio Krešimir Mićanović, Zagreb, 2016.
- ČIZMIĆ, Ivan, „Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika i njezin odjek u hrvatskoj političkoj emigraciji“, *Kolo*, 2009, 19, br. 1–2, str. 19–203.
- Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. Građa za povijest Deklaracije*, pripremila Jelena Hekman, Zagreb, 1997.
- Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967. – 2017. Vijesti, komentari, osude, zaključci. U povodu 50. obljetnice donošenja*, priredio i pogovor napisao Marko Samardžija, Zagreb, 2017.
- Enciklopedija *Matice hrvatske 1, A – G. Iz književne, kulturne, društvene i političke povijesti Hrvatske 1842 – 2014.*, Zagreb, 2015.
- Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, glavna urednica Jelena Hekman, Zagreb, 2006.
- JANDRIĆ, Berislav, „Pogledi na Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“, *Povijesni prilozi*, 1999, 18, str. 325–371.
- JELČIĆ, Dubravko, „O Deklaraciji (Sjećanja)“, *Kolo*, 2009, 19, br. 1–2, str. 112–117.
- JURIŠIĆ, Blaž, *Dnevnik Blaža Jurišića*, priredila Biserka Rako, Zagreb, 1994.
- KATIČIĆ, Radoslav, „Deklaracija i jezikoslovlje“, *Kolo*, 2009, 19, br. 1–2, str. 76–88.
- LASIĆ, Stanko, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. VI. Silazak s povijesne scene: 1982-1990.*, Zagreb, 1993.
- LISAC, Josip, *Dvije strane medalje. Dijalektološki i jezičnopovijesni spisi o hrvatskom jeziku*, Split, 2012.
- LUKŠIĆ, Mislav Elvis, „Hrvatska jezična deklaracija iz 1967. i njezini odjeci na zadarskom području“, u: *Zadar i okolica od Drugoga svjetskog rata do Domovinskog rata*, Zadar, 2009, str. 122–163.
- MIĆANOVIĆ, Krešimir, *Varijacije na temu jezika i varijanata*, Zagreb, 2012.
- MILORADOVIĆ, Mirko, „Podaci o duhovnom životu (II)“, *Gledišta*, 1967, 7, br. 4, str. 588–593.
- NIKOLIĆ, Vinko, „Od Bašćanske ploče do zagrebačke Deklaracije (1076-1967)“, *Hrvatska revija*, 1967, 27, br. 1–2, str. 21–25.
- Od indoeuropeistike do kroatistike. Zbornik u čast Daliboru Brozoviću*, ur. Ranko Matasović, Zagreb, 2013.
- ORAIĆ-TOLIĆ, Dubravka, „Deklaracija – kulturni temelj hrvatske državnosti“, *Hrvatska revija*, 2017, 17, br. 1, str. 38–39.
- PAVLETIĆ, Vlatko, *Prisjećanja o sebi i drugima*, Zagreb, 2006.
- SELINIĆ, Slobodan P., *Srbija i jezički sukob u Jugoslaviji 1967.*, Beograd, 2017.
- ŠENTIJA, Josip, *Razgovori s Mikom Tripalom o hrvatskom proljeću*, Zagreb, 2005.
- VINCE, Zlatko, „Fragmenti dnevnika iz godina 1967. i 1968.“, *Kolo*, 1997, 6, br. 3, str. 377–410.

CROATISTS IN ZADAR AND DECLARATION

Summary

The article deals with the acceptance of the Declaration on the Name and Position of the Croatian Literary Language by the Croatists and by other professors of Yugoslav studies in Zadar. In that important philological and historical event of writing and accepting the Declaration the most important role has been played by Dalibor Brozović. There were also some other linguists who have put forward their opinion on that topics in the last fifty years. In 1967 the leading positions were taken by Franjo Švelec, Dalibor Brozović and Nikola Ivanišin. Švelec and Ivanišin have been distancing themselves from the Declaration and in particular from its publishing. It is interesting that a part of students in Zadar wrote a letter to express support for the Declaration and their professors who had been attacked.

KEYWORDS: *Declaration, Brozović, Croatian language, resonance*

Ivica Mataija
Državni arhiv u Gospiću
ivicamataija@net.hr

Sanja Vrcić-Mataija
Odjel za nastavničke studije u Gospiću
Sveučilište u Zadru
smataija@unizd.hr

UDK: 811.163.42'272
(497.5 Gospić)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 3. 6. 2018.
Prihvaćeno za tisak: 18. 9. 2018.

Odjeci Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika na području Gospića

---

U radu se na temelju istraživanja arhivskog gradiva i drugih dostupnih povijesnih vrela i literature te memoarskih zapisa suvremenika obrađuju odjeci i posljedice Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika na području Gospića. Složeno i neriješeno nacionalno pitanje te dominacija politike Saveza komunista u Gospiću su stvorili ozračje jezičnog unitarizma utemeljenog na doktrini bratstva i jedinstva te nesnošljivost prema težnjama za oblikovanjem hrvatskoga nacionalnog identiteta na bilo kojoj razini. Povijesne, političke, demografske i kulturološke prilike s kraja šezdesetih i početka sedamdesetih godina u Gospiću u znaku su dominacije duha komunističke doktrine koji je opstajao u trajnoj napetosti i traženju unutarnjeg i vanjskog neprijatelja s kojim se trebalo stalno obračunavati, zbog čega su posljedice podrške Deklaraciji njezini podupiratelji u Gospiću posebno intenzivno osjetili u vrijeme hrvatskog proljeća.

KLJUČNE RIJEČI: *arhivsko gradivo, Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, Gospić, nacionalni identitet*

Uvod

Šezdesete godine dvadesetog stoljeća, nakon ogromnih materijalnih i ljudskih gubitaka tijekom i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, donijele su Gospiću vidan privredni, komunalni, zdravstveni, obrazovni i kulturni rast. U gospodarskom je smislu tada provedena industrijalizacija s naglaskom na metalnu, drvno-prerađivačku i tekstilnu industriju. Gospić je tada dobio i svoj prvi dječji vrtić, učiteljsku akademiju, otvorena je radiopostaja, nešto ranije narodno sveučilište i javna knjižnica, 1966. organiziran je prvi Lički likovni anale, a 1958. godine osnovani Muzej Općine Gospić preseljen je 1965. u današnje prostore.¹

---

¹ Muzej Like Gospić osnovan je 1958. godine, a od 1965. nalazi se u današnjoj zgradi, spomeniku kulture B kategorije koji je građen koncem 18. stoljeća kao ured i stan

Međutim, taj rast nije bio dovoljan da bi zaustavio demografsko izumiranje Gospića koje nažalost vrlo intenzivno traje i danas. Na području tadašnje Općine Gospić² živjelo je 1900. godine 58 711 stanovnika (36 997 Hrvati i 21 502 Srbi), 1948. godine 42 060 stanovnika (30 142 Hrvati, 11 831 Srbi), a 1961. ukupno 40 173 stanovnika (26 905 Hrvati, 12 830 Srbi i 129 Jugoslaveni).³ Društvo izgrađeno na neriješenim nacionalnim pitanjima, diktaturi komunističke ideologije, Partije i njezinih kadrova, na unutarnjoj podijeljenosti na pobjednike i poražene, podobne i nepodobne,⁴ s vrlo živim ranama u obiteljima stotina nedužnih gospićkih Hrvata pogubljenih nakon dovršetka Drugoga svjetskog rata, nalazilo se u stanju stalne napetosti koju sâm gospodarski, komunalni i infrastrukturni rast nije mogao ublažiti. Godine su to i intenzivnog odlaska radno sposobnog stanovništva u zapadnoeuropske i preoceanske zemlje,⁵ ali i godine sve intenzivnije rasprave o odnosima nacionalnih zajednica. U Gospiću se, pod okriljem politike Saveza komunista, srpska nacionalna komponenta nametnula kao dominantna, pobjednička – partizanska, a našla je potporu među onim dijelom hrvatskoga komunističkoga i partizanskoga korpusa koji se u ime jugoslavenstva i radi osobnih društvenih probitaka lako odricao vlastitog identiteta (Dubravica 2013).

Iako se u razmatranju nacionalnih prilika u Lici toga doba, u pretežito ideologiziranoj historiografiji, uvijek kao problematičan isticao hrvatski nacionalizam, o neriješenim nacionalnim prilikama i različitim poimanjima pojmova bratstva i jedinstva i jugoslavenskog federalizma svjedoči i raspoloženje dijela srpskoga nacionalnog korpusa u Lici, poglavito nakon smjene Aleksandra Rankovića 1. srpnja 1966. godine. U dostupnome pravosudnome arhivskom gradivu DAGS-a iz 1967. nalazi se nekoliko predmeta u kojima je Okružni sud Gospić presuđivao prema čl. 174. Krivičnog zakonika (S.l. 13/1951) u kojemu su opisane

---

general-pukovnika Ličke pukovnije. Osnovan je kao Muzej Općine Gospić, a 1970. godine prerastao je u regionalni muzej koji od tada skrbi za svu pokretnu spomeničku baštinu te za nepokretne spomenike kulture na području Like.

² Općina Gospić tada je obuhvaćala područje današnjega Grada Gospića, Općine Perušić i Općine Karlobag.

³ Prema popisu stanovništva iz 2011. na tom području živi ukupno 16 030 stanovnika (15 105 Hrvati i 842 Srbi).

⁴ Tih su prilika sve jasnije 1967. postajali svjesni i gospićki komunisti. Izvješća lokalne organizacije SK govore o problemima prijama u SK onih mladih ljudi za koje „se ponekad prenaglašava značaj kako su se određenom drugu koji se predlaže u SK držali roditelji u toku NOB-a. Takva shvatanja pripadaju prošlosti (...)“ (HR DAGS-93: Općinski komitet SK Gospić, 1960. – 1987. – Informacija br. 1, lipanj 1967.).

⁵ Ukupan broj zaposlenih 31. 12. 1970. na području tadašnje Općine Gospić (zaokružene vrijednosti) iznosio je 5600, dok je 31. 12. 1971. godine 2965 osoba s područja Općine bilo na privremenom radu u inozemstvu.

povrede ugleda države, njezinih organa i predstavnika, a kojim je za opisana djela bila predviđena kazna od tri mjeseca do tri godine zatvora. Tijekom 1967. četiri su predmeta vođena zbog vrijeđanja i izlaganja poruzi predsjednika Republike, ugleda države, društvenog uređenja i drugih visokih ličnosti. Procesuirani su događaji od siječnja do kolovoza 1967. u kojima su u javnim prostorima osobe srpske nacionalnosti izražavale žaljenje za smjenom Rankovića, vulgarno vrijeđajući Tita, i za njih nepravedno društveno uređenje, socijalizam i privrednu reformu. Zbog toga su dvojica bila osuđena na zatvorsku kaznu u trajanju od tri mjeseca, godinu uvjetno, jedan na deset mjeseci zatvora, a jedan je okrivljenik oslobođen optužbe. O svim segmentima društvenog života sve su institucije tada izvješćivale Komitet, pa i Tužilaštvo, no očito se politika Saveza komunista, suočavajući se tih godina s izazovima neriješenih nacionalnih pitanja, vodila nekonzistentnim i pristranim kriterijima koji nisu dovodili do pravednog i održivog rješenja već do produbljenja krize koja je počela sve jasnije kulminirati. Savez komunista suočavao se i s ozbiljnom vlastitom krizom i sve se više počeo baviti sam sobom, unutarnjim i vanjskim neprijateljima i, naravno, kadrovskim pitanjima.

Djelovanje Saveza komunista u Gospiću 1967.

Općinski komitet SK Gospić održao je 14. lipnja 1967. svoj plenum na kojemu su razmatrani stanje organizacije SK u Općini i zadaci u djelovanju članova u novim okolnostima koje su pretpostavljale reorganizaciju SK u duhu društveno-ekonomskih reformi koje su u tadašnjoj državi započele nizom zakona koje je Savezna skupština usvojila 24. srpnja 1965., a koje su bile usmjerene prema napuštanju planske privrede, jačanju tržišnih mehanizama i otvaranju privrede svjetskom tržištu. Kako se odustalo od državne intervencije u poslovnu politiku poduzeća, a onda i dotacija, tako su se mnoga od njih suočila s brojnim problemima koji su za posljedicu imali otpuštanje radnika, porast cijene troškova života za 35 % i snažan pad standarda. Te su reforme dovele i do društvenih sukoba reformskih i konzervativnih centralističkih snaga čiji se konačni obračun sveo na eliminaciju Rankovića i poraz konzervativnog dijela Saveza komunista čiji je on bio najvažniji i najmoćniji predstavnik pa Klasić (2012) 1967. godinu ocjenjuje jednom od najneuspješnijih godina od uvođenja samoupravljanja.

U to je vrijeme gospićka općinska organizacija SK brojila 2648 članova u 99 osnovnih organizacija; od toga je broja bilo 610 žena i 297 omladinaca. Najviše je članova prema strukturi bilo među službenicima

(1992),⁶ a prema starosti najviše ih je bilo u rasponu od 26 do 40 godina. Takvim stanjem komunisti nisu bili zadovoljni. Posebno su bili zabrinuti slabim interesom radništva i seljaštva za članstvom u SK i sve većim brojem karijerista kojima je SK služio kao sredstvo za postizanje osobnih društvenih probitaka. I u Izvješću je naveden problem odnosa nacionalne strukture SK, posebno naglašen negativan utjecaj klera i odlazak djece na vjeronauk. U jednom je od referata jedan od referenata oštro kritizirao pisanje *Ličkih novina*⁷, posebno humoristične rubrike „Josina“⁸ koju je tada kao nepotpisanu pisao Julije Derossi, a koja je kroz dijalog Josine (katolika) i Savetine (pravoslavca) dosta smjelo i duhovito, jezikom ličkih ikavaca i (i)jekavaca, kritizirala slabosti ondašnjeg društva. „Ja ću biti slobodan da iznesem kako se nama stvari koje nisu ni politički ni idejno u redu, recimo, tamo ima stvari koje su isto tako neki pročitali i zapazili, ali pisanje ‘Josine’, ja se ne upuštam u to što je to stvar više ljudi koji se bave jezikom i td. Ja ga sa toga stanovišta nisam promatrao nego sa jednog idejno političkog stanovišta, da li to sve što se tamo piše je u redu ili nije i plus tome, nekoliko napisa koji su me jako ozbiljno začudili, a čiji je autor Zlatko Tomičić, čovjek koji svojim pjesmama dočekuje i kardinala Šepera kad se vraća iz inostranstva. Mislim da sve ovo nije u redu. Ja lično se bunim protiv toga da se jedno glasilo koje ima daleko suptilnijih zadataka to je da u eri mobilizacije naših snaga, ovdje na našem terenu bi moralo daleko intenzivnije obrađivati problematiku i stvarati klimu političke atmosfere i drugačijeg prilaza u uopćavanju naših problema, a da ove stvari ne bi trebale dobiti pravo građanstva u tom listu“ (HR DAGS-93: Općinski komitet SK Gospić, 1960. – 1987. – Informacija br. 1, lipanj 1967., str. 32).

---

⁶ Ilustrativan je u tom smislu podatak da su te godine npr. u Brušanima bila četiri člana SK, od čega tri prosvjetna djelatnika i jedan poštanski službenik, a u Gornjem Kosinju bilo je osamnaest članova: deset službenika, uglavnom policajaca, prosvjetnih djelatnika, službenik šumarije, pošte i dvije domaćice.

⁷ *Ličke novine* počele su izlaziti u Zagrebu u svibnju 1953. u nakladi istoimenoga nakladničkog poduzeća kao dvotjednik. Od 1. VI. 1957. postale su Organ SSRN Kotara Gospić, a od 1. IX. 1960. tiskale su se u Gospiću.

⁸ „Josinu“ je Derossi objavljivao od 4. broja *Ličkih novina* 1967. do 23. broja 1969. godine.

Ogranak Matice hrvatske u Gospiću

Ogranak (pododbor) Matice hrvatske osnovan je u Gospiću 1843., a nakon što je Matici 1945. zabranjen rad, obnovljen je 27. studenoga 1966. godine.⁹ S ambicijom da Ogranak bude „kulturni nositelj i središte ličke kulturne djelatnosti u sklopu opće hrvatske kulture u skladu s tradicijama Matice hrvatske“ (Derossi 2007: 28), a imajući na umu da je za to potrebna i podrška Općinskoga komiteta SK Gospić, koju je središnjica Matice od Komiteta i dobila, za predsjednika je izabran Stipo Josipović, tadašnji direktor Pedagoške akademije, za tajnika Julije Derossi, a za blagajnika Ante Rukavina. Ubrzo se oko Ogranka okupilo dvadesetak ličkih intelektualaca, Hrvata i Srba, pa je za gospićke prilike stvorena reprezentativna skupina kulturnih djelatnika. Ogranku je tada bio sklon i Jakov Blažević. O društvenom i političkom ambijentu tadašnjega Gospića svjedoči i govor prvog predsjednika obnovljenog ogranka/pododbora Stipe Josipovića, koji je uz potrebu obnove rada Ogranka, njegova povezivanja sa središnjicom i kulturnim nastojanjima u Zagrebu istaknuo da je Matica oduvijek „djelovala i djeluje u duhu bratstva i jedinstva naših naroda, u prvom redu Hrvata i Srba“ (*Ličke novine*, XIV/24 (328), 5). Ogranak je osnovan u čast tadašnjeg Dana Republike, a tom su prigodom otkrivene i spomen-ploče književnicima Juri Turiću, Josipu Draženoviću i Vjenceslavu Novaku. Ogranak Matice hrvatske u Gospiću od obnove svoga rada postao je najvažniji promicatelj ličke kulture pa je tako do 1972. objavio dvije zbirke pjesama – *Zir* Zlatka Tomičića i *Tisuću konjanika* Ranka Šimića te zbirku pripovjedaka *Kamen Krekovače* Jovana Savičina Price i *Lički kalendar* 1968. (Pasarić 2010). Postavili su i šest spomen-ploča književnicima i umjetnicima; osim triju navedenih, u Gospiću su postavili ploče Budi Budisavljeviću i Miroslavu Kraljeviću, a u Vrhovinama Silviju Strahimiru Kranjčeviću. Iz tog su vremena ostala zapamćena i predavanja i književne večeri Ljudevita Jonkea, Matka Peića, Bore Pavlovića i Dragutina Tadijanovića.

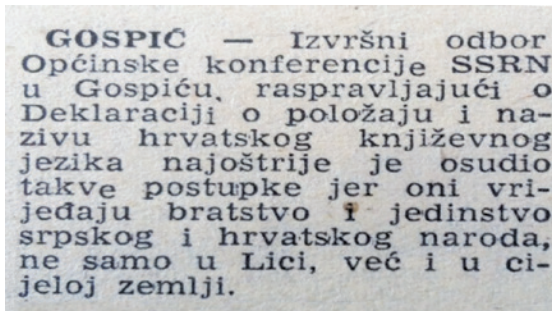
Odjeci Deklaracije u Gospiću

Nakon što je u *Telegramu* 17. ožujka 1967. objavljena Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, započela je „(...) politička akcija, koja je s dobrim razlozima nazvana hajkom, protiv Deklaracije, njezinih inicijatora, autora i potpisnika, ali i protiv nacionalizma u

⁹ Ogranku MH u Gospiću rad je ponovo zabranjen 1972., a obnovljen je 1990. godine.

jeziku i oko njega i ustanova koje su ‘prozivane’ i osumnjičene kao žarišta nacionalizma. Do 20. travnja 1967. i zaključaka donesenih na VII. plenumu CK SK Hrvatske nema ni jednoga dana u hrvatskim glasilima, ali i u glasilima ‘bratskih republika’ bez vijesti o jednodušnim osudama Deklaracije (kadšto zajedno s njom i *Prijedloga za razmišljanje* kao njezina ‘šovinističkog pandana’): od opširne trodijelne i trodnevne ‘analize’ korijena nacionalizma dr. Miloša Žanka, tada potpredsjednika Sabora SR Hrvatske, koju su iz ‘Vjesnika’ promptno preuzimala druga glasila, preko zasjedanja i osuda društvenih i političkih tijela (...) U tom svojevrsnom danas teško razumljivu natjecanju u osudama izredali su se partijski aktivni, osnovne organizacije SK, sveučilišni, gradski i izvršni komiteti, a nakraju i centralni komiteti koji su na svojim izvanrednim i proširenim sjednicama i plenumima, nerijetko ‘izvan i prije predviđenog reda’ osuđivali i odbacivali Deklaraciju. Novine su danima donosile prosvjedna pisma stvarnih i nepostojećih čitatelja, brzoglasne tvorničkih komiteta SK i osude sa spontanih zborova klasno svjesnih i za jezična pitanja nesumnjivo iskreno zainteresiranih radnika. (...)“ (Samardžija 2017: 309)

Jedna od prvih prozivanih ustanova – Matica hrvatska, „prokazana kao *locum tenebrosus* nacionalizma, doživjela je distanciranje i osudu i nekih od 21 vlastitog ogranka (Dubrovnik, Gospić, Karlovac, Osijek, Rijeka, Sisak, Šibenik...), da bi uskoro, nakon što su 11. travnja 1967. odstupili Glavni i Upravni odbor, prošla kroz prvo teško razdoblje nakon 1945. godine“ (Samardžija 2017: 310). Gospićki je SK krenuo u obračun s potpisnicima i podupirateljima Deklaracije, koje je naravno tražio prije svega u Ogranku Matice hrvatske u Gospiću. Iako među potpisnicima Deklaracije nije bio gospićki Ogranak, njegov tajnik Julije Derossi, tada član Društva književnika Hrvatske, poslao je *Vjesniku* članak u kojem je dao potporu Deklaraciji koju *Vjesnik*, međutim, nije objavio, već je njegov članak dostavio gospićkom Općinskom komitetu SK čiji je predstavnik tražio od Derossija da se javno ogradi od Deklaracije, što

Slika 1. Članak objavljen u *Večernjem listu* 29. III. 1967.

Slika 2. Članak objavljen u *Vjesniku* 31. III. 1967.

ovaj nije prihvatio. Općinski komitet očito je odmah po objavi Deklaracije zatražio od svojih osnovnih organizacija očitovanje i njezinu osudu.

Tako su već 30. ožujka komunisti Osnovne škole „Nada Dimić“ iz Gospića Komitetu dostavili protestno pismo usvojeno na sastanku održanom 28. ožujka u kojemu navode: „Tekst Deklaracije izazvao je veliko ogorčenje cjelokupne jugoslavenske javnosti kao i svakog pojedinca jer je uperen protiv tekovine koja je krvlju plaćena – a to je bratstvo i jedinstvo naših naroda. Neshvatljivo nam je da netko danas želi i pokušava razbiti bratstvo i jedinstvo naših naroda u momentu kad je ono čvrsto i snažno kao i svaki kamen ove krvlju zalivene zemlje. Još je neshvatljivije

da su mnogi potpisnici Deklaracije i potpisnici novosadskog dogovora, a osim toga i ugledne ličnosti naše kulturne i društvene javnosti, čijim smodjelima i primjerima napajali srca mlade generacije – budućeg čuvara bratstva i jedinstva naših naroda. Pitamo se: ‘Kako su mogli staviti potpis na Deklaraciju oni, koji direktno ili indirektno odgajaju mladu generaciju? Zar su mogli biti toliko dvojni da takvim činom pogaze sve ono što su nekada svojim riječima veličali i zašto je narod prolio toliko krvi i suza? Zar se ne stide svoga postupka? I zar se ne stide svojih riječi kad su govorili i veličali bratstvo i jedinstvo? Očekujemo i tražimo da se objave poimenično svi potpisnici Deklaracije i da za svoje postupke odgovaraju pred cijelom jugoslavenskom javnošću’“ (HR DAGS-93: Općinski komitet SK Gospić, 1960. – 1987.). Organizacija Saveza komunista Poljoprivredne zadruge Perušić napisala je Općinskom komitetu Saveza komunista 14. travnja Izvještaj u kojemu je navela da su 12. travnja njezini članovi održali sastanak „u vezi primljene dokumentacije od Vas, a to jest proučavanje pisma u vezi deklaracije, te na istu je bilo slijedeće reagovanje: Svi članovi jednodušno osuđuju autore deklaracije i predlažu dase najstrožije kazne, kojabi bila za primjer ostalima kojibi u buduće pokušali da razbiju bratstvo i jedinstvo“ (HR DAGS-93: Općinski komitet SK Gospić, 1960. – 1987.).¹⁰

Ličke novine od 1. travnja 1967. u tekstu pod naslovom „Protesti širom Like“ izvješćuju da se u Gospiću oko 5000 građana okupilo 30. ožujka na „protesni miting ‘Bratstvo i jedinstvo’ protiv poznate Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. Najodlučnije je zatraženo da se potpisnici takvog gnjusnog dokumenta objave i kazne ne samo politički već i krivično. Na mitingu je najprije govorio Ivan Uzelac ‘Dan’ prvoborac i istaknuti društveno-politički radnik. On je između ostalog rekao: ‘Narod Like, narod ovog kraja i mi komunisti, borci, ne smijemo zaboraviti Jadovno, Šević-jamu, jamu na Janjči i ostala gubilišta širom Like, gdje je na hiljade ljudi, žena i djece zaklano ili živo bačeno u jame.’ Iza toga govorio je (...) Stipe Josipović, direktor Pedagoške akademije u Gospiću (...). Za čitavo vrijeme mitinga građani su klicali bratstvu i jedinstvu naših naroda. Bilo je na stotine transparenta na kojima su bile ispisane riječi ‘Živjelo bratstvo i jedinstvo’, ‘Živio drug Tito’, ‘Živio CK SKJ’, ‘Nema manjina i većina’, ‘Hoćemo kazne za potpisnike’ itd.“ (*Ličke novine*, XV/7. 1.) Na istoj je stranici novina objavljeno posebno označeno „Pismo građana Gospića“ upućeno CK SKJ u Beograd, CK SKH u Zagreb, SK SSRNJ u Beograd i Glavnom odboru SSRNH

¹⁰ Radi ilustracije i kontekstualizacije, tekst se namjerno donosi u originalu, sa svim pravopisnim pogreškama.

u Zagreb, u kojemu građani s prosvjednog skupa najoštrije osuđuju sadržaj i metodu donošenja Deklaracije, tražeći da se politički i krivično najoštrije kazne njezini inicijatori i da se njihova imena iznesu u javnost. Građani također navode da čvrsto stoje iza stavova IK CKSK Hrvatske, IK CKSK Srbije i Plenuma SSRN Hrvatske u vezi Deklaracije. Radnici tvornice „Marko Orešković“ iz Ličkog Osika 1. travnja u proizvodnoj su hali tvornice također održali „protestni zbor“ u povodu objavljivanja Deklaracije. „U prisustvu od preko hiljadu članova ovog kolektiva (...) uz burne pozdrave prihvaćen [je] prijedlog da se drugu Titu, Dr. Vladimiru Bakariću, CK SKJ-e i CK SKH uputi protestno pismo na račun idejnih nosilaca i kreatora ‘Deklaracija’“ (*Ličke novine*, XV/7. 1.). Na poseban je način, u posebno uočljivu okviru, u istim novinama objavljen tekst pod naslovom „OSUDA“. U njemu između ostalog piše: „Još jednom okupili smo se pod tom parolom da pokažemo onima koji nemaju drugog posla već da iz svojih kabineta, daleko od radnog čovjeka koji stvara socijalizam – izmišljaju takve podle i neprijateljske dokumente kao što je Deklaracija (...) – da nam ne smetaju nikakve tačke, zapete ili tačkice – već da zajedničkim snagama izgrađujemo socijalizam. Još jednom su radni ljudi iz ličkih kolektiva, poduzeća, škola, ustanova – rekli NE! Ne dirajte u krvlju poliveno bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda, jer nam je bilo dosta Jadovna, logora i mučilišta širom Like. (...) Jer Deklaracija je uperena protiv svih nas. Osudili su je naši građani širom zemlje. Tko je taj, tko nakon toliko godina izgradnje socijalizma poseže za svim onim što smo stekli. To su pitanja građana. Najstrože kazne svima koji su donijeli i potpisali Deklaraciju – to je najenergičniji zahtijev“ (*Ličke novine*, XV/7.1.).

LIČKI OSIK — Radnici tvornice »Marko Orešković« najoštrije su na svom zboru osudili deklaraciju i njene potpisnike. I u ostalim ličkim mjestima — Otočcu, Gračacu, Titovoj Korenici, Donjem Lapcu i drugima — Deklaracija se najoštrije osuđuje.

Slika 3. Članak objavljen u *Večernjem listu* 29. III. 1967.

Među objavljenim tekstovima koji osuđuju Deklaraciju i oslikavaju politički i društveni ambijent ondašnjega Gospića najilustrativnije je „Protestno pismo radnog kolektiva ‘Mol-a’ upućeno Josipu Brozu Titu“, a objavljeno u *Ličkim novinama* (god. XV, br. 7, 1. IV. 1967., str. 2):¹¹

„Voljeni naš družo TITO, Dragi drugovi, Mi radni ljudi Tvornice ‘Marko Orešković’ – Lički Osik, iznenađeni donošenjem i objavljivanjem u dnevnoj štampi ‘Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika’, uvrijeđeni njenim sadržajem pobudama i motivima, te ogorčeni na njene nosioce, potpisnike i sve one koji stoje iza njih ili su njihovi istomišljenici, sastali smo se na svom zajedničkom portesnom zboru sa koga Vam šaljemo ovo protestno pismo. Pišemo Vam ovo i u tom povodu dragi naši drugovi iz kraja naše zemlje u kome je cijena plaćena za ovo što smo postigli i danas imamao u pitanju bratstva i jedinstva Hrvata i Srba koji ovdje i na ovoj zemlji žive u prošlom ratu bila izuzetno velika. Iz kraja u kome su nevina i nejakta djeca, ješ nedorasla da u to vrijeme pohađaju školu, polagala ispit zrelosti iz predmeta međunacionalni odnosi uz uvjete i cijenu pod kojim i koju još nikada nije niko platio sa saznanjem o svojoj nacionalnoj pripadnosti, uz cijenu priklanih i preklanih grkljana od ustaške i četničke kame. Tu cijenu vrlo dobro znamo mi njihovi vršnjaci koji su izbjele njihovu tragičnu sudbinu, mi njihovi očevi i majke, njihovi braće i sestre koji smo zbratimljeni rame uz rame Srbi i Hrvati dali dio sebe i bili spremni potpuno se dati za bratstvo i jedinstvo među našim bratskim narodima. Za ove i druge žrtve koje padoše u cijeloj našoj domovini i za bratstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti koji je naseljavaju, idejni nosioci i potpisnici ovog najsramnijeg političkog akta u našoj poslijeratnoj stvarnosti, vrlo dobro su znali. Oni su bolje od svih nas znali i za posljedice koje mogu proizići iz ovakvog načina obrane tobožnje nacionalne ravnopravnosti. Znali su ili su trebali znati najbolje i da su pozicije sa kojih polaze u obranu te, po njima ugrožene, nacionalne ravnopravnosti, jednake onima sa kojih su polazili ustaški ideolozi na početku prošlog rata. Sve to skupa ipak ih nije smetalo da postupe onako kako su postupili. Čak šta više, i poslije objavljivanja deklaracije nailazimo na pojedinačen istupe čiji nosioci izgleda nasatoje poštopoto dokazati svoju ‘učenost’ i svoja nadprirodna znanja iz oblasti društvenih nauka i na taj način što nas radne ljude najprije proglašavaju političkim primitivcima

---

¹¹ Tekst je iz izvornika naveden bez ispravaka.

i društveno nedoraslim za poredak u kome živimo i zakoga se borimo a zatim istupaju u obranu autora deklaracije, proglašavajući se pritom jedino kvalificiranim i dostojnim vođama tih neukih i primitivnih radnih masa. (...) Zato mi radnici Tvornice ‘Marko Orešković’ – Lički Osik, ne možemo naći ni jedne riječi opravdanja za idejne nosioce i potpisnike ove deklaracije i s ogorčenjem odbacujemo sve njihove eventualne razloge i isprike koje su u stanju servirati radnim ljudima naše zemlje i priključujemo se masovnom protestu svih radnih ljudi naše zemlje protiv deklaracije i njenih nosioca i potpisnika sa zahtjevom da se pozovu na političku i drugu odgovornost i da se njihova imena objave u dnevnoj štampi. Radnici Tvornice ‘Marko Orešković’ Lički Osik.“

Nakon tih „spontanih okupljanja“ građana i radnih ljudi Deklaracija više nije bila temom javnoga političkog diskursa u Gospiću. Nije bilo ni sudskih progona nepodobnih intelektualaca sve do 1972., kad su se očito stvorile povoljne okolnosti za obračun s Maticom u Gospiću. Povod je naravno bilo hrvatsko proljeće, a u obračunu s gospićkim proljećarima pojavio se i stari krimen: Deklaracija. Tako je u *Zapisniku sa sastanka sa komunistima iz Ogranka Matice hrvatske* održanom 28. veljače 1972., dakle nakon njegova raspuštanja koncem 1971., u prostorijama Općinskoga komiteta u Gospiću na kojem su uz predsjednika Ogranka Stipu Josipovića bila nazočna još četiri člana MH, zapisano da su raspravljali o osam točaka od kojih su se u okviru treće u ime Ogranak ogradili od istupa Julija Derossija, Ante Rukavine i Nikice Bićanića. U Operativnom izvještaju Okružnoga javnog tužilaštva iz Gospića od 31. listopada 1972., br. Pov – 1/72, koje je upućeno Javnom tužilaštvu Hrvatske u Zagrebu, u poglavlju „Politički kriminal“ opisana je optužnica protiv Ante Rukavine zbog djela iz čl. 119. st. 1 KZ, zbog tekstova koje je objavljivao u *Ličkim novinama*, *Hrvatskom tjedniku* i zbog dopisa Radio Gospiću u kojemu je tražio od uredništva da svakog četvrtka i nedjelje pjesmom *Tvoja zemlja* Vice Vukova pozdravi u ime *Hrvatskog tjednika* sve svoje slušatelje. Optužen je zbog kriv. djela iz čl. 118. st. 1 KZ bio i Mirko Stilinović, ravnatelj Osnovne škole u Karlobagu, koji je govorio o neravnopravnosti Hrvata u Jugoslaviji. U brošuri *Analiza političkog stanja na području Općine Gospić u periodu od 1. I. 1971. do 1. III. 1972.*, koju je na bazi odluke OK SKH Gospić od 19. siječnja 1972. izradila za to posebno imenovana radna grupa, jedno je poglavlje posvećeno ogranku Matice hrvatske. U njemu je opisana povijest gospićkog Ogranak, metodologija rada i odlučivanja i donesen je načelni zaključak da Ogranak nije djelovao nacionalistički, za razliku od nekih njegovih

članova: Ante Rukavine, Mirka Stilinovića i Julija Derossija. U analizi je također „(...) utvrđeno da je Ogranak kao institucija javno djelovao u nekim akcijama koje je inicirao Socijalistički savez, gdje prije svega ističemo poznati protestni skup održan u Gospiću u povodu Deklaracije o položaju hrvatskog jezika, na kome su istupali funkcioneri Ogranaka javno osporavajući ispravnost stavova Deklaracije. (...) Ogranak Matice hrvatske u Gospiću se javno ogradio poslije 21. sjednice Predsjedništva SKJ od djelovanja Središnjice i nije joj dao podršku. (...)

Slika 4. Članak objavljen u *Večernjem listu* 29. III. 1967.

Polazeći od zaključaka 21. sjednice Predsjedništva SKJ o utvrđivanju izvora i nosilaca nacionalističkih i šovinističkih pojava, potrebno je istaći slijedeće: 1. Derossi Julije, profesor Pedagoške akademije u Gospiću, jedan je od inicijatora formiranja Ogranaka Matice 1966. godine u Gospiću. Izlaskom Deklaracije o položaju i nazivu hrvatskog književnog jezika otvoreno je ustao u njenu obranu komentarišući protestni skup, zašto se tako nije reagiralo na slučaj Ranković. (...) Derossi je od 1966. godine konstantno u najdirektnijem kontaktu sa nosiocima kontrarevolucionarne aktivnosti u Zagrebu, Zlatkom Tomičićem, Zvonimirom Kulundžićem, Vlatkom Pavletićem i drugim“ (Analiza 1972: 25). Nakon procjene navedene u Analizi Juliju i Zlati Derossi policija je 11. siječnja 1972. u 4 sata ujutro izvršila premetačinu kuće, tražeći popis članova Matice. Protiv Ante Rukavine i Mirka Stilinovića bila je nakon toga podignuta optužnica koja je kasnije odbačena, a Derossiju je onemogućen javni

Slika 5. Članak objavljen u *Vjesniku* 27. III. 1967.

rad (Derossi 2006). Zbog političkog je progona nakon pada hrvatskog proljeća 1972. napustio Gospić i s obitelji se preselio u Zadar, gdje je novo zaposlenje dobio tek 1980. u zadarskoj Gradskoj knjižnici.

Živost, prije svega politička, a onda i kulturološka, koju je Deklaracija donijela u Gospić nastavila je svoj život i u sljedećem desetljeću. Općinski se komitet SK u Gospiću pitanjima jezika, nacionalizma, šovinizma, unutarnjih i vanjskih neprijatelja bavio i početkom 1970-ih. Na temelju provedenih analiza zaključili su da je u gospićkim školama očito „bilo nekih rasprava oko naziva jezika, oko precrtavanja pridjeva ‘Srpski’ itd.“ To je u izvjesnom smislu remetilo i odnose među nastavnim osobljem, jer je precrtavanje pridjeva „srpski“ u nazivu jezika smatrano podcjenjivanjem

i teškom uvredom do tada ravnopravnih kolega obiju narodnosti. To precrtavanje posljedica je Odluke Pedagoškog savjeta SRH koja je javnosti priopćena u jesen 1971. godine, a u kojoj je stajalo da je naziv jezika – hrvatski jezik. U isto vrijeme službeno tumačenje naziva jezika u Školskim novinama (broj 35) „(...) stoji da se do stupanja na snagu novog nastavnog plana i programa u cjelosti ima primjenjivati naziv – hrvatskosrpski jezik“ (Analiza 1972: 45).

Zaključak

Gospički SK iskoristio je Deklaraciju za brutalan obračun s neistomišljenicima i mislećim intelektualcima, pronalazeći očito u njoj opravdan povod za konačno rješenje hrvatskog pitanja na svom području. Nesnošljivost prema težnjama za oblikovanjem hrvatskoga nacionalnog identiteta na bilo kojoj razini potaknula je SK na stvaranje ozračja medijskog, političkog i kaznenog progona, poglavito nekih članova gospičke Matice hrvatske, i to ne samo zbog njihova djelovanja nego i zbog njihove distanciranosti u osudi Deklaracije. To je djelovanje ili šutnju SK na sebi svojstven način u Lici proglašavao ustaškim i javno prokazivao kao zločinačko djelovanje koje svoje ishodište pronalazi na rubovima ratnih zločina iz Drugoga svjetskog rata, s kojim se kao takvim trebalo konačno obračunati. Takav politički, ideološki i kulturološki kontekst, koji je opstajao u trajnoj napetosti u trenutku kad je pronašao unutarnjeg neprijatelja s kojim se trebalo obračunavati, mobilizirao je sve svoje snage koje su se dokazivale u javnim osudama Deklaracije, želeći se tako dodatno politički potvrditi i prikazati Gospić i Liku kao središte najodlučnije obrane komunističke doktrine, bratstva i jedinstva te političkog i jezičnog unitarizma. Tako su najoštrije osude Deklaracije dolazile iz redova prosvjetnih djelatnika i ideološki osviještene radničke klase, ličkih prvoboraca, studenata i učenika, dok su rijetki njezini podupiratelji u Gospiću posljedice svoga čina i svoje šutnje intenzivno osjetili u nadolazećem vremenu hrvatskog proljeća.

Izvori

- Državni zavod za statistiku: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima. Zagreb, 1998, knjiga 2.
- HR DAGS-93: Općinski komitet SK Gospić, 1960. – 1987., Analiza političkog stanja na području Općine Gospić u periodu od 1. I. 1971. do 1. III. 1972., Gospić, 1972.
- HR DAGS-42: Okružni sud Gospić, 1944. – 1982.
- HR DAGS-93: Općinski komitet SK Gospić, 1960. – 1987.
- Ličke novine*, god. XIV, br. 24 (328), 18. XII. 1966., str. 5.
- Ličke novine*, god. XV, br. 7 (335), 1. IV. 1967., str. 1. i 3.
- Službeni list FNRJ*, god. VII, br. 13, str. 185–224.
- Večernji list*, 29. III. 1967.
- Vjesnik*, 31. III. 1967.
- Vjesnik*, 27. III. 1967.
- https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_04/H01_01_04_zup09.html (2017-03-01)

Literatura

- DEROSI, Julije, Čekulade nema – *Gospička ljudikanja*, Gospić, 2007.
- DUBRAVICA, Branko, „Gospić u socijalističkom razdoblju“, u: *Gospić – Grad, ljudi, identitet*. Ur. Holjevac, Željko, Zagreb – Gospić, 2013, str. 217–230.
- KLASIĆ, Hrvoje, *Jugoslavija i svijet 1968.*, Zagreb, 2012.
- PASARIĆ, Dragutin, „Ogranak Matice hrvatske u Gospiću, Dah kršne Like“, *Vijenac*, god. 18, br. 420, 8. IV. 2010., str. 28.
- SAMARDŽIJA, Marko, „Nakon pola stoljeća“, pogovor u: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967. – 2017. Vijesti, komentari, osude, zaključci*, Zagreb, 2017, str. 297–313.
- Otvoreno pismo Julija Derossija Matici hrvatskoj, URL: <http://www.hkv.hr/kultura/jezik/180-otvoreno-pismo-julija-derossija-matici-hrvatskoj.html> (2017-03-05).

RESPONSES TO THE DECLARATION ON THE STATUS AND NAME OF THE CROATIAN LITERARY LANGUAGE IN THE GOSPIĆ AREA

Summary

Based on research of archival material and other available historical sources and literature as well as on memoirs of contemporaries, this paper deals with responses and consequences of the Declaration on the Status and Name of the Croatian Literary Language in the Gospić area. This complicated and unresolved national issue, along with the dominance of the League of Communists, created an atmosphere of linguistic unitarianism in Gospić which was based on the doctrine of brotherhood and unity and intolerance for aspirations to form a Croatian national identity on any level. The historical, political, demographic and cultural circumstances in the late 1960s and early 1970s in Gospić were the result of the dominant spirit of the communist doctrine which persevered in constant suspense and searching for internal and external enemies who had to be constantly dealt with, due to which the consequences of supporting the Declaration deeply affected its supporters in Gospić during the Croatian Spring.

KEYWORDS: *archival material, Declaration on the Status and Name of the Croatian Literary Language, Gospić, national identity*

Jezična (ne)ravnopravnost u službenim spisima SFRJ desetljeće nakon Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika

---

U radu se problematizira položaj hrvatskoga jezika u službenim spisima Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Socijalističke Republike Hrvatske desetljeće nakon *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*. Analizira se zajamčena ustavna ravnopravnost jezika svih naroda na području nekadašnje države na primjeru pokušaja uvođenja hrvatskog jezika i nazivlja u kazneno zakonodavstvo te konkretna jezična politika onodobnih totalitarnih vladajućih struktura. Rezultati istraživanja nedvojbeno upućuje na neravnopravan položaj hrvatskoga jezika u službenim spisima nekadašnje državne tvorevine u odnosu na ostale jezike.

KLJUČNE RIJEČI: *hrvatski jezik, jezična (ne)ravnopravnost, jezična politika, SFRJ, službeni spisi*

1. Uvod

Sloboda izražavanja svakog pojedinca i etničke skupine jedno je od temeljnih ljudskih prava koje je zajamčeno u naprednim demokratskim društvima. Posebice je to nužno osigurati u službenoj komunikaciji i korespondenciji višejezičnih zajednica. Po uzoru na slobodne demokratske zemlje u mnogim su totalitarnim društvima ustavnim i zakonskim rješenjima *de iure* bila zajamčena mnoga ljudska prava, no ona se *de facto* uopće nisu provodila, odnosno gažena su na najbrutalniji način.

U radu ćemo analizirati zahtjeve o nužnim promjenama ustavnih odredbi iznesenim u tekstu *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*. Potom ćemo analizirati ustavna i zakonska rješenja do kojih je došlo uslijed događanja oko *Deklaracije* te ustvrditi jamče li demokratizaciju jezične politike na području nekadašnje Socijalističke Republike Hrvatske i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Na primjeru pokušaja uvođenja hrvatskoga jezika i nazivlja u hrvatsko

kazneno zakonodavstvo desetljeće nakon *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* nastojat ćemo odrediti dosljednost provođenja tih novih zakonskih odredbi i stvarnu jezičnu ravnopravnost u službenim spisima nekadašnje državne tvorevine.

2. Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika

Tekst *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* sastavljen je 9. ožujka 1967. godine u prostoriji Matice hrvatske, a objavljen je u *Telegramu* (godina VIII, broj 359) 17. ožujka 1967. godine. Potpisnici *Deklaracije* predstavljali su sljedećih osamnaest znanstvenih i kulturnih hrvatskih ustanova: Matica hrvatska, Društvo književnika Hrvatske, PEN-klub, Hrvatski centar, Hrvatsko filološko društvo, Odjel za filologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Odjel za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Institut za jezik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Institut za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Katedra za suvremeni hrvatskosrpski jezik Filozofskoga fakulteta u Zadru, Katedra za suvremeni hrvatskosrpski jezik Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Katedra za povijest hrvatskog jezika i dijalektologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Katedra za jugoslavenske književnosti Filozofskoga fakulteta u Zadru, Katedra za stariju hrvatsku književnost Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Katedra za noviju hrvatsku književnost Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Institut za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Institut za nauku o književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Staroslavenski institut u Zagrebu i Društvo književnih prevodilaca Hrvatske. Različita su mišljenja o imenima autora *Deklaracije*. Miroslav Brandt drži da jezgru čine petorica (Miroslav Brandt, Radoslav Katičić, Tomislav Ladan, Slavko Pavešić i Vlatko Pavletić) (Brandt 1996: 80). Većina sudionika sastanka tvrdi da su tekst *Deklaracije* sastavili Miroslav Brandt, Dalibor Brozović, Radoslav Katičić, Slavko Pavešić, Slavko Mihalić, Tomislav Ladan. O sedmome se još uvijek ne govori sa sigurnošću. Po nekim je kazivanjima to bio Vladimir Blašković (*Deklaracija* 1997: 107), ali je vjerojatnije da je riječ o Vlatku Pavletiću (Jandrić 1999: 330).

Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika „u prvom redu bila je zamišljena kao dopis da se u Ustav SFRJ unese odredba o hrvatskome književnom jeziku, kao što pokazuje njezin sadržaj“ (Babić 1990: 6). Upravo ćemo analizom sadržaja, odnosno teksta *Deklaracije* odrediti koji su to zahtjevi njenih potpisnika. Pozivaju se na načelo ravnopravnosti i nacionalnog suvereniteta: „Načelo nacionalnog

suvereniteta i potpune ravnopravnosti obuhvaća i pravo svakoga od naših naroda da čuva sve atribute svoga nacionalnog postojanja i da maksimalno razvija ne samo svoju privredu, nego i kulturnu djelatnost.“ (*Deklaracija* 1997: 25) Pritom središnje mjesto pridaju nacionalnom imenu svog jezika i pravu naroda da ga slobodno tako i naziva: „Među tim atributima odsudno važnu ulogu ima vlastito nacionalno ime jezika kojim se hrvatski narod služi, jer je neotuđivo pravo svakoga naroda da svoj jezik naziva vlastitim imenom ...“ (*Deklaracija* 1997: 25) Napominju da određenje zajedničke osnove dvaju jezika ne negira njihove povijesne i kulturološke razlike: „Novosadski dogovor opravdano je deklarirao zajedničku lingvističku osnovu srpskog i hrvatskog književnog jezika ne poričući historijsku, kulturnohistorijsku, nacionalnu i političku istinu o pravu svakog naroda na vlastiti jezični medij nacionalnog i kulturnog života.“ (*Deklaracija* 1997: 25–26), što je uostalom bilo definirano i ustavima (*Deklaracija* 1997). To je očito bilo samo deklarativno jer ukazuju na česta zanemarivanja i kršenja ustavnih odredbi u svim segmentima društva, što po njima olakšavaju određene terminološke i jezične nejasnoće: „Ali usprkos jasnoći osnovnih načela, stanovite nepreciznosti u formulacijama omogućavale su da ta načela budu u praksi zaobilažena, iskrivljavana i kršena unutar širih pojava u realnosti našega društvenog i ekonomskog života.“ (*Deklaracija* 1997: 26) Kako je riječ o pravnom i upravnom jeziku, odnosno administrativnome funkcionalnom stilu, vrijedi spomenuti njegove poželjne značajke: objektivnost, sažetost, neosobnost, jednostavnost, jasnoća, točnost, potpunost, ujednačenost, eksplicitnost, ekonomičnost, konkretnost, kratkoća (lakonizam), određenost (determiniranost), terminologičnost, neemocionalnost, neekspresivnost, izričitost, analitičnost, izrazna neutralnost, neobilježnost, otpornost na utjecaje drugih funkcionalnih stilova, preskriptivnost, imperativnost, klišeiziranost izraza, činjeničnost, logičnost, preglednost, usklađenost s normama hrvatskoga standardnog jezika (Silić 2006: 351; Hrvatski jezični savjetnik 1999: 60; Mihaljević 2002: 328; Frančić, Hudeček i Mihaljević 2005: 254). Iz primjedbi je potpisnika *Deklaracije* očito da jezična rješenja ustavnih odredbi nisu bila usklađena s navedenim postulatima. Pravni će stručnjak Visković (1989), poput navedenih filologa, prednost dati domaćim pred stranim nazivima. Drži da pravnička poruka mora biti precizno izrečena te „što *jasnije* i *sažetije* iskazana“ (Visković 1989: 116). Glavne su mu smetnje neostvarivanja takvoga pravničkog izričaja „politički voluntarizam u pravu, slaba jezična kultura normotvoraca i nebriga birokracije da pravna poruka (na koju ona u nekim vidovima ima monopol) bude shvaćena“ (Visković 1989: 116). Rješenje vidi „u boljoj organizaciji normativne djelatnosti“ (Visković 1989: 116), posebice u

većoj suradnji zakonodavaca s lingvistima i komunikolozima (Visković 1989).

Potpisnici *Deklaracije* ističu pojave unitarističkih i hegemonističkih tendencija, što ide toliko daleko da se zagovara stvaranje jedinstvenog tzv. *državnog jezika* „pri čemu je ta uloga u praksi bila namijenjena srpskom književnom jeziku zbog dominantnog utjecaja administrativnog središta“ (*Deklaracija* 1997: 26) tadašnje države. Nezadovoljni su što se „državni jezik“, tj. srpski nameće „putem upravnog aparata i sredstava javne i masovne komunikacije (saveznih glasila, Tanjuga, JRTV u zajedničkim emisijama, PTT, željeznicama, tzv. materijala ekonomske i političke literature, filmskih žurnala, raznih administrativnih obrazaca), zatim putem jezične prakse u JNA, saveznoj upravi, zakonodavstvu, diplomaciji i političkim organizacijama“ (*Deklaracija* 1997: 26), dok se istodobno „hrvatski književni jezik potiskuje i dovodi u neravnopravan položaj lokalnog narječja“ (*Deklaracija* 1997: 26). Zbog toga u svrhu postizanja jezične ravnopravnosti predlažu sljedeću izmjenu članka 131. Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: „Savezni zakoni i drugi opći akti saveznih organa objavljuju se u autentičnom tekstu na četiri književna jezika naroda Jugoslavije: srpskom, hrvatskom, slovenskom, makedonskom. U službenom saobraćaju organi federacije obvezno se drže načela ravnopravnosti svih jezika naroda Jugoslavije.“ (*Deklaracija* 1997: 27) Također se traži osiguranje dosljedne primjene hrvatskoga standardnog jezika u službenoj komunikaciji u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj (*Deklaracija* 1997: 28).

Valja napraviti kratku digresiju i napomenuti da ovo nije jedini put da Hrvati traže jezičnu ravnopravnost. Spomenimo političke spise hrvatskog književnika i bana pučanina Ivana Mažuranića *Hrvati Mađarom i Manifest naroda hrvatsko-slavonskog* iz 1848. godine u kojima se pod utjecajem Francuske građanske revolucije zalaže za slobodu i ravnopravnost hrvatskoga jezika u okviru ostvarivanja temeljnih hrvatskih nacionalnih prava u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Poput potpisnika *Deklaracije* Mažuranić zagovara jednakost, slobodu i bratstvo ne samo za Hrvate već i za sve ostale „pod krunom ugarskom živuće narode i jezike“ (Mažuranić 1979: 183). Pita se: „Zašto da jezik jednoga uživa sva prava, a drugi ako hoće da svojijem ili piše ili govori, da se mora pred državom, domovinom svojom, sakrivati da toga radi ne sagriješi nasuprot zakonu i ne bude kriv sudu?“ (Mažuranić 1979: 184) Konstatira da „zakonom dakle ustanovit valja da u Ugarskoj i stranah ne ima gospodujućega ni naroda ni jezika nikakova“ (Mažuranić 1979: 183), jer je prošao „već evo vijek preimućstva ne samo osoba, nego i naroda i jezika“ (Mažuranić 1979: 183), a „svako bo gospodstvo isključuje jednakost, isključuje slobodu,

isključuje bratinstvo“ (Mažuranić 1979: 183). Konačni mu je prijedlog na crti ustavnih odredbi iz 1974. godine: „U svom dakle jeziku poslove svoje i posebne i javne bez iznimke, nek vodi Mađar, nek vodi Slovak, nek vodi Hrvat, Slavonac i Srbljin, nek vodi Vlah, nek vodi Nijemac. Govori i pisma i dopisi svijeh ovijeh naroda nek imadu u državi jednaku valjanost pred svakijem poglavarstvom i sudom. Za svaki od spomenutih naroda nek se izdaju zakoni pisani u jeziku njegovu, imajući za nj krijepest izvornika.“ (Mažuranić 1979: 184)

3. Nove ustavne odredbe kao rezultat događanja oko *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*

Oko samoga teksta *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* i njezinih potpisnika podigla se velika buka pa i progon. Predočiti ćemo ustavna rješenja do kojih je došlo zbog tih događanja oko *Deklaracije*.

U članku 170. Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije stoji: „Građaninu je zajamčena sloboda izražavanja pripadnosti narodu, odnosno narodnosti, sloboda izražavanja nacionalne kulture i sloboda upotrebe svog jezika i pisma. (...) Protivustavno i kažnjivo je svako propagiranje ili sprovođenje nacionalne neravnopravnosti ...“. (Ustav SFRJ, 1974: članak 170). Člankom 269 regulirana je procedura objavljivanja zakona i propisa u autentičnim tekstovima: „Savezni zakoni i drugi propisi i opći akti donose se i objavljuju u službenom glasilu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u autentičnim tekstovima na jezicima naroda Jugoslavije utvrđenim republičkim ustavima.“ (Ustav SFRJ, 1974: članak 269) Dakle, nije postojao jedan autentičan tekst, original, s kojega se prevodilo na ostale jezike naroda Jugoslavije, već su se savezni zakoni, propisi i drugi akti odmah izrađivali, odnosno pisali na svim jezicima u skladu s republičkim ustavima. Valja vidjeti što stoji u Ustavu Socijalističke Republike Hrvatske iz 1974. godine. U članku 138. navodi se: „U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski.“ (Ustav SRH, 1974: članak 138). Babić (1990) ističe da su formulaciji tog članka mnogi prigovarali, a on je pripisuje Vladimiru Bakariću ocjenjujući da je „bakarićevski politički mudro sročena“ (Babić 1990: 7). Bakarića smatra čovjekom koji je zagovornike jezične ravnopravnosti iz sjene branio od unitarističkih nasrtaja (Babić 1990). Zahtjevi izraženi u *Deklaraciji* najbolje su ostvareni formulacijom članka 293.: „Autentični tekstovi saveznih zakona i drugih

saveznih propisa i općih akata donose se i objavljuju u Službenom listu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije na hrvatskom književnom jeziku, latinicom.“ (Ustav SRH, 1974: članak 293). Usporedimo li taj članak s člankom 12 Ustava Republike Hrvatske („U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo.“) (Ustav RH, 1990: članak 12), očito je da je to *de iure* bilo bolje rješenje od zakonske odredbe donesene u demokratskoj Republici Hrvatskoj jer je propisivao uporabu hrvatskoga književnog, odnosno standardnog jezika u službenim spisima, tj. službenoj uporabi, što danas ipak nije slučaj pa se otvara mogućnost diskursa poprilično različitog od standardnog jezika. Međutim, poznata krilatica iz vremena socijalističke Jugoslavije „Nemojmo se držati zakona kao pijan plota!“, koja se pripisuje i samom Josipu Brozu Titu, predsjedniku Komunističke partije Jugoslavije, najbolje opisuje prirodu totalitarnih i nedemokratskih režimima u kojima, kao što je već naglašeno u uvodnom dijelu rada, *de iure* napisano slovo zakona ne mora *a priori* značiti i *de facto* provođenje zakonskih odredbi. Stvarni način funkcioniranja jugoslavenskoga komunističkoga nedemokratskoga režima i provođenje jezične politike u tom političkom sustavu prikazat ćemo u sljedećem poglavlju na pokušaju uvođenja hrvatskog jezika i nazivlja u hrvatsko kazneno zakonodavstvo.

4. Pokušaj uvođenja hrvatskog jezika i nazivlja u kazneno zakonodavstvo

Poznato je da je golem srpski utjecaj na hrvatsko kaznenopravno nazivlje izvršen za vrijeme zajedničkoga života u monarhističkoj Jugoslaviji uslijed unitarističkih tendencija velikosrpskog režima kad je nazivlje bilo u sadržajnom i terminološkom smislu unificirano. Može se slobodno reći da je izvršeno svojevrsno nasilje nad hrvatskim pravnim nazivljem. Ono je sustavno potiskivano i zamjenjivano srpskim kaznenopravnim nazivljem i brojnim internacionalizmima za koje je u hrvatskoj pravnoj tradiciji postojala hrvatska istovrijednica. Zamijenjeno je više stotina hrvatskih pravnih naziva. Ista jezična politika nastavljena je i u zakonodavstvu socijalističke Jugoslavije. Uglavnom se preuzima nazivlje iz vremena monarhističke Jugoslavije. Neki se nazivi gube jer nisu bili potrebni u novim društvenim okolnostima, dok se neki novi, mahom ideologizmi, stvaraju uglavnom suprotno hrvatskoj jezičnoj i pravnoj tradiciji (Miletić 2005: 79).

Donošenjem ustava iz 1974. godine i prividne demokratizacije društva koja se ogleda ponajviše u navedenim odredbama iz tih dokumenata, na red je došla i reforma kaznenog zakonodavstva pa su izdavani novi

kazneni zakoni. Tekst hrvatskog izdanja *Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije* objavljen je 28. rujna 1976. godine u 44. broju *Službenog lista Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*. Tekst je bio jezično uređen u skladu s novim ustavnim rješenjima. U odnosu na dotadašnja jugoslavenska izdanja terminološki se umnogome razlikovao jer su u nj uneseni hrvatski pravni nazivi koji su bili u uporabi prije nametanja unificiranoga nazivlja iz 1929. godine, naravno usklađeni s hrvatskim standardnim jezikom iz vremena izlaska tog zakona. Dakle, pokušalo se nastaviti s hrvatskom pravnom tradicijom prisilno prekinutom u vrijeme monarhističke Jugoslavije. U 56. broju istoga službenoga glasila od 25. studenoga 1977. godine objavljen je "Ispravak" tog zakona. Razlog provedenog ispravljanja objašnjen je na sljedeći način: "Uspoređenjem s izvornim tekstom utvrđeno je da su se u tekstu Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, objavljenom u *Službenom listu SFRJ*, br. 44/76. izdanje na hrvatskosrpskom jeziku potkrale dolje navedene pogreške, te se daje ISPRAVAK Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije." (Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 1977: 1982). Da je riječ o neuobičajenom postupku svjedoči nam i anonimnost osobe koja naređuje provođenje „ispravljanja“. U potpisu uredbe stoji tek: "Iz Sekretarijata za zakonodavstvo Skupštine SFRJ". Nitko od nalogodavaca nije htio izložiti svoje ime u javnosti jer su bili svjesni protuustavnosti naredbe i kršenja definirane procedure.

Detaljnim čitanjem teksta može se uočiti tek nekoliko tiskarskih pogrešaka. Sva je prilika da je pod izlikom da je riječ o ispravljanju pogrešaka silom izbačeno i zamijenjeno stotine hrvatskih pravnih naziva. Tako *ozljeda* silom postaje *povreda*, *prisila* postaje *prinuda*, *poticanje* (na kazneno djelo) postaje *podstrekavanje*, zakoni prestaju *vrijediti*, a počinju *važiti*, *počinjenje* (kaznenog djela) postaje *izvršenje*, *prijevarena* kao kazneno djelo postaje *obmana*. Čitav je niz takvih primjera gdje je hrvatski naziv zamijenjen srpskim ili pak internacionalizmom. Dogodila se ista situacija u jezičnom i terminološkom pogledu kao i za vrijeme Šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra (vidi Miletić 2005: 80). Takvo je bilo i objašnjenje.

Za javnu osudu pokušaja uvođenja hrvatskoga nazivlja i opravdavanje „ispravka“ odabran je tadašnji sudac Vrhovnog suda Socijalističke Republike Hrvatske Mladen Grubiša. „Problematiku“ je „objasnio“ autorskim člankom *Problem jezika u našim novim zakonima* u stručnome časopisu *Naša zakonitost* (1978: 44–62).

Obrazlažući uzroke „ispravka“ *Krivičnog zakona* oštro napada i tekst saveznoga *Zakona o krivičnom postupku* od 24. prosinca 1976.

godine, tražeći i njegovo terminološko ispravljanje jer su po njemu „ti zakoni napustili dosadašnju ustaljenu i općeusvojenu terminologiju i način izražavanja, sadržanu u dosadašnjim našim zakonima iz te pravne oblasti upravo u izdanju na hrvatskosrpskom jeziku“ (Grubiša 1978: 45). Ignorirajući ustavne odredbe, sudac Vrhovnog suda rezonira: „Umjesto da ta dva zakona, upravo kao savezni zakoni, budu u pogledu terminologije i načina izražavanja, i u jednoj i u drugoj jezičnoj varijanti, što bliži jedan drugome, samo s nužnim odstupanjima u vezi s njihovim osobitostima, desilo se nešto sasvim drugačije: između izdanja navedenih zakona na hrvatskosrpskom jeziku i onog na srpskohrvatskom jeziku postoje takve i tolike razlike u terminologiji, a posebno u načinu izražavanja, da se ne može oteti dojmu da se tu ne radi o zakonodavnim aktima istog zakonodavca, drugim riječima, o istim zakonima, pa čak ni o zakonima iste zemlje. A povrh svega, da se ne radi, ne samo o istom jeziku nego štoviše ni o srodnom jeziku“ (Grubiša 1978: 45). Dakle, ne smeta mu samo hrvatsko pravno nazivlje, već i „način izražavanja“, odnosno i sam hrvatski jezik. Da su jezici i nazivlje uistinu vrlo različiti svjedoči nam isti diskurs priređivača srpskog prijevoda Austrijskoga građanskog zakonika (*Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch*) Dragoljuba Arandelovića. U *Predgovoru prvom izdanju* iz 1906. godine, prije ujedinjenja u zajedničku državnu tvorevinu, ističe: „Istina austrijski građan. zakonik preveden je na hrvatski jezik, ali taj je prevod, zbog osobenosti hrvatske pravne terminologije, za nas teško upotrebljiv jer se mnoga mesta ne mogu razumeti, ako se nema original u ruci...“ (Prema: Žeravica 1990: 152) Zakon je dakle već bio preveden na hrvatski jezik i bio je u službenoj uporabi u Hrvatskoj kao *Opći građanski zakonik*. Ujedinjenjem Hrvata i Srba u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca nastoji se urediti i zakonodavni okvir. Arandelović u *Predgovoru drugom izdanju* iz 1921. godine navodi: „Najzad rešenjem Gospodina Ministra Pravde, M. Trifkovića, odlučeno je da se hrvatski građanski zakonik usvoji, sa potrebnim izmenama i dopunama, kao građanski zakonik za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Mislim da će ovom cilju korisno poslužiti i komisiji olakšati posao ovaj moj prevod, a naročito u pogledu terminologije i jezika u novom građanskom zakoniku.“ (Prema: Žeravica 1990: 152) Žeravica ističe te unitarističke jezične tendencije na samome početku stvaranja nove državne tvorevine: „Kako se vidi, dr. Arandelović se nije nimalo ustručavao, a to nije činio ni tadašnji ministar pravde kad je preuzeo za cijelo područje Kraljevine SHS dotadašnji hrvatski građanski zakonik (Opći građanski zakonik), promijeniti mu hrvatsko nazivlje i unaprijed predvidjeti za novi građanski zakonik cjelokupne Kraljevine srpsko pravno nazivlje.“ (Žeravica 1990: 152)

Vidimo da Grubiša, član Vrhovnog suda Socijalističke Republike Hrvatske, pola stoljeća kasnije, u drugome društvenom uređenju, razmišlja i djeluje unitaristički kao i ministar monarhističke Jugoslavije. Njegovi su postupci, kao i istomišljenika iz vladajuće oligarhije, još gori jer u to vrijeme, zahvaljujući potpisnicima *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, već postoje jasno definirana ustavna rješenja koja reguliraju jezičnu problematiku. Grubiša će hrvatske pravne nazive *poticati*, *poticatielj*, *počiniti*, *počinitelj*, *progon*, *posvojitelj*, *posvojenik*, *zlorabiti* okarakterizirati napuštenim arhaizmima. (Grubiša 1978: 49), dok će za silom nametnuto srpsko nazivlje reći da je *općeusvojeno*, *uvriježeno*, *afirmirano*, *uobičajeno*, *ustaljeno* i slično. Ono je kao takvo po njegovu mišljenju nepotrebno mijenjati. Glavni mu je argument što su „dosadašnji ZKP i KZ, što se tiče načina izražavanja, rađeni prema ZKP i KZ stare Jugoslavije (oba iz 1929. god.), a posljednja dva zakona prema hrvatskom ZKP i KZ iz vremena bivše Austro-Ugarske, pri čemu je u mnogome usvojen način izražavanja iz tih hrvatskih zakona“ (Grubiša 1978: 46). Dakle, pozdravlja terminološku i jezičnu politiku u pravosuđu nametnutu u okviru Šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića, a hrvatski pravni jezik izgrađen na temelju dugogodišnje hrvatske pravne tradicije smatra neprihvatljivim. O njoj valja reći nekoliko riječi.

Obično se najvažnijim događajem u kodifikaciji hrvatskoga pravnog jezika i nazivlja uzima pojava rječnika *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe* iz 1853., uslijed postrevolucijske ustavne demokratizacije nacionalnih odnosa unutar Austro-Ugarske Monarhije (Miletić 2008: 78) i *Kaznenog zakona o zločinstvih, prestupcih i prekršajih* iz 1852. godine, prvog zakona na hrvatskom jeziku koji vrijedi na cjelokupnom području Hrvatske (Miletić 2008: 78). Rad na spomenutom rječniku pravnih i političkih naziva *Juridisch-politische Terminologie* započeo je 1849. godine nakon odluke o izdavanju službenog lista na svim jezicima Monarhije (Mamić 1989: 180). Upravo je zbog toga bio i potreban. Međutim, hrvatsko kazneno zakonodavstvo ima mnogo dužu tradiciju pa stoji Mažuranićeva konstatacija: „Nije prostrano tlo, na kojem se je službeni hrvatski jezik - u pismu - od najstarijega do najnovijega vremena održao u vlasti jezika obćenito gospodujućega, službenoga. Ali premda su tuđi - mrtvi i živi - jezici u mnogih krajevih naše domovine iztiskivali, sad više sad manje, materinji naš jezik, ovaj je ipak svagda sve do posljednjih decenija XVIII., a do prvih XIX. vieka služio i višim krugovima uzduž Primorja i po predjelih Posavja i Podravja kao jezik, dostojan da ozvanja za gospodskim i za zelenim stolom... Prije

toga razdoblja bilo je vazda sad obsežnijih sad tjesnijih pokrajina, sad viših sad nižih oblasti, gdje su se i najznatniji poslovi obavljali u našem jeziku, u oblicih stalnih, predajom posvećenih, svakomu razumljivih. Od Kotora i Dubrovnika do Istre, po župah hrvatskih u sadašnjoj Bosni, Dalmaciji i Hrvatskoj nalazimo tragova jednomu službenomu hrvatskomu jeziku zapadnoga govora ... Pravni spomenici, iz tih predjela potječući, što nam jih je sudbina spasila iz vrtloga burnih vjekova, svjedoci su nam, da onaj bludi, tko misli, da je jezik naš, kao jezik službeni, pravnički, jezik mlad, nov. On je živio od vjekova ovamo.“ (Mažuranić 1902: 236) Hrvatska je imala svoje autonomno kazneno pravo još u dalekoj prošlosti ranoga srednjeg vijeka u statutima primorskih gradova i povlasticama koje su dobivali slobodni kraljevski gradovi. (Miletić 2003: 407–413 i 2006: 193–204). Vrijedi spomenuti i *Općinsku naredbu od zločinstavah i njihovih pedepsah* iz 1788. godine. To je bio Matkovićev prijevod s njemačkog Kaznenog zakonika Josipa II. *Allgemeins Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung* (Mamić 1999: 72). U Zadru se 1804. godine tiska *Skupozakonik iliti naredbe česarske kraljeve vrhu zločinstva i pedipse određene protiv zločincem*, prijevod austrijskoga Kaznenog zakonika koji je tek godinu ranije stupio na snagu (Miletić 2005: 78). Ta je bogata hrvatska pravna tradicija umnogome izgradila hrvatski pravni jezik i kodificirala nazivlje koje je silom diktature zamijenjeno srpskim pravnim nazivljem ili tuđicama pod srpskim utjecajem (Miletić 2008, 83).

U prethodnom smo poglavlju objasnili kako su savezni i republički ustavi regulirali jezičnu ravnopravnost u službenim spisima. *Poslovnik Skupštine Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije* (Poslovnik Skupštine Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 1975) također je deklarativno jamčio isto. Njegovo deseto poglavlje propisuje uporabu jezika i pisama u Skupštini Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Eksplicitno je bilo napisano da se čak i prijedlozi akata Skupštine SFRJ „izrađuju na jezicima i pismima naroda Jugoslavije utvrđenima republičkim ustavima“. (Poslovnik Skupštine Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 1975: 149). U 120. članku Osmoga poglavlja tog *Poslovnika*, koje objašnjava na koje se isprave stavljaju koji pečati, stoji: „Na izvornike autentičnih tekstova zakona, drugih propisa i općih akata na jezicima svih naroda Jugoslavije... (kurziv J. M.)“ (Poslovnik Skupštine Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 1975: 148). Vidimo da je procedura propisana u *Poslovniku Skupštine Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije* usklađena s ustavnim promjenama iz 1974. godine, dok se u „Ispravku“ *Krivičnog zakona* postupa netransparentno i potpuno suprotno ustavnim odredbama.

5. Zaključak

Analiza teksta *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* upućuje na zahtjeve usmjerene na ostvarivanje jezične ravnopravnosti svih naroda u okviru nekadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u službenoj komunikaciji. Uvidom u ustavne i poslovničke tekstove nastale u burnim društvenim procesima s kraja šezdesetih i početka sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, u kojima su važnu ulogu imali i potpisnici *Deklaracije*, možemo nedvojbeno ustvrditi da su odredbe *Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije* i *Ustava Socijalističke Republike Hrvatske* iz 1974. godine i *Poslovnika Skupštine Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije* iz 1975. godine jamčile jezičnu ravnopravnost unutar Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Međutim, u praksi se događalo nešto sasvim drugo. *De iure* se jamčila ravnopravna uporaba jezika i pisama u Skupštini Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Prijedlozi zakonskih akata izglasanih u toj skupštini trebali su biti izrađeni na jezicima i pismima naroda Jugoslavije utvrđenima republičkim ustavima, što bi u slučaju Socijalističke Republike Hrvatske značilo na hrvatskome književnom jeziku. U praksi se *de facto* protuustavno onemogućavala uporaba i prirodan razvoj hrvatskoga jezika u službenim spisima. To smo dokazali na primjeru pokušaja uvođenja hrvatskoga pravnog jezika i nazivlja u hrvatsko kazneno zakonodavstvo, što je protuustavno onemogućeno i silom nametnuta srpska terminologija po istom obrascu kao iz vremena Šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića.

Taj primjer razotkriva nedemokratski totalitarni karakter društva iz vremena Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, kad su zakonske odredbe bile mrtvo slovo na papiru, a njihovo provođenje bilo selektivno i usklađeno s krilaticom onodobnih komunističkih moćnika: „Nemojmo se držati zakona kao pijan plota.“ Kako se te anomalije umnogome ogledaju i u današnjem hrvatskom društvu nužno je provođenje *Rezolucije Vijeća Europe 1481* donesene 25. siječnja 2006. godine u Strasbourgu o potrebi međunarodne osude zločina totalitarnih komunističkih režima (engl. *Resolution 1481 (2006) Need for international condemnation of crimen of totalitarian communist regimes*). Naime, demokracija podrazumijeva poštivanje procedura, visoke standarde osnovnih ljudskih prava te jednakost svih građana pred zakonom, što je u opisanom, kao i u brojnim drugim slučajevima evidentno kršeno. To učenici hrvatskih škola svakako moraju učiti pa makar u međupredmetnim sadržajima kako bi uistinu bili sposobni izgraditi demokratsko društvo na načelima pravne države.

U zadnje vrijeme pod utjecajem političkog diskursa ponovno se sporadično pojavljuju srbizmi i internacionalizmi u hrvatskim zakonima, zbog čega bi bila nužna suradnja zakonodavaca i lingvista, posebice u Saborskom odboru za zakonodavstvo i stručnim službama Hrvatskog sabora. Uspostavom samostalne Republike Hrvatske to je bila uobičajena praksa koja je kasnije napuštena.

Literatura

- BABIĆ, Stjepan, *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*, Zagreb, 1990.
- BRANDT, Miroslav, *Život sa suvremenicima*, Zagreb, 1996.
- Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967 – 1997*, pripremila Jelena Hekman, Zagreb, 1997.
- FRANČIĆ, Anđela, HUDEČEK, Lada, MIHALJEVIĆ, Milica, *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*, Zagreb, 2005.
- GRUBIŠA, Mladen, „Problem jezika u našim novim zakonima“, *Naša zakonitost*, 1978., br. 56, str. 44–62.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, VUKOJEVIĆ, Luka, *Hrvatski jezični savjetnik*, Zagreb, 1999.
- „Ispravak Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“, *Službeni list SFRJ*, 1977, 33, br. 56.
- JANDRIĆ, Berislav, „Pogledi na Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“, *Povijesni prilozi*, 1999, 18, br. 18, str. 325–371.
- Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe*, Wien, 1853.
- „Kazneni zakon o zločinstvima, prestupcima i prekršajima“, *Sveobći državno-zakonski i vladni list za krunovinu Hrvatsku i Slavoniju*, 1852, komad XXXVI, br. 117.
- „Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“, *Službeni list SFRJ*, god. 1976, 32, br. 44.
- MAMIĆ, Mile, „Juridisch-politische Terminologie – ‘kamen temeljac’ književnojezičnog jedinstva hrvatskog i srpskog“, *Rasprave zavoda za jezik*, 1989, 15.
- MAMIĆ, Mile, *Temelji hrvatskoga pravnog nazivlja*, 1999, Zagreb.
- MAŽURANIĆ Ivan, *Sabrana djela, svezak III.*, priredio Milorad Živančević, Zagreb, 1979.
- MAŽURANIĆ, Vladimir, „O rječniku pravnog nazivlja hrvatskoga“, *Rad JAZU*, 1902, 150, str. 235–246.
- MIHALJEVIĆ, Milica, „Funkcionalni stilovi hrvatskoga (standardnog) jezika“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 2002, 28, str. 325–343.
- MILETIĆ, Josip, „Hrvatsko kaznenopravno nazivlje“, *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 2003, 29, str. 407–413.
- MILETIĆ, Josip, „Hrvatsko kaznenopravno nazivlje: hrvatska i europska kulturna stečevina“, u: *Riječki filološki dani* 6, Rijeka, 2006, str. 193–204.
- MILETIĆ, Josip, „Povijesni razlozi terminoloških promjena u novom hrvatskom kaznenom zakonodavstvu“, *Croatica et Slavica Iadertina*, 2005, 1, str. 77–88.
- MILETIĆ, Josip, „Srpski jezični utjecaj na hrvatsko kaznenopravno nazivlje“, *Riječ*, 2008, 14, br. 3, str. 77–88.
- „Poslovnik Skupštine Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“, *Službeni list SFRJ*, 1975, 31, br. 6.
- SILIĆ, Josip, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb, 2006.
- TELEGRAM – *Jugoslavenske novine za društvena i kulturna pitanja*, 8, broj 359, Zagreb, 17. ožujka 1967.

Ustav Republike Hrvatske, pročišćeni tekst, *Narodne novine* 56/90, 135/97, 8/98, 113/00,

124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14.

URL: <https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske>

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 1974., URL: [https://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_Socijalisti%C4%8Dke_Federativne_Republike_Jugoslavije_\(1974.\)](https://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_Socijalisti%C4%8Dke_Federativne_Republike_Jugoslavije_(1974.)) (2018-09-18)

Visković, Nikola, *Jezik prava*, Zagreb, 1989.

ŽERAVICA, Emil, „Človik najdičnije svoju halju nosi...“, *Jezik*, 1990, 37, Zagreb, br. 5, str. 152–156.

Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, 1974. URL: https://www.pravo.unizg.hr/download/repository/Ustav_Socijalisticke_RH_1974.pdf (2018-09-18).

LANGUAGE (IN)EQUALITY IN OFFICIAL RECORDS OF SFRY DECADE AFTER DECLARATIONS OF THE NAME AND POSITION OF THE CROATIAN LITERARY LANGUAGE

Summary

Paper deals with the position of the Croatian language in the official documents of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and the Socialist Republic of Croatia decade after decade after the Declaration on the name and position of Croatian literary language. It has been analyzed the constitutional equality of the languages of all peoples on the territory of the former state on the example of attempts to introduce Croatian language and terminology into criminal legislation and the concrete linguistic policy of the contemporary totalitarian governing structures. The results of the research undoubtedly point to the uneven position of the Croatian language in the official documents of the former state creation in relation to other languages.

KEYWORDS: *Croatian language, language (in)equality, language policy, SFRY, official records*

Ljudmil Spasov
Filološki fakultet „Blaže Koneski“
Sveučilište „Sv. Kiril i Metodij“, Skoplje
ljspasov@ukim.edu.mk

UDK: 811.163.42'272(497.7)
Pregledni rad
Primljeno: 26. 6. 2018.
Prihvaćeno za tisak: 18. 9. 2018.

Borče Arsov
Institut za makedonski jezik „Krstе Misirkov“
Sveučilište „Sv. Kiril i Metodij“, Skoplje
borce_arsov@yahoo.com

Igor Dvorščak
Filološki fakultet „Blaže Koneski“
Sveučilište „Sv. Kiril i Metodij“, Skoplje
igor.dvorscak@gmail.com

Odjeci Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika u SR Makedoniji

---

Cilj je ovoga rada zabilježiti i prokomentirati odjeke Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika (u daljnjem tekstu: Deklaracija) u makedonskoj sredini, odnosno u tadašnjoj Socijalističkoj Republici Makedoniji. U tom smislu posegnuli smo za dnevnim listom *Nova Makedonija*, u ono vrijeme najuglednijim novinama te vrste, koje su u najvećoj mjeri izražavale stajalište državnih i, posredno, partijskih organa u SRM (SKM, SSRNM i dr.) te za partijskim tjednikom *Komunist*. *Komunist* je tada izlazio na makedonskom jeziku, ali je bio tiskan u Beogradu. Prema usmenom izvješću ondašnjeg urednika *Komunista* u makedonskoj redakciji Riste Lazarova u početku su dvije trećine tekstova bile prevedene na makedonski jezik s ondašnjega srpskohrvatskog, a tek su trećinu činili originalni tekstovi makedonskih autora pisani na makedonskom. Kasnije se omjer promijenio u korist makedonskog pa je polovina tekstova bila pisana na makedonskom iz pera makedonskih autora. U svojim komentarima pokušat ćemo predstaviti najvažnije odjeke Deklaracije u SRM te obrazložiti njihove okolnosti. Također, truditi ćemo se objasniti pozicije, koliko je to moguće, javnih i skrivenih poruka pisanih u vezi s Deklaracijom u makedonskoj sredini.

KLJUČNE RIJEČI: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, Komunist, Nova Makedonija, Socijalistička Republika Makedonija*

1. Uvod

„(...) Deklaracija je (...) i sljedećih dvadesetak godina ipak postojano i snažno utjecala na stanje svijesti u hrvatskoj jezičnoj zajednici u vezi s vlastitim jezikom (...) kao važan pokazatelj vlastite političke emancipacije“ (Samardžija 2017: 313).

Moto rada preuzeli smo iz knjige akademika Marka Samardžije *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967. – 2017. Vijesti, komentari, osude, zaključci. U povodu 50. obljetnice donošenja* koja donosi pregled važnijih dokumenata i rasprava povezanih s Deklaracijom i koju koristimo kao materijal za provjeru tekstova objavljenih u onodobnoj SR Makedoniji.

Ideja je ovoga rada upoznati hrvatsku stručnu javnost s odjekom koji je Deklaracija imala na makedonskom tlu. Samim time rad ne nudi dubinsku analizu, već otvara prostor daljnjim istraživanjima te ga se može smatrati prilogom spomenutoj knjizi akademika Samardžije.

Makedonska društveno-politička javnost odlučila je ne ulaziti u neposredne rasprave o jeziku/jezicima između srpske i hrvatske sredine, već je tek prenosila različita gledišta, odajući na prvi pogled dojam objektivnosti. No, uzimajući u obzir da su se naglašeno prenosila mišljenja sa sjednica organa komunista SR Srbije, moglo bi se naslutiti da su implicitno prihvaćali njihove stavove protiv Deklaracije. Treba istovremeno dodati i da su neka partijska tijela Hrvatske polazila sa sličnih ili istih stajališta.

Ako tražimo gledišta makedonske sredine, nećemo ih pronaći u samim tekstovima, već ih moramo iščitavati u naslovima i podnaslovima objavljenih članaka koje su na dostavljene tekstove stavljali makedonski redaktori.

Radi boljeg razumijevanja slijeda događaja, naš izbor relevantnih odjeka predstavljamo kronološki.

2. Prvi odjek

U vrijeme pojave Deklaracije, koja je tiskana u tjedniku *Telegram* (godina VIII, broj 359) 17. ožujka 1967., u prvim trenutcima, tj. prvih dana poslije pojave Deklaracije, u SR Makedoniji nije bilo odjeka. Čini se da su urednici novina pristupili problemu vrlo oprezno, jer s jedne strane Deklaracija je posredno omogućavala emancipaciju makedonskoga književnog jezika na široj jugoslavenskoj razini, dok je s druge mogla prouzrokovati negativne reakcije u srpskoj sredini. S obzirom na sve to, moglo se pretpostaviti da će makedonska sredina biti „neutralna“. Kako bi se preciznije obrazložila makedonska situacija, citiramo memoare Kire Gligorova, prvog predsjednika Republike Makedonije:

„(...) кога во Загреб најистакнатите хрватски интелектуалци, на чело со Крлежа, излегоа со познатата Декларација за хрватскиот јазик, во која јасно рекоа дека тие не се слагаат дека српскохрватскиот, односно хрватскохрватскиот е единствен јазик, а најмалку тој да се вика југословенски, како што тогаш некои кругови ја лансираа идејата (...) дека најдобро би било тој да се вика југословенски, бидејќи божем, на ниво на Југославија на тој јазик сите ние меѓу себе се разбираме и се договараме, а најпосле тој јазик беше службен¹ во државните институции, во Армијата. (...) Таа тенденција, која најмногу беше присутна во Белград, ми се чини, беше капката што ја прелеа чашата. Набргу, по повод на Декларацијата (...) се собраа српските писатели и интелектуалци (...) и го напишаа својот одговор на хрватската Декларација објавен како „Предлог за размислување“ при што акцијата на хрватските интелектуалци ја оценија како почеток на хрватската сепарација од Југославија. Тоа беше прилично тешка квалификација што Хрватите не можа да ја голтнат“ (Глигоров 2001: 112).

Prva vijest izišla je u dnevniku *Nova Makedonija*, god. XXIII, br. 7337, 21. ožujka 1967., str. 2, ali ne kao autorska vijest makedonskog novinara ili izvjestitelja, tj. stalnog dopisnika, već kao opis tematskog članka Miloša Žanka „O različitim putovima i metodama rješavanja nacionalnog pitanja i međunacionalnih odnosa“ koji je objavljen u dnevniku *Vjesnik*, god. XXVII, br. 7214, 20. ožujka 1967., str. 3, pod naslovom „Bo razvojot na nacionalното прашање – на висина на историските задачи“ [U razvoju nacionalnog pitanja – na visini povijesnih zadaća]. Kao zanimljiv podatak ističemo da je članak nepotpisan, jer odrednica „stalni dopisnik“ zapravo ne označava konkretnu osobu koja bi preuzela odgovornost za objavljeni tekst. Obujam makedonskog teksta znatno je smanjen u odnosu na hrvatski original, odnosno sveden je na jedan i pol stupac.

Hrvatskoj je javnosti bio dobro poznat unitaristički stav Miloša Žanka. Možemo pretpostaviti da su, kao što ističe Babić (2009: 102), „... hrvatski unitaristi bili isto tako opasna prijetnja. Saznaju li oni prerano za *Deklaraciju*, ugušit će je prije donošenja. Dobro je poznat stav Miloša Žanka...“

U makedonskom tekstu, i pored toga što stoji da se radi o Žankovu članku, nailazimo na „neutralne komentare“ nepoznatog autora. Izdvajamo sljedeće:

¹ Neoficijelno služben u državnoj administraciji. Ispravka Lj. Spasova.

„Д-р Милош Жанко натаму, во написот што го објавува ‘Вјесник’, вели дека ние во Југославија сме го решиле националното прашање и сме воспоставиле независна федеративна социјалистичка заедница на рамноправни и братски народи и народности. Тоа не значи дека се решени сите проблеми и аспекти?“

Iz dosadašnjeg teksta koji se odnosi na prvu „vijest“ o Deklaraciji plasiranu makedonskoj javnosti može se sumirati sljedeće: 1. tekst Deklaracije u makedonskom dnevniku *Nova Makedonija* nije prenesen ni u cijelosti ni u ulomcima. Samim time makedonski čitatelj nije se mogao upoznati s tekстом Deklaracije i donijeti vlastite zaključke; 2. u najvažnijem makedonskom dnevniku nije bilo komentara na Deklaraciju nekoga makedonskog autora; 3. nisu prenijeta različita mišljenja o sadržaju Deklaracije, već je preuzeto mišljenje jednog etabliranog političara koji nastupa s unitarističkog stajališta; 4. iskaz: „Тоа не значи дека се решени сите проблеми и аспекти?“ označava „прикривену“ ограду, ако не и komentar na stavove M. Žanka.

Možemo nastaviti razmišljati i u ovome smjeru: novine i časopisi koji su izlazili u Beogradu bili su dostupni na gotovo svim kioscima u ondašnjoj SRM, što je omogućavalo, makar i ograničeno, da se pročitaju i „drugačija mišljenja“, pa se ono što je bilo plasirano u *Novoj Makedoniji* moglo činiti i pomalo naivnim. U to vrijeme na makedonskim se kioscima mogao nabaviti i *Hrvatski tjednik*, koji je donosio drugačije informacije o događajima povezanim s Deklaracijom. I na kraju, treba uzeti u obzir da tada rado korišteni termini „separatisti“ i „unitaristi“ nemaju sasvim ista značenja kao danas. Značenje je ovisilo i o točki gledišta. Naime, iz srpske je perspektive sve što je predstavljalo emancipaciju manjih zajednica (uključujući i hrvatsku zajednicu) značilo „separatizam“ u SFRJ. Jasno je da je bilo očekivano da će se SR Hrvatska tomu usprotiviti. O ovome na više mjesta govori i Malcolm Anderson, dajući svoje viđenje raspada SFRJ. Ističe kako je država poslije Drugoga svjetskog rata promovirala mišljenje da se sama oslobodila prije ulaska Crvene armije. Nakon razilaska sa Staljinom 1948. represija političkih protivnika i uloga koju je Tito igrao na međunarodnoj sceni pomogli su održati jedinstvo podijeljenog društva. Slovenija i Hrvatska nisu htjele trpjeti posljedice moguće vojne intervencije (Anderson 2014: 71).

Radi se o složenom pitanju prema kojem se principijelno mogu zauzeti dva međusobno isključiva stajališta: liberalno, koje prihvaća da jedinka i/ili zajednica bude osnovna ćelija društva, i konzervativno (hegemonističko), koje smatra da iznad jedinke i/ili zajednice postoji „uprava“ koja nameće rješenja. Mislimo da u ovoj konstataciji leži sukob u vezi s Deklaracijom:

srpska je strana smatrala da postoji jedna zajednica (srpsko-hrvatska) i jedan književni jezik (srpskohrvatski) pa u tom smislu nije mogla dopustiti emancipaciju hrvatskoga književnog jezika. Hrvatska je strana smatrala da hrvatski književni jezik i njegova emancipacija ne urušavaju državnu zajednicu SFRJ, već je, štoviše, učvršćuju.

3. Izbor ostalih odjeka objavljenih u SR Makedoniji

3.1. „Декларацијата не претставува пат за решавање на проблемите“ [Deklaracija ne predstavlja put rješavanja problema]; podnaslov: *Седница на Извршниот комитет на ЦК на СК на Хрватска. – На седницата се расправаше за „Декларацијата за називот и положбата на хрватскиот литературен јазик“* [Sjednica Izvršnog komiteta CK SK Hrvatske – Na sjednici se raspravljalo o „Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“] (sjednica CK SKH). Objavljeno u dnevniku *Nova Makedonija*, god. XXIII, br. 7338, 22. ožujka 1967., str. 1 i 2. Produžetak članka na drugoj strani dnevnika ima naslov „Декларацијата најде на оправдана осуда од јавноста“ [Deklaracija je naišla na opravdanu osudu javnosti].

Hrvatski tekst pod naslovom „Zaključci Centralnog komiteta SK Hrvatske“ možemo naći u knjizi *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967. – 2017. Vijesti, komentari, osude, zaključci. U povodu 50. obljetnice donošenja* (Samardžija 2017: 280–285).

Коментар:

makedonski tekst uglavnom točno prenosi original, no ne komentira, već prepričava zaključke IK CK SKH, s time da naglašava da se problemi koji postoje, ne spominjući pritom riječ *jezični*, ovim putem ne rješavaju, što može označavati prikriveno priznanje da takvi problemi i neriješena pitanja ipak postoje. To pak može implicirati da je makedonska sredina ipak zainteresirana za politiku službenih jezika u SFRJ.

3.2. „Градскиот комитет на СК во Белград за националистичките појави“ [Gradski komitet SK u Beogradu o nacionalističkim pojavama] (sjednica gradskog komiteta Saveza komunista Beograda). Objavljeno u dnevniku *Nova Makedonija*, god. XXIII, br. 7338, 23. ožujka 1967., str. 2 (Samardžija 2017: 99–100).

Коментар:

iz današnje perspektive može se razumjeti da je prva osuđujuća reakcija izvan Hrvatske došla iz Srbije, a Gradski komitet iskorišten je kao sredstvo prenošenja poruke koju je odaslala struja protiv Deklaracije.

3.3. „Директен удар против братството и единството на нашите народи“ [Direktni udar protiv bratstva i jedinstva naših naroda]; podnaslov: *На пленумот на главниот одбор на ССРН на Хрватска најостро осудена Декларацијата за називот и положбата на хрватскиот литературен јазик* [Na plenumu glavnog odbora SSRN najoštrije osuđena Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika]. Objavljeno u dnevniku *Nova Makedonija*, god. XXIII, br. 7340, 24. ožujka 1967., str. 1.

Кomentar:

radi se o članku preuzetom iz *Vjesnika*, god. XXVII, br. 7217, 23. ožujka 1967., str. 1. Iako naslov u originalu glasi: „Zaključci glavnog odbora SSRN Hrvatske u povodu Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“, u makedonskoj sredini, kako ne bi bilo dvojbe kod čitatelja, preuzeta je poanta – „najoštija osuda...“. Iz varijacije samoga naslova vidljivo je da se makedonska sredina kroz službeno glasilo priključuje općoj osudi.

3.4. „Усвоени предложените уставни амандмани“ [Usvojeni predloženi ustavni amandmani] (sjednica Saveznog vijeća Savezne skupštine); prvi podnaslov: *Во дебатата осудена Декларацијата за називот и положбата на хрватскиот литературен јазик* [U debati osuđena Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika]. Objavljeno u dnevniku *Nova Makedonija*, god. XXIII, br. 7341, 25. ožujka 1967., str. 1 i 2. Na početku članka spomenuta je *takozvana „deklaracija“* (tako je navedeno i u makedonskom originalu, čime je naznačen negativan stav ovog organa savezne uprave).

Кomentar:

iako je naznačeno da se opširno izvješće sjednice ovog organa nalazi na drugoj stranici, zanimljivo je da se na njoj nalazi drugi naslov, koji bi mogao implicirati pozitivan odnos – „Продлабочување на рамноправноста на републиките, народите и народностите“ (Prema daljnjem produblјivanju jednakopravnosti republika, naroda i narodnosti).² Interesantno je i da je izvjestitelj sa sjednice bio Makedonac Lјupčo Arsov. Naslov članka na drugoj strani simptomatičan je i prikriveno pokazuje da je Makedoncima odgovaralo dalјnje razvijanje ravnopravnosti „republika, naroda i narodnosti“.

3.5. Na istoj stranici (*Nova Makedonija*, god. XXIII, br. 7341, 25. ožujka 1967., str. 1 i 2) istog broja dnevnika nalazi se članak s naslovom

² U odnosu naslovā razvidno je da su makedonski redaktori izbacili sintagmu „prema dalјnjem“, pa prema tome i makedonski prijevod dobiva drugu značenjsku nijansu.

„Потписниците на декларацијата не говорат во името на хрватскиот народ“ [Potpisnici Deklaracije ne govore u ime hrvatskoga naroda], u kojemu je dana izjava Jure Galića (poznatoga hercegovačkoga komunista), tj. skraćena verzija njegova istupa na sjednici Saveznog vijeća Savezne skupštine u funkciji poslanika iz Livna. Istoga dana ova izjava objavljena je i u dnevniku *Borba*, god. XXXII, br. 81, 25. ožujka 1967., str. 4, pod naslovom „Mračnjaštvo koje ne služi na čast potpisnicima“ (Samardžija 2017: 144–147).

Коментар:

ovo otvara sumnju da novinari koji su prenosili vijesti nisu nastupali samostalno, već su dobivali nacрте tekstova koje je trebalo objaviti s naslovima prikladnima danoj sredini.

3.6. „Хрватскиот народ решително и енергично одговори на таканаречената ‘декларација’“ [Hrvatski je narod odlučno i energično odgovorio na takozvanu „deklaraciju“] (sjednice Gospodarstvenog i Socijalno-zdravstvenog vijeća Savezne skupštine). Objavljeno u dnevniku *Nova Makedonija*, god. XXIII, br. 7345, 29. ožujka 1967., str. 2.

Коментар:

tekst djelomično možemo naći u spomenutoj knjizi M. Samardžije (Samardžija 2017: 144–147), uz napomenu da se i u ovom tekstu prepričava govor Jure Galića, pri čemu mu se sada daje značenje zaključka spomenute sjednice. Čini nam se da je cilj ovoga teksta bilo umnažanje glasova protiv Deklaracije, tj. stvaranje slike naizgled široko rasprostanjenoga antideklaracijskog fronta od samoga početka.

3.7. „Основните формулации од ‘Декларацијата’ се непријателски“ [Osnovne su formulacije „Deklaracije“ neprijateljske] (izlaganje Vladimira Bakarića u Vijeću Hrvatske, 30. ožujka 1967.). Objavljeno u dnevniku *Nova Makedonija*, god. XXIII, br. 7347, 31. ožujka 1967., str. 1 i 2. Produžetak članka na drugoj strani ima naslov „Голем успех е што народот ги осуди постапките и покажа единство“ [Velik je uspjeh što je narod osudio postupke i pokazao jedinstvo] i podnaslov „Републичкиот и организационо-политичкиот сабор на саборот на Хрватска усвоија заклучоци со кои ‘Декларацијата’ се осудува како смислена политичка диверзија“ [Republički i organizacijsko-politički skup Hrvatskoga sabora usvojio zaključke kojima se osuđuje „Deklaracija“ kao smišljena politička diverzija]. Ovo izlaganje dano je kao „prilog raspravi“ o Deklaraciji na sjednici Republičkog vijeća Sabora SR Hrvatske 30. ožujka 1967., a prenosi ga *Vjesnik*, god. XXVII, br. 723, 31. ožujka 1967., str. 3, pod

naslovom „Neprijateljski stavovi koji vuku natrag“, s više podnaslova. Analogni hrvatski autorski tekst Vladimira Bakarića dan je u knjizi M. Samardžije (Samardžija 2017: 205–213).

Komentar:

ovo je očividno službeno partijsko i državno stajalište. No nameće se i drugo pitanje za koje ne vjerujemo da je u ono vrijeme bilo šire poznato u makedonskoj sredini. Naime, Vladimir Bakarić o Deklaraciji je progovorio relativno kasno, tek na zasjedanju Sabora 30. ožujka, dakle nakon Titova govora u Prištini u kojem je odnos prema Deklaraciji bio jasan i osuđujući, što može izazvati sumnju da je V. Bakarić u izvjesnoj mjeri poticao stvaranje Deklaracije, o čemu opširno piše Stjepan Babić (Babić 2009: 102–111). Zanimljivo je da je članak u *Novoj Makedoniji* objavljen istoga dana kada i u *Vjesniku* (31. ožujka), a bilo je uobičajeno da tekstovi zbog prijevoda i uređivanja kasne barem jedan dan. Jasno je da se žurilo, koliko je moguće, opravdati Bakarićevo kašnjenje. Stjepan Babić dodaje i sljedeći tekst koji ovdje navodimo zbog sličnosti u postupcima hrvatskog političara Vladimira Bakarića i makedonskog političara Lazara Koliševskog, o čemu će dalje u tekstu biti riječi.

Naime, Babić navodi sljedeće:

„Tko poznaje Vladimira Bakarića, njegovu narav i njegov način rada, s velikom će vjerojatnošću prihvatiti mogućnost da je on mogao biti inicijator. Sve govori da je to veoma vjerojatna pretpostavka, a kad je krenulo po zlu, on je se odmah odrekao. Tipičan njegov postupak“ (Babić 2009: 107).

Naknadnim istraživanjima utvrđeno je da je spekulacija prof. Babića ipak bila pogrešna.

3.8. Na drugoj stranici istog broja dnevnika *Nova Makedonija* nalazi se članak s naslovom „Проблемите на хрватскиот и српскиот јазик можат да се решаваат само со спогодба“ [Problemi hrvatskog i srpskog jezika mogu se rješavati samo dogovorom] u kojemu su preneseni zaključci Aktiva komunista hrvatskih pisaca.

Komentar:

o ovome nema neposredne informacije u spomenutoj knjizi M. Samardžije, ali se posredno prenosi u tekstu „Odgovornost članova Saveza komunista“ objavljenom u *Telegramu*, br. 362, 7. travnja 1967., str. 3 (Samardžija 2017: 256–261). Ova činjenica može ukazivati na to da je tekst sročен specijalno za dnevnik *Nova Makedonija*, a što se može shvatiti i kao priprema makedonske sredine na partijske kazne u Hrvatskoj.

3.9. „Решителна осуда на ‘декларацијата’ и ‘предлогот’“ [Odlučna osuda „Deklaracije“ i „Prijedloga“] (plenum Društva pisaca Srbije).

Komentar:

vijest je preuzeta s Tanjuga. Ime autora nije dano. Srpski odjek. Objavljeno u dnevniku *Nova Makedonija*, god. XXIII, br. 7350, 3. travnja 1967., str. 1 i 2. U makedonskoj sredini nismo naišli na izvorne makedonske komentare o Deklaraciji i o Prijedlogu za razmišljanje. Čini se da ni to nije posve slučajno te da nedostatak komentara može ukazivati na stav makedonske sredine da se ne ide izričito protiv, već da se pokušava zadržati mimikrija neutralnosti prema hrvatskoj, no i srpskoj sredini. Šire o ovome nalazimo u *Borbi* (Samardžija 2017: 30–33).

3.10. „Исклучени од СК повеќе потписници на ‘декларацијата’ во Загреб“ [Iz SK u Zagrebu isključeno više potpisnika „Deklaracije“]. Ime autora nije dano. Objavljeno u dnevniku *Nova Makedonija*, god. XXIII, br. 7352, 5. travnja 1967., str. 1.

Komentar:

radi se o prilagođenom tekstu „Odgovornost članova Saveza komunista“ objavljenom u *Telegramu*, br. 362, 7. travnja 1967., str. 3 (Samardžija 2017: 256–261). I ovaj je tekst direktno prenesen bez makedonskih komentara.

3.11. „На кого му одговара тоа“ [Komu to odgovara]; podnaslov: *Од состанокот на организацијата на СК на Филозофскиот факултет во Загреб* [Sa sastanka organizacije SK na Filozofskom fakultetu u Zagrebu]. Objavljeno u tjedniku *Komunist*, god. XXV, br. 520, 7. travnja 1967., str. 6. Autor je teksta Željko Gruden. Tekst je preuzet i preveden iz tjednika *Komunist* (god. XXV, br. 520, 6. travnja 1967., str. 6) (Samardžija 2017: 252–255).

Komentar:

prijevod naslova na makedonskom nije u skladu sa standardom. Treba biti: „Кому му одговара тоа?“ Pretpostavljamo da to ukazuje na veliku brzinu prevođenja koja pak upućuje na moguće pritiske da se objavi što više tekstova u kratkome roku.

3.12. „Прифатена оставката на д-р Франгеш“ [Prihvaćena ostavka dr. Frangeša]. Objavljeno u dnevniku *Nova Makedonija*, god. XXIII, br. 7359, 12. travnja 1967., str. 12.

Кomentar:

vijest je stigla najvjerojatnije od stalnog dopisnika iz Zagreba. Moguće je da se ovom viješću upućuje prijetnja onim makedonskim intelektualcima koji stoje na „nacionalnim pozicijama“.

3.13. „Целата наша јавност најостро ги осуди ‘декларацијата’ и ‘предлогот за размислување’“ [Cijela naša javnost najoštrije je osudila „Deklaraciju“ i „Prijedlog za razmišljanje“] (sjednica Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije). Objavljeno u dnevniku *Nova Makedonija*, god. XXIII, br. 7360, 13. travnja 1967., str. 1 i 2. Marko Samardžija (2017: 262) prenosi dio izvješća.

Кomentar:

radi se o sumarnom izvješću kojim se namjeravala staviti točka na eventualne daljnje rasprave.

3.14. „Разгледани проблемите на борците и оценето реагирањето околу декларацијата за јазикот“ [Razmatrani problemi boraca i ocijenjeno reagiranje u vezi s deklaracijom o jeziku] (sjednica Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije). Objavljeno u tjedniku *Komunist*, god. XXV, br. 521, 14. travnja 1967., str. 2. Tekst je preuzet i preveden iz tjednika *Komunist* (god. XXV, br. 520, 13. travnja 1967., str. 2).

Кomentar:

ovo je tekst koji varira prijašnje službeno izvješće (vidi i Samardžija 2017: 262), s time da se sada naglašava gledište boraca. Pretpostavljamo da je ideja bila pokazati kako su antifašistički borci unisono odbacivali Deklaraciju.

3.15. „Збрките околу ‘националното прашање’ основна идејна база за скршнувањата“ [Zbrke oko „nacionalnog pitanja“ osnovna idejna baza za zastranjenja] (izlaganje Vladimira Bakarića na sjednici CK SKH). Hrvatski odjek. Objavljeno u dnevniku *Nova Makedonija*, god. XXIII, br. 7367, 20. travnja 1967., str. 1 i 2; „Со менувањето на основните фактори на општествениот систем се менува и основниот систем на врските и односите меѓу нашите народи“ [Mijenjanjem osnovnih čimbenika društvenog sustava mijenja se i osnovni sustav veza i odnosa između naših naroda] (izlaganje Vladimira Bakarića na sjednici CK SKH); podnaslovi: *За националното прашање и збрката околу него* [O nacionalnom pitanju i zbrci oko njega]; *Поранешната активност на Централниот комитет за сузбивањето на националистичките скршнувања* [Ranija aktivnost

Centralnog komiteta za suzbijanje nacionalističkih zastranjenja]; *За жариштата на националистичките движења кај нас* [O žarištima nacionalističkih kretanja kod nas]. Objavljeno u tjedniku *Komunist*, god. XXV, br. 522, 21. travnja 1967., str. 6 i 7. Više izvadaka može se naći u Samardžija 2017: 205–213.

Komentar:

vrlo značajno razmišljanje za ono vrijeme kojemu možemo dati „ideološki predznak“. U tekstovima se osuđuje Deklaracija, ali s druge se strane osuđuju i tendencije koje uvjetno možemo nazvati unitarističkima, što je „bila stvarnost u bivšoj (kraljevskoj) Jugoslaviji“. Dalje, daje se potpuna sloboda izražavanja na svim jezicima naroda SFRJ te se ujedno naglašava da su svi ti jezici ravnopravni na cijelom teritoriju SFRJ. Ovo je moglo biti ohrabrujuće za Makedonce jer je posredno značilo poticaj za afirmaciju makedonskoga standardnog jezika. Pritom treba napomenuti da je i kod makedonskih intelektualaca bilo onih koji su podržavali unitarističku ideju i praksu, tj. nastojanje da srpskohrvatski (*de facto* – srpski) bude državni jezik.

3.16. „На маргините на јазичките расправи“ [Na marginama jezičnih rasprava]. Beno Zupančič (autorski tekst). Slovenski odjek. Objavljeno u tjedniku *Komunist*, god. XXV, br. 524, 5. svibnja 1967., str. 6 i 7; „На маргините на јазичките расправи (II)“; podnaslovi: *Одбрана на културата пред политиката* [Obrana kulture pred politikom]; *Јазикот како елемент на националната афирмација* [Jezik kao element nacionalne afirmacije]; *Причини за критиките* [Razlozi za kritiku]. Beno Zupančič (autorski tekst). Slovenski odjek. Objavljeno u tjedniku *Komunist*, god. XXV, br. 525, 12. svibnja 1967., str. 7.

Komentar:

ovih tekstova nema u knjizi M. Samardžije (Samardžija 2017). Za makedonskog čitatelja, iz perspektive pripadnika malog naroda (B. Zupančič bio je Slovenac), ovi su tekstovi mogli biti ohrabrujući, osobito kada uzmemo u obzir podnaslove u makedonskom izdanju, npr. „Jezik kao element nacionalne afirmacije“. Tekstovi su zanimljivi i iz drugog aspekta jer, koliko nam je poznato, u rasprave uvode i ekonomsku komponentu, tj. posredno se pozivaju na govore Josipa Broza Tita održane na Kosmetu (Kosovu i Metohiji) između 25. i 28. ožujka 1967. godine. U izvadcima se ti govori prenose u knjizi M. Samardžije (Samardžija 2017: 159–164) pod zajedničkim naslovom „Mi drugovi ne živimo od gramatike“. Pojednostavljeno govoreći, poantu tih govora možemo sumirati rečenicom „Jezične rasprave ne pridonose povećanju produktivnosti rada.“

3.17. Nepotpisani urednički komentari

3.17.1. „По повод дискусиите за јазикот: Промашување или нешто друго“ [Povodom diskusija o jeziku: promašivanje ili nešto drugo]. Objavljeno u tjedniku *Komunist*, god. XXV, br. 518, 24. ožujka 1967., str. 3. Radi se o nepotpisanom tekstu preuzetom i prevedenom iz srpskoga ili hrvatskoga *Komunista*. Tekst hrvatskog izdanja *Komunista* (23. ožujka 1967.) nalazimo u spomenutoj knjizi (Samardžija 2017: 101–105).

Komentar:

pri prenošenju teksta izostavljeno je eventualno makedonsko gledište, što može implicirati da je makedonska sredina ponovo htjela zadržati izvjesnu neutralnost.

3.17.2. „Кoj е изненаден“ [Tko je iznenađen]. Objavljeno u tjedniku *Komunist*, god. XXV, br. 519, 31. ožujka 1967., str. 1. Radi se o nepotpisanom tekstu preuzetom i prevedenom iz tjednika *Komunist* (god. XXV, br. 519, 30. ožujka 1967., str. 1) koji je na tadašnjem srpskohrvatskom jeziku očito izlazio dan ranije jer je bilo potrebno vrijeme da se neki od tekstova prevedu na makedonski. (Samardžija 2017: 201–204).

Komentar:

autor nije označen ni u makedonskom ni u originalnom tekstu, što bi moglo značiti da su ovakvi tekstovi pristizali iz nekoga „višeg“ središta.

3.17.3. Pisma čitatelja objavljenih u makedonskom izdanju tjednika *Komunist*

Navodimo neka od njih: „Што би рекле на тоа Назор, Цесарец, Адџија“ – општински одбор на СЗБ на НОБ – Сисак“ [„Što bi na to rekli Nazor, Cesarec, Adžija“ – općinski odbor SBNOR-a – Sisak]. Objavljeno u tjedniku *Komunist*, god. XXV, br. 519, 31. ožujka 1967., str. 4; „Злоупотреба на нашата демократија“ [Zloupotreba naše demokracije] – Dušan Jovanović, Beograd. Objavljeno u tjedniku *Komunist*, god. XXV, br. 519, 31. ožujka 1967., str. 4; „Нечуено е тоа во ова наше време“ [Nečuvено je to u ovo naše vrijeme] – Vitomir Šprljan, Zadar. Objavljeno u tjedniku *Komunist*, god. XXV, br. 519, 31. ožujka 1967., str. 4; „Тоа се разурнувачи на братството и единството“ [То су рушитељи братства и јединства] – Miodrag Teodosiević, Beograd. Objavljeno u tjedniku *Komunist*, god. XXV, br. 519, 31. ožujka 1967., str. 4; „Да се објават имињата на творците на декларацијата“ [Neka se objave imena tvoraca Deklaracije] – Novica Savić (potpukovnik avijacije), Zemun. Objavljeno u tjedniku *Komunist*,

god. XXV, br. 519, 31. ožujka 1967., str. 4; „За ‘Декларацијата’ и околу неа – збир од извадоци од повеќе писма на читатели кои негодуваат“ [О „Декларацији“ i oko nje – skup izvadaka većeg broja pisama čitatelja koji negoduju]. Nijedan nije iz SR Makedonije. Objavljeno u tjedniku *Komunist*, god. XXV, br. 521, 14. travnja 1967., str. 2; „Ние, учесниците во Октомвриската револуција изјавуваме...“ [Ми, sudionici Oktobarske revolucije izjavljujemo...] – u potpisu stoje imena pet sudionika „Velike oktobarske revolucije i građanskog rata u Rusiji“. Objavljeno u tjedniku *Komunist*, god. XXV, br. 522, 21. travnja 1967., str. 4.

Komentar:

ne postoji pismo nekoga makedonskog čitatelja (osim jednoga gdje je naznačeno da se radi o čitatelju iz Ohrida s prezimenom na *-ić*, što može značiti da ni on nije makedonskog podrijetla), već nailazimo na pisma čitatelja iz Srbije, Crne Gore i Hrvatske. Sva su ta pisma protiv Deklaracije. Naslovi pisama, očevidno redakcijski, mogu ponuditi posredni zaključak o njihovoj sadržaju. Letimičan uvid u diskurs samih pisama otvara sumnju u njihovu autentičnost, s obzirom na to da se primjećuje da sadržajem u potpunosti prate objavljene govore političara, kao da imaju funkciju ilustracije tih govora. K tomu, izbor čitatelja kojima su objavljena pisma odaje dojam da su predstavljeni svi narodi i narodnosti SFRJ, no primjetno je da izostaju pisma Slovenaca, Makedonaca, Albanaca i inih.

3.19. Specifične makedonske odjeke Deklaracije nalazimo u tri članka; jedan je objavljen u dnevniku *Nova Makedonija*, a druga dva objavljena su u tjedniku *Komunist*.

3.19.1. Prvi tekst nosi naslov „Јазикот и ние“ [Језик i mi] – Ivan Mazov (autorski tekst). Indirektni makedonski odjek. Objavljeno u dnevniku *Nova Makedonija*, god. XXIII, br. 7363, 16. travnja 1967., str. 8.

Komentar:

izdvajamo nekoliko parafraziranih teza da bi bila jasnija glavna misao autora. Prva od njih glasi da je jezik emotivna bit čovjekova postojanja i potvrda njegova dostojanstva. Dalje se ističe da je jezik potvrda nacije, ali uz ogradu da to nije uvijek tako. Kao potvrda navodi se primjer Tunisa gdje se postupno prelazilo s isključive uporabe francuskog jezika u svim sferama života na arapski jezik. Ovime nas autor povezuje s aktualnom političkom doktrinom onog vremena – nesvrstanošću. Dalje, pozivajući se na „Komunistički manifest“, autor zaključuje da je u ovom trenutku „za nas“ najvažnije gospodarstvo, što je također bilo aktualno (sjetimo se „gospodarske reforme“), da bi na kraju zaključio kako se

ljudi i nacije međusobno približavaju, aludirajući time na mogući razvoj „jugoslavenske nacije“.

3.19.2. Drugi je tekst naslovljen „Многунационалноста и идејно-политичката акција“ [Multinacionalnost i idejno-politička akcija]. Kiro Hadži Vasilev (autorski tekst). Makedonski odjek. Objavljeno u tjedniku *Komunist*, god. XXV, br. 530, 16. lipnja 1967., str. 12. Njegova je zanimljivost u tome što ga je napisao etablirani makedonski političar i intelektualac s autoritetom.

Komentar:

i ovaj tekst ne izlazi iz usvojene sheme. Ukratko, možemo ga obilježiti kao ideološki tekst koji preusmjerava fokus s jezičnih i nacionalnih pitanja na gospodarske probleme. Dodatno, autor ističe kako komunisti moraju voditi računa o balansiranju između dvaju polova – krajnje nacionalnog i krajnje internacionalnog – te moraju ujedno biti svjesni i mogućnosti danog trenutka te se zalagati za samoupravni i materijalni napredak društva.

3.19.3. Naslov je sljedećeg teksta „Односот на членството и раководствата“ [Odnos članstva i rukovodstva]. Slavko Milosavlevski (autorski tekst). Objavljeno u tjedniku *Komunist*, god. XXV, br. 530, 16. lipnja 1967., str. 13.

Komentar:

tekst ne govori neposredno o Deklaraciji, ali spominjemo ga da bi se поближе pokazao stav *liberalnog* političara kojega je kasnije smijenila konzervativna struja u SR Makedoniji, a potom i isključila iz Partije. Izlazeći iz poznatih okvira onodobne ideološke matrice, autor se u tekstu zalaže za neposredne izbore u organima SK na svim razinama i za demokratizaciju odnosa u SK, da bi na taj način utjecaj među članstvom bio znatno veći i djelotvorniji.

4. Kasniji odjeci u demokratskom kontekstu

Uvjetno rečeno, glavni eksponent konzervativne struje u SR Makedoniji bio je političar Lazar Koliševski, dok je demokratsku struju, koja se pojavila znatno kasnije, predvodio političar Krste Crvenkovski. Njemu se kasnije pridružio i sveučilišni profesor, kasnije političar, Slavko Milosavlevski. Njih su dvojica 1996. godine (Crvenkovski i Milosavlevski, 1996) objavili suautorsku knjigu koja predstavlja polemiku sa stavovima

Koliševskog. Autori ističu da njihova knjiga predstavlja reakciju na knjige autora Dragana Kljakića *Sovjetizacija balkanske zone* i *Vrijeme Koliševskog*; u potonjoj mu je sugovornik upravo Lazar Koliševski (Crvenkovski i Milosavljević 1996: 5–18). U odnosu prema jezičnom pitanju o makedonskom jeziku u FNR/SFR Jugoslaviji, te prema tome u odnosu prema jezičnoj politici makedonskog jezika u NRM/SRM, prema navedenim autorima Koliševski je s jedne strane zastupao tezu da u Jugoslaviji ne postoji državni jezik te da je borba za makedonski jezik čimbenik pri formiranju makedonske nacionalne svijesti, dok je s druge strane zastupao gledište o približavanju jezikā, što *de facto* u ondašnjim uvjetima omogućava, pa i potiče, „srbizaciju“ makedonskog jezika (Crvenkovski i Milosavljević 1996: 237–247). Čini nam se da se mogu povući izvjesne analogije između djelovanja Vladimira Bakarića u Hrvatskoj i Lazara Koliševskog u Makedoniji.

5. Zaključci

Izvedeni zaključci proizlaze iz činjenica navedenih i komentiranih u ovom tekstu, iako su autori svjesni da postoji još mnogo prostora za proučavanje odjeka Deklaracije na teritoriju SR Makedonije. Treba imati na umu da je tisk barem u odnosu prema ovom pitanju bio pod kontrolom središnjih organa Partije.

5.1. U službenim glasilima u SR Makedoniji, dnevniku *Nova Makedonija* i tjedniku *Komunist*, prihvaćeni su stavovi koji su dolazili iz beogradske sredine unitarno-hegemonističke orijentacije. Ipak, u naslovima i podnaslovima makedonskog tiska mogu se iščitati stajališta relativne „antideklaracijske neutralnosti“.

5.2. Čini se da je to bilo jedino moguće, uzimajući u obzir činjenicu da je i u tom trenutku unitaristička struja bila izrazito moćna u SR Makedoniji (Lazar Koliševski). Ona je kasnije, poslije pisma Josipa Broza Tita i Izvršnog biroa, uostalom i preuzela cjelokupnu vlast.

5.3. Iz svega ovoga proizlazi da se u makedonskoj sredini bore dvije struje: konzervativno-birokratska (beogradocentrična) i demokratska (makedonocentrična). Kasnije, iako ju se rijetko spominje, Deklaracija se naslućuje na osnovi borbe simpatizera afirmacije makedonske republičke državnosti.

Literatura

ANDERSON, Malkolm, *Državite i nacionalizmot vo Evropa po 1945 godina*, Skoplje, 2014.

BABIĆ, Stjepan, „O Deklaraciji - činjenice i pretpostavke“, *Kolo*, 2009, br. 1–2, str. 102–111.

CRVENKOVSKI Krste, MILOSAVLEVSKI, Slavko, *Našiot pogled za vremeto na Koliševski*, Skoplje, 1996.

GLIGOROV, Kiro, *Makedonija e sè što imame*, Skoplje, 2001.

SAMARDŽIJA, Marko (ur.), *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967. – 2017. Vijesti, komentari, osude, zaključci. Povodom 50. obljetnice donošenja*, Zagreb, 2017.

RESPONSES TO THE DECLARATION ON THE STATUS AND NAME OF THE CROATIAN LITERARY LANGUAGE IN THE SR MACEDONIA

Summary

The aim of this paper is to record and comment reactions on the *Declaration on the Status and Name of the Croatian Literary Language* (hereinafter *Declaration*) in Macedonia, i.e. in the Socialist Republic of Macedonia of that time. In that sense, we resorted to the most prominent Macedonian daily of its kind at the time, “Nova Makedonija”, which mostly expressed the official standpoint of the state and, indirectly, of the party’s organs in SR Macedonia (i.e. of the League of Communists of Yugoslavia, Socialist League of the Working People of Macedonia and others), and the official weekly communist party newspaper, the “Komunist”. The “Komunist” was published in Macedonian, but was printed in Belgrade. According to the unwritten report of the then editor-in-chief, Risto Lazarov, at the beginning 2/3 of the texts were translated into Macedonian from the then Serbo-Croatian, whereas only 1/3 of the texts constituted the original writings of Macedonian authors written in Macedonian. Later, the proportion shifted to the benefit of Macedonian and half of the texts were written in Macedonian by Macedonian authors. In our comments we will try to present the most important reactions on the *Declaration* in SRM as well as to explain their circumstances, as far as possible, of public and hidden messages about the *Declaration* in Macedonia.

KEYWORDS: *Declaration on the Status and Name of the Croatian Literary Language*, “*The Communist*”, “*Nova Makedonija*”, *Socialist Republic of Macedonia*

Reagiranja i razmišljanja hrvatskih kroatista izvan Hrvatske nakon objave Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika

---

Nepunih mjesec dana nakon što je objavljena u Zagrebu na prvoj stranici zagrebačkoga *Telegrama*, Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika pojavila se i u glasilu Hrvatske akademije Amerike (HAA) *Croatian Press* (1967, 21, br. 1–2, str. 253–254) u prijevodu Karla Mirtha. Poznajući tadašnje društveno-političke okolnosti u SR Hrvatskoj, ali i u cijeloj SFRJ, brzo pojavljivanje Deklaracije među hrvatskim emigrantima ne treba čuditi. Jedino se u inozemstvu, među hrvatskom emigracijom, moglo i smjelo slobodno valorizirati važnost jednoga takvog dokumenta. Dok su u domovini sastavljači Deklaracije kao i njezini potpisnici bili progonjeni, kažnjavani te trpjeli uvrede tadašnjega komunističkog režima, hrvatski su kroatisti izvan Hrvatske u svojim radovima znanstveno vrednovali Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. Prevodeći tekst same Deklaracije na razne svjetske jezike i objavljujući ga u svojim emigrantskim časopisima, upoznali su svjetsku lingvistiku s lošim položajem hrvatskoga književnog jezika u SFRJ. U ovome će radu biti riječi upravo o tim radovima hrvatskih kroatista izvan Hrvatske.

KLJUČNE RIJEČI: *Deklaracija, hrvatska emigracija, hrvatski kroatisti izvan Hrvatske, hrvatski književni jezik*

1. Uvod

Poznato je da se u vrijeme komunističkoga režima (1945. – 1990.) nije moglo ni pomisliti na postojanje nekakvoga formalnog oporbenog kulturnog ili političkog djelovanja u SR Hrvatskoj. U zemlji u kojoj je na snazi bilo društveno-političko uređenje koje nije poznavalo demokratski poredak, a time ni slobodu govora, oporba koja bi se mogla formalno izraziti putem političkoga organiziranja i djelovanja jednostavno nije postojala. Samo Komunistička partija i iz nje proistekle elite odlučivale su o svemu bitnome u politici, društvu i kulturi. Jedina prava kako kulturna tako i politička

opozicija Komunističkoj partiji u to vrijeme bila je hrvatska emigracija. Živeći i djelujući izvan granica SR Hrvatske, na svim stranama svijeta, jedino je javno i slobodno hrvatska emigracija priželjkivala i nagovještavala konačnu propast jugoslavenske komunističke diktature i ostvarenje ideala hrvatske državnosti. Gotovo na sve važne hrvatske društvene, političke, nacionalne i kulturne događaje iz toga vremena hrvatska je emigracija uvijek pravovremeno reagirala ili kako to kaže Vinko Grubišić, hrvatski kroatist izvan Hrvatske, „redovito bi ulazili u tijek događaja s manjim zakašnjenjem, a u rasuđivanju su, posve naravno zbog slobodna okružja, bili radikalniji, ne uzimajući u obzir sve potrebne okolnosti u kojima su se pojedini događaji pojavljivali“ (Grubišić 2017: 21).

Tako je bilo i kod nastanka i objave Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika krajem šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća. Ovaj prije svega važni kulturni, ali u velikoj mjeri i politički događaj iz hrvatske povijesti nije mogao ostati nezapažen i prešućen od Hrvata izvan Hrvatske. Brozović napominje da su upravo „Hrvati u iseljeništvu i emigraciji prije nego li oni u domovini osjetili duh rodoljubnoga otpora te prepoznali važnost jednoga takvoga dokumenta“ (Brozović 1997: 179). U ovome radu pokušat ćemo kronološki poredati te detaljnije obraditi veliku većinu reakcija i razmišljanja hrvatskih emigranata nakon objave same Deklaracije. Njihovi su radovi većinom objavljeni u emigrantskim kulturno-književnim časopisima, raznim organizacijskim biltenima, ali i u priznatim međunarodnim lingvističkim časopisima, u kojima su posebno svoje radove o hrvatskome književnom jeziku pa tako i o važnosti objave Deklaracije objavljivali hrvatski kroatisti izvan Hrvatske poput Krste Spalatina, Vinka Grubišića, Branka Franolića i drugih. Poseban naglasak u ovom radu bit će upravo na tim radovima hrvatskih kroatista izvan Hrvatske.

2. Reakcije hrvatske emigracije na objavu Deklaracije

Nakon što je objavljena u zagrebačkom tjedniku *Telegram* 17. ožujka 1967., a potom i u *Vjesniku* 19. ožujka 1967., Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika¹ ubrzo se našla i na stranicama nekoliko ozbiljnih emigrantskih kulturno-književnih časopisa. Tako je u glasilu Hrvatske akademije Amerike (HAA) *Croatian Press* (1967, 21, br. 1–2, str. 253–254)² objavljena samo mjesec dana nakon zagrebačke

¹ Dalje u tekstu Deklaracija.

² Više u: *Leksikon hrvatskog iseljenništva i manjina*, 2014/2015: 421; Grubišić 2013: 155–161; Šunjić 2017: 126–128.

u prijevodu Karla Mirtha. Mirthov prijevod Deklaracije pod naslovom *Declaration Concerning the Name and the Position of the Croatian Literary Language* objavljen je i u časopisu *Journal of Croatian Studies*³ (1966/1967, br. 7–8, str. 3–13) u New Yorku kao sastavni dio članka hrvatskoga kroatista izvan Hrvatske Krste (Christophera) Spalatina, o kojem će više riječi biti u nastavku ovoga rada.⁴ Pri kraju ovoga sveska *JCS*-a nalazi se i Izjava Hrvatske akademije Amerike o zagrebačkoj jezičnoj deklaraciji (New York, 19. travnja 1967.) za koju Grubišić tvrdi kako ju je upravo on u svome radu 2014. godine (Grubišić 2014: 86) prvi put objavio na hrvatskom jeziku.⁵

Za hispanofone zemlje Deklaracija je objavljena na španjolskom jeziku u poznatom emigrantskom časopisu na španjolskom jeziku *Studia Croatica*⁶, (1967, br. 24–27, str. 3–26) u Buenos Airesu pod naslovom *La declaración sobre la denominación y la situación del idioma literario croata*, uz popratne članke Ive Bogdana i Zdravka Sančevića.⁷ Zanimljivo je ovdje primijetiti kako Vinko Grubišić pišući o objavi teksta Deklaracije među Hrvatima izvan Hrvatske ne isključuje mogućnost da je glavni urednik najpoznatijega hrvatskog emigrantskog kulturno-književnog časopisa *Hrvatska Revija*⁸ Vinko Nikolić u dogovoru s urednicima *JSC*-a i *SC*-a prepustio baš njima objavu Deklaracije na engleskom i španjolskom jeziku.⁹ Sam je Nikolić, po mišljenju Nikice Mihaljevića, svjesno prolongirajući objavu dvobroja *HR*-a (1–2) godine 1967. za mjesec kolovoz, da bi prikupio što više građe o odjecima, podršci i svim važnim događanjima oko Deklaracije u emigraciji,¹⁰ u istom broju objavio i tekst Deklaracije na hrvatskom, njemačkom (*Deklaration über die Bezeichnung und Stellung der kroatischen Schriftsprache*) i francuskom

³ Dalje u tekstu *JSC*.

⁴ O važnosti Deklaracije za hrvatsku emigraciju svjedoči i podatak kako je još dva puta tekst Deklaracije objavljen u *JCS*-u: drugi put u dvobroju (1984/1985, br. 25–26, str. 9–12) nakon uvodnoga članka i treći put (2000, br. 41, str. 161–200) u sklopu teksta koji je priredio Stan Granic, a koji je nosio naslov „Izjave o hrvatskom jeziku od 1850. do 1995.“ (Pronouncements Concerning the Language of the Croats).

⁵ Grubišić je još jednom objavio Izjavu Hrvatske akademije Amerike o zagrebačkoj jezičnoj Deklaraciji u prijevodu na hrvatski jezik. Vidi u Grubišić 2017: 28.

⁶ Dalje u tekstu *SC*.

⁷ Više u Grubišić 2017: 22.

⁸ Dalje u tekstu *HR*. Naslove *Hrvatska Revija* i *Studia Croatica* pišem velikim početnim slovima jer su ih tako pisali i njihovi urednici.

⁹ Usp. Grubišić 2017: 23.

¹⁰ Usp. Mihaljević 2011: 179. Do odgode je moglo doći i zbog problema u izlaženju *HR*-a. Poznato je da je trobroj *HR*-a za 1966. godinu netom prije tiskanja zaplijenila i uništila francuska policija u Parizu. Iz pisma uredništvu doznajemo da „Ožujaska Deklaracija u Zagrebu i Nikolićev slučaj u Parizu iako nemaju nikakvog izravnog dodira, imaju

jeziku (Declaration sur l'appellation de la langue littéraire croate et sur sa situation dans les circonstances actuelles). Uz ova tri teksta Deklaracije u *HR*-u je objavljen i popratni tekst naslovljen „Apel hrvatskih književnika i pisaca u emigraciji“,¹¹ također na hrvatskom, njemačkom i francuskom jeziku,¹² uz niz dužih i kraćih članaka u kojima se govorilo o Deklaraciji.

Ovdje se vrijedi ukratko osvrnuti na sami tekst glavnoga urednika *HR*-a Vinka Nikolića koji nosi naslov „Od Bašćanske ploče do zagrebačke Deklaracije (1076 – 1967)“ objavljen u spomenutom dvobroju *HR*-a. Pišući članak nakon objave Deklaracije, Nikolić u zanosu, patetičnim tonom pozdravlja taj „gorući svjetionik, veliku prekretnicu, nacionalno čudo ovoga stoljeća, vihor naslućivane oluje“, kako sve naziva samu Deklaraciju, i stavlja je uz bok Bašćanskoj ploči, „slavnom bijelom kamenu“, napominjući kako su objavom Deklaracije konačno nestale sve „laži i intrige o jednom jugoslavenskom narodu, o ‘istom’ (istaknuo V. N.) jeziku Hrvata i Srba, o njihovoj ‘jedinstvenoj’ (istaknuo V. N.) književnosti“ (Nikolić 1967: 21). Posebno naglašava ulogu i „golemu čast daje“ hrvatskim suvremenici, hrvatskoj „herojskoj“ inteligenciji koja je sastavila tekst Deklaracije te ga javno objavila, riskirajući tako svoj ugled, svoje znanstvene karijere i svoju egzistenciju, ne prezajući čak ni pred političkim progonima od komunističkih vlasti u SR Hrvatskoj. Za Nikolića su autori Deklaracije jedina i prava oporba vladajućoj komunističkoj nomenklaturi u domovini koja je „pokušala politički misliti i govoriti“ (Nikolić 1967: 22) objelodanjujući ovaj važan dokument. Hrvatska domovinska inteligencija koja je činom objave Deklaracije po Nikolićevu mišljenju „zaustavila dosadašnji povijesni razvoj, i odredila mu nove smjernice za budućnost“ (Nikolić 1967: 23) zaslužuje divljenje i poštovanje svih koji prepoznaju važnost ovoga „povijesno-nacionalnog dokumenta prvoga reda“ (Nikolić 1967: 23). Da bi posebno istaknuo važnost Deklaracije, Nikolić pod podnaslovom „Značenje Deklaracije“

---

i te kako uzročnih veza“, uz napomenu u fusnoti da će „urednik jednom dokazati da imaju čak i izravnog dodira“ (S. Ž. B. 1967: 196). Godine 1997. o tridesetoj godišnjici objave Deklaracije urednik *HR*-a Vinko Nikolić potvrđuje da je *HR* bio „kažnjen“ zbog Deklaracije. U svome članku Nikolić donosi tekst pisma ravnatelja Kabineta Ministarstva unutrašnjih poslova (Pariz, 18. svibnja 1967.) u kojem je „Poslanstvo Jugoslavije naročito uzbuđeno zbog objavljivanja tog časopisa jer je hrvatski problem opet oživio s nasiljem u Jugoslaviji zbog objave jedne deklaracije (...) koja tvrdi da je hrvatski jezik različit od srpskoga, te nepravedno stjeran na razinu narječja (...) otud pritisak vršen na francuske vlasti“ (Mihaljević 2011: 221).

¹¹ Zanimljiv osvrt na sadržaj Apela i mogućnost njegova potpisivanja iznio je dr. Ante Ciliga u *Biltenu Hrvatske demokratske i socijalne akcije*, 1967, 6, br. 55, str. 58–60.

¹² Vidi u *HR* 1967, 17, br. 1–2, str. 3–20.

donosi zaključak Predloga za razmišljanje,¹³ teksta koji je sastavljen kao odgovor grupe beogradskih pisaca zaposlenih u izdavačkom poduzeću „Prosveta“ nakon objave Deklaracije, a koji je svjetlo dana ugledao 2. travnja 1967. godine na stranicama beogradske redakcije *Borbe*. Priznajući Udruženje književnika Srbije „najmjerodavnijim forumom u pitanju jezika“ (Nikolić 1967: 22), Nikolić smatra da su njegovi članovi svojim Predlogom podržali pravo hrvatskoga naroda da preko svojih kulturnih radnika samostalno i slobodno govori o nazivu i položaju svojega jezika. Najvažnijom činjenicom koju su srpski književnici utvrdili Nikolić smatra zaključak da „nakon ove Deklaracije Bečki i Novosadski dogovor može se smatrati poništenim“ (Nikolić 1967: 22).

Još se jednom u neposrednom reagiranju na Deklaraciju javio Nikolić u *HR-u* (1968, 18, br. 1, str. 100–103) u članku pod naslovom „Zagrebačka jezična Deklaracija jedini ispravni put“. Gotovo godinu dana nakon objave urednik *HR-a* rezimira uspjeh Deklaracije, ali i napade na autore i potpisnike ovoga važnog dokumenta kroz prizmu aktualne jezične situacije s kraja šezdesetih godina prošloga stoljeća, koja se svodila na zaključak o postajanju dviju varijanti jednoga jezika. Za Nikolića su dvije varijante potvrda opće spoznaje o nejedinstvenome jeziku Hrvata i Srba koju treba jednostavno nazvati pravim imenom i priznati postojanje dvaju različitih jezika nazvanih narodnim imenima „hrvatski“ i „srpski“.

U spomenutom broju *HR-a* Jure Petričević u članku „Nacionalni sukobi dominiraju političkim zbivanjem“ pojavu Deklaracije svrstava među tri najvažnija događaja (1. Odluka o djelomičnoj decentralizaciji vojske, 2. Inicijativa za promjenom centralističkog Ustava, 3. Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika) koja će uvelike utjecati na daljnji razvoj državne krize u SFRJ. Njegovo viđenje važnosti objave Deklaracije u potpunosti se slaže s već uvriježenim mišljenjem među hrvatskim emigrantima u postdeklarativnom vremenu. I po Petričeviću Deklaracija je „složni nastup hrvatskih komunističkih i nekomunističkih intelektualaca protiv totalitarizma komunističke partije“ (Petričević 1967: 130) i kao takva predstavlja jednu prekretnicu u poslijeratnom razvoju SR Hrvatske. Prvi su se put povezali „zajednički hrvatski nacionalni interesi i intelektualne slobode“ (Petričević 1967: 131) u tolikoj mjeri da su sve druge razlike jednostavno stavljene u drugi plan. Naposljetku Petričević upućuje poziv hrvatskoj emigraciji a posebno intelektualcima da „otvoreno i jasno pruže potporu smionim hrvatskim intelektualcima“ (Petričević 1967: 131) koji u domovini vode borbu za prava hrvatskoga naroda.

¹³ Više u Šunjić 2017: 131.

U drugome dijelu svojega članka Petričević donosi reakcije nekih uglednih evropskih i svjetskih časopisa nakon objave Deklaracije.¹⁴ Tako se osvrće na članke u švicarskim dnevnim novinama: *National – Zeitung*, *Neue Zürcher Zeitung*, *Courrier*, *La Liberté*, pariškom *Le mondeau*, američkom *The New York Timesu*, dok uredništvo HR-a donosi reakciju časopisa *Iskra* iz Münchena, urednika Jaše Ljotića.¹⁵ Zajedničko viđenje gotovo svih autora članaka u spomenutim novinama jest da je riječ prije svega o starom i neriješenom problemu između Hrvata i Srba i da se jedan jezični, „lingvistički“ problem pretvorio u politički sukob koji je izrastao iz političkoga nezadovoljstva Hrvata položajem u zajedničkoj državi. Najdalje u komentarima odlazi Ljotićeva *Iskra* u kojoj se konstatira kako je objavom Deklaracije došlo do uvođenja „ustaškoga jezika“ za dio naroda u SR Hrvatskoj (misleći pritom na Srbe u Hrvatskoj, istaknuo V. Š.) te se poziva na izjavu Vladimira Bakarića danu njemačkom tjedniku *Christ und Welt* (Stuttgart, 7. srpnja 1967.) iz koje se može iščitati da je „politička emigracija“ glavni inicijator Deklaracije, a time za glasilo srpskih Ljotićevaca i glavni rušitelj Jugoslavije te mrzitelj svega što je srpsko. Kada govore o reakcijama zapadnih medija na objavu Deklaracije, Batović i Grubišić, koji se s njime slaže, navode da su njezinu pojavu zapadni mediji većinom komentirali kao „politički hrvatski *ispad* (istaknuo V. G.)“ ili pak „neki dobronamjerniji vidjeli su u Deklaraciji više-manje naravan korak nakon pada Aleksandra Rankovića, ljeti 1966.“ (Grubišić 2017: 21), dok ih Deklaracija kao lingvistički i kulturni uradak hrvatskih jezikoslovaca i kulturnih radnika uopće nije zaokupljala. Za Grubišića se čak zapadni izvjestitelji „htijući ili ne htijući“ približavaju ili čak izjednačavaju s kritičarima Deklaracije u SFRJ, braneći stav da je riječ o političkom činu koji predvode „prema nekima osviješteni, a prema drugima neoprezni komunisti“ (Grubišić 2017: 21). Za neke izvjestitelje sa Zapada ovo je reakcija hrvatskih komunista naspram krovne jugoslavenske komunističke partije, s čime se složio i Ivo Bogdan, dodavši da „Deklaracija nije djelo hrvatskih nacionalista, a još manje nacionalističkih ekstremista. Nasuprot tomu, ona je bila zasnovana kao striktni znak zakonitosti i stvarnosti jugoslavenske komunističke države“ (Bogdan 1967: 17 prema Grubišić 2017: 22).

Prije nego li je tekst Deklaracije objavljen u Nikolićevu HR-u, o ovome se važnom dokumentu pisalo u još jednom priznatom emigrantskom kulturno-književnom časopisu. Riječ je o časopisu *Nova Hrvatska*¹⁶ koji

¹⁴ Više u Batović 2010.

¹⁵ Više u Šunjić 2017: 103.

¹⁶ Dalje u tekstu NH.

je uređivao i vodio Jakša Kušan, a koji je izlazio u Londonu.¹⁷ Tako već početkom mjeseca travnja 1967. godine,¹⁸ samo mjesec dana nakon objave Deklaracije, uredništvo *NH*-a šalje u SR Hrvatsku letak na kojemu se među ostalim tekstovima nalazio i tekst naslovljen „Za Deklaraciju ili za unitarizam“. Tekst je bio namijenjen, kako je i istaknuto u podnaslovu, članovima „Centralnoga komiteta Hrvatske na razmišljanje“ (*NH* 1967: 4). Već se u mjesecu svibnju spomenuti tekst, uz samu Deklaraciju te još nekoliko tekstova vezanih uz nju, našao u tiskanom izdanju *NH*-a (1967, br. 1–2, str. 64–65). Sam tekst potpisuje uredništvo *Nove Hrvatske*¹⁹ i u njemu oštro napada i proziva članove CK SKH. Nikica Mihaljević u svojem članku „Deklaracija – početak drugoga hrvatskog narodnog preporoda“ ističe kako je Kušan ovim tekstom, obrativši se članovima CK SKH, „uveo do tada neviđenu praksu u hrvatskoj poslijeratnoj emigraciji: dijalog s komunistima u domovini, poštovanje demokratskih načela i obrazlaganje prijedloga ili kritike vjerodostojnim argumentima i zornim dokazima, a sve na jedinstvenoj ideološko-političkoj platformi stvaranja samostalne Hrvatske“ (Mihaljević 2017: 16).

U samom letku koji je poslan u domovinu izravno se proziva hrvatske komuniste te ih se upozorava da su upravo oni, a ne Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, pokrenuli lavinu koja će baš njima prvima presuditi. Po mišljenju autora ovoga teksta članovi CK SKH uskratili su hrvatskom narodu ono što je bilo dozvoljeno drugim narodima u SFRJ²⁰ samo zato jer „u velikom strahu i ograničenosti samo oni jedini ne vide da nas *zajednički jezik* (istaknulo Uredništvo *NH*-a) i sve ostalo *zajedničko* (istaknulo Uredništvo *NH*-a) sa Srbima mnogo više razdvaja nego povezuje“ (*NH* 1967: 4). Na samom je kraju teksta hrvatskim komunistima upućen konačni prijekor u kojemu je naglašeno kako „komunisti-Hrvati često nisu pravilno shvaćali zdrave interese hrvatskoga stanovništva“, uz postavljeno im pitanje: „Shvaćate li te interese vi, članovi Centralnoga komiteta ove republike? Pitanje je nepotrebno. Vašom osudom Deklaracije upozorili ste hrvatski narod da sa puta do nacionalne ravnopravnosti i slobode moraju najprije ukloniti zapreku koju mu vi postavljate, što to znači i kakve će posljedice imati ostavljamo vama da prosudite“ (*NH* 1967: 4).

¹⁷ Više u Šunjić 2017: 4–5.

¹⁸ Na samome dnu četvrte stranice *NH*-a (1967, br. 1–2) stoji komentar, označen velikim uskličnikom, da je letak poslan u domovinu prije skupštinskih izbora 23. travnja 1967. godine.

¹⁹ Autor većine članaka koje je *NH* tada objavljivao (pa tako, pretpostavlja se, i ovoga članka) bio je glavni urednik Jakša Kušan.

²⁰ Ovdje autor navodi primjere iz SR Slovenije i SR Makedonije.

U istom dvobroju *NH*-a objavljeno je još nekoliko tekstova vezanih uz objavu Deklaracije. Tako na naslovnoj stranici pronalazimo još jedan kratak tekst letka koji je, kako ispod samoga teksta stoji, „sredinom travnja bacan sa nebodera na Trgu Republike u Zagrebu“ (*NH* 1967: 1),²¹ a u kojem se pozivaju građani SR Hrvatske da ne vjeruju u obmane CK SKH koje im se svakodnevno serviraju putem radija, televizije i novinstva o tome da su „komunisti i svjesni građani“ protiv Deklaracije, već da je i oni podržavaju, ali im „diktatori ne dopuštaju izraziti svoj stav“ (*NH* 1967: 1). Pod naslovom „Početak drugog Hrvatskog preporoda“, koji, zanimljivo je primijetiti, postaje slogan „bilo u njegovom izvornom obliku, bilo u varijacijama prihvaćen, širom onodobne hrvatske političke emigracije liberalno-demokratske orijentacije“ (Mihaljević 2017: 16), donose se reakcije raznih tadašnjih društveno-političkih aktera na objavu same Deklaracije u SFRJ.²² U zaključku ovoga članka koji nije potpisan, pa se može pretpostaviti da mu je autor urednik *NH* Jakša Kušan, posebno se ističe kako Deklaracija usprkos svim napadima i progonima od komunističkih vlasti nije u narodu shvaćena kao neuspjeh, već se njome vraća samopouzdanje i daju nove ideje kako u budućnosti treba djelovati po pitanju hrvatskoga književnog jezika, koji će se prije ili kasnije sporazumno odijeliti od srpskoga književnog jezika, baš kako to predlaže i sama Deklaracija.

Na istoj stranici nalazi se tekst naslovljen „Hrvatska deklaracija“ koji se nastavlja na stranici br. 2 pod novim naslovom „U čemu je uspjeh Deklaracije“. U ovome se dugačkom tekstu na početku opisuje loše stanje u hrvatskoj kulturi krajem šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća, što se potkrepljuje primjerima zatvaranja Hrvatskoga narodnog kazališta, siromaštva knjižnica u SR Hrvatskoj, rasprostranjene nepismenosti među narodom, zanemarenih kulturnih spomenika, neriješenih problema u školstvu. Odgovornim za takvo stanje smatran je tadašnji politički režim. U takvim okolnostima javlja se Deklaracija kao jedan „dokument prvenstveno političke vrijednosti“ (*NH* 1967: 1) koji je to postao, kako

---

²¹ Kasnije se u tekstu pod naslovom „Drugi hrvatski preporod“ na str. 10 navodi kako su već 15. travnja 1967. godine na dan otvaranja Proljetnog velesajma u Zagrebu bačeni ilegalni letci s nebodera na Trgu Republike, a kasnije su se pojavili i na nekim drugim mjestima u gradu. U jednom od letaka studentima i srednjoškolcima upućuje se poziv sljedećega sadržaja: „Pružite podršku intelektualnim vođama i književnicima, a osuđujte laike za jezična pitanja, koji sve prodaju za svoj položaj.“ Usp. *NH* 1967: 10.

²² Većinu ovih reakcija danas možemo pronaći na jednom mjestu u knjizi *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967. – 2017. Vijesti, komentari, osude, zaključci. U povodu 50. obljetnice donošenja*. Knjigu je priredio i pogovor napisao akademik Marko Samardžija (Matica hrvatska, Zagreb, 2017.).

se navodi u članku, ne željom njezinih autora već sukobom unutar Partije, i to antihrvatskih linija koje ne mogu prihvatiti zahtjeve Deklaracije. I u ovom se radu, kao u člancima nekih drugih autora u emigrantskim časopisima koji su pisali o Deklaraciji,²³ u samom tekstu (crnim slovima) ističe posebna važnost „javnog i zajedničkog istupa Hrvata komunista i nekomunista“ (*NH* 1967: 1) i da upravo tome činu zajedništva treba zahvaliti za uspjeh cijele akcije nastanka i objave Deklaracije. Ovdje vrijedi istaknuti kako su hrvatski emigranti u svojim radovima uvijek isticali posebno zajedništvo hrvatskih komunista i nekomunista, odnosno važnost „hrvatske inteligencije na čelu naroda“, i u tome vidjeli nastanak jedine prave oporbe ili „kolektivne opozicije“ tadašnjem režimu. Oporbe koja možda nije uspjela Deklaracijom postići priznanje hrvatskoga imena za književni jezik, ali je svakako pokrenula stvari s mrtve točke i natjerala komunističke vladi da prema tom pitanju i problemu zauzmu stav te priznaju svoju nemoć u rješavanju međunacionalnih, društvenih i kulturnih pitanja u SFRJ. U emigrantskim se radovima spomenuto opozicijsko djelovanje hrvatske inteligencije sastavljene od komunista i nekomunista prikazivalo gotovo uvijek na primjeru hrvatskoga književnika, člana CK SKH, a ujedno i potpisnika same Deklaracije, Miroslava Krleže.²⁴

U ovom članku primjetna je još jedna važna uloga hrvatske emigracije. Hrvatski su emigranti u svojim radovima gotovo uvijek bili oni koji su prenosili točne i istinite informacije iz domovine u zemlje diljem svijeta. Bili su korektori svih dezinformacija koje su više puta objavljivane u raznim svjetskim medijima. Tako autor navodi kako su protivnici Deklaracije jedini uspjeh postigli proglasivši je „napadom na proces liberalizacije u zemlji i konzervativnom zavjerom protiv socijalizma“ (*NH* 1967: 2) jer su takva stajališta prihvatili neki od stranih komentatora i kao gotove zaključke prenosili u svojim stranim medijima. Baš zato valja upozoriti hrvatske intelektualce u domovini da je prijeko potrebno da „stranim novinarima otvore što prije vlastite izvore informacija“ (*NH* 1967: 2) da bi istinom pobili dezinformacije koje komunistički režim preko stranih komentatora odašilje u svijet.

Na kraju svojega obraćanja čitateljima *NH*-a autor članka Deklaraciju prikazuje kao korak naprijed u izgradnji socijalizma. Uz načela

²³ Usp. Nikolić 1967: 24. Dio teksta pod podnaslovom „Jedinstvo hrvatskih nekomunista i komunista“.

²⁴ U tekstu tako stoji: „Isto su tako za otpor Rankoviću i njegovom veliko srpstvu zaslužni u prvom redu hrvatski komunisti-intelektualci, i to oni liberalne i nacionalne orijentacije, zaslužan je Krleža, a ne takvi kao Žanko, Bulat, Dragosavac ili Grujić, koji uvijek kao politički žandari ustaju protiv svake napredne akcije u Hrvatskoj“ (*NH* 1967: 2).

nacionalnoga suvereniteta i ravnopravnosti od kojih Deklaracija polazi, do opravdanoga pozivanja na principe samoupravljanja, člankopisac posebno ističe njezino nastojanje da ukloni sukob hrvatskoga i srpskoga naroda, što je preduvjet za izgradnju samoupravnoga socijalističkog društva. Ono što slijedi nakon objave Deklaracije nije više samo jedan jezični zahtjev koji bi trebalo prihvatiti, već „otvorena borba za POTPUNU HRVATSKU AFIRMACIJU (istaknuo autor članka *NH-a*) koja je moguća samo kroz POTPUNO SAMOSTALNU HRVATSKU POLITIKU (istaknuo autor članka *NH-a*)“ (*NH* 1967: 2).

Na sedmoj stranici *NH-a* uredništvo donosi i neka karakteristična pisma čitatelja objavljena u *VUS-u* prije i poslije Deklaracije te tekst Predloga za razmišljanje, uz najavu na zadnjoj stranici novina da će u narednom broju *NH* donijeti komentare o Predlogu srpskih književnika i o „slučaju Tuđman“ te druge novosti (*NH* 1967: 16).²⁵

Nakon objave Deklaracije 1967. godine još su neke institucije i organizacije hrvatskih iseljenika dale javnu potporu objavi dokumenta toliko važna za budućnost hrvatskoga književnog jezika. Tako 19. rujna 1967. godine odbor Hrvatskoga povijesnog instituta u Rimu šalje u javnost svoju Izjavu o Deklaraciji o hrvatskom jeziku (Matanić 1993: 172) kao znak potpore Deklaraciji te solidarnosti sa svim njezinim potpisnicima.²⁶ Članovi Instituta prihvaćaju u potpunosti Deklaraciju kao dokument koji je bio prijeko potreban u trenutcima kada „hrvatski narod u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji nema slobode da svoj književni jezik nesmetano njeguje i služi se njime na svim područjima svoga narodnoga života i da ga zove njegovim jedinim pravim imenom“ (Čizmić 2009: 195). Članovi odbora Hrvatskoga povijesnog instituta u Rimu čvrsto vjeruju da će samo zajedništvo hrvatskoga naroda i svih kulturnih djelatnika u SR Hrvatskoj uroditi daljnjim razvitkom i očuvanjem hrvatskoga književnog jezika te će se tako nastaviti kontinuitet hrvatske jezične i književne tradicije.

Daljnje izražavanje potpore Deklaraciji te isticanje važnosti zajedništva svih inicijatora i potpisnika Deklaracije, bez obzira na njihove ideološke i političke razlike, nastavljeno je u radovima uglednih hrvatskih

²⁵ Nažalost, *NH* je izlazio neredovito („Dugovi bivših pretplatnika nagomilali su se u prošlosti do te mjere da je izlaženje *Nove Hrvatske* moralo biti obustavljeno tokom čitave protekle (1967., istaknuo V. Š.) godine) (*NH* 1968: posljednja, nenumerirana stranica). Prvi sljedeći broj u arhivu NSK-a u Zagrebu jest Posebno izdanje, god. 11, br. 66, prosinac 1968., pa nismo bili u mogućnosti vidjeti i pročitati komentare na srpski Predlog za razmišljanje.

²⁶ Cijeli tekst „Izjave“ vidi u: *HR* (1967, 17, br. 3–4, str. 400) i *Danica* (1967, 47, br. 50, str. 3).

emigrantskih intelektualaca, objavljenim po mnogim iseljeničkim tiskovinama. Tako su preko emigrantskoga tiska svoju potporu objavi Deklaracije uputili još i Mate Meštrović (New York University), Bogdan Radica (Fairleigh Dickinson University) te Stanko Vujica (Wilkes College) 18. travnja 1967. godine,²⁷ a potom i predstavnici američko-hrvatske inteligencije nakon sastanka u New Yorku 13. svibnja 1967. godine, koji su istaknuli kako je objava Deklaracije prvi put potaknula tako veliku „jednodušnost“ iseljenih Hrvata i Hrvata u domovini. Člankom u kanadskom časopisu *Hrvatski glas*²⁸ javio se 8. travnja 1967. godine i predsjednik Hrvatske seljačke stranke dr. Juraj Krnjević, koji prihvaćanje zahtjeva iz Deklaracije vidi kao „ispravak najgore jezične nepravde, pune imperijalističkih srbijanskih pothvata, koja je morala prije ili kasnije buknuti i tražiti uspostavu stvarne i potpune ravnopravnosti“ (Čizmić 2009: 198). Zanimljive stavove prepune kritičnosti i sarkazma prema potpisnicima Deklaracije uputio je i Ante Vikario, predsjednik Hrvatskoga kulturnog kluba „Dr. Josip Frank“ iz Buenos Airesa. Glavne krivce za loš položaj hrvatskoga književnog jezika u SFRJ pronalazi među inicijatorima, ali i među nekim potpisnicima ovoga važnog dokumenta. Posebno ističe hrvatske komuniste koji su napokon, po njegovu mišljenju, morali reagirati na srpsku dominaciju i hegemonizam.

Neposredno nakon objave Deklaracije u posebnom broju *Biltena Hrvatske demokratske i socijalne akcije* koji je izlazio u Rimu svojim radom javio se i dr. Ante Ciliga. Na uvodnoj stranici Ciliga napominje kako su ga tri važna događaja u Hrvatskoj i Jugoslaviji potaknula na izdavanje posebnoga broja *Biltena*, i to: 1. Deklaracija o jeziku, 2. oslobođenje Đilasa i 3. saopćenje da je Ranković predao sovjetskom poslaniku vrpce s preslušanim Titovim razgovorima (Ciliga 1967: 1). Kao istaknuti komunistički disident u emigraciji na pedeset i sedam šapirografiranih stranica Ciliga piše osvrt pod naslovom „Svjetlo i sjena akcije oko Deklaracije o jeziku“. Već u prvim rečenicama autor hvali zajednički nastup hrvatskih komunista i nekomunista, vjerujući da je taj čin prijelomni trenutak u čitavome hrvatskom kulturnom i političkom poslijeratnom zbivanju. Posebno naglašava važnost objave Deklaracije koja je poslužila kao povod za sastavljanje Izjave 46 književnika Srbije odnosno Predloga za razmišljanje, za koji Ciliga vjeruje da se temelji na želji za sporazumnim rješavanjem hrvatsko-srpskih odnosa i uspostavljanjem novih iskrenih odnosa Hrvatske i Srbije. Nakon nekoliko uvodnih pozitivnih rečenica Ciliga ipak u daljnjem tekstu

²⁷ Više u Čizmić 2009: 196–197.

²⁸ Više u Šunjić 2017: 130.

iznosi negativne i po njegovu mišljenju loše odluke do kojih je došlo objavom ovoga dokumenta. Pogreška je, kaže Ciliga, što je „Deklaracija donesena kao konačni i završni hrvatski stav o jeziku samo na osnovu stava Hrvata iz Hrvatske Republike, bez organskoga sudjelovanja Hrvata iz Bosne i Hercegovine, Vojvodine, Crne Gore, ali i Srba-prečana jer svi spomenuti imaju jedan isti jezik – ijekavsku štokavštinu“ (Ciliga 1967: 14). Razvidno je kako Ciliga nije dobro shvatio osnovno pitanje koje je potaknulo autore Deklaracije na sastavljanje, a potom i objavljivanje takvoga dokumenta. Deklaracija nije napisana zbog pitanja ijekavštine kao osnove hrvatskoga književnog jezika, već se pitanje imena i položaja toga istog jezika u tadašnjoj jugoslavenskoj državnoj zajednici nametnulo kao glavni i osnovni problem jezikoslovnoj kroatistici.

Vrijedi spomenuti da na zadnjim stranicama Ciligina teksta možemo pronaći i cirkularno pismo koje mu je 21. ožujka 1967. uputio hrvatski emigrant iz Švicarske fra Lucijan Kordić. Pismo je sadržavalo i tekst spomenutoga Apela hrvatskih književnika u emigraciji koji je objavljen na stranicama *HR*-a (1967, br. 1–2) a koji je Ciliga mogao potpisati kao znak podrške objavi Deklaracije u domovini. Ciliga je Apel odbio potpisati uz objašnjenje kako je Deklaracija djelo hrvatskih komunista i nekomunista, a to se u Apelu nigdje izrijeком ne spominje, kao ni Izjava 46 srpskih književnika poznata kao Predlog za razmišljanje. Jasno je da je Ciliga rješenje hrvatskoga političkog pa tako i jezičnog pitanja tražio i vidio jedino u okviru jugoslavenske države, zbog čega je i bio učestalo prozivan u emigrantskim publikacijama.²⁹

3. Promišljanja hrvatskih kroatista izvan Hrvatske nakon objave Deklaracije

Jedan od najistaknutijih hrvatskih jezikoslovaca izvan Hrvatske Krsto (Christopher) Spalatin³⁰ prvi je među hrvatskim emigrantima stručno reagirao na objavu zagrebačke Deklaracije. U časopisu *JCS* pod naslovom „Serbo-Croatian or Serbian and Croatian? Considerations on the Croatian Declaration and Serbian Proposal of March 1967“ Spalatin donosi tekst same Deklaracije na engleskom jeziku u prijevodu Karla Mirtha uz cjelovit tekst srpskoga Predloga za razmišljanje, preuzetoga

²⁹ Na Ciligino izlaganje o Deklaraciji osvrnulo se uredništvo *HR*-a u članku pod naslovom „Hrvatska u žarištu sukoba interesa velikih sila“, s podnaslovom „Ciliga podvaljuje Hrvatskoj Reviji prosovjetsku orijentaciju i zagovaranje sovjetske invazije i okupacije Hrvatske“ (1970, 20, br. 3, str. 442–450).

³⁰ Spalatinovu biografiju i bibliografiju vidi u Šunjić 2017: 38–39.

iz srpskih emigrantskih novina *Glas kanadskih Srba* (Windsor, Ontario, Kanada, 11. svibnja 1967.).

Pokušavajući pojasniti kompliciran položaj hrvatskoga i srpskoga književnog jezika u zajedničkoj državi, Spalatin se u članku poziva na teorijske postavke F. de Saussurea. Vjeruje da Hrvati i Srbi imaju jedan zajednički „jezik sustav“, ono što se po Saussureu naziva „langue“, koji se ostvaruje kao govor ili „parole“, i to u Hrvatskoj kao hrvatski, a u Srbiji kao srpski standardni jezik. Moglo bi se reći da Hrvati i Srbi imaju jedan jezik i dva govora, odnosno jedan zajednički jezik koji se naziva „narodni jezik“ i dva standardna jezika koja još možemo nazvati i „književnim jezicima“. Definiciju standardnoga jezika Spalatin preuzima iz rječnika *Dictionary of Linguistics* (New York, Philosophical Library, 1954.) autorskoga dvojca Mario Pei i Frank Gaynor, u kojemu je standardni jezik definiran kao „onaj dijalekt jezika koji je postigao književnu i kulturnu nadmoć nad drugim dijalektima te koji prihvaćaju govornici drugih dijalekta kao najprikladniji oblik toga jezika“ (Spalatin 1966/67: 4). Po Spalatinovu mišljenju upravo se Novosadskim sastankom iz 1954. godine pokušao izjednačiti „narodni“ s „književnim“ jezikom, čime je pokušaj „jezičnoga dogovora“ već na prvom koraku osuđen na siguran neuspjeh.

Na kraju članka Spalatin se posebno osvrće na objavu srpskoga Predloga za razmišljanje³¹. Po njegovu mišljenju autori Predloga znatno su određenije i odlučnije zagovarali ispunjenje zahtjeva sadržanih u tekstu zagrebačke Deklaracije, što potvrđuje i sljedeći ulomak samoga teksta Predloga: „dosledno i obavezno izbacivanje iz zvanične upotrebe naziva hrvatsko-srpski i srpsko-hrvatski, sprovođenje ravnopravnosti svih jugoslovenskih jezika i azbuka, afirmaciju samostalnosti naziva i razvoja hrvatskoga i srpskoga jezika ustavnim propisima obezbeđenu svim Hrvatima koji žive na teritoriju SR Srbije i svim Srbima koji žive na teritoriju SR Hrvatske te na kraju ustavom osigurano pravo školovanja na svom jeziku i pismu po svojim nacionalnim programima svim Hrvatima i Srbima“ (Šipka 2001: 164, prema Mićanović 2012: 278). Spalatin ističe kako bi prihvaćanje i priznavanje zahtjeva sadržanih u tekstu Predloga moglo dovesti do „nacionalističkoga pandemonija“, drugim riječima kraja Jugoslavije, dok na drugoj strani zahtjevi Deklaracije predstavljaju legitimne prijedloge ustavnih amandmana za koje garantira i federalna hrvatska vlast jer su konstruktivni za budućnost Jugoslavije. Njima bi se, smatra Spalatin, bar malo zadovoljili Hrvati, koji su najnezadovoljniji svojim položajem u zajedničkoj državi. Upozorava kako se u drugom

³¹ Dalje u tekstu Predlog.

dijelu Predloga autorima i potpisnicima Deklaracije neopravdano predbacuje traženje prava upotrebe hrvatskoga jezika za sve Hrvate u bilo kojem dijelu Jugoslavije gdje oni žive. Ističući kako o tome zahtjevu nema ni slova u samom tekstu Deklaracije, smatra da je baš to prikriveni i jedini zahtjev koji se može iščitati iz srpskoga Predloga po kojem bi svi Srbi, gdje god bili u Jugoslaviji, imali pravo na upotrebu srpskoga jezika u školstvu, sudstvu, zdravstvu i administraciji. U drugom radu o Deklaraciji objavljenom u *HR*-u pod naslovom „Borba za hrvatski književni jezik“ Spalatin će ovu tezu potvrditi riječima kako su baš autori Predloga onemogućili provedbu hrvatskih zahtjeva time što su „implicite tražili da Srbi na teritoriju Hrvatske (Hrvata na teritoriju Srbije ima vrlo malo, istaknuo K. S.) budu na neki način de facto građani Srbije“ (Spalatin 1967: 28). Po njegovu mišljenju Hrvati su Deklaracijom tražili da se u svakoj od pet federalnih jedinica SFRJ (osim Bosne i Hercegovine, gdje su predlagali mogućnost izbora između hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika) omogući uvođenje većinskoga jezika kao službenoga (slovenskoga, srpskoga, hrvatskoga, makedonskoga i crnogorskoga), dok su „Srbi svojim Predlogom tražili ukidanje svih službenih jezika u svim republikama SFRJ (kad to ne može biti srpski u svim republikama!, istaknuo K. S.)“ (Spalatin 1967: 28) te uvođenje prava korištenja vlastitoga jezika kao službenoga za svakoga pojedinca u cijeloj SFRJ.

U istom je članku objavljen i tekst beogradskoga Predloga za razmišljanje uz tri podnaslova: 1. Jezični incident u proljeću 1967., 2. Povijesni pregled hrvatsko-srpskih jezičnih odnosa i 3. Atmosfera oko Deklaracije; autor ispod podnaslova donosi svoja stručna promišljanja. Posebno je istaknuto kako su hrvatski jezikoslovci još početkom šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća spominjali „ijekavsko i ekavsko jezično područje, zapad i istok odnosno domaće riječi koje se govore u drugim krajevima“ (Spalatin 1967: 33), misleći pritom na dvije jezične varijante jednog te istog hrvatskosrpskoga književnog jezika. Potvrda postojanja dviju varijanti zajedničkoga jezika došla je tek nakon Petoga kongresa jugoslavenskih slavista 1965. godine u Sarajevu, na kojemu je srpska jezikoslovka Milka Ivić svojim izlaganjem stala na stranu hrvatskih slavista naspram velike unitarističke većine koja nije prihvaćala postojanje jezičnih varijanti. Objavom Deklaracije 1967. godine ne govori se više o jednoj varijanti hrvatskosrpskoga književnog jezika (hrvatskoj), već se (samo „implicite“, istaknuo K. S.) govori o hrvatskome književnom jeziku. To je veliki uspjeh hrvatskih jezikoslovaca i autora ovoga važnog dokumenta.

Gotovo tri godine nakon objave Deklaracije na istu temu Krsto Spalatin piše još dva članka u kojima detaljno opisuje dvije nadolazeće

postdeklarativne godine (1968. i 1969.), koje su po njegovu mišljenju bile ispunjene brojnim važnim političko-lingvističkim diskusijama. Članak pod naslovom „Hrvatsko-srpsko jezično dvojstvo i jedinstvo“ objavljuje 1970. u jubilarnom broju *HR*-a, a članak „Language and Politics in Yugoslavia in the Light of the Events Happened from March 17, 1967 to March 14, 1969“ u časopisu *JCS* sljedeće godine. U tim člancima za rubne točke promatranoga dvogodišnjeg razdoblja uzima 17. ožujka 1967., kao dan objave Deklaracije, te 14. ožujka 1969., kao dan objave razgovora dvanaestorice filozofa, književnika, lingvista i publicista na temu „Jezik i zbilja“.³² Spalatin smatra da su se u tom vremenu odigrale neke bitne „faze u jezikoslovno-političkoj borbi dviju tendencija modernog hrvatskog književnog jezika“ (Spalatin 1970: 963). U istoj, 1967. godini s jedne strane jezikoslovna kroatistika Deklaracijom traži samostalnost i Ustavom zajamčenu posebnost hrvatskoga književnog jezika, dok sve izraženiji jezični unitarizam koji teži jedinstvu hrvatskoga i srpskoga jezika iste tê godine nastavlja svoju ekspanziju izdavanjem prvih dviju knjiga zajedničkoga *Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika*. U spomenutom dvogodišnjem razdoblju Spalatin (1970/71: 86) izdvaja devet najznačajnijih događaja ili faza:³³

- 1) Stjepan Babić's article on the Novi Sad Agreement, October, 1967.
- 2) Publication of the first two volumens of a six-volume dictionary, December, 1967.
- 3) Symposium „Equality of Languages and Scripts Among the Nationalities of Yugoslavia,“ June, 1968.
- 4) The first Croatian reviews of the new dictionary in the Zagreb quarterly *Kritika*, Fall, 1968.
- 5) Serbian answers to Croatian critics, January, 1969.
- 6) Maticas' Zagreb Agreement, January, 1969.
- 7) Symposium „Language and Reality“, March 1969.
- 8) Božidar Vančik's linguistic column in the Zagreb monthly paper *Hrvatski književni list*, from September, 1968 to July, 1969.
- 9) Croatian counter-criticisms of Serbian criticisms in the Zagreb bimonthly *Kritika*, Spring, 1969.

³² Više o razgovoru dvanestorice istaknutih hrvatskih filozofa, književnika i publicista na temu „Jezik i zbilja“ vidi u Šunjić 2017: 134.

³³ Zanimljivo je primijetiti kako u Spalatinovu radu objavljenom u *HR*-u, koji je prethodio ovome objavljenome u *JCS*-u, ovih devet događaja ili faza dolazi u pomalo izmijenjenom redoslijedu. Pod drugom točkom u radu objavljenom u *JCS*-u spominje se objava dvaju svezaka zajedničkoga *Rječnika hrvatskosrpskog književnog jezika* krajem 1967. godine, dok je u radu objavljenom u *HR*-u ova informacija izostavljena.

Spalatin vjeruje da je upravo Stjepan Babić svojim člankom „Htijenja i ostvarenja Novosadskog dogovora“ (*Jezik* 15, br. 1, str. 3–13) iz listopada 1967. godine prvi javno progovorio o atmosferi i pritisku na hrvatske jezikoslovce prilikom donošenja zaključaka na sastanku u Novom Sadu 1954. godine. Babićev članak stoga i zauzima prvo mjesto u Spalatinovu viđenju postdeklaracijskih zbivanja u trenutcima kada jezikoslovna kroatistika, osnažena javnom objavom Deklaracije, odlučnije i slobodnije kreće u borbu za očuvanje hrvatskoga književnog jezika od sve izraženijega unitarističkog presezanja u SFRJ. Daljnji nastavak odlučnoga djelovanja jezikoslovne kroatistike Spalatin vidi u kritici i neprihvatanju novoga zajedničkog *Rječnika hrvatskosrpskog književnog jezika*, čija su prva dva sveska objavljena krajem 1967. godine u izdanju dviju Matica. Matica hrvatska u svojem novopokrenutom časopisu *Kritika* u jesen 1968. godine objavljuje recenzije hrvatskih jezikoslovaca zajedničkoga *Rječnika hrvatskosrpskog književnog jezika*, ali i jezične polemike hrvatskih i srpskih jezikoslovaca vođene nakon objave hrvatskih recenzija.³⁴ U tome dvogodišnjem razdoblju slobodnijega djelovanja jezikoslovne kroatistike izdvaja Spalatin i već spomenuti razgovor dvanaestorice filozofa, književnika, lingvista i publicista o temi „Jezik i zbilja“, objavljen u časopisu *Telegram* 14. ožujka 1969. godine, ali i jezikoslovni rad Božidara Vančika u mjesečniku *Hrvatski književni list*.³⁵ On je, kako navodi Spalatin, „nastavio posao koji su prije samoga početka Drugoga svjetskog rata otpočeli Petar Guberina i Kruno Krstić u svojoj knjizi *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, 1940. godine“ (Spalatin 1970: 965). Uređujući rubriku „Jezična zrna“ u mjesečniku *Hrvatski književni list*, Vančik je većinom tumačio razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika u obliku jezičnih savjeta: „Vančik discusses the differences between the languages. His explanations are usually very well founded and copiously confirmed by literary authorities. Some of the words he scrutinizes are typically Croatian, i. e. less used or not used by Serbs, where as other are more or less common to both and hardly recognizable as typically Serbian or typically Croatian“ (Spalatin 1970/71: 97).

Na kraju Spalatin ističe da su zaključke u Novom Sadu 1954. godine potpisali isti ljudi koji su potpisali zahtjeve izrečene Deklaracijom te su time lingvističko „jedinstvo“ iz Novog Sada zamijenili lingvističkim „dvojtvo“ nakon Deklaracije. Spalatin vjeruje da to jezično dvojtvo, koje nije dovedeno do savršenstva, a možda nikad i neće biti, uz već

³⁴ Više u Šunjić 2017: 135.

³⁵ Više o B. Vančiku, njegovu radu i *Hrvatskom književnom listu* vidi u Šunjić 2017: 136.

zaživljeno nacionalno dvojstvo Hrvata i Srba u zajedničkoj državi „will not destroy Yugoslavia as a political entity; the genuine desire of the majority of Croatians and Serbs to live politically together without trying to impose one’s way of life on the other could bring about harmony“ (Spalatin 1970/71: 101). U stvarnosti još uvijek izražen jak jezični unitarizam kao dio političkoga projekta jezičnoga jedinstva Hrvata i Srba u SFRJ budi u Spalatinu sumnju u skoro ostvarenje jezičnoga dvojstva ovih dvaju naroda bez nekoga zajedničkog dogovora i razumnoga rješenja u skoroj budućnosti. Ipak je pojava Deklaracije dovela do odbacivanja zaključaka Novosadskoga sastanka i upravo tu činjenicu Spalatin na kraju svoga članka posebno naglašava.

Uz Krstu Spalatina još je nekoliko hrvatskih kroatista izvan Hrvatske javno iznosilo svoja stajališta o Deklaraciji. Tako Vinko Grubišić³⁶ u nekoliko svojih radova iznosi svoja viđenja o važnosti objave, ali i o uspjesima Deklaracije. U članku objavljenom u *HR*-u pod naslovom „Hrvatski jezik nakon II. svjetskog rata“ Grubišić napominje kako su političke okolnosti, to jest smjena šefa tajne jugoslavenske policije Aleksandra Rankovića 1966. godine, pogodovale nastanku i objavi Deklaracije. Po njegovu je mišljenju Deklaracija označila samo „početak kraja Novosadskoga dogovora“ (Grubišić 1985: 274), koji se nikada nije jezično ostvario na hrvatskoj strani, a prouzrokovao je dvije negativne i po jezikoslovnu kroatistiku izričito protuhrvatske posljedice: „spriječen je izlazak znanstvenog pravopisa hrvatskog jezika³⁷ i Benešićeva rječnika³⁸, kojega se nedostatak i dan-danas tako živo osjeća“ (Grubišić 1985: 274). Deklaracija je snažno pokrenula produktivnost jezikoslovne kroatistike u postdeklaracijskom razdoblju i dovela je do novih ustavnih jezičnih odredbi kojima je ozakonjen naziv „hrvatski književni jezik“. Tri su činjenice „obrazložene i dokazane“ od objave Deklaracije do ustavnoga priznanja naziva hrvatskoga književnog jezika:

1. „hrvatski jezik je poseban jezik; u prilog tomu govore sociolingvistika, etnolingvistika, kulturološki kriteriji, kriteriji normativne stabilnosti;

³⁶ Grubišićevu biografiju i bibliografiju vidi u Šunjić 2017: 34–35.

³⁷ Ovdje Grubišić misli na *Pravopis hrvatskoga književnog jezika* koji je bio pri završetku u sekciji za pravopisna pitanja Hrvatskoga filološkog društva 1953. godine, no tadašnje su ga vlasti odbile tiskati, uz objašnjenje da se u suradnji s Maticom srpskom iz Novog Sada priprema zajednički pravopis. Iz toga Grubišić zaključuje kako „[p]olitičke strukture u Hrvatskoj tih godina znale su već unaprijed (istaknuo V. G.), da će doći do zajedničkoga pravopisa“ (Grubišić 1985: 273).

³⁸ Više o Juliju Benešiću i njegovu *Rječniku hrvatskoga književnog jezika od preporoda do Ivana Gorana Kovačića* vidi u Šunjić 2017: 26.

2. od početaka svoje standardizacije (18 st.) pa sve do početka našeg stoljeća hrvatski književni jezik i srpski književni jezik išli su sasvim različitim putovima. Umjetna zbližavanja, koja tada počinju, nisu urodila nikakvim plodom, osim što su nanijela ogromne štete jednom i drugom jeziku. Hrvatski jezik nije manje poseban, niti manje standardan po tomu, što ima sebi sličan jezik u srpskom jeziku od bilo kojeg drugog jezika, koji nema sebi tako sličan drugi jezik;
3. razlikovanjem razina ne smiju se ponavljati pozitivističke zablude iz prošlog stoljeća, kad su se stvarali lingvistički zaključci na temelju filoloških datosti. Ova činjenica u prvi plan stavlja sociolingvistički, etnolingvistički i kulturološki kriterij. Koliko je razlika, a koliko sličnosti između hrvatskoga jezika i bilo kojeg drugog jezika potpuno je irelevantno za njegov identitet“ (Grubišić 1985: 279–280).

Da će Deklaracija polučiti barem djelomičan uspjeh u izmjenama jezičnih odredaba republičkoga i saveznoga Ustava krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, bilo je vidljivo, po Grubišićevu mišljenju, već u kolovozu 1971. godine, kada su objavljene nove jezične odredbe u nacrtu amandmana Ustava SR Hrvatske. Grubišić se posebno osvrnuo na pitanje jezika Srba u Hrvatskoj i njegova spominjanja „in all five amendments related to the matter of language“ (Grubišić 1989: 141) u svome radu „The Croatian Language in the Constitutional Development of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia“, objavljenom u časopisu *JCS*. Prihvaćajući mišljenje D. Brozovića o potrebi izostavljanja Srba iz Srbije, ali i Hrvata iz Hrvatske u odlučivanju o tome „kakav je konkretno jezik Srba u Hrvatskoj“ (Brozović 1971: 15), Grubišić navodi dva bitna pitanja na koja želi dati jasne odgovore: „a) What percentage of the population do the Serbs constitute in Croatia and b) is the language spoken by the Serbs in Croatian literary language?“ (Grubišić 1989: 142). Predočavajući brojke iz „Population by Ethnic Nationality by Communes – Final Results. Belgrade: Statistički Bilten No. 1295, 1984. pp. 10–14.“ za tri jugoslavenske republike (SR Hrvatsku, SR Srbiju i SR Crnu Goru), u zaključku ističe kako „these charts show that in Croatia there are less non-Croatians than non-Serbians in Serbia or non-Montenegrins in Montenegro in spite of that no one in Croatia has sever tried to deny to the Serbs in Croatia any of their rights“ (Grubišić 1989: 143).

Deklaraciju je u svojim radovima redovito spominjao i Branko Franolić³⁹, ugledni hrvatski kroatist izvan Hrvatske. Pišući o povijesti

---

³⁹ Franolićevu biografiju i bibliografiju vidi u Šunjić 2017: 31–32.

hrvatskoga književnog jezika, u svojim je radovima posebno isticao važnost objave Deklaracije kao prijelomnoga događaja u razvoju cjelokupne jezikoslovne kroatistike. Pojava Deklaracije označila je „collective Croatian reaction against such *de facto* (istaknuo B. F.) Serbian imposition“ (Franolić 1980: 58) i bila je jedini mogući legitimni način da se hrvatskom jeziku vrati prijašnji status književnoga jezika u SR Hrvatskoj te da se izbjegne njegovo spuštanje na razinu lokalnoga dijalekta, što je zagovarala unitaristička jezična politika u SFRJ.

U radu koji je objavljen u časopisu *JSC* pod naslovom „Language Policy in Yugoslavia with Special reference to Croatian“ Franolić, pišući o Deklaraciji, pesimistično zaključuje da su Hrvati i Srbi jedina dva europska naroda koja zbog izraženoga etatizma i represije, kako prijeratnih tako i poslijeratnih vlasti, nemaju temeljnih normativnih priručnika poput deskriptivne gramatike, standardnoga rječnika suvremene uporabe, povijesne gramatike, rječnika rima itd. (Franolić 1984/85) Franolić u svojim radovima kao datum pojave Deklaracije navodi 15. ožujka 1967. godine, a navodi i devetnaest znanstvenih i kulturnih ustanova u SR Hrvatskoj koje su potpisale Deklaraciju. Danas se zna da je ovaj dokument objavljen 17. ožujka 1967. u zagrebačkom *Telegramu* i da je institucija koje su ga potpisale bilo osamnaest.

4. Zaključak

Reagiranja i razmišljanja hrvatske emigracije, a napose hrvatskih kroatista izvan Hrvatske nakon objave Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika iznesena u ovom radu potvrđuju važnost i potrebu proučavanja ove nedovoljno (ne)obrađene riznice hrvatskoga kulturnog nasljeđa. Zbog različitih razloga sustavna istraživanja nad hrvatskom emigrantskom povijesti nisu provođena u hrvatskoj znanosti dugi niz godina. Najčešći razlozi zbog kojih se nije vrednovao znanstveni rad i cjelokupna emigrantska kulturna baština leže u dugogodišnjem i ustrajnom negativnom prikazivanju hrvatske emigracije od komunističkih vlasti u Jugoslaviji. Zbog izraženog nacionalizma i obrane hrvatske državnosti hrvatski su emigranti za vrijeme komunističke vladavine u SR Hrvatskoj prikazivani kao sljedbenici Nezavisne Države Hrvatske te kao glavni promotori ustaške ideologije, koja je bila stalna prijetnja rušenju jugoslavenskoga nacionalizma.

Oglasivši se odmah po objavi Deklaracije svojim radovima u emigrantskim glasilima, ali i u drugim priznatim lingvističkim i kulturnim časopisima diljem svijeta, hrvatski su kroatisti izvan Hrvatske potvrdili

postojanje jedne paralelne jezikoslovne kroatistike izrazito bliske onoj domovinskoj. Sve ono što su kroatisti u domovini zbog raznih ograničenja, ali i zabrana nametnutih od komunističkoga režima morali prešutjeti ili nisu smjeli javno izreći po pitanju hrvatskoga književnog jezika iznijeli su upravo predstavnici hrvatske emigracije. U radovima većine hrvatskih kroatista iz inozemstva koji su obuhvaćeni ovim radom primjetna je podudarnost mišljenja i stavova o važnim pitanjima oko hrvatskoga književnog jezika s mišljenjem velike većine domovinskih kroatista. Stručno se osvrćući na sva događanja vezana za hrvatski književni jezik, pa tako i na samu objavu Deklaracije, hrvatski kroatisti izvan Hrvatske svojim su radovima uvijek bili ukorak s onima domovinske jezikoslovne kroatistike.

Na kraju treba reći da je Deklaracija, koju su gorljivo zagovarali i branili kako domovinski tako i hrvatski kroatisti izvan Hrvatske, usprkos političkoj diskvalifikaciji i nerazmatranju u njoj sadržanih zahtjeva prilikom rasprave o ustavnim promjenama, koja je otpočela 1967. godine, ipak djelomično polučila uspjeh usvajanjem i prihvaćanjem amandmana na Ustav SR Hrvatske u ožujku 1972. godine. Među prihvaćenim amandmanima nalazi se i V. amandman, „koji određuje da je u javnoj upotrebi hrvatski književni jezik standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski jezik“ (Mićanović 2012: 286).

Literatura

- BATOVIĆ, Ante, „Zapadne reakcije na objavu Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika 1967. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2010, 42, br. 3, str. 579–594.
- BROZOVIĆ, Dalibor, „O jezičnim odredbama u nacrtu hrvatskog ustava“, *Hrvatski tjednik*, 1971, 1, br. 22, str. 15.
- BROZOVIĆ, Dalibor, „Duh rodoljubnoga otpora“, u: J. Hekman (ur.), *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika – građa za povijest Deklaracije*, treće, izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Zagreb, 1997, str. 176–179.
- CILIGA, Ante, „Svjetlo i sjena akcije oko Deklaracije o jeziku“, *Bilten Hrvatske demokratske i socijalne akcije*, 1967, 6, poseban br. 55, str. 1–60.
- ČIZMIĆ, Ivan, „Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika i njezin odjek u hrvatskoj političkoj emigraciji“, *Kolo*, 2009, 19, br. 1–2, str. 193–203.
- FRANOLIĆ, Branko, „Language Policy and language planning in Yugoslavia with Special Reference to Croatian and Macedonian“, *Lingua*, 1980, 51, br. 1, str. 55–72.
- FRANOLIĆ, Branko, „Language Policy and language planning in Yugoslavia with Special Reference to Croatian“, *Journal of Croatian Studies*, 1984/85, br. 25–26, str. 126–152.
- GRUBIŠIĆ, Vinko, „Hrvatski jezik nakon II. svjetskog rata“, *Hrvatska revija*, 1985, 35, br. 2, str. 272–286.
- GRUBIŠIĆ, Vinko, „The Croatian Language in the Constitutional Development of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia“, *Journal of Croatian Studies*, 1989, br. 30, str. 139–152.
- GRUBIŠIĆ, Vinko, „O hrvatskom jeziku u godišnjaku Hrvatske akademije Amerike *Journal of Croatian Studies*“, *Hrvatska revija*, 2014, 14, br. 2, str. 84–91.
- GRUBIŠIĆ, Vinko, „Pogledi na Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika u Sjevernoj i Južnoj Americi“, *Hrvatska revija*, 2017, 17, br. 1, str. 21–28.
- Leksikon hrvatskog iseljništva i manjina*, Zagreb, 2014./2015.
- MATANIĆ, Atanazije, „Trideset godina Hrvatskoga povijesnog instituta (HPI) u Rimu“, *Croatica Christiana periodica*, 1993, 17, br. 31, str. 171–172.
- MICANOVIĆ, Krešimir, „Jezična politika s kraja 60-ih i s početka 70-ih: u procijepu između autonomije i centralizma“, u: T. Jakovina (ur.), *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, Zagreb, 2012, str. 271–290.
- MIHALJEVIĆ, Nikica, *Za vratima domovine*, Zagreb, 2011.
- MIHALJEVIĆ, Nikica, „Deklaracija – početak drugoga hrvatskog narodnog preporoda“, *Vijenac*, 2017, 25, br. 620, str. 16–17.
- NIKOLIĆ, Vinko, „Od Bašćanske ploče do zagrebačke Deklaracije (1076 – 1967)“, *Hrvatska revija*, 1967, 17, br. 1–2, str. 21–25.
- NH, 1967. *Nova Hrvatska*, br. 1–2, ur. J. Kušan.
- PETRIČEVIĆ, Jure, „Nacionalni sukobi dominiraju političkim zbivanjem“, *Hrvatska revija*, 1967, 17, br. 1–2, str. 125–136.
- SPALATIN, Krsto, „Serbo-Croatian or Serbian and Croatian? Considerations on the Croatian declaration and Serbian proposal of march 1967“, *Journal of Croatian Studies*, 1966/67, br. 7–8, str. 3–13.
- SPALATIN, Krsto, „Borba za hrvatski književni jezik“, *Hrvatska revija*, 1967, 17, br. 1–2, str. 26–36.
- SPALATIN, Krsto, „Hrvatsko-srpsko jezično dvojstvo i jedinstvo“, *Hrvatska revija*, 1970, 20, br. 4, str. 959–969.
- SPALATIN, Krsto, „Language and Politics in Yugoslavia in the Light of the Events Which Happened from March 17, 1967, to March 14, 1969“, *Journal of Croatian Studies*, 1970/71, br. 11–12, str. 83–104.
- S. Ž. B., „Slučaj Vinka Nikolića u Parizu iz argentinske perspektive“, *Hrvatska revija*, 1967, 17, br. 1–2, str. 195–199.
- ŠUNJIĆ, Vice, *Hrvatski jezik kao tema izvandomovinske kulture (1945. – 1990.)*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2017.

**REACTIONS AND THOUGHTS CROATIAN LINGUISTS FROM ABROAD AFTER
PUBLICATION DECLARATION CONCERNING THE NAME AND THE POSITION OF THE
CROATIAN LITERARY LANGUAGE**

Summary

A little under a month after it was published on the front page of the *Telegram* in Zagreb, the Declaration on the Status and Name of the Croatian Literary Language also appeared in the Croatian Academy of America's journal *Croatian Press* (1967, 21, No. 1–2, p. 253–254), translated by Karlo Mirth. Keeping in mind the contemporary socio-political circumstances not only in the Socialist Republic of Croatia, but in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in general, the fact that it reached Croatian diaspora so quickly came as no surprise. It was only in the diaspora, among Croatian emigrants, that the importance of such a document could have been assessed. As opposed to persecution, punishment and abuse that the authors and signatories of the Declaration were exposed to in Croatia, Croatian linguists living abroad were free to scientifically assess the text of the Declaration. By translating and publishing the Declaration in their journals, they were able to inform linguists worldwide about the unfavorable status of the Croatian literary language in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. The paper will deal with these texts published by Croatian linguists from abroad.

KEYWORDS: *Declaration, Croatian emigration, Croatian linguists from abroad, Croatian literary language*

JEZIK I KNJIŽEVNOST
ZADARSKOGA PODRUČJA
(S NAGLASKOM NA 18. STOLJEĆE)

Ivan Pederin
Kučišće
HR – 20 267 Kučišće

UDK: 3.077.92(497.58)(091)*
811.163.42(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 5. 11. 2017.
Prihvaćeno za tisak: 18. 9. 2018.

Upravni jezici u Dalmaciji

Dalmacija je danas jednojezični dio Republike Hrvatske. Imala je vrlo burnu prošlost u kojoj se uprava vodila na raznim jezicima, ovisno o vlasti pod kojom je Dalmacija bila, ali ne uvijek na jeziku države u čijem se sastavu Dalmacija nalazila. Također su se govorili i još neki jezici na kojima nemamo pisanih isprava pa ćemo te jezike zanemariti. Pojam uredovnoga jezika nije postojao kod većine država u čijem je sastavu Dalmacija bila. On se javio tek u XIX. st. i oko njega bilo je mnogo prijedora. U Dalmaciji se govorilo mnogo jezika tijekom povijesti, a gotovo svi ti jezici danas se smatraju svjetskim jezicima. Ti jezici ostavili su traga u kulturi Dalmacije.

KLJUČNE RIJEČI: *uprava, jezici, povijest*

Hrvatska povjesnica griješi kad nacionalnu povijest počinje s doseljnjem Hrvata. Povijest Dalmacije starija je, a tako i ime koje nikad ni kasnije nije bilo nacionalno. Povijest Dalmacije počinje vjerojatno u IV. st. prije Krista kad su se u Dalmaciju počeli doseljavati grčki kolonisti koji su tu sadili vinograde. Oni su donijeli svoj jezik, a Jadran je kasnije postao mjesto susreta grčke i rimske uljudbe; u povijesti Europe nema važnijeg događaja.

U Dalmaciji su se tada, ranije i kasnije, govorili i drugi jezici koji nisu ostavili traga u povijesti. Rimski je car Oktavijan osvojio Dalmaciju koja je tako postala dijelom Rimskoga Carstva, a latinski je postao uredovnim jezikom i to će ostati još vrlo dugo. Rimski povjesničar Publije Kornelije Tacit u djelu *De vita Gnaei Julii Agricole* piše o životu Gneja Julija Agrikole, svojega tasta i prefekta u Britaniji, te o romanizaciji otoka Mana. Otok se Man (Monam insulam), romanizira uvođenjem *septem artes liberales* koje tada postaju obrazovnim sustavom mjesnih uglednika: „...iam vero principum filios liberalibus artibus erudire et ingenia Britanorum studiis Gallorum anteferre ut qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscebant, inde etiam habitus nostri honor

et frequens toga, paulatim discessum ad delenimenta vitiorum, porticus et balinea et conviviorum elegantiam...“ Kultura je imala značaj i ulogu u političkom ustroju Carstva, a moglo bi se reći da je kultura u Rimu igrala otprilike onu ulogu koju je kasnije igrala državna ideologija. Čini se da su *artes* bile znatnije sredstvo učvršćivanja rimske vlasti negoli utvrde koje je Agrikola gradio na zapadu da bi se iskrcao i vojevao u Irskoj. Prema svoj vjerojatnosti Rimljani su silom romanizirali Dalmaciju. Grčki je zadržao neku ulogu u Dalmaciji. Arheolog Nenad Cambi rekao mi je da je otprilike četvrtina grobova u Saloni grčka. Na nekima se izbrisala bizantinska datacija. Grčki ipak nije bio uredovni jezik, iako je hrvatski, a i latinski, od grčkoga posuđivao riječi što izlazi iz okvira ovoga rada.

Od propasti Rimskog Carstva pa do pojave prvih pisanih izvora prošla su stoljeća šutnje izvora. Hrvati koji su se doselili primili su kršćanstvo od franačkih misionara iz Nina, ali ne i latinski jezik, već su svoj jezik uveli u bogoslužje. To su staroslavenske službe Božje i glagoljski evanđelistari. Rimska kurija nije voljela taj jezik u bogoslužju jer su se bojali da će loši prijevodi potaknuti hereze.

Tako je staroslavenska služba Božja ostala na selima. Onda se pojavljuje latinski kao jezik municipalne uprave i bilježničkih isprava. To je *media latinis* o kojoj postoji i *lexicon* izdan u Zagrebu s jednom velikom manom – on je konzultirao samo tiskane izvore, a ne bilježničke spise koji sadrže velik broj riječi iz pomorstva, brodogradnje, gradnje solana, bankarstva, poljodjelstva i dr. kojih nema u svečanim tiskanim ispravama pa je taj leksik ostao neproučen.¹ Pitanje je potječu li te riječi iz latinskog, grčkog, starodalmatskog, talijanskog, (mletačkog ili nekoga drugog dijalekta), turskog kao riječi *kalafat* i *marangun* (turski *marangos*). hrvatskog, a ako potječu iz hrvatskog, iz kojeg dijalekta. Posebna je zanimljivost da te riječi i pojmovi nisu isti u pojedinim komunama što je ostalo do danas pa se primjerice riba *smudut* tako zove u Dubrovniku, u Splitu je *lubin*, u Zadru *brancin*. Ta okolnost postala je pitanje onda kad je jedinstvo nacije tražilo jedinstvenu znanstvenu i uredovnu terminologiju pa je standardizacija ujedno bila uništavanje dijalekata.

Mletačka uprava poslije 1409. prihvatila je i hrvatski. Tada bi kancelar došao na glavni trg (*platea magna*) s glasnikom (*preco*) i obznanio odluke vlasti na latinskom jeziku, a te je odluke glasnik odmah prevodio na hrvatski jer je velik broj slušatelja znao samo hrvatski. Mleci su osnovali i *officium scribanatus litterarum sclavorum*, prevoditeljski ured vezan s bilježništvom. Taj je ured igrao ulogu u pregovorima s Krbavskim

¹ Ovdje upućujem na svoju knjigu *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409. – 1797.)*, Dubrovnik, 1990.

knezovima s kojima je uvijek bilo nesuglasica, a kasnije s Turcima koji su obično bili Bosanci i znali hrvatski te je kasnije često mijenjao ime pa se zvao i *Cancellaria illirica e serviana*. To je značilo da su se isprave na hrvatskom pisale glagoljicom, a ponekad i ćirilicom. Tako se hrvatski polako širio i živio u diplomatskim odnosima *Palazzo Ducale* i Visoke porte na kojoj se govorilo turski, farsi (danas se taj jezik govori u Iranu) i arapski. Osmanskoj Carevini i Mlecima bio je stran pojam uredovnog jezika. Međutim, u Dalmaciji se pojavila rastuća potreba za dragomanima koji su se ponekad zvali i *interpretes*. (Pederin 1988: 31–51) Tu su se pojavile znatne teškoće. Mletačka uprava nije iz načelnih razloga držala istog čovjeka više od pet godina na jednoj službi.

Dragomana je nedostajalo, a tko bi naučio tri teška jezika da služi samo pet godina na Porti!? Mletački bailo na Porti tražio je u toj situaciji usluge mletačke, hrvatske ili denovske kolonije u Carigradu, što se nije sviđalo Signoriji i duždu jer su oni često bili oženjeni Grkinjama koje su bile osmanske podanice. Dragomani su onda služili malo u Dalmaciji, malo u Carigradu, pa u sjevernoj Africi. Razmišljalo se o osnivanju dragomanske škole, tražilo se nastavnike tih jezika za rad u školi, ali se nije žurilo pa je ta škola osnovana tek potkraj XVIII. st. Dragomani su bili raznih nacija, a ako bolje pogledamo, bili su Levantinci, dakle ljudi nijedne nacije. Često su bili utjecajni, pa su pomagali Dubrovčanima (Pederin 2005: 205 – 233). Slikar Giorgio de Chirico bio je Levantinac. U toj školi bilo je osam studenata. Pojam masovnosti bio je stran u tradicionalnoj Europi. U fondu dragomanskih spisa u zadarskoj pismohrani nalaze se spisi na hrvatskom pisani ćirilicom, grčkim i albanskim jer je vojnika tih jezika bilo u mletačkoj plaćeničkoj vojsci.

Hrvatski je onda postao jezikom ophođenja Rimske kurije i moskovskog patrijarhata (Krašić 2009). Mletački knez u XVII. st. više ne obznanjuje uvijek odluke vlasti na trgu s glasnikom, nego ih šalje bratovštinama osobito na otocima u pisanom obliku na talijanskom i hrvatskom, i to na hrvatskom pisanom glagoljicom. I među bilježničkim spisima nalaze se, rijetko doduše, instrumenti pisani hrvatski. I oznanjenja se tiskaju dvojezično na talijanskom i hrvatskom.

Mi se sada moramo pitati jesu li ti jezici i hrvatski bili uredovni, pa moramo reći da je tradicionalnoj upravi bio stran pojam uredovnog jezika. Na tim jezicima vodili su se pregovori i donosile odluke koje su bile od većeg i manjeg značenja i trajnosti u Dalmaciji. Ovdje valja reći da se u dekretima o imenovanju bilježnika često ističe da kandidat zna dobro pisati (tu se misli na latinski), propisuje se kakvoća papira na kojem će pisati, a jezik nikada. Doba prve austrijske uprave trajalo je kratko, a onda se u uredima pisalo talijanski jer je taj jezik bio uobičajen.

Međutim, 1807. Napoleonov je providur Vincenzo Dandolo dekretirao talijanski kao uredovni jezik.² Dandolo je izdavao dvojezični *Kraglski dalmatin* koji je slijedio dvojezična mletačka oznanjenja. Spisa na francuskom jedva da i ima. Godine 1809. osnivane su Ilirske pokrajine. Tada je Dandolo dao ostavku zbog sukoba s Marmontom i dobio od Napoelona naslov nasljednog grofa. Guverner Ilirskih pokrajina, maršal Auguste Marmont postao je kratkotrajni guverner tih pokrajina jer mu se, tada već maršalu, činilo da je takav naslov premalen za nj. Umjesto njega došao je novi guverner, general Henri-Gatien Bertrand. On je bio inženjer, namjeravao je uvesti francuski kao uredovni jezik, pa su u to vrijeme, god. 1812., u Trstu objavljene dvije gramatike Šime Starčevića *Nòva ricsôslovica iliricska vojnicsoj mladosti krajicsnoj poklonjena* i *Nòva ricsôslovica iliricsko-francèzka*. Međutim, ideja nije zaživjela jer je Napoleon poražen 1813. kod Leipziga te je u Ilirskim pokrajinama došlo do općeg dezertiranja vojske. Talijani su se iz te vojske žurili svojim kućama, a Hrvati su hitali pod zastave hrvatskih generala u carskoj službi, a to su bili: Petar Knežević, Todor Milutinović, Fran Ksaver Tomašić i Irac grof Albert Nugent Westmeath. Hrvati su bili jasno na strani mađarskog kralja, a Crnogorci na strani austrijskog cara (Pederin 2015).

Poslije rata Dalmacija je postala habsburška kraljevina s upravom sastavljenom velikom većinom Hrvata sve do guvernera, kasnije namjesnika koji je u pravilu bio Hrvat i vojnik. Međutim, talijanski je ostao uredovni jezik jer hrvatski je doduše bio stari književni jezik, ali je imao nerazvijeni standardni oblik.³ Ipak, hrvatski se na ovaj ili onaj način počeo pojavljivati na sudovima i u upravi, pa je namjesnik Nikola Nardelli to i sankcionirao. Godine 1912. hrvatski je bio uredovni jezik države, ali je stranka mogla tražiti da na sudu govori talijanski.⁴ Talijanski je ostao jezik pomorstva, carina i lučke uprave, njemački je bio jezik željeznice, koje međutim u Dalmaciji nije bilo, pa jezik ophođenja sa središnjicom što je potjecalo od reformi Josipa II. Njemački je bio jezik oružanih snaga pa se pojavio i u *casinu* jer su časnici s drugim uglednicima imali pristup *casinu*.

Članovi *casina* bili su obično mjesni uglednici, ali i časnici koji su govorili njemački, a njemački je bio jezik vojske. Oni su osvježili *casino* jer su potjecali iz raznih krajeva Carevine. Jelačić, koji je hrvatski jezik proglasio uredovnim u Saboru 1847. (kralj je tu odluku potvrdio 1851.),

² Vidjeti Pederin 1982. o Jelačićevu odnosu prema jeziku i jezicima.

³ To priznaju brojni pisci iz djela *Povijest hrvatskoga jezika*. 4 knjiga: 19. stoljeće. O starosti hrvatskog kao književnog jezika vidjeti Pederin 1998; 1970.

⁴ Vidjeti Pederin 2009.

ali je smatrao da je dobro da u svakoj zemlji neka elita govori jednim stranim jezikom jer je to most do kulture tog naroda. U Dalmaciji je takva elita govorila talijanski, ne njemački. Talijanski nisu govorili samo Talijani, nego i Hrvati. Ako je netko govorio talijanski, imao talijansko ime i prezime, to još nije značilo da je on bio Talijan. Na ovom mjestu valja istaknuti dvije okolnosti. Austrijska vlast nikad nije dekretirala talijanski kao uredovni jezik, a Nardelli nije donio svoj pravilnik o jeziku preko Dalmatinskog sabora, u kojem se govorilo hrvatski, nego preko ministarstva. Da je išao preko Sabora, tu bi bilo svađe i borbe. Njemački ipak nije prodro u Dalmaciju. Kad je novoimenovani namjesnik Handel pozdravio Dalmatinski sabor na njemačkom, izbile su burne demonstracije i kralj je morao premjestiti Erasmusa Handela (Perić 1969).

Ovaj prilog sadrži pregled jezika koji su se govorili u Dalmaciji, odnosno koji su došli do kancelarije, što znači da se ne posvećuje pažnja starodalmatskom koji nije bio pisani jezik. Povijest je duga, a u Dalmaciji je samo dva puta neki jezik proglašen uredovnim. To je bio talijanski koji je Napoleonov providur Vincenzo Dandolo 1807. proglasio uredovnim, a onda je Dalmacija bila dio kratkotrajnog *Regno d'Italia* i kasnije, 1912. kad je namjesnik Nardelli proglasio hrvatski uredovnim uz neke ustupke njemačkom i talijanskom. Njemački je bio jezik ophođenja sa središnjicom Carevine, ali u Dalmaciji nije imao značenja.

Mletačka vlast nije poznavala pojma uredovnog jezika, a austrijska je zazirala i dugo odgađala da u Dalmaciji, a i inače proglasi neki jezik uredovnim jer se u Austriji govorilo vrlo mnogo jezika i ni jedan se nije ugasio, osim možda jidiša jer su se Židovi germanizirali. Jidiš je postao jezikom loše obrazovanih Židova, a nije se dugo ni smatrao jezikom, nego dijalektom. Govorilo se da netko govori židovskim položajem riječi.

Najzanimljivije je mletačko razdoblje iz kojega nedostaju odluke, ali se u uredima piše obično latinski, pa kasnije talijanski, ali i hrvatski, a piše se još u diplomatskim poslovima turski, farski i arapski, pa grčki i albanski jer je to nalagao položaj Dalmacije koja je bila put na Levant što je bilo jasno Mlecima i Austriji. Može se reći da se malo gdje na svijetu pisalo na tako mnogo jezika kao u Dalmaciji.

Literatura

- KRASIĆ, Stjepan, 2009, *Počelo je u Rimu – katolička obnova i normiranje hrvatskog jezika u XVII. stoljeću*. Dubrovnik, 2009.
- PEDERIN, Ivan, *Napoleon i europske sile u borbi za Dalmaciju (1797. – 1813.)*. Zadar, 2015.
- PEDERIN, Ivan, *Austrijska vlast u dalmatinskoj politici (1878. – 1918.)*. Zadar, 2009.
- PEDERIN, Ivan, „Dubrovnik kao središte europske diplomacije u Morejskom ratu“, *Dubrovnik*, 2005, 16, br. 2–3, str. 205–233.
- PEDERIN, Ivan, „Pretvorba hrvatskog iz crkvenog u književni jezik, Raščlamba uporabe bogoslovnog i književnog nazivlja kod Šiška Menčetića i Džore Držića“, *Jezik*, 1998, 45, br. 4, str. 128–139. (prvi put objavljeno pod istim naslovom u *Crkvi u svijetu*, V(1970) br. 1, str. 65–74).
- PEDERIN, Ivan, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409. – 1797.)*. Dubrovnik – Zadar, 1990.
- PEDERIN, Ivan, „Školovanje mletačkih dragomana za turski, arapski, perzijski i hrvatskosrpski jezik od XV. do XVIII. stoljeća i njihova služba“, u: *Istorijski zbornik*, Banja Luka, 1988, br. 9, str. 35–51.
- PEDERIN, Ivan, „Strani i uredovni jezik u Hrvatskoj“, *Jezik*, 1982, god. 29, br. 3, str. 65–73.
- PERIĆ, Ivo, „Slom namjesnika Handela u svjetlu politike novoga kursa u Dalmaciji“, *Godišnjak Društva istoričara BiH, XVII (1966-1967)*. Sarajevo, 1969.
- Povijest hrvatskoga jezika. 4. knjiga: 19. stoljeće*, Zagreb, 2015.

ADMINISTRATIVE LANGUAGES IN DALMATIA**Summary**

Today, Dalmatia is a monolingual part of the Republic of Croatia. It had a very turbulent past through which the administration was carried out in different languages, depending on the ruling power in the region. However, the official language of the country of which Dalmatia made part was not always used. Some other languages were also spoken, but as we do not have documents written in those languages, we will ignore them. The term official language did not exist in most of the countries to which Dalmatia belonged. It only appeared in the 19th century, and many disputes arose concerning it. Many languages were spoken in Dalmatia throughout history, and almost all these languages are considered to be world languages today. These languages have left a mark on the culture of Dalmatia.

KEYWORDS: *administration, languages, history*

Opis govora zadarskih Stanara

U ovome radu opisuju se karakteristike govora zadarskih Stanara, posljednjih govornika izvorne čakavice koja se nekoć govorila u gradu Zadru. Osnovni je cilj dokumentiranje stanarskoga govora u njegovu današnjem obliku, tim više što je riječ o idiomu koji je ograničen na malen broj govornika starije dobi i po svemu sudeći u postupnom je izumiranju. Nakon kratkoga povijesnog uvoda u tematiku slijedi fonološki, naglasni, morfološki i leksički opis popraćen primjerima iz spontanoga govora koji su prikupljeni prilikom anketiranja izvorne govornice stanarskog. U svrhu smještanja stanarskoga govora u širi dijalektalni kontekst komparativno se navode primjeri iz ostalih čakavskih kopnenih govora zadarske okolice. Stanarski je govor, posljedično višestoljetnom intenzivnom kontaktu s gradskim govorom, poprimio mnoge štokavske značajke. No bez obzira na to, njegov čakavski identitet neosporno potvrđuje stara čakavska akcentuacija, po čijim je karakteristikama ovaj govor arhaičniji u odnosu na većinu kopnenih čakavskih govora zadarske okolice.

KLJUČNE RIJEČI: *akcentuacija, čakavski, fonologija, morfologija, stanarski*

1. Uvod

Čakavski idiom na zadarskom području prisutan je još od seobe naroda, kada je njegovo prostiranje bilo znatno šire nego u današnje doba. Dijalektalna slika zadarskoga područja bitno se mijenja nakon migracije stanovništva u 16. i 17. stoljeću, kada novoštokavsko stanovništvo iz Hercegovine naseljava čitavo zadarsko zaleđe, dok se čakavsko stanovništvo seli u grad, na obalu i na otoke (Lisac 2009: 521). Otada pa nadalje Zadar i njegova okolica područje su stalnog suživota dvaju narječja, čakavskog i novoštokavskog.

Za vrijeme venecijanske vladavine čakavski starosjedioci naseljavaju zadarsku Varoš, predgrađe pod gradskim zidinama, a u polju grade svoje pastirske stanove, nazivajući taj predio *Stâni*. Nakon prestanka opasnosti od Turaka većina se Varošana seli u Stane kako bi bila bliže svojim

poljima. Današnji Stanari (točnije rečeno, njihova starija generacija) posljednji su govornici izvorne zadarske čakavice koja se nekoć govorila na području grada Zadra.¹

Zadar se u međuvremenu širi, a u Stanove se priseljavaju i stanovnici Dikla, Brodarice i otoka Ugljana (Kurtović Budja 2010: 95). Osim toga, sve su intenzivniji kontakti Stanara s gradskim govorom koji je svojevrsan spoj novoštokavštine iz zaleđa, čakavske ikavice priobalnih idioma (uz utjecaj otočkih idioma) i standardne novoštokavštine (Marković 2013: 318).

Unatoč intenzivnim višestoljetnim kontaktima s okolnim govorima, izvorne karakteristike stanarskoga govora izuzetno su dobro očuvane. S druge strane, pripadnici mlađih generacija u velikoj su se mjeri jezično asimilirali s govornicima suvremenoga gradskoga govora, dok je stanarski govor ograničen na vrlo usku skupinu govornika starije dobi. Stoga je, nažalost, izumiranje ovoga govora u bliskoj budućnosti sasvim izvjesno.

2. Metodologija i dosadašnji radovi

Karakteristike stanarskoga govora obrađene u ovome radu analizirane su na temelju razgovora s izvornom govornicom stanarskoga govora Lidijom Martinović-Dukić, koja je napisala i objavila i nekolicinu pjesama na stanarskoj čakavici.² Većina podataka dobivena je prilikom spontanoga govora, iako smo se za utvrđivanje određenih fonoloških zakonitosti koristili i metodom postavljanja pitanja. Svjesni da bi bilo idealno dobivene podatke provjeriti u nekoliko ispitanika te da nisu ispitane sve za opis relevantne pojave, dobivenu građu smatramo vrijednom objavljivanja i dostatnom za manje-više dosljedan opis ovoga, danas odumirućega govora. U svrhu smještanja stanarskoga govora u širi dijalektalni kontekst u fusnotama navodimo paralele s ostalim čakavskim kopnenim govorima zadarske okolice. Među njih su uvršteni i primjeri iz virskoga govora. Iako je, formalno gledajući, riječ o otočkom govoru, virska se fonologija odlikuje i mnogim karakteristikama koje su zajedničke čakavskim kopnenim govorima zadarske okolice, zbog čega smo ih smatrali vrijednim usporedbe.

---

¹ Hraste (1964: 448) pretpostavlja da je upravo stanarski govor najbolje očuvan jer su se Stanari najmanje miješali sa stanovnicima susjednih naselja.

² Vidi Martinović Dukić i Tikulin 2014. Ovim putem zahvaljujemo našoj informantici na dostupnosti i susretljivosti.

Stanarski govor dosad je bio predmet komparativnih analiza u radovima Mate Hraste, Vesne Jakić-Cestarić i Ivane Kurtović Budje. Hraste (1964) navodi neke osnovne fonološke karakteristike stanarskoga govora u kontekstu govora zadarske okolice, dok se Jakić-Cestarić tek usputno osvrće na neke naglasne osobitosti stanarskoga govora prilikom opisivanja novigradskoga naglasnog sustava (Jakić-Cestarić 1960), a bilježi i nekolicinu citata na kojima se vide stare naglasne karakteristike stanarskoga govora (Jakić-Cestarić 2014). Najpotpuniji fonološki opis stanarskoga govora unutar širega konteksta daje Kurtović Budja u okviru fonološke analize kopnenih čakavskih govora zadarske, šibenske i splitske okolice (Kurtović Budja 2010).

3. Osnovne karakteristike stanarskoga govora

Prema užoj klasifikaciji stanarski govor pripada južnočakavskom ikavskom dijalektu koji se govori u svim čakavskim kopnenim govorima zadarskoga kraja.³ U svim ovim govorima izostaje zamjenica *ča*, umjesto koje se govori *štò* (Lisac 1996: 525). Danas u stanarskome govoru nema traga ni obliku *zač*, iako naša informantica pamti zamjenicu *čěsa* iz govora svoje pokojne bake.⁴ Izvorni ojkonim *Stâni* s vremenom je zamijenjen dužim oblikom *Stânovi*, dok stanovnici sebe nazivaju *Stanârì* ili pak *Stanârčì* (jd. *Stanâr*, *Stanârka*), a govor *stanârski*.

U nastavku slijedi detaljan opis stanarskoga vokalizma, konsonantizma, akcentuacije i morfologije te neke leksičke napomene.

3.1. Vokalizam

Stanarski govor ima jednostavni peterovokalski sustav koji se sastoji od pet kratkih (*/i/, /e/, /a/, /o/, /u/*) i pet dugih vokala (*/ī/, /ē/, /ā/, /ō/, /ū/*). Kurtović Budja (2010: 96) navodi za stanarski govor zatvoren izgovor dugoga vokala */ā/*. Budući da takav izgovor nismo čuli, u ovome ga radu nećemo bilježiti. S obzirom na to da ostali čakavski kopneni govori zadarske okolice imaju peterovokalski sustav,⁵ prema toj bi karakteristici

³ Za razliku od kopnenih čakavskih govora, na zadarskim otocima govori se srednjočakavski ikavsko-ekavski dijalekt, dok su otoci od Pašmana prema jugu južnočakavski (Lisac 2009: 139).

⁴ Oblik *zač* i genitivni oblik *česa* često se javljaju u govorima u kojima se zamjenica *ča* izgubila kao dokazi njezina postojanja u prošlosti (Moguš 1977: 22–23).

⁵ Peterovokalski sustav karakterističan je za Privlaku (Lisac 1998), Novigrad (autorovi podatci), Sukošan i Petrčane (Kurtović-Budja 2010: 96).

stanarski vokalizam bio nešto bliži govorima zadarskoga otočja, u kojima je zatvaranje dugih vokala česta pojava (Lisac 2009: 99–100).⁶

Odras jata je ikavski, kao i u ostalim južnočakavskim govorima, a i u štokavskim govorima zadarskoga kraja⁷ (*lipo, trībala, gōri, cīlo mīsto, trīšnje, smīšno, nedīlja, išīrali, tīja, ūmišto, promīnilo, dōli, prikrižiti se, pīsama, zapīvali, likarīja, cimentāno, cvīče, vītri, cīpaju, ūvik, svītlo, ūsrid, dī, prī, sīčan se, zlīca, zdīla*). Zabilježili smo i neke ekavizme (*na pīmer, nēke rīči, nēgdi, nēšto, nēma, prēko cēšte, prema Bokānjcu*),⁸ što nije nimalo neobično s obzirom ne samo na izloženost gradskom govoru nego i na kontakt s otočkim ikavsko-ekavskim dijalektom.

Refleks poluglasa redovito je *lal* (*danās, dān, vās*). U stanarskome govoru izostaju primjeri jake čakavske vokalizacije kao što su, primjerice, *malin* i *jagla* (stanarski: *mlīn, iglā*).⁹ Primjer G jd. *pāsa*, uobičajen za sve čakavske i štokavske govore zadarske okolice, može se protumačiti i analogijom prema nominativu (Galić i Lisac 2016: 467). Jedini je primjer jake čakavske vokalnosti instrumentalni oblik zamjenice *jā: s mānon*.

Prefiks */və-/* dao je *lu-/: Uskī's, uzēti*.¹⁰

Slogotvorno *lʃ/* ostvaruje se bez popratnog vokala (*cʃkva, kʃv, pʃst, smʃt*).¹¹ Opozicija */ʃ/:lʃ/* je izgubljena, odnosno *lʃ/* može biti samo kratko (*cʃv, kʃv* itd.).¹²

Odras nazalnog *le/* iza palatala je *le/* (*jezik, žito se ženje, počēti*).¹³

Skup *lral* prelazi u *lrel* na početku riječi: *rēšē, rēbāc*; ova pojava izostaje u primjeru *ukrāsti*.¹⁴

Početni vokal izostavlja se u primjerima kao što su *vāko, nāko, nāmo, lētrika*.

⁶ Usp. npr. Dugi otok (Finka 1977: 40–44).

⁷ Za razliku od stanarskoga govora, govori zadarskog otočja imaju ikavsko-ekavski refleks jata, uz iznimku ikavskoga Pašmana (Lisac 2009: 95, 140 i 1996: 524).

⁸ Kurtović Budja navodi i ekavizme *vēnāc, sēno* (2010: 102) i *brestić* (2010: 106).

⁹ Usp. npr. u Salima na Dugom otoku *mālin, pāsa* G jd., *vāvik, kādi* (Lisac 2009: 98).

¹⁰ Usp. u Sukošanu *udovāc, uzēti* (Kurtović Budja 2010: 104).

¹¹ Kurtović Budja (2010: 100) navodi stanarski primjer *Arvaska* za pojavu svarabhaktičkoga *lal* na početku riječi uz slogotvorno *lʃ/*.

¹² Ostali kopnjeni čakavski govori zadarske okolice čuvaju opoziciju */ʃ/:lʃ/*. Za Sukošan i Petrčane vidi Kurtović Budja 2010: 99. Dugo *lʃ/* zabilježeno je i u Privlaci (*tīpanj, kīma, vīša* – autorovi podatci), Novigradu (*oko cʃkve, četvīte, mītve* i *žive, kod bunārā pīvoga* – autorovi podatci) i Viru (*u cʃkvi, kʃv, četvītoga* – autorovi podatci).

¹³ Isto je i u Privlaci (Lisac 1998: 28) i na Viru (Skračić i Šprljan 2013: 498), dok je na ostalim zadarskim otocima uobičajeno *jazik*, odnosno *zaik* na Ižu (Martinović 2005).

¹⁴ Ova je pojava tipična za čakavske govore zadarske okolice; usp. Sukošan (Kurtović Budja 2010: 105), Privlaku (Lisac 2009: 100) i Vir (Skračić i Šprljan 2013: 499) te Kukljicu na Ugljanu gdje također izostaje primjer *kresti*, dok je na ostatku Ugljana i na Dugom otoku *kresti, resti, vrebac* (Lisac 2009: 100).

3.2. Konsonantizam

U stanarskom se konsonantizmu prepleću mnoge čakavske i štokavske značajke, a prisutne su dakako i neke značajke svojstvene i čakavskim i štokavskim govorima zadarskoga kraja. To je primjerice adrijatizam *-m* > *-n* (*s tovàron, bodulìcon, vodòn, van, znân, na jednòn, onìn stàrin pùton, kozòn, osìćan*). Glas */m/* prelazi u */n/* i na kraju unutarjnega sloga (*kunpìr, sedandèset*). Korijensko */m/* prelazi u */n/* samo u primjerima *sèdan* i *òsan*, a inače se čuva (*dìm, sàm*).

U stanarskome govoru ne razlikuju se */č/* i */ć/*, a na njihovu se mjestu ostvaruje srednje */č/* (*òću van rěci, kùće, rìći, znāći, zidići*).¹⁵

Iako je stanarski govor u svojoj osnovici šćakavski (*gùšćerica, šćap*), danas u mnogim primjerima postoje šćakavsko-šćakavski dubleti *pùštàtil/pùšćàti, primìštàtil/primìšćàti*, a javljaju se i isključivo šćakavski primjeri, npr. *zapùšteno, štèta*.¹⁶

Fonem */h/* u stanarskom je govoru nestabilan, ali ne i izgubljen.¹⁷ U brojnim se primjerima */h/* čuva u sredini i na kraju riječi (*sùhe, mùha, krùh, štràh*),¹⁸ po čemu je stanarski govor arhaičniji od ostalih čakavskih govora zadarske okolice.¹⁹ U središnjem je položaju moguća i supstitucija */h/* > */v/* (*dâj mi krùva, kùvati*).²⁰ Glas */h/* gubi se jedino u početnom položaju (*tìja, òću, rvàska, ìljada*).²¹

¹⁵ Kurtović Budja (2010: 110) u stanarskome govoru razlikuje srednje */č/* (nastalo od čakavskoga */tʃ/*) i */ć/*, no mi takvu razliku nismo uočili. Nerazlikovanje */č/* i */ć/* tipično je i za Novigrad (autorova zapažanja), Bibinje (Marković 2013: 321) i Sukošan (Marković 2013: 321; Kurtović Budja 2010: 109), kao i za suvremeni zadarski govor (Vrsaljko 2015: 140). Razlika između */č/* i */ć/* postoji u Privlaci (Lisac 1998: 28) i na Viru (Skračić i Šprljan 2016: 499).

¹⁶ U zadarskoj je okolini šćakavsko-šćakavsko dvojestvo vrlo česta pojava, npr. u Svetom Filipu i Jakovu i u Sukošanu, dok su Petrčane, Privlaka i Novigrad strogo šćakavski (Lisac 2009: 143). Šćakavština je tipična za sve zadarske otoke (Lisac 2009: 101) izuzev Vira, na kojemu također postoji šćakavsko-šćakavsko dvojestvo (Skračić i Šprljan 2013: 499; Galić i Lisac 2013: 468). U suvremenom zadarskom govoru nema šćakavice (Vrsaljko 2015: 140).

¹⁷ Čakavski govori obično dobro čuvaju fonem */h/* (Lisac 2009: 21), dok se u štokavskim govorima */h/* u pravilu gubi ili supstituira (Lisac 2003: 17).

¹⁸ Kurtović Budja (2010: 116) navodi i primjere *njih A, siromah, buha*.

¹⁹ Usp. primjere gubljenja odnosno supstitucije */h/* u Privlaci: *ubòtnica, ràpava* (autorovi podatci), *gràv, čevùlja* (Lisac 1998: 29); u Bibinjama: *vřv, grřj, rvāčki* (Šimunić 2003); u Novigradu: *vātānje, nřj G mn., svřj G mn.* (autorovi podatci); u Sukošanu: *vř, orřjov G mn., būva, svřj G mn.* U Petrčanima je također *vř, sùv, svřk G mn., òrij G mn.*, ali se */h/* javlja u primjeru *Hrvāt* (uz *Rvāt*) (Kurtović Budja 2010: 116). Na Viru se, uz primjere *buvà, kùvati, krùva, grřj; strà, ìljada* itd. (Skračić i Šprljan 2013: 499) javljaju brojni primjeri s fonemom */h/*: *špàher, hódalica, júha, òrah, ùtiha* (Galić i Lisac 2016: 467).

²⁰ Kurtović Budja (2010: 116) navodi i primjer supstitucije */h/* > */f/* u primjeru *mafùna*.

²¹ Kurtović Budja (2010: 116) navodi i primjer *rast* 'hrast'.

Štokavski se utjecaj ogleda u čuvanju fonema /l/ (*lūdi, na Trī Krāļā, blagoslīvat pōļe, nedīļa, zēmļa*)²² te u ostvaraju psl. */d'/ kao /d/ (*među nāma, između, obrađivāli, Kolēdāni*).²³ Ovaj je fonem po svojim izgovorno-akustičkim karakteristikama zvučni parnjak srednjem /č/.

Tipična je čakavska karakteristika nepostojanje fonema /ž/, umjesto kojeg se javlja /z/ (*žigerica*).²⁴ Skup /hv/ prelazi u /f/ (*fālā*) ili u /v/ (*uvātimo se*). Glas /ff/ se ne supstituira (*kafā, friško*).²⁵

Navodimo još neke od karakteristika stanarskoga govora:

- skupovi /jd/ i /jt/ prelaze u /đ/ i /č/ (*dōđen, pōđen; dōči, pōči*)²⁶
- skup /čr/ izoštuje: */čr/ > /cr/: *se ucrvāla, crv*,²⁷ skup */čr/ > /tr/ u primjeru *trīšnja*
- finalno -l očuvano je u imenskih riječi: *mūl, kampanēl*, a u sredini sloga /l/ se gubi u primjeru *dolāc*, N mn. *dōci*,²⁸ u participima glagolā -l > -ja (vidi 3.4.)
- rotacizam /ž/ > /r/ u primjeru *mōren, mōreš, onī mōru*²⁹
- izostanak palatalizacije u deklinaciji, npr. *na rūkī, nogī*³⁰

²² Svi čakavski govori zadarske okolice čuvaju fonem /l/; usp. u Novigradu *pōļa, lūta, prījateļ, prīžēmļe, ūļe, vrūļe* (autorovi podatci); za Privlaku vidi Lisac 1998, za Vir Galić i Lisac 2016: 467–468 te Skračić i Šprljan 2016: 499. Za Sukošan (uz iznimku *famīja*) i Petrčane vidi Kurtović Budja 2010: 120. U Bibinjama se, uz uobičajeno čuvanje /l/, u starijega stanovništva mogu čuti primjeri kao što su *mijārda, ijada, Sējani/Sēļani* (Šimunić 2003: 98).

²³ Isto je i u Privlaci (Lisac 1998: 28), na Viru (Galić i Lisac 2016: 468), u Novigradu (npr. *đūbriti, svāđān, otīdī*; autorovi podatci), Sukošanu i Petrčanima (Kurtović Budja 2010: 112).

²⁴ Isto je i u ostalim čakavskim govorima zadarske okolice; ipak, Lisac (1998: 28) navodi u Privlaci, uz *svidožba*, i primjer *nārānža*.

²⁵ Tako je i u Sukošanu i Petrčanima (Kurtović Budja 2010: 117), na Viru (Galić i Lisac 2016: 467) te u Privlaci i Novigradu (autorovi podatci).

²⁶ Isto je i na Viru (Skračić i Šprljan 2013: 499), u Privlaci (Lisac 1998: 29), u Novigradu (*dōde* – autorovi podatci) te u Sukošanu i Petrčanima (Kurtović Budja 2010: 114).

²⁷ Na zadarskim je otocima skupina /čr/ općenito očuvana pojava (npr. u Kukljici i u Salima; Lisac 2009: 102), dok u svim kopnenim govorima zadarske okolice /čr/ prelazi u /cr/ (usp. u Privlaci: *crīvo, crn*; Lisac 1998: 29).

²⁸ Dočetno se -l u imenskih riječi gubi u Sukošanu i Petrčanima (Kurtović Budja 210: 118), u Novigradu (*u maštē, kabā, luminā* (autorovi podatci) i u Bibinjama (Šimunić 2003). Na Viru (Galić i Lisac 2016: 468) i u Privlaci (Lisac 1998: 29 i autorovi podatci) -l se ili gubi (*posā, kotā* (Vi), *kavecā, ferā* (Pr)) ili pak zamjenjuje s -ja (*žmūja, tinēja* (Vi), *maštēja, dīja, mūja, garōfujja* (Pr)). Ipak je gdjegdje dočetno -l očuvano, kao npr. u Privlaci *vacōl* (Lisac 1998) ili u Bibinjama *maštēl* (Šimunić 2003).

²⁹ Osim za čakavske govore, ova je pojava tipična i za novoštokavske (Lisac 2003: 54), a uobičajena je i u suvremenom zadarskom govoru (Vrsaljko 2015: 142).

³⁰ Tako je i u drugim govorima zadarske okolice, npr. u Privlaci (Lisac 1998: 28), na Viru (Galić i Lisac 2016: 469) i u Petrčanima (Kurtović Budja 2010: 122). U Sukošanu je skup /čr/ očuvan samo u riječi *črv* (Kurtović Budja 2010: 122).

- redukcija suglasničkih skupina na početku riječi (*šenica, čelà, tica*) i u sredini (*o milině, sěkrva, okād*), *lčkl > lškl: mǎška*³¹
- disimilacija u kontaktu: *sūmljati, dīmljak* (nema disimilacije u primjeru *gūmnǝ*); disimilacija na razmak: *lěbro*³²
- *ldr/ > lzdr/: zdrǎća*
- *lzl/ > lzdr/: zdrīje*³³
- *ln/ > ln̄l/: gnjôj*
- **lzd' / > lzj/ : grōzje, lōzje*
- *lzd' / > lžd̄l/ : mōždani*³⁴
- *lžll/ > lzl/ : zlīca.*

3.3. Akcentuacija

Stanovi su danas jedina četvrt u Zadru gdje se može čuti očuvana stara čakavska akcentuacija (Jakić-Cestarić 2014: 202) koja je, unatoč štokavskom utjecaju, neosporivi dokaz čakavskog identiteta ovoga govora. Prije nekoliko desetljeća tragovi stare čakavske akcentuacije mogli su se čuti i na Puntamici, Brodarici i u Voštarnici, a uz javljanje novoštokavskih naglasaka i u Diklu i Kožinu. Što se tiče ostalih čakavskih govora zadarske okolice, ovakvu arhaičnost naglasnoga sustava očuvao je jedino Novigrad (Hraste 1964: 452; Jakić-Cestarić 1960: 264), dok se u svim ostalim govorima uz čakavske naglaske javljaju i novoštokavski (Lisac 2009: 149 i Jakić-Cestarić 1960: 264), npr. u Privlaci,³⁵ Zatonu i Petrčanima (Lisac 1998: 27–28), Bibinjama (Šimunić 2003: 98), Sukošanu (Kurtović Budja 2010: 135) i na Viru (Skračić i Šprljan 2013: 500; Galić i Lisac 2016: 469).

Stanarski govor ima stari tronaglasni sustav (Moguš 1977: 53) koji se sastoji od jednoga kratkog naglasaka / ˈ / i dvaju dugih: dugosilaznoga naglasaka / ˘ / i neoakuta / ˜ /. Stara naglasna mjesta dosljedno su očuvana, tako da se svaki naglasak može naći u svakom položaju. Slijede primjeri:

- kratki naglasak: *pòļe, mǝgli, vodà, dicà, ženà, onà, on̄i, jednà, na visin̄i, n̄sù, konāl̄i, bunār̄i, đrvà*

³¹ Pojednostavnjivanje suglasničkih skupova u različitoj je mjeri zahvatilo čakavske ikavske govore. Usp. u Privlaci: *tica*, (Lisac 1998: 29), na Viru: *šenica* (Galić i Lisac 2016: 468), u Petrčanima: *tica, šenica* (Kurtović Budja 2010: 123).

³² Na Viru je također *lěbra* (Galić i Lisac 2016: 468).

³³ Usp. *zdr̄ila* u Sukošanu (Kurtović Budja 2010: 121).

³⁴ Na Viru je također *mōždane* (Galić i Lisac 2016: 468), dok je na zadarskim otocima uobičajen refleks *lžj/*, npr. *mōžjane* u Kukljici (Lisac 2009: 101).

³⁵ Za Privlaku je karakterističan i tzv. kanovački naglasak koji se dobiva prenošenjem / ˘ / sa zadnjega otvorenog sloga (npr. *kóza, séstra, žena* i sl.; čak. *kozà, sestrà, ženà*). Vidi Lisac 1998: 27.

- dugosilazni naglasak: *grād, škōla, špīna, brōd, mōre*
- neoakut: *pōđen, štāra, vodōn, ĩza njĭh, štānārski, pudār, bunār, ĩza njĭh, rosĭ, grmĭ, snižĭ.*

Prednaglasne dužine su očuvane (*nĭsmò, žĭvĭli, nĭsù, rashlādĭti, bunārĭ, kŭpàti*), dok zanaglasne dužine u spontanome govoru naše informantice nismo opazili. Valja napomenuti da Jakić-Cestarić (2014: 202) ipak bilježi zanaglasne dužine u primjerima *Bàba je pokōjnā vāik govorĭla* i *Jā se š njōn štānārskĭ naprĭčān* te u toponimu *Pāprāt*. Zasiurno su zanaglasne dužine u stanarskome govoru donedavno postojale, a moguće je i da ih neki govornici još čuvaju.

Predsonantsko duljenje rezultira neoakutom (*divōjka, narānča, jānjci*), kao u svim čakavskim govorima zadarske okolice.³⁶

Slijed prednaglasne dužine i neoakuta eliminira se na dva načina:

- kraćenjem neoakuta: *Kātĕ (< Kātĕ) G jd., trāvĕ (< trāvĕ) G jd., glāvĕ (< glāvĕ) G jd.*
- prelaskom neoakuta u dugosilazni naglasak: *rŭkōn (< rŭkōn) I jd.* (za ovu pojavu vidi Kapović 2015: 665-668).

Preskakanje na proklitiku dosljedno je očuvano: *nā drugu štānu, ũ pole, ũ to pōle, nā ruku*.³⁷ Pred zamjenicama dolazi do neoakutskog pomicanja naglasaka na prijedlog: *zā to, zā se, nā se*.

Primjera radi navodimo neke primjere naglasaka prezentskih glagolskih paradigmi:

- *bācāti: bācan, bācaš, bāca, bācamo, bācate, bācaju*
- *pĕći: pečĕn, pečĕš, pečĕ, pečĕmò, pečĕtĕ, pečĕ*
- *ćinĭti: ćinĭn, ćinĭš, ćinĭ, ćinĭmò, ćinĭtĕ, ćinĭ*
- *pĭti: pĭjĕn, pĭjĕš, pĭjĕ, pĭjĕmo, pĭjĕte, pĭjĕ*
- *ćakulāti: ćakulān, ćakulāš, ćakulā, ćakulāmo, ćakulāte, ćakulājū.*

³⁶ Predsonantsko duljenje rezultira neoakutom na otocima sjeverno od Žirja te na kopnu sjeverno od Pakošтана (Kapović 2015: 576–577). Neoakut se prema tome očekuje u svim čakavskim govorima zadarske okolice, iako u nekim govorima postoje odstupanja. Primjerice, duljenje često izostaje, npr. u Privlaci *kōnj, đĭm* (Lisac 1998: 28), u Bibinjama *đĭm, klĭn, maštĕl* (Šimunić 2003: 98) te na Viru *Svĕti Ivān, sĭr, đĭm, jāpānj* (Skračić i Šprljan 2016: 500). Osim toga, na Viru postoje kolebanja po pitanju rezultata duljenja, pa se uz neoakut javljaju i primjeri s dugosilaznim naglaskom, npr. *Bārbenjak/Bārbenjak, Podvōrnice/Podvōrnice, Žĕnska/Žĕnska* (Skračić i Šprljan 2016: 500).

³⁷ Preskakanje na proklitiku tipično je za sve čakavske govore zadarske okolice, iako većina govora ima i primjere bez preskakanja, npr. Vir: *nā noge, nā ruke* itd., ali *iz mōra, na mōru, za vrĕme, na brōd* itd. (Skračić i Šprljan 2016: 500).

U glagolskom pridjevu radnom glagola pomične naglasne paradigme očuvan je naglasni obrazac *bì, bìla, bìlo*.

3.4. Morfologija

Što se tiče glagolskih oblika, stanarski govor dijeli većinu morfoloških karakteristika s ostalim čakavskim govorima zadarske okolice:

- čuvanje *-i* u infinitivima: *pīsàti, čītati*³⁸
- nastavak *-u* u 3. l. mn. prezenta: *nòsu, cvitàju, činũ, pečũ, cīpaju*
- promjena dočetnog *-l > -al-ja* u participu prošlom: *oženija se, pojāvija, bija*³⁹
- imperativni nastavak *-i*: *skòči*.

Tipična su čakavska karakteristika prezentski oblici glagola *bīti*. Potvrdni oblik za 1. l. jd. glasi *jēs/jesàn* (*Jesì bìla? – Jēs/Nīs.*), a niječni *nīs/nīsàn* (*nìkako se nīs mògla sītiti štò mi je rèkla*),⁴⁰ odnosno za 3. l. jd. *nĩ* (*da se nĩko nĩ ni osvrnũ*).

Za imenice muškoga roda karakteristična je kratka množina: *krīžĩ, čĩčĩki* ('cvrčci'), *čoci, bròdi, težaci, jèži*, no javlja se i duga množina, pa tako je i oblik ojkonima *Stànovi* istisnuo nekadašnji oblik *Stàni*.⁴¹ Akuzativ množine izjednačava se s nominativom (*vĩdin bròdi, vapòri, štòli*).⁴² Nastavak za G mn. je *-ov* (*dòšlo je pũno bròdov*), s time da nema alternacija *-ov/-ev* (*bròdov; nòžov*). U DLI mn. poopćen je nastavak *-ima* (*po onĩn màlin pòljskin putèljcima, po plòtima, sa kònjima*),⁴³ iako se može čuti i stariji nastavak *-in* (*prema Baričevin*).

Za imenice ženskoga roda tipičan je nulti nastavak u G mn. (*pòsli dvaèšt gòdin, štò gòdin*). U DLI mn. danas prevladava nastavak *-ama* (*po*

³⁸ Neokrnjeni infinitivi tipični su za dio južnočakavskoga dijalekta od Prvića i Žirja prema sjeverozapadu te na susjednoj obali (Lisac 1996: 152). Za ostale govore zadarske okolice usp. Lisac 1996: 525.

³⁹ Nijedan obalni čakavski govor zadarske, šibenske i splitske okolice ne čuva dočetno *-l* u participu (Kurtović Budja 2010: 118). Ovakva realizacija dočetnog *-l* u participu tipična je i za štokavske i za južnočakavske govore.

⁴⁰ Isto je tako i u Novigradu (autorovi podatci).

⁴¹ U većini čakavskih govora zadarske okolice uz kratke se množinske oblike javljaju i dugi, npr. u Privlaci (Lisac 1998: 28–29) i na Viru (Galić i Lisac 2016: 469; Skračić i Šprljan 2016: 499–500).

⁴² Izjednačavanje A mn. s N mn. karakteristično je i za ostale kopnene čakavske govore zadarske okolice (Lisac 1996: 525) te za virski govor (Skračić i Šprljan 2016: 500). Ipak je u Privlaci zabilježeno *vĩdin bròde* (Lisac 1998: 29). Usp. također Lisac 1996: 151.

⁴³ Mnogi čakavski govori danas imaju u DLI mn. poopćen nastavak *-ima* prema novoštokavskome modelu (Lisac 2003: 56).

kùčama, dráčama), mada je i stariji nastavak *-ami* još uvijek živ (L mn. u *jarügami*).

3.5. Leksik

Romanski je element prisutan u govoru grada Zadra od razdoblja rimskog osvajanja do današnjega dana. Tragovi davno izumrloga dalmatskog jezika danas su prisutni u ograničenim sferama (npr. ribarstvo). U doba mletačke vladavine (1409. – 1797.), kada u govore na području grada Zadra ulaze elementi govora grada Venecije, romanski je utjecaj znatno veći. I nakon pada Venecije (tijekom francuske vladavine) u Zadru se otvaraju talijanske škole, pa je talijanski element i dalje zastupljen. Do najintenzivnije talijanizacije dolazi pripojenjem Italiji Rapalskim ugovorom (1920), kada je izvršena potpuna talijanizacija grada. Takvo je stanje potrajalo sve do oslobođenja 1945. (Marković 2013: 317–218; Vrsaljko 2015: 137–139). S obzirom na to da je starija (sada već pokojna) generacija Zadrana pohađala isključivo talijanske škole, njihov vokabular obilovao je talijanizmima u svim sferama. Nakon oslobođenja udio talijanizama u svakodnevnom govoru znatno se smanjio te su mnogi od njih zamijenjeni hrvatskim ekvivalentima. Ipak, neki su talijanizmi i do danas ostali uvriježeni u svakodnevnom govoru Stanara te ćemo, primjera radi, navesti neke od njih koji su zabilježeni u govoru i poeziji naše informantice.⁴⁴

Kuhinjski pribor: *kužîna* ('kuhinja'), *tavàja* ('stolnjak'), *tavajôl* ('ubrus'), *cùkar* ('šećer'), *kučarîn* ('žličica'), *roštijêra* ('pleh za pečenje').

Kupaonica: *šugamân* ('ručnik'), *lavandîn* ('umivaonik'), *kajîn* ('kabao'), *lavamân* ('kabao za pranje ruku').

Školski pribor: *kvadêrno* ('bilježnica'), *inkjôštro* ('crnilo'), *libar* ('knjiga'), *bôrša* ('torba').

Glagoli: *fermâti* ('zaustaviti'), *izdurâti* ('izdržati'), *prošperîti* ('ustrajati'), *užâti* ('običavati').

Zanimanja: *špacakamîn* ('dimnjačar'), *macakân* ('ubojica pasa'), *marangûn* ('stolar'), *kaligêr* ('postolar'), *barbijêr* ('brijač').

Apstraktne imenice: *katigerîja* ('zloća'), *mižêrija* ('bijeda'), *dežgrâcija* ('nesreća'), *štôrija* ('priča'), *užânca* ('običaj').

Ostalo: *butîga* ('trgovina'), *kampanêl* ('zvonik'), *kontatôr* ('brojač struje'), *kàla* ('ulica'), *ârîja* ('zrak'), *špitâl* ('bolnica'), *lampadîna* ('svjetiljka').

⁴⁴ Za precizne etimološke podatke vidi ERHSJ.

4. Zaključak

Stanarski govor, u obliku u kojemu se danas još može čuti, posljednji je ostatak izvorne zadarske čakavice. Iako se njime koristi tek nekolicina stanovnika starije dobi, i to isključivo u međusobnom obraćanju, njegov je izvorni oblik dosta dobro očuvan. To se naročito odnosi na naglasne karakteristike po kojima je ovaj govor arhaičniji od većine kopnenih čakavskih govora zadarske okolice. Ipak, s obzirom na višestoljetni kontakt s gradskim govorom, sasvim je prirodno da je ovaj govor poprimio i mnoge štokavske karakteristike. Nažalost, prilično je sigurno da će odumiranjem posljednje generacije govornika stanarskoga govora ovaj govor otići u zaborav. Stoga se nadamo da ćemo ovim radom pridonijeti očuvanju stanarskoga govora u njegovu današnjem obliku.

Literatura

- BROZOVIĆ, Dalibor, „O suvremenoj zadarskoj miksozlogotiji i o njezinim društveno-povijesnim i lingvističkim pretpostavkama“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1976, br. 14–15, str. 49–63.
- MARTINOVIĆ DUKIĆ, Lidija, TIKULIN, Dario, „Starovaroška knjiga i besida“, *Domaća rič*, 2014, br. 11, str. 185–200.
- FINKA, Božidar, „Dugootočki čakavski govori“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 1977, 4, str. 7–178.
- ERHSJ = SKOK, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1–3, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971 – 1973.
- GALIĆ, Josip, LISAC, Josip, „Govor otoka Vira i njegov leksik“, *Čakavska rič*, 2015, 43, br. 1–2, str. 5–30.
- GALIĆ, Josip, LISAC, Josip, „Virski govor“, u: *Otok Vir*, Zadar, 2016, str. 465–472.
- HRASTE, Mate, „O govoru Zadra i okolice“, *Zadar (zbornik)*, 1964, str. 443–453.
- HRASTE, Mate, „Osnovna akcentuacija Biograda na moru i njegove okolice“, *Filologija*, 1959, br. 2, str. 5–11.
- JAKIĆ-CESTARIĆ, Vesna, „Iz akcentuacije čakavskih kopnenih govora“, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 1960, br. 6–8, str. 257–272.
- JAKIĆ-CESTARIĆ, Vesna, „Umjesto jezičnog prikaza – moj pjev Stanarcima“, *Domaća rič*, 2014, 11, str. 201–202.
- KAPOVIĆ, Mate, *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika*, Zagreb, 2015.
- KURTOVIĆ BUDJA, Ivana, „Kopneni čakavski govori u okolici Splita, Šibenika i Zadra“, u: *Prinosi hrvatskoj dijalektalnoj fonologiji*, Split – Zagreb, 2010, str. 78–157.
- LISAC, Josip, „Dijalekti zadarskoga kraja“, *Marulić*, 1996, br. 3, str. 521–526.
- LISAC, Josip, „Položaj privlačkoga govora među hrvatskim idiomima“, *Čakavska rič*, 1998, 26, br. 1–2, str. 25–31.
- LISAC, Josip, *Hrvatska dijalektologija 1, Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Zagreb, 2003.
- LISAC, Josip, *Hrvatska dijalektologija 2, Čakavsko narječje*, Zagreb, 2009.
- MARKOVIĆ, Irena, „Jezični utjecaji i promjene u suvremenom govoru Zadra“, *Croatica et Slavica Iadertina*, 8/2, 2013, str. 313–335.
- MARTINOVIĆ, Žarko, *Rječnik govora otoka Iža*, Zadar, 2005.
- MOGUŠ, Milan, *Čakavsko narječje – fonologija*, Zagreb, 1977.

SKRAČIĆ, Vladimir, ŠPRLJAN, Nataša,
„Toponimija otoka Vira“, u: *Otok Vir*,
Zadar, 2016, str. 475–510.

ŠIMUNIĆ, Božidar, „Akut u govoru sela
Bibinja“, *Čakavska rič*, 2003, 31, br. 1–2,
str. 97–108.

VRSALJKO, Slavica, „O suvremenom
zadarskom govoru“, *Filologija*, 2015, br.
64, str. 137–145.

DESCRIPTION OF THE SPEECH OF THE ZADAR RESIDENTS OF STANOVI

Summary

This article presents the basic features of the dialect of the quarter Stanovi of Zadar. The speakers of the *Stanarian* dialect are the last remaining representatives of the original Chakavian dialect that was once spoken in Zadar. The basic aim of this article was the documentation of the *Stanarian* dialect in its present form, bearing in mind that this dialect is limited to a few elderly speakers and, estimating by evidence, it is destined to die out completely.

The short historical introduction to the topic is followed by the phonological, accentual, morphological and lexical description, which is additionally illustrated by the examples from the spontaneous speech recorded during the conversation with the original speaker of the *Stanarian* dialect. The examples from the other Chakavian dialects from the hinterland surroundings of Zadar are given with the aim of dialectal contextualisation of the *Stanarian* dialect. Influenced by the intense contact with the dialect of Zadar over many centuries, the *Stanarian* dialect has assimilated many Shtokavian features. Nevertheless, the accentual patterns of this dialect indisputably confirm its Chakavian identity and put it in line with the most archaic Chakavian dialects of the surroundings of Zadar.

KEYWORDS: *accentuation, Chakavian, phonology, morphology, Stanarian*

FANTASTIKA I MISTIKA U
SLAVENSKIM KNJIŽEVNOSTIMA

Zemlja sretnih Jana Larrija – fantastika sovjetske utopije

Cilj je ovoga rada analiza romana *Zemlja sretnih* ruskoga pisca Jana Larrija. Ovaj utopijski roman nakon negativnih je kritika zabranjen u Sovjetskom Savezu i tek je krajem dvadesetog stoljeća ponovo postao dostupan čitateljima. Nakon analize dolazi se do zaključka da se utopijski žanr u sovjetsko vrijeme može podijeliti na dva glavna podžanra – nekritičku sovjetsku fantaziju i kritičko-analitičku utopiju, kojoj pripada i ovaj roman. Iako autorova zamisao nije bilo rušenje sovjetske vlasti, element analitičnosti u ovome romanu bio je dovoljan da roman doživi istu sudbinu kao antiutopijski i distopijski romani Zamjatina i Platonova.

KLJUČNE RIJEČI: *književna utopija, Jan Larri, fantastika*

Zemlja će biti prenaseljena i čovječanstvo će ustati pred zadaćom kolonizacije svemira. Ali s vremenom sam shvatio da je prenapučenost malo vjerojatan scenarij. Vjerojatnije je očekivati sveopću katastrofu koja će učiniti život na Zemlji nemogućim (Larri 1931).¹

1. Uvod

Vječeslav Šestakov naglašava da u novije doba doživljavamo renesansu ruske književne utopije i ruskoga utopizma, a koje su ranije zapadni filolozi potpuno ignorirali (Šestakov 2012: 6; Božić 2017: 7). Šestakov podsjeća da se stotinjak godina mislilo da u ruskoj književnosti uopće nije bilo utopija ili da su takvi tekstovi zauzimali potpuno nevažno mjesto u

---

¹ Na ruskom izvorniku: „Земля будет перенаселена и человечество встанет перед задачей колонизации космоса. Но с течением времени я решил, что перенаселение – событие мало вероятное. Скорее всего следует ожидать всеобщей катастрофы, которая сделает жизнь на Земле невозможной.“

svjetskoj književnosti (isto). To je bilo zato što je u prošlosti, kako ističe Šestakov, bilo poznato samo nekoliko ruskih djela utopijskoga karaktera, a tomu su bili razlozi cenzurne i ideološke prirode (isto). Šestakov navodi da se čak i suvremena zapadna izdanja ruskih utopijskih tekstova ograničavaju na samo tri-četiri djela (isto), a potom s pravom ističe da popis ruskih utopijskih tekstova napisanih tijekom 18. i do sredine 20. st. broji i preko 50 djela (isto). Mišljenje da je književna utopija u ruskoj književnosti rijetka pojava dakle ne samo da je netočno već je u znatnoj mjeri i nepravedno s obzirom na to da su zapadni autori kulturnih utopijskih djela (u što Šestakov ubraja i antiutopijski i distopijski siže), primjerice Orwell i Huxley, bili pod utjecajem upravo ruskih tekstova i autora (isto).

I A. D. Tarakanova (Tarakanova 2008: 196; Božić 2017: 7) navodi da su se filolozi književnom utopijom dugo bavili nedostatno te da se znanstveni interes za ovaj žanr pojavio tek krajem 20. st. Ona ističe da se žanr ruske književne utopije formirao umnogome pod utjecajem ruskoga usmenoga narodnog stvaralaštva (vidljivo primjerice u sižeima o caru izbavitelju i o dalekim zemljama), pri čemu Tarakanova slijedi postavke Mil'dona, A. F. Ljubimove i K. V. Čistova (Tarakanova 2008: 196; Božić 2017: 7), no istovremeno ukazuje i na mišljenja brojnih drugih ruskih znanstvenika koji „pravom“ utopijskom književnosti smatraju tekstove koji nastaju tek od 18. st., vezano uz utjecaje sa zapada i proces europeizacije ruske kulture (Tarakanova 2008: 197; Božić 2017: 7). U to je doba, ističe Černyševa, ruski čitatelj dvorjanin dobro poznao prijevodne utopijske tekstove kakvi su primjerice djela Platona, Ksenofonta, *Utopija* T. Morea, ali i djela njihovih nasljednika (Černyševa 1990: 124; Tarakanova 2009: 39). I Šestakov uočava folklornu tradiciju utopizma, ali na neki ih način smatra „protoutopijama“ (drevnim utopijama), dok je ruska autorska utopija, i prema njegovu mišljenju, ipak nastala kao posljedica utjecaja sa Zapada, a ne kao fenomen izrastao iz folklorne tradicije (Šestakov 2012: 7; Božić 2017: 7).

I Darko Suvin naglašava i prepoznaje spoj „zapadnoeuropske struje utopizma i satire sa žudnjama starosjedilačkog puka za obiljem i pravdom“ (Suvin 2010: 341) kao temelj suvremene ruske literarne utopije.

Dakle, iako se utopistički motivi i fabule mogu pronaći i u ruskim folklornim tekstovima, a i u ruskim autorskim tekstovima starijim od 18. st., primjerice u *Legendi o sultanu Mehmedu* (*Skazanie o Magmetesaltane*) Ivana Peresvetova iz šesnaestog stoljeća (Suvin 2010: 342), najvažniji stručnjaci ruske književne utopije suglasni su u tome da su se te tendencije spojile i razvile u punoj mjeri upravo u 18. stoljeću, kada se ruska folklorna književna utopija spaja s novom zapadnom književnom utopijom bez obzira na to što je odnos prema književnoj utopiji u

ruskoj književnosti toliko složen da Hans Günther primjerice ide čak toliko daleko da ističe kako je Zapadna utopijska misao strana „duhu ruske kulture“ (Günther 2012: 11; Božić 2017: 7) i time objašnjava zašto se u Rusiji vrlo rano počela razvijati kritika utopijskoga mišljenja te podsjeća na neprihvatanje utopizma i ideje progresa od niza ruskih pisaca i mislilaca, primjerice F. Dostojevskog, N. Fedorova, Vl. Solovjeva, S. Bulgakova, N. Berdjajeva i mnogih drugih (Günther 2012: 11; Božić 2017: 7).

Bez obzira na tako složen odnos ruska književna utopija znatno je bogatija no što se to donedavno znalo, a baš kao i ostale zapadne literarne utopije početkom 20. st. ona dobiva svoj snažan zamah.

Ljubov Dmitrijevna Bugajeva ističe kako se početak 20. st. obično određuje kao „zlatni vijek“ u razvoju novih tehnologija, prirodnih znanosti, medicine i sl. (Bugajeva 2012: 71). To je period u kojemu nastaju mnoge književne utopije, tj. kada pisci, inspirirani burnim razvojem europskoga društva, razmatraju moguće rezultate toga razvoja. U Europi nastaju brojni tekstovi ovoga žanra, primjerice *Pogled unazad* Edwarda Bellamyja (*Looking Backward*, 1888), *Novosti iz Nigdine* Williama Morrisa (*News from Nowhere*, 1890), *Sutra: miran put u stvarnu reformu* Ebenezera Howarda (*To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform*, 1898), *Moderna Utopija* H. G. Wellsa (*A Modern Utopia*, 1905), no ne zaostaje ni Rusija te nastaju primjerice *U svijetu budućnosti* N. N. Šelonskoga (*V mire budućčega*, 1892), *Na drugom planetu* Porfirija Infantjeva (*Na drugoj planete*, 1901), *Crvena zvijezda* Aleksandra Bogdanova (*Krasnaja zvezda*, 1908) i mnogi drugi utopijski tekstovi.

Kako u tom kontekstu možemo promatrati rane sovjetske godine? To pitanje važno je ne samo u smislu književne teorije već i u svjetlu činjenice da je ruska znanstvena fantastika kraja 19. i početka 20. st. (a čega se utopijski kontekst može smatrati dijelom) moguće vrlo zaslužna za forsiranje procesa modernizacije Rusije – kao što dokazuje američka znanstvenica Anindita Banerjee u svojoj knjizi *We Modern People: Science Fiction and the Making of Russian Modernity* (Lanin 2014: 161). Kao što ističu Banerjee i Lanin, ljudi koji su došli na vlast nakon revolucije 1917. nisu imali konkretne ideje o tome kako bi budućnost trebala izgledati ni kako rješavati temeljne potrebe pojedinca i društva pa su, smatraju Banerjee i Lanin, intelektualni poticaj za rješavanje tih problema često pronalazili u znanstvenoj fantastici (isto). Za Banerjee nema sumnje da je upravo znanstvena fantastika (ili spekulativna književnost), i kao važan njezin dio upravo utopijski karakter tē književnosti, učinila Ruse suvremenima – upoznala ih s blagodatima električne energije, potaknula da razmišljaju o letu u svemir itd. (isto).

Dakle, period nakon Oktobarske revolucije dolazi na već dobro pripremljeno tlo za stvaranje novih književnih utopija – utopijska misao, kao što smo vidjeli, duboko je ukorijenjena u ruski književni potencijal – s jedne strane tu su folklorni korijeni, a s druge novija zapadnoeuropska tradicija – a nove političke prilike, barem u teoriji, okrenute su prema napretku i dobro su tlo za literarnu utopiju sa sovjetskim predznakom.

Očekivali bismo pravi „bum“ sovjetskih utopijskih tekstova koji će oslikavati idealno sovjetsko društvo budućnosti. I uistinu, takvih je tekstova u dvadesetim godinama velik broj, o čemu govori i Darko Suvin (2010: 353–374), navodeći više desetaka naslova objavljenih u to doba. No, Suvin dalje ističe i ovo: „[O]bećanje revolucionarnih godina kada se činilo kako će ruska škola ili škole dominirati znanstvenom fantastikom kao i filmom, slikarstvom ili kazalištem nije se ispunilo“ (Suvin 2010: 366–367). Za to su bili odgovorni ponajprije kritičari RAPP-ovci (tj. članovi Ruske asocijacije proleterskih pisaca) koji su 1929./1930. započeli snažnu kampanju protiv znanstvene fantastike kao štetnoga žanra te su uspjeli gotovo sasvim obustaviti njegova izdanja (2010: 367). Kako navodi Suvin, s prosjeka od oko 25 novih knjiga godišnje sredinom 1920-ih, primjerice 47 u 1927., koju Suvin smatra godinom vrhunca, broj novih znanstvenofantastičnih izdanja 1931. (u godini izdanja Larijeve knjige) bio je samo 4, a 1933. i 1934. izašla je samo po jedna knjiga (2010: 367).

Suvin ističe da je 1935. znanstvena fantastika djelomično rehabilitirana kao rubni žanr (žanr za mlade i za popularizacijske svrhe). Prethodno je bila očišćena od svih mogućih „opasnosti“ za sovjetski režim. Naime, anticipacija mogućih razvoja situacije, a što je u temeljima i znanstvene fantastike i literarne utopije, postala je, kako ističe Suvin, u Sovjetskom Savezu „samoubilačka djelatnost“ (2010: 367), s obzirom na to da je to bilo vrijeme kada je samo Staljin „smio ‘predviđati’ budućnost, kada se kozmonautika spominjala u istoj rečenici s buržoaskim kozmopolitizmom, a veliki broj znanstvenika i pisaca – uključujući Nikolskoga i većinu lenjingradske sekcije za znanstvenu fantastiku, u kojoj su bili poznati pisci i kritičari znanstvene fantastike: Perelman, Rynin, Uspenski i drugi – završio u zatvoru ili čak na stratištu“ (2010: 367). Zbog toga, ističe Suvin, u 25 godina, počevši od 1930., tj. smrti Majakovskog, i 1931., tj. odlaska E. Zamjatina iz sovjetske Rusije, pa do Efremovljeve *Magline Andromede* (*Tumannost' Andromedy*) iz 1955./1956., od oko 300 priča ili romana ruske znanstvene fantastike iznimno je malo bitnih anticipacija. Iako se anticipacija skrivala i dokazala svoju vitalnost kroz prikriveno umetanje u djelima pisaca kao što su Jurij Oleša, Aleksandr Dovženko ili Leonid Leonov (2010: 367), državna je politika zahtijevala da književna anticipacija (pa tako i književna utopija) treba rješavati samo tehnološke

probleme tek vrlo bliske budućnosti, smatrajući da, ako prelazi te granice, prelazi i granice socijalističkog realizma (2010: 368) koji je bio obvezna poetika od sredine 1930-ih godina (međutim, vidljivo je da su napadi na znanstvenu fantastiku počeli i ranije).

2. Roman *Zemlja sretnih*

Roman *Zemlja sretnih* Jana Larrija objavio je 1931. lenjingradski Oblizdat, dakle u vrijeme najrigidnijeg odnosa prema znanstvenoj fantastici (odnosno prije 1935. kada se žanr „prilagođava“ zahtjevima socrealizma) i književnoj utopiji u koju se roman obično svrstava (vjerojatno zbog „sretnog završetka“). Nije stoga nimalo čudno da je kritika ovoga romana objavljena u časopisu ROST sljedeće godine istaknula kako je „*Zemlja sretnih* [je] klasno-neprijateljsko šovinističko i klevetničko djelo“² (ROST, 1932).³

Ni (također anonimna) kritika u časopisu *Literaturnaja gazeta* nije blagonaklona, već knjigu naziva ne samo beskorisnom već i „štetnom“ (1931).

Jasno je da su nakon takvih kritika i roman i autor na mnogo godina nestali sa sovjetske književne scene. Iz današnje perspektive ipak se postavlja pitanje zašto su taj roman anonimni (!) kritičari „ocijenili“ tako negativno kada autor uglavnom opisuje socijalističku budućnost vrlo laskavim riječima. Evo primjerice opisa jela koje se poslužuje u avionu za vrijeme uobičajenoga „linijskog“ leta:

Ispod staklenih poklopaca ležali su sir, kavijar, losos, dimljena riba, hladna teletina, razne paštete, hrskavi pilići i svake vrste salata, njišući se u posebnim gnijezdima i drhtureći od rada motora. U visokim košaricama skakutalo je voće, boce s mlijekom i sokom od grožđa; u termosicama njihale se bistre juhe, čaj, kava i kakao; ispod metalne mrežice žutjela se obla peciva.⁴ (Larri 1931)

² Na ruskom izvorniku: „...классово-враждебное шовинистическое и клеветническое произведение...“.

³ Svi su prijevodi u tekstu moji.

⁴ Na ruskom izvorniku: „Под стеклянными колпаками лежали сыр, икра, семга, балык, холодная телятина, паштеты, румяные цыплята и всевозможные салаты, качаясь в особых гнездах, вздрагивая от сотрясения мотора. В подвешенных к стойке корзинах подпрыгивали фрукты, бутылки с молоком и виноградным соком; в термосах покачивались бульоны, чай, кофе и какао; под металлической сеткой желтели пышные булки.“

U svojem predgovoru romanu Nikolaj Nikolajevič Glebov-Putilovskij piše:

Zemlja sretnih – zanimljiva je knjiga. To je perspektiva SSSR-a koju autor vidi, čuje i u koju je uvjeren. Bez tvrde vjere u razvoj naše zemlje, rasta njezina socijalističkog ustroja i kulture takvu je knjigu nemoguće napisati.⁵ (Glebov-Putilovskij 1931)

Glebov-Putilovskij također dodaje:

Ipak, može se reći da u „utopiji“ Jana Larrija nema mnogo utopijskoga. To je jedna od pravih sovjetskih fantazija. Ali ona je znatno realnija od *Aelite* A. Tolstoja, *Trusta D.E.* I. Erenburga ili fantazije *Mi E. Zamjatina*. Našim čitateljima nužna su, naravno, ovakva književna djela. On gradi socijalizam, služi socijalizmu i takva je književnost za njega dvostruko korisna: čitajući je, on će naći potvrdu svoga rada i kroz nju će pogledati u budućnost koja mu ide u susret.⁶ (Glebov-Putilovskij 1931)

„Profesionalni“ revolucionar Glebov-Putilovskij, kako o njemu pišu u *Biografskoj enciklopediji* (2009), dolazi do zanimljivoga zaključka da roman nije utopija i da je bliži životu (iako, istina, bliži našem životu nego životu sovjetske Rusije) nego primjerice roman *Aelita*, koji uopće ne govori o socijalnim problemima kako to čini roman *Zemlja sretnih*. Još je zanimljivije to da je Glebov-Putilovskij⁷ čitao roman *Mi E. Zamjatina*, nazvao ga fantazijom, ali očito nije imao za roman loših riječi (a vrlo dobro znamo sudbinu ovoga romana koji je u svojoj domovini tiskan tek osamdesetih godina 20. stoljeća i koji je bio jedan od glavnih uzroka Zamjatinova prisilna napuštanja domovine).

⁵ Na ruskom izvorniku: „Страна счастливых – интересная книга. Это перспектива СССР, которую автор видит, слышит и в которой уверен. Без твердой веры в развитие нашей страны, роста ее социалистического строительства и культуры такую книгу написать нельзя.“

⁶ Na ruskom izvorniku: „Однако, можно установить, что в „утопии“ Я. Ларри не много утопического. Это одна из подлинно-советских фантазий. Но она значительно реальнее и ближе к нашей жизни, чем *Аэлита* А. Толстого, *Трест Д.Е. И. Эренбурга* или фантазия *Мы* Евг. Замятина. В подобной литературе наш читатель, конечно, нуждается. Он строит социализм, служит социализму, и такая литература для него вдвойне полезна: читая ее, он найдет подкрепление своей деятельности и через нее заглянет в то будущее, которое идет ему навстречу.“

⁷ Glebov-Putilovskij doživio je sudbinu mnogih i završio je svoj život u jednom od mnogobrojnih sovjetskih gulaga (uhićen je 1938.).

Roman *Zemlja sretnih* nije do sada privlačio pažnju teoretičara književnosti i ne smatra se vrhunskim ili značajnim umjetničkim djelom – svakako ne u usporedbi s romanima utopijsko-antiutopijsko-distopijskoga žanra koji nastaju u tom vremenu (roman *Zamjatina*, romani *Platonova*), ali i danas ga je moguće čitati sa zadovoljstvom (naravno, ako čitatelj voli ovaj žanr), a zapravo je i začudno aktualan. Mogli bismo čak reći da je puno više u suglasju s našim vremenom nego s vremenom ranoga sovjetskog društva Rusije. Po profesiji biolog, Jan Larri imao je suptilno razvijen osjećaj za društvene odnose, pa mnoge pojave i problemi o kojima on piše na naplatu dolaze tek danas – što roman čini vrlo suvremenim. Tako on spominje direktan televizijski prijenos iz mnogo gradova, nekakav tehnički pribor po kojem je moguće pisati na klavijaturi kao na pianinu⁸, za let u svemir on predviđa stratosferni aeroplan, tj. šatl, što je koncept identičan konceptu koji su nekoliko desetljeća rabile Sjedinjene Američke Države (a koji je nakon tragične nesreće ugašen), putnički avionski promet uobičajena je stvar, a u avionima se poslužuju vrlo ukusna jela. On također piše o elektranama na sunčevu energiju, automatiziranim hotelima, gužvi u prometu, javnim garažama (čak i s natpisom – „u garaži nema mjesta“), javnim automobilima... Mnogi koncepti tada nepostojeći (ili slabo poznati) nama su danas uobičajena stvar (papirnate čaše, primjerice), ili ih tek uvodimo, ali su vrlo realni. Čak je i glavni problem romana – prenapučenost i nedostatak energenata – zapravo naš problem, a ne problem sovjetske Rusije... Njegova vrijednost leži i u tome što je, barem što se tiče ruskoga utopijskog romana, zasigurno jedan od najranijih romana koji govore o ekološkim problemima – posebice što je ekologija postavljena u samo središte zanimanja. Nažalost, na Zapadu je kao takav ostao potpuno nepoznat (Stableford 2010).

Evo još nekoliko ulomaka iz romana koji ga naizgled nesumnjivo uvrstavaju u klasičan utopijski diskurs:

Jednom tjedno odlazimo u tvornice i na rad gdje provodimo pet sati. U radnim odijelima dolazimo do strojeva. Pjesnik pored profesora astronomije, arhitekt pored kompozitora, novinar pored liječnika.⁹ (Larri 1931)

...

Široke avenije ležale su u pravilnim geometrijskim linijama, presijecajući se pod pravim kutovima, tvoreći ovdje, ondje stroge

⁸ Usput budi rečeno, na ruskom jeziku tipkovnica se uistinu i naziva klavijatura!

⁹ Na ruskom izvorniku: „Раз в неделю мы отправляемся на фабрики и заводы, где проводим пять часов. В комбинезонах мы встаем к машинам. Поэт рядом с профессором астрономии, архитектор рядом с композитором, журналист рядом с врачом.“

četverokutne trgove. Zeleni bulevari su kao strijele prosijecali bijele i plave nizove građevina, jureći okruglim vrtovima i parkovima.¹⁰ (Larri 1931)

Ljudi sada žive i do 100, 200 godina.¹¹ (Larri 1931)

Sada svatko od nas može ručati u Odessi, večerati u Murmansku, spavati u Vladivostoku, a raditi negdje u Magnitogorsku. Sasvim je jasno da uz takva sredstva transporta nema potrebe živjeti u agrogradovima. Dovoljno je to što gradovi opskrbljuju seoska domaćinstva stalno dostupnom radnom snagom.¹² (Larri 1931)

Zašto se anonimni „kritičari“ o romanu tako negativno izražavaju kada on, kao što vidimo iz primjera, većim dijelom oslikava pozitivnu sliku budućnosti? Prema navodu u ROST-u siže romana je ovakav:

U SSSR-u na snazi je socijalizam, komunističko društvo. Što je s ostalih pet šestina svijeta ostaje nepoznato, ali očito je da se tamo ništa nije promijenilo i da su na vlasti i dalje buržui. Ali ona „ne smeta“ SSSR-u, a SSSR „ne smeta“ njoj – oni se nikako ne dotiču. Tehnika je došla do svoga vrhunca. Sve rade strojevi, a ljudi su uspješni u svemu i rade samo jedan dan mjesečno.¹³ (ROST 1932)

„Kritičar“ dalje piše:

Bit djela sastoji se u tome da je mladi izumitelj Pavel Steljmah odlučio ostvariti međuplanetarno putovanje. Tom mišlju bavi se i cijeli SSSR, tim prije što na Zemlji, tj. u SSSR-u (o pet šestina svijeta nitko i ne misli!) nema mjesta – treba osvojiti Mjesec. Na

¹⁰ Na ruskom izvorniku: „Широкие проспекты лежали правильными геометрическими линиями, пересекаясь под прямыми углами, образуя то там, то тут строгие четырехугольные площади. Зеленые бульвары стрелами пронизывали белые и голубые шеренги строений, вонзаясь в круглые сады и парки.“

¹¹ Na ruskom izvorniku: „Люди теперь живут 100 и до 200 лет.“

¹² Na ruskom izvorniku: „Сейчас каждый из нас может обедать в Одессе, ужинать в Мурманске, спать во Владивостоке, а работать где-нибудь в Магнитогорске. Вполне понятно, что при таких средствах передвижения нет надобности постоянно жить в агрогородах. Достаточно того, что города снабжают сельское хозяйство сменной рабочей силой.“

¹³ Na ruskom izvorniku: „В СССР построен социализм, коммунистическое общество. Что делается на остальных пяти-шестых мира - неизвестно, но, очевидно, там ничего не изменилось, там властвует буржуазия. Но она „не мешает“ СССР, а СССР «не мешает» ей - они никак не соприкасаются. Техника достигла своего наивысшего развития. Все делает машина, люди стали универсалами и работают не более дня в месяц.“

toj podlozi događa se borba između „starih“ i „mladih“ stanovnika SSSR-a. Starci zbog svog konzervativizma ne žele ništa ni čuti o Mjesecu. Na kraju romana mašta se ostvaruje i Mjesec je osvojen.¹⁴ (ROST 1932)

Takav siže doveo je autora kritike u ROST-u do zaključka da je *Zemlja sretnih* „klasno-neprijateljsko šovinističko i klevetničko djelo“. Zašto?

Ponajprije, iako je vizija *Zemlje sretnih* nevjerojatno razvijen Sovjetski Savez u kojemu je promijenjena čak i surova klima murmanska u kojemu svaki čovjek radi samo pet sati tjedno, kao da bogatstvo proizlazi iz tehničkog razvoja, a ne kao posljedica socijalističke revolucije. Također, u romanu se mogu naći misli poprilično neočekivane za revolucionarni način razmišljanja:

– Krivo misliš – rekao je Bojko – da je u prošlosti život bio taman. Život nije bio ovako ugodan, to je nesumnjivo. Ali, ljudi nisu imali povoda žaliti se na njega. Surov i siromašan život prošlosti bio je ispunjen velikim smislom borbe...¹⁵ (Larri 1931)

Ova rečenica sugerira da je u „prošlosti“, tj. približno vremenu nastanka romana, život bio „surov i siromašan“. Iako su to, naravno, svi znali i osjetili, orvelovsko prepravljanje povijesti, već tada na djelu u sovjetskoj Rusiji, nije gledalo blagonaklono na takve izraze istinoljubivosti. Kako su se tek prema sljedećim riječima mogli odnositi političari toga vremena:

U ovoj epohi budućnosti nema ni partijskih organizacija, ni državnog aparata. Uloga Savjeta stotine – uloga je tehničkoga savjeta u narodnoj privredi. Sovjetska se javnost grupira oko redakcije novina koje su naslijedile borbene tradicije starih komunističkih sovjetskih novina i koje igraju ulogu organizatora društvenoga mišljenja oko svih pitanja novoga načina života. Odlučujuća riječ ipak ostaje većini cjelokupnog stanovništva SSSR-a.¹⁶ (Larri 1931)

¹⁴ Na ruskom izvorniku: „Суть дела заключается в том, что молодой изобретатель Павел Стельмах решил осуществить межпланетное сообщение. Этой мыслью занят и весь Союз, тем более, что на земле, т. е. в СССР (о пяти шестых мира никто не думает!), не хватает места - надо завоевывать луну. На этом фоне происходит борьба между 'старыми' и 'молодыми' жителями СССР. Старики из-за своего консерватизма не хотят ничего слышать о луне. Финал повести - мечта осуществлена - луна завоевана.“

¹⁵ Na ruskom izvorniku: „Напрасно ты думаешь, - сказал Бойко, - что в старину жизнь была бесцветной. Она не была так благоустроена, эти несомненно. Однако, люди не находили поводов жаловаться на нее. Суровая и бедная жизнь старого времени была наполнена большим смыслом борьбы...“

¹⁶ Na ruskom izvorniku: „В описываемую эпоху ни партийных организаций, ни

U to je vrijeme SSSR visokopolitizirana država u kojoj i partijska organizacija i državni aparat čine glavno upravljačko tijelo države i pretpostaviti njegovo ukidanje (makar i u dalekoj budućnosti) ravno je činu diverzije. U prilog tomu govore i sljedeće riječi kritike iz *Književnih novina* (1931): „Ali najzanimljivije je da u povijesnim uspomnama kojima se s vremena na vrijeme prepuštaju likovi romana nema ni najmanje naznake na vodeću ulogu Komunističke partije Sovjetskog Saveza u izgradnji socijalizma.“¹⁷

No, Larri se ne zaustavlja na tome, on dira i Staljina, apsolutnu svetinju toga vremena; naime zbog previše knjiga (znanja) jedan od likova, Nefelin, predlaže:

...krvavu revoluciju. Treba se obračunati sa starim knjigama. Da, da! Neće to proći bez krvi. Trebat će rezati i Aristotela i Hegela, Pavlova i Mendelejeva, Hvoljsona i Timirjazeva. Jao, bez krvoprolića neće moći. Moja krvožednost neće stati čak ni pred Lenjinom i Marksom. Staljin? Morat će stradati i on!¹⁸ (Larri 1931)

Znajući sve ono što danas znamo o Staljinu i tome vremenu, čovjek gotovo i ne može vjerovati svojim očima kada vidi te rečenice... U *Književnim novinama* (1931) upravo se ove riječi citiraju kao jedan od dokaza „štetnosti“ djela.

Osim ovih poprilično direktnih ideoloških „grešaka“ koje je sebi „dozvolio“ autor ove sovjetske književne utopije, postoji i cijeli niz „indirektnih“ grešaka, kao primjerice činjenica da u tome idealnome socijalističkom svijetu ipak ima i problema:

Ljudi se žure roditi, ali se nitko ne žuri umrijeti. I doći će dan kada će čovječanstvo stati rame uz rame i prekriti planet svojim mnoštvom. (Larri 1931)

государственного аппарата не существует. Роль Совета ста - это роль технического совета в народном хозяйстве. Советская же общечественность группируется вокруг редакций газет, унаследовавших боевые традиции старых коммунистических советских газет и играющих роль организаторов общественного мнения вокруг всех вопросов нового быта. Решающее же слово остается за большинством всего населения СССР.“

¹⁷ Na ruskom izvorniku: „Но самое интересное, что в исторических воспоминаниях, которым предаются время от времени действующие лица романа, совершенно отсутствуют указания на ведущую роль ВКП(б) в строительстве социализма.“

¹⁸ Na ruskom izvorniku: „...кровавую революцию. Старым книгам следует дать бой. Да, да! Без крови здесь не обойдется. Придется резать и Аристотеля и Гегеля, Павлова и Менделеева, Хвольсона и Тимирязева. Увы, без кровопролития не обойтись. Моя кровожадность не остановится даже перед Лениным и Марксом. Сталин? Придется пострадать и ему!“

Činjenica da u socijalizmu ima problema jasna je poruka da socijalizam nije rješenje svih problema, no dodatni ideološki udarac izaziva i činjenica da se ni rješenje problema ne pronalazi u ideologiji već u vrlo banalnu rješenju širenja životnoga prostora:

Zemlja je ograničenih mogućnosti... Izlaz je u – kolonizaciji planeta.¹⁹ (Larri 1931)

Osim što socijalizam nije rješenje za sve, možemo reći da je djelomice čak i uzrok problema: nije naime ekološki osviješten i očito je negativno djelovao na mogućnost opstanka na Zemlji. Iako tu tezu danas možemo jasno razumjeti, teško je vjerovati da bismo je u ono vrijeme mogli nazvati politički prihvatljivom:

Ne samo Donbas. S njim je gotovo. Još nekih pet godina i taj će bivši titan biti konačno izbačen iz energetike. Nije stvar u tom invalidu industrije, tim prije što ugljen odavno nema taj odlučujući značaj kao što je to bilo nekada. Pitanje je ozbiljnije. Opustošena naftna polja Kamčatke, Džardžavi, Urala i Kavkaza. Pri kraju su i zalihe sapropela. Bazeni ugljena iscrpljeni su jedan za drugim. (Larri 1931)²⁰

Naravno, ne možemo reći da je socijalizam imao monopol na ekološku neosviještenost i brutalno iscrpljivanje prirodnih resursa. Međutim, za Zapad takva pitanja nisu bila ideološka. Za sovjetsku Rusiju svaka sumnja u državno upravljanje bila je političko pitanje.

Ali nedostatak energije nije jedini problem u društvu *Zemlje sretnih*:

Znam jedno: u Savjetu stotine ljudi su konzervativnih pogleda, a vođe su im Molibden i Kogan. Oni pletu najlukaviju paučinu za Steljmaha.²¹ (Larri 1931)

¹⁹ Na ruskom izvorniku: „Земля ограничена возможностями... Выход - в колонизации планет.“

²⁰ Na ruskom izvorniku: „Не только Донбасс. С ним дело конченное. Еще пяток лет и бывший титан будет вычеркнут из энергетического хозяйства окончательно. Дело не в этом инвалиде индустрии, тем более, что уголь давно не имеет того решающего значения, как это было некогда. Вопрос серьезнее. Опустошены нефтепромысла Камчатки, Джарджавы, Урала и Кавказа. К концу подходят запасы сапропелита. Угольные бассейны выбывают из хозяйства один за другим.“

²¹ Na ruskom izvorniku: „Я знаю одно: в Совете ста имеются люди консервативных взглядов и эти люди возглавляются Молибденом и Коганом. Они плетут хитрейшую паутину для Стельмаха.“

Tj. stari revolucionari na vlasti postaju prepreka razvoju. Sjetimo se da se ista sovjetima politički problematična ideja pojavljuje i u romanu *Mi E. Zamjatina* u kojemu autor ističe da nema posljednje revolucije.

Činjenica je da Jan Larri ipak polazi od (utopijskih) pretpostavki revolucije kao pozitivne pojave te se na mnoge pojavnosti svojega vremena ne referira s negativne točke gledišta. Primjerice, ne kritizira postojanje jedne istine (u državi postoje samo jedne novine): „Novine *Naprijed* formirale su se spajanjem novina *Lenjingradska istina*, *Crvene novine* i *Smjena*. Godine 1937. naklada tih ogromnih političkih novina bio je 6 milijuna primjeraka, a sada dostiže 20 milijuna“ (Larri 1931), iako u romanu jasno pokazuje da se tako može manipulirati masama.

U djelu pronalazimo čak i odlomak koji se može smatrati opravdavanjem Staljina:

Kapitalisti svih zemalja činili su sve kako bi vratili oslobođenu klasu opet u ropstvo. Buržujске novine svakodnevno su proljevale gđosti na petoljetku, šireći grozne i nevjerovatne glasine (...) Čak su se i u partiji nalazile izdajice. Slušajući malograđanina i plač pobijedene sitne buržoazije pojedini članovi partije shvaćali su te vapaje kao glas naroda. Čitajući u novinama o neispunjavanju proizvodnje u tvornici gramofona, oni su tvrdili da je došlo do propasti petoljetke. Teškoće razvoja pretvarale su se u njihovim očima u katastrofu. Malodušni ljudi toga vremena dramatiizirali, proljevali suze nad sudbinom revolucije i smetali da se radi i bori. A kada je partija počela izbacivati takve iz svojih redova, oni su počeli klevetati vođu partije, Staljina, i nastojali pomiješati to ime s prljavštinom. (...) Kada su najbolji gradili novi život, milijuni gnjusnih čovječuljaka siktali su po kutovima, smišljali svakakve gđosti i predviđali propast socijalizma. Ništa ne radeći, oni su htjeli dobiti više od onih koji su revoluciji dali sve. Oni su krivili partiju i radnike za sve. Ako nije bilo kiše, krivili su za to boljševike. Ako je stalno padala kiša, opet su krivili boljševike...²² (Larri 1931)

²² Na ruskom izvorniku: „Капиталисты всех стран делали все для того, чтобы вернуть освободившийся класс в кабалу. Буржуазные газеты ежедневно лили помой на пятилетку, распространяя дикие и невероятные слухи о строительстве. (...) Даже в партии находились изменники. Слушая обывателя и вой ущемленной мелкой буржуазии, отдельные члены партии принимали эти вопли за голос народа. Читая в газетах о невыполнении производственной программы на граммофонной фабрике, они твердили о срыве пятилетнего плана. Трудности роста в их глазах превращались в катастрофу. Малодушные люди того времени суегились, проливали слезы о судьбах революции, мешали работать и бороться. А когда партия стала выбрасывать их из своих рядов, они стали клеветать на вождя партии, на Сталина, пытаясь смешать это имя с

A pronalazimo i tada aktualnu kritiku „sanjara“. „Slinavi maštari“²³, kako ih je nazvao J. Larri, voljeli su govoriti o „budućem socijalističkom društvu iako istovremeno nisu ni prstom makli kako bi pomogli radničkoj klasi izgraditi socijalizam. Sjedili su i čekali kada će se s neba spustiti strojevi, proizvodi, cipele, specijalisti...“²⁴ (Larri 1931)

Međutim, ti dijelovi romana koji su očito napisani u kanonu socrealizma nisu bili dovoljni da se romanu da zeleno svjetlo. Osim već spomenutih „opasnih mjesta“ sasvim sigurno nije dobro prihvaćena ni činjenica da se dio stanovništva priprema za pobunu protiv vlasti, tj. kao i u romanu *Mi*, kreće s novom revolucijom pod motom „Neka umru brade!“²⁵ Čak i činjenica da postoji Muzej revolucije u kojemu se čuva prah Lenjina i o vremenu Revolucije kaže: „To je bilo vrijeme titana.“ i „Mi smo se zakasnili roditi...“ otvara prostor za pitanja: zašto Lenjinov prah, što se dogodilo s balzamiranim tijelom? I gdje su buduće Staljinove „relikvije“?

Ideologija Jana Larrija uistinu je posebna. Iako je sklonost revoluciji odnosno ljevici očita, jasno je da je to ista pozicija koju zagovara i Zamjatin. Nema posljednje revolucije. I sada postaje jasnije zašto je anonimni kritičar²⁶ romana u časopisu ROST kategorički ustvrdio: „Knjižica J. Larrija negira međunarodni karakter naše revolucije i njezinu neuništivu vezu s međunarodnom borbom radničke klase“ (ROST 1932), a kritičar u *Književnim novinama* nazvao je „štetnom“ (*Literatunaja gazeta* 1931).

Suvremenomu čitatelju teško može biti odmah očito što je to što je u ovom romanu izazvalo takvu reakciju „kritičara“. Ali treba se podsjetiti na činjenicu da je jedan od najvažnijih izvora utopijskoga žanra, osim prikaza idealnog društva, zapravo upiranje prstom u činjenicu da trenutno društvo nije idealno. Oslikavajući sliku idealnoga društva, utopijski tekst ukazuje na socijalne, moralne ili političke nedostatke društva u kojemu

---

грязью... (...) Когда лучшие строили новую жизнь, миллионы гнусных людишек шипели по углам, выдумывали разные мерзости, предсказывали гибель социализма. Ничего не делая, они хотели получать больше тех, кто отдавал революции все. Они обвиняли партию и трудящихся во всем. Если не было дождя, они винули в этом большевиков. Если дожди шли не переставая, они опять и в этом обвиняли большевиков.“

²³ Na ruskom izvorniku: „Слюнявы мечтатели.“

²⁴ Na ruskom izvorniku: „Любили поговорить о будущем социалистическом обществе, хотя в то же время пальцем не пошевелили для того, чтобы помочь рабочему классу строить социализм. Они сидели ожидая, когда с неба посыплются машины, мануфактура, галоши, специалисты.“

²⁵ Na ruskom izvorniku: „Да погибнут бороды.“

²⁶ Inicijali M. C. Na mrežnoj stranici nije navedeno tko je autor.

nastaje. Upravo je to segment koji utopijskom tekstu vrlo često daje opozicijski karakter (Šaulov 2014: 158; Božić 2017: 8).

3. Zaključak

Dakle, kako se u kontekstu književne utopije može promatrati ruska utopija sovjetskoga perioda i konkretno roman *Zemlja sretnih* Jana Larrija? Radi li se kod ruske književne utopije sovjetskoga perioda o žanru koji nekritički veliča sovjetsku državu (kroz prikaz njezine idealne utopijske budućnosti) ili, kao i ostale svjetske *mainstream* književne utopije, kroz opis idealnoga društva budućnosti ovi romani progovaraju o problemima aktualnoga društva? Ovo su samo neka od pitanja na koja se u posljednje vrijeme tek počelo odgovarati te još nije dovršena klasifikacija ruske književne utopije sovjetskoga perioda. Na temelju primjera analiziranoga romana možemo zaključiti da osim nekritičke sovjetske utopije-fantazije (kao primjer takvoga romana možemo navesti roman *Kroz tisuću godina* (*Čerez tysjaču let*) V. D. Nikol'skog) svakako postoji i kritička utopija (kojoj pripada i ovaj roman). Upravo element kritičkoga promišljanja stvarnosti u romanu mogao bi nas navesti na pomisao da je to razlog koji je doveo do toga da je roman doživio potpunu istu sudbinu kao i antiutopijski i distopijski romani Zamjatina i Platonova. Analizirani i navedeni odlomci jasno pokazuju što je s ideološke točke gledišta moglo zasmetati tadašnjoj komunističkoj nomenklaturi. No teško je naći logične razloge za sudbinu pojedinih romana i književnika u sovjetsko-staljinističkom periodu ruske književnosti i politike.²⁷ Specifičnost romana Jana Larrija kao sovjetske kritičke književne utopije jest u tome što ovaj tekst ne polazi s pozicija satire²⁸ i kritike tada aktualna političkog trenutka. Upravo suprotno, ovaj je roman, baš kao i nekritičke sovjetske utopije-fantazije tipa *Kroz tisuću godina*, dobronamjeran prema aktualnome političkom trenutku, odnosno budućnost vidi samo kao usavršavanje socijalističkoga ustroja. Ipak, za razliku od nekritičke sovjetske utopije-fantazije, ovaj roman vidi (i to mnogo godina unaprijed) realno moguće probleme društva i pokušava ih nametnuti kao društvenu temu – optimistično predviđajući njihovo rješenje u okviru socijalističkoga ustroja. Dakle, ovaj roman svakako

---

²⁷ Primjerice, upravo spomenuti V. D. Nikol'skij, autor nekritičke sovjetske utopije-fantazije *Kroz tisuću godina*, koji s velikim oduševljenjem govori o novome društvenom ustroju u predgovoru svojega romana, uhićen je krajem 1930. i vjerojatno smaknut 1938. godine.

²⁸ Vezu utopijskoga žanra i satire odavno je istaknuo Robert C. Elliott (2013).

možemo svrstati u specifičnu skupinu: kritičko-analitičku utopiju – kritičko-analitičku zato što kritički razmatra probleme društva, a utopiju zato što pretpostavlja uspješno rješenje tih problema (čime se razlikuje od antiutopije i distopije).

Izvor

LARRI, J., 1931. *Strana sčastlivyh*. Leningrad: Leningradskoe oblastnoe izdateljstvo. < <http://larri.lit-info.ru/larri/proza/strana-schastlivyh> >, 2017. 4. 12.

Literatura

- ARTEMJEVA, T. V., „Sofiokratske ideje i ‘epistemološke utopije Mihaila Heraskova‘“, *Filosofskij vek, Aljmanah, Vyp. 12. Rossijskaja utopija: ot idealjno-gosudarsta k soveršennomu obščestvu*. /ur. T. V. Artemjeva, M. I. Mikešin. Sankt-Peterburg, Sankt Peterburški Centar povijesti i ideje, 2000, str. 13–47. URL: <http://ideashistory.org.ru/pdfs/a12.pdf> (2017-04-12).
- Biografičeskaja ‘enciklopedija*, 2009. URL: http://enc-dic.com/enc_biography/Glebov-avilov-nikola-pavlovich-97505.html (2018-04-12).
- BOŽIĆ, Rafaela, „Revolucija – od utopije do distopije“, *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost*. 2017, 3, str. 7–15.
- BUGAEVA, Lyubov, „Topos i telos peterburgskoj utopii“: Nikolaj Fedorov, *Russkaja utopija/ Russian utopia, Meždunarodnyj žurnal issledovanij kul’tury*, 4(9). 2012, str. 71–75. URL: http://www.intelros.ru/pdf/isl_kult/2012_04/8.pdf (2017-04-12).
- CLAEYS, Gregory, (ur.) *Utopian Literature*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- ELLIOTT, C. Robert, *The Shape of Utopia*, Studies in a Literary Genre. Peter Lang, Bern, 2013.
- FAJZRAHMANOVA, A. A., „Tipologija žanra literaturnoj utopii“, *Vestnik Čeljabinskogo gosudarstvennogo universiteta*. 2010. No 13 (194), str. 136–145. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/tipologija-zhanra-literaturnoy-utopii> (2017-04-12).
- GLEBOV-PUTILOVSKIJ, N. N., *Predislovie*, Ленинградское областное издательство, 1931. URL: <http://larri.lit-info.ru/larri/proza/strana-schastlivyh/predislovie.htm> (2017-04-12).
- GÜNTHER, Hans, „Revolucija – utopija – apokalipsis, socialnye aspekty utopičeskog soznanija“, *International Journal of Cultural Research, Meždunarodnyj žurnal issledovanij kul’tury*, 4(9). 2012, str. 10–14. URL: [http://www.culturalresearch.ru/files/open_issues/04_2012/IJCR_04\(9\)_2012.pdf](http://www.culturalresearch.ru/files/open_issues/04_2012/IJCR_04(9)_2012.pdf) (2017-04-12).
- HARITONOV, E., *Priključenija pisatelja-fantasta v Strane sčastlivyh*. URL: <http://larri.lit-info.ru/> (2017-04-12).
- „Kak providev Jan Larri likvidiroval Marksa i Lenina“. *Literaturnaja gazeta*. 15.8.1931. URL: <http://epizodsspace.airbase.ru/bibl/lg/1931/01.html> (2018-04-12).
- „Kritika romana J. Larri *Strana sčastlivyh*“. *ROST*, 1, 1932. URL: <http://e-libra.ru/read/152906-kritika-romana-ya.-larri-strana-schastlivyx.-zhurnal-rost-1-1932-g..html> (2017-04-12).
- LANIN, B. A., „Russkaja utopija, antiutopija i fantastika v novom social’no-kuljturnom kontekste“, *Problemy sovremennoago obrazovanija*, 1/14. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/russkaja-utopiya-antiutopiya-i-fantastika-v-novom-sotsialno-kulturnom-kontekste> (2017-04-12).
- MIL’DON V. I., Sanskrit vo l’dah, ili vozvraščenie iz Ofira: Očerok russkoj

- literaturnoj utopiji i utopičeskogo soznaniya. Moskva: Rossijskaja političeskaja 'enciklopedija (ROSSP'EN), 2006. URL: <https://libking.ru/books/sci-/sci-culture/397823-valeriy-mildon-sanskrit-vo-ldah-ili-vozvrashchenie-iz-ofira.html> (2017-04-12).
- NIKOL'SKIJ, V. D. (1927): *Čerez tysjaču let*. Lit mir – eElektronnaja biblioteka. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=95496&p=1/> (2018-05-07).
- SUVIN, Darko, *Metamorfoze znanstvene fantastike*. Profil. Zagreb, 2010.
- STABLEFORD, Brian, „Ecology and dystopia“ u: CLAEYS, Gregory, (ur.) *Utopian Literature*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010. 259–281.
- ŠESTAKOV, V. P., „Utopija kao problema rossijskoj mentalnosti“, *Meždunarodnyj žurnal issledovanij kuljture, International Journal of Cultural Research*, 4 (9), 2012, str. 6–9. URL: http://intelros.ru/pdf/isl_kult/2012_04/1.pdf (2017-04-12).
- TARAKANOVA, A. D., *Žanr utopii v ruskoj literaturi (k postanovke problemy genezisa i razvitija žanra)*, Magnitogorskij gosudarstvennyj universitet, 2008. URL: <http://www.gramota.net/materials/1/2008/2-1/81.html> (2017-04-12).
- TARAKANOVA, A. D., „Russkaja literaturna utopija vtoroj poloviny XVIII veka“, *Učenyje zapiski kazanskogo gosudarstvennogo universiteta*, 151/3, 2009. str. 39–46. URL: http://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/25774/151_3_gum_4.pdf(2017-04-12).

ЯН ЛАРРИ СТРАНА СЧАСТЛИВЫХ ФАНТАСТИКА СОВЕТСКОЙ УТОПИИ

Резюме

Предметом рассмотрения данной статьи является утопия Ян Ларри *Страна счастливых*. Роман-утопия после негативной критики в литературных журналах запрещен, и только в конце XX века вновь стал доступным читателям. На основе анализа делается вывод о том, что утопическую литературу советского периода можно разделить на два типа: некритические советские фантазии и критические утопии, к которым относится и этот роман. Элементы критичности в этом романе были достаточны, чтобы роман испытал ту же судьбу, как и антиутопический и дистопический романы Е. Замятина и А. Платонова.

ключевые слова: *литературная утопия, Ян Ларри, фантастика*

Natprirodno u djelu *Obsidio Iadrensis*

Obsidio Iadrensis, djelo anonimnog autora o mletačkoj opsadi Zadra 1345./46., smatra se jednim od najvrjednijih pripovjednih izvora za poznavanje hrvatske povijesti XIV. stoljeća i, budući da su mnoga pitanja još uvijek otvorena, neiscrpan je istraživački izvor. Svrha je ovoga rada nastaviti, ali i proširiti dosadašnje istraživanje temeljeno isključivo na povijesnoj i jezičnoj analizi, te pridonijeti boljem razumijevanju *Opsade* kao književnog djela. U radu se istražuje natprirodno u djelu *Obsidio Iadrensis*: Božja intervencija u opisane zemaljske događaje i dva konkretna nadnaravna događaja koja su se zbila za vrijeme opsade. Tekstualna analiza pokazala je da ovaj zanimljiv i zagonetan tekst baštini antičku književnu i filozofsku tradiciju utemeljenu na Ciceronovoj retoričkoj podjeli *narrationes* i Aristotelovu shvaćanju pojma mimeze, ali tradiciju koja je sada prožeta srednjovjekovnim kršćanskim duhom. Analiza Božje volje ukazala je na potrebu preispitivanja autorovih političkih stavova i motiva iznesenih u dosadašnjem radu. Analiza opisanih natprirodnih događaja svjedoči o promjenama antičkih obilježja teksta u srednjem vijeku, a usporedba ovih dviju natprirodnih scena koje sadrže istu poruku pokazuje pomak od vizije s mješavinom antičkih i kršćanskih elemenata u kojoj *deus ex machina* postaje žena nalik kršćanskim sveticama do jasnoga, neupitnoga i objašnjenoga Božjeg čuda. Rezultati rada ukazali su na teme koje je potrebno istražiti da bi se pridonijelo boljem razumijevanju djela: politički stavovi i motivi autora koji bi mogli preusmjeriti potragu za njegovim identitetom te način na koji je prepisivač zagrebačkog rukopisa 1532. godine složio i prepisao djelo iz njemu „nekih veoma nejasnih“ ulomaka.

KLJUČNE RIJEČI: *Božja volja, deus ex machina, narrationes, natprirodno, Obsidio Iadrensis*

1. Uvod

Obsidio Iadrensis, djelo anonimnog autora o mletačkoj opsadi Zadra koja je trajala od 12. kolovoza 1345. do 21. prosinca 1346. godine, prema mišljenju povjesničara Nade Klaić (Klaić i Petricioli 1976: 337) i Nevena Budaka (Budak 1983/84: 357) jedan je od najvrjednijih pripovjednih izvora za poznavanje hrvatske povijesti XIV. stoljeća te jedno

od malobrojnih, ali kvalitetnih djela našega predrenesansnog razdoblja (Budak 1983/84: 353).

Najbliži je pretpostavljenom arhetipu zagrebački rukopis iz 1532. godine koji se čuva u Arhivu HAZU pod signaturom „II a 35“. Kao prepisivač naveden je Franjo de Chrysogonis, ali to je prezime drugom tintom precrtano i napisano Fumatis. Budući da rukopis započinje riječima *Hic nempe liber de quibusdam valde obscuris fragmentis exscriptus et compillatus fuit (Uistinu, ova je knjiga prepisana i sastavljena iz nekih veoma nejasnih ulomaka)*, Veljko Gortan zaključuje da ni sam izvornik nije bio besprijeckorno složena cjelina (Gortan 1970: 104).

Prema mlađem i na stupnju predajne vjerodostojnosti hijerarhijski nižem vatikanskom rukopisu hrvatski je povjesničar Ivan Lučić (*Ioannes Lucius*) prvi objavio tekst 1666. godine u Amsterdamu pod naslovom *Obsidionis Iadrensis librio duo*, uz svoje glavno djelo *De regno Dalmatiae et Croatiae* i deset povijesnih izvora koji su ga pratili. Kada je 1673. godine uz svoje djelo *Inscriptiones Dalmaticae* izdao ispravke teksta *De regno Dalmatiae et Croatiae*, Lučić je dodao dvadeset i šest ispravaka za *Obsidio*, ali i nakon tih ispravaka izdanje nije dovoljno kritičko (Gortan 1970: 105).

Da je vatikanski rukopis neposredan prijepis zagrebačkoga, potvrđuju praznine koje je prepisivač ostavio jer nije znao pročitati ili razriješiti kraticu, dok su ispravci i razriješene kratice uneseni drugom rukom, najvjerojatnije Lučićevom (Perić 2009: 295).

Godine 1747. djelo preuzima Schwandtner kao *Scriptoris anonymi libri duo Obsidionis Iadrensis de anno Domini MCCCXLV*. Veljko Gortan objavio je 1969. godine odlomke s paralelnim prijevodom u *Hrvatskim latinistima*, a prema zagrebačkom rukopisu priredio je kritičko izdanje koje su 2007. godine priredili i objavili Branimir Glavičić i Vladimir Vratović sa suradnicima.

Ova tragična epizoda u povijesti Zadra ostala je u sjećanju Mlečana kao važan ratni uspjeh za prevlast na Mediteranu. Potvrđuje to tzv. *Cronica Iadertina*, protuzadarski tekst koji veliča pobjedu Venecije u rukopisu nepoznatog autora iz XV. stoljeća. Nalazi se u Biblioteci Marciani, a knjižničar Jacopo Morelli objavio ga je u talijanskom prijevodu 1796. godine. Iako tekstovi, koje Rački naziva ljetopisima, odražavaju neprijateljstvo suprotstavljenih strana, opis samog tijeka ratnih događanja dosta se poklapa (Perić 2009: 291). Za istraživanje obaju tekstova važna je i njihova temeljita usporedba, koju je započela Olga Perić istražujući neke jezične i stilske razlike (Perić 2007: 62).

Na značenje *Opsade* kao historijskog izvora prvi je upozorio Franjo Rački, ograničivši nastanak djela godinama 1347. i 1356. Kao pristaša

anžuvinske politike pisac bi, prema njegovu mišljenju, zasigurno spomenuo ponovno izbijanje sukoba oko Dalmacije da je u to vrijeme bio živ ili da djelo nije bilo dovršeno (Rački 1864: 560).

Anonimni autor u djelo unosi izvorni materijal: pisma kralja Ludovika i venecijanskog dužda, govore poslanstva, tekstove pregovora s mletačkim kapetanima itd., koji se jezično i stilski razlikuju od narativnog dijela te se prema mišljenju Olge Perić može vjerovati da su prepisani u autentičnom obliku (Perić 2009: 291). Citati iz antičkih historiografa i iz Biblije ukazuju na autorovu izvanrednu obrazovanost. On upotrebljava latinske riječi i oblike nepoznate u našim latinskim tekstovima te mnogobrojne grecizme, čime nagovještuje da je bio upoznat s grčkim jezikom. Djelo nam je dragocjeno i zbog detaljne slike života u opsjednutom gradu – od tijeka ratnih operacija, izgradnje bojnih naprava i pripreme obrambenih građevina do mnogobrojnih životnih egzistencijalnih situacija (Perić 2009: 291). Iz pisma pod naslovom *Epistula Auctoris ad ipsum, pro cuius rogatu praesens Opus est editum (Autorovo pismo onome na čiju je molbu izdano ovo djelo)*, uvrštena u djelo odmah iza prologa, saznajemo da je bio plemićkog podrijetla (*ex nobili ortus progenie*), rodom iz Zadra (*memoratae nostrae patriae*), te da su ga dva razloga potakla da opiše opsadu Zadra: ponovljena molba uvažene osobe kojoj upravlja pismo i želja da mletačka zlodjela izvršena prilikom opsade ne padnu u zaborav, već da za njih sazna i potomstvo.¹

U dosadašnjem radu² posebna se pozornost posvetila pitanju autorstva, koje je prvi oprezno potaknuo Franjo Rački (Rački 1864: 560). Iako se vjerovalo da je mogući autor zadarski nadbiskup Nikola Matafar, jezična analiza *Opsade* koju je napravila Olga Perić i usporedba s onim radovima koje je sigurno napisao Matafar pokazale su da za takvu tezu nema čvrstih filoloških dokaza te da djelo i dalje trebamo smatrati djelom anonimnog

¹ Glavičić, *Obsidio Iadrensis* I, 2, 119, 17–24 i 121, 5–8 (brojevi označavaju knjigu, poglavlje, stranicu i redak u navedenom izdanju).

² O dosadašnjem istraživanju usp. Rački, F., *Dva ljetopisa o obsjednuću grada Zadra god. 1345.–46.*, Književnik I, Zagreb, 1864; Gortan, V., *Obsidio Iadrensis (Opsada Zadra)*, Umjetnost riječi, XIV, 1–2, 1970, str. 104; Gortan, V., Vratović, V., *Hrvatski latinisti*, Zora, Matica Hrvatska, Zagreb, 1969; Klaić, N., *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1976; Klaić, N., Petricioli, I., *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1976; Budak, N., “*Obsidio Jadrensis*” kao povijesno i književno djelo naše predrenesanse, *Radovi, Razdio društvenih znanosti* (10), 1983/1984, Sveučilište u Zadru, Zadar, 1983/84, str. 354; Perić, O., *O autorstvu djela „Obsidio Iadrensis“ u: Sedamnaest stoljeća zadarske Crkve. Zbornik radova sa znanstvenog skupa o 1700. obljetnici mučeništva sv. Stošije (Anastazije)*, Zadar, 16–18. studenoga 2004., sv. 1 (Od ranokršćanskog razdoblja do pada Mletačke Republike), Zadar, 2009, str. 291–297.

autora (Perić 2009: 296). U predgovoru navedenoga kritičkog izdanja Miroslav Kurelac i Damir Karbić kao moguće autore navode Krševana de Cigalisa, Mihovila de Zadulinisa te nadbiskupova brata Demetrija Matafara, s napomenom da popis potencijalnih autora time nije iscrpljen (Glavičić 2007: 18).

U ovom radu istražiti ću natprirodno u djelu *Obsidio Iadrensis* i tako proširiti dosadašnji rad temeljen isključivo na povijesnoj i jezičnoj analizi. Rezultati istraživanja pridonijet će boljem razumijevanju *Opsade* kao književnog djela, ali i boljem razumijevanju uobličavanja i objašnjenja prošlosti i suvremenosti u vrijeme nastanka *Opsade*, o kojima ovisi razumijevanje današnjeg čitatelja, opterećeno mnogobrojnim i još uvijek neriješenim sadržajnim i strukturnim problemima. Istraživanje sam provela na zagrebačkom rukopisu uz konzultaciju dostupnih rukopisa (vatikanski) i izdanja (Lučić, Schwandtner, Glavičić).

2. Božja volja u djelu *Obsidio Iadrensis*

Uobličavanje prošlosti ili suvremenosti i njihova predaja pamćenju budućih naraštaja u XIII. stoljeću počiva, kako navodi Nenad Ivić, na običajima stvorenim spajanjem antičkog i kršćanskog poimanja povijesti, te se odlikuje općim biblijskim okvirom, zanimanjem za sudbinu kršćanstva, objašnjenjem Bogom i propagandističkim nakanama (Ivić 1992: 10). Tipični srednjovjekovni oblici čuvanja, objašnjenja i predaje davnine i suvremenosti su *Annales*, *chronicae* i *historiae*. *Annales* ili ljetopisi veoma su sažeto, tek naznačeno uobličenje prošlosti ili suvremenosti koje nalikuje na listu godina uz koje se dodaju kratka objašnjenja. *Chronicae* ili kronike sadrže nešto šira objašnjenja te uz oznaku da je netko nešto učinio povjesnici dodaju zašto je to učinio i kakve je posljedice to izazvalo. *Historiae* ili historije potanko objašnjavaju ljudska djela, a pohvala i pokuda junaka i roda te objašnjenje uzroka i posljedica prelazi strogi okvir kronologije. Tipična srednjovjekovna objašnjenja i opći, neupitni temelji što ih udara kršćansko poimanje povijesti utječu tijekom cijelog srednjovjekovlja na opis sudbine nekog naroda, grada, dinastije ili plemena. Povjesnici objašnjavaju djela prepoznavanjem neraskidive iskonske veze čovjeka i Boga, zemnog i nebeskog svijeta, vidljivog i nevidljivog. Objašnjavajući kako se neko djelo na zemlji zbilo, povjesnici govore o čovjeku, ali i o Bogu, jer dohvaćaju Boga preko očitovanja njegove volje u ljudskim djelima, a ljudska djela ocjenjuju preko pretpostavljenih Božjih odluka. Kad povjesnik nastoji dohvatiti Boga čovjekom, istraživanje služi

teološkim ciljevima, a kad čovjeka objašnjava Bogom, istraživanje najčešće opravdava politiku (Ivić 1992: 10).

U ovakvo srednjovjekovno objašnjenje djela uklapa se i *Opsada Zadra*. Analiza koju sam provela o prisutnosti Božje volje u tekstu pokazala je da joj je sve podložno. Protiv Božje volje i bez Njegove se milosti ne može. Autor zaziva Božju milost za uspješan književni rad, želeći bili nadahnut Duhom Svetim kao i pisci prije njega. Zadrani mu se obraćaju jadikovkama, uzdaju se u Njega, mole Ga za kraljevo zdravlje i sreću te se čude zašto ih je napustio. Ludovik Ga moli za oslobođenje Zadra. Božjom se milošću postaje kraljem, duždom, nadbiskupom. Bog se direktno upleće u događaje i odlučuje o njihovu ishodu, usmjerava grešnike, pa tako i grešne Zadrane, a prizivanje Njegove pomoći prisutno je u svakodnevnoj komunikaciji. Protiv Njegove volje ne pomažu, kako navodi anonimni autor, ni snaga opreznog Samsona, ni mudrost Aleksandra, ni hrabrost odlučnog Hektora. Ne pomaže ni žalovanje, a grešni su Zadrani osjetili koliko strašan može biti Njegov sud.

Djelo je koncentrirano oko grijeha Zadrana i zaslužene Božje kazne koja ih je stigla u obliku mletačkog zlostavljanja, što ne doznajemo od autora, već iz provedene tekstualne analize. Autor je dakle uobičajenim načinom, preplećući ljudsko i Božje, zemno i nebesko, vidljivo i nevidljivo, objasnio mletačku opsadu Božjom voljom. Za razliku od Zadrana, koji su začuđeni svojom sudbinom, autor ne preispituje Božju odluku. On je podržava i opravdava, zalaže se za ostvarenje kazne i kroz čitavo djelo poziva Zadrane da napuste grešan put, ali njegovi slikoviti prikazi grijeha i oštri komentari ne otkrivaju kako su Zadrani zgriješili, zašto ih Bog kažnjava i što im autor zamjera.

U dosadašnjem je radu isticano da je *Opsada* napisana u izrazito protumletačkom duhu. Autor se potrudio opisati i osuditi zločine bezbožnih Mlečana, a u pismu nepoznatom naručitelju koje je uvršteno u djelo odmah iza prologa ističe kako su ga dva razloga potakla da opiše opsadu Zadra: ponovljena molba uvažene osobe kojoj upravlja pismo i želja da mletačka zlodjela izvršena prilikom opsade ne padnu u zaborav, nego da za njih sazna i potomstvo. Provedena analiza o prisutnosti Božje volje u djelu i odnosu autora prema Zadranima te istraživanje teme grijeha oko kojega se pleće djelo pokazali su da autor ne podržava Zadrane i ne suosjeća s njima u teškoj situaciji mletačke opsade, a najkonkretniji razlog koji možemo pronaći u tekstu je taj da su Zadrani odavno shrvani od đavla, a sada imaju za neprijatelja i mletački narod, koji mogu pobijediti jedino ako spoznaju istinu, poniznost i ljubav. Autor dakle ne predaje sjećanju potomaka samo mletačke zločine, kako sam navodi u prologu djela, već i svjedočanstvo o izvršenju Božje volje nad grešnim gradom u

čijoj je službi bilo mletačko zlostavljanje, kako je pokazalo istraživanje. Tekstualnom analizom potvrđeno je da je autorov stav prema grešnim Zadranima i Božjem sudu dosljedan u čitavu djelu, što ukazuje na potrebu preispitivanja njegovih političkih stavova i motiva iznesenih u dosadašnjem istraživanju.

3. Natprirodni događaji u djelu *Obsidio Iadrensis*

Osim Božje prisutnosti u opisanim zemaljskim događajima i autora koji nastupa kao poznavatelj i tumač Božje volje, u tekstu su i dva slikovito opisana natprirodna događaja. Prvi je opisan u posljednjem, dvadeset i četvrtom poglavlju prve knjige, pod naslovom *O nekoj pobjedi koju su Zadranici izvojevali nad tornjem podignutim na dva mantovanska broda široke palube (De quodam triumpho, quem Iadertini obtinuerunt de quadam turri laborata in duobus plathis Mantuanis)*, a dogodio se za vrijeme hrabrog napada Zadrana na mletački brod s tornjem koji se junački branio:

I dok su se tako obje strane međusobno borile, prikaza se u moru neka žena oboružana do bedara, koja snagom dviju ruku silovito istrgne kormilarevo veslo. Tada se vidjelo kako veslačima, kad su to opazili, ponestaje daha. Kako je tko bolje mogao, u velikoj je žurbi skakao u more. Petorica otplivaše k ostalim manjim brodovima koji su bili nešto više udaljeni. Jedan mladić lijepa izgleda, kojega su pronašli na tom brodu široke palube, molio je da ga ne ubiju, ali ga Zadranici smaknu bez ikakve milosti. Međutim dok se među protivnicima vodila ta borba, nijedna mletačka brzoplovka, možda jer su bili zaplašeni, nije se pobrinula da im pruži kakvu pomoć, tako da je sve ostale koji su se nalazili na tom brodu progutalo more. Bilo ih je osamnaest na broju, svi iz Mletaka. Sam brod s tim tornjem Zadranici dovedu do grada i uz gradske zidine.³

Nakon navedenog opisa do kraja poglavlja kao i do kraja djela ne nalazimo spomen o ženi koja je pomogla Zadranima, niti reakciju autora ili samih sudionika događaja.

Drugi natprirodni događaj opisan je u petnaestom poglavlju druge knjige, pod naslovom *Kako se govori da je Božjim djelovanjem stikat ognjem spaljen i o nekom čudu koje se tu pokazalo (Quomodo diuinitus*

³ I, 24, 201, 27–30 i 203, 5–13.

sticatum dicitur esse accensum ab igne et de quodam miraculo ibidem ostenso):

Kad je naime u nekoj nastambi u stikatu vatra pretvorila u pepeo različite kućice, tada je zahvatila neku u kojoj je visio štit ukrašen slikom u raznim bojama sv. Krševana na konju, i spalila cijelu tu zgradu, pa i štit. Ali lik Kristova vojnika nije se nimalo oštetio nego je bio obasjan višnjim svjetlom i, prema tvrdnji onih koji su ga naslikana na štitu vidjeli prije toga, sada blista još sjajnijim svjetlucajem.⁴

Za razliku od prethodnog, ovaj događaj s jasnim kršćanskim obilježjima autor komentira riječima:

Jer kao što Božjoj istini pripada otkrivanje laži, tako i skrivanje čuda.⁵

Daje i objašnjenje da je Bog intervenirao u zemaljske događaje kako bi kaznio Mlečane za ubojstvo nevine djece koje su prethodno počinili. Takav zločin morao je bez odlaganja kazniti:

O, kako li je brzo slavni Božji borac osvetio ono strašno zlodjelo što ga je ta ista mletačka vojska počinila protiv onih nevinih momčić koji su uoči blagdana levita Lovre bacili u oganj! Nadziratelj svega nije odgodio kaznu da bi se odugovlačila duljim tijekom.⁶

Navedena dva događaja koja nisu moguća usmjeravaju nas prema Ciceronu i njegovoj retoričkoj podjeli *narrationes* na tri vrste (*fabula/historicalargumentum*), utemeljenoj na razlikovanju istinitog, vjerojatnog i ni istinitog ni vjerojatnog, dakle lažnog. *Fabula* je tekst u kojemu zbivanja nisu ni istinita ni vjerojatna, *historia* je tekst o stvarnom zbivanju koje je udaljeno od našeg vremena, a *argumentum* je tekst o izmišljenom zbivanju koje se međutim moglo dogoditi (Zlatar 1989: 51). Ciceron nas vraća do Aristotela, za kojeg pojam mimeze shvaćen kao odredbeni moment biti umjetnosti koji rješava odnos umjetnosti prema stvarnosti prvenstveno znači oponašanje ljudske radnje na razini zapleta, priče, fabule. Ali mimeza nije samo reprodukcija, već i produkcija ako oponaša nešto što je vjerojatno ili moguće. Aristotel je tako, oslobodivši umjetnost od logički definiranog odnosa „istina/laž“, privezao mimezu i fikciju, koje je kasnija tradicija samouvjerenom razdvajala. Pojam mimeze vukao je na

⁴ II, 15, 267, 8–14.

⁵ II, 15, 267, 14–15.

⁶ II, 15, 267, 15–18.

stranu istine, a pojam fikcije na stranu laži. Prema Aristotelu, oba pojma treba promatrati na istome mjestu, između i izvan dihotomične relacije „istina/laž“. U svojem tekstu *Peri hermeneías* (II, 4, *O tumačenju*) Aristotel upozorava na mogućnost postojanja vrsta govora koji nije ni istinit ni lažan, a ispitivanje takvoga govora pripada retorici ili poetici, a ne logici (Zlatar 1989: 45).

I Ciceronova retorička podjela polja *narrationes* ne sučeljava pojmove „stvarno“, „nestvarno“ i „moguće“ na logičkoj ravni „istinito/lažno“, već na ravni „realne ontologije“. *Argumentum* i *fabula* nemaju kvalitetu zbiljskoga, već fiktivnoga. Područje fabule je područje fiktivnoga koje se po stupnju mimetičnosti razlikuje od *argumentum* – područja. Stupnjevanje mimetičnog svoj bi idealni nivo imalo u historiografskom pripovijedanju, zatim bi slijedilo vjerojatno, pa nevjerojatno pripovijedanje. Mimetička privilegiranost historiografije postala je podložna sumnji i kritici već u helenizmu: *historia* je počela poprimati obilježja koja su bila rezervirana samo za *argumentum* i *fabulu* (Zlatar 1989: 52). Srednjovjekovlje je u cjelini preuzelo antičku trijadu *historia/argumentum/fabula*. Izidor Seviljski daje gotovo doslovno iste formulacije: *historia* govori o istinitim događajima koji su se zbili, *argumentum* o onom što se nije dogodilo, ali se moglo dogoditi, a *fabula* o onom što se nije dogodilo niti se moglo dogoditi, što je *contra naturam* (Zlatar 1989: 53).

Anonimni autor je dakle u stvaranju naručenog djela o konkretnom povijesnom događaju posegnuo za antičkom shemom, proživši je kršćanskim duhom svojega vremena. Tekst u kojemu zbivanja nisu ni moguća ni vjerojatna (*fabula*) u strukturi *Opsade* minimalno je zastupljen. Naručena *historia* o mletačkoj opsadi Zadra na dva mjesta poprima obilježja rezervirana za „fabulu“, i to s odmakom od antičke tradicije, jer opisani događaji poprimaju kršćanska obilježja i u službi su dokazivanja Božje prisutnosti u opisanim zemaljskim događajima.

Prikaz žene koja pomaže Zadranima da osvoje mletački brod nema vidljivih kršćanskih obilježja, ali podsjeća na ukazanje kršćanskih svetica. To je vizija, a *visio* u srednjovjekovnom sistemu, kako navodi Zlatar, pripada aparatu alegorijskog tumačenja, te do unutarnjeg smisla i značenja, do istine koja je dostupna kao priča treba doći tumačenjem (Zlatar 1989: 50). Iz toga razloga autor ne komentira događaj. Filozofski pisac Ambrozije Makrobije Teodozije objasnio je upotrebu mita u predmetu o kojemu se govori gnoseološkom postavkom da ono što ne može biti spoznato pojedinačnim, ljudskim osjetilima (prije svega onostranost ili transcendencija) može biti predočeno pričom (mitom ili vizijom) i neoplatonističkim shvaćanjem principa analogije po kojemu se nevidljiva struktura kozmosa predstavlja pomoću simbola i slika koji s

cjelinom univerzuma korespondiraju na temelju načela analogije (Zlatar 1989: 49). Iz ove je slike pouzdano da je Bog na strani Zadrana i da im je direktno pomogao. U drugom natprirodnom događaju autor objašnjava da lik sv. Krševana nije izgorio zahvaljujući Božjem čudu i da je Bog intervenirao u zemaljske događaje spalivši stikat bezbožnih Mlečana. Dakle, pomogao je Zadranima indirektno kaznivši njihove neprijatelje.

Istu poruku o Božjoj prisutnosti u zemaljskim događajima i pomaganju Zadranima autor iskazuje na različite načine: vizijom i Božjim čudom. Pomak od vizije s mješavinom antičkih i kršćanskih elemenata u kojoj *deus ex machina* postaje žena nalik kršćanskim sveticama do jasnoga, neupitnoga i objašnjenoga Božjeg čuda mogao bi posvjedočiti o nastanku ovih dvaju opisa u različito vrijeme. Ovdje se vraćam na prepisivača zagrebačkog rukopisa, koji je 1532. godine svoj rad započeo pritužbom da je djelo prepisano i sastavljeno od nekih veoma nejasnih ulomaka. Postavlja se pitanje što je točno prepisivač imao ispred sebe, a spajanjem dijelova teksta koji su mu bili veoma nejasni mogao je dodatno otežati njegovo razumijevanje. Ne znamo jesu li ti zapisi potjecali iz istog razdoblja i od istog autora te jesu li možda sadržavali i usmenu predaju. Ne znamo ni koliko je prepisivača sudjelovalo u nastanku zagrebačkog rukopisa u kojemu su vidljivi različiti rukopisi, a navodi se samo Franciscus de Fumatis (iznad precrtanog prezimena Chrysogonis). Ne znamo jesu li prepisivači intervenirali u sadržaj teksta. Na potrebu istraživanja ovih pitanja upućuju mnogobrojne nejasnoće i kontradiktornosti, nagli prijelazi u sadržaju, strukturi i stilu teksta, kao i ova poruka o Božjoj prisutnosti u opisanim zemaljskim događajima izrečena na dva načina: vizijom u prvoj i Božjim čudom u drugoj knjizi.

Postojanje djela u drugačijem obliku od onoga u kojemu ga je zatekao prepisivač odnosno postojanje cjelovitog teksta *Obsidio Iadrensis* postaje upitno zbog mogućnosti njegova nastanka u dijelovima koji su se, kako je to bilo uobičajeno u srednjovjekovnim tekstualnim zajednicama, prenosili publici usmeno ili čitanjem iz zapisa. Budući da u srednjem vijeku nije postojalo društvo u modernom, postkantovskom smislu riječi, već su postojale etničke, lingvističke i protonacionalne veze, proučavanju srednjovjekovne pismenosti, kako navodi Brian Stock, treba pristupiti s oprezom. Mogući je pristup istraživanje pojedinaca koji su se bavili tekstem u književne i društvene svrhe, istraživanje njihove povezanosti, međusobnog utjecaja, utjecaja na druge članove zajednice i povijesni kontekst, ali i utjecaja povijesnoga konteksta i drugih članova zajednice na njihov rad. Kao posljedicu dobijemo proučavanje onoga što Stock naziva „textual communities“, tj. mikrodrustva organizirana oko zajedničkog razumijevanja zapisa (Stock 1990: 19). U slučaju postojanja tekstualne

zajednice okupljene oko razumijevanja zapisa o mletačkoj opsadi grada prepisivači koji su ih posložili u zagrebački rukopis bili bi autori arhetipa djela *Obsidio Iadrensis* koje je došlo do nas. Ovakvu bi pretpostavku trebalo istražiti temeljitom jezičnom i stilskom usporedbom pojedinih dijelova *Opsade*.

Iako su Zadranici grešni, udaljeni od Boga i puta pravednosti te prema autorovu mišljenju zaslužuju kaznu, od najave kazne u prologu do njezina izvršenja na samom kraju djela Bog direktno i indirektno pomaže Zadranima te oni odolijevaju Mlečanima ne svojom sposobnošću, nego upravo potporom samog Duha Svetoga. Bog je za vrijeme opsade kaznio Zadranice svojim strašnim sudom samo jednom, i to kada nisu proveli sudski postupak protiv ubojica redovnika, već su odobrili prodaju opljačkanih stvari na javnom trgu.

Pregled direktne i indirektno Božje pomoći Zadranima:

L i b e r p r i m u s

• (I, 1, ... (I, 14, 159, 29–30)..... (I, 21, 183, 22–25).....

NAJAVA	Zadranici odolijevaju potporom	kazna Zadranima za ubojstvo
KAZNE	Duha Svetoga u nastojanju Mlečana da zauzmu grad ili kakvu tvrđavu	redovnika; strašan se sud Gromovnika sručuje na Zadranice

(I, 22, 191, 19–20)..... (I, 23, 195, 6–7)..... (I, 24, 199, 27–29).....

s dopuštanjem Božje volje Zadranici ne prihvaćaju pogubno nagovaranje plaćenika	Zadranici se moćno suprostavljaju Mlečanima koliko im je dopuštala Božja milost	zvijezde ne dadoše mogućnost Mlečanima da bojnim spravama sruše zadarske visoke kule

(I, 24, 201, 23–24)..... **L i b e r s e c u n d u s**.....

u borbi za *maran*
Božje znamenje na
strani je Zadranica

(II, 3, 211, 24–26)..... (II, 4, 213, 25–27)..... (II, 4, 217, 8–11).....

s dopuštanjem Božje milosti srušila se mletačka metaljka	Mlečani nisu zaslužili milost da svladaju Zadranice u bitci	Božja providnost ulijeva Zadranima obilniju milost svoga preslatkog milosrđa

(II, 4, 221, 27–28).....	(II, 4, 225, 22–25).....	(II, 11, 255, 24–28).....
Zadrani se u bitci opirahu Mlečanima zahvaljujući Duhu Svetomu	Bog je udijelio Zadranima pobjedu nad starim zmijama; saznanje o prividnoj pomoći	Bog se smilovao zadarskim borcima da zablistaju nekim divnim i novim sjajem
(II, 12, 259, 11–12;) (II, 13, 259, 14–16) po migu Božje volje kleti urotnici (Mlečani) nisu uspjeli u zavjeri	(II, 15, 265, 18–25)..... po odluci uzvišenog Snježitelja zapalio se mletački stikat; Zadrani se dižu na oružje vidjevši Božji sud	(II, 16, 267, 14–18)..... Božji je borac osvetio zlodjelo mletačke vojske protiv nevinih momčića
(II, 18, 279, 19–23)..... najpravedniji vladar nebesnika i podzemnika nije dozvolio da Zadrani klonu zbog čistoće djevica	(II, 19)..... IZVRŠENJE KAZNE	•

Iako se čini da je autorovo tumačenje Božje volje kontradiktorno uplitanju Boga u događaje za vrijeme opsade da bi direktno ili indirektno pomagao Zadranima, objašnjenje je izneseno u petom poglavlju druge knjige te autor navodi da je Bog skrivao svoju namjeru:

Da je naimе Božja samilost, kojoj ništa nije tajno, ništa skrovito, već se njezinu pogledu sve pokazuje golo, njima to najavila i obavijestila ih o gorčini koju su u dubini srca imali podnijeti, radije bi napustili svoj grad nego zapali u takvo jadno stanje kakvo, uz pomoć milosti Spasiteljeve, namjeravam na sljedećim stranicama prikazati ako ne cjelovito, a ono barem djelomično.⁷

U šesnaestom poglavlju druge knjige pak zaključuje:

Bar se dotad činilo da vječni Čuvar bdije nad sudbinom Zadra...⁸

Cezar nam u svojem djelu *Commentarii de bello Gallico* objašnjava zašto Bogovi ponekad skrivaju svoju pravu namjeru i odgađaju planiranu kaznu:

⁷ II, 5, 225, 25–29 i 227, 5–6.

⁸ II, 16, 271, 7–8.

*Doista, besmrtni bogovi znadu da ljudima koje žele kazniti za njihova zločinstva podare katkad veću sreću i da duže vremena odlažu svoju kaznu, da bi ih to jače, kad se sreća okrene, zaboljelo u srcu.*⁹

Iako je postupak isti, namjera je različita. Bog koji bdije nad Zadranima nije tako okrutan. On ne želi smrt grešnika i pomaže Zadranima kako bi kroz zemaljske događaje spoznali njegove tragove i milost te napustili kletu stazu i pohitali Suncu pravednosti. Autor navodi:

*Dijete naime izaziva oca i stvorenje svog Stvoritelja, no ipak, kad se spozna svoje zlodjelo i primijeni pokora, poništavaju se zatečeni zločini.*¹⁰

Budući da Zadrani to nisu učinili, stigla ih je zaslužena kazna. Zanimljivo je da za Boga koji pokazuje kršćansku ljubav prema grešnim Zadranima anonimni autor koristi nazive iz različitih razvojnih faza latinskog jezika:

Domine – Gospode (I, 1, 115, 5)

summus Monarcha – najviši vladar (I, 1, 117, 6)

ad eternum Sabaoth – vječnom Sabaotu (I, 1, 117, 24)

iustissime Helii – najpravedniji Eli (I, 1, 117, 25)

Deus – Bog (I, 1, 117, 27)

gratia magni Tonantis – milost silnoga Gromovnika (I, 19, 177, 19)

iustissimus Iudex – najpravedniji Sudac (I, 21, 183, 22)

altissimus sator – previšnji Otac (I, 23, 193, 8)

apud excelsum superum – pred uzvišenog Boga (II, 2, 209, 26)

diuini – od Boga (II, 3, 211, 29)

Saluatoris gratia – uz pomoć milosti Spasiteljve (II, 5, 227, 1)

supernus dominus – višnji Gospodar (II, 7, 233, 6)

excelsi ningentis constutione – po odluci uzvišenog Snježitelja (II, 15, 265, 19)

eternus custos – vječni Čuvar (II, 16, 271, 7)

a dispositione supernorum – naklonost višnjih (II, 18, 277, 12)

iustissimus princeps celestium et infimorum – najpravedniji Vladar nebesnika i

podzemnika (II, 18, 279, 19)

cratorem – Stvoritelja (II, 18, 283, 14),

⁹ Cezar, Gaj Julije, *Moji ratovi* (I, 14), Zora, Zagreb 1972.

¹⁰ II, 18, 283, 14–15.

a spominje se i Krist:

Tibicen Christi – frulaš Kristov (I, 1, 115, 11)

Christi gratia opitulante – uz pomoć Kristove milosti (I, 15, 163, 22)

fides Christi – vjeru u Krista (II, 1, 205, 11)

anno incarnationis Iesu Christi – godine od utjelovljenja Isusa Krista (II, 2, 205, 28)

anno Christi – godine Kristove (II, 4, 213, 28)

te Duh Sveti:

pneumatis almi prolatione – nadahnut od Duha Svetoga (I, 1, 119, 5)

virtute ipsius S. Paraclyti – potporom samog Duha Svetoga (I, 14, 159, 29)

Spiritus S. virtute – zahvaljujući Duhu Svetomu (II, 4, 221, 27).

Kaznivši Zadrane, Bog je učinio da Mlečani, ubojice i mučitelji nevinih građana, palitelji nevine i nejake djece, opsjedatelji grada koji u svojim postupcima nisu imali Boga pred očima, bez njegove milosti i direktne pomoći postanu pobjednici. Možda svjestan tē činjenice, u četrnaestom poglavlju druge knjige autor iznosi misao:

*Ali možda je krivnja Zadrana veća nego što su mletački zločini.*¹¹

Njegova su objašnjenja općenita i nejasna. Autor zamjera rodnom gradu uživanje u vremenitom bogatstvu, otimanje duše i tijela ljudima, neobaziranje na diku i slavu, prigušivanje uprave za koju se zalaže Bog, počinjeno okrutno zlodjelo, prošle i sadašnje opaćine, zločin, omrazu bratske ljubavi, nedostatak istine, ljubavi i poniznosti kojim bi uništio laž, zavist i bahatost. Priziva kaznu za rodni grad, poziva strijelce da strijeljaju na nj i da ne štede strijele, poručuje mu da ne može pjevati jadikovku kralja Davida te ga poziva da napusti grešan put jer Bog neće uslišiti grešnika. I do kraja djela zapravo ne otkriva što su točno zgriješili Zadrani da je njihova kazna Bogu bitnija od nezaslužene pobjede „starih zmija“.

¹¹ II, 14, 265, 9–10.

4. Zaključak

Rezultati ovoga rada pokazali su da je djelo *Obsidio Iadrensis* poligon za zajedničko djelovanje i međusoban utjecaj antičke pismene i srednjovjekovne usmene tradicije. U želji da, nama nepoznatom naručitelju, opiše mletačku opsadu Zadra 1345./1346., anonimni se autor oslonio na antičku shemu, i to na Ciceronovu podjelu polja *narrationes* (*historia, argumentum, fabula*), utemeljenu na Aristotelovu shvaćanju pojma mimeze. Ciceronova podjela polja *narrationes* ne počiva na logičkom odnosu „istinито/lažno“, već se retorička polja razlikuju po stupnju mimetičnosti, pa u tom kontekstu treba promatra *Opsadu* i historijske podatke koje nam nudi.

Događaji koji nisu ni mogući ni vjerojatni (*fabulae*), za suvremenog čitatelja natprirodni događaji, minimalno su zastupljeni. Prikaz žene koja je pomogla Zadranima zauzeti mletački brod i štit s likom sv. Krševana koji u požaru nije izgorio Božjim čudom u službi su dokazivanja Božje prisutnosti u opisanim zemaljskim događajima i njegove pomoći Zadranima. Pomak od alegorijskoga opisa s antičkim i kršćanskim elementima do jasnoga i neupitnoga Božjeg čuda svjedoči o promjenama koje antički tekst doživljava u srednjem vijeku na putu do današnjeg poimanja teksta te s različitim nazivima za Boga koje je potrebno istražiti otvara pitanje o cjelovitosti teksta, načinu i vremenu njegova nastanka, radi mogućnosti postojanja tekstualne zajednice okupljene oko zapisa o mletačkoj opsadi grada. Natprirodni događaji kao i čitavo djelo određeni su Božjom voljom i prožeti kršćanskom duhovnošću. Temeljita analiza autorova tumačenja Božje volje potvrdila je njegov dosljedan stav u osudi grešnih Zadrana, što ukazuje na potrebu preispitivanja njegovih političkih stavova i motiva iznesenih u dosadašnjem istraživanju autora koji su se bavili ovim djelom.

Istraživanje nadnaravnog pokazalo je kako nam *Opsada* uvijek donosi nova pitanja i ukazuje na nove teme koje je potrebno istražiti i probleme koje je potrebno riješiti da bi se omogućilo bolje razumijevanje koje je za suvremenog čitatelja opterećeno mnogobrojnim sadržajnim, jezičnim i stilskim problemima i nejasnoćama. Ovo svjedočanstvo o prošlosti Zadra, o našoj prošlosti i našem poimanju prošlosti neiscrpan je izvor književnih, povijesnih, jezičnih, ali i drugih istraživanja te zaslužuje biti temeljito proučeno, osobito zbog svoje zanimljivosti i zagonetnosti. Malen doprinos boljem razumijevanju djela i njegovu približavanju današnjem čitatelju bit će i novo čitanje i procjena djela koje ću ponuditi u budućem radu.

D O D A T A K

U dodatku se navode citati iz djela *Obsidio Iadrensis* u kojima se anonimni autor obraća Zadranima ili iznosi čitatelju svoj stav o njima, a na osnovi kojih su u ovome radu formulirani zaključci o autorovu nepodržavanju Zadrana u teškoj situaciji mletačke opsade i o potrebi preispitivanja njegovih političkih motiva i stavova iznesenih u dosadašnjem istraživanju navedenih autora koji su istraživali *Opsadu*.

1.

Iadera utique, quę tantis ignominiis et molestiis Venetorum multo iam temporis profluxo curiculo extitit dirissime cepsitata, quod non solum mamonom temporalem, quam homines presenti seculo ducunt uitam, consumere nitebatur, verum etiam, quod deterius est, corpore et uita cupiebat priuare, decus nec gloriam recolens, sed eas procul a se abiiciens tanquam iustitiam suffocans atque studiosam politicam, quam summus Monarcha gelatus est, uelut tegens in antro. (I, 1, 115, 17–116, 7)

„Doista, Zadar je tijekom dugo proteklog vremena bio uz toliko poniženja i muke veoma nemilo zlostavljan od Mlečana. Snašlo ga je to zato što je nastojao ne samo uživati u vremenitom bogatstvu, koje u naše doba ljudi smatraju pravim životom, nego je, što je još gore, htio otimati ljudima tijelo i dušu. Nije se obazirao na diku i slavu, već ih je odbacivao daleko od sebe nekako prigušujući u špilji revnu upravu, za koju se zalagao najviši Vladar.“

2.

De cunctis his Iadertini ad eternum Sabaoth conquestu et magno ululatu conclamant: “Quid, iustissime Helii, his prauis tam grandes dilatasti uires, et absque titulo iuris incedunt? Copia grandis uirorum pugillum in me nulla preuia rationis causa irruit. Forte h nuindicas inimicos cum tuis inimicis? Deus enim peccatores non exaudit.” (I, 1, 117, 22–28)

„O svemu tome Zadrani tužaljka i silnim jadikovanjem vape vječnom Sabaotu: ‘Zašto si, najpravedniji Eli, tim nitkovima tako jako povećao snagu da se dižu protiv mene bez ikakva pravna temelja? Veliko mnoštvo boraca nasrće na mene a da im nisam pružio nikakav povod. Možda se osvećuješ neprijateljima pomoću svojih neprijatelja. Bog naime neće uslišiti grešnika.’“

3.

Sed audi quid Hyeremias nono sue lectionis capitulo pneumatis almi prolatione attestatur: „Preparamini contra Babilonem“, id contra confusionem Iadre, „per circuitum omnes qui tenditis arcum, debellate eam, non parcatis iaculis, quia Domino peccauit“, crudeliter nempe ipsa comisit. (I, 1, 119, 5–8)

„No čuj što Jeremija, nadahnut od Duha Svetoga, potvrđuje u devetom poglavlju svoga djela; ‘Svrstajte se protiv Babilona’, tj. protiv smućenog Zadra, ‘opkolite ga svi strijelci, strijeljajte na nj! Ne štedite strijele, jer je zgriješio Gospodu’, počinio je naime okrutno zlodjelo.“

4.

...excedit cubitis fastum de grandis Sabthael non minimus, qui diuina similitudine formatus ac eius fuerat gratia illustratus, visione decora est perpetuo priuatus ac in abissum est precipitatus. (I, 1, 119, 10–12)

„Međutim neću govoriti o razmetanju Zadra ohološću jer za više lakata nadvisuje bahatost Sabthaela – a on je velik, nije najmanji – koji je, stvoren prema Božjem liku, njegovom milošću bio proslavljen, ali je zauvijek lišen gledanja njegova sjajnog lica i strmoglavljen u bezdan.“

5.

Igitur, Iadera, non uales illud elegicum metrum regis Dauid resonare. (I, 1, 119, 12–13)

„Ne možeš dakle, Zadre, pjevati onu jadicovku kralja Davida.“

6.

Debuit enim tam horum, quam illorum nimio librante onere uitiorum grandem tempestatis rabiem excitare. Derelinquat ergo impius uiam suam et Deus ipsius miserebitur, reuertatur ad Dominum, et gressus sui prosprentur in sempiternum. (I, 1, 119, 13–16)

„Jakom naime prevagom prošlih i sadašnjih opačina morao je izazvati žestok bijes oluje. Zato neka grešnik napusti svoj put, i Gospod će mu se smilovati; neka se vrati Gospodu, i njegovi će koraci biti sretni navijeke.“

7.

Quia igitur Iadra, que tam alto infecta scelere, ut iam proemio huius nostri opificii particulam monstrauiamus, adhuc quiddam in ipsa maius

uel equale florendo viget, scilicet illa iniquissima inuidia fraterne gratie, que ossa desicat et animam occidit. Sed quanto ipsi Iadertini committunt, tanto altissimus sator eos grauiori confibulat pondere, ut cognita vltione via grandia tutissima. (I, 23, 193, 5–10)

„Jer dakle Zadar, koji je tako duboko ogrezao u zločin, kako sam djelomice pokazao u proslavu našeg djela – još uvijek u njemu cvate i buja neki ili jednak zločin, naime omraza bratske ljubavi, koja suši kosti i ubija dušu. Ali što Zadrani više griješe, toliko ih težim teretom pritišće previšnji Otac kako bi uvidjeli da je to kazna i krenuli najsigurnijim putem.“

8.

Sit quippe tuum proprium scutum in tuo ore veritas virtuosa, sit etiam tua lorica in pectore et iecore prefixa comendabilis charitas atque tua sit galea in capite stabilita humilitas benigna. (II, 1, 205, 18–20)

„Neka zato tvoj vlastiti štit bude kreposna istina u tvojim ustima, neka također tvoj oklop bude preporučljiva ljubav usađena u grudima i jetri i neka tvoja kaciga bude dobrotiva poniznost smještena u glavi.“

9.

Per scutum subiunges verba inania et mendatiosa, per lorica consummabis damnabilem inuidiam, per galeam, que est tegumentum capitis, fetibilem precipitabis superbiam et eris victrix tibi dimicantibus, immo dimicantes preualebis. (II, 1, 205, 22–25)

„Štitom ćeš pobijediti isprazne i lažne riječi, oklopom ćeš uništiti zavist koja zaslužuje osudu, a kacigom, koja je pokrivalo glave, strmoglavit ćeš smrdljivu bahatost i iznijet ćeš pobjedu nad onima koji se bore protiv tebe, štoviše te ćeš borcu svladati.“

10.

Cum autem Iadertini Deo iustissimo largiente victoriam de antiquis serpentibus sic triumphanter sese adportauerunt, in multa elatione cordis sunt erecti ignorantes frameam bisacutam, quam enauanter animam scilicet et corpus in breui temporis spatio dolore debebat penetrare. (II, 5, 225, 22–25)

„A kad su se Zadrani, kad im je prepravedni Bog udijelio pobjedu nad starim zmijama, tako pobjedonosno uzdigli, zapadnu u svome srcu u silan zanos nemajući na umu dvosjekli mač koji im je doskora duboko bolom imao prodrijeti u dušu i tijelo.“

11.

Quod si misericordia diuina, cui nihil occultum nihilque absconditum est, sed omnia suo conspectui nude presentantur, eis dispensasset ac eis notum fecisset amaritudinem intrinseci cordis, quam supportare debebant, potius eorum urbem derelinquerent quam ad tales deuenire condiciones, sicut in sequentibus, Saluatoris gratia oppitulante, sumus dispositi si non integraliter, adminus particulam pertractare. (II, 5, 225, 25–227, 6)

„Da je naime Božja samilost, kojoj ništa nije tajno, ništa skrovito, već se njezinu pogledu sve pokazuje golo, njima to najavila i obavijestila ih o gorčini koju su u dubini srca imali podnijeti, radije bi napustili svoj grad nego zapali u takvo jedno stanje kakvo, uz pomoć milosti Spasiteljeve, namjeravam na sljedećim stranicama prikazati ako ne cjelovito, a ono barem djelomično.“

12.

Sed forsān grauius pondus est Iadertinorum quam sint scelera Venetorum. (II, 14, 265, 9)

„Ali možda je krivnja Zadrana veća nego što su mletački zločini.“

13.

Non paruū anathema superne predestinationis in ipsos irruit eorum extigente scelere. (II, 18, 279, 26–27)

„Moćno prokletstvo višnje providnosti palo je na njih jer je to tražio njihov zločin.“

14.

...nam pignus prouocat genitorem et creatura creatorem nihilominus cognito sui facinore et infusa penitentia offensa crimina delentur. (II, 18, 283, 14–15)

„Dijete naime izaziva oca i stvorenje svog Stvoritelja, no ipak, kad se spozna svoje zlodjelo i primijeni pokora, poništavaju se zatečeni zločini.“

Izvori

- CEZAR, Gaj Julije, *Moji ratovi*, Zora, Zagreb, 1972.
- IOANNES, *Lucius*, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelodami, 1666, 387–422.
- MORELLI, Jacopo, *Istoria dell'assedio e della ricupera di Zara fatta da Veneziani nell'anno MCCCXLVI scritta da autore contemporaneo* u *Monumenti Veneziani di varia letteratura pubblicati nell'ingresso del procuratore Alvise Pisani*, Palese, Venezia 1796.
- Obsidio Iadrensis/Opsada Zadra* (rukopis Veljka Gortana priredili Branimir Glavičić i Vladimir Vratović), HAZU, Zagreb, 2007.
- SCHWANDTNER, J., G., *Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Sclavonicarum*, Lipsiae 1747, vol. III, 665–723

Literatura

- BUDAK, Neven, „‘Obsidio Jadrensis’ kao povijesno i književno djelo naše predrenesanse“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1983–1984, 23, str. 353–358.
- GORTAN, Veljko, VRATOVIĆ Vladimir, *Hrvatski latinisti (Croatici auctores qui Latine scripserunt)*, 1969–1972, svezak I., str. 84–106.
- GORTAN, Veljko, „*Obsidio Iadrensis (Opsada Zadra)*“, *Umjetnost riječi*, 1970, 14/1–2, str. 101–106.
- IVIĆ, Nenad, *Domišljanje prošlosti*, Zagreb, 1992.
- KLAIĆ, Nada, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 1976.
- KLAIĆ, Nada, PETRICIOLI, Ivo, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, *Prošlost Zadra II*, Zadar, 1976.
- PERIĆ, Olga, „Opsada Zadra 1345–46 u dvije latinske verzije: zadarskoj i venecijanskoj“, *Živa antika*, 2007, 57, br. 1–2, str. 53–67.
- PERIĆ, Olga, „O autorstvu djela ‘Obsidio Iadrensis’“, u: *Sedamnaest stoljeća zadarske Crkve: Zbornik radova sa znanstvenog skupa o 1700. obljetnici mučeništva sv. Stošije (Anastazije)*, Zadar, 16.–18. studenoga 2004., sv. 1 (*Od ranokršćanskog razdoblja do pada Mletačke Republike*), Zadar, 2009, str. 291–297.
- RAČKI, Franjo, „*Dva ljetopisa o obsjednuću grada Zadra god. 1345.–46.*“, *Književnik*, 1864, 1, br. 1, str. 557–562.
- STOCK, Brian, *Listening for the text: on the uses of the past*, Philadelphia, 1990.
- ZLATAR, Andrea, *Istinito, lažno, izmišljeno. Oglеди o fikcionalnosti*, Zagreb, 1989.

THE SUPERNATURAL IN THE WORK *OBSIDIO IADRENSIS***Summary**

Obsidio Iadrensis, the work of an unknown author about the Venetian siege of Zadar in 1345/46, is considered to be one of the most valuable literary sources for the knowing of Dalmatian 14th century history and since a lot of questions remain open it represents an inexhaustible source of research. The purpose of this work is to enlarge the research that is exclusively based on historical and lingual analysis, and to contribute to a better understanding of the *Siege* as literary work. In the article the supernatural in the work *Obsidio Iadrensis* is being explored: God's intervention in the described terrestrial events and two particular supernatural incidents that occurred in the time of the siege. The textual analysis showed that this interesting and puzzling text inherits antique literature and philosophical tradition based on division in rhetoric by Cicero's *narrationes* and on Aristotle's understanding of the term *mimesis*, but a tradition that is now impregnated with medieval christian spirit. The analysis of God's will pointed out the necessity of questioning the author's political attitudes and motives that have been carried out in the previous work. The analysis of the described supernatural events attests changes of antique characteristics of the text in the Middle Ages. The shift from vision with saints to clear, unquestionable and explained miracle of God could affirm the occurrence of those two descriptions in different time. The results of this work pointed out themes that are to be researched: the identity of the author and the occurrence of the text.

KEYWORDS: *God's will, deus ex machina, narrationes, supernatural, Obsidio Iadrensis*

Дијалектичкото единство на фантастичкото и реалистичкото во прозата на Славко Јаневски – пат кон исконските темели на духовниот идентитет

Дијалектичкото единство на фантастичкото и реалистичкото во прозата на Славко Јаневски е пат кон исконските темели на духовниот идентитет. Извирајќи од митскиот симболизам, тоа претставува клуч за расветлувањето на митолошката борба помеѓу доброто и злото – еден од постојаните мотиви во неговата проза (Манев 1999: 28). Тоа е слика на светот во кој живеат „чудотворците“, „тврдоглавите“ маченици, „свездочатците“, „споулавениците“ и „голтачите на иднината“ (Јаневски), на библиската планета Кукулино – папок на Универзумот и „згусната метафора на Македонија“ (Урошевиќ, цит. според Манев 1999: 21). Сведоштво за „бесилните робови на разумот“, кои преку „живите“ преданија го воспоставуваат мостот кон воскресението на супстанцијата на духовниот идентитет. Целта на трудот е апликацијата на митските и историските симболи (од имагинарните романи на Јаневски) во откривањето на апокалиптичната визија за историјата-„симулакрум“, која го исфрла човекот на маргините на постоењето. Во истражувањето се користат методите на анализата, синтезата, дијалектичкиот и херменевтичкиот метод. Резултатите покажуваат: духовниот идентитет кој се остварува во границите на историјата-„симулакрум“ претставува аберација на Свеста, скаменет лик во кој човекот е без корен – „мандрагора“ (Јаневски 1989/90 (d): 84). Во трудот како идејна позадина се јавуваат спротивставените, но комплементарни визии – за „крајот на историјата“ (Берђајев 1989; Милошевиќ 2005) на философите Николај Берѓаев и Никола Милошевиќ. Во заклучокот се отклучуваат перспективите кон „Историјата како најдлабока духовна реалност“ (Берђајев 1989) – Стварност: супстанцијата на духовниот идентитет може да се врати во матицата на настаните – надвор од границите на историјата-„симулакрум“, само преку искоренувањето на светското зло!

Клучни зборови: *историја-„симулакрум“, Историја – Стварност, супстанцијата на духовен идентитет*

Вовед

Творештвото на Славко Јаневски претставува трајно сведоштво за македонското траење и истражување под ѕвездите. Со други зборови, духовните портрети и философски профили на Николај Берѓаев и Никола Милошевиќ согледани на нов начин како скапоцен прилог кон идеографијата на творештвото на Славко Јаневски го создаваат трајното сведоштво не само за македонското и балканското траење и истражување под ѕвездите, туку и за Биднината на духовната егзистенција на човекот. Смеслата на овој труд е да навлезе во длабочините на философската позадина во толкувањето на Биднината¹ – како квинтесенција на прозата на Јаневски, од аспектите на философското творештво на Николај Берѓаев и Никола Милошевиќ. Како духовна нишка, во нивното философско творештво се провлекува идејата за „крајот на историјата“ (Берѓаев 1989; Милошевиќ 2005). Нивните философски ставови битно се спротивставени, но, истовремено тие се комплементарни и се соединуваат во синергија. Аспектите кои произлегуваат од кохерентната поврзаност на философското творештво на Берѓаев и Милошевиќ, фрлаат нова светлина во фокусот на разбирањето и толкувањето на философската позадина на прозното творештво на Славко Јаневски. Од ова произлегува главниот истражувачки проблем на оваа статија. Главната теза на овој труд се темели на тврдењето дека потрагата по исконските темели на духовниот идентитет² на човекот претставува творечки чин на Биднината: тој ја симболизира „смеслата на творештвото“ (Берѓаев 2009) како естетичка игра или квинтесенција на духовното со која се искоренува светското зло и се создава нова ера на култура во свет кој е ослободен од злото. „Искоренувањето на злото и создавањето на свет ослободен од злото“ како духовна константа во философското творештво на Никола

¹ Терминот „Биднина“ во овој труд го означува човековиот стремеж за апсолутна трансценденција на тривијалната егзистенција преку „смеслата на творештвото“ (Берѓаев 2009) како отстапување од светот и ослободување од тежината на светот. Значењето на терминот Биднина во овој текст се протега од онаа страна на бинарната опозиција постоење – непостоење. Поточно, Биднината овде значи постоење во благосостојба на духот – симболички јазол на духот во кој воскреснува „духовниот идентитет“ на човекот. „Биднината“ е клучот кој ја отвора вратата кон философската позадина на творештвото на Славко Јаневски.

² Со терминот „духовен идентитет“ во овој труд се означува продолжената егзистенција во Вечноста, во која душата се знае себеси транстемпорално. Во таа смисла духовниот идентитет е коренот на духовната егзистенција на човекот надвор од тековите на цивилизацијата. Тој е изворот од кој настанува Играта – квинтесенцијата на духовното. Затоа Играта е пат кон исконските темели на духовниот идентитет. Творештвото на Славко Јаневски во одредена смисла како Игра – војна на Доброто (Светлината) и злото (темнината) е пат кон исконските темели на духовниот идентитет.

Милошевиќ (Милошевиќ 2005), претставува завршна идејна точка во овој труд применета на аспектите на прозното творештво на Јаневски, која од етичка перспектива се наметнува како нешто што е неопходно за воскресението на супстанцијата на духовниот идентитет на човештвото во егзистенцијалните милениуми на неговата Голгота.

Молитвата на бессилните робови на разумот: воведение во архитектониката на сонот за Иднината-Биднината

Балканска почва. Во нејзиниот стожер: мала и непозната библиска планета Кукулино – папок на Универзумот и „згусната метафора на Македонија“ (Урошевиќ, цит. според Манев 1999: 21). Настан: раѓањето на Смртта. Раѓање на апокалиптичната визија за историјата-„симулакрум“³: раѓање на Животот! Луѓето ја создаваат философијата на Животот во која тие се вестители: тие ја претскажуваат Иднината во псалмите за „човекот-победител“ (Јаневски 1989/90(d): 172). Навидум како да се движат кон нејасна цел и како да наликуваат на урнатици без име. Вовлечени се во игра што ги споулавува! Веруваат дека се вовлечени во опасна игра во која тие како да наликуваат на сенки кои се движат кон нејасна цел, во потрага по својот идентитет. Во чинодејствијата како да остануваат неподвижни и неми. Но, тие се навидум „призраци“ кои се раѓаат од сопствената Смрт.

Во сведоштвото од длабочините на минатото: времето е скаменето на патеката на неизвесноста и го има изгубено своето значење. Како да ѝ се избега на врвицата на неизвесноста во чиј хоризонт лежи сегашноста, достапна на „бесилните робови на разумот“? Кукулинците биле луѓе без сон и без желби! Одминувајќи по нејасните врвици на иднината, „луѓето – стаорци“, „чудотворците“, „тврдоглавите“ маченици, „свездочатците“, „споулавениците“ и „голтачите на иднината“ (Јаневски), се хранеле со

³ Терминот историја-„симулакрум“ во овој труд ги означува негативните тенденции на светската историја на „паднатото“ човештво, која се одвива во стрмните текови на цивилизацијата и која се темели на симулакрумите на социолошката свест – историските „настани“ и „сведоштва“ кои како метанаративи се шират во општеството поробувајќи ја свеста на поединецот. Тие се општествени конструкции или изобличени копии на реалноста што воопшто не се случиле, а во кои Вистината е искривена во најголем степен. Терминот историја-„симулакрум“ во овој труд ја нема Бодријаровата смисла од неговата концепција на симулакрумот. Овде терминот реферира на раѓањето на новиот принцип на Надежта и Смеслата во визијата за „крајот на историјата“ преку создавањето на новата духовна заедница надвор од границите на историјата-„симулакрум“ и возвишувањето на свеста на поединецот. Затоа смеслата на овој термин во трудот е многу поблиска до Ничевиот концепт на симулакрумот од делото „Самракот на идолиите“ – како пат или предизвик за промена на прифатените идеали и морални норми (Nietzsche 1997: 38).

соништата. Биле затворени во куполата на својата осаменост. Некои од нив буричкале по буништето на секојдневието за да се закинат со бисер на проодна слава. Вечна борба за слава проследена со јазви и безимени гробови. Борба, но отсуство на свест за припадноста кон определена страна:

„Така Кукулино, уже славјанско, станало стојбиште на племето Берзи [...] да `рти и да гние, да живее под сенката на смртта, да гровта и да пее, да сонува рај и да создава и да му создаваат пекол. Луѓето на Кукулино немале своја корона; имале секакви кесари [...] И Кукулинците, и тие му ги глодале коските на братот свој аште имале брат и кога имале заби. Но и нив ги глодале“ (Јаневски 1989/90 (с): 8–9).

Кошмарите им го усвитувале разумот и тие како да му бегале на животот. Вистината останувала како талог на дно од сад, а тие биле изгубени во луѓите на човечките недоразбирања. Со мачно сладострастие го загризувале сочниот плод на животот со ситост на животното кое не се откажува од својот залак, но сето тоа бил настан што се случувал под непроменливата и постојана сенка на смртта. Иако нивните животи биле мувлосани – па достатен им бил навилец сено и корка леб, сепак, луѓето биле влечени како со невидливи нишки на магија кон Иднината-Утрешнината, не губејќи ја верата во себе – верата во човечката сила:

„А и ти, кој и да си, не ископувај ми ги коските и не сиркај през мојата гола плешка за да си ја видиш судбината. Соземи се, не чекај поспештвение. Сам си. Бори се или умри [...] Предвидувам: птицата на воспоминанијата ќе таложи седало во разлистениот стеблук. Стори го тоа – убиј ја, доколку сфатиш дека немаш судбина. Запомни, кој и да си, утре загледан во славописанието ми: му го избришат ли минатото, Кукулино ќе нема иднина. Запомни: судбината е иднина“ (Јаневски 1989/90 (с): 7).

Отворање на перспективите кон Иднината: својата вредност луѓето ја пронаоѓаат во утехата на преданијата преку кои чувствуваат дека ним им се достапни тајните пред кои се онемува. Кукулинците се пленици на соништата кои со молитвата на Сонот го ослободуваат сознанието и ги свртуваат очите кон Вистината. Нивниот Сон е ослободување од вистината на илузијата – дел од дејствителноста. Нивното сознание се возвишува за да биде сведетел на мигновенијата во кои нивните имиња ќе воскреснат од пепелта на заборавот. Преданијата го ослободуваат нивниот разум од неизвесноста на сегашноста и го возвишуваат во пределите на Слободата. Нивните души – облечени во рувото на преданијата, на таинствен начин ја оставаат зад себе човечката лушпа на очајот и покорноста кон судбината.

Тие се непокорни пред проклетството на судбината! Во деновите што наликуваат на закопна поворка, луѓето се борат да не бидат одвлечени во заточеништвото на историската свест која наликува на „симулакрум“. Го следат ритамот на непокорноста на крвта во своите дамари: тие не се голаци и покорници кои немаат судбина. Со силата на волјата го создаваат Сонот и го воскреснуваат својот идентитет, целосно будни од вистината на илузијата.

Се возобновува циклусот на деветте Керубинови векови. Керубин, Исусот на Кукулино како вечно вљубен „чудотворец“ (Јаневски 1993) со песна ја прераскажува судбината на својот народ и ја навестува опасноста од најголемата закана која ги демне во потрагата по „грумка злато со големина и облик на човечка черупка“ (Јаневски 1989/90 (b): 9). Полека согорува човечкиот дух на кладата на историјата во светот на „безимените роботи (андроиди)“ (Јаневски 1989/90 (b): 442). Дали тоа е вистина или чин на самоизмама во реалноста на илузијата на историската свест и културната меморија? Тоа е борба за Вистината – против вистината на илузијата на историската свест во која народите во светот сè уште веруваат: дали историјата со сите свои заблуди, е сведоштво и богата ризница на нашата културна меморија – клучен белег на нашиот идентитет? Тоа е Вистина, но само ако под историја се подразбира „Историјата како извор на внатрешната духовна реалност“ (Берџајев 1989) – Стварност.

Се буди внатрешниот подвиг на Свеста како борба против истребувачкиот поток на времето во душите на „легионите на глувите“, додека на политичката сцена на светот: народите го воскреснуваат духот на својата историја од „симулакрумите“ на историската свест во театарот на општеството. Во матичната книга на времето „епот за андронидите“ (Јаневски 1989/90 (b): 439) завршува како ехо кое „легионите на глувите“ не можат да го слушнат. Се буди копнежот за воскресението на супстанцијата на духовниот идентитет во нивните души. Молитва за спасение. Се обраќаат до нивните тела. Спијат во постелата на преданијата осветлени од мудроста – Светлината на она што е најсуштествено за опстанокот: здравиот сон – сонот на визионерските проекции на Иднината! Нивните тела се одвоени, но поврзани... Тие наликуваат на дрво на Животот кое е разгрането, силно и долговечно и тежнее кон нови посовршени облици на Свеста. Молитва за преображение. Се обраќаат до нивните души. Се обидуваат да излезат од пештерата на самотијата и да направат од светот колевка во која идните поколенија ќе бидат заштитени со амулетот на будноста во постапките. Тоа го прават за да бидат „отсутни“ со своето „присуство“ во историските мигови: за да го зачуваат идентитетот за Вечноста. Тие се навидум „неспособни“ да се носат со различните, а сепак сосема исти и повторливи историски случувања, кои ги затвораат во еден круг на самоизолација со неподвижно време во себеси. Историските науки вршат реконструкција на минатите дејствија. Тие најчесто врз база

на претпоставки ги креираат вистините за народите во светот. Историјата најчесто ја обликува културната меморија. Во толкувањето на историските факти се вклучени покрај останатото, и личните и колективните предрасуди. Историјата одново и одново се пишува врз урнатините на она што можеби и не се случило. На тој начин ние стануваме свесни дека историјата манипулира со информациите и „лепи етикети“. Таа ја создава историската „смисла“ во согласност со културните конвенции на времето. Националните идентитети во реалноста на историјата-„симулакрум“ се затворени во границите на само национално условените перспективи. Во таа смисла делотворен лек за современата култура претставува играта на културните идентитети „од онаа страна на сите само национално условени перспективи“ (Nietzsche 2004: 14). За таа цел потребно е да ги трансцендираме просторот и времето како општествено-културолошки конструкции. Преку нив општеството ја остварува својата тенденција да креира вештачки ред. Општеството на тој начин го претвора духовниот идентитет на човекот во аберација на свеста. Потребно е да избегаеме од илузијата на времето – од илузијата на современата бајка создадена врз метанаративите на општеството. Само на тој начин можеме да ја спасиме својата духовна егзистенција! Спасот за духовната егзистенција не е политиката, туку „поетиката на културната меморија“ (Маркоска 2014: 18). Таа претставува апсолутна трансценденција на нормативноста на современата култура. Бунт против стрмните текови на културната политика во кои се губи суштината на духовниот идентитет на современиот човек. Ослободување на Свеста на човекот во Иднината од заробеноста во занданата на политиката на културната меморија.

Се буди Свеста во редовите на „легионите на глумите“! Во нивните срца се навестува доаѓањето на големите Чуда. „Чудотворците“ (Јаневски 1993) во концентричните кругови на траењето/страдањето создаваат хроника на темелите на преданијата. Се надраснуваат себеси совладувајќи го времето – на чекор пред него. Во апокалиптичната визија тие се Дух со име Вечност. Силен бедем во средбата со богатството на светот – како илузија и проклетство. Не се живи покорници – ниту мртви бунтовници! Не го сфаќаат наполно повикот со сила да се урива насилието: чекорат по патот на остварувањето на идеалот на писменоста и културата. Во светот во кој владее мрачната игра на злото и безименоста, нивната левантинска философија го менува духовниот портрет на светот со Светлината – мудроста која извира од преданијата:

„Таква, со преданија во себе и за себе, била Модра Спила. Таква била и таква е Македонија. Таков бил и таков ќе е сиот Балкан, тој дел на европскиот рај и европскиот пекол, колекција на изгубени гробови и гроб на обновени колекции, во миговите кога се отворале пупките на надежите, свадбарски распеан и, во миговите на многуте драми, со мртви песни и пцости во закланото грло“ (Јаневски 1989/90 (b): 382).

Возвишените левантински философи ја прават непостоечка граничната линија помеѓу преданијата и историската смисла. Нивната философија е бунт против стрмните текови на културната политика. Левантинската философија е мост кон Биднината! Левантинската свест не е свест за анихилација на минатото и иднината. Супстанцијата на духовниот идентитет не воскреснува со анихилацијата на минатото и иднината, туку преку синергијата со сегашноста во трансемпоралниот јазол на вечноста. Левантинската свест е самосвест за она што е погубно во „погубните“ (Малуф 2001) – калцифицирани идентитети, во кои душата не се знае себеси трансемпорално. Слика за суштината на левантинската философија како најблагородна супстанција исткаена од двете предива – љубовта и мудроста: левантинските философи со возвишеноста на духот во своите мисли го ставаат Човекот над верите и расите и ја соопштуваат болката на секој човек, на цела една епоха и на сите епохи што изминале (Јаневски 1989/90 (e): 271). Левантинската философија претставува одбрамбен штит од сеопштата амнезија, во моментите кога телото ќе се распадне, а душата во која болката исчезнала ќе го започне своето патување кон Изворот:

„Оној кој љуби, не е мудрец; оној кој е мудрец, тој не љуби. Филозофот е оној кој ја знае оваа аксиома, но кој неа не ја прифаќа, ниту со неа се помирува. Тој го прави спојот на љубовта и мудроста возможен и тоа така што остварувањето на таа можност ја промовира во сопствена судбина и животна определување. Филозофот е вљубеник, но со самосвест. Неговата мудрост е и онаа која копнее, но и мудрост која е разбирање на копнежот, бескрајна стрпливост да се истрајува во состојба на неисполнетост. Така, филозофијата е исткајување на сонот и сенката, две предива без кои животот нема контекст“ (Муџиќ 1995: 11).

Во неа се остварува највисоката синергија помеѓу љубовта и мудроста. Таа е мост кон духовната супстанција на идентитетот – мост кон одбраната на хуманизмот и човековото достоинство:

„Мост кон утрешнината. Способност да се разобличат многубројните метаморфози на злото – крвавите идеолошки матрици кои ја кројат судбината на Балканскиот човек и го заробиле неговиот ум во стапицата на илузорната претстава на времето – на неговата историска категоризација на минато, сегашност и иднина. Фатен во стапицата на временската категоризација на историското минато. Заробен во пештерата на културната меморија – како конструкција на културолошката свест. Единствен излез: хуманизмот – човековиот напор да се освои идеалното и апсолутното. Напор да се пронајде вистинскиот пат... Левантинскиот човек лебди во просторот меѓу

сонот и јавето. Повик на дивината – повик да се освои слободата и да се започне да се живее сонот“ (Реревска и Ѓокиќ 2015: 118–119).

Во левантинската философија се случува материјализација на Сонот во реалните димензии на Стварноста: сублимација на материјата преку Сонот – мост кон духовна супстанција на идентитетот. Се премостува јазот помеѓу историската реалност и стремежот кон апсолутното и идеалното. Левантинскиот човек жонглира како акробат на јажето оптегнато помеѓу реалноста на историската смисла и Сонот на визионерските проекции на Иднината. Со својата волја и храброст тој се осмелува да го оствари Сонот – Биднината! Токму тоа е сонот за воскресението на Философската Реч од пепелта на историјата-„симулакрум“. Философската Реч е пат кон воскресението на супстанцијата на духовниот идентитет. Таа е заштита од сеопштата амнезија на постоењето. Во медиумот на Философската Реч се создава архитектониката на Сонот за Иднината-Биднината. Во неа се случува како Настан: борбата помеѓу доброто и злото.

Фантастичкото и реалистичкото во прозата на Славко Јаневски: создавање на темелите на духовниот идентитет од длабочините на митската симболика

Дијалектичкото единство помеѓу фантастичкото и реалистичкото во прозното творештво на Славко Јаневски претставува клуч за расветлувањето на митолошката борба помеѓу доброто и злото. Борбата меѓу Доброто (Светлината) и злото (темнината) се јавува како „еден од постојаните мотиви во прозата на Славко Јаневски“ (Манев, 1999: 28). Злото е вечно и неискоренливо, но доброто кое тивко тлее во позадината на историската сцена на светот (на која безмилосно владее играта на злото), доаѓа полека и сигурно на гулабови нозе, заштитено во бедемот на магијата на живототворната моќ која извира од преданијата:

„Злото како близнак го има злото. Само ли е, бара и наоѓа придружник, ископува ново зло од камен и од човечко сознание, едно или две или стотина. Сите заедно знаат и умеат само едно – да го оскрбат, да го обесправат, да го сотрат човекот, само него и она што е негово [...] Злото само на тврдината како да не удира [...] Тврдината надживеала многу и секакви поколенија, била и останала сведетел на човечки неволи и тегоби, на скрб и јад, секогаш, и сега, оградена со невидлива и пак непробојна магија“ (Јаневски 1989/90 (с): 64–65).

Во неговите романи во кои суверено владее моќта на уметничката имагинација, Јаневски непрекинато ја доградува сложената слика на

Македонија како стожер на светот: целиот уметнички материјал е ставен во службата на таквата идеја. Битието – светот фундаментално се осмислува преку клучната спрега помеѓу мечтата и јазикот – кои го создаваат архетипското чувство на реалноста и сонот, односно на историјата и митот, оживеано преку моќта и убавината на јазикот. Историјата и фантастиката создаваат хибридна приказна. Хибридите помеѓу историското и митското во имагинарните романи на Славко Јаневски, во кој се вкрстуваат знаците на животот и смртта, ја создава симболичната визија на Историјата која ги изразува пошироките општествени и егзистенцијални простори сведени во крајна линија на универзалниот (вселенски) простор, во која е инкорпорирано сето она што е трајно односно есенцијата на постоењето. Времето во неговите имагинарни романи има длабока – метафизичка димензија исфрлена од контекстот на временските категоризации на минатото, сегашноста и иднината. Тоа е инхерентно поврзано со паметењето како делотворен лек против смртоносното начело на времето. Паметењето триумфира како вечно онтолошко начело (на духот на вечноста) над минливоста и злото:

„Во самата наша историска стварност, во самиот живот, во ова лошо, раскинато време, во кое минатото изгледа како исчезнато, а иднината сè уште не се појавила, ние сме затворени во мигновението на сомнителното сегашно време, па се прашуваме какво начело и каква сила води борба со смртосниот карактер на времето [...] Паметењето е тоа начело кое води непрекинатата борба со смртоносното начело на времето. Паметењето е борба со смртоносната власт на времето во име на вечноста [...] Во нашето лошо расцепкано време минатото живее само преку паметењето. Историското паметење е најголема манифестација на духот на вечноста во нашата временска стварност“ (Берђајев 1989: 80).

Но, луѓето се затворени во вериги од сенки и тие му се покорни на времето. Во таа смисла Славко Јаневски за времето вели дека тоа е „полжав“ (Јаневски 1989/90 (b): 287). Времето е бавно. Не тече: „Времето кучешки збивало од исцрпеност. Но, се извлекувало себеси од себе – вечност е што не се кине и не се ближи кон својот крај: миг, час, денови, вечен почеток, вечни текови, вечна бесконечност“ (Јаневски 1989/90 (b): 44). Тоа е само едната – површинската страна на неговиот симболизам за времето. Времето „полжав“ во својата сеопфатна лушпа, во која секое мигновение е вечност, ја крие тајната на битието. Во суштина како метафора – поетска слика создадена со неговата уметничка и философска имагинација, тоа е симбол преку кој се претставува постојаноста на Битието низ нестабилноста на промените, во кои животните форми еволуираат – се појавуваат и исчезнуваат (преку смртта и повторното раѓање). Сето тоа ја потврдува

идејата за постоењето на злото во времето. Темата за вечното враќање потврдува дека злото сепак има метафизичка димензија (која говори дека тоа не е од овој свет). Тоа е навидум постојано и неискоренливо: „Од ден во ден расте скрб: човекот стана победител над злото, но злото е стоклуна врана што ќе се изведе од своја спеленост, никој да не предвиди кога и со какво обличие“ (Јаневски 1989/90 (d): 177). Во сите овие животни луњи, и покрај постојаноста и неискоренливоста на злото, човекот на крајот од темниот тунел го пронаоѓа изворот на Светлината.

Егзистенцијалната симболика на митската и историската структура на светот говори за несреќата на човекот во историјата и претставува цврсто сведоштво дека историјата е несреќа. Во неговите романи јунаците ја претчувствуваат непогрешливата апокалиптична развиореност на суштината на историската смисла која владее во позадината на светот, после која следувала гибелта: „Пророците претскажуваат па ако биде, а јас сум грешник, но сега не грешам. Името може да ми биде Претсказание“ (Јаневски 1989/90 (d): 13). Во романот „Легионите на Свети Адофонис“ Славко Јаневски раскажува за наездата на стаорците како метафорична слика за злото кое го нападнало Кукулино:

„Упокои се, душо, ќе почне гибел и ќе слави пеколот во чест на пропаста човекова, најпрвин зде, во Кукулино, во Љубанци, во Бразда, во Побожје, потем и во неспомнатите села и градови од море до море, од кесарство до кесарство, полека да се нурне во матна забитост словото живот и името човеково, и коварноста и благодушието, и сè – болката, сонот, искушението, надежите. След тоа времето ќе е мртво и иднината ќе е пустош без плач и без смеа, без живи и без призраци. Ќе почне, и скончанието со нешто почнува“ (Јаневски 1989/90 (d): 77).

Тука Славко Јаневски создава апокалиптична визија за историјата-„симулакрум“. Таа го исфрла човекот на периферијата (на маргините) на постоењето и во неа се наоѓаат корените на злото на неговата духовна егзистенција. Неговиот духовен идентитет кој се остварува во границите на историјата-„симулакрум“ претставува калцифициран – скаменет лик во кој човекот е без корен – „мандрагора со нозе на човечец место корен, растение што пишти кога ќе се искорне од земја“ (Јаневски 1989/90 (d): 84). Луѓето кои порано живуркале под знамето на злото и смртта, денес се безимени.

Јаневски на сето она што се случува му дава димензија на надвременско и апокалиптично. Оваа негова основна уметничка тенденција заедно со трансформацијата на профаното во сакрално, му помага да создаде визија за драмата на човекот во времето, која ја открива големината на човековото страдање во остварувањето на повисоката смисла на животот.

Во неговата визија за човекот, кој длаби во длабочините на самото постоење – во архетипските слики на времето и просторот, клучот за победата над силите на злото лежи во клучниот пресврт на историјата-„симулакрум“ во „Историја како најдлабока духовна реалност“ (Берѓајев 1989) – Стварност. Создавање на визија за Иднината-Биднината: наездата на злото ги зближува луѓето да си помагаат едни со други и со заеднички сили да се борат против злото, па на тој начин „човекот-победител“ (Јаневски 1989/90 (d): 172) успева да ги порази злокобните сили и да извојува победа над нив, издигнувајќи се над злото со силата на молитвата. Слика за остварувањето на визијата во која човекот успева да извојува победа над историјата-„симулакрум“ и да ја ослободи својата свест од аберациите. Тоа е визија за „крајот на историјата“ за која говори истакнатиот руски мислител Николај Берѓаев:

„Историјата е, всушност, пат за оној свет – и во тоа е нејзината религиозна содржина. Но, во внатрешноста на историјата не може да се случи некаква апсолутно совршена состојба и задачата на историјата може да се реши само надвор од нејзините граници [...] кога почнува да ја чувствува безизлезноста на кругот на историјата, човештвото тогаш почнува да доаѓа до спознание дека единствено трансцендентниот излез ја прави историјата решлива [...] За да може да се реши задачата на историјата која е неразделиво поврзана со природата на времето, потребно е целата перспектива на историјата да ја свртиме кон внатрешноста и преку обидот таа да се реши преку завршувањето на времето, треба да се премине на нејзиното решение низ излезот преку границите на историјата, низ излезот на историјата во надисторијата, пуштајќи ги во затворениот круг на историјата надисториските сили, т.е. новиот ноуменален небесен настан во овоземното и феноменално, – идната појава на Христос. Основната идеја кон која се движи метафизиката на историјата и која е, воедно со тоа и претпоставка на метафизиката на историјата, е идејата за неизбежниот крај на историјата“ (Берѓајев 1989: 215–216).

Човекот се движи во кругови – потесни и потесни како можна жртва (жива цел) привлекувана од загатката на историската „смила“ во нежната и смртоносна мрежа на „пајакот“ – историјата-„симулакрум“. Единствениот излез за човекот од круговите на смртоносното тркало на историјата-„симулакрум“ е: „смилата на творештвото“ (Берѓаев 2009). Творештвото значи раскинување на оковите на поробеноста на човекот од светот, во творечката екстаза преку која се надминува неопходноста од светот и границата на овој свет (Берѓаев 2009: 171). Творештвото значи победа над тежината на светот преку опитот на дрзновението, а не преку опитот на аскетската послушност! Од „смилата на творештвото“

(Берѓаев 2009) воскреснува супстанцијата на духовниот идентитет. Човекот преку „смыслата на творештвото“ (Берѓаев 2009) се бори против злото и ја создава „супстанцијата на коските“ (Јаневски 1989/90 (b): 23) односно духовниот идентитет (како игра на културните идентитети). Во разоткривањето на суштината на моралната криза, присутна во сите историски епохи, творештвото го ослободува човекот од остатоците на хетерономниот морал – како маска зад која се скриваат различните метаморфози на злото:

„Во што е суштината на моралната криза? Суштината е пред сè во револуционерниот премин од свеста за која моралот е послушание на средно-општиот закон кон свеста за која моралот е творечка задача на индивидуалноста. Тоа е ослободување од остатоците на хетерономниот морал. Општозадолжителниот морал на законот бил само изобличување на злото и гревот и изедначување на сите во злото и гревот. Законот треба да биде исполнет, т.е. треба да не се прави зло, да се ослободи човек од гревот. Во тоа надминување нема ништо индивидуално и творечко. Но, виша задача на човекот е творештвото на новиот живот. Творештвото на новиот живот поминува преку тајната на индивидуалноста. Творечкиот морал не е исполнување на законот, таа е откровение на човекот“ (Берѓаев 2009: 280–281).

Дијалектичкото единство на фантастичкото и реалистичкото во прозата на Јаневски како огледало на длабоката смисловна димензија на творештвото, е пат кон исконските темели на духовниот идентитет, надвор од границите на историјата, каде се слави постоењето на Човекот преку Настанот – „крајот на историјата“ (Берѓаев 1989; Милошевиќ 2005). Создавање на „молитвата или обврската на возвишените“ (Јаневски 1989/90 (b): 448): „И потоа ќе се надраснам себеси и ќе ја исполнам загатливоста на бескрајот. Ќе бидам дух што за вечен оган им ја подарил плотта на ѕвездите. Ќе го совладам времето и на чекор ќе сум пред него. Името ќе ми е вечност“ (Јаневски 1989/90 (b): 448). Во историските мигновенија се будела нивната заспана мудрост од колективната на преданијата, како сфаќање дека сето зло произлегува од тоа што луѓето со различните вери се без вистински челник! Со визија за Иднината-Утрешнината, станувале свесни дека светот неизбежно мора да се промени, но не знаеле како... Одговорот го дава еминентниот српски мислител Никола Милошевиќ во неговата „философија на диференцијата“ – како Визија за „крајот на историјата“, која во одредени аспекти е спротивставена на Визијата на Николај Берѓаев: „[...] тој нов свет мора да биде од корен ослободен од секое зло [...] Токму поради тоа што злото мора да биде укинато за да заврши [...] историјата и на тој начин да ја добие својата вистинска

смисла, слободата на човекот повеќе не е слобода на изборот помеѓу доброто и злото, туку слобода на создавање, на теургија чиј носител е самиот човек“ (Милошевиќ 2005: 237). Милошевиќ се спротивставува на Визијата на Берѓаев во која злото и покрај тоа што е небитие, претставува голема и моќна сила и има позитивна смисла во овој свет (Милошевиќ 2005: 232). Никола Милошевиќ испраќа апел за одбрана на атрибутот на Божествената Семоќ: злото треба целосно да се искорени од овој свет! Синергија на спротивставените – но, сепак комплементарни решенија на Николај Берѓаев и Никола Милошевиќ („за крајот на историјата“) во заедничкото решение, кое претставува егзистенцијална детерминанта на структурата на митската Свест: искоренување на злото од почвата на современата култура, „крај на историјата“ и отворање на перспективите кон „Историјата како внатрешна духовна реалност“ – Стварност преку „смислата на творештвото“. Творештво на духовниот идентитет од перспективите на „крајот на историјата“ во егзистенцијалните простори на Кукулино како „Центар на Светот“ – „Центар на Македонија“ (Манев 1999.: 21): барајќи го сопствениот пат низ темните лавиринти на светот во кој владее безмилосната игра на злото, „чудотворците“ (Јаневски 1993: 46) непоколебливо со силата на Молитвата му се спротивставуваат на злото, осветлувајќи го просторот околу себе за другите духовни патници. Тие се духовна константа за создавањето на друг – поинаков свет во апокалиптичната визија за „крајот на историјата“. Смислата на историјата е во нејзиниот крај – во целосното искоренување на севкупното зло!

Реафазијата – новата стварност од реалноста и фантазијата: збогатувањето на разумот на споулавноста со нови димензии и крајот на историјата-„симулакрум“

Во лавиринтот на Кукулинската хроника се случува настанот – крајот на историјата-„симулакрум“. Тоа е Настан на возвишување на свеста во сферите на егзистенцијалното време: „Во ненапишаната хроника на непостоечката селска библиичка, и најпелтечавите приказки претставувале дел на човечката историја. Историја? Не ли е тоа она што не се случило а соопштено е како да се случило“ (Јаневски 1993: 85)? Во пространата уметничка визија се напуштаат границите на психолошкото и историското време. Надвор од границите на времето, во срцето на светот – на почвата на Македонија, се раѓа духовниот идентитет од магијата на преданијата, кои ги обновуваат животните сокови во допир со фолклорот.

На повидок: раѓањето на „реафазијата“ (Ивановиќ цит. според Јаневски 1993: 221) со значење на нова стварност – од реалноста и фантазијата, во чии темели е избришана границата помеѓу христијанските догми и паганското сфаќање на набожноста. „Реафазијата“ е новата стварност од

реалноста и фантазијата во која „разумот на споулавеноста“ ги проширува своите граници кон нови димензии. Во „реафазиијата“ се остварува смислата на историјата како поставување на темелите на духовниот идентитет. Историјата е „симулакрум“ што се создава на театарската сцена на светот – со своите тајни недостапен за „бездначјните“. Кукулинците се толпа на сонувачи, навидум „бездначјни“, но тие во нивните души ја кријат сеопфатната тајна на еволуцијата на планетата во виорот на логичностите и парадоксите. Двете митолошки категории – стравот и смеата за Кукулинците имаат иста вредност. Тие никогаш не забораваат во миговите на очајот и болката да си ја нахранат душата со преданија! Во нивните преданија суштината на злото е загатлива – на таинствен начин ги уништува спомените и мислите на човекот (Јаневски 1993: 9–10). „Човекот-победител“ (Јаневски 1989/90 (d): 172) постојано се бори против безименоста и злото на театарската сцена на историјата-„симулакрум“! Но, тој успева да ги пронајде бисерите на Вистината за темелите на духовниот идентитет во школката на „разумот на споулавеноста“. Во визијата на „бесилните робови на разумот“: вековниот човечки разум е фрлен во оган! Скаменетата солза на ослепениот македонски воин се претвора во бисер: воскреснува духовниот идентитет на „човекот-победител“ (Јаневски 1989/90 (d): 172) од бисерот на вистината. На патот кон воскресението на исконските темели на духовниот идентитет, збогатениот „разум на споулавеноста“ ја започнува потрагата по тајната на трансцендентното:

„За да бидат повеќе од она што се, луѓето се определуваат за некаков друг живот, оној од соништата, во кој, бесплотни, доживуваат чуда: во нов свет, ослободен од болки, од сиромаштија, од грижи, сè е само еден ден, вечен, во него и сакатите летаат мавтајки со здрави нозе. Човекот, без страв во себе, ги преживува и најголемите опасности. Во оној еден ден и самиот е вечен. Значи ли тоа дека вечноста трае додека трае сонот? [...] Споменатиот еден ден е бескрајна вселена во вселената на ноќта и може да се смета како ослободување од грев, од пороци. Потоа, по секоја победа над плотноста, доаѓа сонот, под знак на упокоение. Премиот од сон во мрак е кота околу која се простира зоната на вечното непостоење. Дали незавршениот сон прекинат со смртта е постоење на вечноста останува тајна на која никој од Кукулино не ѝ се доближил. Крајот на овие редови нека е почеток за сите што размислуваат: доколку стварноста му е спротивност на сонот, во што е нивното единство, каде им е почетната а каде завршната точка на допирот“ (Јаневски 1993: 91–92)?

Несомнено е дека корените на Стварноста се наоѓаат во сонот. Сонот е изворот од кој се создаваат реалните димензии на Стварноста. Навидум

изгледа дека реалноста му е спротивна на сонот, но тоа всушност е превез позади кој се затскрива вистинското лице на Стварноста, создадено како мрачен и мистериозен лавиринт кој во длабочини – повеќе ја сокрива отколку што ја открива тајната на Постоењето. Нишките на сонот привидно создаваат илузија во перспектива во реалните димензии на Стварноста, а всушност сонот е само пат или начин да се стигне по сигурни врвици до оние нејзини слоеви во кои е сокриено јадрото на постоењето. Во реалните димензии на Стварноста во кои се раѓа „разумот на споулавноста“ од волшебните нишки – нукулци на Сонот, се исцртува магискиот круг на неможното! Во таа смисла Сонот е огледало во кое „разумот на споулавноста“ – збогатен со нови димензии, го гледа она што е невидливо со аперцепцијата на „нормалниот“ разум, и успешно продира во пределите на нејасната и магличава иднина. „Разумот на споулавноста“ ја создава архитектониката на Сонот за Иднината-Биднината од финото предиво на Вечноста, па навидум може да се тврди дека Вечноста трае, додека трае Сонот! Но, смртта не значи премин од сонот во мрак – ката околу која се простира зоната на непостоењето. Смртта значи премин или мост кон нов Живот, во кој надежите за Сонот воскреснуваат од пепелта на заборавот и започнуваат да ја создаваат најпрефинетата супстанција на душата во медиумот на Вечноста. Вечноста трае, додека трае Сонот – само во една смисла: во смисла дека не треба да се престане да се сонува и да се остварува стремежот – да се започне да се живее Сонот. Да се создаваат визионерските проекции на Иднината врз темелите на Сонот – значи да се создава духовниот идентитет врз темелите на Стварноста. Возвишена задача на човекот – „смислата на творештвото“ (Берѓаев 2009), во исполнувањето на неговата мисија во овој живот: неговата борба против вистината на илузијата – со која се верува во привидот дека стварноста му е спротивна на сонот. Почетната точка на допирот помеѓу стварноста и сонот – вербата во остварувањето на визионерските проекции на Иднината-Биднината. Крајната точка на допирот – симболизмот на Смртта од која започнува раѓањето на новиот Живот.

Кукулинците – „бесилните робови на разумот“, сонувале вистински соништа надвор од сенката на профаното време! Сонот на Кукулинците бил отворање на перспективите кон Свеста како извојувана победа на Животот и ослободување на поробената свест од занданата на нетрајноста на телото. Нивниот Сон се ткаел како големо платно на разбојот на Универзумот создадено од нишките на преданијата. Биле верници: патувале низ земјата на преданијата со крилјата на своите соништа преку границите на времето и просторот. Стасувале до временските точки на Правремето. Во нивната свест никогаш не постоело двоумење каде е границата помеѓу Животот-Сон – кој како нестварен доаѓа од длабочините на Битието, и оној живот што се одвива во границите на тривијалната егзистенција и кој е зависен од човечките желби и намери. Преданијата станале дел од нивниот свет:

ги исполнувале со тага и со чувство дека можеби и самите се некакви актери во нивните приказни. И така преданијата станале нивна стварност, во која тие ги толкувале своите соништа и се обидувале да создадат од нив невидлив мост кон длабочините на Битието. Над нивните животи како Дамоклов меч била присутна постојаната закана – Сонот да се голтне себеси под власта на нагонот да се ништи, за да се биде:

„Од првата до последната меѓа на животот се стасува во неколку чекори. И пак на тој временски простор во кој колепката и гробот се еднододруго, две легла на една судбина, се оставаат зад себе и благоугодни дејанија и зла и несреќи. Сраженија болештини, јазви зимогрозици, суши, огнови, го нагривале и го лапале кукулинецот. Сега го нагривува, до коска ќе го соголи кукулинец. И соголената коска ќе е безимена, како што се уже безимени сите под черногорицава [...]“ (Јаневски 1989/90 (с): 43).

Заканата била само предзнак на смртта после која би требало да следува гибел:

„Се измачував ноќе и му го сонувал гробот. Се разбудував и не знаев што сум сонувал, а што сум доживувал: во самиците, зад оковани врати и со алки и синцири на сидовите, не гниеја измамници и поттикнувачи на чедоморие ниту ограбувачи и иноверци. Гниеше родот на мојот род“ (Јаневски 1989/90 (d): 53).

Но, крајот на историјата-„симулакрум“ во визионерските проекции на Иднината, го означува крајот на толкувањето на соништата: почеток на остварување на силниот стремеж да се живее Сонот! Пресоздавање на иднината во поинаква Иднина-Биднина. Претсказание за воскресението на супстанцијата на духовниот идентитет преку исполнувањето на внатрешниот подвиг на Свеста. Мост кон остварувањето на таа цел е „креативниот алтруизам“ на Питирим А. Сорокин, руски мислител и една од водечките фигури на американската социологија (Кернс 1993)⁴. „Креативниот алтруизам“ – новото алтруистичко ниво на свест (надсвесното ниво) е единствениот лек што би можел да создаде нова ера на култура за човечката раса во која човекот и културата ќе се реинтегрираат себеси преку неискжливата состојба на органска интеграција со општеството, космосот на природата и бесконечното како нагласена човекова цел (Сорокин, цит. според Кернс 1993: 405). Во таа

⁴ За „креативниот алтруизам“ на Питирим А. Сорокин пишува Грејс Кернс (Grace E. Cairns) во неговата студија „Филозофи на историјата (Средба меѓу Исток и Запад на планот на цикличните теории на историјата)“.

смисла според Грејс Кернс, за да се создадат темелите за појавата на новата културна епоха – ерата на „креативен алтруизам“ и за да се возвиши човековиот живот на натсвесно ниво:

„Слободата мора уште еднаш да биде разбрана во нејзината идеационална форма: внатрешна духовна слобода од која следи сета вистинска слобода. Духот мора уште еднаш да го победи месото и да го оживее човештвото. Животот мора да биде живеен со свест за единството, на духовно ниво, на сите луѓе“ (Кернс 1993: 404).

Балканска почва: времето се скаменува и запира... Судбината целосно е тајна. Злото е вечно и неискоренливо, а доброто со својата бледа трага на постоењето ја разгорува во духот надежта – искра на бунтот со која човекот го создава својот духовен идентитет со векови и за во иднина.

Претсказанието за воскресението на супстанцијата на духовниот идентитет во Иднината

Замор од талкањето по друмовите на цивилизацијата низ вековите на светската историја и почеток на потрагата по патиштата што водат кон исконските темели на духовниот идентитет:

„Треба ли [...] да кажам дека секогаш кога денешната цивилизација нè соочува со некој проблем, таа како некакво провидение ни дава и начин да го решиме тој проблем? [...] разновидноста е загрозена; како што некои видови што живееле милиони години згаснуваат пред наши очи, така многу култури кои успеале да се одржат стотици, милиони години, исто така можат да згаснат пред наши очи доколку не внимаваме на тоа [...] Зошто би биле помалку внимателни за разновидноста на човечките култури отколку за разновидноста на животинските или растителните видови? [...] И во поглед на природата и во поглед на културата, за нашата планета би било многу жално кога би имало само ‘корисни’ видови и некои кои би ни изгледале ‘украсни’ или кои би стекнале симболична вредност“ (Малуф 2001: 129–131).

Создавање на нулецот на претсказанието за воскресението на супстанцијата на духовниот идентитет во разбудената свест на „човекот-победител“ (Јаневски 1989/90 (d): 172):

„[...] битката за културна разновидност ќе ја добиеме кога ќе бидеме спремни да се мобилизираме, интелектуално, со чувства и материјално, во корист на некој јазик кој е пред исчезнување, со

исто убедување како кога сакаме да го спречиме истребувањето на пандата или на носорогот“ (Малуф 2001: 131).

Сепак, на патот кон исконските темели на духовниот идентитет, преданијата не допираат до срцата на оние кои не се обидуваат да ја одгатнат тајната на универзумот на човековото постоење, сместена зад границата на која лежат перспективите кон Слободата. Вистината со нејзината просветлувачка моќ која извира од преданијата, им го осветлува патот на оние кои настојуваат со целата волја да го променат својот животен пат и храбро да се соочат и да дојдат во судир со познатите и непознатите – таинствени сили на човековата духовност и психа, како и со општествено-социјалните услови и историски контексти кои ја моделираат неизбежно човековата судбина. Вистината е семе на Смртта како крај на животот кој се живеел во границите на перспективите на „нормалниот разум“ во цивилизациските текови. Вистината е семе на Смртта како почеток или мост кон Животот. Предизвик на Биднината преку кој се открива Стварноста.

Остварување на претсказанието за воскресението на супстанцијата на духовниот идентитет во Иднината. Духовниот идентитет може воскресне од „живата крв“ на преданијата – но, надвор од кафезот на цивилизацијата во медиумот на Слободната Мисла: загатка со која се занимава човештвото од самите почетоци на цивилизацијата. Единствената пречка на тој пат: рационалистичката конфигурација на свеста која ја негира живототворната моќ на митската симболика и го сместува митот во сенката на профаното време – исфрлајќи го на маргините на општеството.

Во визијата на Славко Јаневски за трагичната судбина на човештвото во медиумот на културата и културната политика која опстојува во мрачната сенка на историјата-„симулакрум“: целата историја на културите на човештвото е затворена во „урната на заборавот“ (Јаневски 1993: 175). Историјата на културите која постои како вистина на илузијата (во записите на историските хроники) се претвора во „прав на настаните“ – создаден од „раскинатите нишки на минатото“ (Јаневски 1993: 175). Свеста за сопствениот идентитет не се гради врз културните матрици создадени во монструозниот опит на историското сведоштво – во епруветата на историјата-„симулакрум“. Историското сведоштво е мрежа на испреплетени фрагменти на вистината на илузијата, која има тенденција да креира вештачки ред, уништувајќи ја (неосетно) низ вековите – нашата духовна егзистенција. Само Свеста за духовниот идентитет е „живата“ крв (пренесена преку медиумот на преданијата) како предизвик на Биднината, од кој може да воскресне духовниот идентитет! Како фрагменти на Бог, ние сме во потрага по „Аријаднината нишка“ за спасот на духовната егзистенција на човекот. Во рудокопот на Свеста – во атемпоралниот јазол на Вечноста, во кој се соединети сите временски димензии (минатото,

сегашноста и иднината), воскреснува духовниот идентитет како чекорење (со пресметана намера) кое го совладува времето.

Заклучок

Творештвото на Славко Јаневски како „жива стража на духот“ (Старделов 1987: 57), сведочи не само за Балканската Голгота – туку и за Голготата на родот на „паднатото“ човештво во егзистенцијалните милениуми на траење и опстојба. Во неговото творештво е присутна „алхемијата на можното и неможното“ (Ивановиќ 1988: 146), која се остварува преку врвната синтеза – синергија помеѓу поезијата, философијата, историјата и егзистенцијалната симболика на митот. Творештвото на Јаневски претставува одмор и починка за душата на современиот човек – од заморот кој го предизвикува цивилизацијата. Неговото творештво е „духовен меч“ кој се кове на наковалната на „Историјата како најдлабока духовна реалност“ (Берђајев 1989) – Стварност. На ниво на макрокосмосот тоа е симбол на цврстината на опстојбата на човекот во пустината на профаното време и на неговата потрага по „суштината на времето“ (Ivanović 1976: 70). На ниво на микрокосмосот, неговиот творечки амалгам претставува константен интелектуален напор да се одгатне севкупната сложеност на животот и да се извојува победа во битката против човековата осаменост во општеството омеѓено со мрачните граници на историјата-„симулакрум“. Во заклучокот се прави обид да се отклучи вратата кон воскресението на супстанцијата на духовниот идентитет како продолжена егзистенција во Вечноста, во која душата се знае себеси транстемпорално. Во архетипската имагинација на Јаневски се создава визијата за воскресението на супстанцијата на духовниот идентитет на „начин кој не води кон идеализација и поетизација на националните митови“ (Ivanović 1976: 43). Како модерен хроничар на „прометејството на човекот на македонското поднебје“ (Ivanović 1976: 44), паралелно со неговата песимистичка визија на животот, тој ја создава визијата за духовниот идентитет на човекот врз философијата на стоицизмот преку неговата поетика на истрајноста и опстојбата проткаена со духот на дејствителноста – активизмот. Во творечки дијалог со прозата на Славко Јаневски е создадено моќно сведоштво за цврстината на опстојбата на човекот низ милениумите на егзистенцијалната Голгота:

„Пренесена на етички план, оваа идеја зборува за непрекинатиот судир меѓу доброто и злото. Како изразит хуманист, Јаневски не се залажува со можноста за трајна победа на доброто над злото [...] тој смета дека е должност на човекот во сите времиња и околности да одржува рамнотежа меѓу доброто и злото. Тоа е најмногу што

може да се направи. Во средиштето на неговите етички определби е виталистичката девиза – да се прави и да се биде, а тоа е девиза на поголема или помала општествена група, на поширока етничка заедница и на човештвото во целост. Нагонското чувство на истрајувањето во најнеповолни услови е помогнато од низа свесни и несвесни сознанија за надминување на секое зло и насилство што води кон уништување на човекот и неговата слобода. Само со акција [...] може да се моделира светот“ (Ивановиќ 1988: 147).

Идејната позадина на прозното творештво на Славко Јаневски во синергија со спротивставените, но комплементарни визии – за „крајот на историјата“ (Берђајев 1989; Милошевиќ 2005) на философите Николај Берѓаев и Никола Милошевиќ, ги отвораат перспективите кон „Историјата како најдлабока духовна реалност“ (Берђајев 1989) – Стварност: супстанцијата на духовниот идентитет може да се врати во матицата на настаните – надвор од границите на историјата-„симулакрум“, само преку искоренувањето на светското зло!

Извори

- ЈАНЕВСКИ, Славко, Чекајќи чума,
Македонска книга, Скопје, 1989/90 (a).
ЈАНЕВСКИ, Славко, Девет Керубинови
векови, Македонска книга, Скопје,
1989/90 (b).
ЈАНЕВСКИ, Славко, Кучешко распетие,
Македонска книга, Скопје, 1989/90 (c).
ЈАНЕВСКИ, Славко, Легионите на Свети
Адофонис, Македонска книга, Скопје,
1989/90 (d).
ЈАНЕВСКИ, Славко, Тврдоглави,
Македонска книга, Скопје, 1989/90 (e).
ЈАНЕВСКИ, Славко, Чудотворци, Детска
радост, Скопје, 1993.

Литература

- БЕРЃАЈЕВ, Никола, Смисао историје,
Оглед филозофије човечје судбине, НИО
„Универзитетска ријеч“, Никшић, 1989.
БЕРЃАЕВ, А. Николај, Смыслата на
творештвото, Обид да се оправда
човекот, Кродо, Скопје, 2009.
IVANOVIĆ, Radimir, *Tumačenja savremenog
romana*, August Cesarec, Zagreb, 1976.
ИВАНОВИЌ, Радомир, Дијалог со делото,
Студии и огледи за македонската
книжевност, Наша книга, Скопје, 1988.
КЕРНС, Грејс, Филозофии на историјата,
Средба меѓу Исток и Запад на планот
на цикличните теории на историјата,
Култура, Скопје, 1993.
МАЛУФ, Амин, Погубни идентитети,
Матица Македонска, Скопје, 2001.

- МАНЕВ, Методи, Кукулино – центар
на светот, Дом на културата „Крсте
Мисирков“, Свети Николе, 1999.
МАРКОСКА, Марта, Култура и меморија,
Културолошки студии, Матица
Македонска, Скопје, 2014.
МИЛОШЕВИЌ, Никола, Нови
антрополошки есеи, Култура, Скопје,
2005.
МУХИЌ, Ферид, Јазикот на филозофијата,
Nobilissima substantia, Истражување од
филозофската методологија, Култура,
Скопје, 1995.
NIETZSCHE, Friedrich, *Ecce homo (How
one becomes what one is), The Antichrist (A
curse of Christianity)*, Algora Publishing,
New York, 2004.
NIETZSCHE, Friedrich, *Twilight of the Idols
(How to philosophize with the Hammer)*,
Cambridge, Indianapolis, 1997.
РЕРЕВСКА, Лилјана и Душица ЃОКИЌ,
„Човековото дело во творештвото на
Иво Андриќ – симбол на хуманизмот
и човековото достоинство – првата
основна вредност на будистичката
култура“, во: Меѓународен дијалог:
Исток – Запад (психологија, филозофија,
лингвистика, културологија и
образование), Меѓународен Центар за
Славјанска Просвета, Свети Николе,
2015, 2, бр. 3, стр. 118–121.
СТАРДЕЛОВ, Георги, Портрети и
профили, Прилог кон идеографијата на
современата македонска книжевност,
Мисла, Скопје, 1987.

DIALECTICAL UNITY OF THE FANTASTIC AND REALISTIC IN THE PROSE OF SLAVKO JANEVSKI – A PATH TO ORIGINAL FOUNDATIONS OF SPIRITUAL IDENTITY

Summary

Dialectical unity of the fantastic and realistic in the prose of Slavko Janevski is the path to original foundations of spiritual identity. Starting from mythical symbolism, it is the key to clarifying mythological struggle between good and evil – one of constant motives in his prose (Манев, 1999: 28). It is a picture of world in which live “miracle-makers”, “stubborn” martyrs, “star-readers”, “dementeders” and “swallowers of the future” (Janevski), on Biblical planet Kukulino – the navel of Universe and “condensed metaphor of Macedonia” (Урошевиќ, cit. according to Манев, 1999: 21). A Testimony of “powerless slaves of reason”, which through the “living” traditions establish the bridge to the resurrection of the substance of spiritual identity. The purpose of this paper is application of mythical and historical symbols (from imaginary novels of Janevski) in the discovery of apocalyptic vision of history-“simulacrum”, which throws the man on the margins of existence. In the research are used the methods of analysis, synthesis, dialectical and hermeneutical method. The results show: spiritual identity, which has been being realized within the boundaries of history-“simulacrum” is an aberration of consciousness – a petrified figure (image) in which the man is without root – “mandragor” (Janevski 1989/90 (d): 84). In the paper, as ideological background – are contradictory, but complementary visions – for the “end of history” (Берђајев 1989; Милошевиќ 2005) of philosophers Nicolai Bergjaev and Nikola Milosevic. In the conclusion, the perspectives for “History as the deepest spiritual reality” (Берђајев 1989) – Reality, are unlocked: the substance of spiritual identity could be returned to the mainstream of events – beyond the boundaries of history-“simulacrum”, only through the eradication of wordly evil!

KEYWORDS: *a substance of spiritual identity, History – Reality, history-“simulacrum”*

Функция фантастического в *Крокодиле* Достоевского

Незаконченная повесть Федора М. Достоевского *Крокодил*, написанная и опубликованная в 1865 г., отличается фантастичностью фабулы: человек проглатывается крокодилом, показываемым в Петербургском Пассаже, и, вопреки ожиданиям, переживает в животе зверя и собирается поучать человечество и сделаться его пророком. Правда, сам автор вначале называл это произведение не «фантастическим», а «пассажем в Пассаже»; лишь позднее он определил его как, между прочим, «фантастическую сказку».

Опираясь на дефиницию фантастики Цветаном Тодоровым, в данной статье рассматриваем, какую функцию фантастическое выполняет в повести *Крокодил*. Разбираются понятия чудесного, гротескного, сатирического и аллегорического, в разных исследованиях употребляемые для определения этой повести, и их взаимоотношения с фантастическим.

Повесть *Крокодил* воспринималась современными читателями — и до сих пор воспринимается — как аллюзия на ссылку Николая Г. Чернышевского. В данном исследовании, однако, сосредоточиваемся на том факте, что крокодил в повести Достоевского явно ассоциируется не с Сибирью, а вернее с Европой: проанализировано фантастическое проглатывание *русского* либерального чиновника *европейским* крокодилом, причем особое внимание уделено функции гротескного в этой связи.

ключевые слова: *Аллегория, гротеск, Достоевский Ф.М., Европа, Крокодил (повесть), почвенничество, сатира, славянофильство, Тодоров Ц., фантастическое, чудесное*

1. Введение

Незаконченная повесть Федора М. Достоевского *Крокодил*, написанная и опубликованная в 1865 г. — т.е., на пороге периода больших романов, так называемого «великого пятикнижия» писателя — отличается фантастичностью фабулы: русский чиновник-либерал Иван Матвееч проглатывается крокодилом, показываемым в Петербургском Пассаже, и, вопреки ожиданиям, переживает в животе зверя. В то время как он устраивается в своем новом положении внутри животного и берется

строить честолюбивые планы на будущее, его жена Елена Ивановна быстро перестает беспокоиться о нем и начинает кокетничать с его другом Семеном Семенычем. Тот, правда, по приказу проглоченного хлопочет о его благополучии, но на самом деле скоро теряет интерес к происшедшему и к роли помощника, которую друг для него предусматривает. Иван Матвейч, в свою очередь, собирается поучать из крокодилова живота человечество и сделаться его пророком.

Сам автор вначале называл это произведение не «фантастическим», а «пассажем в Пассаже»; лишь позднее, в *Дневнике писателя* за 1873 г., он определил его как «фантастическую сказку, вроде подражания повести Гоголя ‘Нос’», и как «чисто литературную шалость» (Достоевский 1989: 772).

Анализируя фантастические элементы в повести *Крокодил*, мы сталкиваемся с рядом вопросов: во-первых, с вопросом о жанре. *Крокодил* принято называть гротескной сатирой; но достаточно ли наличия фантастических элементов, чтобы называть это произведение и фантастическим? Итак, во-вторых, нужно задать себе вопрос о том, что такое фантастическое вообще, как его определить. В связи с этим, наконец, возникает третий вопрос: какую функцию фантастическое выполняет в проанализированном нами тексте? В данной статье попытаемся ответить на все эти три вопроса.

2. *Крокодил* как гротескная сатира

Повесть *Крокодил* не раз определялась как гротескная сатира (Geier 1997). Сатира подвергает острой критике общество и жизненные явления и при этом пользуется смеховыми элементами. Тем не менее, в отличие от юмориста, «сатирик не шутит, он говорит всерьез», как пишет Ондраш Хорн (Horn 1988: 209). Разница между сатирой и юмором — не принципиальная, а градуальная. В основе обоих лежит дистанция, устанавливаемая по отношению к описанному явлению: писатель (как и читатель) принимает на себя роль наблюдателя, разоблачающего окружающую его действительность как не соответствующую норме, смехотворную — как такую, какой есть на самом деле и какой ее можно обнаружить лишь со стороны, на определенном расстоянии (ср. Peters 2000: 17). Однако, между тем как юморист прощает сумасбродство мира и мирится с ним, сатирик осуждает его и хочет его изменить. Посредством сатиры он действует, влияет на осуждаемую реальность. Итак, смешна лишь форма сатиры, тогда как ее содержание не смешно (ср. Horn 1988: 194–222).

Стремясь показать или разоблачить критикуемое явление или поведение таким, каким оно есть на самом деле, автор художественного произведения может применять прием остранения и прибегать к

гротескному изображению. В этом случае мы имеем дело с гротескной сатирой. Но что такое гротеск?

Гротеск трудно различать от фантастического. В разных определениях гротеска понятия смешиваются, одно используется для определения другого. Например, в своей книге *О комическом*, Юрий Боров пишет о том, что гротеск — преувеличение, которое придает данному образу или произведению «фантастический характер» (Боров 1957: 213).

И Ханс Гюнтер (Günther 1968: 27–32) определяет гротеск с помощью понятия фантастического. По его словам, в гротескном изображении реальное и фантастическое противостоят друг другу: фантастическое выдается как реальное, никто из персонажей не удивляется фантастическому явлению, а принимает его как обычное или, по меньшей мере, возможное. Примером этому может служить *Нос* Гоголя, а также интересующий нас *Крокодил* Достоевского. Персонажи, правда, в ужасе от того, что чиновник Иван Матвееч проглочен крокодилом — «ужас» одно из наиболее часто использованных слов в *Крокодиле*: например, «крокодил ужасен» (Достоевский 1989: 553), его челюсти «ужасные» (там же), он раскрывает «всю ужасную пасть свою» (554), «ужасно» также «исчезновение еще живой человеческой головы» (там же), немец-хозяин «отупе[л] от ужаса» (там же), Семен Семеныч, «к ужасу [св]оему, оказался прав в пугливых подозрениях [св]оих» (555), немец «с ужасом увиде[л] человека, говорящего в крокодильной и ничего за это не заплатившего» (556), и так далее. Всё же, персонажи не очень удивлены тем, что человек продолжает жить, говорить и даже пророчествовать в животе зверя вместо того, чтобы перевариваться.

Мнения сходятся в том, что гротеск — сочетание несочетаемого. Это построение («фантастическое построение» по Алексею Бушмину) «сочетаний, не встречающихся в природе и обществе» (см. Ковтун 2008: 212). Это и является первоначальным значением слова «гротеск», происходящего из итальянского языка и обозначающего то, что свойственно «гrotтам» — подземным «пещерам» или «впадинам», находившимся под древнеримскими термами и дворцами. В них обнаружены настенные росписи, которые изображают причудливые слияния растительных, животных и человеческих частей, не встречающиеся в природе (ср. Von Wilpert 1989). Отсюда проистекает общее понятие термина как сочетания несочетаемого. Остаться живым в животе крокодила — такое же невозможное сочетание.

По Михаилу Бахтину, в гротеске особое значение приобретает «то, что продолжает тело и связывает его с другими телами или с внетелесным миром» (Бахтин 1990: 351). Поэтому большую роль в гротескном изображении играют, между прочим, рот и живот, куда входит «поглощаемый мир» — значит, то, в чем

[...] преодолеваются границы между двумя телами и между телом и миром, происходит их взаимообмен и взаимоориентация. Поэтому и основные события в жизни гротескного тела, акты телесной драмы — еда, питье, испражнения, (и другие выделения: потение, сморкание, чихание), совокупление, беременность, роды, рост, старость, болезни, смерть, растерзание, разъятие на части, поглощение другим телом — совершаются на границах тела и мира или на границах старого и нового тела; во всех этих событиях телесной драмы начало и конец жизни неразрывно между собою сплетены. (там же: 352)

Тело в *Крокодиле* — съеденное, хотя не переваренное — явно гротескное тело. Сатирическая функция гротескного образа в этом тексте — разоблачить положение русского либерального чиновника и его отношение с миром такими, какими есть на самом деле. Теперь нам остается определить, как следует понять термин «фантастическое» и какая от него польза для нашего анализа.

3. Фантастическое по Цветану Тодорову

В литературоведении существуют разные определения фантастического, которые можно свести до двух — «максималистского», для которого достаточно наличия в тексте сверхъестественного элемента, и «минималистского», наиболее ярким представителем которого является Цветан Тодоров (ср. Durst 2001: 17–60). Увэ Дурст констатирует «терминологическую анархию» в дефинициях и анализах фантастической литературы, которая «парализует исследования, препятствуя всякому научному общению» (там же: 21). Лишь подход Тодорова предоставляет исследователям фантастики развитый понятийный аппарат, который, однако, принят далеко не всеми. Высказывалось даже мнение, что определение фантастического невозможно или же само собой разумеющееся и, следовательно, не нужно (там же: 21–25).

Разные подходы определили как решающую характеристику фантастической литературы такие внетекстовые показатели, как страх, ощущаемый реальным читателем при чтении, или же то, во что верил реальный автор при сочинении текста. Другие описали фантастическое как нарушение не законов объективной действительности, а литературных условностей (там же: 30–35). В общем, по Дурсту проблема всех этих подходов заключается в том, что «максималистские определения фантастической литературы уподобляются попытке написать теорию трагедии, применимую также и к комедии и сверх того и к сонету» (там же: 36).

Цветан Тодоров, в свою очередь, различает фантастическое от чудесного. Если кажущееся сверхъестественным явление внутри текста воспринимается именно и сверхъестественным и если в этом сомнений нет, то мы имеем дело с чудесным. Тодоров приводит пример волшебной сказки. Все сверхъестественное, что происходит в сказке, не подвергается сомнению. Поэтому для Тодорова волшебная сказка не относится к жанру фантастики.

То, что свойственно фантастическому жанру, это именно колебание в выборе объяснения необычайного феномена; оно же создает эффект фантастического. По словам Тодорова, «[a]бсолютная вера, равно как и полное неверие увели бы нас в сторону от фантастического; именно неуверенность вызывает его к жизни» (Тодоров 1999: 29). При этом речь идет о колебаниях, которые испытывает имплицитный читатель.

По Тодорову, Гоголевский *Нос*, «метатекст» (Живолупова 2008) повести *Крокодил*, можно отнести к жанру чудесного, поскольку в нем нет колебаний между реальным и воображаемым (Тодоров 1999: 63). Это верно и для *Крокодила*: никто из персонажей не сомневается в том, что это событие действительно произошло и что такое событие может произойти. Имплицитный читатель никогда не склонен думать, что повествуется о сне или болезненных представлениях сумасшедшего: сомнения сразу же разрешаются. Так, например, в конце первой главы, рассказчик пишет: «Порой мне, право, казалось, что все это какой-то чудовищный сон, тем более что и дело-то шло о чудовище...» Однако, непосредственно после этого, в начале третьей главы, он констатирует: «И, однако ж, это был не сон, а настоящая, несомненная действительность.» (Достоевский 1989: 566) С другой стороны, не совсем достойный доверия рассказчик пытается доказать правдивость рассказанного тем фактом, что его рассказывает: «Иначе — стал ли бы я и рассказывать!» (там же)

Событие, правда, искажается газетами, которые о нем сообщают, вплоть до того, что будто бы крокодила проглотил сам чиновник. Наталья Живолупова отметила, что «в сравнении с газетными интерпретациями [...] [событие] приобретает черты правдоподобия» (Живолупова 2008). Насколько бы необычайно событие ни было, внутри текста его вероятность не ставится под сомнение. В этом отношении *Крокодил* в самом деле можно бы назвать сказкой, как это сделал Достоевский в *Дневнике писателя*.

Колебания, однако, все-таки есть, хотя не внутри повести, а в предисловии к ней; оно было предпослано первой публикации текста в журнале *Эпоха* в 1865 г. Предисловие начинается со следующих слов: «Редакция с удивлением печатает сей почти невероятный рассказ единственно в том уважении, что, может быть, и действительно, все это как-нибудь там случилось.» (Достоевский 1989: 772) Далее мы читаем: «Такая отъявленная дичь была бы, разумеется, неестественна, если б

чрезвычайно искренний тон автора не склонил редакцию в свою пользу.» (там же: 773) Кроме «отъявленной дичи» рассказ характеризуется и как «вздор», «отъявленная мистификация», «невероятное происшествие», противоречащее «естественным наукам» (там же: 773–774). Редакция считает своим долгом

[...] заявить, что если, на случай, все это ложь, а не правда, то более невероятной лжи до сих пор еще не бывало в нашей литературе, кроме разве того всем известного случая, когда у некоего майора Ковалева однажды утром сбежал с лица его собственный нос [...]. (там же: 773)

Очевидно, что эти колебания нельзя принимать всерьез. Они принадлежат не имплицитному читателю, а персонажам текста — членам фиктивной редакции журнала. Скорее всего, посредством этого предисловия подвергается критике непрофессиональная работа журналистов. Такая критика — одна из главных тем повести, так что предисловие лишь продолжает полемику Достоевского с современной ему журналистикой. В качестве примера приводим следующую цитату:

Редакция не скрывает [...] от публики одного чрезвычайно важного обстоятельства, именно: сколько она ни старалась, как ни разыскивала хоть чего-нибудь, что могло бы пролить какой-нибудь свет на это неслыханное пассажное происшествие,— ничто не помогало! Никто, решительно никто ни слова ни слышал и не читал о чем-нибудь, хоть капельку на это похожем, хотя и оказалось, что пассажных крокодилов многие ходили смотреть. Одним словом, проглоченного живьем господина, к величайшему сожалению и к величайшей досаде редакции, совсем не оказывалось. Пробовала редакция разыскать те номера газет и в них те статьи, которые были указаны автором; но, к удивлению своему, скоро заметила, что и газет с такими названиями у нас не имеется. В такой крайности нам оставалось только одно: всему поверить и решить, хотя и поневоле, но зато по совести, что незнакомец, сообщивший рукопись, не мог солгать и, стало быть, все сообщенное им справедливо. (там же)

Итак, фиктивное предисловие редакции не поддерживает, а разрушает фантастический эффект. Повесть *Крокодил* не оказывается ни чудесной, ни фантастической. Перед нами случай, где, по словам Тодорова, «мы читаем описание сверхъестественного события, но при этом должны воспринимать слова не в буквальном, а в ином смысле, который не отсылает нас ни к чему сверхъестественному [...]» (Тодоров 1999: 56–57) В этом случае «для фантастического места нет» (там же) и мы имеем дело с аллегорией. А именно как аллегория *Крокодил* и читается по сегодняшний день.

4. Крокодил как аллегория

Повесть *Крокодил* воспринималась современными читателями — и до сих пор воспринимается — как аллегория, намекающая на ссылку Николая Г. Чернышевского (Geier 1997, Достоевский 1989: 775; Живолупова 2008).

Как отмечает Наталья Живолупова (там же), «[м]нение о портретировании Чернышевского в образе героя [...] поддерживается в тексте некоторыми совпадающими деталями внешности». Во всяком случае наблюдается сходство проглоченного Ивана Матвеича и его высказываний с рядом русских нигилистов и их мнений. Евгения Кийко полагает, что было бы ошибочно понять повесть как «личный выпад против автора ‘Что делать’» (там же). Сам Достоевский отверг толкование текста как аллюзии на судьбу Чернышевского, с которым он поддерживал хорошие личные отношения. В *Дневнике писателя* за 1873 г. он пишет:

[...] предположим, что я, сам бывший ссыльный и каторжный, обрадовался ссылке другого ‘несчастливого’; мало того — написал на этот случай радостный пашквиль. Но где же тому доказательство: в аллегории? Но принесите мне что хотите... ‘Записки сумасшедшего’, оду ‘Бог’, ‘Юрия Милославского’, стихи Фета — что хотите — и я берусь вам вывести тотчас же [...] что тут именно аллегория о франко-пруссской войне или пашквиль на актера Горбунова... (Достоевский 1989: 775)

В данной статье предлагается прочтение повести, рассматривающее ее если не как аллерию на ссылку Чернышевского, то все-таки как аллерию. Мы сосредоточимся на том факте, что крокодил, в которого попадает русский либеральный чиновник, в повести Достоевского явно ассоциируется не с Сибирью, а с Европой.

В самом начале повести рассказчик Семен Семеныч — «истинный», будто бы, друг Ивана Матвеича — извещает читателей о том, что тот в день происшествия считается в отпуске, собираясь за границу и уже имея в кармане билет для выезда. Ивану Матвеичу нравится желание супруги посмотреть в Пассаже показываемых там крокодилов и выражает свое согласие словами: «‘Прекрасная идея, [...] осмотрим крокодила! Собираясь в Европу, не худо познакомиться еще на месте с населяющими ее туземцами’ [...]» (551) Итак, по логике текста, знакомясь с крокодиллом-«туземцем», можно познакомиться с Европой. Когда Иван Матвеич оказывается в животе крокодила, он замечает, что «получив билет за границу, угодил в крокодила» (557); значит, герой запланировал поехать в Европу — и поездка заканчивается в крокодиле. Ту же мысль выражает и Тимофей Семеныч, старший коллега по работе, говоря, что Иван Матвеич «засел в крокодиле» (561).

Сослуживец Тимофей Семеныч, с которым «истинный друг» Семен Семеныч советуется по поводу того, как поступать дальше и информировать ли о происшедшем начальство, восклицает: «Ну зачем, скажите, потянуло его за границу?» (561) Он придерживается того мнения, что Иван Матвейч «считается в отпуску, стало быть, мы можем и игнорировать, а он пусть осматривает там европейские земли» (562); пусть изучает «пищеварение» или просто «нравы» (565). Слово «нравы» никак не соотносится с крокодилом, ведь обычно изучают нравы других народов, а не животного. Описывая внутреннее крокодила и уверяя своего друга в том, что крокодил совершенно пустой, что в нем нет ни ребер, ни желудка, ни сердца, Иван Матвейч утверждает: «Н-ничего, совершенно ничего этого нет и, вероятно, никогда не бывало. Все это — праздная фантазия легкомысленных путешественников.» (570) Сведения о внутренностях крокодила получают не от биологов, а от путешественников. Опять-таки выбор слов соотносится не с животным, а скорее с пространством. Этому соответствует и предложение Семена Семеныча выдавать поглощение друга крокодилом как «командировку в крокодиловы недра» (565). Наконец, крокодил связан с Европой тем, что он является собственностью представителя Европы — немца-крокодилщика, который ломаным русским языком уверяет, что он «ганц Европа известен», т.е., всей Европе известен (556).

Европа тесно связана в тексте с идеями «прогресса» и «экономического принципа». Повесть явно отрицает и осмеивает такие идеи. «Прогрессивная» Европа, в конечном счете, является тем ужасным чудовищем с огромной пастью, которое метафорически проглатывает Россию и русских людей. Сторонники «экономического принципа» и противники «общинной собственности» (562–563) именно этого и хотят добиться: чтобы «иностранные компании скупили [...] всю [...] землю», чтобы вся русская земля была в руках «у привлеченных иностранных компаний» (563). Этому соответствует объяснение «экономического принципа», которое Семен Семеныч дает жене проглоченного героя: «благодетельные результаты привлечения иностранных капиталов в наше отечество» (559).

«Экономический принцип прежде всего» — это рефрен, характеризующий осмеянных персонажей, в первую очередь немца-крокодилщика и его жену. Он звучит повторно (557, 562, 576) и уподобляется «корыстолюбию», «гнусной алчности» и «жадности» (558).¹ В повести иронически изображаются и сообщения либеральной прессы о необыкновенном событии в Пассаже. В этих статьях представлен как жертва не русский человек, а сам крокодил — т.е., Европа: крокодил либо

¹ Насчет образа жадного немца в *Крокодиле* ср. Schulz (2012: 129–132).

пожирается живьем русским мужчиной, либо принужден проглотить незваного русского гостя, решившего залезть в его пасть. Либеральная газета осуждает «варварство» этого поступка, который свидетельствует о русской «незрелости» и о том, что русский человек — «хуже татарина» (583). Самоописание этой газеты, наоборот, такое: «мы прогрессивны и гуманны и хотим угоняться в этом за Европой» (582).

Крокодил-Европа в повести оказывается уютным местом: как в тексте говорится, там мягко и тепло, но и темно (558) и — пусто (570). Тем не менее, Иван Матвейч, русский либерал и «прогрессист» (560), проповедует, что «[и]з крокодила выйдет теперь правда и свет» (568).

Как известно, Федор М. Достоевский относился к представителям так называемого почвенничества, близкого к позднему славянофильству, хотя не отождествимого с ним. Почвенники настаивали на том, что придерживались независимой позиции по отношению как к славянофильству, так и к западничеству. В 1860 г. Федор М. Достоевский ввел понятие «русская идея», под которой он понимал «вер[у] в нашу русскую самобытность» (ср. Тихомиров 1996). Почвенники не отвергали европейской культуры, но осуждали ее бездуховность (ее «пустоту») и склонность к материализму («экономическому принципу»). России и русскому народу они приписывали особую миссию в спасении человечества благодаря их духовности и приверженности христианским идеалам. По мнению почвенников, пустой крокодил Европа не принесет России просвещение: тот, кого он привлечет к себе, окажется в вечной темноте, хотя и считает себя пророком.

5. Заключение

Подведем итоги анализа. Повесть вписывается в полемику Достоевского с либералами и их взглядами, в том числе о роли Европы как достойного или же недостойного объекта подражания для России. Сверхъестественное событие с крокодилом при этом выполняет функцию иносказания — аллегии, посредством которой в гротескной деформации критикуется либеральное мнение по поводу взаимоотношений России с Европой. «Все 'прогресс' да разные идеи-с, а вот куда прогресс-то приводит!», восклицает старый Тимофей Семеныч (560). Как утверждает текст Достоевского, подражание «прогрессивной» Европе приводит прямо в пасть крокодила.

Литература

- БАХТИН, Михаил М., *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и ренессанса*, Москва, 1990.
- БОРЕВ, Юрий Б., *О комическом*, Москва, 1957.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Федор М., *Собрание сочинений в 15-и томах*, т. 4, Ленинград, 1989.
- ЖИВОЛУПОВА, Наталья В., «Крокодил» // *Достоевский: Сочинения, письма, документы: Словарь-справочник*, Санкт-Петербург, 2008, с. 111–116, <http://www.fedordostoevsky.ru/works/lifetime/crocodile/> [2017-09-18].
- КОВТУН, Елена Н., *Художественный вымысел в литературе XX века. Учебное пособие*, Москва, 2008, http://www.slavcenteur.ru/Proba/Kovtun/kovtun_vumysel.pdf [2017-09-18].
- ТИХОМИРОВ, Борис Н., «Наша вера в нашу русскую самобытность» (к вопросу о «русской идее» в публицистике Достоевского) // *Достоевский. Материалы и исследования*, т. 12, Санкт-Петербург, 1996, с. 108–124.
- ТОДОРОВ, Цветан, *Введение в фантастическую литературу*, Москва, 1999.
- DURST, Uwe, *Theorie der phantastischen Literatur*, Tübingen, 2001.
- GEIER, Svetlana, «Krokodil. Neobyknovennoe sobytie ili Passaž v Passaže» // Kasack, W. (ред.), *Hauptwerke der russischen Literatur. Einzeldarstellungen und Interpretationen*, München, 1997, с. 153.
- GÜNTHER, Hans, *Das Groteske bei N. V. Gogol. Formen und Funktionen*, München, 1968 (=Slavistische Beiträge; 34), <http://digital.kubon-sagner.com/verlag-otto-sagner/title/1034E/> [2017-09-18].
- HORN, András, *Das Komische im Spiegel der Literatur*, Würzburg, 1988.
- PETERS, Jochen-Ulrich, *Tendenz und Verfremdung. Studien zum Funktionswandel des russischen satirischen Romans im 19. und 20. Jahrhundert*, Bern, 2000.
- SCHULZ, Robert Kenneth, *The Portrayal of the German in Russian Novels: Gončarov, Turgenev, Dostoevskij, Tolstoj*, München, 1969 (=Slavistische Beiträge; 42), <http://digital.kubon-sagner.com/verlag-otto-sagner/title/1042E/> [2017-09-18].
- VON WILPERT, Gero, «Groteske» // *Sachwörterbuch der Literatur*, Stuttgart, 1989, 352–353.

THE FUNCTION OF THE FANTASTIC IN M. DOSTOEVSKY'S THE CROCODILE

Summary

Fyodor M. Dostoevsky's uncompleted novella *The Crocodile*, which was written and published in 1865, is characterized by its fantastic plot: a man is swallowed by a crocodile that has been put on display in the Saint Petersburg "Passage", and, contrary to what one might expect, stays alive within the beast's stomach and decides to teach humankind and become its prophet. Actually, the author himself did not call his work "fantastic" in the first instance but "a passage in the Passage"; only later did he describe it as, among other things, "fantastic fairy tale".

The present article provides an analysis of the function that the fantastic fulfills in *The Crocodile*, drawing upon Tzvetan Todorov's definition of fantastic literature. The notions of the marvelous, the grotesque, the satiric and the allegorical which are used in different studies to characterize this narrative are discussed as well as their relations to the fantastic. The novella *The Crocodile* was perceived by its contemporary readers – and has been perceived to the present day – as an allusion to Nikolay G. Chernyshevsky's imprisonment and exile. Yet, the present investigation focuses on the fact that in Dostoevsky's narrative, the crocodile is clearly not associated with Siberia but rather with Europe: the European crocodile's fantastic swallowing of a Russian liberal civil servant is analyzed, whereby special attention is paid to the function of the grotesque in this context.

KEYWORDS: *allegory, grotesque, M. F. Dostoevsky, Europe, the Crocodile (novella), pochvennichestvo, satire, Slavophilia, T. Todorov, the fantastic, the miraculous*

Галина Гуменная
НГЛУ им. Н.А. Добролюбова
Кафедра русской филологии, зарубежной
литературы и межкультурной
коммуникации
Нижний Новгород
glgum6@gmail.com

UDK: 398:821.161.1.09 Puškin, A. S.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15. 4. 2018.
Prihvaćeno za tisak: 18. 9. 2018.

Персонажи народной демонологии в поэзии А. С. Пушкина

В статье речь идет о существах народной демонологии – чертях, домовых, ведьмах, русалках, образы которых проходят через всю поэзию Пушкина – от ранних лицейских лет до позднего периода. В поэзии 1810-х–1820-х годов (поэмы *Монах* и *Руслан и Людмила*, стихотворение *Домовому*, баллада *Русалка*) обращение к народной демонологии является художественным знаком нового для литературы русского национального начала, сопряжено с литературной игрой, с иронией.

В зрелом творчестве Пушкина образы персонажей народной демонологии, органически связанные с народным мировоззрением, привлекают поэта возможностью воссоздать в литературе народную точку зрения на окружающее, что особенно ярко проявилось в песне-балладе *Яныш королевич* из опубликованного в 1835 г. цикле *Песни западных славян*.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *народная демонология, черти, ведьмы, русалки, домовые, А. С. Пушкин*

В лицейском стихотворном отрывке *Сон* (1816) Пушкин говорит об обстоятельствах, при которых происходило его первоначальное знакомство с фольклором. Он вспоминает «о прелести таинственных ночей», времени, когда «мамушка» (няня) перед сном нашёптывала ребенку истории «о мертвецах, о подвигах Бовы»: «От ужаса не шелохнусь, бывало, // Едва дыша, прижмусь под одеяло, // Не чувствуя ни ног, ни головы. ...» (Пушкин 1977: I: 168). В ночных таинственных рассказах соседствуют герои лубочной литературы (Бова, Полкан) и персонажи народной демонологии. Демонология – низшая мифология – определяется как «комплекс мифологических представлений и верований о нечистой силе (злых духах, чертях и т.п.), принадлежащей к “отрицательному”, “нездешнему”, потустороннему миру и взаимодействующей с человеком».

Её источниками служат «былички, некоторые сказки и легенды, песни (“купальские”, русальные и др.)...» (Славянская мифология 1995: 158). В ответ на народную фантазию пробуждается собственное воображение поэта, возникают собственные фантастические образы:

Тогда толпой с лазурной высоты
 На ложе роз крылатые мечты,
 Волшебники, волшебницы слетали,
 Обманами мой сон обворожали.
 Терялся я в порыве сладких дум;
 В глуши лесной, средь муромских пустыней
 Встречал лихих Полканов и Добрыней,
 И в вымыслах носился юный ум... (Пушкин 1977: I: 168–169)

Образы персонажей народной демонологии – бесов, ведьм, русалок, оборотней, вошедшие в сознание Пушкина с детских лет вместе со «страшными» рассказами, прослеживаются в его поэзии от Лицея до поздней лирики 1830-х годов. Они находят своё воплощение в незаконченных лицейских поэмах *Монах* (бес Молок, 1813), *Бова* (привидение, 1814), в поэме *Руслан и Людмила*, в балладах *Русалка* (1819) и *Яныш королевич* (1835) из цикла *Песни западных славян*, в стихотворениях *Домовому* (1819), *Приметы* (1821 и 1829), *Бесы* (1830), в романе *Евгений Онегин*.

Сюжет лицейского *Монаха* перекликается с сюжетом жития Иоанна Новгородского, путешествовавшего в Иерусалим на бесе. Житие связано не только с книжной, но и с фольклорной традицией, поскольку история о новгородском святом стала также достоянием устной народной словесности (Щёголев 1987: 301). Этим, видимо, обусловлено появление в поэме оригинальных попыток воссоздания русских реалий и элементов фольклора. Действие *Монаха* перенесено в соседство «тех прекрасных мест, // Где дерзостный восстал Иван-Великой» (Пушкин 1977: I: 13). В пейзаже видны отголоски собственных звенигородских впечатлений Пушкина, чьё детство прошло вблизи Савво-Сторожевской обители (Листов 2000: 14–23). Волшебные вымыслы населяют знакомые места чудесными существами. Облик нечистого духа, прельщающего героя – монаха Панкратия, дан в точном соответствии с фольклорными представлениями о нём. Народные былички обычно говорят о чертях как об «антропоморфных существах, покрытых черной шерстью, с рогами, хвостами и копытами» (Славянская мифология 1995: 391). Именно так в поэме изображён лукавый, явившийся чернецу:

И вот пред ним с рогами и хвостом,
 Как серый волк, щетиной весь покрытый,
 Как добрый конь с подкованным копытом,

Предстал Молок, дрожащий под столом... (Пушкин 1977: I: 20–21)

«Портрет» несомненно свидетельствует о живом знакомстве автора с традицией устной словесности. Однако фольклорное начало тесно переплетается в поэме с условно-литературным: в действие включены рой амуров, сонм фавнов и сатиров, нимфы, Вакх, Купидон. Панкратий уподобляется Эолу, когда мчит за новой Дафной, участвуя в устроенной бесом вакханалии. Б.В. Томашевский справедливо отмечает в этих эпизодах подражание французским поэтам второй половины XVIII века, «эротическим поэмам вроде “Искусства любви” Бернара, “Кунающей Зелис” маркиза Пезэ». В мифологических картинах названных произведений он видит «холодные имитации эпизодов, заимствованных из поэм Овидия», лишённые «всякого чувства античности», а в живописи они представляют собой, по его мнению, «ослабленные поэтические соответствия картинам Буше и рисункам Эйзена» (Томашевский 1990: 97–98). В то же время непосредственное восприятие французской литературной традиции соединяется у Пушкина с учётом того, как она уже была усвоена на русской почве. В выстраивании сюжета поэмы и образа заглавного персонажа не менее отчётливо выявляется воздействие Н.М. Карамзина, французской части его *Писем русского путешественника* (1792) – тех эпизодов, где говорится об анахорете, прельстившемся сельской красавицей, и о судьбе монаха Рабле – как на стилевом, так и на сюжетном уровне (Виноградов 1941: 271–289; Гуменная 2001: 46–52). Разнонаправленные художественные тенденции соединяются в поэме несколько эклектически, добавляя русские фольклорные краски к литературно-мифологической картине во французском вкусе.

Книжная, а не фольклорная традиция прослеживается и в послелицейском стихотворении *Домовому* («Поместья мирного незримый покровитель...»). В нём опознаются пейзажные черты окрестностей Михайловского, которое поэт посетил в 1819 г.: ветхая деревенская калитка, обрушенный забор (детали сельской картины, появляющиеся затем и в позднейших произведениях – *Отрывках из путешествия Онегина*), «зелёный скат холмов», «малый сад и берег сонных вод», «прохлада лип», «клёнов шумный кров» (Пушкин 1977: I: 320). Но образ адресата послания слабо ассоциируется с русским домовым. Домовой-доможил, по народным поверьям, «представляется в виде человека, часто на одно лицо с хозяином дома», или в виде «небольшого старика с лицом, заросшим белыми волосами». В фольклоре бытуют также представления и о другой разновидности домового – домовом-дворовом, которого часто соотносят с существом, докучающим домашним животным (Славянская мифология 1995: 169). В пушкинском послании домовый дан как хранитель освященного поэтическим вдохновением места. Он возникает скорее в качестве некоего аналога мифологического бога садов Приапа (Чистова 2009: 468), несёт на себе следы знакомства поэта с римскими

приапеями, поэзией Тибулла, Горация, русским, фольклорным является только его имя, образ свидетельствует о стремлении Пушкина «привить» традиционному народному домового новые черты и качества.

В близком по времени создания стихотворении *Приметы* («Старайся наблюдать различные приметы...», 1821) автора, видимо, привлекает общее сходство поэтических наблюдений над природой античного «земледела» и русского крестьянина, однако александрийский стих, архаизированная славянская лексика («ветр», «мраз», «хлад»), отдельные реалии (виноград, лебеди) в большей степени ориентируют на античность, нежели на отечественные мифологические представления, не случайно в пушкинском сборнике 1826 г. оно помещено в разделе «Подражания древним».

Литературный контекст 1810-х годов обусловил появление в поэзии Пушкина другого существа народной демонологии – русалки – в одноименной балладе 1819 г. «Русалочий» сюжет в это время становится актуальным благодаря русской переработке популярной немецкой волшебной оперы *Das Donauweibchen* (Фея Дуная) – *Днепровская русалка*, не сошедшей со сцены с 1803 по 1832 годы (Вольская 1999: 360). Известно, что эпическую поэму *Русалка* (1817) задумывал К. Н. Батюшков. В ней в качестве действующих лиц предполагались легендарные персонажи древнерусской истории (Аскольд, Добрыня и др.) и днепровская русалка Лада (Кошелев 1987: 247). В обращении Пушкина к образу русалки важную роль сыграл перевод баллады Гёте *Рыбак*, опубликованный В. А. Жуковским в 1818 г. в сборнике *Für Wenige* (Для немногих). У Жуковского водяная дева околдовывает рыбака своим пением и увлекает в пучину, откуда ему нет возврата. Идущие от фольклора мотивы соблазна и гибели, связанные с образом русалки, романтики закрепляют в литературе.

Пушкин играет с этими мотивами в своей балладе. Действие в ней совершается среди угрюмой северной природы, на фоне ночного оссианического пейзажа. Происходящему приданы черты таинственности: «глухие дубровы» «делаются черней» с наступлением вечера, над озером подымается туман, в облаках прячется «красный месяц» (Пушкин 1977: I: 321). В таких сугубо романтических декорациях развёрнут сюжет о чудесном появлении существа народной демонологии – русалки и искушении ею монаха.

Е.Г. Эткинд, проанализировавший перевод Жуковского в его соотношении с замыслом Гёте и пушкинской балладой, отмечает, что *Русалка* в каком-то смысле противоположна *Рыбаку*: «Главное – то самое, ради чего Гёте написал свою балладу, а Жуковский её воссоздал, – у Пушкина отброшено: русалка увлекает монаха отнюдь не песней, а женскими прелестями» (Эткинд 1999: 534). В связи с этим можно добавить, что героиня у Пушкина не только подчёркнуто немногословна, как об этом справедливо говорит исследователь, но и нарочито изображена как

соблазнительная «женщина нагая». Этот мотив настойчиво повторяется с развитием действия: тенью «чудной девы» видится нежданная пришелица воображению монаха после первого свидания с нею, прелестной и бледной «девой» названа она при втором своём появлении, в финальной строфе отшельник ждёт «девы <...> прекрасной». Именование «русалка», вызывающее ассоциации с магией, с колдовскими чарами, с потусторонним миром, вынесено за пределы текста – в заголовок, таким образом демоническое начало приглушено в противовес земному, женскому.

Эткинд связывает эротическую и комическую трактовку Пушкиным романтического сюжета *Рыбака* с влиянием французских авторов XVIII века, где часто можно найти образ монаха, не способного устоять перед женскими прелестями (Эткинд 1999: 529). Существенен также и собственный опыт Пушкина – его работа над неоконченной поэмой *Монах* (Гуменная 2006: 47–52), где бес принимает разные обличья, пытаясь соблазнить чернеца: в *Русалке* сюжет разработан более динамично и лапидарно, освобожден от избыточной условно-мифологической атрибутики.

Персонажи народной демонологии включены в поэму *Руслан и Людмила*, над которой Пушкин напряженно работал в петербургский период своего творчества. Поэма, как и всё ранние произведения поэта, несомненно несет на себе узнаваемые черты итальянско-французской школы поэзии (Киреевский 1979: 45), но в ней более очевидно стремление автора воссоздать «русский дух». В числе способов достижения этой цели – обращение к образам колдунов и русалок.

Ведьма считается одним из главных демонологических персонажей у восточных славян. Славянская мифологическая традиция представляет ведьму «старой, безобразной, с седыми растрепанными волосами, крючковатым носом, костлявыми руками, иногда с телесными недостатками (горбатость, хромота)», её выдаёт «необычный взгляд» (Славянская мифология 1995: 71), и Пушкин следует фольклорной быличке при обрисовке внешнего облика колдуньи Наины:

Старушка дряхлая, седая,
Глазами впалыми сверкая,
С горбом, с трясучей головой <...> (Пушкин 1977: IV: 19)

В соответствии с народными поверьями ведьмы обладают способностью принимать облик разных животных, и Наина оборачивается кошкой, когда ведет Фарлафа «тропами мрачными дубрав» к месту его будущего преступления – убийства Руслана. В то же время образ колдуньи обнаруживает явно литературный характер и не свойственные ему в фольклоре комические очертания в тех эпизодах, где Пушкин рассказывает историю любви к ней доброго волшебника Финна.

Близко к тому, как их трактует народная словесность, даны в *Руслане и Людмиле* образы русалок. Согласно фольклорным представлениям, русалки ночами «плещутся в воде, расчёсывают возле воды свои длинные волосы, качаются на ветвях берёз. Днём их можно <...> видеть в поле, где они кувыркаются в траве, вьют венки, играют и хлопают в ладоши, поют, кричат, хохочут, водят хороводы» (Славянская мифология 1995: 338). В пушкинской поэме русалка «на дно со смехом» увлекает одного из героев – Рогдая после его битвы с Русланом. В развитии сюжетной линии Рогдая важной оказывается не только любовная составляющая приключений богатыря – замена Людмилы сладострастной днепровской русалкой, но и пародийно данная «героическая»: завершив своё земное существование, «Руси древний удалец» становится привидением, превращается в своего рода испытателя чужой смелости – его огромный призрак пугает своим появлением «пустынных рыбаков». Для художественного целого поэмы значимо, что рассказ о существах народной демонологии оказывается как бы взятым в иронические интонационные кавычки, в поэму в свёрнутом виде встроены балладный сюжет с русалкой и привидением, и этот эпизод становится частью сложно структурированного текста произведения, в котором синтезируются русская и западноевропейская художественные традиции.

Встреча с русалками – важное событие в череде испытаний, через которые проходит главный герой поэмы Руслан. Демонические существа побуждают его забыть о похищенной Людмиле:

Окружены седым туманом,
 Русалки тихо на ветвях
 Качаясь, витязя младого
 С улыбкой хитрой на устах
 Манят, не говоря ни слова... (Пушкин 1977: IV: 52)

Богатырь не поддаётся искушению, остаётся верным возлюбленной и тем самым подтверждает свои качества положительного героя, а идущий от фольклора и закреплённый в литературе мотив соблазна, связанный с русалками, дополняется новыми, идущими от быличек чертами.

В период Михайловской ссылки Пушкин как бы заново знакомится с народным творчеством в его живом бытовании, смотрит на него не полудетским взглядом лицейского *Сна*, а сквозь призму своего более чем десятилетнего авторского опыта, и, готовя *Руслана и Людмилу* ко второму изданию (1824–1825), стремится ещё более усилить фольклорное начало своего произведения. Видимо, с этой целью он дописывает знаменитый пролог к поэме: «У лукоморья дуб зелёный...». В основу пролога положена присказка, услышанная поэтом от няни Арины Родионовны. Обычно народная присказка утрирует небывалость, чудесность места, времени и

действия сказки, готовя слушателя к восприятию основного её содержания (ср. примеры присказок: «Было это, голубчики, в старину, когда задумал дед Архип залезть на луну; тогда сказки по воздуху летали, друг друга за крылышки хватали...» или «В некотором царстве, в небывалом государстве как-то раз снег горел, соломой тушили, много народу покрушили...» и т.п.). В прологе *Руслана и Людмилы* черты итальянско-французской поэтической школы опущены, крупным планом даны идущие от русской народной словесности, прямо обозначен некий волшебный топос создаваемого поэтом мира: «там чудеса», причём чудесное изображено как его естественное свойство. Наряду со сказочными образами – избушкой на курьих ножках, бурым волком, Бабой Ягой, царём Кашеем и рядом других, в этом волшебном топосе появляются и персонажи народных быличек, являющиеся неотъемлемой его составляющей:

<...> там леший бродит,
Русалка на ветвях сидит <...>. (Пушкин 1977: IV: 8)

Русское фольклорное начало дано в прологе как бы в концентрированном виде, персонажи разных фольклорных жанров в нём сведены в единое целое, пролог призван подчеркнуть народную составляющую в первой завершённой пушкинской поэме, основной текст которой построен на игре с литературными условностями и поиске новых путей литературного развития.

Со второй половины 1820-х годов у Пушкина формируется новое отношение фольклору, новое понимание его. В стихотворении *Приметы* («Я ехал к вам: живые сны...», 1829) зафиксировано случайное совпадение: стремящийся на любовное свидание и полный «живых снов» поэт видит месяц с правой стороны, а на возвратном пути, когда «душе влюблённой грустно было», – слева. Это совпадение отвечает существующей в фольклоре оппозиции «правого» и «левого», при которой «правое» несёт в себе положительную коннотацию, а «левое» – отрицательную (Славянская мифология 1995: 8). В мечтаниях влюблённого «живые сны» противопоставлены «иным снам», и «суеверные приметы» отражают его психологическое состояние (Пушкин 1977: 105). В контексте художественного целого стихотворения это является свидетельством близости мирозерцания поэта народнопоэтическим представлениям о внутренней глубинной связи человека и природы, народнопоэтическое становится органической частью «чувств души».

Опубликованный в 1835 г. цикл *Песни западных славян* становится ярким свидетельством того, что существа народной демонологии видятся Пушкину уже не результатом волшебного вымысла или художественным знаком нового в литературе «русского начала», а присущим народу средством выражения своего мирозерцания. Во входящей в цикл

песне-балладе *Яныш королевич* вновь появляется образ русалки. Прямые источники текста не обнаружены, и это дает основания полагать, что «песня» – оригинальное пушкинское произведение, искусно стилизованное под фольклор, хотя поэт в своем примечании к стихотворению и ссылается на некий подлинник, состоящий из нескольких частей, из которого он якобы перевел «только первую, и то не всю» (Пушкин 1977: III: 294). Это сообщение, по мнению О.С. Муравьевой, «вполне может являться мистификацией <...> Недаром Пушкин не называет этот предполагаемый подлинник и даже не говорит, с какого языка переводит». Основные сюжетные мотивы *Яныша королевича*: «измена милого, самоубийство покинутой девушки, тоска женатого изменника по прежней любви, его раскаянье – имеют безусловно фольклорное происхождение и находят себе близкие параллели в русских народных песнях» (Муравьева 1983: 153).

В песне-балладе Пушкина оставленная героем красавица Елица в отчаянии бросается в Мораву и там, на дне реки, превращается в водяную царицу. В соответствии с южнославянскими фольклорными представлениями поэт называет мифологическое существо, связанное с водой, «Вилой» (Пушкин 1977: III: 287). По народным поверьям, вилы появляются из воды, время их контакта с человеком – ночь, сумерки, предрассветные часы, новолуние или полнолуние. Прародительницей вил часто считают проклятую Богом сестру Христа, которая хвасталась, что она красивее брата (Славянская мифология 1995: 91). В русском фольклоре женский демонологический персонаж, пребывающий в воде, умерший преждевременной смертью обычно называют русалкой (Славянская мифология 1995: 337–339).

Любовная драма, закончившаяся самоубийством, не допускает мотивов игры, иронии, сопутствовавших прежде у Пушкина разработке образа русалки, к тому же, народная песня-баллада их не знает. Само преображение героини в водяную царицу трактуется поэтом не как причудливое или небывалое порождение фольклорной фантазии, а как некая естественная составляющая бытующих в народной среде представлений о «заложных покойниках» (об умерших «неправильной» смертью), представлений о том, что может произойти и что происходит в подобных случаях с утопленницей. В конце стихотворения, в сцене последнего свидания Яныша с водяной царицей нет ничего таинственного или мистического: «Рано утром, чуть заря зарделась, // Королевич над рекою ходит». Ранний утренний час подчеркивает лишь нетерпение изменника вновь увидеть свою милую, кроме того, по южнославянским поверьям, время контакта вилы с человеком – предрассветные часы (Славянская мифология 1995: 91). Герой хочет вернуть прежнюю возлюбленную, поэтому и обращается к ней:

Люба ты моя, млада Елица,
Выдь ко мне на зелёный берег,

Поцелуй меня по прежнему сладко,
По прежнему полюблю тебя крепко. (Пушкин 1977: III: 288)

В фольклоре река связана с «идеями судьбы, смерти, страха перед неведомым», а её преодоление – переход из мира мёртвых в мир живых (Славянская мифология 1995: 333, 304). И для пушкинского королевича нет ничего фантастического в возможности пересечении границы между миром посясторонним и миром запредельным, его «любое» достаточно для этого лишь выйти на берег Моравы. Для Елицы тоже значима не грань двух миров, а грань между любовью и изменой, это и определяет её ответ:

Нет, не выду, Яныш королевич,
Я к тебе на зелёный берег.
Слаще прежнего нам не целоваться,
Крепче прежнего меня не полюбишь.
Расскажи-ка мне лучше хорошенько,
Каково, счастливо ль поживаешь
С новой любовью, с молодой женою? (Пушкин 1977: III: 288)

Психологические коллизии любовных переживаний даются Пушкиным через фольклорную образную символику, посредством диалога, как в народной лирике. В качестве параллели можно процитировать записи народных песен, в которых рассказывается о судьбе молодца, вынужденного жить с нелюбимой женой, сделанные самим поэтом и приведённые Б.П. Городецким (Городецкий 1953: 313–314) в связи с незавершённой драмой Пушкина *Русалка*:

С угрюмой женой тебе век вековать,
Со мной, красной девицей – ночью ночевать. (Рукою Пушкина 1935: 447)

Или:

Как вечер меня молодка огорчила,
Мне несносную насмешку насмеяла:
– Отступися, мне сказала, отвяжися,
У тебя своя жена, с ней и целуйся! (Рукою Пушкина 1935: 441)

Существует и записанная Пушкиным песня, где поется о горе девушки, которую разлюбил и обманул её прежний друг:

Греет, греет солнушко
Зимой, не по-летнему,
Любит, любит миленький,
Любит не попрежнему.

Любил все обманывал,
Другу подговаривал... (Рукою Пушкина 1935: 443)

В другой песне, тоже записанной Пушкиным, образ женского горя от измены возлюбленного разработан еще глубже:

Что не греть солнцу зимой против летнего,
Не светить месяцу летом против зимнего
Не любить тебя мне пуще прежнего! (Рукою Пушкина 1935: 442)

В балладе из *Песен западных славян* сходный ответ вложен в уста мужского персонажа:

Отвечает Яныш королевич:
«Против солнышка луна не пригреет,
Против милой жена не утешит». (Пушкин 1977: III: 288)

Концовка баллады трагически безысходна. По словам М. Н. Дарвина, «заключительное двестишье, звучащее как народная пословица, утверждает любовь как вечную ценность человеческих отношений и создаёт мотив “недолжного бытия”, являющийся сквозным для всего цикла» (Дарвин и Тюпа 2001: 146).

Создавая своё оригинальное произведение, Пушкин в *Яныше королевиче* синтезирует русские и южнославянские фольклорные традиции. Образ демонологического персонажа – русалки/вилы – освобождается от литературных коннотаций, поэт обретает возможность воссоздать в произведении народную точку зрения на мир, воспроизвести строй мыслей и чувствований, присущих народному сознанию.

Литература

- ВИНОГРАДОВ, Виктор, *Стиль Пушкина*.
Художественная литература, Москва,
1941.
- ВОЛЬСКАЯ Е. «Днепровская русалка» в:
Онегинская энциклопедия: В 2 т. Т. 1.
А–К. / Под общ. ред. Н. И. Михайловой.
Русский путь, Москва, 1999.
- ГОРОДЕЦКИЙ, Борис, *Драматургия*
Пушкина. АН СССР, Москва; Ленинград,
1953.
- ГУМЕННАЯ, Галина, «Монах и
художественные искания Пушкина-
лицейста», в: *Литературные мелочи*
прошлого тысячелетия: К 80-летию
Г.В. Краснова. Коломна, 2001, стр. 46–52.
- ГУМЕННАЯ, Галина, «Баллада Русалка» в:
Лирика А.С. Пушкина: Комментарий к
одному стихотворению. Наука, Москва,
2006, стр. 47–52.
- ДРАВИН Николай, ТЮПА Валерий,
Циклизация в творчестве Пушкина.
Наука, Новосибирск, 2001.
- ЛИСТОВ, Виктор, *Новое о Пушкине*.
История, литература, зодчество и
другие искусства в творчестве поэта.
Стройиздат, Москва, 2000.
- КИРЕЕВСКИЙ, Иван, *Критика и*
эстетика. Искусство, Москва, 1979.
- КОШЕЛЕВ, Вячеслав, *Константин*
Батюшков. Странствия и страсти.
Современник, Москва, 1987.
- МУРАВЬЁВА, Ольга, «Из наблюдений над
Песнями западных славян», в: *Пушкин.*
Исследования и материалы. Т. XI. Наука,
Ленинград, 1983.
- ПУШКИН, Александр, *Собр. соч.: В 10 т.*
Наука, Ленинград, 1977.
- Рукою Пушкина: Несобранные и*
неопубликованные тексты / коммент.
М. А. Цявловского, Б. Л. Модзалевского,
Т. Г. Зенгер. Academia, Москва;
Ленинград, 1935.
- Славянская мифология. Энциклопедический*
словарь. Эллис Лак, Москва, 1995.
- ТОМАШЕВСКИЙ, Виктор, *Пушкин*.
Т. 1. Лицей, Петербург. 2-е изд.
Художественная литература, Москва,
1990.
- ЧИСТОВА, Ирина, «Домовому»,
в *Пушкинская энциклопедия:*
Произведения. Вып. 1. А–Д. Нестор-
История, Санкт-Петербург, 2009.
- ЩЁГОЛЕВ, Павел, *Первенцы русской*
свободы. Современник, Москва, 1987.
- ЭТКИНД, Ефим, *Божественный глагол:*
Пушкин, прочитанный в России и во
Франции. Языки русской культуры,
Москва, 1999.

DEMONOLOŠKA BIĆA U POEZIJI A. S. PUŠKINA**Sažetak**

U članku se govori o bićima narodne demonologije – bjesovima, vješticama, rusalkama, domovojima/domaćima, a koji su pojavljuju kroz cijelo Puškinovo stvaralaštvo – od ranih licejskih godina do kasnijeg perioda. U poeziji od 1810-ih do 1820-ih (poeme *Monah*, *Ruslan i Ljudmila*, pjesma *Domovomu*, balada *Rusalka*) obraćanje Puškina narodnoj demonologiji u spoju s književnom igrom i ironijom novina je u književnosti ruskoga nacionalnog početka.

U zreлом stvaralaštvu Puškina likovi narodne demonologije organski su povezani s narodnim pogledom na svijet, privlače pjesnika mogućnošću izgraditi u književnosti narodnu točku gledišta na svijet koji ga okružuje, što se osobito ističe u pjesmi-baladi *Janiš kraljević* iz ciklusa *Pjesme zapadnih Slavena* objavljenom 1835.

KLJUČNE RIJEČI: *narodna demonologija, bjesovi, vještice, rusalke, domovoj/domaći, A. S. Puškin*

Марианна Леонова
Семинар славянской филологии
Университет им. Георга-Августа
Геттинген
marianna.leonova-1@phil.uni-goettingen.de

UDK: 791: 821.161.1.09
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 27. 3. 2018.
Prihvaćeno za tisak: 18. 9. 2018.

Функция границы в повести братьев Стругацких «Пикник на Обочине» и в фильме Андрея Тарковского «Сталкер»

В статье рассматривается граница и ее пересечение по Лотману как признак поступка и внутреннего события. В литературном тексте позволяют себя выделить три основные функции границы: 1) разделение бинарной системы на две подсистемы, 2) перевод семиотических знаков одной подсистемы в знаки другой, 3) маркирование события (поступка по Лотману) на уровне текста. Рассмотрению этих трех функций посвящена предлагаемая статья. На примере анализа повести братьев Стругацких показывается наряду с вышеперечисленными функциями границы определяющая роль структурной функции границы для интерпретации поступка по Лотману и концептуализации событийности по Шмиду, так и для понимания интенции автора и движущих мотивов протагониста. Анализ внутреннего события становится также определяющим при рассмотрении фильма Тарковского «Сталкер». При этом обращается особое внимание на сходство и отличие как в маркировании границы, так и в ее функции в обоих произведениях.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *граница, поступок, событийность, структура, фрактальная структура*

Определение границы как семантической категории мы находим прежде всего в таких работах Юрия Лотмана как «Структура художественного текста», «Культура и взрыв», «Внутри мыслящих миров», «Семиосфера», а также в статьях «Понятие границы», «К проблеме пространственной семиотики», «О понятии географического пространства в русских средневековых текстах» и других. «Граница делит все пространство текста на два взаимно не пересекающихся подпространства. Это может быть «свое» и «чужое», «гармонически организованное» и «хаотическое», «безопасное» и «враждебное» и т.п. Границ в тексте каждой культуры множество. Каким образом граница разделяет каждый конкретный семиотический текст, составляет одну из существенных

его характеристик» (Жадан 2012: 158). Лотман определяет периферию как сумму «билингвальных переводческих фильтров» (Жадан 2012: 159), переход сквозь которые переводит текст на другой язык (или языки), находящиеся вне данной семиосферы: «пересеченность семиотического пространства многочисленными границами создает для каждого движущегося в нем сообщения ситуацию многократных переводов и трансформаций, сопровождающихся генерированием новой информации, которое приобретает лавинообразный характер» (Лотман 2000: 265). Существенная особенность границы – ее проницаемость. В этом случае функция границы – выявляя сходство, объединять противоположности. На границе происходит фильтрование и адаптация чужого, перевод текстов с «чужого» языка на «свой». Сам поступок, совершаемый героем, Лотман отождествляет с пересечением границы¹. Протагонист, «перемещаясь в семиотическом пространстве и пересекая символическую границу становится иным» (Жадан 2012: 159). Человек, оказавшись в пространстве культурной границы, принадлежит двум культурным текстам, и владея двумя языками становится транслятором «чужих» текстов в «свою» культуру.

Таким образом, можно выделить три основные функции границы: 1) разделение бинарной системы на две подсистемы, 2) перевод семиотических знаков одной подсистемы в знаки другой, 3) маркирование события (поступка по Лотману) на уровне текста. Этим трем функциям мы и посвятим наше рассмотрение.

«Пикник на обочине»

Уже в названии произведения «Пикник на обочине» заложено понятие границы – на обочине – что-то по ту сторону дороги, т.е. границы.

Вследствие посещения Земли инопланетянами возникает семь зон заражения, делящих Землю как систему на две подсистемы. Именно этой проблеме деления на две подсистемы посвящена повесть, в которой рассматривается один пример подобной бинарной системы, а именно город Хармон и Зона. Эту систему мы застаем в состоянии стабильного равновесия через 13 лет после Посещения. Нужно отметить, что посетители в данном случае рассматриваются только в смысле их функции для человечества как системы: «Не важно, откуда они прибыли, зачем

---

¹ Речь идет прежде всего о внешнем поступке протагониста. Разработанные прежде всего для внешнего поступка критерии событийности по Шмиду являются не менее актуальными для внутреннего события, происходящего на уровне сознания протагониста. (Шмид 2003) С этим внутренним событием можно также связать пересечение границы по Лотману, что и будет показано далее.

прибыли, почему так недолго пробыли и куда девались потом. Важно то, что теперь человечество твердо знает: оно не одиноко во Вселенной» – отвечает доктор Пильман на вопрос корреспондента о характере пришельцев уже на первых трех страницах повести (Стругацкие 1993: 9). Функция Зоны заключается в создании топографической границы между «человеческим» и «нечеловеческим», «живым» и «мертвым», с одной стороны, и в стирании привычных границ с другой. Зона несет человеку смерть и запустение – достаточно вспомнить покинутые жителями дома в Чумном квартале или погибших сталкеров, отмечающих собой как вехами опасности на пути к «золотому шару». Смерть или увечье несет за собой каждое посещение Зоны, описанное в повести после первого посещения умирает Кирилл Панов, русский ученый, ходивший в Зону с Рэдриком, главным протагонистом повести и особенно талантливым сталкером: «Возьмите меня, мистер Шухарт! Мне разные люди предлагали, но я хотел только с Вами, они ведь все никуда не годятся!» (Стругацкие 1993: 126). Так скажет о нем Арчи, сын Стервятника, потерявшего ноги при втором посещении Зоны, Арчи, желающий только с Рэдриком идти в Зону и погибший в ней.

Стирание границы между живым и мертвым как следствие отсутствие в Зоне времени², мы находим, например, в находящейся в Зоне нержавеющей технике: «Не нравятся мне эти грузовики! Тринадцать лет под открытым небом стоят, а все как новенькие [...] В двадцати шагах бензовоз – ржавый, как решето, а они будто только что с конвейера [...] Ох уж эта Зона!» (Стругацкие 1993: 17). В этой цитате наряду со стиранием границ внутри Зоны происходит маркирование границы между Зоной и Незоной – грузовики как новенькие и ржавый бензовоз. Топографически маркирована граница наличием таких атрибутов, как пропускные пункты, автоматчики, а также намерением властей возвести стену между Хармоном и Зоной. Эксплицитно подчеркивается «инаковость» Зоны упоминанием ситуации в России: «В России вот о сталкерах и не слыхали. Там вокруг Зоны действительно пустота, никого лишнего, ни туристов этих вонючих, ни Барбриджей [...] проще надо поступать, господа, проще! Никаких сложностей тут, ей-богу не нужно. Нечего тебе делать в Зоне – до свиданья, на сто первый километр [...]» (Стругацкие 1993: 97).

Очевидна отсылка к другому семантическому значению слова «зона», позволяющему прочтение повести как политической сатиры: «Одним из произведений, наиболее ярко, но при этом совершенно не декларативно отражающих проблему противостояния человека и тоталитарного

---

² Отсутствие в Зоне времени можно связать с субъективным восприятием времени протагонистом. Как было неоднократно замечено (Artwohl 2002), человек в стрессовой ситуации теряет ощущение времени переживает все события с особенной четкостью и как бы в замедленном воспроизведении. (Vrobel 2011: 2–4).

общества, сегодня следует считать повесть братьев Стругацких «Пикник на обочине» (Антонец 2012: 243). Мы не будем подробно останавливаться на этом пласте интерпретации. Очевидно, что она возможна как результат наложения различных контекстов, наблюдаемых в этом произведении. Нас интересует в первую очередь функция границы, разделяющей две различные семиотические подсистемы, что находит свое отражение прежде всего в артефактах. Поэтому «перевод» с «чужого» языка Зоны на «свой» осуществляется в первую очередь путем исследования и приспособления для «своей» жизни артефактов, вынесенных из Зоны: «Мы используем их, хотя почти наверняка не так, как их используют пришельцы. Я совершенно уверен, что в подавляющем большинстве случаев мы забиваем микроскопами гвозди. Но все-таки кое-что мы применяем: «этаки», «браслеты», стимулирующие жизненные процессы.. различные типы квазибиологических масс, которые произвели такой переворот в медицине [...]» (Стругацкие 1993: 110).

Ричард Нунан, например, использует «этак» в качестве ключа зажигания: «Сразу вспомнилось, что ключа зажигания нет и быть не может, а есть в кармане «этак». Вечный аккумулятор» (Стругацкие 1993: 97), а «черные брызги» мы встречаем в качестве женского украшения: «Он [Рэд – М. Л.] закрыл глаза, чтобы не видеть мальчика [...] и его мамашу, скудный бюст которой украшало ожерелье из крупных «черных брызг», оправленных в серебро» (Стругацкие 1993: 70).

Таковыми артефактами становятся также покойники, оказавшиеся вне времени и следовательно вне причинно-следственной цепочки жизни и смерти, и как следствие из этого находящиеся где-то между, где-то на границе между жизнью и смертью. «Просто «этаки» нарушают первый принцип термодинамики, а покойники – второй, вот и вся разница» (Стругацкие 1993: 114). Впав в пограничное состояние «несмерти», они пытаются включиться во временной континуум в точке их выпадения из него и возвращаются в свою прежнюю жизнь: «Нынче утром на их улицу заявился покойник с кладбища. Пришел, значит, в свой дом, а дом-то уже сколько заколочен [...]» (Стругацкие 1993: 76). Дихотомия «живое-мертвое» перекликается с дихотомией «человек – животное», а пограничное состояние «немертвый» с пограничным состоянием «нечеловек», что и отражается в аналогии между Мартышкой и ожившим покойным отцом Рэда, а также в их взаимопонимании: «Мартышка, постояла, положив на стол мохнатые лапки, и вдруг совершенно детским движением прислонилась к покойнику и положила голову ему на плечо» (Стругацкие 1993: 125). Два «чудовищных порождения зоны» говорят одним языком со своим прародителем и звучат с ней одним звуком: «Он вздрогнул. Длинный тоскливый скрип донесся вдруг из тумана [...] Он вспомнил. Это было ночью. Он проснулся от такого же звука, тоскливого и длинного, обмирая, как во сне. Только это был не сон. Кричала Мартышка,

сидя на своей постели у окна, а с другого конца дома откликнулся батя, очень похоже, так же длинно и скрипуче, только с каким-то клокотанием. И так перекликались и перекликались в темноте – сто лет и еще сто лет» (Стругацкие 1993: 130). Обращает на себя внимание фраза «сто лет и еще сто лет». Ее мы встречаем в повести несколько раз. Наряду с лежащей на поверхности интерпретации ее как субъективного времени (Vrobel 2011), отражающего нетерпение протагониста в его желании, чтобы крик прекратился, она, показывает разрушение структуры времени в Зоне, ее так называемое безвременье. Это безвременье находим мы в уже упомянутых артефактах. Упоминание такого разрушения линейности времени мы обнаруживаем сразу же после первого посещения главным протагонистом Зоны: «Стал я потихоньку раздеваться. Снял часы, смотрю – а в Зоне мы пробыли пять часов с минутами, господа мои! Пять часов. Меня аж передернуло. Да, господа мои, в Зоне времени нет!» (Стругацкие 1993: 31). Именно в этом изменении структуры времени видит доктор Пильман основное событие связанное с посещением: «Нарушение принципа причинности – гораздо более страшная вещь, чем целые стада приведенных...» (Стругацкие 1993: 114).

Событие связано с нарушением линейности времени, точнее с изменением структуры времени – структура времени из линейной становится фрактальной, т.е. обладает способностью «развертываться» из точки и свертываться в точку³. Эту способность доктор Пильман иллюстрирует на примере пространства:

««Черные брызги» – суть гигантские области пространства, обладающие иными свойствами, нежели наше, и принявшего такую свернутую форму под воздействием нашего пространства [...]» (Стругацкие 1993: 111).

Посещение маркирует прежде всего временную границу, переход через которую и является по мнению доктора Пильмана событием: «Для меня Посещение – это прежде всего уникальное событие, чреватое возможностью перепрыгнуть сразу через несколько ступенек в процессе познания» (Стругацкие 1993: 104). Подчеркнем уникальность события, т.е. его неповторимость, а также релевантность и непредсказуемость, что и соответствует основным критериям событийности по Шмиду.

---

³ Суси Вробель связывает фрактальную структуру времени прежде всего с повышенной плотностью событий в определенный период времени, с их одновременностью (Vrobel 2011: 10). Мы же видим нарушение линейной структуры времени прежде всего в наложении друг на друга минимум двух отрезков времени различной протяженности, что приводит к слому размерности времени и как следствие к его фрактальной структуре (Leonova 2014).

Обратим внимание, что Пильман отмечает лишь потенциальную релевантность события, а в следующей фразе ее эксплицитно снимает: «Мы теперь знаем, что для человечества в целом Посещение прошло в общем бесследно» (Стругацкие 1993: 103). Значение в названии границы расшифровывается тем же Пильманом и им же обнуляется, отвергается как его чисто субъективное мнение:

«Пикник на обочине какой-то космической дороги. [...] Пикник – это ведь только моя гипотеза.. Так называемые серьезные ксенологи пытаются обосновать гораздо более солидные и льстящие человеческому самолюбию версии. Например, что никакого Посещения не было» (Стругацкие 1993: 107–108).

Какова же цель такого обнуления событийности на тематическом уровне?

Одной из функций и, пожалуй основной, нам представляется смещение акцента с тематического уровня на уровень структуры и подчеркивание разницы между этими уровнями. Второй функцией является смещение акцента в самом понятии события. Очевидно, что подобное эксплицитное указание на отсутствия видимой значимости события приводит нас к поиску события «невидимого», т.е. внутреннего.

Перевод осуществляется также в буквальном смысле с одного языка на другой. Пример такого перевода мы встречаем в случае «перевода» жаргона сталкеров на научный язык:

«Простите, [...] я не совсем понимаю вашу терминологию. Какие, простите, плеша? – Нуна засмеялся. – Это фольклор, – пояснил он. – Рабочий жаргон сталкеров. «Комариные плеша» – это области повышенной гравитации. – А, гравиконцентраты... Направленная гравитация. Вот об этом я бы поговорил с удовольствием, но вы ничего не поймете» (Стругацкие 1993: 109).

Как мы видим, происходит не прямой перевод с одного языка на другой, а перевод в рамках одного языка, причем «чужим» языком является профессиональный жаргон, а «своим» язык понятный читателю, на какой и переводит жаргон переводчик, в данном случае Ричард Нуан. Оба жаргона как сталкеров, так и ученых в данном примере представляют собой случаи «чужого» языка. При этом «чужой» язык сталкеров является основным в произведении. Приняв во внимание, что именно сталкеры пересекают границу между Зоной и Незоной, было бы разумно ожидать, что именно они и являются переводчиками между этими двумя подсистемами. С какого же языка переводят сталкеры? Как с ними общается Зона?

При всех трех посещениях главным требованием Рэда к сопровождающим его лицам было молчание. Молчание необходимо ему, чтобы услышать язык Зоны: «И действительно, серебрится там, нити какие-то серебристые тянутся от канистр к потолку – очень на паутину похоже. Я только глаза закрыл. Все во мне обмерло, ничего не слышу – слышу только, как эта паутина рвется» (Стругацкие 1993: 28).

Сталкеры являются первыми переводчиками семиотической системы, называя явления и артефакты, кладя в основу их сходство с им знакомыми из их подсистемы явлениями и артефактами. Понятия сталкеров переводятся на научный язык, при этом подчеркивается их равноценность общим словом «терминология», и лишь затем они переводятся на язык читателя. Таким образом, в процессе перевода одной семиотической системы в другую мы получаем систему «билингвальных фильтров», о которой говорит Лотман и на которую мы указывали выше. Если при переводе с языка Зоны сталкеры пользуются прежде всего внешним сходством явлений, то в основу языка ученых положена причинно-следственная связь, не лежащая на поверхности и поэтому не понятная читателю и нуждающаяся в переводе.

Внутреннее событие

Одной из важнейших функций пересечения границы в литературном тексте является маркирование события – поступка по Лотману. При рассмотрении протагонистов повести, пересекающих границу Зоны в компании Рэда и с ним сюжетно связанных, можно заметить, что для всех них посещение Зоны либо заканчивалось летально как для Кирилла и Арчи, либо приносило с собой физические травмы, как для Стервятника, меняя жизнь протагониста, т.е. являлось для них «внешним» событием. Вопрос доктора Пильмана: «Что изменилось с Посещением?» (Стругацкие 1993: 104), говорящего о пришельцах, можно также распространить на Посещение Зоны протагонистами. Что же принесло Посещение главному протагонисту Рэдрику?

Каждое Посещение для него могло бы стать потенциальным событием, ведущим к изменению его жизни. Так первое посещение, приведшее к смерти его друга Кирилла, наводит читателя на мысль о внутреннем событии для главного протагониста, приведшим к его уходу из института и, если и не повлекшим за собой отказ Рэда от походов в Зону, что ожидается читателем, то по крайней мере оставившим глубокий след в душе Рэда, сопровождавшимся внутренними изменениями протагониста. Связь этих внутренних изменений со смертью Кирилла, однако, эксплицитно снимается предложением Нунана Рэду вернуться в институт, т.к. там появился другой русский, т.е. подчеркивается заменимость Кирилла.

Второе потенциальное событие мы встречаем в готовности Рэда к убийству Стервятника. И хотя это событие и не происходит, оно маркирует изменения личности Рэда, способного при третьем посещении Зоны на убийство Арчи. Если при своем первом посещении Рэд раскаивается в смерти Кирилла, ищет вину в себе, во втором стоит перед выбором убийства убийцы и негодяя Стервятника или его спасения, и выбирает спасение, то при третьем посещении Зоны главный протагонист намеренно идет на убийство невинного мальчика, используя его как «отмычку», т.е. как неживой предмет, объект.

Таким образом, внутреннее событие происходит у главного протагониста поэтапно и складывается из ряда мелких незаметных изменений. Сигналом такого события является противопоставление Рэда после первого посещения Зоны, не любящего повторять чужие слова: «Я вообще не люблю чужие слова повторять, даже, если эти слова мне, скажем, нравятся» (Стругацкие 1993: 38), и Рэда, повторяющего слова Арчи при его третьем посещении: «Будь оно все проклято, ведь я ничего не смогу придумать, кроме этих его слов – СЧАСТЬЕ ДЛЯ ВСЕХ, ДАРОМ, И ПУСТЬ НИКТО НЕ УЙДЕТ ОБИЖЕННЫЙ!» (Стругацкие 1993: 152).

Точкой, маркирующей это внутреннее событие, является на первый взгляд не очень заметная сцена после второго посещения Зоны:

«Такого с ним еще никогда не было вне Зоны, да и в Зоне случалось всего раза два или три. Он вдруг словно попал в другой мир. Миллионы запахов разом обрушились на него – резких, сладких, металлических, ласковых, опасных, тревожных, огромных, как дома, крошечных, как пылинки, грубых, как булыжники, тонких и сложных, как часовые механизмы. Воздух сделался твердым, в нем появились грани, поверхности, углы, словно пространство заполнилось огромными шершавыми шарами, скользкими пирамидами, гигантскими колючими кристаллами, и через все это приходилось протискиваться, как во сне, через темную лавку старьевщика, забитую старинной уродливой мебелью» (Стругацкие 1993: 69).

Рэд выносит из Зоны не только артефакты, а ее саму, что меняет его восприятие действительности и, в частности, его восприятие пространства – граница между Зоной и Незоной размывается. Пространство начинает приобретать характеристику предметов, а точнее геометрических фигур, т.е. меняет свое измерение. Вспомним о способности Зоны сворачивать пространство в «черные брызги».

Таким образом, главное внутреннее событие (также как и внешнее) связано с изменением измерения пространства и времени, с нарушением их линейной структуры и как следствие с нарушением закона причинно-следственной связи.

«Сталкер»

Этому-то внутреннему событию и посвящен фильм Тарковского «Сталкер». После первой неудачной попытки экранизации повести – большая часть отснятой пленки оказалась поврежденной (Воспоминания Тарковского) – был снят двухсерийный фильм, для которого Стругацкие были вынуждены полностью переработать сценарий. из фантастики повесть превратилась в притчу: «Новизна пути, как теперь ясно, выражалась прежде всего в изменившемся жанре вещи» (Болдырев 2004: 40). Тарковский, которого «как человека и как художника всегда интересовал один-единственный персонаж – человек слабый, кроткий ничем не защищенный от грубого натиска агрессивной материальной цивилизации, не борец по внешним приметам» (Болдырев 2004: 40), рисует Сталкера, произносящего монолог в защиту слабости, «которая и есть действительная ценность и надежда жизни» (Тарковский «Запечатленное время»). Делая его на первый взгляд прямой противоположностью Рэдрика Шухарта – человека, признающего только силу, человека без слов, просящего о молчании, Тарковский заставляет Сталкера говорить много и красиво: «А главное – пусть они поверят в себя и станут беспомощными, как дети. Потому что слабость – велика, а сила ничтожна» (Тарковский).

Такие слова мог бы говорить в повести Арчи – агнец, принесший себя в жертву ради блага всех. «Это все равно, что представить Христа, за которым никто не пошел» говорит об этом Сталкере Болдырев (Болдырев 2004: 42).

Релевантность именно внутреннего события в фильме Тарковского подчеркивается абсолютным отсутствием события внешнего. Сигналы этого отсутствия мы наблюдаем в практическом повторении сцены в кафе перед посещением Зоны и после него. На экране мы видим стоящими за стойкой троих собеседников – Писателя, Профессора и Сталкера, находящихся как бы на втором плане и практически сливающихся друг с другом. Дается общий план сцены с медленным изменением перспективы, накатом камеры на эту троицу. Возникает ощущение их сопричастности, некоего триединства образа, что и является основной интенцией Тарковского в его прочтении: «Кстати Кайдановский, Солоницын и Гринько по типу, чисто внешне, похожи друг на друга. Для картины это важно. Мне кажется, что, когда они проведут в Зоне день, пусть только один день, но из числа тех, что стоят жизни, они должны выйти из Зоны похожие, как братья друг на друга» (Тарковский 2002). С Троицей Рублева сравнивает Болдырев протагонистов в этой сцене, подчеркивая единство образа: «троица Писателя, Профессора и Сталкера образует вокруг круглого столика в кафе, в начале картины, почти рублевскую композицию» (Болдырев 2004: 44).

Нужно отметить, что в отличие от романа действующие лица не имеют имен, а отличаются друг от друга только функцией, наложенной на себя либо ими сами как в случае Сталкера или обществом как в случае Писателя и Профессора. Это наложение функций можно сравнить с наложением маски, игрой некой роли и следовательно, как совокупность ролей играемых одним и тем же человеком. Эквивалентность протагонистов подчеркивается их внешним сходством, усиливающимся после посещения Зоны.

Таким образом, мы имеем одного единого «персонажа» представленного единством трех протагонистов. Нужно отметить что все три протагониста при посещении Зоны имеют различные интенции, обнаруживающие себя по мере развертывания сюжета. Писатель идет в Зону с целью посещения комнаты желаний и связанного с ним выполнения своего сокровенного желания, Профессор с целью уничтожения комнаты желаний, что и является его сокровенным желанием, а Сталкер с целью обеспечения возможности исполнения сокровенных желаний. В результате посещения Зоны все трое отказываются от своих первоначальных целей.

Событие как пересечение границы между Незоной и Зоной Тарковский маркирует на трех уровнях: 1) на акустическом – полным отказом от звука, выстраивая следующий акустический ряд: стук колес – тишина – нарастающий звук, 2) на визуальном – переходом от черно-белого изображения к цветному, 3) на сюжетном – введением сцены неподвижности протагонистов, припадающих к земле и воде. Эта сцена, как и сцена в кафе, является ключевой и образует переключку со сценой в повести Стругацких, когда Рэд и Арчи после прохождения над ними горячего ветра падают в лужу и остаются лежать в ней, дающей им жизнь и облегчение от физических страданий.

Внутреннее событие маркировано наличием границ внутри самой Зоны и их прохождением. Такой границей является туннель, который отделяет пространство, где находится комната счастья от всей остальной Зоны. Эти два пространства образуют две различные подсистемы, разница которых подчеркивается сменой ландшафта с водного на пустынный – обилие зелени, земли и воды сменяется желтым песком, а их общность – наличием мертвых артефактов. Свой апофеоз она находит в двух трупах, находящихся в комнате рядом с комнатой желаний. Граница же между этими двумя подсистемами аналогично границе между Зоной и Незоной представляет собой границу между жизнью и смертью, прохождение которой неминуемо приводит либо к смерти физической, либо к полному перерождению личности (или к ее смерти и воскресению) и, следовательно, к внутреннему событию. Такое перерождение мы наблюдаем прежде всего в случае Писателя, полностью изменившего в результате прохождения туннеля (пересечения границы) свою перспективу и отказавшегося от первоначальной интенции. При этом писатель до своего перерождения

образует перекличку с меркантильным главным героем повести Рэдом Шухартом, а после – с невинно пострадавшим Арчи. Подобно Арчи он используется Сталкером в качестве «отмычки» на пути к комнате желаний. Перерождение Писателя из «барыги» Рэда в агнеца Арчи маркируется появлением на его голове тернового венка, который можно трактовать с одной стороны как знак перенесенных им страданий, а с другой – как умирание его первоначальной личности и ее воскрешение в другой.

На уровне границы мы находим эту метафору в спуске Писателя по ступенькам под воду и его подъеме к двери, а также в потере пистолета, который он, как и Арчи, имел при себе при походе в Зону. Внутреннее событие, менее заметное, но тем не менее присутствующее, мы имеем также в случае Профессора, отказавшегося от уничтожения комнаты желаний, т.е. своей первоначальной интенции вследствие перерождения Писателя и связанного с этим откровения. Внутреннее событие Сталкера, не имеющего никаких собственных желаний кроме выполнения желаний других и представляющего собой реализацию последней фразы повести: «Счастья для всех и чтобы никто не ушел обиженным!», происходит вследствие перерождения двух других протагонистов, осознания невозможности реализации его функции и заключается в понимании его ненужности и, как следствие, в отрицании его функции. Таким образом, как в повести Стругацких так и в фильме Тарковского внутреннее событие маркируется пересечением границы, но если у Стругацких это внутренне событие происходит на уровне главного протагониста и носит поэтапный характер, то в фильме Тарковского оно имеет фрактальную структуру и слагается из внутренних событий всех трех протагонистов как частей одной комплексной структуры.

Литература

- АНТОНЕЦ, Валентина А., «Культурный смысл противостояния человека и тоталитарного общества», Ярославский педагогический вестник, 2012, 3, т.1, С. 243–245.
- ARTWOHL, Alexis, «Perceptual and Memory Distortion During Officer-Involved Shootings», in: John E. Ott (ED.) *FBI Law Enforcement Bulletin*, 2002, 71, p.
- БОЛДЫРЕВ, Николай Н., *Жертвоприношение Андрея Тарковского*, 2004, URL: <https://www.litmir.me/br/?b=223989&rp=1> (2017–08–28).
- ЖАДАН, Владимир Б., «Проблема границы в семиотике культуры Ю. М. Лотмана», *Вісник ХНУ ім. В.М. Карамзина*, № 1029-I, Серія «Теорія культури і філософія науки», 2012, С. 156–162.
- LEONOVA, Marianna, *Wandern der Sinngenese von der Romantik bis zur Postmoderne. Eine strukturelle Typologie*, Wiesbaden 2014.
- ЛОТМАН, Юрий М., *Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки*. Санкт-Петербург, 2000.
- СТРУГАЦКИЙ, Аркадий, СТРУГАЦКИЙ, Борис, *Пикник на обочине. Парень из преисподней. За миллиард лет до конца света. Повесть о дружбе и недружбе. Повести*, Москва, 1993.
- ТАРКОВСКИЙ, Андрей, «Запечатленное время», в: Андрей Тарковский. Архивы. Документы. Воспоминания. Автор-составитель П. Д. Волкова, Москва, 2002, Стр. 95–350.
- VROBEL, Susie, *Fractal Time. Why a Watches Kettle Never Boils*, New Jersey, London u.a., 2011.
- ШМИД, Вольф, *Нарратология*, Москва 2003.

**ULOGA GRANICE U PRIČI BRAĆE STRUGACKI PIKNIK NA CESTI I U FILMU
ANDREJA TARKOVSKOG STALKER**

Sažetak

U članku se razmatraju granica i prelazak preko granice, prema Lotmanu, kao znak čina i unutarnjeg događaja. U književnom tekstu tri su glavne uloge granice: 1) razdvajanje binarnog sustava u dva podsustava, 2) prebacivanje semiotičkih znakova jednog podsustava u znakove drugog, 3) označavanje događaja (čina po Lotmanu) na razini teksta. Ovaj članak razmatra ove tri uloge. Na primjeru analize priče braće Strugacki prikazuje se, uz gore navedene uloge granice, ključna uloga strukturne funkcije granice za tumačenje postupka prema Lotmanu i konceptualizaciju događaja prema Schmidu, te za razumijevanje intencije autora i motivacije protagonista. Analiza unutarnjeg događaja također postaje odlučujuća pri razmatranju filma *Stalker* A. Tarkovskog. Posebna pozornost posvećuje se sličnostima i razlikama u označavanju granice i ulozi granice u oba djela.

KLJUČNE RIJEČI: *granica, čin, događajnost, struktura, fraktalna struktura*

Dejan Milutinović
Departman za srpsku i
komparativnu književnost
Filozofski fakultet
Univerzitet u Nišu
dejan.milutinovic@filfak.ni.ac.rs

UDK: 821.163.41-3.09 Stojiljković, D.
7.046.1
303.433.2
Izvorni znanstveni rad
Primljen: 31. 5. 2018.
Prihvaćen za tisak: 18. 9. 2018.

Fantastika savremene srpske književnosti

U radu se metodom studije slučaja posmatra prozno stvaralaštvo savremenog srpskog pisca Dejana Stojiljkovića. Reč je o autoru koji u svojim ostvarenjima kombinuje kako fantastičan tako i mimetički („istorijski“) mod zbog čega se i može uzeti za paradigmu tendencija u aktualnoj srpskoj književnosti. Na početku se sagledava način na koji je fantastično i mimetično prisutno u pričama navedenog autora. Iako je reč o tekstovima koji su najbliži tzv. stvarnosnoj prozi, njihovo osnovno obeležje jeste prisustvo novelističkog obrta koji je izrazito fantastičan. U romanima, kojima se bavi centralni deo rada, stvar je drugačija: svet priče je heterogen, podjednako i fantastičan i mimetičan, tačnije mitološki i istorijski. S obzirom na to da mitološki aspekt dominira, ovi tekstovi mogu se odrediti kao mitološko fantastični. U zaključku se izdvajaju tri svojstva Stojiljkovićevo stvaralaštva koja se mogu uzeti za pokazatelje tokova srpske književnosti s početka XXI veka: povratak epu i mitu, istorijska autentičnost, intimizacija diskursa.

KLJUČNE REČI: *diskurs, fantastika, istorijsko, mimetično, mitološko, žanr*

Fenomen fantastike neraskidivo je povezan sa književnošću pošto njeni koreni sežu do mitskih izvora.¹ Poetike do druge polovine XIX veka blagonaklono su gledale na ovaj fenomen, ali realistički (pozitivistički) koncept o neophodnosti da književnost reflektuje stvarnost² doveo je do mnogih polemika, pre svega, o (estetskoj) vrednosti fantastične

---

¹ Pojam fantastike u mitu, odnosno u mitskom vremenu vrlo je specifičan i uveliko prevazilazi okvire našeg rada, te se njime nećemo posebno baviti. Nesumnjivo je to da je fantastika „ušla“ u književnost i zadržala se u književnosti upravo posredstvom i na osnovu mita.

² Namerno izbegavamo pojam mimeze, s obzirom na to da se još u renesansi ovaj antički pojam (onako kako ga je Aristotel odredio – kao podražavanje prirode, a mit, odnosno fantastika su bili neraskidivi delovi prirode onog vremena, zbog čega Aristotel i navodi da se građa za tragediju može preuzimati i iz mita i iz istorije), pod uticajem rimskih tekstova počeo shvatati kao imitiranje prirode.

književnosti.³ U drugoj polovini dvadesetog veka pojavilo se više značajnih teorija (Todorov,⁴ Hume, Doležel) koje su se bavile ovim problemom. Zanimljiva je, za potrebe našeg rada, podela što ju je ponudila Kathryn Hume (Hume 1984) koja smatra da postoje dva osnovna moda u književnosti: mimetički i fantastički. Granice između njih su porozne, ma koliko suprotno na prvi pogled delovalo. Jer, veliki je broj savremenih autora, da ne pominjemo hispanoameričke pisce magičnog realizma, koji koketiraju i sa fantastikom i sa mimezom.

U srpskoj književnosti jedan od takvih je Dejan Stojiljković čije stvaralaštvo može da se uzme kao paradigma upravo tog hibridnog moda, a možda zato i kao pokazatelj pravaca i tokova kojima se savremena srpska književnost kreće. To je i razlog zbog koga smo se odlučili da u ovome radu metodom studije slučaja sagledamo ostvarenje ovog autora.

I

Dejan Stojiljković je srpski pisac i strip scenarista rođen 1976. godine u Nišu. Autor je romana *Konstantinovo raskršće* s kojim je ušao u najuži izbor za NIN-ovu nagradu i dobio nagrade *Miloš Crnjanski* i *Svetosavski pečat*.

Objavio je zbirku proze *Leva strana drumu* (SKC Niš, 2007, Medinvest Niš 2010), zbirku priča inspirisanih mitovima i legendama rokenrola pod nazivom *Low Life* (NKC, 2008, Medinvest Niš 2013), zbirku *Kišni psi* (IP Laguna, Beograd, 2015) i istorijski roman *Konstantinovo raskršće* (IP Laguna, Beograd, 2009), koji je postao bestseler i prodat u više od 60.000 primeraka, a do sada je preveden na ruski, makedonski i engleski jezik.

Godine 2012. objavio je roman *Duge noći i crne zastave* (IP Laguna, Beograd), 2013. istorijski roman *Znamenje anđela* (IP Laguna, Beograd),

³ Pojam fantastike u književnosti, ali i umetnosti uopšte, jedna je od aporija koje su nerešive do danas. Naime, ne postoji konsenzus oko toga da li fantastika predstavlja vrstu/(nad)žanr ili je u pitanju mod, kakav je njen odnos prema fikciji i sl. Bez obzira na mnoštvo teorija, od *The Fantastic Imagination* Džordža Mekdonalda (1893), do onih koje smo mi samo uzgred pomenuli, fantastika se najčešće shvata, kako od strane publike tako i od strane kritičara, kao pojam koji se odnosi na one svetove priča koji su zasnovani na principima što su (fizički) neverovatni ili nemogući u empirijskom svetu.

⁴ Todorov je u *Uvodu u fantastičnu književnost* (1970) fantastiku smeštao između čudnog i čudesnog. Njegova teorija, iako i danas veoma prisutna, vrlo brzo je naišla na kritiku jer fantastiku isključivo povezuje sa shvatanjem čitaoca. Pojmovi fikcionalnih svetova (Doležel) i sveta priče (Herman) o ovom fenomenu govore pre svega s obzirom na koncept prikazanih svetova. Kako bismo ostali u okvirima ovoga rada, mi smo se odlučili da prihvatimo podelu Kathryn Hume i fantastiku smatramo jednim od modova književnosti.

a 2014. roman o Ivi Andriću *Kainov oŹiljak* (IP Laguna, Beograd) koji je napisao u četiri ruke, zajedno sa Vladimirom Kecmanovićem. Godine 2017. izašao je i njegov roman *Olujni bedem* (IP Laguna, Beograd).

Autor je nekoliko strip scenarija među kojima i strip-adaptacije romana *Konstantinovo raskršće*. Dramski program Radio Beograda adaptirao je njegovu novelu *LopuŹe poput nas* u radio-dramu koja je premijerno izvedena novembra 2008. Jedan je od scenarista serija *Senke nad balkanom* (RTS, 2016/17).

Prvi je laureat nagrade za strip teoriju *Nikola Mitrović Kokan*.

Bio je redovan saradnik internet magazina za popularnu kulturu *PopBoks*, a piše i za *Politiku*, *Urban Bug*, *Većernje novosti*, *Nacionalnu reviju Srbija*, *Vodič za život...*

Idejni je tvorac i jedan od osnivača Treš festa, festivala anderground knjiŹevnosti koji se održavao u Nišu.

Od 2012. je ekskluzivni autor izdavačke kuće „Blooming Twig Books“ iz Nju Jorka. Proza mu je prevedena na engleski, ruski, makedonski, italijanski, francuski, slovački i grčki.

Od 2012. godine je urednik za prozu u časopisu *Gradina*.

Član je knjiŹevne grupe P-70 i Srpskog knjiŹevnog društva.

II

Iako smo načelno istakli da Stojiljković kombinuje mimetičko i fantastičko u svom stvaralaštvu, te kombinacije su drugačije u pričama u odnosu na one u romanima. Stojiljkovićeve priče (zbirke: *Leva strana druma*, *Kišni psi*, *Low Life*) određuje hronotop savremenosti, konkretno druga polovina XX i početak XXI veka, sa sporadičnim iskoracima u prve decenije XX veka. Reč je o tekstovima koji se bave storijskim „običnih“ ljudi, različitog životnog doba. U tom segmentu moguće je govoriti o ovim ostvarenjima kao o stvarnosnoj prozi. Međutim, priče nisu skoncentrisane na prikaze društveno-psiholoških sadržaja, već na neobične događaje koji su obeležili živote junaka. Takav fokus ne samo da postavlja žanrovske okvire novele već i uslovljava ili je uslovljen prisustvom fantastičnog. Naime, osnovno obeležje Stojiljkovićevih priča jeste prisustvo novelističkog obrta (Hajzeovog „sokola“) koji je izrazito fantastičke proviniencije. To znači da se stvarnosno-realistički modus pripovedanja podriva ovakvim obrtima koji urušavaju mimetičku koncepciju sveta priče (Herman 2002).

U pogledu „kvaliteta“ ovih preokreta moguće je govoriti o dva tipa fantastike. S jedne strane, javljaju se neobični događaji koji nisu fatastični *per se*, već čudni i neočekivani u prikazanom svetu priče. Njihova

odlučujuća uloga u životu junaka čini da isti dobijaju obeležja urbanih legendi. Specifično je to da su ovi događaji naglašeno humoristički osenčeni. To je, pre svega, karakteristično za zbirku *Leva strana druma*.

Nasuprot ovog tipa fantastike, koja je bazirana više na neverovatnom i neočekivanom, odnosno duhovitom, nego li na nemogućem, u ostalim zbirkama (*Kišni psi*, *Low Life*) susrećemo se sa prisustvom, ili bolje, koketiranjem sa tzv. žanrovskom fantastikom. Već na osnovu samih likova, kao što su duhovi, đavo, vukodlaci i sl., jasno je da je reč o hororu. Međutim, ni svet ovih priča nije građen u potpunosti na konvencijama navedenog žanra. S jedne strane, okviri su vezani za stvarnost, Niša i Srbije, odnosno živote poznatih rokenrol ličnosti, usled čega nema dominiranja horor motiva. Otuda, s druge strane, ni njihova (estetska) intencija nije usmerena ka izazivanju straha i jeze, već se fantastika koristi radi popunjavanja biografskih „praznina“ ili kao motivacija neobičnih preokreta u životu poznatih i fiktivnih likova.

Zato možemo reći da Stojiljković u pričama „realistički“ (gogoljevski?)⁵ prikazuje fantastično. Svet priče je načelno mimetičan, a fantastika se javlja na njegovim obodima i to tako da ne dovodi u pitanje realističnost samoga sveta, već jedino bitno, čak ne ni presudno, određuje život junaka.

III

U romanima je stvar potpuno drugačija. Svet priče je heterogen, neodredljiv, podjednako i fantastičan i mimetičan, i naginje onom što Todorov određuje kao čudesno. Romanesknost stvaralaštva Stojiljković temelji na istoriji i mitologiji. Dijapazon istorijskih i mitoloških tema kojima se bavi je širok. Hronološki posmatrano, on kreće od velikih istorija, ranog hrišćanskog perioda (*Znamenje anđela*), ide preko kosovskog razdoblja (*Duge noći i crne zastave* i *Olujni bedem*) do Drugog svetskog rata (*Konstantinovo raskršće*).

Nasuprot priča kod kojih stvarnosno dominira, a fantastika se javlja „usputno“, u romanima je potpuno drugačije. Fantastika je u prvom planu i kroz njenu „perspektivu“ je, zapravo, predočena realnost. To je naglašeno i tekstualnim okvirima, pošto romani počinju prologom i završavaju se epilogom koji sugerišu ili doslovno prikazuju fantastično. Time se, kao i fantastikom centralnih događaja, odnos između istorije i mita dobro narušava u korist potonjeg.

---

⁵ Sličnost sa Gogoljem je prevashodno vezana za prikazivanje fantastičnog kao stvarnog (*unreal as real*, po terminologiji Brook-Rose (1981)), ali kod Stojiljkovića nema „smeha kroz suze“, odnosno suza što je karakteristično za ruskog klasika.

Naime, iako Stojiljković za većinu svojih romana bira poznate događaje, oni su, recimo to postmodernističkim diskursom, u raskolu, na granici između činjenice i legende, istorije i mita. Ovo je ujedno i jedina osobina pomoću koje se autor može povezati sa postmodernizmom. Jer, sučeljavanje ovih suprotnosti on ne koristi radi podrivanja „velikih naracija“. Naprotiv, fantastika je tu kako bi se istorija nadopunila, shvatila i predstavila iz perspektive pojedinca, a ne značajnih događaja. Zato je privatni aspekt veoma bitan za Stojiljkovićeve tekstove. Dakle, on uvek insistira na rubnim (aporičnim) svojstvima istorije i njenom privatnom aspektu.

Četiri romana možemo podeliti u dve grupe: prvoj bi pripadali *Konstantinovo raskršće* i *Znamenje anđela*, a drugoj *Duge noći i crne zastave* i *Olujni bedem* (koji su delovi najavljene tetralogije). Iako romani prve grupe prikazuju potpuno drugačija vremena (*Znamenje anđela* – 3. i 4. vek n. e., Rimsko Carstvo, Konstantina Velikog, *Konstantinovo raskršće* – 1944. g., Niš), *Znamenje anđela* predstavlja svojevrsan prednastavak *Konstantinovom raskršću* jer se u njemu daje predistorija hronotopa (Konstantinov Naisus) i motiva (Konstantinov mač) koji imaju centralno mesto u (zapletu) *Raskršća*.⁶ Ipak, u pogledu odnosa prema fantastici, ova dva romana su potpuno suprotna.

Znamenje anđela prikazuje život i vaznesenje cara Konstantina, ali i „postanak“ Svetog Đorđa.⁷ Svet priče je fantastičan, tačnije mitološki *per se*, dominiraju hrišćanska fantastika, čudesna, snovi, vizije. Sem fantastike, mitološki je i kontekst, koji je izrazito okrutan, vulgaran, arhaičan, odnosno autentičan.⁸ Zato možemo reći da je u pitanju ostvarenje koje se da svrstati u kategoriju mitske fantastike (*mythic fiction*) (Bartel 2005).

U *Konstantinovom raskršću* stvar je potpuno drugačija. U osnovi se nalazi istorijski (ne mitološki) autentičan hronotop (Niš 1944.) i događaji (kraj nemačke okupacije). Fantastika se pojavljuje na rubu ovoga sveta (u smislu njenog prisustva i eksplicitnosti), mada zauzima centralno mesto u zapletu.⁹ Zanimljivo je i to da je čitav svet priče, iako mimetički

⁶ U romanu je prikazan kraj nemačke okupacije Niša i SSovska potraga za Konstantinovima mačem.

⁷ U okviru koji prati uspinjanje Đorđa na nebo može se primetiti prisustvo srednjovekovnih mirakula. Zato naglašavamo da odrednicu „čudesna“ upotrebljavamo u hrišćanskom, a ne Todorovljevom smislu.

⁸ U ovome možemo videti i uticaj stripa, jer svet ovoga romana oslikan je na taj način, njegova okrutnost identična je onoj stripovskoj.

⁹ Dva su fantastična motiva ovde centralna: vukodlaci i Konstantinov mač. Siže romana je, između ostalog, sagrađen oko pokušaja rasvetljavanja zverskih ubistava nemačkih vojnika i hvatanja ubice, odnosno oko potrage za Konstantinovima mačem.

(istorijski) koncipiran, prikazan na fantastičan, odnosno, konkretno, na horor (gotski) način: dominira noć, katakombe, jeza i zloslutnost. Ukrštanje istorije i fantastike može da se poveže sa žanrom alternativnih istorija. Ali, ono po čemu se *Konstantinovo raskršće* razlikuje jeste da fantastične interpretacije ne dominiraju, da se istorijski događaji ne udaljavaju od svog oficijelnog toka. Dakle, istorija se ne „narušava“, ona je samo obogaćena fantastičnim.

Drugu grupu čine romani *Duge noći i crne zastave* i *Olujni bedem*. U pogledu odnosa prema fantastici ovi tekstovi bliski su *Znamenju anđela*, tj. mogli bi se svrstati u podžanr mitske fantastike. Reč je o delima koja prikazuju događaje neposredno pre Kosovskog boja i prenose, što je jako zanimljivo, mitologiju ne samo srpske već i turske strane. U pitanju su ostvarenja koja, po našem mišljenju, oslikavaju ne samo karakteristične već i najkvalitetnije postupke Stojiljkovićevo stvaralaštva.

Ono po čemu se ovi tekstovi preventivno izdvajaju jeste napuštanje istorijske („auktorijalne“) perspektive i pripovedanje kroz unutrašnji, gotovo lirski fokus. Naime, u srpskoj književnosti postoji veći broj romana koji se bavio Kosovskim bojem: npr. *Despot Stefan*, *Vitezi Kneza Lazara*, *Legende o Milošu Obiliću*, *Stefan Dušan* Slavomira Nastasijevića, *I bi carevina* Dušana Baranina. Navedena dela svoju građu nisu uzimala samo iz istorije. Ona su inspiraciju za likove i događaje pronalazila i u predanju, epskoj poeziji i tzv. romantičnoj istoriji. Međutim, ta građa je predstavljana na istorijski način jer je predočavana posredstvom „istorijske instance“, odnosno sveznajućeg pripovedača koji je epičnost i istoričnost naracije (diskursa) gradio na svom sveznanju u smislu gomilanja činjenica. Dakle, Stojiljkovići prethodnici nastojali su da istorizuju predanje i mit, te se njihovi romani mogu shvatiti kao istorijski, i to u izvornom, valterskotovskom smislu.

Dejan Stojiljković ide u potpuno drugom pravcu ostavljajući po strani tradiciju Valtera Skota i okrećući se izvoru književnosti, epu, pre svega potenciranjem (epske) fantastike, odnosno mitologije. Direktnih ekspanenata „mitološke fantazije“ imamo na obe strane i oni su prikazani nepristrasno, kao u Homerovim epovima. Zapravo, može se reći da Stojiljković niti istorizuje mit, niti mitizira istoriju, već bira srednji put, te na mitskoj pozadini, i to podjednako srpskoj i turskoj, preispituje aporične „činjenice“ Kosovskog boja.

Ipak, osnovni postupak koji *Duge noći* i *Olujni bedem* udaljava od žanrovskih shema jeste prisustvo lirskog u pripovedanju. Izjava da u jednom epskom žanru *par excellence* u iskazu lirsko zauzima značajno mesto može da deluje paradoksalno. Stojiljković uspeva da epsku građu prikaže na lirski način i u tome je najveća originalnost i kvalitet njegovih

romana. Lirsko se ne odnosi na postojanje patetičnih fraza, već na intimizaciju perspektive, pošto se događaji mahom prenose kroz likove. Sem toga, u romanu se kao svojevrsna intermeca javljaju i poetski opisi koji izvrsno dočaravaju atmosferu i odišu lirikom. Na kraju, treba navesti i refleksivne pesme koje se kao zasebne celine javljaju u *Olujnom bedemu*.

Ovakav odnos prema diskursu stvorio je jedan specifični iskaz koji usled lirske patine nosi prizvuk heksametra. Rečenice su, neobično za epiku, koncizne i precizne, a opet zbog svoje liričnosti izrazito tropične i refleksivne. Ali, Stojiljković ne dozvoljava da ga ovakvi pasaži ponesu, te je veoma malo „slobodne“ naracije (što se može sagledati kao prisustvo filmske tehnike). U romanima dominira prenošenje iz perspektiva likova što omogućava da se ne „upada“ ni u patetiku, niti u modus monotonosti njome proizveden, jer se sve sentimentalne scene, na emotivnom, ideološkom ili nacionalnom planu, kontrapunktuju humorom i efemernim. To posebno dolazi do izražaja u mikrokompoziciji poglavlja jer se svako završava (zaokružuje) izuzetno efektno, sentencama koje ili razbijaju, prezemljuju patetiku, ili, pak, efemerno senče metafizičkim.

Ipak, iako je lirsko prisutno, epsko zauzima dominantnu poziciju u ovim romanima. Posebno uspelo prikazane su borbe koje su i narativno jezgro ovih tekstova. Ali, zanimljivo je, u njima fantastike, u smislu prisustva nadstvarnih sadržaja, gotovo i da nema. Borbe su prikazane istorijski autentično¹⁰ i jedino što može da deluje fantastično jesu snaga i veština znamenitih srpskih i turskih junaka. Dakle, za razliku od herojskih epova ili epske fantastike, bogovi, demoni i drugi pripadnici fantastičnog nemaju aktivnu ulogu u istorijskim događajima, oni su, pre svega, kao i pripovedanje, vezani za plan ličnog, za odluke i sudbine samih junaka. Zato možemo reći da Stojiljković slika fantastični (mitološki) svet koji je na svom zalasku, posebno za srpsku stranu, jer nakon Kosovskog boja on iz „stvarnosti“ prelazi u predanje i umetnost, odnosno hrišćanstvo.¹¹ Izostanak neposrednog uplitanja mitološkog motivisan je i samim okvirom, jer bi njihovo prisustvo narušilo oficijelni istorijski tok. To nije Stojiljkovića intencija – on ove romane gradi u duhu Hegelove definicije epa, kao Biblije jednog naroda.¹² Otuda i fantastika ne predstavlja narativni agens romana već kulturno bogatstvo prikazanih naroda.

¹⁰ Tačnije bi bilo reći da su tako rekonstruisane jer je, na primer, vrlo malo istorijskih dokumenata koji su vezani za, recimo, osvajanje Pirota ili Niša.

¹¹ Kuriozitet mitologije ovih romana jeste da je on podjednako paganski (vile, npr.) i hrišćanski, sa prevagom ovog prvog što će se nakon Kosovskog boja značajno promeniti.

¹² Preciznije bi bilo reći Biblije i Kurana dva naroda.

IV

Stvaralaštvo Dejana Stojiljkovića može da se uzme kao paradigma tokova srpske književnosti prvih decenija XXI veka, posebno u pogledu odnosa prema fantastici. U tom smislu su, po nama, tri karakteristike najznačajnije.

Prvo, Stojiljković napušta kanonizovane, okoštale postupke (fantastične) žanrovske književnosti vraćajući se njenim izvorima, epu i mitu. Drugo, iako se oslanja na epsko-mitsku tradiciju, istorijsko se ne zanemaruje, naprotiv. Istorija je okvir, osnova od koje se polazi, a fantastika služi njenom dopunjavanju. Ali, za razliku od postmodernista koji nadopunjavanjem dovode u pitanje istorijsku „veliku naraciju“, Stojiljković teži njenom potvrđivanju, odnosno uverljivosti. Međutim, on to ne čini fokusiranjem na opštepoznate (istoriografske) priče, već insistiranjem/svođenjem istorije na intimna iskustva. Zato su i njegovi narativni svetovi, ma koliko fantastični, podjednako i istorijski autentični, jer se zasnivaju na svetonazoru po kome se, u predočenom vremenu, stvarnost doživljavala i prihvatala i gde „mimeza“ nije isključivala fantastično, već baš suprotno.

Treće svojstvo predstavlja svojevrsan estetski pečat Stojiljkovićevog stvaralaštva i tiče se intimizacije diskursa. Iako stvara oslonjen na epsko-mitsku tradiciju, autor bira drugačiji diskurs – lirski, što uveliko oneobičava njegova ostvarenja. S jedne strane, to svedoči o posebnom odnosu prema jeziku, tj. njegovoj izražajnosti (na kraju krajeva, književnost i jeste umetnost reči). „Lirizacijom“ diskursa Stojiljković ne samo da inovira način prikazivanja istorijske građe, već istovremeno nastoji i da bude istorijski ubedljiv prilagođavajući aktualne (ne arhaične) iskaze datom vremenu.

S druge strane, intimizacija diskursa podrazumeva insistiranje na ličnom, tj. privatnom kao okosnicom. Perspektiva (fokalizacija) i govor vezani su za junake, njihov svet, shvatanja i nedoumice te se činjenice (velikih i malih) (i)storija prikazuju i kao intimne. Time se poznate istorijske (mitske) ličnosti deidealizuju i prikazuju poput ljudi od krvi i mesa, sa svim svojim manama i vrlinama.

Literatura

- BARTEL, Julie, „Mythic Fiction for Yong Adults“, u: *The Continuum Encyclopedia of Young Adult Literature*, London, 2005.
- BROOKE-ROSE, Christine, *A Rhetoric of the Unreal*. Cambridge University Press, 1981.
- HERMAN, David. *Story Logic – Problems and Possibilities of Narrative*. University of Nebraska Press, 2002.
- HUME, Kathryn, *Fantasy and Mimesis: Responses to Reality in Western Literature*, New York, 1984.
- STOJILJKOVIĆ, Dejan, *Leva strana druma*, Niš, 2007.
- STOJILJKOVIĆ, Dejan, *Low Life*, Niš, 2008.
- STOJILJKOVIĆ, Dejan, *Kišni psi*, Beograd, 2015.
- STOJILJKOVIĆ, Dejan, *Konstantinovo raskršće*, Beograd, 2009.
- STOJILJKOVIĆ, Dejan, *Duge noći i crne zastave*, Beograd, 2012.
- STOJILJKOVIĆ, Dejan, *Znamenje andela*, Beograd, 2013.
- STOJILJKOVIĆ, Dejan, *Olujni bedem*, Beograd, 2017.
- TODOROV, Cvetan, *Uvod u fantastičnu književnost*. Prevod: Aleksandra Mančić Milić, Beograd, 1987.

THE FICTION OF CONTEMPORARY SERBIAN LITERATURE**Summary**

In this article, by using the method of the case study, we analyze the work of the contemporary Serbian writer Dejan Stojiljković. He is an author who combines both fantastic and mimetic (“historical”) modes in his accomplishments, which is why he can be taken for the paradigm of tendencies in current Serbian literature. At first, we look the way in which fantastic and mimetic are present in the stories. Although these are the texts that are closest to the so-called the real-life prose, their main feature is the presence of a novelistic turn that is extremely fantastic. In the novels, dealing with the central part of the work, the thing is different: the world of the story is heterogeneous, equally both fantastic and mimetic, more precisely mythical and historical. Since the mythological aspect dominates these texts, they can be defined as mythic fantastic. In conclusion, three attributes of Stojiljković’s creativity can be distinguished, which can be taken as indicators of the flow of Serbian literature from the beginning of the 21st century: the return to the epic and myth, historical authenticity and the intimation of discourse.

KEYWORDS: *discourse, science fiction, historical, mimetic, mythological, genre*

Диана Мосова

НГЛУ им. Н.А. Добролюбова

Кафедра русской филологии, зарубежной

литературы и межкультурной коммуникации

Нижний Новгород

diana.mosova@mail.ru

UDK: 811.161.1:81'242

Stručni rad

Primljeno: 15. 4. 2018.

Prihvaćeno za tisak: 18. 1. 2019.

«Сказочное» в рассказе В. В. Набокова «Нежить»: страноведческий комментарий на занятиях по РКИ

В работе представлен комплекс заданий по анализу рассказа В. В. Набокова «Нежить», разработанный для иностранных студентов, изучающих русский язык. Рассмотрены «сказочные» мотивы художественного текста, характерные для раннего творчества Набокова и олицетворяющие культуру Руси дореволюционного периода. Акцент сделан на роли страноведческого (или историко-культурного) комментария на занятиях по РКИ.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *русский язык как иностранный, страноведческий комментарий, художественный текст, В. Набоков*

Эффективность любого учебного процесса во многом зависит от привлекательности изучаемого материала. Этому требованию бесспорно отвечают произведения художественной литературы, использование которых на занятиях по русскому языку как иностранному (РКИ) связано, в первую очередь, с тем, что здесь складываются образцы литературного языка, а также раскрывается культурное богатство страны, без знания и понимания которого изучение языка будет неполноценным.

Цель данной работы – подчеркнуть роль страноведческого (или историко-культурного) материала на занятиях по РКИ и разработать комплекс заданий по анализу художественного текста для иностранных студентов.

В качестве иллюстрации выбран рассказ Владимира Набокова «Нежить»¹, написанный в 1921 году в эмиграции. Это прозаический текст небольшого объёма, работа над которым занимает два занятия. Выбор текста обусловлен стремлением углубить лингвострановедческие

---

¹ Набоков В. В. Нежить. <http://lib.ru/NABOKOW/nezhit.txt>.

знания учащихся посредством знакомства с героями русских «сказок», с культурно-историческими особенностями эпохи начала XX века. Анализ оригинального художественного текста, требующего детального страноведческого комментария, ориентирован на студентов среднего и продвинутого уровней (B2, C1).

Ранний рассказ Владимира Набокова «Нежить» уникален по концентрации страноведческого материала. Традиции дворянской Руси, страшные картины революционного переворота, «бездомная» судьба творческой элиты в эмиграции – всё это нашло метафорическое воплощение в сказочном рассказе писателя, созданном уже в «изгнании» (в Берлине). По замечанию Н. Н. Афанасьевой, в творчестве Владимира Набокова «просматриваются две стороны медали»²: и горечь тоски от разлуки с родиной, и ожесточение на новую советскую страну.

В рассказе отразилась тоска по дореволюционной России. Встретившись с Лешим, другом детства и юности, рассказчик говорит: «Я вспомнил счастье, гулкое, безмерное, невозвратное счастье...»³. «Сказочные» образы, вобравшие в себя всю культуру дворянской Руси, ярко противопоставлены картинам новой революционной страны, где правит «безумный землемер» и где нет больше места волшебному очарованию лесов, полей и болот, которые в рассказе оживают в образах фольклорных персонажей (Леший, Полевой, Водяной и другие). Сказочная родина противопоставлена и «чужому, страшному, каменному городу»⁴, олицетворяющему чужбину, куда отправляется писатель и его семья.

Воспоминания юного мечтателя о далёкой родине сопровождаются рассказом Лешего о его мытарствах в стране, пережившей революцию: «Помнишь лес наш, ель чёрную, берёзу белую? Вырубили... вижу, берёзки хрустят, валятся, а чем помогу?... Только стал привыкать – глядь, бора и нет – одно сизое гарево. Опять пришлось побродяжить... Выскочил я на прогалину – вижу, лежат люди – кто на спине, кто на брюхе... У того голова на одной красной ниточке висит, у того вместо живота – ворох толстых червей...»⁵. Некогда «задорная нежить» решает, что сколько ни скитайся по этой стране, а «всё житья нет»⁶. Так, сквозь канву полусказочного повествования наивного, по-детски преданного своему миру героя проступают жестокие картины российского переворота, в результате которого, по словам Лешего, «никого из племени нашего на

² Афанасьева Н. Н. Фольклорные мотивы в творчестве раннего Набокова / Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. 2004, №1. С. 5.

³ Набоков В. В. Там же.

⁴ Набоков В. В. Там же.

⁵ Набоков В. В. Там же.

⁶ Набоков В. В. Там же.

Руси не осталось. Одни туманом взвились, другие разбрелись по миру»⁷. Здесь вновь читатель слышит отсылку к реальной ситуации: творческая элита государства – «очарование Руси» – была вынуждена спешно покинуть страну.

Персонажи народных сказок, портреты которых сопровождаются природной атрибутикой («мшисто-серый клок на виске», «бруснично-красные губы», «сочно-зелёный голос», «глаза как мокрые листья»), «сказочная» лексика (чаровать, почудиться, мерещиться...), особая звукопись рассказа (скрипнуть, звенеть, шелестеть, хрустеть, шуршать...), воскрешающая в памяти знакомую с детства «песню» родной природы, – всё это в концентрированном виде даёт многогранное представление о русской культуре.

Однако способы воссоздания образа «уходящей в сказку» родины понятны носителю языка и культуры Набокова, но требуют дополнительного историко-культурного комментария для читателя-иностранца (даже продвинутого уровня, так как рассказ очень метафоричен). Потому задания, сопровождающие чтение текста, главным образом направлены на усвоение страноведческого материала.

Работа над текстом делится на три этапа: это пред-, при- и послетекстовые задания. Анализ текста сопровождается вопросами лингвистического характера, т.к. и сам язык рассказа становится ключом к пониманию отношения автора к родине – «старой» и преображённой революцией.

Предтекстовая работа начинается с семантизации лексики, направленной на снятие трудностей чтения и понимания текста. Наилучший способ знакомства со сказочными персонажами (Леший, Водяной, Полевой, Постен), которые являются ключом к раскрытию тайны любимой, вынужденно покинутой Руси, – через иллюстрации. Здесь важно обратить внимание учащихся и на морфологический облик слова: корневые морфемы «подсказывают», где живет персонаж, с каким природным явлением он связан. Леший живет в лесу, Водяной – в воде, Полевой – в поле. Так студенты легко догадаются, кто живет дома (домовой).

В рассказе В. В. Набокова встречаются слова разной стилистической принадлежности, от высокой книжной лексики (чаровать, тосковать) до разговорно-просторечной (заплутать, почудиться, мыкаться, разбрестись) – непонимание данных слов, а также незнание их стилистической окраски значительно затрудняет восприятие текста. Нам представляется удачным при введении данной лексики использовать метод объяснения, подбора синонимов или упрощенного контекста (т.е. использование новых

⁷ Набоков В. В. Нежить. <http://lib.ru/NABOKOW/nezhit.txt>.

слов в знакомой, понятной, простой ситуации). Например: *Студенты разбрелись по аудитории, вслух повторяя домашнее задание.*

До начала чтения стоит обратить внимание обучающихся и на название рассказа – сильную позицию текста. Познакомив студентов с фольклорными персонажами посредством картинок, преподаватель легко может объяснить, что такое «нежить», дополнительно подобрав синонимы: призрак, нечисть, сказочный герой. Однако и сам состав слова ориентирует читателя на новые смыслы, которые станут понятны в процессе обсуждения текста: после революции Русь превратилась в страну, где «не - жить». Вероятно, именно вторая интерпретация названия является ключевой, так как «задорного Лешего», причудливого, верного, трогательного в своей любви к родине и людям, вряд ли автор назвал бы словом, имеющим исключительно отрицательную коннотацию.

Предтекстовая работа может быть расширена посредством знакомства с биографией автора. В рассказе «Нежить» очень плотный биографический фон: герой, вслед за автором, мечтатель-писатель (о чем говорят окружающие его предметы быта: перо, чернильница, свеча), он живет далеко от родины, где некогда гулял с «белым платищем» («Сам помнишь: заплутался ты однажды в глуши моей – ты и белое платище...»), в чужом немецком городе. История Лешего ярко иллюстрирует причину отъезда – революция. Знакомство с биографией автора становится неотъемлемой частью работы над данным текстом. Это может быть домашняя подготовка студентов, когда они самостоятельно находят информацию о В. В. Набокове и на занятии делятся друг с другом самыми интересными фактами. Целевая установка – расширение страноведческого кругозора, а также развитие навыков подготовленной продуктивной речи. Другой возможный вариант, позволяющий развивать спонтанную речь, – работа с заранее подготовленными преподавателем карточками. На них в форме слова или словосочетания (СИРИН, ЛОЛИТА, США, ДВОРЯНСТВО) отображаются ключевые моменты, связанные с жизнью писателя. Таким образом преподаватель провоцирует студента задавать вопросы для выяснения широкого контекста жизни автора.

Задания лингвистического характера, на наш взгляд, удачно предлагать в процессе художественного анализа, т.к. стилистика набоковского текста тонко подсказывает отношение автора к отражаемым событиям. Вот некоторые примеры таких заданий:

- 1) Проанализируйте слова: *кустик, сапожки, пальтишко ...* С каким персонажем они связаны? Почему автор выбирает именно эти слова? Ожидаемый ответ: уменьшительно-ласкательные суффиксы раскрывают отношение героя-мечтателя к легендарному персонажу из детства – Лешему, а также к той культуре, представителем которой он является.

2) Как вы понимаете следующие слова: *почудилось, померещилось ...*? В текстах какого жанра можно встретить такие слова?

Ожидаемый ответ: такая стилистически окрашенная лексика может встретиться в поэтических текстах или – в сказках, что снова отсылает читателя к историко-культурному подтексту.

3) В чём особенность слов данного ряда: *скрипнуть, аукаться, шелестеть, шуришать, гукать*? Почему их так много в тексте?

Ожидаемый ответ: особая звукопись рассказа делает воспоминания героя свежими, «зримыми», а также придаёт особую лиричность, напевность тексту.

Притекстовая работа сопровождается «провокационными» вопросами преподавателя, направленными на обнаружение второго – более глубокого – пласта, связанного с историческими событиями в России, который завуалирован фольклорно-романтической атрибутикой в рассказе Лешего. Цель данного задания – контроль понимания текста, а также развитие навыков неподготовленной продуктивной речи.

Вот некоторые примеры вопросов:

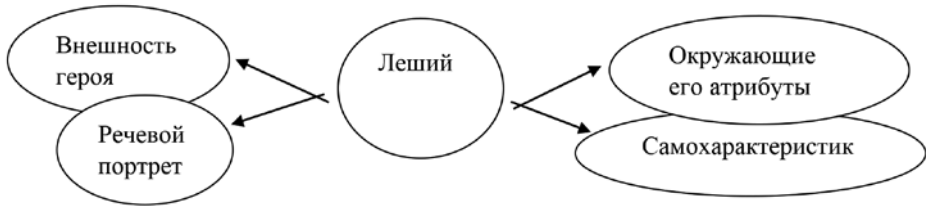
- 1) Какие чувства испытывает герой при виде «нежити»? О чём он вспоминает при звуке его голоса?
- 2) Почему Лешему пришлось бежать из любимой страны?
- 3) Что значит «бродяжничать»? Как это характеризует героя?
- 4) Что за «свой брат» трещал и громыхал по лесу? Что за люди были в лесу? Почему Леший не смог их расшевелить?
- 5) Почему и Водяному больше «житья нет»?
- 6) Как характеризует Леший новый город, в котором живёт мечтатель?
- 7) Какой «безумный землемер» изгнал сказку из страны?

Необходимо акцентировать и то, как Леший называет покинутую страну – Русь. Почему именно так? Прочитайте ещё раз отрывок текста, в котором говорится о Руси. Чем он отличается от остального рассказа?

Ожидаемый ответ: этот отрывок похож на стихотворение за счёт использования многочисленных эпитетов («ветровая тоска», «печальные реки», «волшебно-мрачные рощи»), метафор («сиротеют колокольчики», «опозоренный дом»), сравнений («тоска как ровное дыхание спящего»). Сама лирическая форма отрывка передаёт горечь от разлуки, неподдельную тоску по родному краю, который запомнился как сказочно-старинная Русь.

Послетекстовая работа подразумевает домашнюю подготовку – вторичное осмысление текста. В первую очередь необходимо систематизировать информацию по героям рассказа: это герой-повествователь и Леший, нежить. Студентам продвинутого уровня можно предложить свободную

творческую форму представления героев: иллюстрации, театральное разыгрывание. Для обобщения материала при работе с любой аудиторией удачным будет заполнение кластера с заданными графами. В нашем случае это могут быть 1) внешность героя (голос, запах), 2) окружающие его атрибуты, 3) речевой портрет, 4) самохарактеристика (герой-повествователь называет себя мечтателем, Леший – задорной нежитью в начале рассказа, бездомным призраком – в конце).

Наглядная форма поможет легко сделать выводы о судьбе Лешего, покинувшего любимый дом, и судьбе Я-героя, писателя в эмиграции, остро переживающего разлуку с детством, счастливой юностью, родной культурой.

Основной частью послетекстовой работы является анализ сюжета «Нежити». В зависимости от уровня языка учащихся можно предложить составить развёрнутый план текста или снабдить деталями предложенный преподавателем план, восстановить последовательность событий, пересказать историю от лица разных персонажей (Водяной, «белое платице»), сопроводить текст словесными или зрительными иллюстрациями. Цель данного этапа заключается не только в контроле понимания текста, но и в формировании языковых и речевых компетенций.

Но даже верно восстановленная последовательность событий в нашем рассказе не является подтверждением правильного глубокого понимания текста, так как историко-культурные катаклизмы, происходящие в стране, намеренно завуалированы автором – оттеснены в подтекст. Для контроля понимания страноведческого материала предложим учащимся выбрать из списка названных преподавателем тем те, которые, на их взгляд, встречаются в рассказе. Далее следует список тем, некоторые из которых очевидно в тексте не упоминаются, однако являются классическими, частотными для русской литературы:

- отцы и дети,
- жизнь творческой элиты в эмиграции,
- богатые и бедные,
- родина и чужбина,
- запретная любовь,
- сказочная дворянская Русь,
- революция.

«Обманнные» темы нужны для развития дискуссии, модератором которой выступает преподаватель. Здесь реализуется несколько целевых установок: контроль понимания текста, формирование умений спонтанной речи.

Сказочные мотивы не только составляют канву текста, призванную «скрасить» ужасы революционного новоустройства, но и гармонично вписываются в ностальгический фон дореволюционной родины писателя. Для того чтобы в очередной раз обратить внимание студентов на значимость «сказочного» в русской культуре, стоит посмотреть на жанровое своеобразие рассказа. Можно ли назвать текст Набокова сказкой? Этот вопрос также может стать основой дискуссии: найдите аргументы «за» и «против».

О наличии второго плана бытия – сказочного, трансцендентного – говорит Д. А. Погорелова в статье «Два плана бытия в ранних рассказах В. В. Набокова»⁸. Сказочный Леший появляется на пороге – границе двух миров, предварительно стукнув в дверь двенадцать раз. Стук в дверь совпадает с боем часов. Это позволяет предположить, что время действия полночь – «переходный час» - время для всякой «нежити». Детально описывая внешность сказочного гостя, повествователь все время сомневается в его реальности: в этом контексте автор использует слова «померещилось», «почудилось», «бред прихотливый». Придавая Лешему человеческие черты, автор акцентирует инородность, нелепость героя: разные глаза, пальтишко застёгнуто «как-то не так». Сама речь персонажа витиеватая. В конце рассказа Леший таинственно исчезает, оставив после себя запах берёзы и мха. Мотив сна, морока, чуда проходит через всё повествование. Эти аргументы говорят в пользу сказочной основы текста.

Однако перед нами, конечно, «не-сказка». Безумный землемер, виновник всех бед на Руси, не таинственный сказочный злодей: он аллюзирует конкретных исторических личностей. А рассказ Лешего освещает определённые исторические события, подчёркивая жестокость происходящего: трупы в лесу, мертвецы в реке, изгнанное из страны творческое «племя».

Безусловно, при анализе рассказа «Нежить» Владимира Набокова с иностранными студентами необходима дополнительная работа по усвоению историко-культурной информации. Таким образом, направленная работа со страноведческим (или лингвострановедческим) материалом способствует не только раскрытию внутренних смыслов конкретного текста, но и формированию целостного, всестороннего представления о стране изучаемого языка.

⁸ Погорелова Д. А. Два плана бытия в ранних рассказах В. В. Набокова / Сибирский филологический журнал. № 1. Изд-во СО РАН, 2014. С. 133.

Литература

1. АФАНАСЬЕВА Н. Н. Фольклорные мотивы в творчестве раннего Набокова / Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. 2004, №1. С. 5–7.
2. БОЙД Брайан. Владимир НАБОКОВ: русские годы: Биография / пер. с англ. СПб., 2010. – 696 с.
3. ЗВЕРЕВ А. М. НАБОКОВ. М.: Молодая гвардия, 2016. – 480 с. (Жизнь замечательных людей: сер. биогр.)
4. КУЛИБИНА Н. В. Написано женщинами. Пособие по чтению для изучающих русский язык как иностранный. - М.: Русский язык. Курсы, 2004. – 272с.
5. НАБОКОВ В. Нежить. URL: <http://lib.ru/NAVOKOW/nezhit.txt>.
6. НОВИКОВА Н. С., ЩЕРБАКОВА О. М. Синяя звезда: Рассказы и сказки русских и зарубежных писателей с заданиями и упражнениями: учеб. пособие. – 6-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 256 с. (Русский язык как иностранный).
7. ПОГОРЕЛОВА Д. А. Два плана бытия в ранних рассказах В. В. Набокова / Сибирский филологический журнал. № 1. Изд-во СО РАН, 2014. С. 133–137.
8. ЯЦЕНКО И. И. Русская «нетрадиционная» проза конца XX века. Пособие для иностранных учащихся. – СПб.: Златоуст, 2004. – 168 с.

„FANTASTIČNO“ U PRIPOVIJESTI V. V. NABOKOVA „NEMRTVI“: TUMAČENJE S ASPEKTA KULTURE I CIVILIZACIJE RUSKOGA GOVORNOG PODRUČJA U NASTAVI RUSKOGA KAO STRANOGA JEZIKA

Sažetak

U radu je predstavljen skup zadataka za analizu pripovijesti V. V. Nabokova „Nemrtvi“, namijenjen stranim studentima ruskog jezika. Analizirani motivi „fantastičnog“ u samom tekstu karakteristični su za rano Nabokovljevo stvaralaštvo i oličenje su kulture dorevolucijskog perioda. Naglasak je stavljen na funkciju tumačenja kulture i civilizacije (ili povijesti i kulture) na nastavi ruskog jezika kao stranog.

KLJUČNE RIJEČI: *ruski kao strani jezik, tumačenje kulture i civilizacije ruskoga govornog područja, umjetnički tekst, V. Nabokov*

Motivi i simbolika demonskog u *Bjesovima* F. M. Dostojevskog

---

U ovom se radu analiziraju motivi i simbolika demonskog u romanu *Bjesovi* (*Besy*, 1872) Fjodora Mihajloviča Dostojevskog da bi se – protivno uvriježenim mišljenjima – pokazalo da je glavni bijes odnosno demon u tome romanu Petar Stepanovič Verhovenski. U tu će se svrhu istaknuti utjecaj demonske prisutnosti preko motiva i simbolike koji su direktno ili indirektno povezani s Verhovenskim. U prvom redu prikazat će se formiranje tajne organizacije koja ima karakteristike sekte ili vješticijeg sijela te potpisivanje ugovora s vragom koji se opire faustovskoj tradiciji. U romanu je zastupljena i vatra koja je jedan od najučestalijih simbola vruga, kao i simbolika praga koji je u ruskoj folklornoj tradiciji oduvijek zauzimao posebno mjesto među demonističkim motivima i simbolima. Naposljetku, analizirat će se zlokobni smijeh koji povezuje Verhovenskog sa šutom, tradicionalnim ruskim vragom koji ima odlike lakrdijaša ili dvorske lude.

KLJUČNE RIJEČI: *bijes*, *Bjesovi*, *demon*, *F. M. Dostojevski*, *Nikolaj Stavrogin*, *Petar Verhovenski*, *prag*, *ugovor s vragom*, *vatra*, *vrag*

Uvod

Prisutnost motiva i simbola demonskog kod Dostojevskog razgranata je i raznolika, a najvjerojatniji je uzrok tomu piščeva duboka povezanost s kršćanstvom, naročito nakon povratka iz Sibira. Čak je jedan od junaka romana *Braća Karamazovi* (*Brat'ja Karamazovy*, 1880) ni manje ni više nego sam vrag. Međutim, mišljenja sam da su ipak *Bjesovi* (*Besy*, 1872) roman koji bi trebao nositi titulu najdemoničnijeg romana Dostojevskog. Premda u njemu nema izravne manifestacije vruga, već sam naslov upućuje na sadržaj demonskog i to kroz više likova.

Nakon što je objavljen, roman je dugo bio tumačen pretežito kao politički ili kao kronika ruskog društva. Peterson ističe da je „samo kod *Bjesova*, za razliku od drugih velikih djela Dostojevskog, bilo zastupljeno isključivo politizirano čitanje. Roman je najveći ugled dobio

kod modernog čitatelja kao strašna knjiga proročanstava koja predviđa zavjereničku pobjedu boljševizma“ (1974: 76).¹ Međutim, kako je vrijeme prolazilo kritičari su sve više obraćali pažnju na demonske elemente, odnosno uočavali su simbole i motive koji otkrivaju tko su bjesovi iz naslova romana i koja je njihova uloga. Pitanje koje se tada počinje nametati hijerarhijskoga je karaktera: kako bijes kao niže rangirani demon može biti značajniji od vraga odnosno Sotone, čak i ako nije riječ o jednom nego o više bjesova? Stoga ću na samom početku, u svrhu boljeg razumijevanja teze rada, pružiti kratku analizu rangiranja i imenovanja vragova i demona u ruskoj tradiciji, a u nastavku rada analizirat će se motivi i simboli koji upućuju na to da se u slučaju *Bjesova* doista radi o demonskome romanu.

Da ne bi dolazilo do nejasnoća, treba istaknuti zašto dolazi do izjednačavanja termina *bijes* i *demon*. Ruski folklorni termin *bijes* odnosi se na demonska bića iz usmene predaje prije pokrštavanja, poznatija kao „nečista sila“, koja se kasnije razvijaju pod utjecajem bizantske književnosti, teologije i demonologije (Ludvig 1999: 5). Ta bića nisu ono što bismo danas podrazumijevali pod demonima jer su uglavnom benigna. U toj zajednici nalazilo se više demonskih bića od kojih je svako imalo svoje ime, mjesto, stanište i ulogu. *Demon* je termin koji se na ruskom tlu pojavio s kršćanstvom i bio je kao takav više zastupljen u književnom obliku koji se opirao zapadnoeuropskoj tradiciji (Ludvig 1999: 7). Pokršćavanjem su svi slavenski bogovi, polubogovi i duhovi postali demoni jer po kršćanskoj tradiciji postoji samo jedan Bog, stoga dolazi do izjednačavanja termina *bijes* i *demon*. Na taj način termin *bijes* postaje samo žargonski izraz za *demon* (Boss 1991: 95).

Motivi i simboli o kojima će biti riječi ujedno služe potvrđivanju glavne teze rada – da je Petar Stepanovič Verhovenski ključna figura fabularnih i idejnih aspekata romana, a time i njegov glavni bijes, što je suprotno tvrdnjama većine književnih kritičara koji su tu titulu dodijelili Nikolaju Vsevolodoviču Stavroginu, kao što su Frank, Leatherbarrow, Kuznetsova, Močulskij i mnogi drugi. Frank svoju teoriju Stavrogina kao „glavne figure“ (1969: 660) opravdava činjenicom što ga se u romanu oslovljava „princem“. U nastavku elaborira: „Stavrogin se kasnije pojavio kao ‘princ’ te je zamijenio Stepana Trofimoviča i njegovu tematsku centralnost; bio je to Byronovski Stavrogin koji je, povijesno, zapravo bio originalni izvor svih stranih ideologija koje su zarazile Rusiju s ludilom“ (1969: 670). Leatherbarrow smatra da se Stavroginova centralnost očituje tako što je u romanu prikazan kao izvor i objekt emocionalnih, psiholoških ili

¹ Svi su prijevodi vlastiti.

ideoloških aspiracija ostalih likova „iako većinu vremena nema nikakve veze sa samom radnjom romana, kada se pojavi na sceni, postaje jasno da je on glavni igrač“ (2000: 299). Kuznetsova na sličan način želi potvrditi Stavroginovu ulogu u romanu, navodeći da se on pojavljuje kao inspirator svih bitnih ideja zastupljenih kod drugih likova, koje se protežu od vjerskog nacionalizma do ekstremnog oblika ateizma (2012: 285). Neki autori išli su toliko daleko da su Stavrogina smatrali „najvećom kreacijom Dostojevskog“, kako prema Močulskom navode Pope i Turner (1990: 553). Međutim, mišljenja sam da je zapravo Verhovenski taj koji upravlja svime iza kulisa i nameće mišljenja drugim likovima te u njih implementira svoje ideje. On je onaj koji utječe na sve bitne događaje koji se tiču Stavrogina, a kontrolirajući njega kontrolira i sve ostale likove.

Da bih potvrdila tezu, prikazat ću sličnost po načinu okupljanja, svrsi i ishodu između formiranja tajne organizacije, kojoj je Verhovenski osnivač i vođa, i vještijega sijela ili sekte. Bavit ću se motivom ugovora s vragom, kojeg je popularizirao Goetheov Faust i s kojim povezanost ovdje nije zanemariva. Vatra kao vječni simbol pakla također je prisutna u romanu sa svojom razarajućom snagom, kao i prag koji je u ruskoj folklornoj tradiciji nagovještavao važnu prekretnicu te zlu kob. Za kraj je ostavljen manični smijeh koji cijelim romanom odzvanja kao lajtmotiv, a povezuje Verhovenskog sa šutom, tradicionalnim ruskim vragom koji ima odlike lakrdijaša ili dvorske lude.

Kroz analizu navedenih motiva i simbola prikazat će se kako su direktno ili indirektno povezani s Verhovenskim te zašto njega smatram glavnim bijesom i ključnom figurom fabularnih i idejnih aspekata toga romana.

Pobješnjeli demon ili demonizirani bijes

Demonska tematika kod Rusa je prisutna od davnina. U književnim tekstovima i usmenoj predaji demoni su nastanjivali vode, šume, kolibe, raskrižja pa čak i domove. Imena su im raznovrsna, a uloge još različitije. Mogu biti veseli i zaigrani, opasni i zastrašujući, smireni i razdragani, ali i zlokobni i krvoločni. Premda pogled na njih uvelike ovisi o vremenu iz kojeg se promatraju i o osobi koja ih tumači, ruski demoni imaju neke karakteristike koje ih razlikuju od ostalih europskih demona, koji se većinom oslanjaju na kršćansku tradiciju.

Naime, prije okretanja Rusije Europi i prodiranja zapadnjačkih ideja u nju Rusija je čuvala vlastiti folklor i tradiciju, pogotovo u ruralnim dijelovima. Dok je drugdje vrag bio poznat kao Sotona ili Lucifer –

gospodar pakla, u Rusiji su i dalje zastupljeniji bili manji demoni ili vragovi – predstavnici „nečiste sile“ (Wigzell 2000: 62). Rusi stoga u usporedbi s nekim europskim tradicijama imaju razrađeniju hijerarhiju demona, premda se oni ne mogu strogo odvojiti od kršćanske tradicije. Da bismo razumjeli razloge zbog kojih je Dostojevski za naslov izabrao bjesove umjesto neke druge ruske inačice poput *čert*, *demon*, *d'javol* i *satana*, valja istaknuti što bjesove razlikuje od uobičajenih demona.

Wigzell ističe da je folklorni vrag dio kompleksnog vjerovanja koje se zadržalo među seljacima koji su još uvijek živjeli izolirani od predmodernog svijeta, daleko od gradova. Sve značajnijim otvaranjem Rusije prema ostatku Europe zapadnjačke ideje počinju pristizati u velike gradove te se šire kroz sve sfere života. Takav je slučaj u pogledu metode bio i sa širenjem kršćanstva. Vjerovanja o vragu koegzistirala su s vjerovanjima o mitološkim bićima te je dolazilo do njihove konvergencije, što je evidentno i u ruskoj pravoslavnoj hagiografiji (Wigzell 2000: 60). Stoga se može reći da je pravoslavni vrag višestruki hibrid, ali i da konkretno podrijetlo svakoga njegova oblika nije osobito relevantno ni za njegov integritet ni za njegov naknadni književni prijem (Franklin 2000: 35).

Ruski folklorni vrag ipak je zadržao svoja karakteristična obilježja, bez obzira na to što je započeo proces miješanja sa zapadnjačkim elementima i što se neka od tih obilježja mogu pronaći i u pravoslavnoj odnosno kršćanskoj tradiciji uopće (Wigzell 2000: 61). Naime, ruski seljaci pod terminom vrag (*čert*) nisu podrazumijevali jednog „vrhovnog“ vruga, već jednog „malog“ vruga, jednog pripadnika veće skupine demona (Wigzell 2000: 64). To je mogao biti kućni vrag poznatiji kao *domovoj*, vodeni vrag poznatiji kao *vodjanoj* ili šumski vrag poznatiji kao *lešij*, a postojali su još i sitniji demoni kao što je *kikimora*. S vremenom ta osobitost ruskog slučaja i njegova sklonost pluralu počinje predstavljati tipografsku dilemu: često je nemoguće – i neprikladno – odlučiti treba li (anti)junaka neke priče predstaviti kao Vraga s velikim početnim slovom ili kao vruga s malim početnim slovom te treba li u engleskom jeziku koristiti određeni ili neodređeni član (Franklin 2000: 35–36). Nedostatak konzistencije ili uniformnosti definicije odražava se i u rječniku: vrag ima više imena i razna podrijetla. Neka su imena direktna transliteracija grčkog, koji je bio neposredan izvor slavenskog kršćanstva (*sotona*, *diavol*, *demon*, *supostat*), a neka su prevedena (*vrag*, *lukavyi*, *nepriazn'*) (Franklin 2000: 36).

Već i nedostatak ustaljenog termina ukazuje na posebnost ruskoga tradicionalnog vruga odnosno demona u odnosu na druge (književne) tradicije. Najstariji su pisani spomenici prikazivali demonske aktere

(bjesove) na izrazito simboličan način, pridajući im isključivo apstraktna značenja zla i prikazujući ih kao utjelovljenja raznih grijeha i poroka (Ludvig 1999: 5). U etnolingvističkom rječniku bijes je definiran kao poganski bog ili idol, koji u skladu sa starijom ruskom književnosti predstavlja stanje obuzetosti bijesom (Tolstoj 1995: 164). Također se opisuje kao nečisti ili zli duh i to kao književni lik u starijoj hagiografskoj literaturi, gdje zavodi pustinjaka (1995: 164). U *Mitološkom rječniku* Meletinskog nalazimo da su bjesovi „iz poganske terminologije ušli u kršćansku tradiciju, kada se (bjes) počeo koristiti kao prijevod grčke riječi *geulioveg* što znači demoni“ (1991: n. pag.). U 17. stoljeću pod utjecajem zapadnoeuropske tradicije bijes mijenja svoje karakteristike. U književnosti dobiva životinjski oblik (zma, zmija, crni pas ili vuk) te se opisuje najčešće kao crn, rogat, krilat, s repom i dugim noktima. Početkom 18. stoljeća iznova se povezuje sa svojim prvobitnim karakteristikama grijeha i poroka (Tolstoj 1995: 164–165), da bi početkom 19. stoljeća u književnosti bio zamijenjen „uzvišenijim pojmom – demon – neologizam koji je skovan u 18. stoljeću kako bi izrazio Vraga kao književnu ličnost“ (Boss 1991: 95). Bjes na kojeg se Dostojevski poziva u romanu jest međutim onaj „iz narodne demonologije i predstavlja posebni lik, različit od vraga, đavola ili demona književne tradicije“ (Tolstoj 1995: 165). To je bijes iz ruskog folklora koji više predstavlja nešto vragolasto, prevrtljivo i zaigrano nego demonsko, mračno i opasno (Wilson 1996: 161).

Dostojevski je tako izborom termina *besy* izbjegao zabunu oko imenovanja, ali i simbolički istaknuo zlo koje se krije u čovjeku. Vjerojatno je iskoristio ruski termin umjesto grčkih izvedenica *d'javol* ili *demon* da bi ukazao na činjenicu da se korijen zla nalazi u samoj Rusiji, odnosno u Rusima koji prihvaćaju ideje sa Zapada i žele ih ukorijeniti u domovini (Kuznetsova 2012: 292). Dostojevski je svoj umjetnički sustav nazivao „realizam u višem smislu“, podrazumijevajući pod tim terminom izgradnju književnog djela na autentičnim i konkretnim činjenicama aktualne stvarnosti, no podižući ih na razinu filozofske evaluacije (Grossman 1963: vol. 19, ch. 6). Često je koristio elemente ruskog folklora i pravoslavlja da bi čitatelju dao do znanja da je ono što opisuje u romanu ujedno vezano za probleme u Rusiji. Leatherbarrow smatra da su zbivanja u zemlji inspirirala autora za sami naslov djela: „[D]ok je gledao Rusiju iz daleke Europe, njegova se rodna zemlja uistinu učinila kao da se sparila sa svim vrstama vragova – socijalistima, nihilistima i ateistima – i on je ukomponirao ovu ideju u sam naslov svog kasnog romana *Bjesovi*“ (1982: 48). Međutim, bjesovi u romanu za Dostojevskog predstavljaju duševnu i moralnu bolest od koje boluju ne samo predstavnici ruske inteligencije već i cijela Rusija, Zapad, pa i

čovječanstvo u cjelini, odstupajući od svog povijesnog puta (Budanova 1988: 99).

Na tragu toga može se pretpostaviti da je u pretposljednji roman ukomponirao razne simbole i motive demonskog kako bi prikazao iskvarenost ljudske duše i ono što ga motivira da čini zlo. Stoga bi istjerivanje bjesova na neki način simboliziralo moralno ozdravljenje čovjeka.

Simbolika tajnoga društva i ugovora s vragom

Jedan od glavnih demonskih motiva romana *Bjesovi* koji je direktno povezan s Verhovenskim zasigurno je formiranje „organizacije“, tajnog društva kojemu je on vođa. „Organizacija“ se sastojala od pet članova – Liputina, Ljamšina, Virginskog, Šigaljova i Tolkačenka, a razlog njihova udruživanja bilo je uspostavljanje novog poretka, novih pravila i morala, odnosno djelovanje za „opću stvar“. Međutim, pravi je razlog uspostavljanja tajnog društva ubojstvo Šatova koji je postao direktna prijetnja Verhovenskom i njegovim dijaboličnim planovima. Skriveni motiv toga čina nije samo oslobođenje Verhovenskog od prijetnje da će biti prijavljen vlastima i raskrinkan, već to ujedno povezuje petoricu članova više no ikad prije jer tada počinju ovisiti jedan o drugom, a ponajviše o Verhovenskom. Ako budu znali što čeka one koji izdaju organizaciju, još će više slijepo vjerovati Verhovenskom i ispunjavati sve njegove prohtjeve.

U samoj „organizaciji“ postoji nekoliko simbola koji aludiraju na demonsko. Promotri li se broj njezinih članova, učinit će se nimalo slučajnim to što ih ima točno pet jer je prema Colinu broj pet u astrologiji simbol ovna (2004: 60). U romanu Verhovenski izgledom podsjeća na tu životinju: „Lembke se netremice zapilji u Petra Stepanoviča. Varvara Petrovna je točno zamijetila da je, osobito u nekim trenucima, bio nalik na ovna“ (Dostojevski 1975: 348), a vrag se u književnosti općenito često prikazivao kao ovan ili druge rogate životinje. Na nekoliko se mjesta u romanu ponavljaju usporedbe Verhovenskog s drugim životinjama. Tako u poglavlju „Mudra Guja“ njegova elokventnost i oblik njegova jezika podsjećaju na zmijski, što daje naslutiti da je upravo on guja, odnosno zmija iz naslova poglavlja: „[P]očinjete sebi zamišljati da mu je jezik u ustima zacijelo nekakva naročita oblika, neobično dugačak i tanak, strašno crvena i nevjerojatno oštra vrha koji neprestano radi sam od sebe“ (Dostojevski 1975: 180). Weiner čak smatra da „Petrova zmijolika fizionomija i njegov smisao za stvaranje baš onakve ‘pripovijesti’ kakva

je potrebna da bi se svaki lik ponašao prema Petrovom književnom planu upućuju na zavodljivu zmiju iz *Knjige postanka* kao jedan od njegovih demonskih prototipa“ (1998: 104). Dalje je u tekstu i usporedba s paukom kojemu su se u povijesti pridavala mnoga svojstva poput demijurških i gatalačkih, bio je vodič duša, posrednik između dvaju svjetova božanske zbilje i simbolizirao je viši stupanj inicijacije (Chevalier i Gheerbrant 2007: 521). Da je bijes mogao mijenjati vlastiti oblik i prikazivati se zoomorfnim, ističe i etnolingvistički rječnik *Slavjanske drevnosti*, pa se tako često u ruskoj književnosti opisivao kao crni pas, vuk, zmija ili neka druga vrsta divljih životinja, a pogotovo rogata kao što je ovan (Tolstoj 1995: 165).

Simbolika broja pet povezana je i s čovjekom jer čovjek ima pet prstiju na svakoj ruci i nozi, pet osjetila te se, kada raširi ruke, doima kao da je sačinjen od pet dijelova – dvije noge, dvije ruke i glava (Chevalier i Gheerbrant 2007: 535). Pentagram je isto povezan s brojem pet, zbog pet krakova zvijezde, a simbolizira jedinstvo i povezuje se s božanskim (Colin 2004: 62). Osim toga, pridavane su mu i spoznajne karakteristike te je opisivao kao sredstvo za vraćanje i stjecanje moći (Chevalier i Gheerbrant 2007: 532). Budući da pentagram koji je vrhom okrenut prema gore simbolizira Boga, smatra se da je obrnuti pentagram simbol vraga.

Nadalje, organizacija podsjeća na neku vrstu sekte ili okupljanja vještijeg sijela. Da bi pristupili tajnom društvu, odnosno da bi postali njegovi punopravni članovi, svi trebaju obaviti ritual – proći određenu vrstu inicijacije ili sklapanja ugovora (lat. *pacta cum diaboli*) koji često uključuje krv. Sonja Ludvig smatra da takvi „ugovori (ili dogovori) s Vragom ili demonima (lat. *pacta cum daemonibus*) spadaju među dominantne demonističke motive kako u popularnoj, folklornoj tradiciji, tako i u religioznoj literaturi, te raznim žanrovima svjetske književnosti“ (1999: 77). Dva su tipa dogovora s vragom: *Professio Tacita*, odnosno „Privatni sporazum“, koji se zaključuje posredstvom druge upućene osobe, te *Professio Expressa* ili „Javni sporazum“. Potonji se dijeli na još dva tipa: *solemnis sive publica*, odnosno onaj koji je zaključen na vještijem sijelu i koji uključuje neophodne obrede, te *privata*, koji osoba potpisuje bez svjedoka, ali je obavezna potpisati ugovor (Ludvig 1999: 82).

Dostojevski daje naslutiti kakav je ritual posrijedi kada Erkelj na nagovor Verhovenskog dolazi kod Šatova izvidjeti situaciju i priopćiti mu vrijeme sutrašnjeg sastanka. Naime, prilikom rukovanja Erkelj učini tajni znak koji se može protumačiti kao đavolji pečat (lat. *stigmata* ili *sigillum diaboli*) (Ludvig 1999: 85), ali Šatov mu bijesno odgovara da se odriče svih znakova te da ne želi više biti povezan s organizacijom.

Weiner to povezuje i s proročanstvom svetog Ivana „da će oni koji se odluče pokloniti i služiti zvijeri morati biti označeni na desnici (ili na čelu) ‘pečatom zvijeri’ i da će oni koji odbijaju to učiniti biti ubijeni (Otk. 13: 16–17). Šatov je ubijen u skladu s alegorijom jer je odbio dalje služiti Petru“ (Weiner 1998: 127).

Samo se Šatovljevo ubojstvo može promatrati kao ritualno prolijevanje nevine krvi pri obredu inicijacije u sektu na vještičjem sijelu. Sukladno tomu, njihova inicijacija spada među „Javne sporazume“ tipa *solemnis sive publica*.

Ludvig navodi i pregovore kao bitan elemenat pakta s demonima ili vragom (1999: 78). Kod takvih pregovora utvrđivali su se uvjeti i odredbe kojih se obje strane moraju pridržavati i ne smiju ih kršiti. Jasno su bile definirane međusobne obaveze, protuusluge i što je najbitnije – kletve u slučaju da jedna strana prekrši ili ne ispuni dogovor. Taj je element u romanu prisutan nakon što je čin učinjen i krv prolivena, a inicijacija obavljena. Za kraj, prije rastanka, Verhovenski poput prizvanog vraga objašnjava što znači udružiti se s vragom te koje zahtjeve i očekivanja ima od njih, odnosno koja je cijena koju moraju platiti za svoja nedjela i što smiju ili ne smiju činiti, nazivajući to interesom opće stvari: „[U] ostalom, vi ste se i udružili u ovu posebnu organizaciju slobodarskog saveza istomišljenika da biste, u interesu opće stvari, u odlučnom trenutku međusobno podijelili snage i, ako treba, međusobno se nadzirali“ (Dostojevski 1975: 216). Daje im do znanja u kakvoj su se opasnoj situaciji našli i da su na sve to pristali vlastitom voljom, bez prisile: „[V] i ste pozvani da obnovite trulo društvo koje se usmrdjelo od ustajalosti (...) vaš je glavni zadatak, zasad, da sve što prije srušimo: i državu, i njen moral. Ostat ćemo jedino mi koji smo sami sebe unaprijed proglasili budućom vlasti: pametne ćemo prigrliti, a glupe podjarmiti“ (Dostojevski 1975: 217). Ukratko, rečeno im je isto što i mnogima prije njih koji su odlučili prodati dušu vragu.

Posebno treba istaknuti drugi tip „Javnog sporazuma“, odnosno *Professio Expressa – privata* koji osoba potpisuje sama, bez svjedoka, ali uz obvezan ugovor. Taj tip ugovora najzastupljeniji je u demonističkoj književnosti i neposredno se povezuje s faustovskom tradicijom koja u ruskom slučaju započinje s Dostojevskim jer je za njegove prethodnike u ruskoj književnosti važniji bio Miltonov utjecaj. Goethe je iznova definirao demonsko tako da ga je oslobodio od prijašnje fiksirane uloge natprirodnoga vanjskog zla te ga je učinio silom koja nije ni dobra ni zla, ali je kao takva još više uznemiravajuća (Mäyrä 1999: 6), što je za Dostojevskog od veće važnosti jer se zlo krije u srcu čovjeka.

Premda to nije posve očito, Petrovo konstantno nagovaranje Kirilova da u svojem u oproštajnom pismu napiše da je on odgovoran za ubojstvo Šatova podsjeća na ugovore koje su, poput Fausta, sklapali mnogi književni likovi. Napomenemo li da je Verhovenski autor oproštajnog pisma, dobivamo još dodatnu notu demonskog: „Ovamo pero! – ujedanput sasvim neočekivano vikne Kirilov. I za Šatova, da sam ga ubio, priznat ću. Diktiraj, dok mi je smiješno“ (Dostojevski 1975: 228).

Naime, Kirilov je ateist koji je donio odluku da će si oduzeti život jer smatra da je jedino što čovjeka sprječava da se u potpunosti ostvari – strah od smrti. Stoga bi njegov čin samoubojstva trebao to pobiti i dokazati čovječanstvu da mu je nepotreban Bog te da vlastitom voljom može ostvariti sve što želi, što Verhovenski kao majstor manipulacije iskorištava i okreće u vlastitu korist. Rješava se potencijalne prijetnje, jer je Kirilov nestabilan pa mu može prijetiti prijavom kao i Šatov, a ujedno je žrtveno janje na koje će svaliti krivnju za Šatovljevu smrt i tako oprati ruke od svega.

Budući da je Kirilov prodao dušu zbog više ili manje uzvišena cilja, njegov se čin samoubojstva može tumačiti kao produžetak faustovske tradicije (Ludvig 1999: 77). Iako je Kirilov prilikom potpisivanja ugovora koristio obično pero i crnu tintu, neposredno poslije toga oduzeo si je život tako što se upucao pa se može reći da je i ovaj ugovor s vragom potpisan odnosno zapečaćen proljevanjem krvi, bez obzira na to što je u ovom slučaju bila vlastita.

Simboli vatre, praga i maničnog smijeha

U romanu je prisutan i simbol vatre koji se kroz povijest tumačio dvojako – i kao dobro i kao zlo, jer je vatra vezana uz svjetlost, radost, stvaranje i rođenje, kao i uz razaranje i uništenje (Colin 2004: 435). Budući da je razorni aspekt vatre njezino negativno svojstvo, iz toga proizlazi da je vladanje tom vatrom dijabolička funkcija. Može biti nebeskog, ali i podzemnog podrijetla, kao i oruđe demijurga i demona (Chevalier Gheerbrant 2007: 808). Stoga se često povezuje s Luciferom, svjetlonošom, koji nakon pada s neba obitava u paklu koji odiše dimom, sumporom i vatrom.

U romanu je Verhovenski taj koji vlada vatrom, iako indirektno, i to zbog dva cilja. Prvi je umorstvo Stavroginove žene Marije i njezina brata, kapetana Lebjatkina. Tim činom Verhovenski dobiva veću kontrolu nad Stavroginom, što mu je krajnje potrebno jer on predstavlja ključ za manipulaciju svim ostalim likovima. Premda jurodiva, Marija Lebjatkina

bila je Stavroginova zakonita žena, a njezin ga je brat zbog te činjenice ucjenjivao i tražio novac – jer nitko nije smio znati da je Stavrogin oženjen. Verhovenski je isplanirao njihovo ubojstvo da bi Stavroginu maknuo teret s leđa – kapetana koji ga ucjenjuje – te mu omogućio da bude sa ženom koju voli, Lizavetom Nikolajevnom. Iako Verhovenski sam ne želi preuzeti zaslugu odnosno krivnju za podmetanje požara, način na koji se opravdava Stavroginu to ipak potvrđuje. Navodi da je u njemu „već odavno zorila ideja o takvu požaru, jer su požari narodni i popularni izum; ali sam je čuvao za odlučni trenutak, za onaj veliki čas kad ćemo svi ustati na noge i...“ (Dostojevski 1975: 141). Ponekad se krivo interpretiralo i Stavroginu pripisivalo podmetanje požara pa i sam Grossman krivo tumači kada kaže: „Po Stavroginovom naređenju robijaš kolje i pali, a novi Neron se divi gledajući požar i predajući se ljubavnim orgijama“ (1970: 53).

Drugi je razlog podmetanja vatre kontrola petorice. Strah da ih Šatov ne prijavi za podmetanje požara daje im dodatan povod da ga ubiju jer ih Verhovenski zastrašuje: „Da bi sebe oprao zbog svog nekadašnjeg pripadništva društvu, prijavit će nas sve. Do sada je još oklijevao, i ja sam zato bio obziran prema njemu. Ovaj vaš požar mu je dao krila: ogorčen je i više ne oklijeva“ (Dostojevski 1975: 161). Tu je upadljiva izvanredna sposobnost Verhovenskog da obmanjuje i manipulira drugima kao što to inače vragovi čine. Koristi vatru ili požar kao izgovor za ubojstvo i ostvarenje vlastitih ciljeva, a ujedno je tu bio i početak inicijacije u organizaciju, odnosno svojevrсно „vatreno krštenje“. Iako vidimo da Verhovenski nije osobno podmetnuo požar, evidentno je da je ideja požara potekla od njega kao glavnog nosioca. Način na koji se ideja prenosi na druge najbolje dočarava Bahtinov opis ideje kod Dostojevskog: „Ideja (...) nije subjektivna individualno-psihološka tvorevina sa ‘stalnim mjestom boravka’ u čovjekovoj glavi; Ideja je živ događaj koji se rasplamtio u točki dijaloškog susreta dviju ili više svijesti (...) ideja želi da se čuje, shvati, ona želi da joj ‘odgovore’ drugi glasovi s drugačijih pozicija“ (1972: 99–100).

Prag je u ruskoj folklornoj tradiciji oduvijek zauzimao posebno mjesto, prvenstveno kada je bio u vezi s demonskom intervencijom. Leatherbarrow objašnjava da koncept praga obuhvaća prostor i vrijeme te predstavlja mjesto na kojemu se ljudski svijet i drugi svijet (nečiste sile) susreću. Stoga za prag možemo reći da je to mjesto na kojemu se najlakše ostvaruje prijelaz na drugi svijet i s drugog svijeta (2005: 609). To praznovjerje toliko je ukorijenjeno u ruskoj kulturi da se ljudi čak i danas drže starih običaja kako bi se zaštitili od nečistih sila te izbjegavaju mjesta, vrijeme i situacije koje imaju karakteristike praga.

Ključni primjeri prostora koji možemo smatrati pragom jesu vrata, prozori, rubovi polja, granice gradskih zemalja, rupe u tlu poput grobova i groblja te mnogi drugi. Pod pragom u temporalnom smislu podrazumijevamo podne, ponoć, ekvinocij, zoru i sumrak, ali i životne situacije nekoga prijelaznog, liminalnog trenutka (lat. *limen* – *prag*) poput rođenja, braka, selidbe i smrti (Leatherbarrow 2005: 609–610). Termin potječe od latinske riječi za prag – *limen* te označava mjesto ili vrijeme koje je liminalno. Wigzell navodi da je, prema staroj ruskoj predaji, prag opasno mjesto na kojemu nečista sila može manifestirati svoju moć. Smatralo se da zaustavljanje na liminalnim mjestima može donijeti strašne posljedice i prizvati zlo. Iz toga razloga Rusi još i danas smatraju da stajanje na pragu, dočekivanje gostiju s praga te prelaženje preko praga pošto se krenulo na put donosi nesreću (Wigzell 2004: 33).

Ne čudi stoga da je prag prisutan u romanu i da pruža Verhovenskom prostor za manifestiranje moći. Najviše odgovara mjestu na kojemu je ubijen Šatov, koje se nalazi „na rubu golemog parka Stavroginovih“ (Dostojevski 1975: 208). Čak i mjesto gdje je bačeno Šatovljevo tijelo ima ista obilježja, jer „tri jezera koja su počinjala tik pred samim ljetnikovcom protezala su se, jedno za drugim (...) sve do kraja parka“ (Dostojevski 1975: 208). Zašto je Verhovenski kao mjesto gdje će sakriti Šatovljevo tijelo odabrao baš jezero može objasniti stara ruska predaja koja vodu smatra vražjom domenom, kojom vlada *vodjanoj* – jedan od pripadnika „nečiste sile“. Povežemo li to s vjerovanjem da postoje dva tipa pokojnika – *roditelji* i *založnye*, evidentno je da se radi o liminalnom prostoru i vražjem utjecaju. Naime, *roditelji* su preci umrli prirodnom smrću, od starosti, dok su *založnye* ljudi umrli prijevremeno, često u mladosti, bilo da se radi o ubojstvu ili samoubojstvu (Ludvig 1999: 87). Budući da je Šatov umro prijevremeno i nasilnom smrću te je potom bačen u jezero, njime sada potpuno raspolaže nečista sila te on postaje svojevrsnim radnikom ili pomoćnikom vraga.

Liminalni su i životni trenuci – Šatovu je na taj dan rodila žena, koja je nakon nekoliko dana umrla s djetetom, a i sama Šatovljeva smrt također predstavlja prag. Za nju je Verhovenski direktno odgovoran, jer ga je on prostrijelio pištoljem, ali indirektno je odgovoran i za smrt njegove žene Marje Ignjatijevne i novorođenčeta. Naime, Marja je, vidjevši Kirilova prostrijeljene glave, čemu je također kumovao Verhovenski, zaključila da je i njezin muž ubijen te je zgrabila novorođenče i mahnito potrčala na ulicu. Tamo je tražila nekoga da joj pomogne i potpuno se izbezumila. Nakon tri je dana umrla, a dijete, koje je u biti Stavroginovo, od studeni je umrlo prije nje.

Naposljetku, zlokobni smijeh jedna je od glavnih karakteristika Verhovenskog, a koliko je bitan za razumijevanje junaka romana najbolje objašnjava prema Karasjevu Sergovič, koji smatra da „ništa ne otkriva srž čovjeka kao smijeh. Za smijeh ne postoje tajne. Zato on s lakoćom otkriva i iznosi na vidjelo (...) sve ono što bi čovjek htio sakriti od drugih i od sebe samoga“ (2004: 170). Da bismo što bolje shvatili zašto je baš Petrov smijeh najbitniji za roman, a samim time i najdijaboličniji, potrebno je ukazati na njegovu poveznicu s vragom kroz rusku tradiciju. Kako prema Lotmanu i Uspenskom navodi Leatherbarrow, smijeh je već u srednjovjekovnoj Rusiji dobio stigmiju demonskog ili bogohulnog akta. Naime, srednjovjekovna pravoslavna kultura funkcionirala je po principu opozicije „sveto – sotonsko“, a budući da Biblija navodi kako se Isus nikada nije smijao, smijeh je smatran obilježjem vraga (2000: 287). Jedna je od karakteristika te vrste smijeha to da nije zarazan, barem ne za one koji osuđuju nečasna djela, jer takav smijeh prije izražava zgražanje i strah nego veselje, a kao takvog ga pronalazimo i u romanu: „*Il rit. Il rit beaucoup, il rit trop*. On se nekako čudno osmjehuje. Majka mu se nije tako osmjehivala. *Il rit toujours*“ (Dostojevski 1975: 213).²

Mnoge narodne legende i priče često su prikazivale vraga kao onoga koji zbija neslane šale te se podrugljivo smijulji dok navodi ljude na krivi put (Wigzell 2004: 37). Smijeh često asocira na vraga pa mu je dano vrlo zlokobno značenje, do te mjere da je vrag ponekad bio prikazivan kao **šut** (rus. lakrdijaš ili dvorska luda) (Leatherbarrow 2004: 1007). Pogleda li se povijest svjetske književnosti, motiv lakrdijaša ili lude prisutan je već u 12. stoljeću, iako njegova značajnija uloga nastupa tek u 16. stoljeću kada luda više nije vezana uz kralja i dvor te postaje jedan od glavnih likova talijanskoga pučkoga kazališta. U Francuskoj je nosio naziv „Harlequin“, koji se razvio od starofrancuskog *bellequin*, *balequin* ili *berlequin* u značenju demona, vražićka ili nekoga tko neprestance izmiče. Međutim, najčešća je simbolika vezana uz lakrdijaša izokrenuta stvarnost, zbijanje šale s važnim i ozbiljnim stvarima. On tako simbolizira dvojnu sliku ličnosti koja se na prvi pogled čini dobrom i skromnom, ali zapravo je zla i prevrtljiva (Colin 2004: 279).

U Rusiji se početkom 19. stoljeća počela prikazivati lutkarska predstava Petruša, ruska adaptacija talijanske Pulcinelle. Da je Dostojevski poznao i gledao tu lutkarsku predstavu možemo vidjeti iz ulomka *Piščeva dnevnika* gdje navodi: „[K]akav nitkov je taj Petruša (...) kako vara i ismijava Pulcinella, koji to nikada ne primjećuje. Petruša

² Prijevod navedenog teksta na francuskom bi glasilo: „On se smije. On se mnogo smije, on se previše smije. Uvijek se smije.“

je kao Sancho Panza ili Leporello, ali potpuno rusiziran, narodni lik“ (Leatherbarrow 2000: 291). Njegova je primarna funkcija u predstavi nasmijavanje ljudi. Međutim, smijeh koji je pokušavao izazvati onaj je isti destruktivni smijeh koji iskušava sve društvene i moralne konvencije, koji pronalazimo u *Bjesovima* (Leatherbarrow 2000: 292). Da je Dostojevski doista htio iskoristiti Petrušu kao model za Verhovenskog daje se naslutiti iz njegova imena – Petar, odnosno hipokoristika koji njegov otac Stepan Trofimovič koristi za njega: „[O], sinko moj, o, moj Petruša...“ (1975: 127).

Petrov smijeh odzvanja cijelim romanom kao neka vrsta zle kobi. Sve radnje koje obavlja popraćene su zlokobnim smiješkom jer djeluje spajajući prkos i humor: „[O]smjehnuo se svojim uobičajenim zluradim smiješkom, skočio na noge i podigao revolver s poda“ (Dostojevski 1975: 173). Njegov smijeh uočavaju i drugi likovi, osobito u situacijama koje nisu primjerene za to: „Obično se za nj ne bi moglo reći da je ozbiljan, uvijek se smijao, pa čak i onda kad je bio ljut, a ljut je bio vrlo često“ (Dostojevski 1975: 108). Smijeh se postupno širi gradom usporedo s njegovim utjecajem na druge likove, što se najviše primjećuje kroz utjecaj na gubernatorovu ženu Juliju Mihajlovnu i njezino društvo. Gubernatorica je postala toliko zalučena njegovim idejama da je od svojega salona praktički napravila revolucionarnu ćeliju. Time je izazivala ljubomoru drugih dama, što joj je imponiralo. Uvijek ga je rado primala i slušala te odobravalala sve njegove ideje, bez obzira na to što ih se većina na kraju pokazala štetnima. Verhovenski je laskanjem nadahnuo gubernatorici ideju da će, okružujući se gradskim radikalima i mladeži koja je podložna kriminalu, biti ta koja će ih spriječiti u zlim namjerama i spasiti ih, a preko njih i cijelu Rusiju (Weiner 1998: 104). Kasnije se sve to pokazalo pogrešnim jer su ti revolucionari, zaraženi Petrovim maničnim smijehom, u gradu prouzrokovali svakakve nepodopštine, sitne smicalice i varke koje su pridonijele daljnjem zaraznom širenju smijeha: kod prodavačice Biblija nađene su sramotne fotografije među knjigama, poručnikova žena osramočena je i pretučena kada su njezini dugovi otkriveni mužu, mladi je par izrugan kada se saznalo da mlada nije bila nevinna u prvoj bračnoj noći.

Sve navedeno podsjeća da u ruskom folkloru vrag tradicionalno igra ulogu lakrdijaša. U ruskoj se kulturi lakrdijaš često koristio kao eufemizam za vraga te se zbog toga smijeh poistovjećivao s vragom, što potvrđuje ruska poslovice – *gde smeh, tam sam greh* (rus. gdje ima smijeha, ima i grijeha) (Weiner 1998: 49). U romanu je Dostojevski to simbolički iskoristio da bi prikazao likove koji ne mogu ili ne žele ozbiljno shvatiti dobrotu ili plemenita djela (Wigzell 2004: 37). Sukladno tomu

Verhovenski čak sam sebe naziva lakrdijašem: „Ja jesam lakrdijaš, ali ne želim da i vi, moja glavna polovica, isto tako budete lakrdijaš! Shvaćate li me?“ (Dostojevski 1975: 146). Naravno, kao pravi majstor manipulacije koji uvijek ima sve konce u svojim rukama, on sve inscenira. Izigravajući dvorsku ludu u neprimjerenim situacijama, osigurava da nitko ne posumnja na njega kao krivca za sva počinjena nedjela, barem dok ne obavi sve što je naumio i dok se neprimjetno ne skloni sa scene. Nakon što je ispleo zamršenu mrežu intrige, Verhovenski nestaje i ostavlja za sobom saveznike koji moraju snositi posljedice za kaos koji je prouzrokovao (Wilson 1998: 73).

Zaključak

Cilj ovoga rada bili su pregled i analiza motiva i simbola demonskog unutar romana *Bjesovi* da bi se dokazalo da je glavna radnja romana ostvarena pomoću demonske prisutnosti. Budući da su svi navedeni motivi i simboli direktno ili indirektno povezani s Verhovenskim, to nam ujedno potvrđuje da je on glavni demon, odnosno bijes iz naslova romana, suprotno tvrdnjama većine književnih kritičara koji centralnom figurom smatraju Stavrogina, kao što su Frank, Leatherbarrow, Kuznetsova, Močulskij. Kao razlog tomu navode njegov nadimak u samom romanu („princ“), zatim utjecaj na druge likove iz više aspekata – emocionalnih, psiholoških ili ideoloških, a neki su otišli toliko daleko da su ga nazvali najvećim umjetničkim stvaralaštvom Dostojevskog. Međutim, smatram da se ovim radom uspio prebaciti fokus na lik koji je zanemaren od kritičara te, iako nije glavni lik, zacijelo jest ključna figura fabularnih i idejnih aspekata romana.

Da bi se potvrdila njegova uloga u romanu, pružila sam objašnjenje formiranja tajne organizacije koja ima karakteristike sekte ili vješticijeg sijela te potpisivanje ugovora s vragom. Tu je opisano kako Verhovenski uspijeva manipulirati drugim likovima da bi postigao svoj cilj. Vatra je jedan od najučestalijih simbola vraga općenito, dok je prag u ruskoj folklornoj tradiciji uvijek zauzimao posebno mjesto među demonističkim motivima i simbolima pa ne iznenađuje što ga je Dostojevski uključio u svoje djelo da bi pružio Verhovenskom prostor za manifestiranje moći. Za kraj je analiziran zlokobni smijeh koji kao neizostavni lajtmotiv povezuje Verhovenskog sa **šutom**, tradicionalnim ruskim vragom koji ima odlike lakrdijaša ili dvorske lude.

Sve nam to služi kao dokaz da je Verhovenski glavni bijes iz naslova romana. Likovi ili djela u kojima možemo pronaći elemente demonskog u

sebi uvijek sadrže neke dublje probleme na koje autor želi ukazati, a nisu prisutni samo da bi djelo učinili zanimljivijim ili estetski prihvatljivijim. Stoga smatram da takvim djelima treba posvetiti više pažnje kako bi se shvatila prava poruka koja leži iza simbolike, ali i tradicije i vremena u kojemu autor živi.

Literatura

- BAHTIN, Mihail, *Problemy poetiki Dostojevskogo*, Moskva, 1972.
- BOSS, Valentin, *Milton and the Rise of Russian Satanism*, Toronto, 1991.
- BUDANOVA, Nina Fjedotovna, „O nekotoryh istočnikah npravstvenno-filosofskoj problematiki romana ‘Besy’“, u: *Dostoevskij. Materialy i issledovanija*, Sankt-Peterburg, 1988, str. 93–106.
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain, *Rječnik simbola*, Zagreb, 2007.
- COLIN, Didier, *Rječnik simbola, mitova i legendi*, Zagreb, 2004.
- DOSTOJEVSKI, Fjodor Mihajlovič, *Bjesovi I i II*, Zagreb, 1975.
- FRANK, Joseph, „The Masks of Stavrogin“, *The Sewanee Review*, 1969, 77, br. 4, str. 660–691. URL: <http://www.jstor.org/stable/27541763> (2018-01-15).
- FRANKLIN, Simon, „Nostalgia for Hell: Russian Literary Demonism and Orthodox Tradition“, u: *Russian Literature and Its Demons*, New York, 2000, str. 31–58.
- GROSSMAN, Leonid Petrovič, *Dostoevskij*, Moskva, 1963.
- GROSSMAN, Leonid Petrovič, *Tvorčestvo Dostojevskogo 1821-1881-1921: sbornik statej i materialov*, Chicago, 1970.
- KUZNETSOVA, Irina, „The Possessed: The Demonic and Demonized East and West in Thomas Mann’s ‘Der Zauberberg’ and Dostoevsky’s ‘Demons’“, *The German Quarterly* 85.3, 2012, str. 275–294. URL: <http://www.jstor.org/stable/23275261> (2016-11-19).
- LEATHERBARROW, William J., „Apocalyptic Imagery in ‘The Idiot’ and ‘The Devils’“, *Dostoevsky Studies*, 3, 1982, str. 44–51. URL: <http://sites.utoronto.ca/tsq/DS/03/043.shtml> (2016-12-07).
- LEATHERBARROW, William J., „The Devils’ Vaudeville: ‘Decoding’ the Demonic in Dostoevsky’s *The Devils*“, u: *Russian Literature and Its Demons*, New York, 2000, str. 279–306.
- LEATHERBARROW, William J., „Representations of the Demonic in Lermontov’s ‘A Hero of Our Time’“, *The Modern Language Review* 99.4, 2004, str. 999–1013. URL: <http://www.jstor.org/stable/3738510> (2016-12-07).
- LEATHERBARROW, William J., „The Sorcerer’s Apprentice: Authorship and the Devil in Dostoevskii’s Poor Folk and ‘The Landlady’“, *The Slavonic and East European Review*, 2005, 83, br. 4, str. 599–616. URL: <http://www.jstor.org/stable/4214171> (2016-12-07).
- LUDVIG, Sonja, *Demonizam u ruskoj književnosti od 1820-ih do 1920-ih*, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1999.
- MÄYRÄ, Ilkka Frans, *Demonic Texts and Textual Demons: The Demonic Tradition, the Self, and Popular Fiction*, Tampere, 1999.
- MELETINSKIJ, Eleazar M., ur., *Mifologičeskij slovar’*, Moskva, 1991. URL: <http://www.bibliotekar.ru/mif/> (2017-02-02).
- PETERSON, Dale E., „Dostoevsky’s Mock Apocalypse“, *The Central Review*, 1974, 18, br. 1, str. 76–90. URL: <http://www.jstor.org/stable/23738067> (2017-02-02).
- POPE, Richard, TURNER, Judy, „Toward Understanding Stavrogin“, *Slavic Review*, 1990, 49, br. 4, str.

- 543–553. URL: <http://www.jstor.org/stable/2500545> (2018-01-16).
- SERGOVIČ, O., „Poetika zvuka v romane F. M. Dostoevskogo ‘Besy’ (na primere analiza zvuko-obraza smeħa)“, u: *‘Dergačevskie čtenija – 2002. Russkaja literatura: nacionalnoe razvitie i regionalnie osobennosti: materialy VI vserossijskoj naučnoj konferencii, Ekaterinburg, 2-3 oktjabrja 2002 g.’*, Ekaterinburg, 2004, str. 170–174.
- TOLSTOJ, Nikita Il’ič, ur., *Slavjanskije drevnosti 1. Ètnolingvističeskij slovar’, Tom 1: A – G*, Moskva, 1995.
- WEINER, Adam, *By Authors Possessed: The Demonic Novel in Russia*, Evanston, 1998.
- WIGZELL, Faith, „The Russian Folk Devil and His Literary Reflections“, u: *Russian Literature and Its Demons*, New York, 2000, str. 59–86.
- WIGZELL, Faith, „Dostoevskii and the Russian Folk Heritage“, u: *The Cambridge Companion To Dostoevskii*, Cambridge, 2004, str. 21–46.
- WILSON, Reuel K., „Demons by Fyodor Dostoevsky, Richard Pevear and Larissa Volokhonsky“, *The Slavic and East European Journal*, 1996, br. 40.1, str. 159–161. URL: <http://www.jstor.org/stable/308508> (2016-11-25).

DEMONIC MOTIVES AND SYMBOLS IN DOSTOEVSKY’S DEMONS

Summary

This paper analyzes demonic motives and symbols in the novel *Demons* (*Besy*, 1872) by Fyodor Mikhailovich Dostoevsky, with the aim to prove – contrary to popular belief – that Pyotor Stepanovich Verkhovensky is the main demon in the novel. For that purpose the demonic presence will be highlighted through motifs and symbols that are directly or indirectly linked to Verkhovensky. Firstly, formation of the secret organization will be shown, that has the characteristics of sect or witches’ sabbath, then the signing of a contract with the devil will be described, which follows the Faustian tradition. The novel also features fire, that is one of the most common symbols of the devil, as well as the symbolism of the threshold which has always occupied a special place in Russian folklore tradition among demonic motifs and symbols. Finally, an evil laughter will be analyzed which links Verkhovensky to šut, a traditional Russian devil who has the characteristics of a buffoon or jester.

KEYWORDS: *contract with the devil, demon, Demons, devil, F. M. Dostoyevsky, fire, Nikolai Stavrogin, Pyotr Verkhovensky, The Devils, The Possessed, threshold*

Struktura romana-klepsidra i fantastički diskurs u djelu Milorada Pavića *Unutrašnja strana vetra*

U ovome radu ispitujemo elemente fantastičkoga diskursa u djelu Milorada Pavića kao jednog od rodonačelnika postmodernog pripovijedanja u književnostima na području bivše Jugoslavije. Njegujući književni fenomen fantastičkog, Pavić intencionalno odstupa od uobičajene narativne logike zastupajući ideju hiperteksta. U tome pogledu, cilj rada jeste da ukažemo na najznačajnije pripovjedačke postupke ovoga autora, koji se ogledaju u ispoljavanju brojnih oblikovnih i smisaonih novina u srpskoj prozi, interferenciji različitih žanrova, metapoetskom govoru upućenom čitaocu, povezanosti čitaoca i djela, uključivanju čitaoca u oblikovanje teksta, ukidanju granice između realnog i fantastičkog, proizvođenju „viška“ značenja, kao i destabilizaciji temporalnih i prostornih struktura romanesknih djela. Analiziraćemo pojavu fantastičkoga diskursa kao nemimetičke strategije konstituisanja djela u Pavićevom romanu *Unutrašnja strana vetra*. Pokušaćemo da definišemo nelinearni tok izlaganja događaja, jezičko-koncepcijsko inoviranje, uz specifičnu projekciju fantastičkog, intertekstualnog i različitih oblika citatnosti, čime se komponuje *Unutrašnja strana vetra* kao polivalentno prozno tkivo.

Dolazimo do zaključka da je Milorad Pavić prvi autor u srpskoj književnosti koji je pristupio postmodernizaciji fantastike. Njegujući književni fenomen fantastičkog, autor uvodi novu recepcijsku praksu, koja pokreće najdublje procese umjetničkog sagledavanja proznog tkiva. Time postaje jasno da fantastika počinje osvajati stranice najčešće postmodernistički oblikovanih djela, zauzimajući značajno mjesto u nauci o književnosti.

KLJUČNE RIJEČI: *Pavić, fantastički diskurs, postmodernizam, tekstualnost, inovacijski postupci, citatnost, nova recepcijska literarna praksa*

I Fantastika u prozi Milorada Pavića

Imajući u vidu kompleksnost pojma fantastike u nauci o književnosti, odlučili smo da se ovom književnom fenomenu posvetimo kroz djelo savremenog srpskog pisca Milorada Pavića. S obzirom na to da je riječ o jednome od rodonačelnika postmodernog pripovijedanja u književnostima na području bivše Jugoslavije, kao i autoru koji je najintezivnije njegovao

fantastiku postmodernističkog tipa, pokušaćemo da napravimo distinkciju između fantastičkih paradigmi poznatih domaćoj nauci o književnosti i onih tretiranih u prozi Milorada Pavića.

Sedamdesetih godina dvadesetog vijeka javlja se generacija pisaca koji počinju da se udaljavaju od realističkog modela prikazivanja stvarnosti i tragaju za „vlastitim pismom“, jer „književnost prestaje biti pozivom na mijenjanje stvarnosti, ona postaje pozivom na maštarenje“ (Visković 1983: 12). Tako se na prostoru bivše Jugoslavije pojavljuju djela novih fantastičkih paradigmi tretiranih najčešće u kraćim proznim tekstovima. U hrvatskoj književnosti nastupaju „borhesovci“ (Stjepan Čuić, Pavao Pavličić, Drago Kekanović, Goran Tribuson i dr.), koji će „djelovati kao osamljenici, bez podrške vršnjaka i istomišljenika s kojima bi dijelili nazore o književnosti i istupali zajedno“ (Visković 1983: 7). Autori ovakvog usmjerenja raskidaju s mimetičkim konceptom stvaranja, tragaju za prostorima slobode, mašte, poigravaju se različitim narativnim postupcima. Takvo poimanje literature u odnosu na prosvjetiteljsko-didaktičku paradigmu pisanja imaće analogiju i u ostalim jugoslovenskim književnostima u kojima se javljaju značajni pisci fantastike poput Milorada Pavića i Filipa Davida u srpskoj, Živka Činga, Mitka Madžunkova i Vlada Uroševića u makedonskoj i Marka Švabiča u slovenačkoj književnosti (Damjanov 1982: 49). Zajedničke odlike njihove proze bile su nove pripovjedne strategije i nove mogućnosti jezika, kojima se stvara „iluzija stvarnosti“. Time dolazi do radikalnih izmjena i potpunog raskida s podražavalačkom funkcijom književnosti.

Tumačeći djela hrvatskih pisaca, Velimir Visković pronalazi brojne inovacijske impulse nastale pod uticajem svjetske književnosti, u kojoj je fantastika već bila popularan žanr. Na hrvatsku „mladu prozu“ prvenstveno su uticala djela Borhesa, a potom Gogolja, Kafke, Bulgakova... Zanimljivo je da mladi hrvatski pisci, koji se okreću fantastičkom modelu stvaranja, nijesu pokušali ponuditi čitaocu ključ za čitanje svojih proza (Visković 1983: 59), izuzev Pavla Pavličića koji objavljuje zbirku priča *Lada od vode* (Zagreb 1972). Pored činjenice da se u zbirci proze Draga Kekanovića *Mehanika noći* (Zagreb 1971) prepoznaju uticaji modernih fantastičara, Visković nalazi elemente tradicionalne fantastike (romantičarsko i simboličko fantastičko nasljeđe); Čuićeve tekstove karakteriše spona između stvarnosne i fantastičke proze, dok se djela Gorana Tribusona i Pavla Pavličića izdvajaju različitim jezičkim poigravanjima, kombinovanjem paraliterarnih i literarnih tekstova kojima proizvode nova značenja.

Iako u djelima fantastičara koji su stvarali na jugoslovenskom prostoru, nalazimo mnoge poetičke sličnosti, pojava prve zbirke proze Milorada

Pavića po prvi put odvodi čitaoca u „prostor intelektualne i eruditske fantastike“ (Donat 1979: 173). Paralelno s „borhesovcima“ u hrvatskoj književnosti u srpskoj nastaje Pavićeva zbirka priča *Gvozdena zavesa* (Novi Sad 1973), a potom i druga *Konji svetoga Marka* (Beograd 1976) u kojima nalazimo elemente moderne fantastike: udvajanje paralelnih svjetova, aktiviranje brojnih arhetipskih obrazaca i simbola, kompoziciono osamostaljivanje pojedinih djelova teksta, narušavanje hronološke linearnosti te osobenu temporalnu organizaciju pripovjedaka. „Uz pomoć pripovjedačeve sonde i u *Gvozdenoj zavesi* i u *Konjima svetog Marka* suočavamo se s jednom novom koncepcijom fantastičnog u književnosti“ (Donat 1979: 173). *Gvozdena zavesa* nije samostalno djelo, već zbirka koja sadrži pjesničke i prozne tvorevine iz *Mesečevog kamena* (1971), knjige koja nije ni zbirka pjesama, ni zbirka priča, „već neki novi *ukršteni oblik* knjige poezije i proze“ (Jerkov 1990: 193). Pavićevi „vršnjaci“ nijesu koristili postupak uključivanja savremenika u beletrističku prozu, pri čemu se ovaj autor izdvaja u odnosu na svoju generaciju fantastičara. Pavić je imenom i prezimenom uvodio u priče autore poput Vaska Pope, Zorana Mišića, Vlada Uroševića i druge, strukturirajući tako potpuno drugačiji model teksta u odnosu na već postojeći. Niko se kao Pavić nije temeljno posvetio piscima, književnim epohama i analizama književnih djela (Babić 2000: 159), čime ovaj stvaralac zaslužuje posebno mjesto u literaturi.

Djela Milorada Pavića korespondiraju s fantastičkim paradigmama poznatim u historiji svjetske književnosti (projekcija sakralnog, horor, onirička, delirična fantastika i fantastika realnosti) i u njima je uočljivo da se fantastički diskurs razvijao „od nešto izvornijeg modela čiste fantastike, preko paradigmi moderne fantastike, do složenijih, sintetičkih oblika postmoderne fantastike“ (Damjanov 2011: 347). Za razliku od pisaca mlade generacije, koji su počeli da se udaljavaju od fantastike (izuzev Gorana Tribusona koji joj ostaje vjeran) i okreću novim temama (D. Kekanović, S. Čuić, N. Šepić), Pavić pristupa osvježavanju i osavremenjavanju fantastičkih obrazaca.

Nelinearna fabularna događanja, miješanje fantastike i stvarnosti, intertekstualnost predstavljaju zajedničke odlike Pavića i hrvatskih fantastičara. Za razliku od njih, Pavić traži novog čitaoca, koautora svojih djela, pri čemu se mogu naći slične poetičke premise s prozom Pavličića. Pričom *Lada od vode* iz istoimene zbirke koja nastaje kad i Pavićeva *Gvozdena zavesa*, Pavao Pavličić „nudi *ključ* za čitanje“ (Visković 1983: 59) odnosno „zahtijeva za sebe čitatelja koji dobro poznaje tradiciju pisanosti i može prepoznati autorova poigravanja s topikom te tradicije“ (Visković 1973: 64). Upravo takvog čitaoca zahtijeva i Pavićeva proza,

koja će romanesknim ostvarenjima pokrenuti inovativna strukturna rješenja nepoznata jugoslovenskoj čitalačkoj publici toga perioda.

II Postmodernistički mehanizmi stvaranja u Pavićevoj *Unutrašnjoj strani vetra*

Objavljena 1991. godine kada je proglašena za najbolju knjigu proze, *Unutrašnja strana vetra* je odabrana kao tekstualno polje na kojem je trebalo ispitati funkcionisanje fantastičkoga diskursa kao nemimetičke strategije konstituisanja djela. Iz toga razloga, predmet našega rada odnosi se na pronalaženje svih elemenata fantastike u pomenutom djelu, kao i njihovom objašnjenju s književnoteorijskog stanovišta.

Kao autor nelinearne, interaktivne proze Milorad Pavić nije prestajao da iznenađuje čitalačku publiku svojim specifičnim načinom konstituisanja narativnih tekstova. Posebnu vrijednost njegove proze nalazimo u povezanosti čitaoca i djela, odnosno uključivanju čitaoca u tekst i njegovome angažovanju u stvaranju teksta. Zbog njegovih vrlo neobičnih kompozicionih rješenja pri strukturiranju djela (romanleksikon, roman-ukrštenica, roman-klepsidra...), o Paviću je pisano kao o piscu koji pokušava izmijeniti način čitanja romana (Damjanov 2011: 265).

Autor se oslobađa okova tradicionalnog koncepta stvaranja djela, koji je, istina, bio karakterističan i za moderno književno stvaranje. Takvo shvatanje literarnog modela otvara raspravu o književnoj epohi modernizma unutar kojeg se, po nekim književnim tumačenjima izdvajaju „kasni modernizam“ i „postmodernizam“. Budući da postmodernizam asocira na pojam koji označava negaciju ili kritiku modernizma, moguće ga je posmatrati u odnosu prema modernizmu. Ihab Hasan ističe da su izvjesni kritičari „postmodernizam“ definisali pojmom avangarde ili čak neoavangarde, dok su drugi isti fenomen nazivali modernizmom (Hasan 1996: 17). Međutim, Hasan objašnjava da avangarda podrazumijeva pokrete kao što su kubizam, futurizam, dadaizam, nadrealizam..., koji su napadali buržoaziju, dok modernizam karakteriše stabilnost, francuski simbolizam, a postmodernizam se javlja kao destruktivan, hladan pokret. Moderna književna kretanja podrazumijevala su razvoj novih tehnika u književnosti. „Roman nastoji pronaći stilski primjeren izraz za svoju najupadljiviju inovaciju u tom razdoblju: oblikovanje ‘struje svijesti’, dakle iregularnosti svakodnevnih psihičkih, tj. opažajnih i refleksivnih, procesa – dakako, u onoj mjeri u kojoj narav književnosti takvo oblikovanje dopušta“ (Žmegač 2004: 316). Kao primjer za takva djela navodimo

romane „struje svijesti“ (termin Viljema Džejmsa) *Gospođa Dalovej* Virdžinije Vulf, Džojsov *Uliks* i *Krik i bijes* Viljema Foknera. U svom eseju „Moderna proza“ iz 1919. godine Virdžinija Vulf ističe da fokus modernog romana mora biti usmjeren na prikazivanje lika, što predstavlja suprotnost ranijim literarnim težnjama. Kada se u drugoj polovini 20. vijeka javlja postmoderna književnost, jezik postaje umjetničko sredstvo pomoću kojega dolazi do poigravanja raznim narativnim elementima. Raljević objašnjava da je jedno od ključnih obilježja postmodernizma Jean Baudrillard (*Simulacra and Simulation*, 1998) definisao pojmom *simulacrum* (gubitak realnog), pri čemu slika dominira nad stvarnošću, brišu se granice između realnog i njegove slike, pa tako nastaje kultura *hiperrealnosti* (Vidi: Raljević 2011: 1087). Postmoderna umjetnost jezik doživljava kao igru u kojoj nema pravila, a autoreferencijalnost, hibridnost i intertekstualnost postaju dominantne postmodernoga književnog stvaranja.

Iako postmoderna umjetnost dijeli mnoge tehničke postupke s avangardom, od nje se razlikuje po tome što ne osporava prošlost (Raljević 2011: 1088). Postmodernizam tumači prošlost na jedan nov način, bilo da je rekontekstualizuje, osavremenjava, modifikuje, ali je ne dovodi u pitanje. U odnosu na modernizam koji prepoznajemo po formi, hijerarhiji, logocentrizmu, umjetničkim pravilima, paradigmi, zatvorenom djelu, postmodernizam se izdvaja nelinearnom formom djela, intertekstualnim poigravanjima različitim narativnim elementima, slobodom pripovjedačkog kreiranja narativnog teksta, kombinovanjem, parataksi i otvorenom strukturom djela. Upravo takvom konceptu modelovanja teksta pripada Milorad Pavić. Da pojasnimo.

U procesu oblikovanja književnih djela autor koristi erudiciju i kombinatoričke vještine koje možemo primijetiti samo kod pojedinih autora, među kojima ističemo Borhesa, kome je po shvatanju književnih kritičara i teoričara najbliži. „Alterniranje svetova, apokrifnost, paradoks, destrukcija starih oblika, inverzija, fantastika, intertekstualnost i citatnost jesu prepoznatljive odlike borhesovske paradigme, čiji je duhovni srodnik i Milorad Pavić“ (Pijanović 1998: 283). Upravo zbog toga književne tekstove Milorada Pavića uvijek karakteriše intertekstualna povezanost s drugim tvorevinama, a kako Mišel Fuko kaže: „... granice neke knjige nikada nisu jasno povučene: izvan naslova, prvog reda i posljednje tačke, izvan njene unutrašnje konfiguracije i njene autonomne forme, ona je sistemom referenci utkana u druge knjige, druge tekstove, druge rečenice: ona je čvor unutar mreže“ (Hačion 1996: 213/214). Korišćenjem tradicijskih motiva i simbola autor uspijeva sagraditi autentičnu priču o čovjeku i njegovoj egzistenciji u svijetu u kojem bitiše.

Iako svoje književno stvaralaštvo započinje zbirkom pjesama *Palimpsesti*, Milorad Pavić se okreće proznom djelu, na tom putu dostiže najveću slavu i postaje najčitanijim piscem svoje zemlje. Služeći se narativnim strategijama savremene poetike, Pavić je gotovo sve svoje pripovijetke izgradio u duhu postmoderne svijesti i time im omogućio kretanje po različitim vremenima. Takva koncepcija pripovjednih tvorevina bila je izraz autorove težnje za promjenom i eksperimentom, kao i uvođenjem svih inovacijskih tehnika neophodnih za utvrđivanje semantičko-semioloških slojeva u tekstu. Sava Babić ističe da je Pavićeva priča pomjerena u domen fantastike, ali da „ta fantastika nije čista već se neprekidno prepliću realni elementi i fantastične i neobjašnjive pojedinosti što produžuje priču u beskraj, jer ona i nije završena onog trenutka kada smo je dočitali. Neprekidno se oslanjajući i na realno i na fantastičko, pisac smišljeno održava čitaoca u stalnom klackanju i usmerava ga ka traganju za stvarnim smislom pojava koje nije lako protumačiti“ (Babić 2000: 16). Upravo ovakav fenomen fantastičkog nalazimo u romanu *Unutrašnja strana vetra* u kome je ostvaren visok stepen književne imaginacije, a čudni spojevi i neobični motivi prisutni u djelu usložnjavaju njen smisao i čine percepciju čitanja otežanom.

Prekoračenjem književnih konvencija i vještom kombinatoričkom igrom s tradicijskim motivima i određenim arhetipskim obilježjima, Pavić je omogućio protok fantastičkog materijala u *Unutrašnjoj strani vetra* i time ukazao na produbljivanje tekstualnih značenja i globalnih simbola, ali i na preplitanje više planova unutar jednog teksta. Važno je obratiti pažnju na fantastičko tkivo Pavićeva romana koje, duboko ukorijenjeno u narativnu strukturu, pomjera granice književnog djela. Uplitanjem elemenata fantastike u realistički diskurs dobijamo literarno ostvarenje u kojem je problem odnosa između nadstvarnog i logičnog riješen njihovim sjedinjavanjem i postepenim usklađivanjem. Iz tog razloga možemo reći da *Unutrašnja strana vetra* pripada takozvanom fantastičkom realizmu koji je podudaran pojmu magijski realizam o kojem će biti riječi u daljem tekstu.

III Fantastički realizam

O fantastičkom realizmu govori Božo Vukadinović u svom Predgovoru *Antologije srpske fanatstike*, gdje za ovaj tip fantastike kaže da se javlja u onoj pripovjedačkoj situaciji kada se „realnost meša sa fantastikom, halucinacija sa zamišljanjem, stvarnost sa irealnim“ (Vukadinović 1980: 14) pri čemu „ovo ukrštanje realnog i fantastičnog daje nov komplementarni

žanr: fantastički realizam“ (Vukadinović 1980: 14). Ovaj tip fantastike počiva na paroksizmu realnosti, koristeći mogućnost da sama iskustvena stvarnost kombinatorikom činjenica djeluje nestvarno, fantastično (Damjanov 2011: 56). Djela u kojima je najmanje jedna glavna fabularna linija nosilac prirodnih i natprirodnih motiva vezanih na identičan način, predstavljaju tip fantastike nazvan *fantastički ili magijski realizam*. „Ono što je bila realnost postaje fantastično, a fantastika dobija privid realnosti. Ono što je moguće postaje nemoguće, ono što se moglo pretpostaviti samo kao mogućnost postaje zakon i pravilo“ (Protić 1974: 480). Ovom tipu pripada Gogoljev *Nos*, Kafkin *Preobražaj*, kao i pomenuta Pavićeva *Unutrašnja strana vetra*. Budući da fantastički realizam možemo smatrati sinonimom pojmu *magijski realizam*, ponudićemo neka od osnovnih tumačenja ovog tipa fantastike.

Magijski ili magični realizam vodi porijeklo iz hispanoameričke literature i podrazumijeva poseban književni žanr nastao na prostoru Latinske Amerike u prvoj polovini 20. vijeka. Najznačajnijim predstavnikom magijskog realizma smatra se Gabrijel Garsija Markes (Gabriel Garcia Márquez). Riječ je o pojmu koji do danas nije jasno definisan. Prve pokušaje određenja magijskog realizma dali su Aleho Karpentjer, Anhel Flores, Luis Leal, Amaly Sanadi. Pojedini kritičari poput Amaril Sanadi (Amaryll Chanady) i Dejvida Danoa (David Danow) magijski realizam vide kao pripovjedni modus, vrstu narativa ili umjetničku formu za prikazivanje jednog svijeta unutar drugog (Muždeka 2016: 21); Anhel Flores (Angel Flores), koji magijski realizam svrstava u oblast fantastične književnosti, dok meksički kritičar Luis Leal objašnjava da se u magijskom realizmu „pisac suočava sa stvarnošću i pokušava da pronikne u nju, da otkrije ono što je tajanstveno u stvarima, u životu, u ljudskim delima“ (Soldatić 2002: 77). U svom čuvenom eseju „O čudesno stvarnom u Americi“ („On the Marvelous Real in America“), Aleho Karpentjer objašnjava da magijski realizam „podrazumeva da čudesno postaje nepogrešivo čudesno onda kada izroni iz neočekivane promene stvarnosti (čuda), iz privilegovanog otkrića stvarnosti, nenaviknutog uvida koji se jedinstveno sugerše kroz neočekivano bogatstvo realnosti ili pojačanje nivoa i kategorija realnosti, koji se percipira pomoću egzaltacije duha, koja vodi do kakvog ekstremnog stanja“ (Kostadinović 2014: 13). Brojne definicije magijskog realizma bile su neprecizne i pogrešne, tako da je kritička literatura o ovom pojmu izuzetno kompleksna. U tom kontekstu, izdvajamo članak Anhela Floresa „Magični realizam u špansko-američkoj beletristici“ („Magic Realism in Spanish American fiction“, 1953), koji je pobudio različite polemike od kojih je značajno pomenuti tumačenje Luisa Leala koji smatra da se kod magičnog realizma

pisac suočava sa realnošću koju teži da objasni, pri čemu magijski realizam ne stvara imaginarna bića ili svjetove već otkriva tajanstveni odnos između čovjeka i onoga što ga okružuje (Vidi: Kostadinović 2014: 15). Na osnovu navedenoga možemo konstatovati da je magijski realizam podudaran pojmu fantastični realizam kojem pripada Pavićev roman.

U *Unutrašnjoj strani vetra* satkanoj od tajanstvenih mitskih tragova i složene vremenske dimenzije, gube se obrisi realnog svijeta i teži se da se dosegne nadstvarna stvarnost, da se jedna realnost zamijeni drugom. Time ono što je nadstvarno i imaginativno počinje funkcionisati kao realno, stvarno, konstituišući poredak drugačiji od uobičajenog, poredak koji počiva na nekoj svojoj logici i smislu. Pored toga što predstavlja „mešavinu mašte i stvarnosti, sudar između stvarnog i imaginarnog“ (Mišić 1968: X), fantastički realizam „hoće da kaže da smo okruženi realnim čudima, i da je stvarnost u kojoj živimo punija misterije i stravičnog od one iz doba vampira i demona“ (Vukadinović 1980). Tako romaneskna priča o Heri i Leandru, pored odgovarajuće doze realnosti, počiva na metafizički projektovanoj dimenziji svijeta. Ulaskom u prostore irealnog i nadstvarnog čitalac traži opravdanje za određene postupke likova ili način odvijanja događaja u romanu. Stoga „fantastičan roman, kao i realistički, govori o realnosti, o čoveku i njegovom položaju u svetu“ (Stojanović 2004: 76), dok je potreba da se izađe iz ustaljenih zakona otvorila put fantastici i omogućila oneobičajen pristup književnom djelu.

Priča o Heri i Leandru, junacima jedne od najpoznatijih antičkih legendi o ljubavi i smrti,¹ postmodernistički je oblikovana, pa je kao takva proširila semantički horizont narativnog teksta. U inoviranom kontekstu grčka tema, kao podnaslov romana, uliva se u *Unutrašnju stranu vetra*, da bi na njenim pojedinim mjestima bila, naizgled slučajno, pomenuta u malo izmijenjenoj formi. Na mitski sloj priče ukazuju niz elemenata, poput eksplicitnog pominjanja mjesta Sest i Abidos, sa kojeg potiče ljubavni par, zatim Leandrov san o moru i baklji do koje treba doplivati, deset stihova o Heri i Leandru koje dječak (sin bračnog para Simonović) prevodi iz francuskog udžbenika, lajtmotiv kule i svjetlosti koja se vidi sa nje, kao i tragični završetak Here i Leandra, u kojem se spajaju njihova tijela. U romanu pratimo realistički sloj događaja koji

¹ Priča o Heri i Leandru potiče od mita o čuvenom ljubavnom paru iz antičkog svijeta, čiju je ljubav posljednji obradio Musej Gramatik (pjesnik Muzaja iz 5. vijeka n. e.) u svom kratkom remek-djelu *Heroja i Leander*. Prema pomenutom mitu, Leander (porijeklom iz grada Abida) zaljubio se u Afroditinu sveštenicu Heroju koja je živjela u kuli na Sestu na obali Helesponta. Svake noći, vođen svjetlom svjetiljke koju je Heroja u sumrak postavljala na kuli, Leander je plovio k njoj kroz opasnu morsku struju. Ipak, njihovoj ljubavi uslijedio je tragični završetak. Jedne olujne noći vjetar je ugasio

predstavljaju opis Leandrovog odlaska od kuće, njegov put sa sviračima, susret sa Despinom, njegovo zamonašenje, Herino držanje časova francuskoga jezika, razgovori s učenicom, njen odlazak u Prag, traganje za pozorištem, priča o kapetanu Vitkoviču. Sve to govori da se upravo interakcijom mimetičkog i nemimetičkog tekstualnog modela naročito postiže efekat fantastičkog. Njegovi tragovi prisutni su i u snovima, kroz koje se šalje poruka, kao nosilac neke više realnosti.

Tako, Herini snovi jesu stvarnost, „ona u stvari sve vreme spava i ne može nikako iz sna da se probije na javu“ (Pavić 2000: 26). Sadržaji njenih snova utiču na dalje konstituisanje narativne zbilje, pa se kod glavne junakinje javlja nemogućnost prepoznavanja sadašnjeg vremena:

„Zagledana u svoj inventar, otkrila je da ni u snovima nema sadašnjeg vremena onoga koji sanja, nego se javlja nešto kao vremenski prilog toj sadašnjici sanjača u vidu radnje naporedne vremenu u kom se spava“ (Pavić 2000: 25).

Na epiloškoj granici prve glave romana, u trenutku kada je Leander na talasima vremena doplivaio, „Hera je osetila da se njena začaranost, san ili maštarija, ili šta li je već bilo, rasprsnula oko nje kao mehur od sapunice“ (Pavić 2000: 27). Dakle, i ovdje se prekida nit jednog fabularnog toka događaja prožetog irealnim elementima.

Fantastičko se tako može posmatrati na nivou likova, njihovih postupaka, ali i pojedinih karakternih osobina dodijeljenih od strane narativnog subjekta. Na primjer, modelovanje protagonista romana obojeno tajanstvenim, začuđujućim i nadstvarnim nitima, koje se vezuju za sferu transcendentnog. Vođen postmodernističkom strategijom, koja uvijek iznova iznenađuje čitaoca, narativni agens na epiloškoj granici romana priznaje da je „odavno znao da Hera uopšte nije izvršila samoubistvo nego da je ubijena“ te da je odrubljenu Herinu glavu Jan Kobal čuvao tri dana u svom stanu. Motiv o odrubljenoj glavi, koja je „po tvrđenju izbezumljenog poručnika tek trećeg dana uveče (...) kriknula strašnim, dubokim i kao muškim glasom“ (Pavić 2000: 81), „priziva paralelni motiv iz ispovesti sabljaša Isaije u povesti o Leandru“ (Palavestra 1998: 268).

Da Pavićev fantastički svijet prekoračuje granice mimezisa (Novak-Bajcar 2010: 57), govori i autocitatno sjedinjavanje raznih tekstova

---

Herojinu svjetiljku, a Leander se, izgubivši u tami smjer, utopio. Njegovo tijelo izbačeno na obalu ispod kule ugledala je Heroja, koja se bacila u provaliju. Njihove ljubavi sjedinjuju se u smrti. (Opširnije videti u knjizi: Vojtjeh Zamarovski, *Junaci antičkih mitova, Leksikon grčke i rimske mitologije, Alnari*, Beograd, 2002, str. 288–289.)

unutar jednog, kreiranje novog univerzuma, u kojem sve funkcioniše na principu znaka – simbola, lavirinta, zagonetke. Krenimo redom.

IV Simbolika brojeva u *Unutrašnjoj strani vetra*

U priči o Leandru dominantno je prisutno grčko slovo teta Θ kojim počinje riječ Teotokos (Bogorodica). Grčko slovo predstavlja *zapis u znaku device*, odnosno zabilježenu sudbinu Leandrovu, koja je na neki tajanstveni način povezana sa božanskim, onostranim. Iako je to jedino slovo koje je protagonist romana naučio od oca, ono za njega ima izuzetno važno značenje – saznanje da je dodir ipak moguć. Tako je, na primer, dijelu teksta koji govori o nemogućnosti ostvarenja fizičkog dodira između Leandra i Despinae, prethodila informacija da je ona djevojka bez prsta prstenjaka. Pominjanje Despininog razdjevičenja svijetom te Leandrovog odlaska u manastir, kao i sahranjivanje ikone, upućuje na autorovo oneobičajeno projektovanje slika iz hrišćanske mitologije.

U priči o Leandru dominantno je prisustvo broja dva, kojim se žele naglasiti određene suprotnosti. Protagonista romana osjeća dva različita ritma življenja, dva nejednaka pulsa krvi, zapaža dva soja ljudi, trgovinu između dva svijeta, Zapada i Istoka, dvije carevine. S obzirom na to da je i roman strukturiran iz dva dijela, dvije različite priče koje se ulivaju jedna u drugu, možemo reći da „broj dva simbolizuje dualizam, na kojem počiva čitava dijalektika, svaki napor, svaka borba i svako kretanje“ (Gerbran i Ševalije 2009: 194). U našem romanu posebno je naglašena lijeva strana: Leandrova desna ruka zaostaje za lijevom, Hera je ustala na lijevu nogu, mrlja na haljini nalazi se na lijevoj strani, ova junakinja osjeća samo lijevi krak jezika koji je rascijepljen kao u zmije... U skladu sa vjerovanjem hrišćanskog srednjeg vijeka, koji prihvata predanje da je lijeva strana ženska, a time i noćna, sotonska, a desna muška, dnevna i božanska, čitaocu postaje jasno zašto je u Herinom liku toliko naglašena ona tamnija, đavolja strana. Stoga u tekstu ne nalazimo slučajno rečenice u kojima imenica đavo zauzima specifično značenje:

„Boljeli su je đavolji ujedi na tabanima dok je ulazila u stan Simonovića na trećem spratu“ (Pavić 2000: 15).

„... hodajući po đavoljim ujedima koji su boleli još jače“ (Pavić 2000: 16).

„A Hera je na balkon stavila lonac s alojom koji je đavo olizao...“ (Pavić 2000: 65).

Funkciju lajtmotiva u romanu dobijaju simbolički brojevi tri i četiri. Kao što je u bajkama stari običaj da se uvijek iz trećeg pokušaja nadvlada protivnik ili se trećeg dana desi neki krupniji događaj, tako se i u *Unutrašnjoj strani vetra* na svakom trećem konaku zida, crkva je trećeg dana pokrivena, Leander je tri dana bježao i tri dana se u bježanju umarao, postoje tri vjere, tri šoljice za kafu, tri stolice, dok je Herina glava trećeg dana uveče kriknula. Dat u korelaciji sa brojem četiri (četiri kiridžije, četiri đaka, četvero očiju, sviranje u kvartetu), koji se zbog svoje povezanosti sa krstom tretira kao simbol potpunosti i sveobuhvatnosti,² ovim brojem se, na veoma neobičan način, uspostavlja tajna veza između zemaljskog i onostranog.

V Kompoziciona obilježja romana-klepsidre

S kompozicione tačke gledišta *Unutrašnja strana vetra* odgovara formi klepsidre (vodeni časovnik ili pješčani sat), budući da čitalac nakon pročitane priče o jednom junaku mora okrenuti knjigu i pročitati onu koja se odnosi na drugog. Time se dva narativna dijela ulivaju jedan u drugi čineći kompaktnu cjelinu, na osnovu koje čitalac sklapa mozaik u glavi. Sava Damjanov navodi da je riječ o *novoj Kutiji Tajni* koja „ima dva početka, dva toka koja se kreću jedan ka drugom sa suprotnih krajeva knjige (kao što je, u grčkom mitu, Leander svake noći morao plivati na suprotnu obalu da bi stigao do Here) i, najzad, dva završetka koja se dodiruju i spajaju na sredini *Unutrašnje strane vetra*“ (Damjanov 1992: 519). Tehnikom autocitata i postupkom montaže obje polovine romana strukturirane su od tri pripovjedne cjeline, koje predstavljaju fragmente iz ranije objavljenih Pavićevih djela. Tako je „Leander“ objedinio: „Zapis u znaku Device“ iz zbirke *Gvozdena zavesa*, „Borba petlova (*Konji svetoga Marka*)“ i „Vrt užasa“ iz zbirke *Izvrnuta rukavica*.

Unutrašnja strana vetra predstavlja roman specifičnog aksiološkog sistema vrijednosti. Interpolacija novih tekstualnih jedinica uz odsustvo njihove čvrste kauzalne povezanosti zahtijeva i osoben model pripovijedanja. U tom smislu Marina Šimak ističe da je kod Pavića način obrade „materijala“ zapravo ono što se može determinisati kao pavićevska fantastika. „Siže čini beskrajno smenjivanje fantastičnih elemenata sa realnim. Naracija se stoga može učiniti prividno linearnom. Prisutnost naratora u vođenju toka priče je očigledna, međutim ne zna se često ko je on, da li je direktni učesnik zbivanja, ili je u pitanju prepis,

² U Bibliji broj četiri označava sveobuhvatnost, cjelovitost.

svedočanstvo, prepričavanje“ (Šimak 2005: 9). To znači da se fantastičko može posmatrati na nivou pripovijedanja, pojedinih epizoda, likova, odnosno cjelokupne tekstualne zbilje romana.

Kada uzmemo u obzir tehničko rješenje *Unutrašnje strane vetra*, odnosno postojanje dvije prološke i dvije epiloške granice teksta, koje se poput pijeska u pješčaniku (klepsidri) prelivaju jedna u drugu, onda je sasvim jasno zašto se u kritici najprije ustalio naziv roman-klepsidra. Da bi se pročitao u cjelosti, pomenuti roman zahtijeva od čitaoca da ga, pošto iscuri sadržina jednog dijela, poput pješčanog sata, okrene u ruci kako bi upotpunio svoju viziju. Dva prologa i epiloga koji se dodiruju u sredini impliciraju i dvije priče: na jednoj strani je priča o Leandru, a na drugoj o Heri. Tako *Unutrašnja strana vetra* postaje „dvojni roman podjeljen pregradnim listom kroz koji se iz svog mitskog sveprisustva dozivaju Leander i Hera“ (Pijanović 1998: 251). Ispitujući poetiku Pavićeva stvaralaštva, Jasmina Mihajlović svoju pažnju usmjerava i na *Roman o Heri i Leandru*, determinišući ga kao *dvostranu pesmu u prozi*, različitog ritma, koja u sebi čuva „dvije priče o muškarcu i ženi koji žive u raznim vremenima“ (Mihajlović 1992: 97). Ona takođe smatra da je donekle riječ i o ljubavnom romanu, upravo zbog metafizičkog ostvarenja njihove ljubavi u smrti koja ih sjedinjuje. Takvo određenje može biti opravdano prisustvom pojedinih ljubavnih epizoda, poput Leandrova i Despinina putovanja čamcem rijekom Drim, kao i bizarnim i pomalo fantastičnim odnosom između poručnika Jana Kobala i Heroneje Bukur, scene u kojoj dolazi do ostvarenja erosa. Pored toga, važno je istaći da se u obje polovine romana naznake ljubavnih elemenata nalaze u oživljavanju mitske priče o dvoje ljubavnika, koja isplivava na površinu djela.

Vodeći se sintagmom Miodraga Radovića – *androgini roman* (Mihajlović 1992: 98),³ Jasmina Mihajlović smatra da je i takvo klasifikovanje romana opravdano zato što „u *Unutrašnjoj strani vetra*, ideja i forma u kojoj je knjiga ostvarena – mogu se nazvati androginom“ (Mihajlović 1992: 99). Hera i Leander shvataju se kao dvije raspolučene polovine koje traže jedna drugu, ali jedinstvo i jedini mogući dodir nalaze u smrtima koje ih povezuju. Dvije epiloške granice romana sužavaju se u jednu, i to onu predstavljenu plavom stranicom, koja, ujedno, otvara

³ Zabilježeni mit o androginu svjedoči o postojanju specifične ljudske rase, koja ima sjedinjena dva principa – muški i ženski. Na taj način ova bića su bila dvojni. Navedeni praljudi odlikovali su se umnoženom moći i energijom, nalik onoj božanskoj. Da bi im oslabili snagu, bogovi su odlučili da ih rasijeku na dvije polovine, koje su od tada osuđene na neprestano lutanje i uzajamno traganje (Vidi: Jasmina Mihajlović: *Priča o duši i telu (Slojevi i značenja u prozi Milorada Pavića)*, Prosveta, Beograd, 1992, str. 98).

novo semantičko polje za čitaoca u čijoj se svijesti mora konstituisati slika o metafizičkoj ljubavi dvoje mladih, njihovim polovinama koje se upotpunjuju. Time se plava stranica ne doživljava kao prepreka dvjema pričama, već postaje narativnim filterom koji im omogućava jedinstvo i cjelovitost.

Unutrašnja strana vetra je, poput ostalih Pavićevih romana, posebno privukla pažnju proučavalaca književnosti originalnim pripovjedačkim postupcima i idejama, pa ne čudi zašto je roman u žanrovskom pogledu inspirisao književnu kritiku. Stoga ćemo se u nastavku osvrnuti na rad Miodraga Radovića i njegovo determinisanje Pavićeva romana kao *speculum*.

Kako bi pojasnio spekularnost Pavićeva romana, on najprije pravi distinkciju između tradicionalnog koncepta književnoumjetničkih djela, koji karakteriše visok stepen referencijalnosti. Roman postaje ogledalo svijeta ili društvene sredine koja se opisuje, odnosno ogledalo predstavlja mimetičku figuru romana. U *Unutrašnjoj strani vetra* imamo potpuno drugačiji sistem ogledala. Ono se ugrađuje unutar samog teksta, ne koristi se u tehničkom, već u tekstualnom smislu. „Odnos ogledala više nije jednosmjernan“ (Radović 1992: 507), ističe Radović. „Nisu samo pogled i svest ogledala Prirode, nego je i Priroda ogledalo u nekim svojim segmentima“ (Radović 1992: 507). Tako u Pavićevu romanu, pored pukih akvatičnih ogledala: Ohridsko jezero, more kod Helesponta, rijeke Sava i Dunav, „postoji nešto kao vodopis reka“. „Svaka voda ima svoj rukopis: reke ispisuju neka slova i ostavljaju poruke vidljive samo pticama iz velikih visina“ (Pavić 2000: 44). Upravo takvom vodopisu odgovara „ono isto slovo koje je Leander naučio na svom prvom i jedinom času pisanja u najranijoj mladosti i prepoznao na ikoni iz Pelagonije“ (Pavić 2000). Riječ je o grčkom slovu Θ (teta), kao zapisu kojim počinje grčko ime Bogorodice, na osnovu kojeg se konstituiše *spekularna priča*. Ona, po Radovićevim riječima, nastaje u razdvajanju antičkog ljubavnog para „na dva spekularna lika čije se sudbine asimptotski ogledaju jedna u drugoj preko ponora vremena“ (Radović 1992: 508). Priče o Heri i Leandru ogledaju se u dva narativna toka, kao što se južna i severna kula (povezane spekularnom relacijom) ogledaju u vodama Save. Time ogledalo u *Unutrašnjoj strani vetra* funkcioniše kao unutrašnji fenomen. Ta čudesna Pavićeva igra ogledalima vrhunac dostiže onog trenutka kada Leander, podnoseći izvještaj Ded-agi Oćuzu, u tepsiji ugleda svoj obraz, a u sudbini Beograda sopstvenu sudbinu. Tepsija postaje simulakrum za ogledalo, pa čitalac iz tog bakarnog ogledala čita knjigu. Zapravo se, kako Radović izvršno primjećuje, knjiga pretvara u ogledalo.

Determinišući *Unutrašnju stranu vetra* spekularnim romanom, odnosno narativnom tvorevinom okrenutom unutrašnjem fenomenu – ogledalnoj strukturi pripovijedanja, dobijamo *unutrašnje likove* ili svojevrzne spekularne junake. Tako će Miodrag Radović Leandra okarakterisati kao čovjeka ogledalo (*lector multiplex*) „u čijem se pogledu ogleda grad u nastajanju (Beograd)“ (Radović 1992: 508).

„Obično je sedeo na bregu u tvrđavi i polagao oči na krila ka nekoj ptici, koja bi se strmoglavlivala u dubinu, i puštao da mu ptica nosi pogled po varoši koja je u vidu kamenih zuba zemlje nicala duž reka obnavljajući se sama iz sebe. (...) Posmatrao je tako nošen pernatim krilima kulu Nebojšu, koja se ogledala u dve reke odjednom, u Savi i u Dunavu... Proletao je pogled pored beogradskih zvonika koji su se mogli čuti u dve carevine... Ponovo je grad bio u pogledu...“ (Pavić 2000: 48–50).

U Leandrovom pogledu odigrava se specifična igra ogledala u kojoj ptica zauzima posebnu ulogu. Funkciju ogledala nalazimo i u plavoj stranici, kroz koju se stapaju dva polno izdiferencirana dijela knjige. Takva strukturiranost romana odgovara rizomskom pismu koje objašnjava Jasmina Mihajlović. Autorka navodi da se tek nakon pročitane priče o Heri i Leandru, u čitaočevoj svijesti, „kao i u praznini – plavetnilu, na sredini knjige, stvara jedna nova struktura i množina značenja“ (Mihajlović 2010: 156). (...) „U *Unutrašnjoj strani vetra* to je razbijanje centra i proširivanje u talasima značenja i smislova izvedeno u plavom okeanu prividnog susretanja priča, i što je mnogo važnije, tek naknadno u času kad sklopite knjigu“ (Mihajlović 2010: 156). Dakle, kao što se rizom ostvaruje izvan strukture knjige, tako se i mogući metafizički susret Here i Leandra odvija u plavetnilu sveltremena, vječnosti.

VI Čitalac kao koautor teksta

Iako prisutna kod većine relevantnih pisaca, evolucija fantastičke komponente najizraženija je u djelima Milorada Pavića. „Započevši pripovetkama koje su bile bliže izvornom modelu fantastičkog pisma, odnosno prostoru čiste fantastike, Pavić je u svojim romanima (*Mali noćni roman, Hazarski rečnik, Predeo slikan čajem, Unutrašnja strana vetra*) navedeni literarni diskurs inkorporirao u složeniju jezičko-umetničku strukturu, naglašanih postmodernističkih odlika“ (Damjanov 2002: 46).

Reinterpretacijom dobro poznatog mita o Heri i Leandru, Pavić je naročito u *Unutrašnjoj strani vetra* demonstrirao najznačajnije modele

funkcionisanja fantastičkog materijala. Uključivši čitaoca u središte svog umjetničkog procesa, autor je istoga učinio koautorom djela, koji je obavezan da se suoči sa tekstom i sam pronade izlaz iz literarne tvorevine u koju je dospio. To znači da „tekst nije konačan u svojoj formalnoj dovršenosti. Njemu smisao daje svako novo čitanje“ (Pijanović 1998: 71). Zapravo, smisao teksta leži u čitaочеvoj imaginativnoj kompetenciji.

Posmatrajući *Unutrašnju stranu vetra* kao roman-klepsidru došlo se do konstatacije da je riječ o izuzetno složenom postmodernističkom narativnom tkivu. Kompoziciono osamostaljivanje pojedinih djelova teksta, narušavanje hronološke linearnosti te osobena temporalna organizacija romana, pružili su i više nego dovoljan materijal za savremenu književnoteorijsku analizu. Korišćenjem različitih žanrova i modela pripovijedanja, Pavić se poigrava sa smislom mitske priče, pomjerajući njeno značenje u prostor tajanstvenog i iracionalnog. Priča o razdvojenim protagonistima predstavlja priču o razdvojenim polovinama koje uporno pokušavaju da se sjedine u cjelinu. Kako su Hera i Leander razdvojeni ne samo talasima mora nego i vremena, bilo je nužno otvoriti metafizičku dimenziju teksta te dozvoliti da se dodir između Here i Leandra realizuje u njihovim smrtima. „Međutim, do telesnog, ovozemaljskog dodira junakinje i junaka, do takve ljubavi kao vrhunskog ostvarenja života, ne dolazi; mada se ne isključuje mogućnost da će u budućnosti do toga doći (paralelne linije se možda u nekoj tački susreću i spajaju), ali ta priča se odvija u i van stranica romana, u mašti, asocijativnosti, želji ili stvarnosti čitaoca“ (Mihajlović 1992: 100). Iako je *Unutrašnja strana vetra* roman oslobođen psihološkog nijansiranja likova, muška i ženska strana knjige se međusobno dozivaju istorodnim motivima, lajtmotivskim vezama, ali i nevidljivim, čudnim spojevima, mističnim aluzijama, koje omogućava inovativno kompoziciono rješenje odnosno forma romana-klepsidre za koju se Pavić opredjeljuje.

VII Zaključak

S obzirom na navedene tvrdnje kritičara možemo konstatovati da je autor u *Unutrašnjoj strani vetra*, posredstvom imaginarnih veza i čudesnih spona, formirao novi narativni oblik, koji počiva na reverzibilnom modelu percepcije postmodernističkih tekstova. Takva strukturiranost tekstualnog polja, nepoznatog čitaocu ranijih narativnih tkiva, donosi jednu novu paradigmu komponovanja, koja počiva na dekonstrukciji tradicionalnog romana. Dakle, neočekivanim pripovjedačkim tehnikama, nestandardnom formom, koautorstvom recipijenta te snažnim

fantastičkim efektima Pavić je razgradio mimetička načela stvaranja. Sistemom precizno osmišljenih simbola uz relativističku temporalnu dimenziju, kakvu prethodna književna strujanja nijesu poznavala, autor pokazuje na koji je način moguće ostvariti autonomnost poetskog izraza.

Milorad Pavić je jedan od rijetkih autora koji je spoznao mnoge neiskorišćene mogućnosti pripovjedne umjetnosti i pokazao kako se gradi nova tekstualnost. Poigravanjem formama starih tekstova autor gradi autentični stvaralački postupak, zalažući se za slobodne književne oblike. Zapravo, prekoračenjem granice fikcije i stvarnosti, kolažno-montažnom tehnikom, fragmentarnošću, narušavanjem pripovjedačkog sveznanja, mistifikacijom, kao i jezičkom igrom kombinovanja različitih djelova teksta, Pavić pomjera granice postmodernističke strategije komponovanja književnoumjetničkih djela.

Pavić nije autor koji kombinuje, imitira ili reprodukuje već postojeće, napisano, nego je riječ o književnom stvaraocu koji je pokazao kako se preuzeti citat, motiv ili fragment teksta, može rekontekstualizovati, modifikovati odnosno obogatiti potpuno novim kontekstom i tako konstituisati autentično narativno štivo. Time smo pokušali ukazati na brojne specifičnosti Pavićeve fantastike, potpuno novu formu romana, odnosno izuzetno težak proces nastajanja narativnih tekstova, za koje je potrebno enormno znanje, jedinstvenost i originalost, kakve posjeduje rodonačelnik postmoderne srpske proze, pjesnik, esejista, pripovjedač, dramski pisac i romansijer Milorad Pavić.

Literatura

- AHMETAGIĆ, Jasmina, *Unutrašnja strana postmodernizma: Pogled na teoriju*, Beograd, 2008.
- BABIĆ, Sava, *Milorad Pavić mora pričati priče*, Stylos, Beograd, 2000.
- BAJCAR-NOVAK, Silvija, „Znaci pitanja. Proza Milorada Pavića u svetlu postmodernističke recepcije“, u: *Pavićevi palimpsesti*, Bajina Bašta, Račanska baština, 2010, str. 47–58.
- DAMJANOV, Sava, „Fantastika u novijoj hrvatskoj književnosti“, *Polja*, g. XXVIII, br. 275, januar 1982, str. 49.
- DAMJANOV, Sava, „Nova kutija tajni Milorada Pavića“, *Književnost* 3–4, LXXXII, 11, 1992, str. 519–523.
- DAMJANOV, Sava, „Pavićev lavirint“, u: *Pavićevi palimpsesti*, Bajina Bašta, Račanska baština, 2010, str. 13–15.
- DAMJANOV, Sava, *Vrtovi nestvarnog*, Službeni glasnik, Novi Sad, 2011.
- HAČION, Linda, *Poetika postmodernizma* (preveli Vladimir Gvozden, Ljubica Stanković), Svetovi, Novi Sad, 1996.
- HASAN, Ihab, „Pristup pojmu postmodernizma“, *Polja*, br. 400, januar 1996, str. 16–18.
- JEROTIĆ, Vladeta, „U potrazi za *Drugim telom* i drugim vremenom“, u: *Pavićevi palimpsesti*, Bajina Bašta, Račanska baština, 2010, str. 17–19.
- JEVTIĆ, Miloš, *Razgovori sa Pavićem*, Naučna knjiga, Beograd, 1990.
- KOSTADINOVIĆ, Danijela, *Elementi magičnog realizma u prozi Slobodana Džunića i Živka Činga* (doktorska disertacija), Beograd, 2014. URL: <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:10063/bdef:Content/get> (2019-02-12).
- LEAL, Luis, „Magic Realism, New Objectivity, and the Arts during the Weimar Republic“, in: *Magical Realism: Theory, History, Community*. Comp. Lois Parkinson. Zamora and Wendy B. Faris. Durham, NC: Duke UP, 1995. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11061-005-4228-z> (2019-02-12).
- MIHAJLOVIĆ, Jasmina, *Priča o duši i telu (Slojevi i značenja u prozi Milorada Pavića)*, Prosveta, Beograd, 1992.
- MIHAJLOVIĆ, Jasmina, „Živeti za književnost do poslednje strune svog DNK“, u: *Pavićevi palimpsesti*, Bajina Bašta, Račanska baština, 2010, str. 165–171.
- MIŠIĆ, Zoran, *Antologija francuske fantastike*, Nolit, Beograd, 1968.
- PAJIC, Milenko, „Zidari vremena i lovci snova: O pripovedačkoj umetnosti Milorada Pavića“, u: *Pavićevi palimpsesti*, Bajina Bašta, Račanska baština, 2010, str. 101–111.
- PAVIĆ, Milorad, *Unutrašnja strana vetra*, Dereta, Beograd, 2000.
- PIJANOVIĆ, Petar, *Pavić*, Filip Višnjić, Beograd, 1998.
- RADOVIĆ, Miodrag, „Spekularni roman Milorada Pavića“, *Književnost*, 3–4, 1992, str. 505–510.
- RALJEVIĆ, Selma, „Modernizam nasuprot postmodernizmu – čitanje, razumijevanje, proučavanje“, u: *FLTAL* (1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics), Sarajevo, May 5–7, 2011, str. 1082–1090.
- SOLDATIĆ, Dalibor, *Prilozi za teoriju novog hispanoameričkog romana*, Filološki fakultet, Kragujevac, Nova svetlost, Beograd, 2002.
- STOJANOVIĆ, Milena, *Književni vrt Borislava Pekića. Citatnost i intertekstualnost u negativnim utopijama*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, Mali Nemo, Pančevo, 2004.
- ŠIMAK, Marina, „Ako je vreme večno prisutno“, *Polja*, Časopis za književnost i teoriju, godina L, broj 431, januar–februar 2005, str. 128–144.
- ŽMEGAČ, Viktor, *Povijesna poetika romana*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.
- VUKADINOVIĆ, Boža, *Antologija srpske fantastike*, Zamak kulture, Vrnjačka Banja, 1980.
- VUKOVIĆ, Novo, „O modelovanju vremena u postmodernom srpskom romanu“, *Luča*, Nikšić, 1994, XI, 1, str. 8–13.

FANTASTIC DISCOURSE IN NOVEL *THE INNER SIDE OF THE WIND* BY MILORAD PAVIĆ

Summary

In this paper we examine the elements of fantastic discourse in novel by Milorad Pavić. While fostering the literary phenomenon of fantasy, Pavić intentionally deviates from the usual narrative logics, presenting the idea of hypertext, i.e. of reversible art instead – this is why he is considered the founder of postmodernism. The most important narrative methods of this author are primarily present in a number of form and sense related novelties, interference of different genres, metapoetic speech directed to the reader, enigmatic telling, elimination of borders between the realistic and the fantastic, generation of meaning “surplus” and destabilisation of temporal and spatial structures of the novels. The appearance of the fantastic discourse in a role of non-mimetic strategy of creating a literary piece has opened new paths to narration, and this principally applies to the authors of the era of postmodernism. Further to this regard, textual sense, non-linear presentation of events, and linguistic-conceptual innovation are deepened, along with specific projection of the fantastic, the intertextual and different forms of citation, what is used for composition of *The Inner Side of the Wind* as a polyvalent narrative piece.

KEYWORDS: *Milorad Pavić, fantasy discourse, postmodernism, textuality, innovative methods, citation, new perceptual literary practice*

Zdravo ludilo: komparativna analiza psihijatrijskih institucija na ruskom filmu

---

U radu se provodi komparativna analiza dvaju filmova s ruskoga govornog područja – *Luda kuća* (*Dom durakov*, 2002) i *Odjel br. 6* (*Palata no. 6*, 2009). Zajednička točka oba filma je *topos* psihijatrijske ustanove kao središnjeg mjesta zbivanja, tj. institucija specifična za SSSR i Rusiju – tzv. psihoneurološki internat. Imajući u vidu da su upravo psihijatrijske institucije i permutacije u njezinim internim odnosima centralne točke oba filma, usredotočit ćemo se na specifičnu reprezentaciju institucije u pojedinom filmu te sličnosti i razlike između tih reprezentacija. Time je uspostavljeno poimanje psihijatrijske bolnice kao kronotopa koji osim prostorne i fizičke smještenosti zbivanja ukazuje i na dodatan semantički sloj koji taj prostor nosi i načina na koji isti utječe na zbivanje i dinamiku radnje.

KLJUČNE RIJEČI: *psihijatrija, film, kronotop, prostor*

Radnja filma *Luda kuća* redatelja Andreja Končalovskog smještena je na granicu Čečenije i Ingušetije, dviju sovjetskih i kasnije ruskih pokrajina na Kavkazu. Institucija o kojoj je riječ nalazi se na rijeci koja čini prirodnu granicu između dviju pokrajina i preko koje prelazi željeznički most. Film je temeljen na istinitoj priči o psihijatrijskoj bolnici (internatu) na ovome podneblju koja tijekom sukoba ostaje u rukama pacijenata. Glavna protagonistica Žana zaljubljena je u kanadskog pjevača Bryana Adamsa koji se pojavljuje u *cameo* ulozi, a njegova pjesma *Have You Ever Really Loved a Woman* dio je Žaninih fantazija o braku s pjevačem i eskapističkih epizoda koje proživljava. Znakovito je spomenuti da se ova pjesma pojavljuje kao glazbena podloga u filmu Jeremyja Levena *Don Juan DeMarco* (1995) koji pripovijeda o mladiću koji se nalazi na promatranju u psihijatrijskoj ustanovi.

Od liječničkog osoblja u internatu prisutan je tek „doktor“ koji autoritativno dijeli naredbe i lijekove, jer svaki pacijent ima propisane

dnevne dužnosti i terapiju. Fizički rad time se doima kao integralan dio terapije i budućeg „ozdravljenja“, ali je i dio svakodnevice pacijenata koji suštinski ne poznaju drugog doma osim institucije. Oni nisu tek u fizičkoj izolaciji između šume i rijeke već i u mentalnoj izolaciji od obitelji, prijatelja ili poznanika. Budući da je institucija jedini dom koji pacijenti poznaju i u kojemu se osjećaju sigurno, nijedan ne pripovijeda o svojem porijeklu i životu izvan institucije i ne potencira tezu o osobnom ozdravljenju. Doktor stoga ne ispunjava ulogu liječnika, već prvenstveno autoriteta, ali i svojevrsnog dušobrižnika, mudraca kojeg svi slušaju i „čuvara“. Ne ulazeći u pojedinačan opis svakog lika koji boravi u domu, evidentna je kohezija koja postoji u odnosima svih pacijenata i koja održava ritam filma. U tom kontekstu, kuća nije ni bolnica ni institucija bolničkog tipa, već zajednica koja se interno podupire, jer nema vanjske sile koja joj pomaže odnosno regulira njezino stanje.

Središte filmske priče temelji se na zbivanjima junakinje Žane. Ona tvrdi da je ranije bila bolesna, a sada je zdrava, iako često ulazi u stresne situacije koje nastoji kontrolirati. U tim trenucima Žana počinje svirati harmoniku, pri čemu se ostvaruje hladno-topli kontrast – filmom dominiraju hladne boje (zeleni i plavi), a u trenucima Žanina eskapizma transformiraju se u tople (narančasti i žuti). Implementacijom halucinacija kao obrambenog mehanizma Žanin svijet poprima boju i pacijenti počinju veselo plesati. U umjetničkom smislu *topos* psihijatrijske bolnice omogućuje „spajanje naizgled nespojivog – grubog naturalizma s ružičastom romantikom“ (Jastrebov i Turščelèv 2009: 67). Jedna je od tipičnih stresnih situacija i dolazak rata u internat. Naime, željeznički most svakodnevna je središnja točka interesa pacijenata koji željno iščekuju prolazak večernjeg vlaka. Osim slobode putovanja i mogućnosti „bijega“ koju može reprezentirati, vlak u filmu djeluje i kao simbol kontinuiteta. Njime dan završava i on je jedini fizički svjedok „normalnog“ ili uobičajenog poretka stvari u zajednici i izvan nje. Onoga dana kada putnički vlak ne nailazi, a umjesto njega prolazi vojni vlak s tenkovima, rat ili konflikt u širem smislu *de facto* ulazi u živote i svakodnevnicu pacijenata.

Doktor i medicinske sestre nenajavljeno napuštaju bolnicu već idućeg dana, ali stanje se u zajednici ne mijenja i ne nastaje kaos, a odlazak autoriteta samo je ojačao međusobno razumijevanje i pažnju. Kada započne bombardiranje, jedan od pacijenata, imena Ali, tjera ostale da čiste podove, pjevaju i sviraju, da bi se zaobišla trauma izazvana bombardiranjem. Ubrzo dolaze čečenski vojnici koji nemaju namjeru nauditi zajednici te i sami pod pritiskom rata izlaz pronalaze u Žaninoj harmonici i narodnom plesu. Time se nad Žaninim eskapizmom izazvanim problemima u zajednici vrši aproprijacija i glazba i ples postaju

materijalizirani bijeg od traume, neovisno o individualnom kontekstu iz kojeg likovi potječu. Ubrzo se autoritarni doktor ipak vraća s lijekovima, a ubrzo dolaze i ruski vojnici teško traumatizirani sukobom. Zarobivši većinu Čečenaca, tragaju za još jednim koji se skrio među pacijentima. Ali umjesto da ga odaju, pacijenti inzistiraju na priči da je on jedan od njih i da je već godinama ovdje te značaj, snaga i nadmoć zajednice dolaze do vrhunca.

Imajući u vidu sve rečeno, pojam institucije je u filmu *Luda kuća* podjednako višeznačan i upitan. Institucija objedinjuje članove društva pod premisom njihovih oboljenja psihičkog i fizičkog tipa, ali pritom je odsutna dijagnoza, pa i sam proces dijagnosticiranja. Evidentno je da su likovi u krajnjoj mjeri neobična karaktera i potencijalno disfunkcionalni u odnosu na vanjski svijet zbog pojedinačnih strahova, ali su prihvaćanjem institucije kao doma i zajednice pacijenata kao obitelji stvorili autohtoni mikrokozmos. Institucija je poticajan „model ponašanja ljudi u suvremenom društvu“ (Kirilenko 2007: 363). Nitko od pacijenata nije više ili manje vrijedan, a njihovo prihvaćanje čečenskog vojnika da bi mu spasili život pokazuje ne samo dobrodušnost već i dobrovoljnu inkluziju. „Doktor“ je ličnost koju se respektira *per se*, ali on nema nikakva stvarnog utjecaja na formiranje zajednice, njezine interne odnose i sveobuhvatno funkcioniranje te ne ispunjava ulogu liječnika čiji je zadatak liječenje i ozdravljenje pacijenata s ciljem njihova napuštanja institucije. Izostanak „doktora“ tijekom prvih dana rata ostao je gotovo neprimijećen, dok povratak također nije značajno promijenio svakodnevicu pacijenata, već se pokazalo da su „znatno normalniji i produhovljeniji od tzv. normalnih ljudi“ (Leving 2003: 145). To dakako ne znači da je liječnik u filmu lišen svake funkcije. „Doktor“ je osoba koju pacijenti slušaju poput proroka jer prihvaćaju njegovu nametnutu ulogu lika koji je jedini mentalno zdrav. U širem smislu, internat postaje metafora u funkciji ne samo zajednice već i konflikta. U besmislenom ratu donedavnih sunarodnjaka koji bjesni u neposrednoj blizini, internat postaje „zdravi“ *topos* jer čuva bazične ljudske i društvene vrijednosti, dok se vanjski svijet odaje kaosu ludila i nestabilnosti.

Film *Odjel br. 6* redatelja Karena Šahnazarova, baziran na istoimenoj noveli A. P. Čehova, također je smješten u psihoneurološki internat. Iako film i tekst nisu bazirani na istinitoj priči kao *Luda kuća*, radnja *Odjela br. 6* smještena je u stvarni internat i velik je broj glumaca naturščika, tj. stvarnih pacijenata internata. Kao preludij u film nekoliko pacijenata kroz intervju govori o razlozima zbog kojih se nalaze u internatu, da bi kontekstualizirali svoj boravak, ali i profil osoba koje borave u internatima. Gotovo se isključivo radi o osobama koje su roditelji napustili nakon

rođenja ili ih je država primila na skrb zbog nesposobnosti roditelja za odgoj. Ono što ih ujedinjuje želja je za napuštanjem internata. Veći je dio filma dramskog pseudodokumentarnog tipa, iako je ta odrednica složenija ako se u vidu ima fikcionalna radnja koja je smještena u stvarne kulise i koja ima većinu stvarnih protagonista. Na samome početku filma pripovijeda se o povijesti internata. Njegova izgradnja započela je s drvenom kapelicom koju je u 17. stoljeću izgradio monah Varlan i koju su kasnije naselili beskućnici i skitnice. Potom je izgrađen manastir koji je osim monaha kroz povijest udomljavao invalide i oboljele od tuberkuloze i u 20. stoljeću postao psihijatrijska bolnica. Stvarnim povijesnim presjekom i iluzijom zbilje donekle se nastoji ukazati na permeabilnu strukturu ideje manastira i psihijatrijske bolnice koje ujedinjuju *topoi* utočišta i lječilišta.

U odnosu na Čehovljev tekst, radnja je retrospektivna. Doktor Ragin, koji je tek na kraju književnog teksta i sam zatvoren u vlastitu bolnicu, u filmu se tamo nalazi na samome početku i tako i ostaje, dok o ranijim zbivanjima pripovijedaju ostali protagonisti kroz intervjuje. Jedine su scene koje odudaraju od karakteristika pseudodokumentarnog filma razgovori doktora s pacijentom Ivanom Dmitričem, koji su ključni za siže i u književnom tekstu. Također, za razliku od Čehovljeva predloška gdje doktor ubrzo nakon zatvaranja doživljava moždani udar i umire, u filmu on preživljava, ali postaje tek bespomoćni promatrač zbivanja, što je ekvivalent procesu umiranja. Nadalje, nemoguće je čuti doktorov glas jer dokumentarni segment filma započinje nakon moždanog udara, a videozapisi doktorova najboljeg prijatelja Mihaila su bezvučni jer je videokamera bila pokvarena. Time je doktor u „javnoj sferi“ nijem, a kao ličnost obezvrijeđen od svakog značaja i utjecaja.

Značaj komponente glasa relevantan je utoliko što komunikacija potiče dinamiku podjednako filma i teksta, budući da dijalog i odsustvo dijaloga doprinose (ne)razumijevanju. Naime, doktor Ragin, slično kao i „doktor“ iz *Lude kuće*, ne bavi se dijagnosticiranjem pacijenata i terapijom jer mu je taj posao nezanimljiv i zamoran. Najviše vremena provodi čitajući filozofske knjige i tek povremeno svrati u bolnicu. Drži da gradu nedostaje inteligentnih ljudi s kojima bi mogao razgovarati i to je izvor permanentnog razočaranja. Prijelomni je trenutak razgovor s pacijentom Ivanom Dmitričem koji se tamo nalazi zbog oboljenja od „manije progona“. Ivan je svjestan svojega problema, ali ne smatra se disfunkcionalnim i želi otići iz bolnice. Doktor sugerira da to nema smisla jer će ga ionako s vremenom vratiti u bolnicu zbog stigme „bolesnika“. Ovdje se očituje stoički stav doktora koji smatra da nema smisla mijenjati vlastitu ili tuđu životnu poziciju i nastojati nadvladati patnju jer ionako svi

na kraju umiremo. Ivan odbacuje takvo tumačenje i smatra da je upravo patnja proces koji omogućava čovjeku da osjeća i da živi. Inspiriran ovim tumačenjem, doktor sve češće razgovara s Ivanom i postaje razdražljiv u kontaktu s ostalim pripadnicima zajednice. Saznavši da razgovara s mentalnim pacijentom, doktorova okolina okrenula se protiv njega zbog iznimne zabrinutosti za njegovu zdravlje, pa na koncu i sam završava na istom odjelu s Ivanom. U cjelokupnom procesu nametnute degradacije doktor je svjestan vlastite propasti i činjenice da kolektiv djeluje s iskrenom zabrinutošću koja zbog predrasuda neminovno vodi prema zatvaranju i izolaciji:

„Svakako ću ti dati svoju riječ i potražiti pomoć. Ali ponavljam, dragi prijatelju, upao sam u začarani krug. Sada sve, čak i najiskrenije suosjećanje mojih prijatelj vodi istoj stvari – mojoj propasti. Odlazim u propast i imam hrabrosti da to prepoznam.“
(Čehov 2004: 54)

Budući da se radi o ekranizaciji, film uvelike slijedi siže Čehovljeve novele, s jednom iznimkom. Naime, u književnom tekstu sveprisutna je sinestezija zvuka, boja i mirisa koji impliciraju raspadanje. Osim što je bolnica u cjelini prljava, puna smeća i otpadaka, ona je mjesto nasilja gdje medicinske sestre pljačkaju pacijente, čuvari ih tuku, a liječnici o njima ne brinu. To je institucija koja nije namijenjena mentalnim pacijentima, već svim društvenim elementima od kojih se grad želi „očistiti“. Sam doktor je, došavši na čelo bolnice, namjeravao sve pacijente pustiti van jer nije zaključio da su bolesni, ali shvatio je da bi ih kolektiv ionako vratio ili tek smjestio negdje drugdje. Time mentalna institucija suštinski postaje zatvor u kojemu se nalaze ljudi sa stigmom „ludosti“, nedostatka morala ili – nečistoće. Thomas Szasz tvrdi da je pojam „mentalne bolesti danas tek pogodan mit“ (Szasz 1960: 117) za cijeli niz problema kompleksne ličnosti. Drugim riječima, pogrešno bi bilo nazivati takve fenomene bolestima jer se tada težište stavlja na kemijski disbalans i posljedično potencijal izlječenja istoga isključivo kroz psihofarmake. Nadovezujući se na Szasza, Porter ističe da sukladno toj logici psihijatrija nije znanost, već metoda fabricirana radi partikularnih interesa, što je dovelo do „psihološkog etiketiranja neobičnih članova društva“ (Porter 2002: 2), a posljedično i njihova izgnanstva iz matične sredine. U oba filma društvena funkcija psihijatrijskih institucija i psihijatara svodi se na ovu razinu, zauzimajući minimalnu ulogu i utjecaj u aktivnom izlječenju pacijenata i ispunjavajući ulogu „odlagališta“ i pasivnog, besperspektivnog i trajnog prostora namijenjenog izolaciji nepodobnih.

Po pitanju prikaza psihijatrijskih liječnika na filmu, Schneider razvija tipološku podjelu na dr. Dippy (liječnik luđi od svojih pacijenata), dr. Evil (zlonamjeren liječnik) i dr. Wonderful (idealni liječnik koji provodi terapiju i ima razumijevanja za pacijente) (Schneider 1987: 997). Doktori iz analiziranih filmova ekskluzivno ne pripadaju ni jednoj od ovih kategorija, iako djelomično posjeduju karakteristike prvog i posljednjeg tipa. Osnovna sličnost u oba filma proizlazi iz prikaza doktora kao osobe koja posjeduje autoritet u institucionalnom prostoru, ali ne provodi ga u svrhu dijagnosticanja i terapije te posljedičnog izlječenja kako bi se i očekivalo. Doktor stoga nije ni percipiran ni realiziran kao stručnjak sa svrhom, već načelno nekonvencionalan, ali dobronamjeren protagonist koji dijeli *ad hoc* savjete i „mudrosti“ te je i sam okupiran vlastitim problemima. Oba doktora postaju dio institucije, doduše kroz različite postupke. Dok u *Ludoj kući* doktor atavistički brine o pacijentima, u *Odjelu br. 6* doktor Ragin nečujno se i bez vlastite inicijative pretvara u pacijenta i ostaje zarobljen u prostoru institucije. Njegov status liječnika nestaje, a identitet ostaje kolektivno stigmatiziran. Također, postoji sličnost između drugih protagonista, Žane u *Ludoj kući* i Ivana u *Odjelu br. 6*. Kod oboje „ludost“ podrazumijeva iskrenost i nevinost u ophođenju sa stvarnošću koja djeluje na ostale likove u vidu lucidne spoznaje o okolini. I Žana i Ivan pozitivno (ili barem poticajno) djeluju na ostale pacijente silovitom nadom i vjerom u ljudski potencijal. Birzache smatra da oboje utjelovljuju koncept „svete ludosti“ (rus. jurodstvo; engl. Holy Fool), fenomena karakteristična za pravoslavlje, a koji se u filmovima očituje kroz njihovu „benignu ludost koja daje relevantnije argumente za normalnost, nego što bi to uspio cijeli jedan životni vijek debatiranja i racionaliziranja“ (Birzache 2016: 74). Osim specifične reprezentacije doktora i likova, u filmu postoji i sličnost u kontekstu prostora. Tako u *Ludoj kući* „normalnost“, ljudskost i donekle objektivnost nisu karakteristike primijenjene na „vanjski svijet“, već su vrijednosti koje nastaju i održavaju se u instituciji. Dolazi do obrata u kojemu kohezivna zajednica opstaje unutar kolektivno stigmatizirana i izolirana prostora, dok vani bjesni iracionalan i nadasve subjektivan sukob. U *Odjelu br. 6* intelekt i racionalan dijalog doktora Ragina i Ivana ostaju izolirani unutar institucije, dok izvana primat preuzimaju površnost i malograđanska dokolica. Institucije namijenjene liječenju mentalnih problema paradoksalno postaju jedini stvarni čuvari razuma.

Osnovna razlika koja proizlazi iz oba filma jest karakter same institucije i njezinih stanovnika. Dok je *Luda kuća* inkluzivna i zaštitnička, *Odjel br. 6* služi za izolaciju od matične sredine. Kao što je ranije naglašeno, pacijenti u *Ludoj kući* nesvjesno su kreirali zajednicu koja

opstaje zajedničkim benignim djelovanjem svojih članova. To je dakako potaknuto činjenicom da je institucija jedini dom koji poznaju, ali je evidentno i u činjenici da do promjena ne dolazi nakon što instituciju napusti osoblje. Princip inkluzije ne očituje se tek u odnosima pacijenata, već i prihvaćanjem odbjegloga čečenskog vojnika koji ističe „da je bolestan i da mu je potrebno liječenje“, čime kontrast „normalnosti“ unutarnjeg i „ludosti“ vanjskog svijeta dolazi do vrhunca. S druge strane, *Odjel br. 6* zadržava funkciju prostora namijenjena kolektivno odbačenim pojedincima koji se iz različitih razloga ne uklapaju u ostatak stanovništva. S ciljem marginalizacije pacijenti se *de facto* nalaze u zatvoru i toga su svjesni. Samim time, umjesto kolektivnog duha koji je sveprisutan u *Ludoj kući*, u *Odjelu br. 6* pacijenti su suočeni s bolnom činjenicom o vlastitoj nepodobnosti i unutar i izvan zidina, neovisno o „ozdravljenju“, i to je jedini element zbog kojega se mogu psihički razboljeti. Dok su u *Ludoj kući* likovi potencijalno disfunkcionalni u odnosu na vanjski svijet, pa su stoga smješteni u instituciju, u *Odjelu* su disfunkcionalni zbog same institucije.

Literatura

- BIRZACHE, Alina, *The Holy Fool in European Cinema*, Routledge, London, 2016.
- ČEHOV, Anton Pavlovič, *Palata no. 6.*, Terra, Moskva, 2004.
- JASTREBOV, Vasilij Stepanovič, TRUŠČELEV, Sergej Andreevič, „Social’nye obrazy psihiatrii“, u: *Žurnal nevrologii i psihiatrii imeni S. S. Korsakova*, 2009, 109, br. 6, str. 65–68.
- KIRILENKO, Elena Ivanovna, „Medicina kak ‘točka vlečenja’ v pole evropejskoj kul’tury“, u: Melik-Gajkazjan, I. (ur.), *Konstruirovanie čeloveka: Sbornik trudov Vserossijskoj naučnoj konferencii s meždunarodnym učastiem*, TGPU, Tomsk, 2007, str. 359–364.
- LEVING, Jurij, „V dome durakov: pesni nevinosti, oni že – opyta“, u: *Žurnal’nyj zal: NLO*, 2003, 47, br. 62, str. 130–152.
- PORTER, Roy, *Madness: A Brief History*, Oxford University Press, New York, 2002.
- SCHNEIDER, Irving, „The Theory and Practice of Movie Psychiatry“, u: *The American Journal of Psychiatry*, 1987, 144, br. 8, str. 996–1002.
- SZASZ, Thomas, „The Myth of Mental Illness“, u: *American Psychologist*, 1960, 15, br. 2, str. 113–118.

HEALTHY INSANITY: THE COMPARATIVE ANALYSIS OF PSYCHIATRIC INSTITUTIONS IN RUSSIAN FILM

Summary

This paper deals with a comparative analysis of space in two Russian language films – House of Fools (*Dom durakov*, 2002) and Ward No. 6 (*Palata No. 6*, 2009). The common thread of both films is the psychiatric institution topos as the central space of the plot, more specifically the “psycho-neurological institution” common in the USSR and Russia. Bearing in mind that these psychiatric institutions and permutations within its internal relations are focal points of both films, this paper focuses on the specific representations of these institutions in each of the two films and examines their similarities and differences. Along with this, we will establish the notion of the psychiatric institution as chronotope, which apart from providing the spatial and physical location of the plot, also holds an additional layer of meaning and influences the plot and its dynamics.

KEYWORDS: *psychiatry, film, chronotope, space*

SUVREMENE LINGVISTIČKE
TEORIJE I SLAVISTIKA

Branka Barčot
Odsjek za istočno-slavenske
jezike i književnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta
u Zagrebu
bbarcot@ffzg.hr

UDK: 811.163.42'242(497.5 Zagreb)(049.5)
811.161.1(038)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 1. 3. 2018.
Prihvaćeno za tisak: 18. 9. 2018.

Domoljublje kao verbalna asocijacija u autopredodžbi govornika hrvatskoga jezika na području grada Zagreba

---

Lingvokulturologija kao mlada jezikoslovna disciplina koja se razvija od devedesetih godina prošloga stoljeća pokušava dati odgovor na pitanje: „Kako kultura utječe na oblikovanje jezičnih koncepata?“ U predloženom će se radu iz lingvokulturološke perspektive analizirati jedan dio podataka dobivenih asocijativnom metodom ispitivanja izvornih govornika hrvatskoga jezika. U spomenutom je istraživanju sudjelovalo stotinu ispitanika, predstavnika triju dobnih skupina, te su prikupljene njihove verbalne asocijacije na sljedeće podražaje: *Bjelorus, Bosanac, Bugarin, Crnogorac, Čeb, Hercegovac, Hrvat, Makedonac, Poljak, Rus, Slovak, Slovenac, Srbin, Ukrajinac*. Nakon obrade prikupljenih podataka formirani su hrvatski rječnički članci s etnonimima kao rječničkim natuknicama. Spomenuti su rječnički članci koncipirani po uzoru na ruski model. Riječ je o asocijativnom rječniku grupe autora J. N. Karaulova, G. A. Čerkasove, N. V. Ufimceve i J. A. Sorokina *Русский ассоциативный словарь. Том I. От стимула к реакции*. Budući da se asocijativna polja shvaćaju kao fragmenti slike svijeta određenoga naroda, cilj je ovoga rada, koristeći se asocijativnom metodom, definirati i opisati način na koji Hrvati sebe vide danas te opisati domoljublje kao najistaknutiju verbalnu asocijaciju u toj autopredodžbi.

KLJUČNE RIJEČI: *asocijativno ispitivanje, autopredodžba, domoljublje, govornici hrvatskoga jezika, imagologija, lingvokulturologija*

Uvod

U ovom se radu obrađuje lingvokulturološka tema na način da se asocijativnim ispitivanjem dolazi do podataka o samopercepciji ili autopredodžbi govornika hrvatskoga jezika te se u tom kontekstu naglasak stavlja na najistaknutiju asocijaciju koja pripada tzv. asocijativnoj jezgri. Riječ je o domoljublju. U uvodnom dijelu rada donosi se objašnjenje ključnih pojmova koji čine teorijsku okosnicu za središnji dio rada, posvećen opisu i tumačenju provedenoga asocijativnog ispitivanja s

izvornim govornicima hrvatskoga jezika. Na početku ćemo definirati pojmove *imagologija*, *asocijativno ispitivanje*, *lingvokulturologija* i *domoljublje*.

Imagologija (lat. *imago* – slika, predodžba, misao; grč. *logos* – govor, riječ, pojam, misao, razum) jest latinsko-grčka kovanica preuzeta iz francuske etnopsihologije kojom se od kraja 1960-ih označava posebna istraživačka grana komparativne književnosti koja se bavi proučavanjem književnih predodžaba o stranim zemljama (heteropredodžbe) te o vlastitoj zemlji i narodu (autopredodžbe) (Dukić 2009: 5). Iako je ovaj pojam do danas ostao usko vezan uz književnost, ovdje ćemo ga vezati uz lingvističko istraživanje. Autori u (lijepoj) književnosti pišu o stranim zemljama i načinu na koji ih vide i doživljavaju, a argument da imagologiju iz književne sfere transferiramo u lingvističku jest činjenica da su ti autori istodobno i predstavnici jezično-kulturnih zajednica kojima pripadaju po svojem materinskom jeziku i upravo je to onaj dio koji ih usko vezuje uz asocijativna ispitivanja čije ćemo principe predstaviti u ovom radu, ali istodobno ih vezuje i uz lingvokulturologiju u širem smislu.

Dok je istraživanje predodžbi o stranim narodima u književnosti u domeni socijalne psihologije s kojom dijeli istu građu, ali ne i isti predmet (Dukić 2009: 7), u lingvokulturologiji je psiholingvistika ona znanstvena disciplina koja daje metodološki alat za istraživanje asocijacija. U ovom će se radu iz lingvokulturološke perspektive analizirati jedan dio podataka dobivenih asocijativnom metodom ispitivanja izvornih govornika hrvatskoga jezika. Prilikom anketiranja informanata cilj je bio prikupiti podatke u svrhu konstruiranja heteropredodžbi, odnosno koncepata i kulturnih stereotipa koje izvorni govornici imaju o ostalim slavenskim narodima u svojoj jezičnoj slici svijeta,¹ ali isto je tako cilj bio i konstruiranje autopredodžbe, odnosno koncepta i kulturnih stereotipa koje Hrvati imaju o sebi.

Asocijativna metoda ispitivanja zastupljena je ponajprije u psiholingvistici, ali i u lingvokulturologiji. Asocijacija se definira kao veza između dvaju ili nekoliko psihičkih procesa (osjećaja, predodžbi, misli, pokreta itd.) koja se izražava u tome što pojava jednog procesa izaziva pojavu drugog ili drugih psihičkih procesa (Barčot 2017: 81).

Američki psiholozi G. H. Kent i A. J. Rosanoff 1910. godine objavili su rad *A Study of Association in Insanity* u kojemu, naslanjajući se na R. Sommera i njegovo provedeno istraživanje, razvijaju metodologiju

¹ Podrobnije o predodžbi svih slavenskih naroda vidi u radu: BARČOT, Branka. „Slaveni u jezičnoj slici svijeta govornika hrvatskoga jezika (lingvokulturološka perspektiva)“. U: *Hrvatski prilozi 16. međunarodnom slavističkom kongresu Beograd*, 20. – 27. kolovoza 2018. (ur.) Botica, S.; Malnar Jurišić, M.; Nikolić, D.; Tomašić, J.; Vidović Bolt, I. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2018, str. 9–19.

asocijativnog ispitivanja. Ispitivanje je poznato pod nazivom *free association test*, a obuhvatilo je 1000 ispitanika koji su na ukupno 100 imenica, pridjeva i glagola² visoke čestotnosti upotrebe morali odgovoriti prvom asocijacijom koje bi se sjetili. Kent i Rosanoff svoje ispitivanje nisu provodili u lingvističke svrhe. Oni su naime željeli ustanoviti matricu najučestalijih asocijacija na zadane riječi podražaje kako bi potom mogli utvrditi koliki je otklon u odgovorima psihički oboljelih pacijenata u odnosu prema toj matrici. Prema opisanoj metodologiji 1967. godine nastaje prvi rječnik asocijacija poljskog jezika,³ a poslije toga se asocijativna leksikografija razvija uglavnom samo u slavenskim zemljama (i to ponajprije vezano za istočnoslavenske jezike). U slavistici važno mjesto zauzima *Словарь ассоциативных норм русского языка*, rezultat rada skupine autora pod vodstvom A. A. Leont'eva (Barčot 2017: 78). Najopsežniji rječnik asocijacija nekoga slavenskog jezika jest *Ассоциативный тезаурус современного русского языка* skupine autora J. N. Karaulova, J. A. Sorokina, N. V. Ufimceve i G. A. Čerkasove. Izdavao se u etapama i ima nekoliko svezaka.⁴ Godine 2002. tiskan je *Русский ассоциативный словарь* u dva sveska i sadržava sav materijal provedenog ispitivanja: *От стимула к реакции – Прямой словарь* i *От реакции к стимулу – Обратный словарь*.

Šezdesetih i sedamdesetih godina 20. st. nastaju sociolingvistički radovi u kojima se verbalne asocijacije upotrebljavaju radi analize utjecaja kulture i tradicije na značenje leksema. L. Szalay i J. Brent (1967) u radu *The Analysis of Cultural Meaning through Free Verbal Associations* definiraju četiri područja u kojima se mogu upotrijebiti verbalne asocijacije:

- 1) u proučavanju komunikacije (da bi se ustanovile kulturološke sličnosti i razlike između članova različitih kulturnih i supkulturnih skupina)

² Podražajne riječi bile su: *table, dark, music, sickness, man, deep, soft, eating, mountain, house, black, mutton, comfort, hand, short, fruit, butterfly, smooth, command, chair, sweet, whistle, woman, cold, slow, wish, river, white, beautiful, window, rough, citizen, foot, spider, needle, red, sleep, anger, carpet, girl, high, working, sour, earth, trouble, soldier, cabbage, hard, eagle, stomach* itd.

³ Kurcz I. (1967): *Polskie normy powszechności skojarzeń swobodnych na 100 słów z listy Kent-Rosanoffa*. Studia psychologiczne. III. Wrocław; Warszawa, Kraków.

⁴ Караулов Ю. Н., Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф., Уфимцева Н. В., Черкасова Г. А. *Ассоциативный тезаурус современного русского языка*. М.: Российская академия наук. Кн. 1: *Прямой словарь: от стимула к реакции*. М., 1994-1998; Кн. 2: *Обратный словарь: от реакции к стимулу*. М., 1994; Кн. 3: *Прямой словарь: От стимула к реакции*. М., 1996; Кн. 4: *Обратный словарь: От реакции к стимулу*. М., 1996; Кн. 5: *Прямой словарь: от стимула к реакции*. М., 1998; Кн. 6: *Обратный словарь: от реакции к стимулу*. М., 1998.

- 2) u analitičkom proučavanju kulture (da bi se ustanovile sličnosti i razlike između kulture kojoj istraživač pripada i kulture koju istražuje)
- 3) u ispitivanjima unutar jedne kulture (da bi se dobile informacije o značenju riječi u različitim skupinama, npr. imigranata, shizofreničara, zločinaca itd.)
- 4) u analizi odnosa pojedinca prema skupini, tj. u analizi stupnja podudaranja pojedinca i skupine (Barčot 2017: 82–83).

U suvremenoj se lingvistici u okvirima antropocentrične paradigme izdvajaju dva pravca: kognitivna lingvistika i lingvokulturologija. Lingvokulturologija je mlada lingvistička disciplina koja nastaje kao reakcija na generativnu lingvistiku. U centru se generativizma u lingvistici nije nalazio jezik kao objekt društvene realnosti, već um i njegova struktura. Dok se generativci bave proučavanjem dubinske strukture jezika i fenomenima univerzalne gramatike, lingvokulturologija istražuje kulturološke značajke. Ona proučava jezik kao kulturološki fenomen. Lingvokulturologija se rađa devedesetih godina 20. st. u Rusiji, a sam termin *lingvokulturologija* vezuje se uz frazeološku školu na čelu koje je bila V. N. Telija te uz radove V. A. Maslove, V. V. Vorob'eva, J. S. Stepanova, N. D. Arutjunove i dr. Osim lingvokulturologije problemom se uzajamne veze jezika i kulture bave još etnolingvistika i kultura i civilizacija određenoga govornog područja (tzv. lingvostranovedenije) (Barčot 2017: 45). Ukratko, lingvokulturologija pokušava dati odgovor na pitanje kako kultura utječe na oblikovanje jezičnih koncepata.

Osim pojmova *imagologija*, *asocijativno ispitivanje* i *lingvokulturologija* u našem je radu jednako ključan i pojam *domoljublje*. *Domoljublje* ili *rodoljublje* prema rječničkoj je definiciji ljubav prema domovini (VRHJ 2006: 241), a *domoljub* (u ženskom rodu *domoljupka*) uz odrednice *retor.* i *pol.* definira se uputnicom na pojmove *rodoljub* i/ili *patriot*. *Rodoljub* je onaj koji voli, ljubi svoj narod (VRHJ 2006: 1346), a *patriot* ima dva značenja: 1. onaj koji voli domovinu i narod; rodoljub, domoljub; 2. *reg.* onaj koji je iz istog kraja; zemljak. Budući da se u *Velikome rječniku hrvatskoga jezika* V. Anića navodi da je leksem *patriot* u hrvatski jezik došao iz njemačkog jezika (ili francuskog, a tamo pak iz latinskog i dalje iz grčkog), valja usporediti tu definiciju u njemačkom jeziku s hrvatskom definicijom. U njemačkom je *Patriot* osoba ispunjena patriotizmom, tj. patriotski nastrojena osoba (usp. „jemand, der von Patriotismus erfüllt, patriotisch gesinnt ist“ (Duden Online)). Međutim, u istom se izvoru navodi i da njemačka imenica *Patriot* često ima negativnu konotaciju (usp. Gebrauch: oft auch abwertend). S druge strane, pojmovi *Vaterlandsliebe* i *Heimatliebe* nose pozitivnu konotaciju. Domoljublje

je emocionalna privrženost svojem narodu i ona se može iskazivati u različitim aspektima naroda, kao što su jezik, kultura, politika, povijest ili sport. Nerijetko se dovodi u vezu s pojmovima *nacionalizam* i šovinizam. Dok je nacionalizam „svjetonazor koji nacionalne vrijednosti nadređuje ostalim građanskim vrijednostima“ i/ili „prekomjerno isticanje prava, težnji i vrijednosti vlastite na račun drugih etničkih skupina i nacija“ (VRHJ 2006: 796), a šovinizam „ekstremni i agresivni nacionalizam koji teži sužavanju i uništavanju slobode drugih nacija, vjera, rasa i njihovih obilježja, raspirivanju mržnje i poduzimanju radnji protivnih pravima čovjeka i građanina“ (VRHJ 2006: 1545), domoljublje se od nacionalizma i šovinizma razlikuje po tome što se domoljub identificira sa svojom zemljom i svojim narodom bez vrijeđanja ili omalovažavanja drugih naroda. Svakako je zanimljiv stav jednoga od najpoznatijih britanskih povjesničara Erica J. Hobsbawma koji ovdje nećemo dalje elaborirati jer bi takva rasprava nadišla okvire teme našega rada. On u svojem djelu *Nacije i nacionalizam: program, mit, stvarnost* tvrdi sljedeće:

„Poput većine ozbiljnih istraživača *naciju* ne smatram primarnim niti nepromjenjivim društvenim entitetom. Ona pripada isključivo u točno određeno, i u povijesti recentno, razdoblje. Društveni je entitet samo utoliko što je povezana s određenom vrstom moderne teritorijalne države, *nacionalnom državom*, i bespredmetno je raspravljati o naciji i nacionalnosti osim utoliko koliko su obje povezane s njom. Štoviše, i ja bih, kao i Gellner želio naglasiti element artificijelnosti, izmišljanja i socijalne manipulacije koji je prisutan u stvaranju nacija. ‘Nacije kao prirodni, bogomdani način klasifikacije ljudi, kao inherentna... politička sudbina, jesu mit; nacionalizam, koji ponekad već postojeće kulture pretvara u nacije, ponekad ih izmišlja, i često briše već postojeće kulture: *to* je stvarno stanje stvari.’ Ukratko, u analitičke svrhe nacionalizam prethodi nacijama. Nacije ne stvaraju države i nacionalizam, već upravo obrnuto“ (Hobsbawm 1993: 11–12).

Prikupljanje podataka

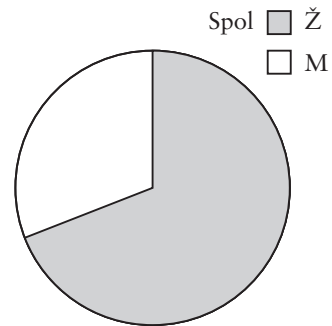
Podaci su prikupljeni pismenim anketiranjem provedenim u Zagrebu u veljači i ožujku 2017. godine. Ispitani su izvorni govornici hrvatskoga jezika triju dobnih skupina. Prva dobná skupina obuhvaća izvorne govornike od 18 do 25 godina, druga dobná skupina – od 25 do 60 godina, a treću dobnú skupinu čine govornici iznad 60 godina. Sociolingvistička bavljenja čimbenikom dobi mogu se podijeliti u dvije skupine: istraživanja nad istim ispitanicima u različitim vremenskim presjecima te istraživanja

zasnovana na usporedbi uzoraka prikupljenih od različitih ispitanika, predstavnika pojedinih dobnih skupina (Karlič 2014: 91). U našem je istraživanju pozornost posvećena potonjem sociolingvističkom bavljenju čimbenikom dobi. Svjesni činjenice da dobnih razredi nisu jezično homogeni i naslanjajući se na podjelu iz rada Virne Karlič iz 2014. godine, odnosno na sljedećih 5 dobnih razreda: djetinjstvo, adolescencija, rana odrasla dob, zrela dob i starija dob, ispitanici iz provedenog istraživanja predstavnici su rane odrasle dobi, zrele dobi i starije dobi. Razlogom je neuključivanja predstavnika prvih dviju skupina u ovo istraživanje činjenica da tek s trećom formativnom fazom započinje razdoblje života u kojemu mlada osoba stječe potpunu autonomnost i postupno usmjerava svoj život u određenom pravcu (usp. Karlič 2014: 92).

Ukupno je bilo stotinu ispitanika: po 34 u prvim dvjema skupinama i 32 ispitanika u trećoj skupini. Svi su ispitanici prve skupine studenti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Ispitanici druge skupine čine profesionalno heterogenu skupinu, a njihovo je anketiranje provedeno zahvaljujući društvenoj mreži *Facebook*. Treća skupina obuhvaća umirovljenike.⁵ Distribucija ispitanika prema spolnoj i dobnoj zastupljenosti donosi se u sljedećoj tablici i u kružnom dijagramu:

Tablica 1. Dobno-spolna struktura ispitanika.

Spol	I. dobna skupina	II. dobna skupina	III. dobna skupina	Ukupno
Ž	22	19	28	69
M	12	15	4	31
Ukupno	34	34	32	100

U provedenom je anketiranju svaki ispitanik trebao ispuniti upitnik te za svaku od ukupno 14 riječi podražaja napisati prvu asocijaciju izazvanu tim podražajem. Dakle, reakcija ispitanika mogla je biti bilo koja riječ, sintagma ili frazem. Riječi podražaji bile su sljedeće: *Hrvat, Bosanac, Slovenac, Hercegovac, Bugarin, Crnogorac, Makedonac, Srbin, Rus, Čeh, Slovak, Bjelorus, Ukrajinac, Poljak*. Nakon obrade podataka

⁵ Zahvaljujemo Senior centru Zaklade „Zajednički put“ iz Zagreba čiji su članovi sudjelovali u provedenom istraživanju.

prikupljenih u opisanom istraživanju formirani su hrvatski rječnički članci s etnonimima kao rječničkim natuknicama. Spomenuti su rječnički članci koncipirani po uzoru na ruski model. Riječ je o asocijativnom rječniku grupe autora J. N. Karaulova, G. A. Čerkasove, N. V. Ufimceve i J. A. Sorokina *Русский ассоциативный словарь. Том I. От стимула к реакции*. Svaki rječnički članak ima natuknicu otisnutu masnim slovima, a slijede riječi reakcije. Reakcije se navode po opadajućoj čestotnosti pojavljivanja u odgovorima ispitanika. Iza svake se riječi reakcije masno otisnuto navodi broj koji pokazuje koliko se puta određena reakcija pojavila kao odgovor. Kada je više riječi reakcija s istim brojem pojavljivanja, one se navode abecednim redoslijedom. Na kraju se rječničkog članka donose brojevi pokazatelji: prvi je broj ukupni broj reakcija na zadanu riječ podražaj, drugi je broj – broj različitih odgovora, treći je broj – broj nultih reakcija, a četvrti je broj – broj pojedinačnih reakcija.

Rječnička natuknica koja je u središtu zanimanja ovoga rada jest *Hrvat* i donosimo je u cijelosti. Na kraju se rječničkoga članka donose četiri brojčana pokazatelja i u konkretnom slučaju to znači da je bilo ukupno 100 reakcija na riječ podražaj *Hrvat*, 78 različitih odgovora, nije bilo nultih reakcija, a bile su čak 64 pojedinačne reakcije.

HRVAT

domoljub 5; Hrvatina, ja, nacionalnost, ponos, ponosan 3; crveno-bijele kockice / šahovnica, državljanstvo, katolik, more, nacionalizam, trajekt, ustaša, zadrž 2; 3 Hrvata 4 stranke, 7. stoljeće, autodestrukcija, bio&bio, Dinamo, dobar domaćin, domaće je domaće, domoljublje, domovina, državljanin RH, Europljanin, gostoljubiv, HDZ, Hrvatica, Hrvatska, identitet, idiotizam, izgubljen, jal, je slobodan, Karamarko, kmet, kompleksaš, kravata, kultura, licemjer, lijepi, lopov, ljudi oko mene, mi, Hrvati, moj sin, moja pripadnost, moje opredjeljenje, nacionalist, nacionalni ponos, narod, pametan, patrioti, pobožni, povijest je učiteljica života, primitivac, pripadnost, pripadnost državi, problemi, razočaranje, „rvatina“ u negativnom kontekstu, sebičnjak, siromaštvo, Sizif, snaga (sport), snalaženje, Srbin, stado, svadljiv, „svejedno mi je“, Tesla, Tuđman, užtogljen, veliki, Za dom spremni!, zastava, zatucan, zatucanost, zemlja 1; 100 + 78 + 0 + 64

Nadalje se donose odgovori ispitanika podijeljeni u tri dobne skupine da bi se možebitno detektirale razlike u odgovorima prema dobnom kriteriju. Slijede odgovori navedeni prema istom principu kao što je navedena i glavna rječnička natuknica *Hrvat* čiji su ovo zapravo dijelovi:

I. dobna skupina	II. dobna skupina	III. dobna skupina
crveno-bijele kockice / šahovnica, domoljub, ja, (nacionalni) ponos, ustaša, zadržt 2; Dinamo, domoljublje, državljanstvo, gostoljubiv, HDZ, Hrvatina, Hrvatska, idiotizam, katolik, kompleksaš, lijepi, more, narod, patrioti, „rvatina“ u negativnom kontekstu, siromaštvo, Srbin, svadljiv, „svejedno mi je“, Tesla, zatucanost, zemlja 1; 34 + 28 + 0 + 22	nacionalizam, ponos, ponosan, trajekt 2; autodestrukcija, bio&bio, domaće je domaće, domoljub, Hrvatica, Hrvatina, identitet, izgubljen, jal, katolik, kmet, kravata, licemjer, ljudi oko mene, nacionalist, povijest je učiteljica života, primitivac, pripadnost, problemi, snaga (sport), snalaženje, stado, veliki, Za dom spremni!, zastava, zatucan 1; 34 + 30 + 0 + 26	nacionalnost 3; domoljub 2; 3 Hrvata 4 stranke, 7. stoljeće, dobar domaćin, domovina, državljanin RH, državljanstvo, Europljanin, Hrvatina, ja, je slobodan, Karamarko, kultura, lopov, mi, Hrvati, moj sin, moja pripadnost, moje opredjeljenje, more, pametan, pobožni, ponosan, pripadnost državi, razočaranje, sebičnjak, Siziif, Tuđman, užtogljen 1; 32 + 29 + 0 + 27

Analiza prikupljenih podataka

U ovom se radu kao i u radu *Kako me vidiš? Predodžbe neizvornih govornika hrvatskoga o Hrvatskoj i Hrvatima* T. Salak i R. Đurđević iz 2017. godine kulturni stereotipi razumiju kao predodžbe (engl. *mental images*) koje postoje kod većeg broja ljudi koji koriste iste ili slične karakteristike ili opise za drugu grupu (Salak i Đurđević 2017: 246). Međutim, da bi se neka predodžba definirala kao kulturni stereotip, potrebno je da određen postotak ispitanika ima istu ili sličnu predodžbu. Budući da ne postoji općeprihvaćena granica, tj. općeprihvaćeni postotak koji određuje kada predodžba postaje kulturni stereotip pa tako postotci u različitim ispitivanjima variraju, u našem će ispitivanju granica biti 5 % istih odgovora za 100 ispitanika. Drugim riječima, u našoj će analizi središnje mjesto zauzimati ona reakcija koja će „proći filter“ prema navedenom brojčanom kriteriju, a to je reakcija *domoljub*. Toj se reakciji može pridružiti i reakcija *domoljublje* s obzirom na to da pripadaju istom leksičkom gnijezdu. Osim te reakcije analizirat ćemo i ostale reakcije

koje se pojavljuju kao odgovori, uključujući i tumačenje pojedinačnih odgovora reakcija na zadanu riječ podražaj *Hrvat*. Ipak, interpretacije pojedinih individualnih reakcija – kao što je to u ovom slučaju primjerice odgovor reakcija *bio&bio* – lingvokulturologu su često teško dokučive i postoji velika šansa da interpretacija bude netočna, odnosno da je riječ o pukom nagađanju veze između podražaja i pojedinačne reakcije. Tehnika obrade diskretnih i slobodnih verbalnih asocijacija⁶ dobivenih asocijativnim ispitivanjem naziva se tehnikom otvorenoga kodiranja. Rezultati se prepisuju bez izmjena i ispravaka, a potom se primjenjuje tehnika kodiranja odnosno tumačenja sukladno postotku koji je ispitivač odnosno lingvokulturolog odredio kao značajan.

Jezgra analiziranog autostereotipa sadrži verbalno-asocijativnu mrežu pojmova vezanih uz domoljublje, nacionalne simbole i osjećaj časti i dostojanstva, a čine ju sljedeći odgovori reakcije: *domoljub, Hrvatina, nacionalnost, ponos, ponosan, patrioti, crveno-bijele kockice / šahovnica, zastava, domovina, Hrvatska, nacionalni ponos*. Ti odgovori broje čak jednu četvrtinu svih odgovora. Odgovor *državljanstvo* može se interpretirati kao neutralan odgovor, pri čemu je semantička veza između podražaja i reakcije hiponimsko-hiperonimska. Jednako se mogu shvatiti i odgovori *državljanin RH* i *Europljanin*, pri čemu se između podražaja i reakcije *državljanin RH* može staviti znak jednakosti, a između podražaja i reakcije *Europljanin* postoji hiponimsko-hiperonimska veza. Dok je *Hrvat* stanovnik ili državljanin Hrvatske muškog spola, reakcija *Hrvatica* označava stanovnika ili državljanina Hrvatske ženskog spola. Semantička veza *Hrvat–Hrvatica* je kohiponimska. Neutralnima se mogu smatrati odgovori *narod, pripadnost, pripadnost državi* i *zemlja*. Ispitanici se identificiraju s riječi podražajem *Hrvat*, odnosno sa svojim bližnjima (usp. reakcije *ja, identitet, ljudi oko mene, moja pripadnost, moje opredjeljenje, moj sin*), a vezuju ga i uz zajedništvo (usp. reakcije *mi, Hrvati*). Reakcija *more* razumljiva je zbog naše jadranske obale i otoka, a reakcija *trajekt* vezuje se uz Jadrolinijin trajekt koji nosi ime *Hrvat*.

Nadalje, *Hrvat* sebe vidi kao primitivnoga i religioznoga katolika (*primitivac, zadržt, zatucan, zatucanost, katolik, pobožni*), ali se isto tako dovodi u vezu s (ekstremnim) nacionalizmom, o čemu svjedoče reakcije *nacionalizam, nacionalist, ustaša* i *Za dom spremni!*. Potonja je reakcija

---

⁶ Ako se od ispitanika traži da na riječ podražaj reagira samo jednom riječi, govorimo o *diskretnoj asocijaciji*. Ako se traži više asocijacija, onda su to *kontinuirane asocijacije*. *Kontrolirane asocijacije* znače da ispitivač od ispitanika zahtijeva određenu vrstu riječi ili određeni odnos između riječi podražaja i reakcije, a *slobodne asocijacije* nemaju nikakvih ograničenja ni zahtjeva.

precedentni tekst, kontroverzni ustaški pozdrav i vojni poklič iz razdoblja NDH. Reakcija *veliki*, koja je jedna od malobrojnih sintagmatskih reakcija, također se može pribrojiti tematskom asocijativnom polju nacionalizma, kao i reakcija „*rvatina*“ u negativnom kontekstu. Nacionalni karakter sveden je na *jal* kao zajednički nazivnik, a negativnim karakteristikama smatraju se reakcije *autodestrukcija* i „*svejedno mi je*“. Potonju reakciju tumačimo kao negativnu jer iz nje iščitavamo apatiju i nezainteresiranost Hrvata za tekuća (politička) zbivanja i htijenje za promjenama nabolje u društvu. Negativna percepcija Hrvata potvrđuje se još i ovim reakcijama: *idiotizam, izgubljen, kompleksaš, licemjer, lopov, sebičnjak, svadljiv i uštogljen*. Ekonomska situacija u zemlji percipira se kao loša, a potvrda za to jest reakcija *siromaštvo*. Jedina precedentna imena koja se susreću među odgovorima ispitanika su *Tesla, Tuđman* i *Karamarko*, a jedni od rijetkih odgovora koji se mogu isključivo pozitivno tumačiti su *kravata* i *snaga (sport)*. Dok je potonji odgovor vezan za značajne uspjehe hrvatskih sportaša u svim sportovima danas, *kravata* je proizvod za koji se vjeruje da su ga proslavili hrvatski vojnici koji su u doba Luja XIV. oko vrata nosili maramu zavezanu „na hrvatski način“ („a la Croate“). Uz svijet sporta vezuje se i asocijacija *Dinamo*, ime jednog od najpoznatijih hrvatskih nogometnih klubova. Pozitivne su osobine Hrvata njihova gostoljubivost, ljepota i pamet (usp. reakcije *dobar domaćin, gostoljubiv, lijepi, pametan*), a možda i njihova snalažljivost (usp. reakciju *snalaženje*). Koliko je dugačka povijest Hrvata i koliko je ona bila ispunjena nedaćama, patnjama, koliko su dugo Hrvati stremili za slobodom i kakav je bio položaj Hrvata kroz povijest – sve se to može iščitati iz sljedećih reakcija: *7. stoljeće, je slobodan, kmet, povijest je učiteljica života, problemi, razočaranje, Sizif*. Nadalje, reakcija *Srbini* može se shvatiti kao svojevrsna „opreka“, i to u vezi s Domovinskim ratom i zbivanjima na relaciji „Hrvatska – Srbija“ od početka 1990-ih pa naovamo. Može bitna kritika Hrvata krije se iza asocijacije *stado* kojom se aludira na nepromišljanje te slijepo i bespogovorno slijeđenje vođe. Vezu s političkom scenom donosi asocijacija *HDZ*, a asocijacija *3 Hrvata 4 stranke* može se shvatiti kao kritika velikog broja stranaka na našoj političkoj sceni s obzirom na broj građana u Republici Hrvatskoj. Zabrinjavajuće je da se među stotinu prikupljenih odgovora našao samo jedan odgovor vezan za kulturnu baštinu hrvatskog naroda. Riječ je o reakciji *kultura*. Precedentni tekst *domaće je domaće* poznat je pripadnicima naše jezično-kulturne zajednice kao tekst iz televizijskih emisija i/ili reklama, ali isto tako i kao naziv raznih gastronomskih sajmovi i sl.

Nismo zamijetili bitnije razlike u samopercepciji Hrvata među trima skupinama informanata. Svakako valja istaknuti da rezultati ovoga

istraživanje mogu biti shvaćeni kao indikativni, ali ne i općevažeći s obzirom na broj ispitanika (svega njih 100). Ako bismo željeli donijeti relevantnije i točnije podatke, broj ispitanika trebao bi biti 500. Tako naime poučavaju ruski statističari na koje se pozivaju autori već ranije spomenutog rječnika *Русский ассоциативный словарь*.

Umjesto zaključka

Za razliku od ahenske imagološke škole koja sugerira negativan odgovor na pitanje postoji li uopće nacionalni karakter (Dukić 2009: 9), mi kao lingvokulturolozi smatramo da nacionalni karakter itekako postoji i da je on neodvojiv od materinskog jezika.

Predodžbe o narodima iz perspektive književne imagologije nisu objektivne i kompleksne, već subjektivne i simplificirane, a predodžbe u asocijativnim ispitivanjima, s druge strane, ovisno o broju ispitanika mogu biti objektivne i one su za lingvokulturologa prilično zahtjevne i kompleksne za interpretaciju.

Nacionalni stereotipi definiraju se kao sustav uvjerenja o tipičnim obilježjima članova neke etničke grupe ili nacije, o njihovu statusu, društvenim ili kulturnim normama. Posljedica socijalne kategorizacije jest činjenica da se rađaju naročito pozitivni osjećaji i poseban odnos prema osobama koje vidimo kao dio naše skupine, a isto tako i homogenost vanjske skupine, tj. percepcija da su članovi vanjske skupine sličniji nego što stvarno jesu i nego što su to članovi vlastite skupine. Ovo je tumačenje nacionalnih stereotipa samo djelomično točno kada govorimo o samopercepciji Hrvata te o njihovoj predodžbi ostalih Slavena. Podaci provedenoga lingvokulturološkog istraživanja otkrivaju da Hrvati imaju negativnu sliku o sebi, a naročito pozitivni osjećaji u ovom su anketiranju, kako smo vidjeli, relativno rijetki. Točno je s druge strane da Hrvati imaju predodžbu o homogenosti vanjskih skupina, tj. ostalih slavenskih naroda, pri čemu je najpozitivnija predodžba o Makedoncima, a najnegativnija o Hercegovcima i Srbima.⁷

„Ontološki status nacionalnih predodžbi pripada onome što Karl Popper naziva ‘svijetom 3’, tj. području objektivnog sadržaja ljudske misli, pohranjenom u djelima znanosti, književnosti i umjetnosti, s knjižnicom kao svojom metaforom“ (Dukić 2009: 13). Prema Popperovoj ontologiji „svijet 1“ svijet je fizikalnih objekata i stanja, a „svijet 2“

⁷ Detaljnije o tome u radu: BARČOT, Branka, *Slaveni u jezičnoj slici svijeta govornika hrvatskoga jezika (lingvokulturološka perspektiva)* (rukopis).

svijet konkretne svijesti ili njezinih mentalnih stanja (Popper *cit. prema* Dukić 2009: 13). Ali kojim brojem numerirati svijet predodžbi (hetero- i autopredodžbi) nastao djelomično i pod utjecajem „svijeta 3“? Možda bismo se mogli nadostaviti na Popperovu klasifikaciju i svijet predodžbi nazvati „svijetom 4“. Budući da istraživačku građu znanosti o imaginarijama ili imagologije ne čini samo fikcionalna književnost nego i drugi tipovi tekstova u kojima se pojavljuju predodžbe o nacionalnim entitetima (publicistika, memoaristika, historiografija itd.) te film (Dukić 2009: 9), zaključujemo da je imagologija važan element jezične slike svijeta predstavnika pojedinih jezično-kulturnih zajednica uzmemo li u obzir činjenicu da su svi ti tipovi tekstova u većoj ili manjoj mjeri zapravo precedentni tekstovi – a posebice publicistika i filmovi. Stoga bi valjalo poticati i promicati konzumiranje takvih tekstova kojima bi se stremilo k promjenama heteropredodžbi, ali svakako i autopredodžbe u Hrvata (dakle, „svijeta 4“), a potom promatrati promjene asocijativnih polja kao dokaza pozitivnog razvoja „svijeta 2“.

Literatura

- ARONSON, Elliot i dr., „Predrasude: kako nastaju i kako ih smanjiti“, u: *Socijalna psihologija*, 2005, str. 455–503.
- BARČOT, Branka, „Slaveni u jezičnoj slici svijeta govornika hrvatskoga jezika (lingvokulturološka perspektiva)“. U: *Hrvatski prilozi 16. međunarodnom slavističkom kongresu Beograd*, 20. – 27. kolovoza 2018. (ur.) Botica, S.; Malnar Jurišić, M.; Nikolić, D.; Tomašić, J.; Vidović Bolt, I. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2018, str. 9–19.
- BARČOT, Branka, *Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija*, Zagreb, 2017.
- DUKIĆ, Davor, „Predgovor“, u: *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju* (ur. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković), Zagreb, 2009, str. 5–22.
- HOBBSAWM, Eric J., *Nacije i nacionalizam: program, mit, stvarnost*, Zagreb, 1993.

- KARLIĆ, Virna, „Dob kao sociolingvistički faktor: perspektive proučavanja srpskog jezika“, u: *2nd Conference for Young Slavists in Budapest* (ur. Aleksander Urkom), Budimpešta, 2014, str. 91–94.
- NAGÓRKO, Alicja, „Etnolingvistika i kulturemi u međujezičnom prostoru“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 2004, 30, str. 131–143.
- SALAK, Tanja, ĐURĐEVIĆ, Ranka, „Kako me vidiš? Predodžbe neizvornih govornika hrvatskoga o Hrvatskoj i Hrvatima“, *Filološke studije*, 2017, 15, br. 1. URL: http://philologicalstudies.org/dokumenti/2017/issue1/17_Salak_Djurdjevic.pdf (2018-02-25).
- VRHJ = ANIĆ, Vladimir, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2006.

Elektronički izvori

- Duden Online = <https://www.duden.de/>.

ПАТРИОТИЗМ КАК ВЕРБАЛЬНАЯ АССОЦИАЦИЯ В ПРЕДСТАВЛЕНИИ «О СЕБЕ» У НОСИТЕЛЕЙ ХОРВАТСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Лингвокультурология – это современное лингвистическое направление, которое возникло на стыке лингвистики и культурологии в 90-х гг. XX века. Она исследует проявления культуры народа, которые отразились и закрепились в языке и пытается ответить на вопрос: «Как культура влияет на формирование языковых концептов?» Её основная задача – раскрытие ментальности народа и его культуры через язык. В настоящей работе анализируются данные, полученные ассоциативным исследованием языковых реакций 100 носителей хорватского языка на вербальные стимулы, т.е. на слова-этнонимы. Словами-этнонимами были названия 14 славянских народов: *Bjelorus, Bosanac, Bugarin, Crnogorac, Čeh, Hercegovac, Hrvat, Makedonac, Poljak, Rus, Slovak, Slovenac, Srbin, Ukrajinac*. После обработки собранных данных мы конструировали словарные статьи по русскому образцу. Моделью послужил словарь Русский ассоциативный словарь из 2002 г., авторами которого являются Ю. Н. Караулов, Г. А. Черкасова, Н. В. Уфимцева, Ю. А. Сорокин и Е. Ф. Тарасов. Так как ассоциативные поля являются фрагментом языковой картины мира, целью данной работы является описание представления «о себе» у носителей хорватского языка, а также и толкование патриотизма как самой значительной вербальной ассоциации в данном представлении.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: ассоциативное исследование, имагология, лингвокультурология, носители хорватского языка, патриотизм, представление «о себе»

Željka Čelić

Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
zcelic@ffzg.hr

UDK: 81'367.332.8

811.163.42'36:811.161.2'36

Pregledni rad

Primljeno: 29. 3. 2018.

Prihvaćeno za tisak: 18. 9. 2018.

Tetyana Fuderer

Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
tfuderer@ffzg.hr

Veznici između morfologije i sintakse: od Kašića i Uževyča do najnovijih hrvatskih i ukrajinskih gramatika

---

Veznici se u suvremenome hrvatskom i ukrajinskom jeziku kategoriziraju kao vrsta riječi. Sadržavaju određeno leksičko značenje, ali njihova je funkcija nesamostalna, ne imenuju ni objekt ni proces. Definirani su kao riječ s osnovnim značenjem te vrsta riječi, ali njihova je bit u povezivanju, najčešće, rečenica. Hrvatska i ukrajinska suvremena sintaksa i njezina interpretacija podudarne su i različite. Podudarne su zbog srodnosti jezika i tradicionalnoga pristupa njihovoj analizi. Različite su zbog razvoja i standardizacije jezika te osuvremenjivanja sintaktičkih pristupa. Analiza obuhvaća gramatike Bartola Kašića i Ivana Uževyča kao primjere tradicionalnoga definiranja i kategoriziranja veznika te početnu etapu razrade veznika kao vrste riječi koja se uspoređuje sa stajalištima suvremenih hrvatskih i ukrajinskih lingvista. Zaključuje se da se veznici u ukrajinskoj lingvistici detaljnije obrađuju zbog tendencije semantičko-sintaktičkog principa, dok se hrvatski veznici najčešće samo popisuju i klasificiraju prema logici iskaza.

KLJUČNE RIJEČI: *veznici, morfologija, sintaksa, Kašić, Uževyč, hrvatski, ukrajinski*

Ta tri posljednja mala dijela iskaza [O prijedlogu, uzviku i vezniku], premda se čini da su od manje važnosti jer su sasvim malena i gotovo bez značenja, pridonose jednako finoći i čvrstoći savršena govora kao bilo koji od dosada opisanih.

Kašić 1604/2002: 357

1. Povijest veznika u europskoj lingvistici

Kao, uvjetno rečeno, „mala riječ“¹ veznik ima prilično dugu povijest jezikoslovnoga determiniranja kao jezične pojave. Spominje se već, a pritom vremensku odrednicu definira europocentrično gledište, u radovima starogrčkih filozofa i jezikoslovaca: promišljanja o vezniku kao važnome retoričkom sredstvu susrećemo u Aristotelovim² traktatima *Poetika* (335. g. pr. Kr.) i *Retorika* (355. g. pr. Kr.)³, dok u aleksandrijskom periodu veznici postaju dio klasifikacije vrsta riječi Aristarha sa Samotrake i jedna od osam vrsta riječi koje u *Gramatičkome umijeću* izdvaja Dionizije Tračanin⁴ (2. st. pr. Kr.) te ih dijeli na kopulativne, disjunktivne, konektivne, parakonektivne, kauzalne, dubitativne, silogističke i ekspletivne (Čelić 2008: 40). Pritom su njihove funkcije „odraz razmišljanja, a rečenica se prvenstveno promatra u vremenskome slijedu, odnosno vlastitome trajanju, i podređena je logici silogizama“ (Čelić 2008: 40). Priscijan (6. st. p. Kr.) definira veznike kao „nesklonjiv dio rečenice, koji povezuje druge dijelove rečenice i poprima njihovo značenje i upućuje na smisao ili uređenje: „Coniunctio est pars orationis indeclinabilis, coniunctiva aliarum partium orationis, quibus cosignificat, vim vel ordinationem demonstrans““ (Čelić 2008: 182). U najpoznatijoj i najrasprostranjenijoj gramatici latinskoga *Ars Grammatica* Elija Donata (4. st. p. Kr.) veznici se navode kao jedna od osam vrsta riječi: „Partes orationis quot sunt? Octo. Quae? Nomen pronomen verbum adverbium participium coniunctio

¹ „[conjunction] ... any member of a small class of words distinguished in many languages by their function as connectors between words, phrases, clauses, or sentences ...“ (www.dictionary.com/browse/conjunction).

² V. (Robins 1997: 41): „The eight class names are worth quoting with their definitions as an example of the conciseness of terminology that had been achieved by this time and of the application to linguistics of Aristotelian methods of classification: ...*syndesmos* (conjunction): a part of speech binding together the discourse and filling gaps in its interpretation.“

³ „Во всяком словесном изложении есть следующие части: основной звук, слог, союз, имя, глагол, член, флексия и предложение (Аристотель 1998: 1094) (Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. Минск: Литература, 1998. - С. 1064-1112. / http://philologos.narod.ru/classics/aristotel_poe.htm); „Речь, не соединенная союзами, имеет некоторую особенность: в один и тот же промежуток времени сказано, по-видимому, многое, потому что соединение посредством союзов делает многое чем-то единым, а с уничтожением союзов, очевидно, единое, напротив, делается многим. Следовательно, [такая речь] включает в себе амплификацию...“ (<http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000359/st007.shtml>).

⁴ V (Čelić 2008: 36): „Tračaninova podjela na 8 vrsta riječi utječe na većinu gramatika evropskih jezika, u kojima će se, s više ili manje uspjeha, pokušati prenijeti Tračaninova slika grčkoga jezika i strukture. U tih osam vrsta riječi ulaze: imenica, tj. ime, glagol, particip, član, zamjenica, prijedlog, prilog, veznik.“

praepositio interiectio“ (Čelić 2008: 184), pri čemu je veznik „prva vrsta riječi koja se ne mijenja kroz gornje kategorije (jedino kao i ostale vrste riječi može biti osnovnog i izvedenog oblika: “Coniunctioni quot accidunt? ... Potestas figura [Simplex, ut nam, composita, ut namque] *ordo*.)”, već se pridružuje drugim riječima u rečenici i uređuje samu rečenicu: “Pars orationis adnectens ordinansque sententiam”“ (Čelić 2008: 188). Donat veznike dijeli na „rastavne, objasnidbene, uzročne i zaključne: “Potestas coniunctionum quot species habet? ... Copulativas disiunctivas expletivas causales rationales”“ te govori o njihovu položaju u rečenici: „[Nj]ihov položaj u rečenici, određen je njihovom anteponiranošću i postponiranošću: “Ordo coniunctionum in quo est? Quia aut praepositivae coniunctiones sunt, ut ac ast, aut subiunctivae, ut que autem ...; postoje i veznici koji funkcioniraju u obje pozicije: ... aut communes, ut et igitur ergo”“ (Čelić 2008: 189).

Ars Grammatica bila je udžbenik latinskoga jezika pomoću kojeg su, uglavnom svećenici, u srednjem i novom vijeku usvajali strukturu i sastav latinskoga jezika – među njima i Bartol / Bartul Kašić (1575 – 1650) i Ivan Uževyč (Иван Ужевич, cca 1610 – cca 1645). Obojica su napisala gramatike-obrasce budućega standardnoga hrvatskog, odnosno standardnoga ukrajinskog jezika. Pritom im je latinski jezik bio metajezik u opisu slavenskih jezika. I dok se Kašićeva gramatika smatra prvom gramatikom hrvatskoga jezika, Uževyč je tek od sedamdesetih godina 20. stoljeća prihvaćen kao lingvistička i nacionalna vrijednost u razvoju ukrajinskog jezika jer se njegova gramatika nije objavljivala, nego je ostala u dvama rukopisima – *Pariškom* (1643) i *Araškom* (1645).

Kašić u *Institutionum linguae illyricae libri duo* (1604) navodi veznik kao jednu od osam vrsta riječi, zadnju u nabranju: „Dividitur autem Oratio etiam apud nos, ut apud Latinos in octo partes, hoc est, Nomen, Pronomen, Verbum, Participium, Adverbium, Praepositionem, Interiectionem, & Coniunctionem.“⁵ Jednako kao i Uževyč u gramatici *Gramatika slavenska / Грамматыка словенская* (1643), s tom razlikom da veznik prethodi uzviku pri nabranju vrsta riječi: „Partes Orationis Sclauoni quemadmodum et Latini habent octo, (nomen, pronomen, verbum, participium, adverbium, praepositio, coniunctio, interiectio).“⁶ Kašićev veznik definira kao nepromjenjiv, funkcija mu je povezivati i uređivati rečenicu, a određuje se prema vrsti, strukturi i poretku u rečenici: „Coniunctio est pars Orationis indeclinabilis annectens, ordinansque sententiam. Accidunt autem Coniunctioni, Species, Figura, & Ordo ...“

⁵ Prema (Čelić 2008: 282).

⁶ Prema (Čelić 2008: 284).

(Kašić 1604 / 2002: 368). Dijeli ih na: „sastavne, rastavne, suprotne, skupne / zaključne, uzročne, objasnidbene i pogodbene“ (Kašić 1604 / 2002: 368).

Uževyč u poglavlju „De Coniunctionibus“ veznike ne definira, nego ih kategorizira, uspoređujući ih s latinskim, u jednostavne i složene: „Coniunctiones more Latinorum sunt Duplices; Simples et Composita’[.]“⁷ Isto ih tako dijeli i Kašić: „Figura sunt simplex & Composita“ (Kašić 1604 / 2002: 368).

I dok Kašić i Uževyč opisuju žive jezike, u prvim (staro)ukrajinskim⁸ gramatikama koje se pojavljuju u 16. i 17. st., Lavrentija Zizanija – *Grammatika slovenska / Грамматика Славенска* (1596) i Meletija Smotric'kog – *Grammatike slavenske pravilna sintagma / ГРАММАТИКХ СЛАВЕНСКИЯ ПРАВИЛНОЕ Синтагма* (1619), obrađuje se staroslavenski jezik istočnoslavenske redakcije, pod utjecajem govornoga jezika kod potonjeg. U navedenim se gramatikama veznik (*союзъ*) određuje kao nepromjenjiva vrsta koja povezuje riječi, pri čemu L. Zizanij razlikuje sastavne, rastavne i kauzalne (*виновныя*) veznike⁹, dok M. Smotric'kij razvrstava veznike prema trima kriterijima – načinu pisanja / *начертаніе* (jednostavni, složeni i sastavni), značenju / *знаменованіе* (sastavni, rastavni, suprotni, kondicionalni, subordinacijski, kauzalni (*виновное*) i funkcijski / *чинъ* (prijedložni / *предлагательный*, podložni-subordinirani / *подлагательный* i *орці / общій*).¹⁰

Od hrvatskih gramatičara Juraj Križanić navodi *spojenje* (*Grammatično izkazanje*, 1665), Antun Matija Relković *conjunctio* (*Nova slavenska i nimacska grammatika*, 1767), kao i Marijan Lanosović (*Neue Einleitung*, 1778), Josip Voltić *veznik* (*Grammatica illirica*, 1803), Franjo Maria Appendini *congiunzione* (*Grammatica della lingua Illirica*, 1808), Šime Starčević *veznik* (*Nova ricsoslovica*, 1812), Ignjat Alojzije Brlić *Das Bindewort / Conjunctio* (*Grammatik der Illyrischen Sprache*, 1833). Opsežnije je istraživanje veznika rad Tome Maretića *Veznici u slovenskijem jezicima* (1887-1888) posvećen veznicima u slavenskim jezicima (Cihonška 2015: 176-177).

⁷ (litopis.org.ua/uzhgram/uz44.htm).

⁸ O terminu (staro)ukrajinski može se govoriti i kao o *ruskome* koji se odnosi na sva tri današnja istočnoslavenska jezika, a gramatike uključuju elemente svih triju današnjih standardnih jezika: bjeloruskog, ruskog i ukrajinskog (uz elemente poljskoga jezika), usp. (Čelić 2008: 250): „Jezici *ruskih* gramatiku su, osim staroslavenskoga pod živim utjecajem *prostoj movy* i grčkoga jezika, latinski, ruski i Križanićev jezik (ujedno i jezik hrvatske gramatike).“

⁹ V. (http://litopys.org.ua/zyzgram/zy88.htm).

¹⁰ V. (http://litopys.org.ua).

2. Veznik u hrvatskome i ukrajinskome danas

Razvoj gramatičkih disciplina – morfologije i sintakse – u 20. st., revizija pogleda na klasifikaciju vrsta riječi, jačanje semantičkog pristupa u proučavanju gramatičkih pojava, potreba za leksikografskom obradom veznikā, ali i promjene u funkcionalnoj dinamici jezika, odrazili su se na shvaćanje uloge veznika i potaknuli su interes za promatranje veznika te proširivanjem i ustaljivanjem spoznaja o njemu. Veznik se definira kao važan dio analize rečenice, on svojim leksičkim značenjem određuje odnose unutar rečenice i između rečenica – što je nasljeđe definicija veznika iz gramatika starogrčkog i latinskog jezika, pa se tako u *Gramatici grčkoga jezika* (1989: 221–228) Augusta Musića i Nike Majnarića veznici i ne navode kao vrsta riječi, nego se spominju kao pomoćno sredstvo izražavanja načina u zavisnim rečenicama, pri čemu tip zavisne rečenice određuje sam veznik. U *Latinskoj gramatici* (1987) Veljka Gortana, Otona Gorskog i Pavla Pauša veznici se definiraju kao vrsta riječi i dijele se prema svojoj funkciji u rečenici i povezivanju njih samih – ovakav pristup odgovara Vinogradovljevoj tezi o nerazgraničivosti morfologije i sintakse: „Против такого деления грамматики есть серьезные возражения, так как границы между морфологией и синтаксисом очень неустойчивы и неопределены“ (Vinogradov (1972) *Ruski jezik*, <http://www.philology.ru/linguistics2/vinogradov-72.htm>).

Brojna promišljanja o vezniku kao „maloj“, suznačnoj vrsti riječi rezultiraju šturim definicijama veznika, temeljenima na ranim spoznajama o toj vrsti riječi, i tek ponešto doradenim – s obzirom na prirodu jezika i teorijske pristupe gramatici. Tako se narušava veza veznika sa sintaksom i smješta ga se isključivo u morfologiju, a šturost njegove funkcionalnosti potvrđuje i hrvatska definicija veznika u najnovijoj Školskoj gramatici hrvatskoga jezika iz 2017. godine (Hudeček – Mihaljević)¹¹, kao i *Hrvatski pravopis* iz 2013.; u Školskoj se *gramatici* veznici definiraju na sljedeći način: „Veznici su nepromjenjive riječi kojima se povezuju riječi, skupine riječi ili rečenice, npr. i, pa, te, ni, niti, a, ali, nego, no, da, ako, jer itd.“ (2017: 58). *Hrvatski pravopis* dijeli veznike na jednorječnice i višerječnice, ovisno o načinu na koji se pišu – odvojeno ili zajedno, pri čemu se ne obrazlaže zašto su neki, sastavljeni od više različitih vrsta riječi, napisani zajedno, a neki ne. Moglo bi se zaključiti da je kod višerječnica drugi član, odvojen od osnovne riječi, postfiksoid, npr. *gdje god* (2013: 65).

¹¹ *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (2005: 39–40) Josipa Silića i Ive Pranjkovića u definiciji veznikā kaže sljedeće: „... veznike (u lat. je veznik *conjunctio*) [tumačimo] kao riječi koje vezuju rečenicu s rečenicom ...“.

U hrvatskim i ukrajinskim gramatikama veznici se tradicionalno svrstavaju u nepromjenjive (nepunoznačne ili suznačne / sinsemantične) vrste riječi te se određuju kao vrsta riječi koja ima funkciju povezivanja istovrsnih članova, spojeva riječi i surečenica (klauza) u složenim rečenicama (SULM 1969: 514; Pranjković 2013: 172), usp. (Silić i Pranjković 2005: 39): „Vrste riječi koje imaju nesamostalno značenje ne mogu stajati samostalno. One su pridružene bilo samostalnim vrstama riječi bilo rečenicama. Takve su: zamjenice, prijedlozi, veznici, uzvici i čestice. (...) riječi s nesamostalnim značenjem [nazivamo] – suznačne riječi ili suznačnice. (40) (...) Suznačne riječi (prijedlozi, veznici, čestice i uzvici), ne mogu same zauzimati pozicije ni samostalnih ni nesamostalnih rečeničnih članova.“ (184).

Dakle, veznik se određuje kao vrsta riječi i tu je njegova pripadnost morfologiji, dok mu se funkcije definiraju unutar sintakse, kako je to i slučaj sa spomenutim gramatikama starogrčkog i latinskog jezika hrvatskih autora.

Uspostavljanje i izgradnja vezničkog sustava u jeziku vezuje se uz razvoj književnog jezika i stalnu potrebu što preciznijeg izražavanja semantičko-sintaktičkih veza između klauza u složenim rečenicama i članova rečeničnog ustrojstva (O. Мельничук u: Весельська, http://eprints.zu.edu.ua/15544/1/Dnipropetrovsk_2014_tezi.pdf).

U ukrajinskom jezikoslovlju vezniku su posvećeni brojni radovi koji se tom vrstom riječi bave s različitim aspektima. Radovi L. Bulahov'skog i F. Medvedeva posvećeni su pitanjima uspostavljanja sustava ukrajinskih veznika i njihovim funkcionalnim aspektima u dijakroniji i sinkroniji. Povijesni aspekti funkcioniranja veznika u ukrajinskom jeziku bili su predmet proučavanja u radovima D. Grynčyšyna, K. Symonove, I. Čepige, L. Gumeč'ke, O. Petrenka i dr. Predmet proučavanja bila je upotreba veznika u ukrajinskim govorima (I. Verhrats'kyj, Ja. Pura, V. Nimčuk, K. German, L. Koc'-Grygorčuk) i u suvremenom ukrajinskom književnom jeziku (O. Veržbyč'kyj, I. Vyhovanec', K. Gorodens'ka).

Srž definicija veznika u suvremenim ukrajinskim gramatikama temeljenim na tradicionalnom pristupu vezniku, sastoji se u određivanju veznika kao sredstva koje ima funkciju povezivanja istovrsnih članova, spojeva riječi i surečenica u složenim rečenicama (SULM 1969: 514; Горпинич 2004: 275). Variraju pogledi na vrste značenja svojstvene vezniku (leksičko i / ili gramatičko), kao primjerice: 1) SULM: „Виступаючи в незмінній формі для зв'язку слів і речень, сполучники втратили самостійно виражене лексичне значення“ (1969: 514); 2) V. O. Горпунуш: „У семантиці сполучників, як і прийменників, суміщається лексичне і граматичне значення“ (2004: 276).

Razvojem ukrajinske gramatikologije, uz leksičko i gramatičko značenje veznika, uveden je pojam *kategorijalnog značenja*, a određivanje veznika kao suznačne vrste riječi kojoj je svojstveno specifično leksičko, gramatičko i kategorijalno značenje, predstavlja u ukrajinskom jezikoslovlju jedno od dvaju gledanja na veznik.

Razrađene su podjele veznika prema morfemskom sastavu (*jednostavni*, *složeni* i *sastavni*) (SULM 1969: 514–515), odnosno strukturi (Горпинич 2004: 276) i prema sintaktičkim (SULM 1969: 516–524), odnosno semantičkim (Горпинич 2004: 279–282) funkcijama (*parataktički* – sastavni, suprotni, rastavni, gradacijski, priključni veznici te *hipotaktički* – naznačuju vremenske, prostorne, uzročne, atributivne, dopusne i druge odnose) – što odgovara definiranju veznika u gramatikama klasičnih jezika.

3. Evolucija pogleda na veznik: od B. Kašića i I. Uževyča do novijih hrvatskih i ukrajinskih gramatika

I. Uževyč u *Gramatici slovenskoj* (Pariški rukopis, 1643), kao i njegovi prethodnici L. Zizanij i M. Smotric'kij, među osam vrsta riječi ubraja veznike, jednostavne i složene¹², pri čemu ne daje definiciju veznika, a u klasificiranju veznika na tragu je Zizanovljeve klasifikacije.

Pravi zaokret u određivanju veznika u ukrajinskoj gramatikologiji dogodio se osamdesetih godina 20. st., kada je, primjenjujući raznovrsne kriterije klasifikacije, I. Vyhovanec' odredio morfemski karakter prijedloga, veznika i čestica te ih, s obzirom na njihovu isključivo sintaktičku namjenu, nazvao analitičkim sintaktičkim morfemima (1980: 16–24; 1988: 23 i dr.). Polazeći od činjenice da je tim vrstama riječi svojstvena relativna semantika, odnosno semantika odnosa, poput onih koje izražavaju sintetički relativni morfemi (padežni nastavci) u okviru morfološke riječi; pod morfološkim riječima I. Vyhovanec' podrazumijeva vrste riječi (Вихованець, Городенська 2004: 12) kasnije ih određuje kao analitičke

¹² „Як і в латинів, сполучники бувають подвійні, прості і складні. Прості – це, наприклад, *злаща* – тим більше, *бо* – бо, *кды* – коли, *и і а – і*, *если* – якщо, *теды* – тим-то, *венць* – отож. Складні: *ани* – зовсім ні, ні, *або*, *албо* – або, *любътежъ* – або теж, *притымъ* – при цьому, *іако* – хоч, *нижли*. Сполучники для порівняння предметів, як-от: *вино лѣпшиое нижли пиво*, *нимъ* – перш аніж, *скоро* – чим скоріш, *притымъ* – при тому, крім того, *любо і албо*, *хотА* – хоч [536], *абовѣмъ* – бо, *поневажъ* – тому що, бо, *вжды* – принаймні, *лечь*, *але* – але, *ачко(л)векъ* – хоч, *прето ижъ*, *иже* – бо, *и'ѡвѣшемъ* – чому ні, *'ѡвшемъ*.“ (<http://litopys.org.ua/uzhgram/uzp04.htm#pos25>, <http://litopys.org.ua/uzhgram/uz54.htm>).

riječi-morfeme¹³, naglasivši da oni služe za uobličavanje sintaktičkih veza i semantičko-sintaktičkih odnosa (Вихованець у Вихованець, Городенська 2004: 328–329). Veznici su, smatra I. Vyhovaneč, raznorodna vrsta riječi-morfema, jer se rabe za izražavanje sintaktičkih veza između klauza u složenoj rečenici (parataktički i hipotaktički odnosi) (Вихованець, Городенська 2004: 346).

U novije vrijeme ukrajinska leksikografija može se s pravom pohvaliti rječnikom veznika – *Gramatički rječnik. Veznici* (2007) autorice K. Gorodens'ke. Rječnik je prvi pokušaj leksikografske obrade veznika ukrajinskog jezika s obzirom na suvremene teorijske spoznaje o funkcioniranju ove vrste riječi; obogaćen je brojnim primjerima upotrebe obrađenih veznika u tekstovima književnog, znanstvenog i administrativnog stila, zatim publicistike i folklora. Korpus rječnika čini 338 jedinica¹⁴ (Городенська 2007: 3–6). Opseg je rječničkih članaka od nekoliko redaka do nekoliko stranica (usp., npr., veznik *a* (Городенська 2007: 9–15) i veznik *але й*, šest redaka (Городенська 2007: 35)).

Polazeći od teoretskih pretpostavki o vezniku kao suznačnoj riječi-morfemu, autorica sistematizira gramatičke funkcije veznika, određuje i uspostavlja hijerarhiju njihovih funkcija u složenoj rečenici te u jednostavnoj rečenici s nizanjem. Funkcije veznika diferencirane su prema karakteru veza i odnosa u povezivanju sintaktičkih jedinica kao formalno-sintaktičke i semantičko-sintaktičke. Prema tipu sintaktičkih veza veznici se grupiraju u parataktičke, hipotaktičke, parataktičko-hipotaktičke (npr. *тобто, себто, цебто, або*¹⁵, *чи*¹⁶) i hipotaktičko-parataktičke (пояснювально-виокремлювальні: *зокрема, як-от, як ось, наприклад, приміром, такі як*; пояснювально-з'ясувальні: *а саме, отже*; акцентовано-відокремлювальні: *особливо, насамперед, передусім, надто* i dr.). Prema tipu semantičko-sintaktičkih odnosa: parataktički (sastavni,

¹³ «Сполучники – це окремих тип слів-морфем, що виражає синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складного речення та однорідними членами простого речення» (Вихованець, Городенська 2004: 346).

¹⁴ Usp. način obrade natuknica: «А НАВІТЬ – сполучник сурядності, градаційний, виразник градаційних семантико-синтаксичних відношень, приєднує сурядним зв'язком до одного члена речення інший, що підсилює виражену ознаку: ... *перший номер «нашого» списку не спростував, а навіть, підтвердив своє бажання сформувати «широку» коаліцію...* (Україна молода, 20 квітня, 2006). Вторинний, складений. Одиначний» (Городенська 2007: 35).

¹⁵ „Свій досвід паломництва Паоло Коельо описав у романі «Паломництво або Щоденник мага (Україна молода, 22 квітня 2006)» (Городенська 2007: 22).

¹⁶ „Азбука підприємницької діяльності чи як навчитися чесно заробляти гроші“ (Городенська 2007: 265).

suprotni, usporedni (*a*), rastavni, gradacijski, priključni (*a ѱ, та ѱ*). U rječnik su ušli veznici koji predstavljaju hibridni tip vezničkih sredstava – parovi „veznička riječ-veznik“ (*хто, що; як, де, куди, звідки, скільки, коли*; s niječnom česticom *ne*: *що не... а, що не... але; куди не... а, куди не... але; скільки не... а, скільки не... але*).

Višeaspektni pristup u proučavanju veznika nalazimo u monografiji K. Gorodens'ke *Veznici u ukrajinskom književnom jeziku*, objavljenoj 2010. Monografija predstavlja sintezu i sistematizaciju spoznaja o vezniku kao riječi s morfemskim statusom; određene su njegove gramatičke (formalno-sintaktičke) i semantičko-sintaktičke funkcije, izdvojene su semantičke klase parataktičkih, hipotaktičkih, parataktičko-hipotaktičkih i hipotaktičko-parataktičkih veznika, razgraničene su specifične i transpozicijske realizacije veznika u semantičko-sintaktičkim odnosima kod zavisnosloženih i nezavisnosloženih rečenica, ilustrirana je upotreba veznika u različitim semantičkim skupinama u sklopu funkcionalnih stilova ukrajinskog jezika, određen je suodnos sintetizma i analitizma u njihovu ustroju.

Najnovijim i najperspektivnijim pravcem u proučavanju veznika u ukrajinskom jezikoslovlju smatra se proučavanje funkcionalne dinamike veznika i uzroka pomaka u upotrebi veznika od početka devedesetih godina 20. st. u većini funkcionalnih stilova ukrajinskog jezika – o čemu više u Vesельська, (http://eprints.zu.edu.ua/15544/1/Dnipropetrovsk_2014_tezi.pdf).

Veznici se u hrvatskoj lingvistici definiraju kao suznačna vrsta riječi koja nema samostalno značenje i ne može stajati samostalno, nego se pridružuje samostalnim riječima ili rečenici – prema *Uvodu u jezičnu morfologiju* iz 2013. godine (Marković 2013: 28). Definicija odgovara analizi veznika iz gramatika starogrčkog i latinskog jezika. Marković, kao primarno morfolog, zaključuje da je veznicima, kao i drugim nepromjenjivim suznačnim riječima, pravo okružje unutar sintakse hrvatskoga jezika i da morfologija „o njima nema mnogo što reći“.

3. Umjesto zaključaka

Srž definicije veznika od najstarijih do najnovijih gramatika nije se značajno promijenila, pa se veznik određuje kao suznačna riječ koja povezuje članove rečeničnog ustrojstva i klauze složenih rečenica. Novije gramatike ukrajinskoga jezika ne samo da nude klasifikaciju parataktičkih veznika, već i proširuju spoznaje o hipotaktičkim veznicima. U ukrajinskom jezikoslovlju dogodio se pomak u teorijskom pristupu

u određivanju veznika s obzirom na jačanje semantičko-sintaktičkog pristupa. U ukrajinskoj gramatikologiji očite su tendencije jačanja interesa prema proučavanju veznika, o čemu svjedoče rječnik veznikā i monografija K. Gorodens'ke, koji problematiziraju višespektni pristup proučavanju te „male“ vrste riječi.

Veznici u hrvatskome nemaju privilegij ovako detaljne razrade – u morfologiji se oni samo nabrajaju, klasificiraju se semantički prema logici iskaza, a sintaksa ih ne smatra dovoljno kompleksnima da bi se njima detaljno bavila. Uz odrednicu osnovne funkcije u rečenici, nabrajaju se ne abecednim redom, nego ritmičkim – mnemotehnikom je u prvome planu. Definišu se kao nesamostalni, što utječe na dokidanje činjenice da ipak imaju određeno leksičko značenje, zatim se određuju kao nesklonjivi i s potencijalom determiniranja hijerarhije članova rečenice i rečenica samih. Od lingvističkih napomena koje se odnose na veznike u suvremenome hrvatskom jeziku, najčešće se vezuju pravopisni i puristički savjeti (u kategoriji sintaksa), vezani uz zamjenu veznika (uzročni veznik) *budući da* prilogom (vremenski prilog) *pošto* te o isključivo početnome mjestu navedenoga uzročnog veznika u zavisnosloženoj rečenici koja je u inverziji. Isključivost se znanstveno ne objašnjava, ali se smatra obavezom čije se narušavanje kategorizira kao jezična pogreška, kao i krnji oblik (nepostojećeg?) veznika *budući*¹⁷: „Budući da uzročni je veznik koji treba upotrebljavati isključivo na početku rečenice, tj. samo kad u zavisnosloženoj uzročnoj rečenici zavisna surečenica prethodi glavnoj. Ne treba ga upotrebljavati u običnome (glavna – zavisna) poretku surečenica.“ (matura.ihjj.hr/sintaksa.html).

---

¹⁷ „Veznik *budući* ne pripada standardnom jeziku. Umjesto njega treba upotrebljavati veznik *budući da* ...“ (matura.ihjj.hr/sintaksa.html).

Popis literature i izvorā

БЕСЕЛЬСЬКА, Галина С., „Лінгвістичні аспекти вивчення сполучників української літературної мови“, *Матеріали наукового семінару “Мова і право”*, 1, str. 7–9. URL: http://eprints.zu.edu.ua/15544/1/Dnipropetrovsk_2014_tezi.pdf (2017-09-10).

БЕСЕЛЬСЬКА, Галина С., „Нові явища у функціонально-стилістичному вживанні протиставних сполучників в українській літературній мові кінця ХХ – початку ХХІ століть“, *Українська мова: Науково-теоретичний журнал*, 2011, 1, str. 36–43.

ВИХОВАНЕЦЬ, Іван Р, *Применникова система української мови*, Київ, 1980.

ВИХОВАНЕЦЬ, Іван Р, *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*, Кив, 1988.

ВИХОВАНЕЦЬ, Іван, ГОРОДЕНСЬКА, Катерина, *Теоретична морфологія української мови*, Київ, 2004.

ЗИЗАНІЙ, Лаврентий, *Граматика словенська* (1596). Підготовка факсимільного видання та дослідження пам’ятки В. В. Німчука, Київ: «Наукова думка» (Пам’ятки української мови), 1980. URL: <http://litopys.org.ua/zyzgram/zy.htm> (2017-09-09).

ГОРОДЕНСЬКА, Катерина, „Асемантичні підрядні сполучники у сфері об’єктних семантико-синтаксичних відношень“, у: *Мовознавчий вісник : зб. наук. праць на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річч*, Черкаси, 2009, 8, 15–26. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=268> (2017-09-12).

ГОРОДЕНСЬКА, Катерина, *Граматичний словник української мови: Сполучники*, Київ- Херсон, 2007, С. 340.

ГОРОДЕНСЬКА, Катерина Г., *Сполучники української літературної мови: Монографія*, Київ, 2010, С. 208. URL: http://burago.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=85%3A--q--q&catid=19%3A2010-12-26-14-16-12&Itemid=21&lang=uk (2017-09-14).

РУСАНІВСЬКИЙ, Віталій М., *Історія української літературної мови*, Київ, 2002, С. 424.

СМОТРИЦЬКИЙ, Мелетій, *Граматика слов’янська* (1619). Підготовка

факсимільного видання В. В. Німчука, Київ: „Наукова думка“ (Пам’ятки української мови), 1979. URL: <http://litopys.org.ua> (2017-09-09).

Сучасна українська літературна мова: морфологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда, Київб Наук. думка, 1969, 583 – SULM.

ШПИТЬ, Оксана, „Займенник в українських граматиках“, у: *Українське мовознавство: міжвідомчий науковий збірник*, М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ: Київський університет, 1973, 1 (45), 2015, str. 422–429. URL: <http://philology.knu.ua/files/library/ukrmov/45/45.pdf> (2017-09-09).

УЖЕВИЧ, Іван, *Граматика слов’янська* (за вид. «Граматика слов’янська І. Ужевича, Київ, 1970, Пам’ятки української мови XVII ст.»). URL: <http://litopys.org.ua/uzhgram/uzp.htm> (2017-09-09).

СІСХОŃСКА, Maria, „Još o ‘uhodanim brazdama’ iliti slavenskim veznicima“, *Fluminensia*, 2015, 2, str. 175–190.

ČELIĆ, Željka, *Latinski metajezik – matrix slavenskih gramatika. Utjecaj latinskoga na hrvatski i istočnoslavenske jezike, prikazan jezičnim nazivljem, opisom glasova i oblika u hrvatskome i istočnoslavenskim jezicima*, doktorski rad, Zagreb, 2008.

GORSKI, Oton, GORTAN, Veljko, PAUŠ, Pavao, *Latinska gramatika*, Zagreb, 1987. *Hrvatski pravopis*, gl. urednik Željko Jozić, Zagreb, 2013.

HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, *Školska gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2017.

MAJNARIĆ, Niko, MUSIĆ, August, *Gramatika grčkoga jezika*, Zagreb, Školska knjiga, 1989.

MARKOVIĆ, Ivan, *Uvod u jezičnu morfologiju*, Zagreb, 2013.

PRANJKOVIĆ, Ivo, *Gramatička značenja*, Zagreb, 2013.

ROBINS, Robert Henry, *A Short History of Linguistics*, London – New York, 1997.

SILIĆ, Josip, PRANJKOVIĆ, Ivo, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb, 2005.

VUKOJEVIĆ, Luka, „Obradba veznika u općem hrvatskom rječniku“, *Filologija*, 1998, 30–31, str. 379–394.

URL: www.dictionary.com/browse/conjunction (2017-16-09).

URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000359/st007.shtml> (2017-09-18).

URL: <http://litopis.org.ua/uzhgram/uz44.htm> (2017-09-18).

URL: <http://litopys.org.ua/uzhgram/uz54.htm> (2017-09-18).

URL: <http://litopys.org.ua/zyzgram/zy88.htm> (2017-09-18).

URL: <http://matura.ihjj.hr/sintaksa.html> (2017-09-17).

URL: http://philologos.narod.ru/classics/aristotel_poe.htm (2017-09-16).

URL: <http://www.philology.ru/linguistics2/vinogradov-72.htm> (2017-09-18).

СОЮЗЫ МЕЖДУ МОРФОЛОГИЕЙ И СИНТАКСИСОМ – ОТ КАШИЧА И УЖЕВИЧА ДО РЕЦЕНТНЫХ ХОРВАТСКИХ ГРАММАТИК

Резюме

Союзы в современном хорватском и украинском языках категорируются как часть речи. Они содержат определенное лексическое значение, но выполняют функцию несамостоятельно, не называют ни объект, ни процесс. Союзы определяются как слово с основным значением и часть речи, но их важность в связывании, в большинстве случаев, предложений. Хорватский и украинский современный синтаксис, и их интерпретации, являются схожими друг на друга и отличающимися друг от друга. Они совпадают друг с другом из-за родственности языков и традиционного подхода при их анализе. Отличающимися – из-за развития и стандартизации языка и модернизации синтаксических подходов. Анализ охватывает грамматики Бартола Кашича и Ивана Ужевича, как примеры традиционного определения и категоризации союза, и начальную этап разработки союза как части речи, которая сравнивается с точками зрения современных хорватских и украинских лингвистов. Приводится заключение, что союзы в украинском языкознании обрабатываются более детально – из-за тенденции семантико-синтаксического принципа, в то время как хорватские союзы, в большинстве случаев, лишь приводятся в списках и классифицируются на основе логики дискурса.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *союзы, морфология, синтаксис, Кашич, Ужевич, хорватский, украинский*

Наталья Дмитренко
НГЛУ им. Н.А. Добролюбова
Кафедра русской филологии, зарубежной
литературы и межкультурной коммуникации
Нижний Новгород
Nat-dm@yandex.ru

UDK: 004:37
Stručni rad
Primljeno: 6. 4. 2018.
Prihvaćeno za tisak: 18. 9. 2018.

Проект создания электронных методических материалов по РКИ

Задача создания доступной электронной образовательной среды в XXI веке актуальна и реальна. Невозможно не признать привлекательность электронных учебно-методических материалов. Языковые мультимедийные курсы, разработанные на основе как авторских, оригинальных, так и аутентичных материалов, востребованы учащимися, однако количество и качество ресурсов такого рода не всегда удовлетворяют требованиям пользователей. Решению этой задачи посвящена данная статья.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *дистанционное обучение, электронные образовательные ресурсы, электронный учебник, русский язык как иностранный*

Вектор современного образования, самого образовательного процесса неуклонно смещается в сторону электронного образования, создания виртуальной образовательной среды. Об этом, в частности, много говорили участники V Международного конгресса исследователей русского языка (Громов И. В. *Факторы интенсификации обучения языку специальности с применением компьютерной игровой квест-технологии* 2014: 478; Ермакова О. Б., Подшивалова Е. А. *Психологические и методические аспекты работы с иностранными студентами-гуманитариями в электронной среде* 2014: 483; Хромов С. С. *Смарт учебник по русскому языку как иностранному как новый этап в парадигме: студент – учебник – преподаватель* 2014: 523). Привлекательность электронных образовательных ресурсов – это фактор, с которым должны считаться разработчики учебных материалов. Сейчас уже не кажется абсурдной мысль, что рано или поздно «бумажный учебник» будет вытеснен электронным учебником. Создание электронных учебных материалов – уже не задача будущего, не далекая перспектива, а задача сегодняшняя и реальная. Решению этой задачи посвящена данная статья.

Цели проекта

1. Создание электронного учебника по русскому языку для иностранных граждан, владеющих русским языком на уровне В1 (I сертификационный уровень в Российской государственной системе тестирования ТРКИ).
2. Освоение магистрантами, будущими преподавателями русского языка как иностранного, технологий создания электронных учебных материалов.

В связи с поставленными целями пришлось ответить на несколько вопросов.

1. *На какой уровень владения русским языком стоит прежде всего ориентироваться при создании дистанционных материалов?*

Конечная цель освоения русского языка в зарубежных школах/ гимназиях – достижение уровня В1. Выпускники школ сдают экзамен на владение русским языком в пределах уровня В1 (есть опыт работы с австрийскими школами, с учителями русского языка в Австрии).

Освоение уровней А1, А2 требует участия преподавателя / тьютора в процессе обучения (формирование фонетических навыков, коррекция произносительных ошибок, введение лексического и грамматического материала, формирование навыков диалогической речи и т.д.). Возможности дистанционного обучения на этих уровнях ограничены.

Освоение уровней В2, С1, С2 требует включения учащихся в языковую среду, общения с носителями языка в разных коммуникативных сферах и ситуациях. Электронный учебник не может в полной мере удовлетворить эти потребности.

Работа с электронным учебником предполагает большую степень самостоятельности, функции преподавателя могут сводиться к контролю и коррекции, использование языка-посредника на этом уровне ограничено.

Электронный учебник, ориентированный на уровень В1, рассчитан на учащихся, владеющих русским языком на уровне А2. Освоение уровня А2 предполагает сформированность фонетических навыков, базовых лексических и грамматических навыков. На уровне В1 начинается интенсивная работа по комплексному развитию видов речевой деятельности. Требуется значительное количество учебно-методических материалов разного уровня сложности. Учебно-методические материалы уровня В1 востребованы зарубежными преподавателями и учащимися, в том числе в связи с подготовкой к сдаче Единого государственного экзамена (ЕГЭ) по русскому языку, например, в школах Австрии.

Таким образом, в качестве оптимального для дистанционного освоения был выбран уровень В1.

2. Каковы основные направления проектной деятельности?

Главное направление проектной деятельности – создание электронного учебного курса, включающего все темы, рекомендованные Образовательной программой по русскому языку как иностранному¹. При разработке курса учитывался также перечень тем, предлагаемых на выпускном экзамене по русскому языку (уровень В1) в школах Австрии.

Помимо материалов основного курса русского языка в проект включены четыре экстра-курса:

- Регионоведение России «От Калининграда до Владивостока» (видеозаписи);
- Видеокурс «Сделано в России» (культовые российские и советские фильмы и мультфильмы);
- Аудиокурс «Российский хит-парад» (популярные русские песни);
- Аудиокурс «Читаем вместе» (прозаические и поэтические литературные произведения малого жанра).

Цель курсов, дополняющих интерактивный учебник, – углубление языковых и страноведческих знаний иностранных учащихся, формирование умений аудирования, чтения, говорения, письма; расширение знания русской культуры.

3. Как оптимальным образом организовать работу магистрантов – участников проекта?

Для реализации проекта задания разработчикам были сформулированы в едином концептуальном ключе. Разработчики имели возможность работать в рамках как одного, так и разных направлений, как индивидуально, так и в проектных группах.

Ниже кратко представлены описания разрабатываемых курсов и задания магистрантам – создателям электронных учебных материалов.

Интерактивный учебный курс русского языка

Краткое описание курса: практический курс русского языка, ориентированный на формирование коммуникативных умений на уровне В1 и на подготовку к сертификационному экзамену. Проблематика курса обусловлена актуальностью речевых ситуаций, характерных для

---

¹ Образовательная программа по русскому языку как иностранному. Элементарный уровень. Базовый уровень. Первый сертификационный уровень. М., 2001. <http://web-local.rudn.ru/web-local/uem/inayas/2/HTML1/DOC/PRGRRUS3.PDF>.

языковой среды в России, а также тематикой, обозначенной в содержании сертификационного экзамена.

Цель курса: развитие фонетических, лексических, грамматических навыков и умений, комплексное развитие видов речевой деятельности (говорение, аудирование, чтение, письмо) на уровне B1. Подготовка к сертификационному экзамену.

Задание разработчикам:

1. Познакомиться с отечественными и зарубежными учебниками / учебными пособиями по РКИ (уровень B1).
2. Познакомиться с лексическим минимумом 1 сертификационного уровня (B1).
3. Выбрать тему и одну базовую ситуацию темы (подтему).
4. Определить структуру и содержание интерактивного урока:
  - текст-диалог (в двух форматах – для чтения и в аудиоформате);
  - текст-монолог (в двух форматах – для чтения и в аудиоформате);
  - видеофрагмент;
  - словарь урока;
  - грамматический комментарий;
  - страноведческий комментарий;
  - система стандартизованных заданий по лексике и грамматике;
  - система заданий на развитие диалогической и монологической речи;
  - контроль.

От Калининграда до Владивостока

Краткое описание курса: мультимедийный курс, описывающий различные регионы России, особенности культуры и традиций народов, включающий объяснение безэквивалентной лексики и базовых страноведческих понятий.

Цель курса: знакомство с российской природой, жизнью и деятельностью людей в различных регионах России, с местами, привлекательными для туристов, расширение лингвострановедческих знаний.

Задание разработчикам:

1. Познакомиться с отечественными и зарубежными учебниками / учебными пособиями по страноведению России (уровень B1).
2. Познакомиться с лексическим минимумом 1 сертификационного уровня (B1).

3. Выбрать один регион (округ / область / город).
4. Определить структуру и содержание интерактивного урока:
  - видеоматериалы;
  - текст(ы) для чтения;
  - словарь урока;
  - грамматический комментарий;
  - страноведческий комментарий;
  - система стандартизованных заданий по лексике и грамматике;
  - система заданий на развитие диалогической и монологической речи;
  - контроль.

Сделано в России

Краткое описание курса: мультимедийный курс, включающий культовые советские и российские фильмы и мультфильмы, содержащий комментарии, необходимые для более глубокого понимания содержания фильмов.

Цель курса: знакомство с традициями российского кинематографа, развитие умений аудирования, расширение словарного запаса.

Задание разработчикам:

1. Познакомиться с отечественными и зарубежными учебниками / учебными пособиями по теме создаваемого курса (уровень B1).
2. Познакомиться с лексическим минимумом 1 сертификационного уровня (B1).
3. Выбрать один фильм (современный российский фильм / мультфильм).
4. Создать «печатную» версию фильма (с разбивкой на эпизоды).
5. Определить структуру и содержание интерактивного урока:
  - аннотация (текст для чтения);
  - страноведческий комментарий;
  - словарь урока;
  - лингвострановедческий комментарий;
  - грамматический комментарий;
  - система стандартизованных заданий по лексике и грамматике;
  - система заданий на развитие диалогической и монологической речи;
  - контроль.

Российский хит-парад

Краткое описание курса: мультимедийный курс, включающий песни, популярные у молодежи, отличающиеся глубоким содержанием.

Цель курса: знакомство с российской песенной культурой, формирование фонетических навыков и умений, развитие умений аудирования, расширение лексического запаса.

Задание разработчикам:

1. Познакомиться с отечественными и зарубежными учебниками / учебными пособиями по теме создаваемого курса (уровень B1).
2. Познакомиться с лексическим минимумом 1 сертификационного уровня (B1).
3. Выбрать одну песню.
4. Найти клип, аудиOVERSIYU, «минусовку».
5. Напечатать текст песни.
6. Определить структуру и содержание интерактивного урока:
  - страноведческий комментарий;
  - словарь урока;
  - лингвострановедческий комментарий;
  - грамматический комментарий;
  - система стандартизованных заданий по лексике и грамматике;
  - система заданий на развитие фонетических умений;
  - контроль.

Читаем вместе

Краткое описание курса: аудиокурс, включающий тексты произведений русской классики (стихотворения, рассказы) в письменном и звуковом форматах.

Цель курса: знакомство с российской прозой и поэзией, совершенствование умений чтения и аудирования, расширение лексического запаса.

Задание разработчикам:

1. Познакомиться с отечественными и зарубежными учебниками / учебными пособиями по теме создаваемого курса (уровень B1).
2. Познакомиться с лексическим минимумом 1 сертификационного уровня (B1).

3. Выбрать одно литературное произведение (прозаическое или поэтическое).
4. Создать аудиовersion текста.
5. Дать текст в формате текста для чтения.
6. Определить структуру и содержание интерактивного урока:
  - страноведческий комментарий;
  - словарь урока;
  - лингвострановедческий комментарий;
  - грамматический комментарий;
  - система стандартизованных заданий по лексике и грамматике;
  - система заданий на развитие произносительных умений;
  - система заданий на развитие чтения и аудирования;
  - система заданий на развитие диалогической и монологической речи;
  - контроль.

Результаты реализации проекта

К первым результатам реализации проекта относятся интерактивные уроки, разработанные в рамках всех направлений.

Интерактивный учебный курс русского языка: темы «О себе», «Образование и карьера».

Курс «От Калининграда до Владивостока»: темы «Крупнейшие города России», «Природные зоны России», «Южный федеральный округ», «Северо-Кавказский федеральный округ», «Урал и Сибирь».

Видеокурс «Сделано в России»: полнометражный фильм «Питер ФМ», мультипликационный сериал «Смешарики».

Аудиокурс «Российский хит-парад»: песни «Мое сердце» (группа Сплин), «Круги на воде» (группа Слот).

Аудиокурс «Читаем вместе»: русские народные сказки, рассказы А. П. Чехова, рассказы В. Драгунского.

Литература

ГРОМОВ И. В. Факторы интенсификации обучения языку специальности с применением компьютерной игровой квест-технологии // Русский язык: исторические судьбы и современность: V Международный конгресс исследователей русского языка: Труды и материалы. – М.: изд-во Моск. ун-та, 2014. С. 478–479.

ЕРМАКОВА О. Б., ПОДШИВАЛОВА Е. А. Психологические и методические аспекты работы с иностранными студентами-гуманитариями в

электронной среде // Русский язык: исторические судьбы и современность: V Международный конгресс исследователей русского языка: Труды и материалы. – М.: изд-во Моск. ун-та, 2014. С. 483–484.

ХРОМОВ С. С. Смарт учебник по русскому языку как иностранному как новый этап в парадигме: студент – учебник – преподаватель // Русский язык: исторические судьбы и современность: V Международный конгресс исследователей русского языка: Труды и материалы. – М.: изд-во Моск. ун-та, 2014. С. 523–524.

THE PROJECT OF CREATION OF ELECTRONIC TEACHING MATERIALS IN RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

The idea of creating an open-source learning platform in the 21st century is essential and realizable. It is difficult to overestimate the appeal of electronic teaching materials. Language multimedia courses based on original and authentic resources are of great demand among the students, but their quantity and quality do not meet the needs of the users. This article discusses this problem.

KEYWORDS: *distance education, e-learning platforms, e-book, Russian as a foreign language*

Neka zapažanja o karikaturi kao novinskoj formi

U radu se razmatra karikatura kao novinska forma sa semiotičkog, stilističkog i mediološkog gledišta. Razobličavajući društvene nedostatke, političke strasti, ljudske sebičnosti, nepromišljenosti, mane i gluposti itd., na podrugljiv i duhovit način – karikatura kao novinsko-umetnička forma zapravo opominje i ‘kažnjava’. Dok one karikature sa humorističkom vedrinom zabavljaju i rasterećuju, one satiričke svojom jetkošću i gorčinom angažuju, pokreću i obavezuju. Uz grotesku, tehnika komičnog preuveličavanja i hiperbilisanja najmoćnije je stilsko sredstvo karikaturiste koja nastoji neku deformisanu društvenu pojavu ili mentalnu i moralnu izobličenosť preglasati do te mere da ona postane očigledna svima. U kompoziciji svake karikature ima aluzivnih mesta koja upućuju na kritiku društvene stvarnosti, i na tim mestima upravo se prepoznaje odnos autora prema svetu, i to kao negacija onog dela sveta koji se stavlja pod lupu kritike. Najčešća sfera stvarnosti koja je pod udarom karikaturalne deformacije jeste društvena, posebno politička stvarnost, a onda moral. Karikatura, u opštem kontekstu ironije situacije, predstavlja reakciju na postojeće društveno stanje, a može preći i u skrivenu pobunu. Prema tome, karikatura se u pragmatičkom smislu može kretati od duhovitog opažanja i humorističkog prikaza, preko tragikomičnog viđenja sveta, do prelaska u sarkastično ogorčenje prema društvenim okolnostima.

KLJUČNE REČI: *karikatura, novinska forma, kritika, satira, parodija, stilizacija*

1. Uopšte o karikaturi

1. Karikatura je opšti umetnički i stilistički pojam, a najpoznatija je u likovnoj umetnosti. Prema definiciji u *Rečniku književnih termina* (1992: 338–339), to je „način predstavljanja, u književnosti, i naročito u likovnoj umetnosti, osoba, događaja i pojava, pri kojem se – izdvajanjem neke karakteristične, spoljašnje ili unutrašnje crte i svojstva i njenim namernim naglašavanjem, pojačavanjem i preuveličavanjem – proizvodi komičan utisak i efekat. Specifičnost karikature je u promišljenom, stilizovanom pojednostavljivanju i često groteskno apsurdnom preuveličavanju delova ili elemenata predstavljenog objekta, a njen efekat proizlazi iz tražene

disharmonije njenih delova“. Novinske karikature posebna su umetnost društvene kritike: njome autor mora zadobiti pažnju čitalaca i ispričati mu priču sa opominjućom porukom.

- a) Kao namerno preterani prikaz karakterističnih svojstava osoba, pojava, događaja, stvari itd., karikatura je vrlo često efektno sredstvo društvene, političke ili moralne kritike. Većina karikatura u štampi ostaje na nivou duhovite ilustracije, a tek manji deo doseže viša estetska ostvarenja. Njena sredstva realizacije najčešće su crtež i grafika, u širokom rasponu od skice i krokija do u novije vreme tehnički složenijih ostvarenja.
- b) Kao oblik umetnosti, karikatura je postala veoma rasprostranjena ne samo zbog svoje duhovitosti i originalnosti, već i zbog komercijalne upotrebljivosti, pa je to jedan od glavnih razloga što je srećemo u medijima, kako štampanim tako i web izdanjima. Dugi niz godina nezaobilazan je stilski aplikat, tj. ukrasni detalj gotovo svih novina i časopisa¹, i mnogi autori svojim stilom obojili su i dali snažan pečat novinskoj kući ili redakciji za koju rade. „Novinska karikatura je veoma teška disciplina. Ono što je višeboj u atletici to je karikatura u novinama. Duh u elitnim disciplinama“ (Borković 2005). U dnevnim novinama i političkim magazinima karikature predstavljaju nezaobilazne komentare aktuelnih događaja, a „njihovi najpoznatiji autori cenjeni su širom sveta jer izražavaju svoje stavove mimo državne i uredničke cenzure. Međutim, interesi oglašivača i političara, kao i sve veće pozivanje na ‘političku korektnost’ danas su u velikoj meri otupeli nekada ubojitu oštricu karikaturista“ (Miladinović 2013).

2. Dobra i u pravi čas načinjena karikatura ima izuzetno jako dejstvo i može da izazove daleko jači utisak nego ma koji briljantno napisan komentar, i ona može biti angažovana, može mobilisati da deluje na ljude u borbi za istinu i pravdu. R. Životić se posebno osvrće na karikaturu kao ‘literarnu vrstu’², a posebno govori o karikaturi u novinarstvu. „Karikatura je ilustrovani novinski materijal [...]. Po mišljenju nekih autora, karikatura se zasniva na crtežu ili slici kao osnovnom ekspresivnom sredstvu, a tekst je sekundarnog značaja. Mnogi se nepotrebno pitaju šta je primarno u karikaturi: slika ili reč? Istina je da ima uspešnih karikatura bez reči (bez

¹ Za razvoj karikature bilo je posebno važno osnivanje humorističkih časopisa, u kojima su karikaturisti nalazili mogućnost stalnog dodira s javnošću (isp.: *La Caricature* u Francuskoj (1831), *Punch* u Engleskoj (1841), *Kladderadatsch* u Nemačkoj (1848) itd.).

² „Овим хомонимом се, обично у роману, драми или неком другом жанру, означава лик чије су главне црте искривљене и преувеличане да би се постигао комичан ефекат“ (Животић 1993: 113).

naslova i teksta uopšte), da ima karikatura u kojima jedinstveno deluju slika i reč (što je najčešći slučaj), ali karikature bez slike nema“ (Životić 1993: 117). I u ovome poslednjem mogla bi se tražiti granična linija između literarne i novinske karikature.

- a) U semiotičkom smislu, na karikaturu bismo mogli gledati kao na satirično „uprizoreno viđenje“ stvarnosti (v. Uspenski 1979), kao na takvu poetiku neverbalizovane ili subverbalizovane kompozicije u kojoj se pomoću slike (i jezičkih elemenata) kritički ismeva pojedinac, grupa, država ili vlast. Za izražavanje svoje kritičke vizije sveta karikaturista se ne koristi neposrednim verbatološkim oznakovanjem (invektivom), već bira najpogodnije umetničko sredstvo slikovnog prikaza, u čijoj se kompletizacijskoj strukturi realizuje aluzivno, insinuativno, alegorično, ironijsko-parodijsko, a često i u eufemistično značenje (kao persiflaža).
- b) Nasuprot direktnoj i agresivnoj kritičkoj oštrini invektive, smehotvorno dejstvo karikature kao sekundarno oznakovljene stvarnosti proističe iz semiotičke dvosmislenosti, slutnji i nagoveštaja, nastalih u primarnoj nepodudarnosti izgovorenog, naslikanog i mišljenog, a može ga razumeti samo onaj koji je sposoban da u tome prepozna stvarnosni kontekst. Za komične aluzije tačno je rekao Vladimir Prop (1984: 71)³ da su „po svojoj prirodi ‘prelazne’ između [...] onog što je izričito rečeno i onog što se podrazumeva, onog što [se] sasvim glasno kaže i onog što se šapuće“. Satirična aluzija u svojoj semantičkoj osnovi sadrži želju da se na diskretan način podvrgne ruglu ili ismeje pojedinac, neka pojava i društvena neprikladnost. U svakom slučaju, društvena karikatura kombinuje komično-parodične motive sa socijalno-filozofskom tematikom. Ona je, i kada transcendirira svoj predmet, konkretna i vezana za vreme i prostor u kojima nastaje, pa se u tom smislu nijedna karikatura ne može nazvati ‘čistom’ satikom, nego se tek mogu detektovati elementi satire, odn. satiričnoga.

3. Jedno od ključnih pitanja objašnjenja fenomena karikature vezano je za intencije pošiljaoca (tj. karikaturiste) te stepene prikriivanja i otkriivanja karikaturalnog, kao i efekta koji karikaturni prikaz ima na

---

³ Vladimir Prop u svojoj čuvenoj studiji o komici i smehu piše ovako (1984: 54): „Od Aristotela pa do naših dana estetičari ponavljaju da ružno može biti komično, ali ne daju objašnjenje ove pojave i ne definišu koja ružnoća biva smešna, a koja to nije. Ružno je suprotno lepom. Ništa što je lepo ne može biti smešno; smešno može biti odstupanje od lepog. Čovek ima neku vrstu instinkta za dolično, za ono što on smatra normom“. Iz ugla estetičara, Hegel (1970) nešto slično zapaža kada izjavljuje da portret ružnog čoveka može biti veoma lep.

primaoca. U ovom kontekstu, interesantno je uputiti na Grajsovo „načelo saradnje“ (up. Grice 1975) – koje podrazumeva da u komunikaciji postoji ideja saradnje koja oblikuje karikaturalnu formu da bi autor sugerisao i posredno nametnuo svoj stav. Dakle, poruka se izriče u ironiji situacije, posredstvom koje se ostvaruje umnožavanje značenja i izgrađivanje kritičke svesti primalaca.

- a) Jovan Prokopljević⁴ (2013) zapaža da ljudi uglavnom ne znaju mnogo o karikaturi, pa čak ni oni koji su najodgovorniji za njihovo izlaženje u novinama. „Nije potrebna jedino hrabrost da se nešto objavi – potrebno je i razumevanje da karikatura ne podrazumeva samo lepu ilustraciju nego i ideju koja stoji iza nje, a danas je to vidljivije nego ikada pre. Dobra karikatura mora u sebi da objedinjuje više različitih elemenata: da bude lepo nacrtana i estetski prihvatljiva u slikarskom smislu, da bude univerzalna i shvatljiva većem broju ljudi, ali pre svega da je aktuelna i da nosi važnu poruku“. Ipak, i on primećuje da su danas poznati crtači postali potcenjeni a da su karikature – da li zbog krize ili zbog nepoznavanja njihovih realnih vrednosti – najčešće izgubljene negde na unutrašnjim stranicama časopisa⁵.
- b) Prema N. G. Bogdanovu i B. A. Vjazemskom (1973: 46–47), karikatura je satirično ili humoristično opisivanje kojim se daje kritička ocena bilo kojoj određenoj društveno-političkoj i životnoj pojavi ili konkretnom licu i događaju. Ona pomaže da se vodi borba sa svim što je učmalo, nazadno, preživelo. U ostvarivanju teme za karikaturu, od umetnika se traži veliki takt, poznavanje života, usmerenost; kritika upućena na tačnu adresu. Najefikasniji su satirični crteži u kojima se otvoreno ukazuje povodom čega su napravljeni, saopštava se mesto radnje i imenuje objekat. Crtež pojačavaju oštromni, živi naslov i tekst. Ipak, samo dobri naslovi i jasni potpisi ne spasavaju karikaturu ako ona u svom sadržaju nije obuhvatila konkretnu životnu temu.

---

⁴ Jovan Prokopljević je jedan od srpskih najnagrađivanih autora u zemlji i inostranstvu, čije karikature su preko 500 puta krasile naslovnu stranu dnevnog lista *Politike*. Tokom svoje karijere nije se suočavao sa cenzurom, ali kaže da je glavni razlog za to način njegovog izražavanja, odnosno posedovanje takta i političke korektnosti koji ga sprečavaju da „otvoreno kaže sve stvari u lice“. „Biram da ne uvredim nikoga, ali ne zato da bih ja ostao nekako zaštićen zbog toga, već zato što sam još u mladosti naučio da bogalju ne treba u lice govoriti da je bogalj“ (2013).

⁵ U *Politici* (www.politika.rs) osim svakodnevnog ukrašavanja teksta nedeljom se pojavljuje karikaturista Petričić, u *Blicu* (www.blic.rs) radnim danima je Somborac, a u časopisu *Danas* (www.danas.rs) pojavljuje se Corax (koji je prisutan još na nekim portalima svakodneвно).

4. U karikaturi imamo, dakle, dva elementa: crtež i tekst (koji sadrži naslov i potpis). Tekst je funkcija slike; on objašnjava, dopunjuje, lokalizuje, daje ime i prezime crtežu; najčešće je podređen crtežu koji spontano, snagom umetničkog izraza, daje pečat onome što se hoće reći, ističe sadržinu, temu, i odmah je vrednuje. Međutim, karikatura bez teksta (v. gore), i tada je ona najubojitija, naravno ukoliko je pogođena, pojavila se u pravo vreme i obuhvata pravu, životnu temu, a juriša na nešto što je konzervativno, mračno, negativno.

- a) „Svrha karikature je – prema RKT (1992: s. v.) – da upravo tim isticanjem slabosti, poroka i negativnosti u pojedincu, društvu i vremenu, kao svojevrsnim protestom i pobunom protiv autoriteta, kritički i rastrežnjavajuće pozitivno, humano i progresivno deluje. Može pri tom da bude, po rečima I. Sekulić, ‘crtana šala’ (ili, kako kaže E. Kris⁶, ‘grafički oblik dosetke – duhovito ogovaranje’), ali i snažno političko borbena i propagandno sredstvo.“
- b) Sredstva karikiranja su dakle mnogostrana: verbalna, likovna itd. Primarno su to crtež i reč, ali crtež, kao što je gore bilo reči – može opstati i bez reči ako je dovoljno ilustrativan. Naravno, i tekst u karikaturi može biti u prvom planu; ali se tekst i slika najčešće dopunjuju ili jedno drugom kontrastiraju. Da bi bila prihvaćena, karikatura mora biti jednostavna i razumljiva. Od pomoći je često i prethodna obaveštenost primaoca. Stilistička sredstva kod karikatura jesu pre svega kontrast, ironija, dijalog, simbol, alegorija, gradacija. Stilsku efecijentnost verbalnog materijala ne umanjuje jednostavna i svakodnevna leksika, niti eliptične rečenične forme.

5. Po D. Slavkoviću, karikatura, „kao reakcija na dnevne, aktuelne, obično negativne (mada može i na pozitivne) pojave u društvu [...], ima određeno, specifično i veoma značajno mesto u novinarstvu. Ona je svojevrsni komentar: nešto objašnjava, tumači i, što je posebno važno, zauzima stav, daje ocenu, žigoše sve što ne valja u društvu, politici, u međuljudskim odnosima. Oštrina kritike jedne karikature iznijansirana je: ide od blagog, dobronamernag podsmeha do žestokog obračuna“. Njena meta su obično nosioci vlasti, režima, reakcionarnost i nazadnjaštvo politike koja se vodi, učmalost, javašluk u društvu, sebičnost, zaostala shvatanja, primitivizam, poltronstvo, jednom reči – sve loše ljudske osobine i negativne pojave u društvu.

- a) Pošto se karikaturom ističu i preuveličavaju karakterne osobine čoveka ili pojave, to umetnici nastoje da što je moguće snažnije i smešnije

⁶ Isp. njegova psihoanalitička istraživanja u umetnosti (Kris 1970).

prikažu svog ‘heroja’, da hirperbolišu njegove negativne crte ili da u nekoj pojavi vide samo njenu crnu stranu. Međutim, u svemu tome mora se imati određena mera – nedozvoljeno je vređati, nipodaštavati ljude, podvrgnuti ruglu njihove, na primer, fizičke nedostatke. Karikatura nosi u sebi humanu notu upravo u težnji da ismeje ili da žigoše pojave i akcije koje su usmerene na povredu ljudskog dostojanstva bilo u kom vidu – zato se prava karikatura uvek bori za ono što je napredno u društvu; ona mora, pre svega, da ukazuje na postupke, akcije, delo čovekovo, a ne na njega kao čoveka.

- b) Jedan od najslavnijih karikaturista sa naših prostora Pjer Križanić kaže (1951: 68): „Pojavu karikature u dnevnoj štampi izazvala je potreba savremenog čoveka da se u zahuktalom tempu života i političkog zbivanja što brže i neposrednije orijentiše i uđe u suštinu aktuelnih problema. Ona svojim sažetim oblikom pruža sintetičnu sliku događaja. Karikatura se u dnevnoj štampi javlja kao izraz ličnog shvatanja umetnika ili kao stav određenih političkih stremljenja. Njena tendencija se manifestuje u raznim stepenima oštine, od blage ironije do pamfletski žučne satire. Po načinu na koji karikatura nastaje, mogli bismo je podeliti u dve grupe. U prvu grupu došle bi karikature čija je inspiracija u umetnikovom duhu i njegovoj moralnoj ličnosti; u drugu grupu spadaju karikature koje karikaturista stvara prema zamisli drugih [...] Jedinstvo crteža i teksta predstavlja najveći domet i određuje vrednost karikaturiste-umetnika“. Zanimljivo je da karikatura, iako veoma efektan specifičan oblik novinarskog izražavanja u štampi, nije našla mesta na televizijskom ekranu. Naime, vrlo retko, samo u izuzetnim slučajevima, može se videti na televiziji (up.: Slavković 1975: 209–210; Nedeljković 1992), iako je na danas najraširenijem elektronskom medijumu, internetu, i u njegovom mediju, tzv. internet novinarstvu, – češća no u štampi.
- v) Uostalom, novinska je karikatura i važan istorijski izvor, jer je kao sastavni deo novinarstva imala u istoriji važnu ulogu u informisanju javnosti i kreiranju javnog mnjenja. Njome su praćena sva važna društvena i politička zbivanja što je čini važnim istorijskim izvorom⁷. Naravno, nema ona uvek pozitivne ciljeve, nego se upotrebljavala i u propagandne i političke svrhe, a služi katkad i u podsticanju negativnih stereotipa, kako u totalitarnim tako i u demokratskim društvima.

---

⁷ „U karikaturama se vide mnoge stvari koje zvanični udžbenici ne spominju [...] To je svojevrsna istorija u slikama koja govori više od hiljadu reči i prikazuje realnu sliku jednog prošlog vremena“ (Najhold 2013).

2. Analiza semiotičke i stilističke strukture karikature

1. Tematski, karikatura obuhvata većinu sfera čovekovog delovanja, ako ne i sve. Uglavnom je odlikuje stilizovana jednostavnost, pri čemu je najdelotvorniji kontrast među prikazanim pojavama, naravno uvećanim do groteske i sl. Autor kroz slikovne i jezičke figure uspeva proturiti svoj stav o određenim pojavama ili prema životu uopšte. Naravno, isti stav može karikaturista zauzeti i prema pozitivnim crtama velikih ljudi i zbivanja, političkih prvaka, vojskovođa itd. U oba slučaja taj stav može biti moralno ispravan, ali i neispravan.

a) Neverbalni i verbalni kôd čvrsto su povezani kod karikature i u tom komplementarnom suodnosu otkrivaju pravu ideju karikaturnog prikaza. Tekst karikature često ima aforistički prizvuk, najčešće se piše u takozvanim oblačićima, ali ga srećemo i ispod crteža u formi dijaloga. R. Životić primećuje (2001: 283) da je „uspela karikatura zanimljiva, po svojoj duhovitoj ideji privlačna, a svojom aktuelnošću i izražajnošću osim zabavljачkog može imati i intervencijski karakter“. Križanić, s tim u vezi, izražava mišljenje da je pojavu karikature u dnevnoj štampi „izazvala potreba savremenog čoveka da se u zahuktalom tempu života i političkog zbivanja što brže i neposredno orijentiše i uđe u suštinu aktuelnih problema. Ona svojim sažetim oblikom pruža sintetičku sliku događaja [...] Njena tendencija se manifestuje u raznim stepenima oštine, od blage ironije do pamfletski žučne satire“ (1951: 67). Dodaćemo da ocena o “brzini orijentacije” vredi za celokupnost ‘podsticaja’, koji dolaze od štampe i drugih medija i bore se oko kanalsanja ljudskih shvatanja u ovu ili onu stranu... Karikatura je samo jedan od faktora ovako shvaćene ‘javne komunikacije’, sa svojim specifičnim sredstvima i metodima delovanja.

b) Karikatura je svojevrsna ‘reportaža u slici’, pa su njeni crteži najbliži idealu portretisanja cele epohe, razume se, kroz ruganje određenom društvenom trenutku. Zbog toga su njene teme najčešće iz svakodnevnog života, ali i one sa dnevno-političkom tematikom. Prednost karikature je u tome, posebno kada se radi o pisanom novinarstvu, što je ona novinsko-umetnički medij koji je u stanju svaku temu prihvatiti i jednostavnim sredstvima njenu ideju privesti svrsi. Ostali novinski žanrovi to ne mogu, ili ne smeju, pa je u tom smislu karikatura u prednosti.

v) Karikature dobrih ‘majstora’ deluju kao anatomske pogled na svet. One su naša savest, verovanje, ponekad i duboke tajne. Karikature su i važan element demokratičnosti jednog društva, pogotovu one koje imaju neku ‘političku nameru’. One mogu da opeku političke

neistomišljenike, da otkriju slabosti, da osude dvostruki moral, da demaskiraju aroganciju. Ponekad, one mogu i da uvrede, a izvučene iz konteksta, mogu prouzrokovati i nepravdu i štetu. U tom pogledu one zaista podsećaju na neke novinske naslove. One su stvorene ne samo da nas nateraju da se zamislimo, i više od toga – da nas zasmеju, i u načinu na koji se to postiže. – Karikature se dele na one koje su kalibrirane na to da podstaknu univerzalni smisao za humor, i na one koje imaju uže konotacije, uži aluzivni opseg: nacionalni, lokalni, socijalni i sl. Tako one otkrivaju duh jednog vremena, određenog prostora, određenog mentaliteta ili ličnosti – dodirujući čas neke simpatične osobine ovih odrednica, a čas one negativne i opasne. Za razumevanje smisla karikature, tako uzev, uvek je potrebno određeno predznanje, presumpcija, bez obzira što je njihova predikabilnost mala.

2. U analizi građe pošli smo od klasifikacije karikatura koja nam se učinila najsvrsishodnijom, i čija je opštost proistekla iz razmatranja skupina srodnih kodnih realizacija. U načelu, i na ovome mestu – možemo govoriti o trima vrstama. (1) Karikatura je tekst ‘bez reči’, jer osnovni cilj karikature i jeste da bez reči često kaže više nego stranice napisanog teksta o istoj temi. (2) Naravno, ima i karikatura sa ‘oblačićima’, u kojima autori saopštavaju svoju duhovitu dosetku, kompletirajući tako celovito delo komičnog ili satiričnog sadržaja. (3) Jedan broj radova je u obliku mini stripa, svojevrsni komiksi, gde umetnici, osim humorističko-satirične poruke, prikazuju svoju veštinu u likovnom komponovanju ideje i scenskom kadriranju. (4) Posebnu vrednost imaju karikature-portreti.

a) Ovde analiziramo načela i principe stilizacije karikatura kao nejezičkih struktura koje se primenjuju na opštijem nivou stvaranja novinskog diskursa i to korišćenjem nelingvističkog (grafičkog) jezika. „Ta opšta načela su: (a) nepromenljivost i promenljivost znakova, (b) centričnost i ekscentričnost prikaza i (v) sumiranje i slojevitost organizacije grafičke slike ili modela“ (Jovanović 2010: 230). U semiotici funkcionalnih stilova posebno mesto zauzimaju crteži, slike, karikature i dr., jer ma koliko bogat, razvijen i usavršen, prirodno-jezički kôd nije u stanju da sâm prenosi svu moguću informaciju. Zbog toga se u prostornu ravan prirodnojezičkog koda ponekad unose nejezička semiotička sredstva čija se funkcija sastoji u dopunjavanju, preciziranju i pojačavanju informacije koju prenosi jezički sistem znakova. Međutim, kod karikature slika nije vanjezički funkcionalni pojačivač (isp.: Tošović 2002: 307–308), već primarni kod oznakvljenja.

3. Karikatura, rekosmo, bavi se mnogobrojnim životnim problemima i manifestacijama. Širok je dijapazon tema koje tretiraju karikaturisti slikajući svoja slikovna dela.

- a) Karikatura pod br. 1 simbolički predstavlja, što vidimo na osnovu odeće, čoveka sa sela. Natpisi u ovoj karikaturi otkrivaju i njenu ideju: seljak je okružen šeširima ispred kojih se nalaze direktivno-instruktivne etikete o tome za šta mu je sve potreban novac.

Karikatura 1.

Autor je postavio lik tako da izgleda kao prosjak, rezigniran i zabrinut. Natpisi ispred šešira, gledani s leva na desno, čine jedan komunikativni kontinuitet i vrhunac dostižu na kraju kada modus postaje diktum⁸ (sve prethodne potrebe seljakove neutralizovane su potrebom za novim prosjačkim šeširima). Verbatološki materijal noemske i tagmemske strukture (isp. predložko-padežne konstrukcije sa akuzativom – *za naftu, za seme, za đubrivo, za još nekoliko šešira*) ostvaruju, linearno posmatrano, kumulativno-progresivni smisao, a u formi tzv. kvaziteksta⁹ (isp.: Jovanović Simić 2017: 75–93), natpisi čine satirično-ironični konglomerat. Uzete posebno, ove predložko-padežne konstrukcije dolaze kao nepredikativne identifikacije u red iskaznih formi nižega ranga, sa funkcijom signifikativa, dakle sa funkcijom upućivanja na sadržaj.

⁸ Termin 'diktum' i 'modus' verbatološke su provenijencije (isp. Valgina 2003).

⁹ Oslanjajući se na ideje G. Genet (1985: 31–32) – U. Eko (2003: 168) razlikuje 'tekst' i 'paratekst'. Ovaj se potonji „sastoji od celog niza poruka koje prate i objašnjavaju dati tekst – poruke kao što su reklame, naslov, podnaslovi, uvod, prikazi itd.“ B. Tošović (2002) o tim elementima sudi kao o nejezičkim funkcionalnim pojačivačima u novinskim tekstovima, i tu ubraja pre svega fotografiju, karikaturu, crtež, vinjetu, okvir i grafičku obradu slova, a posebno izdvaja fotografiju i sliku.

b) U karikaturi 2, koja nosi naslov *Uteha*, prikazana su dva lika, ali se u prvom planu ipak nalaze novine, kojima su ljudi prekriveni, a čiji naslovi svedoče o krizi u celom svetu (isp.: *Kriza u svetu*, *Nezaposlenost u Americi*, *Evropa se trese*). Prostor u kojem se nalaze ljudi veoma je siromašan, odeća je sa zakrpama, jastuk takođe, zid je oljušten. Slikanjem ambijenta, tj. stilskim postupkom kontekstualizacije, metaforično se, – a to prerasta u ironiju i grotesku – predstavlja i društvo. Smisao naslova *Uteha* izgrađen je u izomorfičnom postupku preslikavanja konkretnih životnih prilika (sopskih i partikularnih), i onih opštih (globalnih i svetskih). Petričić je u ovoj karikaturi uspeo postići važne stilske vrednosti: jasnoću i preglednost, kao što je uspeo dostići prikladnu analogiju sa predmetom karikiranja i izdići svoj publicistički izraz na nivo estetskog. To podrazumeva da je prikaz pred nama usaglašen u samom sebi: „da je oblik njegov uravnotežen i da je u skladu sa sadržajem“ (Simić 2001: 13).

Душан Петричић, **Утеха** (12. април 2009.)

Karikatura 2.

Prema tome, kao načelo stilizacije – centričnost i ekscentričnost prikazivanja – predstavlja snažne impulse ljudskog gledišta i motivacije koji se na originalan način prenose na karikaturu. Centričnost i ekscentričnost u našem primeru najviše su skopčani sa prostornim odnosima, tj. ambijentalnošću i time se pokazuju vidljivijim, što Arnheim konstatuje rečima: „Srećom, centričnost i ekscentričnost su prostorni odnosi, što i sami njihovi nazivi pokazuju. Oni su, isto tako, osnovni za fizički kao i duhovni svet, te se lako predstavljaju vizuelnim oblicima“ (Arnheim 1988: 17). Dakle, novine kao element karikaturnog prikaza ostvaruju opšte stilističko načelo sumiranja, dok elementi siromaštva prikazani u ambijentu sobe – ispunjavaju načelo slojevitosti. Ovo načelo podrazumeva prostorn(o)-vremensk

- u sintezu pozicija i perspektiva posmatranja ili tačaka gledišta, kada se, po rečima Uspenskog (1979: 333) – „ujedno sumiraju gledaočev pogled iznutra (koji se ispoljava u oblicima drugog plana) i spoljni pogled, pogled spolja (oblici prvog plana)“. Prema tome, sumiranje i slojevitost organizacije karikature u tom smislu podrazumevaju strukturalnu i funkcionalnu integraciju elemenata sadržaja prvo po slojevima, a zatim sastavljanje tih slojeva u jedinstvenu vizuelnu sliku.
- v) U karikaturi 3 sa naslovom *Pravda* srećemo još jednu metaforu. Boginji pravde, inspektoru i policajcu zavezane su oči, dok se na stolu nalazi policijski slučaj, koji postoji, ali koji oni ne žele da vide. Likovi su prikazani sa osmehom na licu, što karikaturi daje i dozu sarkazma. Opšti stilistički principi ovde se javljaju kao dihotomni parovi suprotstavljenih tendencija, pa njihovim poznavanjem i umešnom primenom u fazi kada se obrađuje integralno značenje ove karikature, postiže se ‘pravi izraz’, odnosno njeno stilsko savršenstvo, i to bez menjanja logičkog smisla karikiranog sadržaja.

Политикини карикатуристи

Душан Петричић, **Правда** (21. фебруар 2010.)

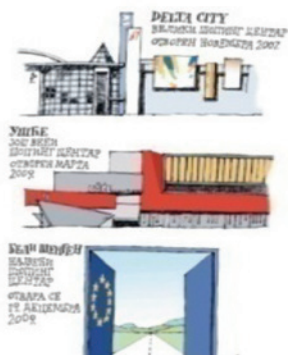

Karikatura 3.

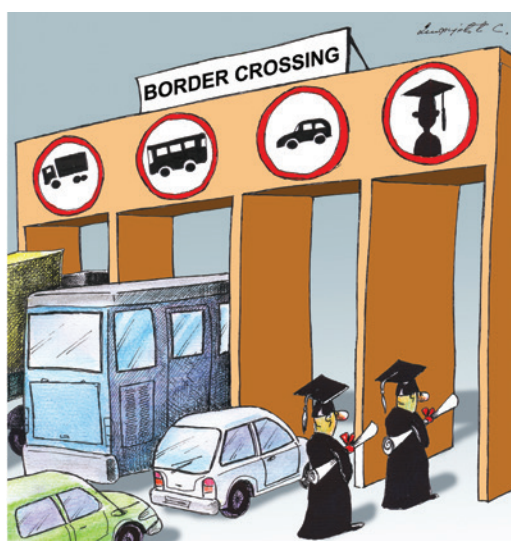
Idiomatizovana forma ‘zavezane oči’ – ovde dobija slikovnu doslovnost, te se naknadno, transkodifikacijom, doslovnost transponuje u figurativnost. Uostalom, načelo doslovnosti i nedoslovnosti verbalnih i slikovnih elemenata u karikaturi u vezi je sa procesom oznakovanja karikature i u tom procesu ocrta se sistem u kome je informativna i stilska vrednost svakog elementa određena njegovom pozicijom i funkcijom u njihovoj tekstualizaciji, tj. kompletizaciji. Način korespondencije elemenata karikaturne teksture sa elementima stvarnosti predstavlja proces komunikativne orijentacije i stilskog akcentovanja onih smisaonih obeležja koja karikaturu određuju kao drugostepeno oznakovljenu stvarnost.

- g) Karikature pod 4 – (a), (b) i (v) sa naslovom *Šoping centri*, *BORDER CROSSING* i *Narodni strip* – u obliku su gradacije, koja je jedno od najsnažnijih stilskih sredstava u karikaturi. Gradacija je ovde ostvarena najpre grafostilističkim postupkom (pozadina, slika, okvir), te ove tri karikature ilustruju stvaranje stereotipne forme. Ovo je opravdano s obzirom na to što se ujednačenom formom karikature masovni recipijent navikava na nju i lako prepoznaje njenu poruku. Potreba za obličkim oznakama u svim trima je minimalno ostvarena (u drugoj gotovo izostavljena), kao i za oznakama veze među delovima konstrukcije, te time biva uklonjena i cela lingvistička nadgradnja. U prvoj karikaturi (a) natpisi su popraćeni kontekstnim nominacijama: *DELTA SITY – veliki šoping centar*, *UŠĆE – još veći šoping centar* i *BELI ŠENGEN – najveći šoping centar*.

Душан Петричић, **Шопинг центри** (15. новембар 2009.)

Karikatura 4 a.

Karikatura 4 b.

Karikatura 4 v.

Na prvom prikazu (a) crteži centara nižu se odozgo na dole, uz navođenje godina kada je svaki otvoren; međutim, primećujemo da se na dnu crteža ne navodi centar dobijanja Belog šengena, i otvaranje prema Evropi koje on nosi. Pridevi koje nalazimo u rečenicama uz svaku sliku počinju nazivom centara i gradacijski poređanim pridevima (od *veliki*, *veći* do *najveći*). Na drugoj karikaturi (b), koja je socijalno-etičke motivacije, crteži se nižu s leva na desno – od konkretnog i uobičajenog do apstraktnog i oneobičenog. Verbalni material ovde je zamenjen varijacijom u simboličkom predstavljanju elemenata sadržaja (ikonicama za označavanje prolaza za određene kategorije vozila), i nesistemskim logičkim pravilom u strukturiranju ironične predstave (ikonica za označavanje prolaza za doktore nauka). Prema tome, u kombinovanju konvencionalizovanih simbola sa nekonvencionalnim nalazi se suština stilizacije ove karikature, pri čemu se nekonvencionalni element uključuje u nazivnu strukturu kao u bateriju jedinica jedinstvenog značenja etikete. Treći slikovni prikaz (v) ima naziv ‘narodni strip’, što je ne samo terminološka podvala promocijom njegovom u podvrstu karikature, već i tematska i metodološka. Ovde se razvija ista socijalno-intelektualistička tema kao u prethodnom prikazu – pitanje inflacije doktorskih disertacija i akademskih tituala, te i moralne profilakse, s tim u vezi. Efekat harmoničnog protivurečja ostvaren je folklorizacijom i banalizacijom institucionalnih vrednosti, kao i aluzijom na uže lokalni ambijent (i estradni ukus – isp. stihove: *Ide Mile Lajkovačkom prugom / Ide Mile [...]*). Semiotička kompozicija karikatura pod (a), (b) i (v) podrazumeva tri načela opštosti: pojedinačni, tj. kodiranje karikaturnih simbola, posebni, tj. tekstualizaciju (shematizaciju) sistema (ključa) karikaturnih simbola, i opšti, tj. samu stilizaciju sastavljanja karikature. Stilizacija sastavljanja karikature, iako vezana za najopštije karakteristike same karikature, nije

odvojena od prethodnih semiotičkih nivoa, nego je sa njima povezana u smislu dijalektičkog zakona¹⁰ o odnosu opšteg, posebnog i pojedinačnog.

3.1. Kako je svaka stilizacija vezana za jezik, i stilizacija karikature vezana je za jezik tzv. karikaturni, moguće je utvrditi opšta načela, principe ili ključeve stilističkog izraza, stilističke naglašenosti, kvaliteta, ili otklona od norme raznih varijacija karikaturnog prikaza. U tom smislu, naše tri prethodno analizirane karikature imaju poseban ključ simbola, ali su oni ipak međusobno slični, a i dovoljno različiti bilo u opštem ili individualnom smislu, te se može tvrditi da je svaka karikatura posebno stilizovana, da samim tim predstavlja originalno autorsko delo, kao u književnosti, slikarstvu, vajarstvu ili u drugim oblastima umetnosti i kulture.

3.2. U novinama često srećemo i poznate likove iz javnog života, umetnosti, sporta, politike koji su stilizovani tako da deluju smešno, ali i da prikažu neki karakteristični detalj koji ta osoba poseduje i koji je izdvaja. Takođe likovi u karikaturama mogu biti obrađeni tako da simbolično izraze stav autora. Takve karikature jesu one pod 5, 6, 7 (www.politika.rs 29. 11. 2009.).

Karikatura 5.

Karikatura 6.

Karikatura 7.

Prenaglašavanje fizičkih karakteristika na ironičan i satiričan način veoma je popularan i danas¹¹, pa se ove karikature osim u novinama, kao umetnički izražaj sreću i na zidovima galerija. Izražajnost je ovde postignuta kvantitetskom i intenzitetskom varijacijom akcentovanih

¹⁰ Nešto slično Vemić primećuje govoreći o izgradnji karata (Vemić 2009: 313).

¹¹ Najstariji primeri karikiranja ljudskoga lika javili su se u praistoriji (idoli, obredne maske), u egipatskoj i grčkoj umetnosti te i u rimskom slikarstvu. U srednjem veku karikatura se nalazila na kapitelima, bacačima kišnice (tzv. gargouille), portalima i horskim klupama te na marginama i minijaturama iluminiranih rukopisa. Od XVIII veka do danas ovakva karikatura bila je često oštra i dokumentarna kritika političkih i socijalnih prilika.

elemenata prikazivanog lika, a karikaturna slikovna regulativa dopunjena je kulturološki (pre svega navikama), ali i psihološki (dakle, emocijama), pa se tako determiniše dodatni skup kriterija i na njima zasnovanih pravila za razumevanje prikaza. To što portret neke osobe postaje ‘nekakav’, drukčiji od ‘uobičajenog’, i što time na sebe skreće pažnju – treba uzeti kao poboljšanje komunikativne efikasnosti; a promena eficientnosti slikovnog prikaza zapravo je stilska pojava. To znači da stilski aktivan portret može biti samo delom ‘obežan’, što taj deo izdvaja iz konteksta (kao na karikaturama pod brojevima 5 i 6), ali isto tako on i celinom svojom može biti stilski markiran: ‘poseban’, na neki način različit od ‘običajnog’, specifičan po svom kvalitetu, vrsti, i često po nameni (kao na karikaturi pod brojem 7). Uostalom, ‘direktna analogija’ koja omogućava semantičku interpretaciju jedne strukture (portreta) u osloncu na drugu (lik iz stvarnosti), pretpostavlja neku vrstu ‘ekvivalencije’; a to znači da su među tim konstrukcijama semantički zanemarljive neke distinkcije. Ove se konstrukcije ponašaju kao varijante iste strukture, što je slučaj sa fotografijom¹². Kako je fotografija kopija, odnos kopije prema originalu načelno je negacija znakovnosti – jer svrha kopije nije da aktivira sećanje na original, već da preuzme njegovu ulogu, znakovnu ili neznakovnu. U tom su smislu, umetnički portret i karikatura stilski aktivne strukture, te je loše što je štampa danas za račun fotografije potisla karikaturu.

3.3. Već smo se susreli sa metaforičkim oblicima karikature i rekli da oni služe pojačanju eficientnosti slike i teksta. Sada ćemo u razmatranje uzeti neke slučajeve tzv. tropičke karikature gde je posredan odnos slike i reči prema temi dominantna njena osobenost.

a) Evo prvog od takvih slučajeva (www.politika.rs 29. 11. 2009.), gde je uz metaforu – ironija situacije glavno načelo izgradnje dramske kompozicije ove karikature, a čija je svrha „pokazivanje životne stvarnosti“ (Bagić 2012: 162) u dinamičnosti konteksta i u pluralizmu idejnih perspektiva.

Ovo je još jedna karikatura bez popratnog teksta. Kamila podseća na pustinju, što prati tabla sa imenom Dubai; bura zbacuje sa kamile berzu, preciznije američki dolar. Dakle, Dubai odbacuje prodor američkog dolara na svoju teritoriju. Ova karikatura je odraz ekonomskih odnosa

¹² Za fotografiju R. Simić jednom prilikom kaže da ona „na neki način zamenjuje kuću, jer je dovoljna da istakne njene relevantne osobine za datu priliku: imitacijom tih osobina ona u stvari zamenjuje kuću kao objekat posmatranja“ (Simić 2001: 177). Izlazi da je imitacija svojevrсна metafunkcija, ali se ne ogleda u upotrebnj preorijentaciji predmeta, već u funkcionalnoj supstituciji (globalnoj ili u datom smislu koji nameću prilike ili sl.) – prenošenju nekih funkcija na drugi predmet (ovde sliku).

Karikatura 8.

u svetu, pa se može nazvati ekonomskom. Naravno, ekonomski odnosi nisu bez upliva politike, pa i ova vrsta, kao što bi bile i kulturne, sportske i druge, zapravo u osnovi karikature političkog karaktera. Korišćen je tradicionalni simbol američkog dolara, ali značenje čitave karikature strukture zavisi od načina na koji je ona izgrađena, od načina na koji su strukturirani akcentovani elementi – centralni: kamila; i oni koji čine fon: *bura*, *berza* i *Dubai*. ‘Viši smisao’, razume se, skriven je u dubljim značenjima reči, pa je za njegovo razumevanje potrebno posebno tumačenje strukture.

No, bez obzira na uzajamno ukrštanje i prožimanje, moramo pretpostaviti da svaki od elemenata znakovne strukture dopušta bar relativno, bar u izvesnoj meri posebnu obradu, tačnije: parcijalnu i u sebi zaobljenu stilizaciju. Uskladiti sve slojeve i sastavne elemente – tj. komponovati karikaturu – očito je najznačajniji moment u stvaralačkom procesu. A srž svega jeste: prevladati raskorak između konvencionalnog odnosa slike i reči, na jednoj strani, te smisla i značenja, na drugoj, i to dvoje jedno s drugim: ili bolje rečeno – između verbalizacijske i slikovne funkcije elemenata u strukturi karikature. U jedinstvenu celinu ne spajaju se, međutim, samo elementi sistema strukturirani po pravilima kompozicije – već to mogu, kao što vidimo, i diskretne strukture ako se među njima uspostavi neki modus koegzistencije, organizacijski ili funkcionalni. Osnovna karakteristika agregativnih¹³ karikatura vidna je kada ih uporedimo sa drugim tipovima njihove organizacije – sa kompozicijom, na primer.

- b) Sledeća je karikatura zasnovana na grotesci. Lik iz dečjih crtanih filmova, Miki Maus, prikazan je u odelu nacističkog diktatora, sa njegovom frizurom i facijalnom ekspresijom. Povezujući dve vrste

¹³ U agregatu ne deluje onaj momenat koji je u kompoziciji osnova i podloga organizacije teksta: unutrašnje semantičko jedinstvo; ovde organizacijski principi proističu isključivo iz autorovog shvatanja o predmetu i iz njegove namere – intencije (isp. Simić 2001).

realija – polazne i preradom, stilizacijom dobijene, – ova karikatura u svom sastavu ima i druge neke elemente: u njoj se realno prepliće sa fantastičnim, zastrašujuće sa smešnim. I ‘realno’ i ‘fantastično’ u stvari su vrednosne kategorije i predstavljaju ‘meru otklona od originala’: koliko novi oblici podsećaju na polazne, a koliko na zamišljene ‘obrasce’ oformljene u ljudskom duhu, fantaziji (isp. Simić 2001). Pred nama je svojevrsna romantična ironija, koja se zasniva na jedinstvu suprotnosti između ideje nadmoći i naivnog, u mešanju izmišljenog sveta sa svetom poznatim. Uz to, sarkazam je zasnovan na paradoksalnom neskladu između predstavljenog i sugerisanog, što dovodi do izrazito pakosne poruge (Krnjević 1985: 693).

Karikatura 9.

Sem izomorfičkih, i niz simboličkih elemenata koji su rezultat daleke misaone obrade jedne istorijske ličnosti, osnova je prikazivanja njenog po standardima crtanih predstava za decu, tj. prema jednom liku iz crtanih filmova, – ova karikatura nije potčinjena originalima ni u meri ni na način kako je to kod kopije, već je mnogostruko nadilazi. Međutim, mimetičnost prikaza dopušta poređenje sa kopijom: skup portretnih elemenata

na formalnom planu obrazuje konstrukciju koja u nečemu odgovara strukturi opisanog sadržaja, pa se može govoriti o mimikrijskom tipu ove ‘korespondencije’.

Jasnoća prikaza ovde je višega stupnja jer osnovu nalazi u izražajnosti. Kao u fotografskoj montaži ovde se preinačavaju elementi u smislu povećanja i smanjenja, ali se još više određeni elementi izraza lica izoštravaju, zamračuju i osvetljuju. Hitler u liku Mikija Mause predstavlja rezultat dva suprotna stilska postupka: stilske promocije i suspenzije, hiperbole i eufemizma – kao umetnički otklon od tzv. adekvatnog prikaza. Karikaturista je u proračunavanju efekata svoga crteža pošao od najniže faze stilizacije, tzv. emocionalizacije – tj. od ‘vezanosti’ za izvesni lik – kao što je Miki Maus, a onda je na nju nadovezao sledeću, tzv. dekodifikaciju – prikazujući kroz Mikijev lik – Hitlera. Izbor i kombinacija sad se prikazuju u neobičnom svetlu – kao ‘strukturalistička delatnost’, kako bi rekao Rolan Bart (1971: 183). Da bi uzeo željeni element iz nekog medijuma, ili dela stvarnosti, karikaturista je prvo ‘rasklopio’ medijum crtanih filmova i izmestio lik Mikija Mause iz korelativnih veza u kojima egzistira. Ugrađujući

zatim taj isti elemenat u projektovanu strukturu, ideološku, izraženu likom Adolfa Hitlera – on obavlja operaciju suprotnu prvoj: operaciju ‘sklapanja’; tj. uključuje dati element u mrežu novih korelacija.

3.4. Satirična karikatura (www.politika.rs 11. 1. 2009.) može imati i karakter pamfleta sa karikaturalnim opisima.

Karikatura 10.

- a) Aktuelni sociološki fenomen – rialiti šou – tema je ove karikature, sa jasnom idejom aludiranja na gledanost ovakvih emisija (up. prizor: gledaoci su zagledani u ekran). Komentar jedne od gledateljki ironičnog je karaktera: tvrdnja da je poljoprivreda šansa Srbije, dok je opšte poznato (naravno, čitaocima koji su iole upoznati sa ovom emisijom) da se stanovnici dotične *farme* bave svime osim poljoprivrede. Prema tome, tematska faktura ove karikature formirana je kombinacijom dijegetike i slikovne mimetike, sa apsolutnom dominacijom drugog postupka. Što se samog teksta tiče, njega čine kolokvijalni izrazi (npr. *ajde*) i iskazi supstandardnog statusa, dok je logički akcenat u iskazu vizuelno iskazan, grafostilistički (boldovanim slovima). Naslov se može posmatrati ambivalentno: kao skraćeni naziv aktuelnih emisija – *Rialiti*, ali se može interpretirati i svojim bukvalnim prevodom: ‘stvarnost/realnost’. Dijalog je ovde tehničko sredstvo da se u naoko bezazlenu ruhu ‘prokrijumčari’ opominjući sadržaj.
- b) Naziv *farma* ovde spaja vrlo udaljena životna područja te se približavanje tih značenja – u vidu kontigviteta (podsećanja¹⁴) – odlikuje više

¹⁴ „Podsećanje” je ‘upotrebna’ kategorija kao i uklanjanje mrlja i sl. Ali ipak je ta upotrebna kategorija drukčija od praktične: – uporediva je npr. sa ‘upotrebom’ slika u organizaciji likovne izložbe; jer slike na gledaoca deluju bar na dva plana: kao lepe stvari, one privlače na sebe pažnju; a kao stvari koje na nešto ‘podsećaju’ – prenose

kritičnošću nego duhovitošću i humorom. I uopšte, sugerirati pomoću jedne stvari drugu ne znači ništa drugo nego pridruženu semantizaciju u kojoj kompoziciona forma prikaza podseća na nešto izvan sebe. To sećanje pomaže razumevanju. Na taj način je retorika slike utoliko specifična ukoliko je potčinjena fizičkim prinudama gledanja, ali utoliko opšta ukoliko 'figure' nisu nikada formalni odnosi elemenata (isp.: Bart 1971: 259).

3. Zaključne napomene

1. Karikatura, a pogotovo svakodnevna novinska – predstavlja kritički komentar društva oko nas: ona može duga razmišljanja smestiti u orahovu ljusku – u jednostavnu sliku preteranog izraza. Za uspešnost karikature bitno je nekoliko faktora: važno je uspešno spojiti poruku s vizuelnim prikazom, i obrnuto. Uz to karikatura je vrlo efikasno sredstvo pre svega političkog delovanja medija, i pre svega štampe. Novinska karikatura je sama po sebi jedno od najjačih medijskih oružja koje može imati ogroman uticaj na stvaranje mišljenja i atmosfere u društvu uopšte. Svedenim crtežom, ali moćnim detaljima – karikaturista uobličava živu i veoma upečatljivu sliku, na kojoj su prepoznatljivi predmet i pravac delovanja autora. On obično bira aktuelne događaje, poznate ličnosti i odnose – i daje im sopstveno tumačenje prostim i jasnim brojem, oblikom i međuodnosima likova, predmeta, ambijenta itd.

2. Sem preuveličavanja izabranih detalja i aspekata slike, karikatura dopušta i izbor slikovnih predstava koje će direktnim ili tropičkim tumačenjem prikaz osvetliti uz isticanje karakterističnih osobina nekog lica ili pojave. Vedrina pogleda na ono što prikazuje uzdiže karikaturistu do nivoa snažne umetničke figure koja se nameće kao tumač opštih kulturnih, privrednih i dr., ali pre svega političkih zbivanja na prostoru i u vreme u kojem deluje.

3. Strukturu karikature, na kraju, možemo posmatrati i kao strukturu modela, koja, s jedne strane, podseća na strukturu prikazivanog objekta, u isto vreme je i odraz strukture autorove svesti, njegovog pogleda na svet: posmatrajući je kao umetničko delo, tj. kao model, mi stičemo predstavu o strukturi objekta i realnosti. Ali istovremeno se pred nama otvara i struktura autorove svesti i tom svešću sačinjena struktura sveta

---

našu misao u tom pravcu. Ovo je 'podsećanje' uporedivo sa onim što se događa kad slušamo reči o nekom događaju, ličnosti ili sl." (Simić 2001: 117).

kao određeni socijalno-istorijski pogled na svet. Tako posmatrana, karikatura je elemenat jedne složenije strukture, kao što su 'model sveta' i 'model autorove ličnosti' (isp.: Lotman 1970: 66).

- a) U karikaturu su, zapravo, ugrađena autorova sopstvena shvatanja, stavovi ili intencije. Karikatura je, prema tome, funkcionalna struktura koja uključuje autorov stav, njegovu zamisao o strukturnim, vrednosnim i funkcionalnim svojstvima objekta koji zamenjuje, i po čijem je uzoru načinjena.
- b) Kao rezultat stilske transfiguracije – karikatura se može posmatrati i kao oblikovanje društvene stvarnosti, i kao njeno vrednosno aktiviranje. Kao rezultat stilske transkodifikacije – karikatura ima apstraktan sadržaj i smisao, jer karikaturista na određene predmetne činjenice projektuje ili svoje individualne ili kolektivne stavove, koji se zatim za nju vezuju kao njen znakovni sadžaj.

4. Ishod našeg razmatranja može se sažeti u tvrdnju da oznakovljenje karikature kojim smo se ovde bavili ima dvojak stilistički smisao: promotivni na jednom kraju, i mimikrijski na drugom. Semiološki karikaturni kôd i njena struktura oznakovljuju stvarnost, ali su i sami oznakovljeni njome jer na sebi odslikavaju stvarnost. I u jednom i u drugom slučaju, svaki put na poseban način, sekundarna semantizacija stvarnosti poslužila je u karikaturi kao sredstvo njene slikovno-verbatološke organizacije. Na kraju, efijentnost karikature osnovica je njenog stilističkog vrednovanja, pa sem što obeležava promociju njenog smisla, ima i svoje naličje, jer može značiti i efijencijsku depresijaciju. U skopiji jedinstva suprotnosti, može se reći da u karikaturi bez naličja nema lica.

Izvori

- BLIC, www.blic.rs/kultura/vesti/otvorena-izlozba-karikatura-pjera (2013-06-27).
 NEGOSLAVA, www.negoslava.blogspot.com (2014-07-18).
 POLITIKA, www.politika.rs (2009-11-01).
 POLITIKA, www.politika.rs (2009-11-15).
 POLITIKA, www.politika.rs (2009-11-29).
 POLITIKA, www.politika.rs (2010-02-21).

Literatura

- ARNHEIM, Rudolf, *The power of the center. A study of composition in the visual arts*, Berkeley, 1988.
 BAGIĆ, Krešimir, *Rječnik stilskih figura*, Zagreb, 2012.
 BART, Rolan, *Књижевност, митологија, семиологија*, Београд 1971.
 BIŠKUP, Josip, *Osnove javnog komuniciranja*, Zagreb, 1981.
 BOGDANOV, N. G., VJAZEMSKI, B. A., „Ilustracije u novinama“, *Informisanje u praksi*, 1973, br. 2, str. 39–51.
 BORKOVIĆ, Tošo, „Apoteka smeha“, *Časopis za satire Etna*, 49/V, 2005. URL: <http://aforizmi.org/etna/etna49/etna8.htm> (2005-09-01).
 DELIĆ, Jovan, „Made in glava“, U (pogovor): *Radioje Dangubić*, Beograd 1986.
 DULIBIĆ, Frano, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, Zagreb, 2009.
 EGERIĆ, Mirosla, *Domanovićevo pleme*, Zrenjanin, 2010.
 EKO, Umberto, *Šest šetnji kroz narativnu šumu*, Beograd, 2003.
 ELLIOTT, Robert, „The nature of satire“, *Encyclopædia Britannica*, 2004. URL: <https://www.britannica.com/art/satire> (2017-12-15).
 GRICE, Paul, „Logic and Conversation“, *Syntax and Semantics*, 1975, Vol. 3, pp: 41–58.
 GRBELJA, Josip, SAPUNAR, Marko, *Novinarstvo, teorija i praksa*, Zagreb 1993.
 HEGEL, Georg Vilhelm Fridrih, *Estetika*, Beograd, 1970.
 JERGOVIĆ, Miljenko, „Monografija hrvatske karikature“, *Preporuke*, 2010. URL: www.jergovic.com/preporuke/monografija-hrvatske-karikature (2010-07-24).
 JOVANOVIĆ, Jelena, *Lingvistika i stilistika novinskog umeća*, Beograd, 2010.
 JOVANOVIĆ SIMIĆ, Jelena, „O kompoziciji teksta sa lingvističkog gledišta“, *Srpski jezik*, XXII, 2017, 75–93.
 KRIS, Ernst, *Psihoanalitička istraživanja u umetnosti*, Beograd, 1970.
 KRIŽANIĆ, Petar-Pjer, „Karikatura u dnevnoj štampi“, *Naša štampa*, br. 4, 1951.
 KRNJEVIĆ, Hatidža, „Sarkazam“, u: *Rečnik književnih termina*, Beograd, 1992, str. 693.
 LOTMAN, Jurij, *Predavanja iz strukturalne poetike*, Sarajevo, 1970.
 MALOVIĆ, Stjepan, *Osnove novinarstva*, Zagreb, 2005.
 MAN, De Pau, „The concept of irony“, u: *Aesthetic Ideology*, Minnesota, 1996.
 MILADINOVIĆ, Marko, „Novinska karikatura: Crtež kao hiljadu reči“, *B&F Plus/Kultura*, 2013. URL: <http://bif.rs/2013/05/novinska-karikatura-crtez-kao-hiljadu-reči> (2013-03-05).
 NAJHOLD, Brano, „Novinska karikatura: Crtež kao hiljadu reči“, ‘Direktor muzeja koji ne postoji’, *B&F Plus/Kultura*, 2013. URL: <http://bif.rs/2013/05/novinska-karikatura-crtez-kao-hiljadu-reči> (2013-03-05).
 NEDELJKOVIĆ, M., *Dva veka srpskog novinarstva*, Beograd, 1992.
 OBRADOVIĆ, Đorđe (ur.), *Djelo novinara Rudimira Roteru*, Dubrovnik, 2007.
 PROKOPLJEVIĆ, Jovan, „Novinska karikatura: Crtež kao hiljadu reči“, ‘Za kritiku je potrebna opozicija’, *B&F Plus/Kultura*, 2013. URL: <http://bif.rs/2013/05/novinska-karikatura-crtez-kao-hiljadu-reči> (2013-03-05).
 PROP, Vladimir, *Problemi komike i smeha*, Novi Sad, 1984.
 RKT, *Rečnik književnih termina*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1992.
 SIMIĆ, Radoje, *Opšta stilistika*, Beograd, 2001.
 SLAVKOVIĆ, Dušan, *Osnovi novinarstva i informisanja*, Beograd, 1975.
 STANOJEVIĆ, Negoslava, „Karikaturista ne može da promeni svet“, *Intervju*

- sa Sašom Dimitrijevićem, niškim karikaturistom*, 2014. URL: <http://negoslava.blogspot.com/2014/07/karikaturista-ne-moze-da-promeni> (2014-07-18).
- ŠKREB, Zdenko, *Književnost i povijest svijeta*, Zagreb, 1981.
- TEOFILOVIĆ, Vitomir, „Aforizam kao književna vrsta“, *Aforizmi*, 1998. URL: <http://aforizmi.org/zasto/knjizvr1.htm> (1998).
- TOŠOVIĆ, Branko, *Funkcionalni stilovi*, Beograd, 2002.
- TREBJEŠANIN, Žarko, *Mač, štit i melem*, Zrenjanin, 2009.
- USPENSKI, Boris, *Semiotika ikone*, Beograd, 1979.
- ВАЛГИНА, Н. С., *Теория текста*, Москва, 2003. URL: <http://yanko.lib.ru> // <http://yanko.ru> // <http://tvtorrent.ru> (2016-03-08).
- VEMIĆ, Mirčeta, „Општа начела стилизације географских карата“, *Style – International journal*, 2009, n. 8, pp. 313–326.
- ŽENET, Žerar, *Figure*, Beograd, 1985.
- ŽIVOTIĆ, Radomir, *Izražavanje novinara*, Beograd, 2001.
- ŽIVOTIĆ, Radomir, *Novinarski žanrovi*, Beograd, 1993.

SOME OF REPRESENTATIONS ABOUT CARTRIDGES AS A NEWSPAPER FORM

Summary

In this paper we consider a caricature as news form from the aspect of semiotics, stylistics and science about the media. Distorting social shortcomings, political passions, human selfishness, recklessness, flaws and stupidity, in a mocking and humorous manner – the caricature as a newspaper-art form actually warns and ‘punishes’. While those caricatures with funny humor are entertaining and relieving, they saturate, run and bind the satirical with their lukewarmness and bitterness. In addition to grotesque, the technique of comical exaggeration and hyperbilisation is the most powerful stylistic means of cartoonism that strives for some deformed social phenomenon or mental and moral distortion to the extent that it becomes apparent to everyone. In the composition of each caricature there are allusive places that point to a critique of social reality, and in those places, the attitude of the author to the world is exactly recognized, as a negation of that part of the world that is being placed under the lid of criticism. The most common sphere of reality that is under the impact of caricatured deformation is social, especially political reality, and then morality. Caricature, in the general context of the irony of the situation, represents a reaction to the existing social situation, and it can also go into a hidden revolt. Thus, the caricature can, in a pragmatic sense, move from a witty perception and humorous display, through a tragicomic vision of the world, to a transition to sarcastic outrage over social circumstances.

KEYWORDS: *cartoon, newspaper form, criticism, satire, parody, stylization*

O 'žanru' i 'funkcionalnom stilu'

Autor u ovome radu¹ razmatra sa verbatološkog aspekta odnos 'žanra' i 'funkcionalnog stila'. U osloncu na pojam i termin 'žanristika', nametnulo se pitanje odnosa s jedne strane opštepoznate teorije literarnih 'žanrova' i Bahtinovih tzv. 'govornih žanrova', i s druge strane – pitanje žanristike i funkcionalne stilistike uopšte. Nameravamo učiniti pokušaj da utvrdimo opšti pojam 'žanra' i da razjasnimo njegov odnos prema 'verbativu', 'funkcionalnom stilu', i 'narativu'.

KLJUČNE REČI: žanr, funkcionalni stil, *verbativ*, *narativ*, *deskriptiv*

1. Uvodne napomene

1. Pitanje žanra i funkcionalnog stila, te posebno – i njihovog međudnosa – postavili smo više puta u opštestilističkim (isp. Simić i Jovanović Simić 2015), funkcionalnostilističkim (isp.: Simić i Jovanović 2002a) i sintaksičkim istraživanjima (isp.: Simić i Jovanović 2002b), te i Radoje Simić, nešto ranije, u svojim opštelingvističkim istraživanjima (isp.: Simić 2001). Međutim, tek u poslednjem zajedničkom istraživanju ostvarenom u monografiji *Verbatologija – osnovi nauke o verbalizaciji sveta* (isp.: Jovanović Simić i Simić 2015) pokušali smo u lingvističkim idejama i osobenostima jezika pronaći polazište za istraživanje verbalizacijskih postupaka i procesa koji se grupišu oko terminâ 'funkcionalni stil', 'narativ', 'verbativ', 'žanr' i sl.

a) U skladu sa svojim interesovanjima za lingvistiku nadrečeničnih struktura, pošli smo od preliminarne pretpostavke da postoji *narativ* kao forma u koju se uliva i iz koje se izliva komunikacijski sadržaj, te da postoji i žanr kao funkcionalno usmeren narativ (ili pak deskriptiv,

---

¹ Ovaj rad je napisan u okviru projekta 178006 *Srpski jezik i njegovi resursi*, koji finansira Ministarstvo za nauku i razvoj Republike Srbije.

argumentativ ili sl.), i konačno – postoji izgradnja i upotreba različitih verbativa prepoznatljivih kao tekstološke (isp.: Jovanović i Simić 2009; Simić i Jovanović 2009a; Simić i Jovanović 2009b) i *funkcionalno-stilske vrste* (up.: Simić i Jovanović 2002a). Kao ekvivalent iskazima, a ponekad i verbativu, stoje rečenice, i njih bi valjalo razmatrati u odnosu na kontekst, poziciju i međusobnu povezanost; pa i u odnosu na složenost strukture; kao i u odnosu na obeležja operativnosti. Rečenična gramatika ovde nije sebi svrha, već je uposlena da bi učinila očiglednijom međurečeničnu konektivnost, i ukazala na subrečenični nivo kao razinu funkcionalne optimalizacije verbativa i žanra (isp.: Jovanović Simić 2014).

- b) Kompleksnost ovakvog proučavanja zasnovana je u činjenici da struktura iskaza bitno utiče na strukturu narativa ili verbativa, a ove na strukturu teksta i sadržaja. Time se objašnjava i izdvajanje niza funkcija koje se u najširem smislu mogu nazvati verbativnim ili verbatološkim, a u užem smislu – žanrovskim. Isporedimo neke: govorna, diskurzivna (narativna) i tekstovna (i supstekstovna), kompozicijska i fabularna, klauzalna i nadiskazna (nadrečenična), linearna i diskontinuirana, gramatička i komunikativna, dubinska i intonaciona i sl. Interesantno pitanje u vezi s tim jeste zapravo kako se prepoznaju žanr i vrste žanra, tj. kako prepoznati određene simptome funkcionalno-stilskog tipa koje oni nose (up.: Valgina 2003).

2. Drugo važno pitanje – u vezi sa žanrom i funkcionalnim stilom – tiče se osnovne jedinice izlaganja, tj. iskaza i mogućnosti njegova proučavanja sa različitih polazišta (Što se tiče ‘iskaza’, ‘žanra’ ‘narativa’ i sl, up.: Bahtin 1996; Bart 1970; Doležel 1973; Genet 1979; Genet 1980; Prins 1982; Bal 2000; Tjupa 2001; Todorov 2001; Abot 2009; Prins 2011. – O ‘izlaganju’ kao naučnom problemu sem knjige: Jovanović i Simić 2015, koliko nam je poznato, nema ni starijih, a za sada ni novijih istraživanja).

- a) U skopiji pragmatičkoj, tj. u posmatranju funkcionalnih svojstava, iskaz se može posmatrati kao jedinica koju korisnik jezika uobličava po nekim načelima upotrebe jezika (kao pripovedanje, opis, zaključivanje itd.) – i tada je reč o narativu. Termin ‘nativ’ ne insistira na statičkim strukturnim aspektima kao tekst, već poput diskursa uključuje dinamičke aspekte, uglavnom usmerene na produkcioni, a svakako i na upotrebnom nivo posmatranja formi. Ključni pojam u tome svakako čini tzv. kretanje značenja ili tematska progresija.
- b) Ukoliko nam je polazište analiza upotrebnih svojstava iskaza kao prenosioca poruke – onda se radi o žanru. Žanr nije ekvivalent elementarnih jezičkih formi, već žanrovi čine svojevrsan sistem

apstraktnih obrazaca po kojima se grade složeniji govorni oblici tipa iskaza. Pojam iskaza u osnovi je polazište za definiciju žanra – pa se minimalnim žanrom mora smatrati svaka globalna iskazna forma, odnosno svaka zatvorena tekstovna struktura definisana kao iskaz.

- v) Ukoliko se, pak, usredsredimo na način ispoljavanja pragmatičkih svojstava iskaza, dakle na njegovu funkcionalnu samoatribuciju, samoidentifikaciju kao jezičke forme – onda ga posmatramo kao verbatim, dakle kao višeslojnu jedinicu koja nastaje i biva aktivirana u komunikativnom aktu.

3. Jezička komunikacija predstavlja zapravo specifičnu vrstu simbolizacijske delatnosti čije je sredstvo jezik, pa ćemo je nazvati verbalizacijom, a osnovni oblik koji je sposoban za obavljanje verbalizacije – nazvaćemo verbatimom. Verbatologija je, po našem mišljenju, opšta teorija jezičkih struktura i njihovih funkcija, a nastala je daljim razvojem tzv. naratoloških, na jednoj strani, i žanrističkih i sl. istraživanja, na drugoj (Jovanović i Simić 2015).

- a) Narativom smatramo osnovnu ćeliju teksta, tj. iskaz, dakle minimalnu jezičku formu sposobnu za obavljanje komunikativne delatnosti. I žanrom – u bahtinovskom smislu termina – smatramo minimalnu formu iskaza, pa su i žanr i narativ odredljivi kao identične jezičke jedinice koje funkcionalno divergiraju (Npr.: – Milica se udaje – predstavlja istovremeno dvočlani asertivni iskaz, minimalni narativ, ali i obavesnu žanrovsku formu sa mogućnošću ironijskog bojenja, i upotrebe kao ogovaračkog žanra). U ovakvom se verbatološkom konceptu žanr i narativ daju objedinjeno proučavati pod zajedničkim terminom verbatim. Verbatologija, međutim, ne ostaje na nivou analize strukturnih svojstava i vrsta verbativa, već se zalaže za njegovo praćenje u procesu izlaganja, tj. izgradnje i upotrebe verbativa.
- b) Da bi se mogao što jasnije razumeti odnos žanra i funkcionalnog stila – neophodno je početi razmišljati, naizgled izdaleka, a u suštini iz središta – o jezičkim strukturama kao o semiološkim, lingvističkim, funkcionalno-stilističkim i komunikološkim jedinicima. O njima kao sistemskim, ali i kao o idiomatskim, kako u jezičkom sistemu tako i u upotrebi, te kako o njihovom lingvističkom statusu tako i o njihovoj komunikativno-pragmatičkoj vrednosti i eficijencijskoj strukturi.

2. Pregled teorijskih ideja

1. Kad je reč o lingvističkim osnovama tipologije funkcionalno–stilističkih varijanata jezika, neki teoretičari stila – među njima i B. Tošović (2002: 81) – tvrde da se nosiocem tipoloških svojstava mogu smatrati jedino tekstovna obeležja i međutekstovne distinkcije. Na osnovu pomno pregledane i prodiskutovane literature, i sopstvenih razmišljanja o problemu, Tošović utvrđuje da je „najopravdanije i najoptimalnije razlikovati pet funkcionalnih stilova: književnoumjetnički, publicistički, naučni, administrativni i razgovorni“ (2002: 77).

Pošto osnovnom jedinicom F–stilistike – misli su njegove – ne može biti ni riječ, ni sintagma, ni rečenica (mada mogu biti poseban objekat istraživanja), ovaj stilistički pravac kao jedini pravi nivo proučavanja ima vezani tekst. Time F–stilistika dobija odrednicu tekstualne discipline, discipline koja se bavi tekstem kao FS–jedinством (jedinством koje podrazumijeva obj²edinjavanje svega onoga što jedan tekst čini F–stilom).

1.1. Ovim je otkriven važan kanal po kojem je moguće dovesti u međusobnu vezu funkcionalno–stilistička istraživanja u Rusiji i istočnoj Evropi sa interpretacijama lingvista sa zapadne hemisfere. Naime, kada se na Zapadu govori o ‘klasifikaciji tekstova’, tipologiji ‘diskursa’, ili ‘teoriji govornih činova’ – svi su ti pristupi svodljivi na makrolingvističke strukture i njihovu analizu, klasifikaciju i kategorizaciju. Ali time su dovedeni u opasnost važni rezultati ruske škole u ispitivanju funkcionalnih stilova. Naime, ako je i u jednoj oblasti funkcionalna varijacija vidljiva i podatna spoznaji i najslabije obrazovanom posmatraču – to je leksička varijacija izraza po strukama. Medicinska terminologija, otkad ova postoji sa svojom latinskom osnovicom, a danas terminološke osnove računarstva sa skoro isključivo engleskim terminološkim rešenjima – svakome padaju u oči.

a) Pažljiviji pak posmatrač jezičkih kretanja vrlo dobro zna da se naučna aktivnost ne može zamisliti bez utvrđenih, jasno definisanih i dobro sistematizovanih terminoloških oznaka naučnog pojmovlja. Leksički nivo izučavanja funkcionalnostilističkih osobnosti jezika, prema tome, potpuno je legitiman i dobro teorijski izgrađen, te zaobići ga

---

² FS-jedinstvo = jedinstvo funkcionalnih stilova.

znači lišiti se važne mogućnosti za objašnjenje prirode funkcionalnog stila kao pojave i kao sastojka jezičkog organizma.

- b) Dalje, poznato je i ljudima koji se ne bave funkcionalnom stilistikom da na primer dužina rečenica vidljivo, katkada dramatično varira između oblika svakodnevne komunikacije, dakle kolokvijalnog stila, i npr. pomenutog administrativno-poslovnog stila: zakonodavne, i uopšte normativne delatnosti u oblasti društvenog ponašanja i statusa ljudi. Mnogi su na osnovu toga skloni da utvrde razliku između privatne i javne reči. I još – poetska reč poznaje raznovrsne obrte i rekli bi lingvisti 'frazološke' sklopove, u koje se često ubrajaju stilske figure, kojih u naučnoj i javnoj komunikaciji nije poželjno upotrebljavati.
- v) Po tome sudeći, morao bi se odbiti Tošovićev stav da je funkcionalno–stilistička interpretacija jezičkih pojava ograničena isključivo na tekstovne strukture. Ako se npr. čitava problematika pokuša posmatrati iz jedne druge perspektive – iz perspektive raspravljanja o 'distinktivnim oznakama' tekstova, onda se konstruktivna rešenja, leksički i zvukovni sastav teksta, mogu uzeti kao nivo sastavnih elemenata osnovne jedinice koji na funkcionalno–stilističkom planu teoretisanja o jeziku nemaju status individualnih jedinica, distinktivnih obeležja. Time bi funkcionalna stilistika stvarno mogla biti bar delimično, i bar u izvesnom smislu, kvalifikovana kao posebna tekstološka disciplina. Ali mislimo da ovakva ograničenja nisu ni opravdana ni potrebna ako funkcionalnoj stilistici hoćemo obezbediti mesto između tzv. unutrašnje i vanjske lingvistike, na mreži odnosa između čoveka, njegove komunikativne delatnosti na jednoj strani i praktične na drugoj.
- g) No ako je funkcionalni stil strukturna jezička varijanta koja odgovara specifičnom tipu ljudske delatnosti, i sloju ili delu društvene svesti ili sl., dakle načinu praktične, konceptualizacijske i verbalizacijske aktivnosti u određenoj oblasti društvenog rada, onda se postavlja pitanje prirode te korespondencije: da li stoje u uzajamnoj zavisnosti i da li je ta zavisnost jednosmerna ili dvosmerna. Ako je zavisnost jednosmerna, i ako praksa³ društvenih odnosa određuje društvenu svest, kako misle marksisti – onda je neophodno otkriti metode i principe parcelacije najpre delatnih i konceptualizacijskih aktivnosti, pa tek onda govoriti

---

³ Društvena praksa, prema tome, određuje karakter društvenog mišljenja kao i karakter komunikacije i sredstava pomoću kojih se ova izvodi. Oblici u kojima se vrši sporazumevanje, i njihova varijacija, izraz su varijacije uslova u kojima se komunikacija obavlja. Shodno tome, funkcionalni stilovi svojim međuodnosima na neki način odslikavaju društvenu stvarnost, podelu društva na uže kolektive i odnose među tim užim kolektivima.

o verbalizacijskim oblicima i vrstama zavisnim od njih. Ako je pak kauzalna hijerarhija obrnuta, onda je za lingvista čitav kompleks korespondencija nevažan, i on je slobodan da o funkcionalnim stilovima sudi na osnovu unutarlingvističkih karakteristika.

1.2. Posmatrajući jezik u mreži društvenog, funkcionalnog, semiotičkog i sazajnog raslojavanja, prema tome, Tošović (2002: 57) – ustvrđuje „da su F–stilovi⁴ ekstralingvistički uslovljene systemske realizacije jezika (jezički izrazi ili vrste) u određenim oblastima ljudske djelatnosti, odnosno u funkciji tih djelatnosti, sa specifičnom intralingvističkom (paradigmatskom i sintagmatskom) strukturiranošću (frekvencijom i vjerovatnoćom upotrebe jezičkih sredstava), manjom ili većom tradicionalnošću i istorijskom zasnovanošću“. Funkcionalnostilističku varijaciju i disocijaciju Tošović prati na relaciji između jezika i čoveka kao individue i društvenog bića, dakle reklo bi se u osnovi jezika i društvenog kolektiva kojem služi u praktičnom funkcionisanju i društva i jezika u njemu. Prema tome, uzročnike FS–razgradnje⁵ jezika on (Tošović 2002: 58) traži u dve vrste faktora: jedni su oni koji dolaze izvan jezičke realnosti i takve naziva ekstralingvističkim, a druge, one derivatskog tipa (koji dolaze kao rezultat primene prvih) i predstavljaju unutarjezičke činioce, naziva unutarlingvističkim ili faktorima.

Ljudska aktivnost vrlo je raznorodna i sadržajna. S jedne strane čovek komunicira, posredno ili neposredno, sa užom i širom [misli socijalnom] okolinom saopštavajući misli, raspoloženja, osjećanja i primajući ih od drugih. S druge strane čovjek umne sposobnosti koristi u procesu rada i za istraživanje onog što ga okružuje, osmišljajući prirodne i društvene pojave. Njegova umna djelatnost (unutarnja aktivnost) usmjerena je na sticanje znanja o sebi samom, o prirodi i društvu[,] i na stvaranje realne spoznaje o svemu onome što ga okružuje. Takva vrsta aktivnosti nazvana je naukom. Međutim, u osmišljavanju stvarnosti čovjek može u prvi plan istaći estetski odnos, može estetski doživljavati svijet, što se i čini u posebnim oblicima – umjetničkom stvaranju. Književnik na svoj način poima, transformira i uopšte odražava život, a sve to radi da bi zadovoljio svoje estetske potrebe i potrebe ljudi kojima je to djelo namijenjeno. Pružiti čovjeku zadovoljstvo, radost, pružiti mu mogućnost da se oduševljava i duhovno obogaćuje – zadatak

⁴ FS i F–stilovi = funkcionalni stilovi.

⁵ FS–razgradnja = razgradnja funkcionalnih stilova.

je umjetnosti. Poseban oblik nadgradnje, društvene svijesti(,) jeste aktivnost čovjeka usmjerena na stvaranje sistema normi, pravila, propisa radi regulisanja odnosa u užem i širem kolektivu. To je zakonodavno-pravna djelatnost, koja sobom nosi čitav niz drugih aktivnosti, kako društvenih tako i individualnih (administrativno-pravni poslovi, zvanične forme komunikacije i sl.). Tu je i aktivnost usmjerena na informisanje javnosti putem tehničkih kanala veze (štampe, radija, televizije). I, najzad, jedan od najčešćih oblika djelatnosti jeste svakodnevna usmena komunikacija između ljudi, koja se susreće na svim mjestima (na poslu, kod kuće, na ulici, u pozorištu itd.).

- a) Kao što se može primetiti, (1) osnovicom jezičke varijacije, tj. kako on kaže 'razgradnje', čini raznovrsnost komunikacione aktivnosti suprotstavljena raznovrsnosti radnog angažovanja ljudi, i svakako podela rada. Tošović ipak kreće od čisto radne teorije funkcionalnih stilova, ali zatim neopaženo u svoja promišljanja uključuje sve nove i nove momente: ljudsku misaonu sposobnost i društvenu svest, te ljudsku verbalnu aktivnost i verbalizacijski postupak kao mehanizam prenošenja praktičnih i misaonih vrednosti na plan komunikacije, na plan komunikabilnih vrednosti. (2) Jedno je praktičan proizvodni rad, svakako po oblastima proizvodnje, vrstama sredstava i proizvoda itd., kao i komunikativna aktivnost vezana za osmišljavanje rada i koordinaciju ljudi u organizovanim oblicima kolektivne proizvodnje; drugo je organizovana spoznajna delatnost u naučno-istraživačkom postupku i verbalna aktivnost koja prati taj posao i pribavlja mu komunikabilnost, tj. mogućnost kolektivne spoznaje naučnih zakona; treće je organizacija društvenog života i normativno-zakonodavna delatnost koja to sve prati kao tip društvene delatnosti, te saznajna aktivnost o društvenim kretanjima u datom kolektivu i potrebama njihovog regulisanja, kao i tip verbalizacije u zakonskom tekstu; četvrto je umetnička spoznaja i umetničko stvaralaštvo zasnovano na toj spoznaji, između ostalog jezičko, koje je usmereno na komunikabilno osmišljavanje umetničkog akta itd. (3) Komunikativna delatnost ljudi, proizlazi iz svega, nije direktno skopčana sa praktičnom aktivnošću, već između njih na neki način posreduju društvena svest⁶ i ljudsko

---

⁶ Različite faze razvoja saznanja koje razlikuje E. Kasirer (1985: 26–27) – odrazna, sistemska, normativna, kritička i instrumentalna – svakako su i faze razvoja, ali i tipovi funkcija simboličkih sistema, i jezika posebno. To bi moglo postati jednim skupom postulata za funkcionalnu interpretaciju, a drugi skup postulata, i odgovarajućih

mišljenje. Komunikabilnost praktičnih vrednosti postiže se preko procesa vrednovanja i vrednosnih činjenica društvene svesti – na čijoj je osnovici moguće i u čijim je kategorijama moguća komunikacija.

- b) No ako je funkcionalni stil strukturna jezička varijanta koja odgovara specifičnom tipu ljudske delatnosti i sloju ili delu društvene svesti ili sl., dakle načinu praktične, konceptualizacijske i verbalizacijske aktivnosti u određenoj oblasti društvenog rada, onda se postavlja pitanje prirode te korespondencije: da li stoje u uzajamnoj zavisnosti i da li je ta zavisnost jednosmerna ili dvosmerna. Ako je zavisnost jednosmerna i ako praksa društvenih odnosa određuje društvenu svest (kako misle marksisti) – onda je neophodno otkriti metode i principe parcelacije najpre delatnih i konceptualizacijskih aktivnosti, pa tek onda govoriti o verbalizacijskim vrstama zavisnim od njih. Ako je pak kauzalna hijerarhija obrnuta, onda je za lingvistu čitav kompleks korespondencija nevažan, i on je slobodan da o funkcionalnim stilovima sudi na osnovu unutarlingvističkih karakteristika.

2. Teoretičari, dalje, koji su polazili od poslednje solucije, tj. nezavisnosti komunikativne jezičke varijacije u odnosu na ostale pomenute faktore, iznose različite predloge klasifikacije, najčešće se govori⁷ o komunikativnoj i ekspresivnoj funkciji, ali se pominju⁸ i konstruktivna – tj. funkcija obrazovanja misli, i akumulativna – dakle, funkcija prikupljanja društvenog iskustva i znanja, i njihovo uobličjenje u komunikativno relevantne strukture.

- a) Izražavanje misli jeste u stvari jedan od aspekata komunikacije, pa prva i druga naznačena funkcija nisu dve različite već jedna jedina. Ali iako i druge dve funkcije možemo smatrati dvama aspektima jedne i iste, interesantna je činjenica da jezik može učestvovati u ‘obrazovanju misli’ i ‘prikupljanju iskustva’. Čini nam se da prvi aspekt upućuje na akt uobličjenja tematskog sadržaja govornih, tj. iskaznih formi

---

kriterija, proističe iz uticaja vanjskih okolnosti na upotrebljene simboličke forme: tu pre svega spadaju faktori vezani za ono što se naziva ‘sferama ljudske delatnosti’. U tom smislu, svojom opštošću, svojim značajem za ljude i svojom prirodom – izdvajaju se određene vrednosne odrednice: društveni interes, društvena moć, društveni moral i društveno znanje (isp.: Simić i Jovanović 2002a). Ovo su, zapravo, činoci tzv. društvene prakse, društvenog iskustva, ali isto tako važne oblasti društvene svesti, ili njeni posebni oblici. Na njih se može primeniti Kasirerov stav (1985: 27) da „nisu različiti načini na koje se duhu otkriva nešto po sebi stvarno, već su to putevi kojima ide duh u svom objektiviranju, tj. u svom samootkrivanju“.

⁷ Isp.: Greimas 1966; Mukaržovski 1986.

⁸ Up.: Bart 1977; Bart 1989.

jezika – ili davanje misaonog 'tumačenja' predmetnoj podlozi značenja iskaznih formi. Drugi se može shvatiti kao proces uobličavanja društvene svesti i korespondentnog aranžiranja korelacija među jezičkim oblicima u sistemu tako da su osposobljene za aktiviranje misaonih struktura. Društvena svest je dakle strukturirano i sistematizovano društveno iskustvo datog kolektiva koje je dovedeno u stanje virtuelnih semantičkih kompleksa, a ovi su spremni za aktiviranje u odgovor na aktiviranje jezičkih struktura. Sporazumevanje je korespondentno aktiviranje iskustvenih i jezičkih obrazaca, tj. aktiviranje obrazaca društvene svesti uz pomoć odgovarajućih jezičkih obrazaca.

- b) Sada se nalazimo pred Jakobsonovim enkodiranjem (i dekodiranjem) poruke, a to se ispoljava kao skup ili lanac spojeva signansa i signatuma. Ako Jakobsonov (1966) stav o prioritetima uzmemo kao polazište za odgovor na naše pitanje, ispašće da je jezik, pre svega jezik kao sistem, a zatim i kao govorna aktivnost – jedina osnovica i polazište u izgradnji poruke, dakle i tematskog sadržaja jezičkih struktura. Jezički kôd vlada kako čovekovom komunikativnom aktivnošću tako isto i njegovom misaonom delatnošću, tj. izgradnjom društvene svesti i pogleda na svet pojedinca. Ali mi ne pristajemo na takvo jednostrano rešenje našeg problema, i ne smatramo jezik izvorom iskustvenih činjenica – jer u društvenom iskustvu i društvenoj praksi humanizacije i konceptualizacije sveta želimo videti izgrađenu zgradu društvene svesti.

3. Navešćemo stoga još neke vrlo kompetentne, ali međusobno suprotne odgovore na pitanje šta je starije, jezička struktura ili struktura društvene svesti.

- a) A. Potebnja (1922: 74) naime vrlo autoritativno utvrđuje da „jezik nije sredstvo za izražavanje već gotove misli, nego za njeno stvaranje [...], on nije odraz izgrađenog pogleda na svet, nego delatnost njegovog obrazovanja. Da bi uhvatio svoje duševne pokrete, da bi osmislio svoje percepcije činjenica, čovek ih mora objektivirati pomoću reči, i te reči povezati među sobom“. Iskustvene strukture i misaono njihovo aktiviranje, svakako i komunikativno, dešava se dakle pomoću jezičkih struktura i zavisi od njihovog aktiviranja. Ali samo saznanje činjenica, percepcija stvarnosti kao proces i kao delatnost – ne dovodi se u pitanje kao osnovica misaone i komunikativne delatnosti.
- b) B. de Kurtene (1963: 69), posmatrajući misao kao deo vanjezičkog pojavnoga kompleksa i govoreći s tim u vezi o vanlingvističkim pojavama nasuprot unutarlingvističkih, i prateći odnos među njima u istorijskoj perspektivi, naglašava bipartciju činjenica kojima operiše lingvistika. Po tome nasuprot vanlingvističkih faktora stoje unutrašnji:

U vanjskoj istoriji podrazumevamo jezik kao jedinstvenu celinu i govorimo o njegovoj sudbini, tj. zapravo o sudbini datog ljudskog kolektiva koji vlada ovim ili onim jezikom.

- v) F. de Sosir (1969: 30–32) razlikuje ‘unutrašnju lingvistiku’ od ‘spoljašnje’, i drugoj kao predmet izučavanja pripisuje „sve ono što na neki način deluje na izmenu sistema“. Vanjski faktori dakle dominiraju u odnosu na unutrašnje izazivajući promene u ‘sistemi’.

4. Ova protivrečnost razrešiva je na sledeći način: u evolutivnoj perspektivi sistem unutrašnjih jezičkih fakata uslovljen je vanjskim; u funkcionalnoj pak perspektivi dominantni su unutarjezički faktori koji utiču na konkretnu upotrebu i učinak jezičkog iskaza u komunikaciji. Jezička evolucija jeste proces polaganog taloženja jezičkog iskustva i njegove kristalizacije u vidu sistemskih pojava. Jezička sistematizacija, smatra Aleksandar Belić (1998: 279), – i jezički sistemi uslovljeni su vanjskim faktorima.

Prema tome – zaključuje on npr. diskusiju o oblicima reči (dakle o jednom jezičkom spsistemu), – kada se govori da sistem oblika u ovim slučajevima zavisi od sistema značenja ili obrnuto, onda to znači da je sistem oblika bio neposredni izraz sistema prirodnih odnosa, noseći u sebi značenja; ali kada bi se stavilo pitanje šta je starije – sistem oblika ili sistem značenja, po sebi se razume da je u osnovici svega – sistem prirodnih odnosa koji povlači za sobom i sistem značenja.

U tom smislu, Belić govori o jezičkim i prirodnim sistemima, i tvrdi da su drugi dominantni u odnosu na prve. To je sasvim tačno, ali Belić zaobilazi sistem upotrebe jezičkih jedinica u konkretnom aktu sporazumevanja, u kojem je motivacija jednim delom obrnuta: jezički oblici su nosioci semantičkih elemenata u vidu poruke (De Sosir 1969: 85).

5. Mi smo u *Osnovima teorije funkcionalnih stilova* (Simić i Jovanović 2002a: 56–58) pošli od nekoliko osnovnih načela društvene svesti i društvenog saznanja, i prema njima odredili funkcionalno-stilsko raslojavanje, te i žanrovsko usitnjavanje.

Načelo interesa dominira u onoj oblasti društvene prakse i društvene svesti u kojoj odlučuje korist, profit, dobit; a to je tzv. poslovna sfera. Princip moći odlučuje tamo gde je znak inicijator delanja; to

je sfera ubeđivanja i pridobijanja ljudi za neke ideje, i mobilizacije njihove da se ta ideja sprovede u život; nazvaćemo je ideloškom. Moral ovaploćuje i pokreće ljudsko osećanje pravde i pravednosti. Ova se ispoljava u dva pravca: najpre kao dobrota, plemenitost i čistota [...] – ta se oblast može nazvati religijskom; drugo je ljudsko suđenje o sopstvenim i tuđim postupcima, o društvenoj raspodeli moći i interesa, o učinku i nagradi itd.; to je tzv. oblast prava u jurističkom smislu reči. Društveno znanje, svest u užem smislu reči, izgrađuje se u traganju za istinom – to je nauka. Nije, naravno istina da načelo istinitosti vredi⁹ samo u nauci, moralnost u religiji itd. Istina je da društveni interes još kako deluje u religiji, ideologiji itd., načelo moći u poslovođstvu, nauci, jurisprudenciji i dr., a katkada čak i moralnost u ideologiji [...]. Po tome se i u jeziku razlikuju komunikativne funkcije koje prate i jezički uobličavaju, odn. verbalizuju oblike društvene svesti i društvene prakse: poslovna, ideološka, pravno-religijska, naučna – svaka sa podvrstama prema fazama razvoja simbolizacijskih sredstava koja ih prate: odrazna, normativna, kritička, primenjena itd.

- a) Pored pomenute klasifikacije, valja izdvojiti još dve simbolizacijske sfere kojima se ne može odreći funkcionalno autonoman status: to su oblast svakodnevnog života, i oblast umetnosti¹⁰. Ove dve oblasti

⁹ Karnap (1999: 9) u svojim 'sintaksičkim' istraživanjima u centru pažnje ima kategoriju proverljivosti. Sintaksičkim aspektima proučavanja žanrova i funkcionalno-stilskih varijeteta upotrebe iskaznih i tekstovnih struktura bavili su se i Peškovski (1956), Solganjik (1973), Serl (1991), Ostin (1994), Simić i Jovanović (2002b), Jovanović (2013).

¹⁰ Troševa i Kajgorova (2002: 48) primećuju da se u književnosti pod diskurzivnim spisima podrazumevaju pre svega oni oblici u kojima je primarno izlaganje određenih pojmova i ideja (rasprava, esej, studija i sl.), za razliku od čisto imaginativnih tvorevina (drama, roman, lirska i epska poezija i sl.). No ova distinkcija nije uvek do kraja održiva s obzirom na to da je u određenim periodima i poezija često imala izrazito diskurzivan karakter, a i roman i drama ponekad sadrže čisto diskurzivne elemente. Pa čak i objašnjenje i argumentovanje nisu rasprostranjeni samo u naučnoj nego i u publicističkoj literaturi – uverenja je Troševa (1999: 33), gde služe pojačanju stepena shvatljivosti problema koje autor analizira, a objašnjenje postoji i u umetničkom tekstu, no ipak, kao i kod drugih vidova rasuđivanja, i kod njega se ovde javlja posebna 'aura', ona je rezultat tvoračkog dijaloga autora sa čitaocem u procesu objašnjenja umetničkog smisla teksta (slično mišljenje zastupa i Bulahovski – 1952). Rasuđivanje po Troševoj (1999) odgovara formama apstraktnog mišljenja. Troševa postavlja tipove rasuđivanja koji služe da pribave izrečenim sudovima argumentativniji karakter: dokaz (komunikativno saznavna funkcija – utvrđivanje istinitosti teze), opovrgavanje (varijanta dokaza koja služi za utvrđivanje lažnosti teze), potvrda (ili empirijski dokaz, čija je funkcija utvrđivanje dovoljnosti izrečenog stava uz pomoć potkrepljenja faktima), uveravanje (utvrđivanje svrsishodnosti događaja, motivacija). V. i: Troševa 1999. – Troševa bez g.

imaju poseban karakter, kao što sličnu posebnost poseduje i ideologija – kao specifična misaona delatnost i simbolička aktivnost ljudi. Ima teoretičara koji celokupnu ljudsku duhovnost svode na ideologiju. Mi ne mislimo tako, ali nismo sigurni ipak da ideologija nije šireg dosega nego što smo joj mi odredili granice prostiranja. Nije naime sigurno da li pravo i religija imaju autonomno mesto u sistemu vrednosti ili čine celinu sa ideologijom kao opštim sistemom svojevrstnog shvatanja sveta.

- b) Uostalom, na asimetriju stilsko–funkcionalnih sistema, na njihovo žanrovsko preklapanje i ukrštanje – bitno utiče jedna opštija činjenica: a to je preklapanje samih simboličkih sistema. Zapravo: svaki od njih sposoban je da sobom obuhvati, simbolizuje i znakovno apsorbuje sve ostale sisteme; i dalje – sve se može posmatrati sa etičkog, utilitarnog, praktičnog, naučno-teorijskog ili nekog sličnog gledišta. Ovo je poznata osobenost znakovnih sistema koju je Simić (1991) nazvao semiološkim paradoksom. Reč je o tome da obuhvaćena oblast obuhvata dominantu sa svim ostalim, pa jezik u sebi sadrži celokupnost sveta, zajedno sa sobom samim – pa mi možemo uzajamno i istovremeno o srpskom ili hrvatskom jeziku, na primer, govoriti na srpskom i hrvatskom jeziku, obuhvatajući njihovu celinu iskazanim rečima, dakle delom njih same.

3. Zaključne napomene

1. Kao što vidimo – verbatološki pristup funkcionalnim stilovima i žanrovima – dopunjen raznovrsnim lingvističkim osvetljenjima – mogao bi funkcionalnu stilistiku, tekstovnu lingvistiku, naratologiju i žanristiku donekle izbaviti iz raznih teorijsko-metodoloških problema. Pre svega zbog toga što verbatologija postavlja pitanje osnovnih pojmova, i polaznih jedinica, njihovih svojstava, položaja u strukturama višeg reda, kao i funkcije u tim strukturama. Zapadna nauka o tekstu nije uspela ni postaviti te probleme, već se uvek oslanja na lingvistička istraživanja, ali najčešće bez osobitog uvida u probleme. Drukčiji je stav ruskih proučavalaca teksta, pre svega sintaksičara, koji ističu i pokušavaju razrešiti pitanje osnovne jedinice 'nadrećeničnog' nivoa.

- a) Mi smatramo da se može doći do strukturne definicije teksta, s jedne strane, i funkcionalnog stila, s druge, a da se u tome mora početi od specifičnih osnovnih jedinica i njihovog ponašanja. Ključno mesto u svemu ima pojam 'verbativa' i 'žanra'. Dakle, tipovi govora u direktnoj su vezi sa tzv. govornim događajem, a šire i sa samim žanrom – pa je, shodno tome, važno odrediti elementarni govorni žanr ili najnižu jedinicu izlaganja, kao npr. eksplikativ(ni), opis(ni), pripoved(ni).

Hiponimski su njemu postavljeni deskriptiv (makrodeskriptiv i mikrodeskriptiv), performativ, mikro(argumentativ), eksplikativ, preskriptiv, konstativ, verifikativ, argumentativ, ekspanziv, formativ, i sl.

- b) Kao što vidimo, verbalizaciju i narativizaciju prati niz veoma srodnih postupaka kao što su signifikacija, designacija, konotacija i simbolizacija, i potom čitav sistem korespondentnih postupaka sa elementarnim govornim žanrovima – deskriptivizacija, preskriptivizacija, argumenta(tiviza)cija, dijalogizacija, ekspanzija, verifikacija, eksplikacija. Važan sektor čine i verbatološke strukture vezane za rasuđivanje¹¹ i njegove tipove, kao što su konstatovanje, objašnjenje, tvrdnja, i posebno – sud. Drugi sektor čine različiti tekstološki i diskurzivni postupci kako smo ih mi shvatili idući za Bahtinovim interpretacijama (1996) o, po njemu 'govornom', u stvari minimalnom žanru postavljenom na relaciji intencije govornika, s jedne strane, i svrhe komunikacije, s druge. Ovde izdvajamo govorne događaje kao što su pitanje, izvinjenje, instrukcija, upozorenje, pretnja, svađa, spor, svedočenje, pripovedanje, predavanje, flert i druge performativne forme.
- v) Prema tome, izgradnja i upotreba različitih verbativa prepoznatljivi su kao tekstološke i funkcionalno-stilske (minimalne ili pod)vrste, i to preko posebnih gorepomenutih postupaka koje možemo nazvati 'utekstovljenjem', a sasvim se posebno može govoriti i o njegovim specijalnim realizacijama, tj. o intertekstualizaciji i transtekstualizaciji. Reprezentna tekstološka i funkcionalno-stilska vrsta, te i najapstraktnija – jeste diskurs, pa je izdvajanje njegovih tipova i funkcija postupak blizak funkcionalno-stilističkom, npr.: jezički, govorni, pismeni i usmeni, te teorijski i praktični, javni i kriptografski, pa narativni (pripovedni) i informatički, sportski, scenski i rodno obeleženi, političko-pravni, ideološki i retorički. Itd. Isporedimo, u tom smislu, i neke od najčešćih komunikativno-pragmatičkih i diskursno-žanrovskih funkcija koje imaju regulativnu teorijsku vrednost u prepoznavanju, opisivanju i klasifikovanju verbativa: saznajna i mnemotehnička, prezentativna, reprezentativna, signifikacijska i designativna, formativna i ekspresivna,

---

¹¹ *Rasuđivanje* po Troševoj (1999) odgovara formama apstraktnog mišljenja. Troševa postavlja tipove rasuđivanja koji služe da pribave izrečenim sudovima argumentativni karakter: dokaz (komunikativno saznajna funkcija – utvrđivanje istinitosti teze), opovrgavanje (varijanta dokaza koja služi za utvrđivanje lažnosti teze), potvrda (ili empirijski dokaz, čija je funkcija utvrđivanje dovoljnosti izrečenog stava uz pomoć potkrepljenja faktima), uveravanje (utvrđivanje svrshodnosti događaja, motivacija).

informativna, apelativna, agitaciona, zahtevna, žalbena, persuazivna, pogrдна i pokudna, opisna, eksplanativna, preskriptivna.

2. Nameće se zaključak da su vrste ili načini izlaganja veoma važni, kako rekосmo vezni momenti i u žanristici i u funkcionalnoj stilistici, a te vrste idu od elementarnih jedinica govornog izražavanja kao što su pojedinačne reči do viših formi koje bi se mogle uklopiti u sistem funkcionalnih stilova. Izlaganje je uvek vezano za način ili stil, i nije teorijski legalno govoriti niti o verbalizaciji niti o žanrovskom diferenciranju a pri tome potpuno zaobići stilizaciju, u prvom redu funkcionalnu.

- a) Klasifikaciju ovih vrsta ilustruje izdvajanje stilova: razgovorni i jezički, knjiški i svakodnevno-komunikativni, nominativni i instruktivni, pripovedni, slikoviti i svakodnevno-poslovni, naučno-dokumentarni, naučno-informativni i naučno-popularni, publicistički, administrativni, poslovni i književno-umetnički. Itd. Ovde spadaju, dalje, brojne tekstovne ili kvazitekstovne forme različite funkcionalnostilske provenijencije: najviše administrativno-pravnih¹² – zakon, ukaz, dokument, rešenje, uredba, statut, program, rezolucija, narudžba, faktura, specifikacija, račun, protokol, nota, naredba, punomoć, testament, prijava, odluka, dogovor, memorandum, objava, oporuka, ugovor, sertifikat, povelja, poslanica, kominike. Sem njih, uočavamo forme čiju pripadnost određenom funkcionalnom registru nije lako odrediti, kao što su: diskusija, dnevnik, dozvola, zabeleška, zahvalnica, izjava, javni nastup, komentar, memoari, molba, odredba, pamflet, pismo, polemika, pohvala, pregled, referat, saopštenje. Na kraju, klasifikaciji se nameću i privatno-razgovorne forme, različitih oblika – od svakodnevnih do oficijelnih, kao zdravica, kompliment, pozdrav, saučešće, te podsmeћ, ogovaranje i sl.
- b) Na drugoj strani, primetićemo – na sličan nam se način razvrstavaju mikro ili makro žanrovi: umetnički (literarni) i vanumetnički, narativni (pripovedni) i nenarativni, konstativni i fatički, govorni i folklorni, zakonodavni, direktivni, instruktivni, pa publicistički, naučno-

¹² U oficijalno-poslovnim tekstovima u celini gledano čestota upotrebe rasuđivanja nije od značaja – rasuđivanje ovde ne može biti sistematsko konstitutivno obeležje oficijalno-poslovne reči. U različitim žanrovima predstavljena su raznovrsna rasuđivanja, tj. funkcionalno-stilske varijante rasuđivanja razlikuju se u sredstvima obrazovanja kompozicionih elemenata. U publicističkim i naročito u umetničkim tekstovima primetan je visok nivo implicitnosti rasuđivanja, i to ne samo na planu sredstava veze među strukturnim komponentama nego i na planu odnosa među samim sastavnicama rasuđivanja (v. Troševa i Kajgorova 2002). Sintaksička sredstva rasuđivanja odaju njegovu ekspresivnost u tim stilovima.

popularni i udžbenički. Sve pomenute žanrovske varijacije kao nosioci određene verbatološke vrste, imaju svoja specifična obeležja, svoju strukturu i funkciju (tj. smisao), i prepoznaju se po tačno određenim žanrovskim markerima. Žanr je, kao i narativ, najbolje shvatiti kao strukturu, kao jedinicu različitu od lingvističkih pojmova i definisati je kao Lebedeva i dr. (2010: 49): to je, dakle, „jezičko-govorna jedinica sastavljena iz kompleksa žanrovski relevantnih oznaka“. M. Bahtin, koji se smatra rodonačelnikom žanristike, smatra da je žanr regularni rezultat strukturne tipizacije i sistematizacije iskaznih formi (Bahtin 2013: 149; Dementjev 2010: 34): „Svaki pojedinačan iskaz je, naravno, individualan, ali svaka oblast korišćenja jezika gradi svoje relativno stabilne tipove iskaza, koje nazivamo govornim žanrovima.“

3. Opseg jednog žanra – važno je pitanje, i čini se da ga određuju skupovi tekstova sa zajedničkim verbatološkim komponentama, karakterološkim, organizacionim, klasifikacionim i manifestacionim karakteristikama.

Literatura

- ABOT, H. Porter, *Uvod u teoriju proze*, Beograd, 2009.
- BAL, M., *Naratologija. Teorija proze i pripovedanja*, Beograd, 2000.
- BART, R., *Uvod u strukturalnu analizu priča*, Novi Sad, 1970.
- BART, R., *Introduction to the Structural Analysis of Narratives, Image-Music-Text*, London, 1977.
- BART, R., *Carstvo znakova*, Zagreb, 1989.
- БАХТИН, М., „Проблема речевих жанров“, Собр. соч., вып. 5/5: *Работ 1940-х – начала 1960-х годов*, Москва, 1996.
- БАХТИН, М., *Estetika jezičkog stvaralaštva*, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2013.
- BELIĆ, A., „O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku I“, *Izabrana dela 1*, Beograd, 1998.
- БУЛАХОВСКИЙ, Л. А., *Курс русского литературного языка*, Киев, 1952.
- ВАЛГИНА, Н. С., *Теория текста*, Москва, 2003. URL: <http://yanko.lib.ru> // <http://yanko.ru> // <http://tvtorrent.ru> (2016-03-08).
- GREIMAS, A. J., *Sémantique structurale*, Paris, 1966.
- ДЕМЕНТЬЕВ, В. В., *Теория речевых жанров*, Москва, 2010.
- DE SOSIR, F., *Opšta lingvistika*, Beograd, 1969.
- DOLEZEL, L., *Narrative Modes in Czech Literature*, Toronto, 1973.
- GENET, G., *Elements of Narrativity: Grammar in Narrative*, Hamburg, 1979.
- GENET, G., *Narrative Discourse: An Essay in Methode*, Ithaca, 1980.
- JAKOBSON, R., *Lingvistika i poetika*, Beograd, 1966.
- JOVANOVIĆ, J., SIMIĆ, R., „Tekst kao jezička i komunikacijska struktura“, *Srpski jezik*, 2009, br. XIV, str. 591–628.
- JOVANOVIĆ SIMIĆ, J., „O žanristici (genologiji) kao lingvističkoj disciplini“, *Filolog*, 2014, br. V/9, str. 116–127.
- JOVANOVIĆ, J., *Lingvistički i stilistički aspekti proučavanja rečenice*, Beograd, 2013.
- JOVANOVIĆ SIMIĆ, J., SIMIĆ, R., *Verbatologija – osnovi nauke o verbalizaciji sveta*, Beograd, 2015.
- KARNAP, R., *Filosofija i logička sintaksa*, Nikšić, 1999.
- KASIRER, E., *Filosofija simboličkih oblika I-III*, Novi Sad, 1985.

- ДЕ КУРТЕНЭ, Б., *Избранные труды по языкознанию II*, Москва, 1963.
- ЛЕБЕДЕВА, Н. Б., ЗЫРЯНОВА, Е. Г., ПЛАКСИНА, Н. Ю., ТЮКАЕВА, Н. И., *Жанры естественной письменной речи*, Москва, 2010.
- MUKARŽOVSKI, J., *Struktura pesničkog jezika*, Beograd, 1986.
- OSTIN, Dž. L., *Kako delovati rečima*, Novi Sad, 1994.
- ПЕШКОВСКИЙ, А. М., *Русский синтаксис в научном освещении*, 7. изд., Москва, 1956.
- ПОТЕБНЯ, А. А., *Мысль и языкъ*, Одесса, 1922.
- PRINCE, G., *Narratology. The Form and Function of Narrative*, The Hague: Mouton, 1982.
- PRINS, Dž., *Narotološki rečnik*, Beograd, 2011.
- SERL, Dž., *Govorni činovi*, Beograd, 1991.
- SIMIĆ, R., *Opšta lingvistika*, Beograd, 2001.
- SIMIĆ, R., JOVANOVIĆ, J., *Osnovi teorije funkcionalnih stilova*, Beograd, 2002a.
- SIMIĆ, R., JOVANOVIĆ, J., *Srpska sintaksa I–II*, Beograd, 2002b.
- SIMIĆ, R., JOVANOVIĆ, J., „О дискурсу“, *Uzdanica*, 2009, br. VI/2, str. 7–21.
- SIMIĆ, R., JOVANOVIĆ, J., „О тексту са гледишта наратологије“, *Anali Filološkog fakulteta*, 2009, br. 21, str. 85–108.
- SIMIĆ, R., JOVANOVIĆ SIMIĆ, J., *Opšta stilistika*, Drugo, izmenjeno I dopunjeno izdanje, Beograd, 2015.
- СОЛГАНИК, Г. Я., *Синтаксическая стилистика*, Москва, 1973.
- ТЮПА, В. И., *Нарратология как аналитика повествовательного дискурса*, Тверь, 2001.
- TODOROV, Tzv., *Narrative: A Critical Linguistic Introduction*, 2-e ed., London, 2001.
- TOŠOVIĆ, B., *Funkcionalni stilovi*, Beograd, 2002.
- ТРОШЕВА, Т. Б., *Формирование рассуждения в процессе развития научного стиля русского литературного языка XIX и XX вв. (сопоставительно с другими функциональными разновидностями*, Пермь, 1999.
- ТРОШЕВА, Т. Б., *Система функционально-смысловых типов речи в современном русском языке*, без г. Рад подржан од РГНФ (грант No 02-04-00414 а/Т).
- ТРОШЕВА, Т. Б., КАЙГОРОВА, В. Е., „Рассуждение в системе поэтики“, *Stylistyka 11*, Opole 2002.

ABOUT 'GENRE' AND 'FUNCTIONAL STYLE'

Summary

In this paper, the author considers from the verbatological point of view the relation between 'genre' and 'functional style'. Regarding the notion and term 'genius', the question of relations on one side of the widely known theory of literary 'genres' and Bahtin's so-called 'voice genres', and on the other hand – the issue of genius and functional stylistics in general. We intend to make an attempt to determine the general term 'genre' and to clarify as far as possible its relation to 'verbative', 'functional style', and 'narrative'.

KEYWORDS: *genre, functional style, verbative, narrative, descriptive*

Независимая да-конструкция в заголовках статей СМИ и рекламных слоганах (на материале македонского и сербского языков)

Аналитическая да-конструкция (далее ДАК) используется на месте старых инфинитивных форм в македонском языке и является дублетным вариантом инфинитива в сербском. В грамматической традиции ДАК подразделяется на зависимый и независимый типы. Независимый тип ДАК имеет ряд значений, центральным из которых является императивное. В докладе будут рассмотрены особенности функционирования независимой ДАК в текстах рекламных слоганов и заголовков статей СМИ, а именно как специфика коммуникативной задачи и стилистика данных типов текста влияют на синтаксические и семантические характеристики ДАК.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *да-конструкция, контекст, модальность, эллипсис*

Аналитическая *да-конструкция* (далее ДАК) представляет собой сочетание модальной союзной частицы *да* и финитного глагола, которое используется на месте старых инфинитивных форм. Такие процессы как утрата инфинитива и распространение ДАК в языках балканославянского ареала относятся к примарным балканизмам, поскольку они качественно изменили морфосинтаксический строй данных языков. [Schaller 1975: 190; Асенова 2002: 16]. В ареальной лингвистике активный процесс экспансии ДАК на территории балканославянской общности рассматривается как прогрессивная инновация, которая имеет потенциал распространения по направлению от центра инновации (центральных македонских говоров) на северо-запад и восток [Цыхун 1981: 9, 156]. Двигаясь от территории македонских говоров, инновация постепенно теряла свою силу на сербской диалектной территории. Данные македонского и сербского литературных языков фиксируют результат распространения инновации: в первом произошло полное замещение инфинитивных форм *да-конструкцией*; во втором инновация не была до конца реализована, поэтому *да-конструкция* и инфинитив являются, по сути, конкурирующими дублетными формами [Гудков 2013; Пипер и др. 2005: 324, Нормативна граматика 2014: 412].

В грамматической традиции македонского языка ДАК условно подразделяется на два типа: зависимый и независимый [Усикова 2003]. ДАК зависимого типа занимает синтаксически подчиненную позицию и входит в состав сложного глагольного сказуемого (например, с модальными глаголами, когда глагол в ДАК гомосубъектен вспомогательному глаголу: *можам да ти се јавам* «я могу тебе позвонить»). В независимом типе ДАК занимает позицию самостоятельного глагольного сказуемого и имеет широкий спектр модальных значений. Под модальностью в нашей работе мы будем понимать такую понятийную категорию, которая характеризует: 1) отношение говорящего к содержанию высказывания (компонент «оценки»); или 2) статус обозначенной в высказывании ситуации по отношению к реальному миру (по признаку реальность/нереальность) [Плунгян 2011: 423]. Модальные значения независимой ДАК в македонском языке можно сгруппировать вокруг двух семантических центров: это значения **императива** и **оптатива** (примеры в табл. 1). Таким образом, независимая ДАК указывает на нереальный статус ситуации в высказывании, также она обладает рядом модальных оценочных значений на периферии (например, адмиративное).

Грамматическая традиция сербского языка не использует термины «зависимый» и «независимый» тип в отношении ДАК. Случаи употребления зависимого типа сербские исследователи рассматривают в разделе синтаксиса [Стефановић 1974; Нормативна граматика 2014 и др.] и описывают их или как придаточное предложение в составе сложного (примеры 1, 2), или как простое предложение с составным глагольным сказуемым (примеры 3, 4), в котором ДАК представляет собой «альтернативную инфинитиву форму»:

1) Она <u>зна да касни</u>	3) Она <u>треба да спава</u>
2) Она <u>каже да може</u>	4) Они <u>настављају да се препиру</u> –
- примеры из раздела «Предикат» П. Пипера, [Пипер 2005].

Случаи употребления независимого типа описываются в разделах о модальных значениях настоящего времени в составе разных конструкций (в том числе и ДАК). Прежде всего описывается императивное значение презентя с союзом *да* [Стефановић 1974: 704; Танасић 1996; Нормативна граматика 2014: 402 и др.].

- 5) *Искрено да ми кажеш какав сам ја човек;*
 6) *После борбе десетари да ми поднесу извештај* (Д. Ђосић); –
 примеры взяты из раздела «Синтакса глагола» С. Танасића, [Пипер 2005: 386].

Несмотря на различия в терминологии описательных грамматик македонского и сербского языков, можно проследить некоторые параллели в модальных значениях независимой ДАК, которая является главным объектом исследования данной работы:

Таблица 1

	Македонский	Сербский
Императив	– <i>Не ме интересира, рече таткото. – Нема станување пред да го изедеш лепчето. А Борче ти да си го дојадеи колбасот, му заповеда на другиот син (Р. Бужаровска «Осмица»). – Меня не волнует, – сказал отец, – Ты не выйдешь из-за стола, пока не съешь хлеб. А ты, Борче, доешь колбасу, - приказал он другому сыну.</i>	<i>Пријателъ: Па ваљда човек није само одело и обријано лице? Он: Али шта је он? (Узбуђен) Хајде да станемо поред њега (М. Ђурђевић „Одрпанац и двојица“).</i> Друг: Ну, так человек – это не только костюмчик и выбритая физиономия? Он: И кто же он? (В возбуждении) Давай встанем рядом с ним.
Оптатив	<i>Таа за мене беше суштество од друга планета кое заслужува посебен третман. Ах, да беше моја (К. Николова «Идиотски приказни»). Она для меня была существом с другой планеты, которое заслуживает особого обращения. Ах, если бы она была моей!</i>	<i>Да смо живи и здрави још година сто / да је песме и вина / и да нас чува Бог... (песма Моји другови, група Бајага и Инструктори). Пусть будет нам отведено еще лет сто / пусть будут песни и вино / храни нас Бог...</i>
Адмиратив	<i>Господе златен, и во своја земја да не можеш да си го видиш детето што умира! (Петре М. Андреевски «Небеска Тимјановна»). Господи Боже, даже в родной стране не увидеть своего умирающего ребенка!</i>	

Само название *да-конструкции* указывает на проблему ее грамматического статуса. Сочетание синтаксических функций союзной частицы *да* в зависимом типе и модальных значений в независимом создает противоречивую картину о морфологической природе данной

частицы (подробнее данный вопрос рассмотрен на материале болгарского языка, напр. [Викторова 2005; Иванова 2014]): следует ли считать ДАК аналитической формой ирреального наклонения (конъюнктива, мак. «субјунктив¹») или же закрепить за ней неопределенный статус синтаксической конструкции, который не подразумевает регулярные реализации модальных значений независимого типа. Исследователи македонского языка склоняются к первой трактовке статуса ДАК, ср. работу [Тополињска 2008], в которой ДАК рассматривается как один из основных типов грамматикализированной модальности в македонском языке, наравне с *ke*-формами будущего времени. В сербской грамматической традиции ДАК определенно описывается как синтаксическое сочетание презентного глагола и союза *да*, причем модальные значения приписываются не сочетанию *да+praes*, в котором нефактивная союзная частица *да* модифицирует значение презента, а настоящему времени глагола: «Презент спада међу оне временске глаголске облике који су врло склони модалном транспоновању. Овај глаголски облик изражава широк спектар значења при модалном транспоновању – готово да и нема значења које се исказује модалним глаголским облицима, императивом и потенцијалом, које се не исказује и презентом... Често се облик презента употребљава са везником *да* у функцији исказивања модалног значења» [Танасић 1996: 165–166].

Наше исследование на данном этапе сосредоточено на описании значений и функций независимой ДАК в македонском и сербском языках, поскольку именно в этом типе ярче всего выражается ирреальная семантика конструкции, не осложненная подчиненными синтаксическими связями с другими предикатами. Во время сбора материала был выделен ряд контекстов, где широко встречается независимая ДАК, а именно: газетные заголовки СМИ и рекламные слоганы. Типы данных высказываний имеют во многом общую специфику коммуникативной задачи: привлечение внимания читателя/потенциального покупателя с помощью минимального количества знаков текста. В качестве результата успешной реализации коммуникативного акта в рекламном дискурсе можно считать совершение покупки товара адресатом или улучшение имиджа бренда объекта рекламы. В случае газетных заголовков успешным результатом можно считать количество кликов на заголовок для просмотра основного текста статьи (на интернет-страницах информационных изданий, где, как правило, под каждой статьей есть данные о количестве

¹ Термины «конъюнктив» и «субјунктив» / «субјонктив» являются синонимичными, их использование зависит от грамматической традиции того или иного языка (например, немецкая и румынская грамматики используют понятие «конъюнктив», в то время как испанская и французская оперируют термином «субјунктив» / «субјонктив» при описании косвенного наклонения).

просмотров). Анализ названных контекстов осложняется тем, что они не строятся по классической модели «предсказуемой коммуникации» между адресантом и адресатом, а отвечают современной модели «турбулентной» коммуникации, когда «связи между участниками коммуникативного акта нелинейны, нестабильны и асимметричны» [Соколова 2014: 34]. Отправитель и получатель сообщения неравнозначны, поэтому структура высказываний в данных контекстах будет подчинена достижению коммуникативной задачи – привлечь внимание адресата.

Невозможно провести анализ примеров употребления независимой ДАК без понятия *контекста* – «совокупности формально фиксированных условий, при которых однозначно выявляется содержание какой-либо языковой единицы (лексической, грамматической и. т. д.)» [Колшанский 1959: 47]. В газетных заголовках СМИ высказывания, содержащие ДАК, представляют собой минимальный контекст, достаточный для точного толкования значения ДАК. При этом часто заголовочная ДАК дублирует какую-то часть основного текста статьи, которую можно охарактеризовать как расширенный контекст:

7) Милошоски: *Да им дадеме* можност на граѓаните да кажат што мислат за албанската платформа.

„Доколку Заев е убеден дека платформата од Тирана е позитивна, нека се прифати второто решение, предвремени парламентарни избори заедно со локалните, за граѓаните да се изјаснат за секоја програма. *Да им дадеме* можност на граѓаните да кажат што мислат за платформата и дебатите околу прашањето за јазикот, геноцидот, уставот, грбот и химната. Затоа господине Заев, соберете храброст, јасно отфрлете ја платформата од Тирана или јасно кажете дека ќе им ја понудите на граѓаните на предвремени парламентарни избори“ – истакна Милошоски. («Нова Македонија», 10. 3. 2017)

Милошоски: Дадим возможность гражданам высказать свое мнение по албанской платформе.

«Пока Заев уверен в том, что платформа Тираны позитивна, пусть будет принято второе решение, досрочные выборы в парламент и в органы местной власти, чтобы граждане высказались по поводу каждой программы. Дадим возможность гражданам выразить свое мнение по поводу платформы и дискуссий о языке, геноциде, конституции, гербе и гимне. Поэтому, господин Заев, будьте смелым, без колебаний откажитесь от платформы Тираны или же скажите прямым текстом, что вы ее предложите гражданам на досрочных выборах».

8) Да уђемо, али да се не изгубимо.

Зато, по нашем мишљењу, Србија данас не треба да жури и по сваку цену закључује споразум о придруживању јер он, разуме се, обавезује. Али не би требало ни да бежимо од споразума, под условом да он не доводи у питање наше националне и државне интересе. Србија не треба да жури са уласком у ЕУ јер дуго нећемо бити спремни, пре свега економски, да уђемо а да се тамо не изгубимо, тако да од уласка имамо веће штете него користи. («Политика», аутор Тадија Ивановић, 2. 7. 2009)

Давайте вступать, но не теряться

Поэтому Сербия, по нашему мнению, в настоящий момент не должна торопиться любой ценой заключить договор о присоединении, поскольку он, естественно, накладывает обязательства. Но не нужно избегать соглашения, при условии, что оно не ставит под вопрос наши национальные и государственные интересы. Сербия не должна спешить с вступлением в ЕС, поскольку мы еще долго не будем готовы – прежде всего, экономически – вступить туда и при этом не потерять, и присоединение несет больше вреда, чем пользы.

В данных заголовках ДАК имеет императивное значение. В примере (7) и в заголовке, и в тексте статьи ДАК занимает позицию независимого сказуемого; в примере (8) ДАК в тексте статьи, в отличие от заголовка, является зависимой и не имеет императивного значения, которое выявляется в минимальном контексте заголовка. Почему автору статьи «выгоднее» вынести цитату в заглавие именно в такой форме? Во-первых, адресат-читатель понимает, что за императивным высказыванием обязательно стоит определенный субъект, и если его имя прямо не указано в заголовке, как в примере (7), то его личность будет раскрыта в полном варианте текста. Во-вторых, использование императивной ДАК в заголовке «провоцирует» сознание читателя на включение диалогического режима вместо нарративно-информативного, в котором императивные формы не употребляются в своем прямом значении (показателен пример (8), где одна и та же ДАК имеет разную функцию в зависимом и независимом типе). Такая морфосинтаксическая трансформация работает на привлечение внимания читателя, поскольку диалогический режим более динамичен для восприятия. Читая заголовок примера (7), адресат может живо нарисовать в воображении образ политика, активно отстаивающего свои идеи.

Можно предположить, что в заголовках статей используется эллипсис зависимой ДАК с опущением модальных предикатов типа *мора/треба/ може*, которые часто эксплицитно выражены в расширенном контексте статьи (подобные трансформации описаны на другом корпусе примеров в [Тополињска 2000:125]):

9) Интервју: Талат Џафери, претседател на Собранието на Република Македонија.

Да надвладеат разумот и аргументите, а не политиката.

– Реално, сето тоа не би требало да биде причина за да се вжешти атмосферата на дебата во парламентот, иако сакам да подвлечам дека дебата треба да постои, бидејќи поради тоа практично и постои и самото Собрание. Ние сме демократско општество и доколку сметаме дека треба да одиме напред, дебатата е одлика на демократиите од која не треба да се плаши никој. Но **треба да надвладеат** разумот и аргументите, а не политиката. («Нова Македонија», автор Александар Србиновски, 07. 8. 2017)

Интервју: Талат Џафери, претседател Собранија Републики Македонија.

Пусть победят разум и аргументы, не политика.

– На самом деле, это не должно стать причиной для ужесточения споров в парламенте, что я хочу подчеркнуть: дискуссия должна иметь место, это и есть цель существования Собрания. Мы демократическое общество, и пока мы считаем нашим долгом двигаться вперед, дискуссия будет знаком демократических свобод, которого никому не нужно бояться. Но должны победить разум и аргументы, а не политика.

10) Kaznev: Evropa **da ostane** hladnokrvna na Trampove komentare

Francuski premijer Bernar Kaznev poručio je danas da Evropa **treba da ostane** hladnokrvna i da ne dozvoli da na nju ostave utisak izjave i tvitovi američkog predsednika Donalda Trampa, istakavši da je „na Evropi da izabere svoju sudbinu”. («Политика», 14. 2. 2017)

Казнев: Европе следует проявить хладнокровие в ответ на комментарии Трампа

Французский премьер Бернар Казнев сегодня подчеркнул, что Европе следует проявить хладнокровие и не позволить себе

поддаться на провокации заявлений и твиттов американского президента Дональда Трампа, добавив, что «это дело Европы – выбрать свою судьбу».

Однако неверно ограничивать функциональный спектр независимой ДАК, классифицируя ее как зависимую. Если «доставить» предикаты данных примеров до полного составного сказуемого, то, очевидно, теряется диалогический режим, который работал на привлечение внимания читателя. Также императивная природа ДАК в целом ряде примеров подтверждается расширенным контекстом, где конструкция зависит от главного предиката с лексическим значением каузации действия, например мак. *повикува, бара*, серб. *залагати се, позвати*:

11) *Да запрат* агресивните и провокативни акции

САД со загриженост и со разочарување ги набљудуваат политички водените конфликти во изминатите два дена во и околу зградата на Собранието и ги повикуваат сите страни да запрат со какви било агресивни и провокативни акции. («Дневник», 18. 1. 2013)

Прекратить агрессивные действия и провокации.

В течение последних двух дней США с тревогой наблюдают за политическими конфликтами, развивающимися в здании Собраниа и вокруг него, и призывают все стороны прекратить любые агрессивные действия и провокации.

12) *Fetel: Da se trkamo kao muškarci*

Nakon sukoba u Bakuu, Sebastijan Fetel je pozvao glavnog konkurenta za titulu Luisa Hamiltona da se „trkaju kao odrasli muškarci“. (Поптал «*NI.SK*», автор *Branislav Jocić*, 27. 6. 2017)

Феттель: Давай состязаться по-мужски
После гонки в Баку Себастьян Феттель призвал главного конкурента за титул Льюиса Хэмилтона «состязаться по-мужски».

В примере (12) примечательна смена лица глагола с первого множественного в заголовке на третье множественное в основном тексте статьи, это также свидетельствует о смене диалогического режима на нарративный.

В рассмотренных выше примерах наблюдается взаимовлияние дискурсивных особенностей построения заголовков СМИ и императивного

значения ДАК. Можно сделать вывод, что заголовочные ДАК не следует включать в зависимый тип, наоборот, данные минимальные контексты раскрывают семантический потенциал независимой ДАК в обозначении ирреальных действий.

Теперь обратимся к примерам употребления ДАК в минимальном контексте рекламных слоганов:

13) *Da vam stomak radi kao sat!*
Чтобы ваш живот работал как часы

14) *Da se pamti*
Чтобы помнить

15) *Da vaš motor poleti!*
Чтобы ваш двигатель взлетел!

В отличие от заголовков статей СМИ рекламные слоганы из примеров (13, 14, 15), в большей мере относятся к поликодовым текстам, поскольку для передачи информации рекламный дискурс сочетает в себе различные семиотические коды, самыми распространенными из которых являются а) вербальный; б) визуальный; в) аудиальный [Соколова 2014: 35]. Использование нескольких каналов для передачи необходимой информации обосновывает один из основных принципов языка рекламы – оптимизацию языкового кода, когда язык рекламных текстов тяготеет к структурной неполноте и активно использует эллиптические конструкции. То есть само высказывание, написанное на рекламных плакатах, невозможно «вычлени́ть» из расширенного контекста, который обеспечивают визуальные образы. И хотя формально ДАК в примерах (13, 14, 15) не присоединяется ни к одному предикату, ее сложно однозначно отнести к независимому типу. Данные высказывания представляют собой целевые придаточные предложения, в которых *да* выступает в функции целевого союза. Поликодовость рекламного плаката позволяет опустить главную часть сложноподчиненного предложения, которая легко восстанавливается, если обратиться к коммуникативной задаче рекламного сообщения: если речь идёт о товаре, то эллиптическая часть предложения будет звучать как «Купите товар, чтобы...», если же речь идёт об услуге – «Используйте услугу, чтобы...». Синтаксическую структуру высказываний из примеров (13, 14, 15) можно считать одним из устоявшихся шаблонных вариантов рекламных слоганов, в собранном корпусе насчитывается около тридцати примеров похожих плакатов, но, несмотря на частотность, их следует исключить из базы примеров исследования независимой ДАК в сербском языке.

Роль контекста и контекстуальных связей очень высока при описании значений аналитических конструкций. Анализ контекстного окружения, как минимального (в рамках одного высказывания), так и расширенного (в рамках абзаца или внутри поликодового рекламного сообщения) не только выявляет модальный потенциал ДАК, но и помогает решить вопрос о ее синтаксической характеристике (зависимый или независимый тип). Коммуникативные задачи высказываний в таких специфических контекстах, как рекламный слоган или заголовки статей в СМИ, определяют стилистику текста и выбор наиболее воздействующих на читателя форм и конструкций, среди которых не случайно находится и ДАК.

Библиографија

- АСЕНОВА, Петја, *Балканско езиковознание. Основни проблеми на балканските езици*, В. Търново, 2002.
- ВИКТОРОВА, Калина, «Функционален развој на да-конструкцијата во современниот български јазик», в: *Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изрекување*, Софија, 2005, с. 185–224.
- ГУДКОВ, Владимир Павлович, «В појска за законитости морфолошког варијирања во сербохрватско литературно јазик. (К вопросу о функционировании заменяющей инфинитив конструкции)», в: *Грамматические очерки*, Белград, 2013, с. 169–183.
- ИВАНОВА, Елена Юрјевна, «Русские паралели болгарског да-конструкциј», в: *Субјунктив со посебен осврт на македонските да-конструкциј*, Интернет-верзија на *Зборникот*, МАНУ, 2014, с. 107–162.
- КОЛШАНСКИЈ, Геннадий, «О природе контекста», *Вопросы языкознания*, 4, № 4, стр. 47–49.
- НОРМАТИВНА ГРАМАТИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА: уред. П. Пипер, И. Клајн, Нови сад, 2014.
- ПИПЕР, Предраг, АНТОНИЌ, Ивана, РУЖИЌ, Владислава, ТНАСИЌ, Срето, ПОПОВИЌ, Људмила, ТОШОВИЌ, Бранко, ИВИЌ, Милка (уред.), *Синтакса современог српског језика: проста реченица*, Београд, 2005.
- ПЛУНГЈАН, Владимир Александрович, *Введение в грамматическую семантику. Грамматические значения и грамматические системы языков мира*, Москва, 2011.
- СОКОЛОВА, Ольга, *Типология дискурсов активного воздействия: поэтический авангард, реклама и PR*, Москва, 2014.
- СТЕФАНОВИЌ, Михаило, *Савремени српскохрватски језик II: Синтакса*, Београд, 1974.
- ТАНАСИЌ, Срето, *Презент у современом српском језику*, Београд, 1996.
- ТОПОЛИЊСКА З. Има ли субјунктив во македонскиот и/или во полскиот глаголски систем? // *Полски – македонски: Граматичка конфронтација*. 3, Студии од морфосинтакса. Скопје: МАНУ, 2000. С. 89–137.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана, *Полски – македонски: Граматичка конфронтација*. 8. *Развиток на граматичките категории*, Скопје, 2008.
- УСИКОВА, Рина Павловна, *Грамматика македонского литературного языка*, Москва, 2003.
- ЦЫХУН, Геннадий Афанасьевич, *Типологические проблемы балканославянского языкового ареала*, Минск, 1981.
- SCHALLER, Helmut. W., *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*, Heidelberg, 1975.

NEZAVISNA DA-KONSTRUKCIJA U NASLOVIMA ČLANAKA SMI I REKLAMNIM SLOGANIMA (NA MATERIJALU MAKEDONSKOG I SRPSKOG JEZIKA)

Sažetak

Analitička da-konstrukcija (dalje DAK) u makedonskom se jeziku koristi umesto starih infinitivnih formi, a u srpskom jeziku nastupa kao dubletna varijanta infinitiva. Gramatička tradicija deli DAK na zavisni i nezavisni tip. Nezavisni tip DAK-a ima red značenja, iz kojeg može da se izdvoji imperativno značenje kao centralno. U radu će biti opisane osobine funkcionisanja nezavisne DAK u tekstovima reklamnih slogana i medijskih naslova, tj. način na koji specifična komunikativne zadaće i stilistika navedenih tipova teksta utiče na sintaksičke i semantičke karakteristike DAK-a.

KLJUČNE REČI: *da-konstrukcija, elipsa, kontekst, modalnost*

Народные приметы как языковое отражение жизни русинского этноса¹

В представленной статье автор анализирует народные приметы русинского народа, проживающего на востоке Словакии. Семантика языковых конструкций паремий имеет способность отражать этническое самосознание, ментально-аксиологические и культурно-конфессиональные маркеры, характеризующие национальную картину мира исследуемого этноса. В паремиологическом фонде русинского народа зафиксирован многовековой жизненный опыт носителей языка, традиции, стереотипы, духовные ценности и мировоззренческие доминанты этноса. Религиозное сознание русинов включает приметы с именами святых. Методологическая основа статьи основана на лингвоконфессиональном подходе к исследованию языка.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *микроязык, русинский язык, русский язык, конфессиональный, приметы, этнос*

В настоящее время наблюдается живой интерес к исследованиям таких новых дисциплин, как славянская микролингвистика, микрофилология, интерлингвистика (Дуличенко 2014), русинистика. С одной стороны, это вызвано экстралингвистическими причинами – динамизмом и активностью современных славянских народов в связи с геополитическими изменениями в Европе. С другой стороны, собственно лингвистические предпосылки динамизма связаны с задачей, поставленной перед современными лингвистами: описанием «общеславянской картины мира, которая подвергается не только явным, но и имплицитным этноязыковым интерпретациям» (Алефиренко 2015: 154).

В данной статье анализируются русинские народные приметы, в которых отражено языковое сознание этноса.

---

¹ Publikácia predstavuje výstup z grantovej úlohy VEGA Vplyv aktuálnych smerov lingvistického výskumu na jazykovednú terminológiu (v slovensko-poľsko-ruskom komparatívnom pláne) č. 1/0180/17.

Этноним «руснак/русин» указывает на близкородственную связь с восточнославянской народностью Руси и «используется также среди населения Восточной Словакии, Северной Венгрии, лемковско-украинских регионов Польши (пограничных со Словакией и частично с Украиной), а также в области Марамуреш в Румынии» (Дуличенко 2014: 211). В специальной литературе встречаются и другие варианты этнонима, например, карпаторусины, карпаторусы, угрорусы, рутены.

Карпаторусины, проживающие на территории сегодняшней Восточной Словакии, используют литературный русинский язык, как один из вариантов карпаторусинского литературного языка, который называют общим лингвонимом *lingua ruthenica* (Дуличенко 2014: 435). Современный литературный русинский язык, по определению А. Д. Дуличенко (2008), генетически относится к славянским литературным микроязыкам.

В представленном исследовании используется междисциплинарный подход, поскольку нас интересует не только славянская взаимность близкородственных языков, но и развитие русинского литературного языка в восточнославянском и общеславянском контексте. Мы исходим из сущности языка, семантики языковых конструкций, которые имеют способность отражать этническое самосознание, ментально-аксиологические и культурно-конфессиональные маркеры (Буянова 2014), характеризующие национальную картину мира русинского этноса.

Материал для анализа был отобран из русинского календаря 1942 года под названием «Календарь новаго времени на 1942 г.», изданный типографией «Книгопечатня «Св. Николая» въ Прешовѣ» (144 с.). В 1940-х гг. XX в. карпаторусинский язык находился под влиянием русского языка. По словам О. Таскович, в изданиях соблюдалась русская дореформенная (дореволюционная) грамматика, но в каждом издании это выглядело по-разному, например, «из 4 упраздненных буквы (і, ѣ, ѳ, ѵ) в текстах присутствуют только і, ѣ» (Таскович 2013: 69). Особой чертой лояльности к русскому языку и культуре считалось употребление твердого знака ѣ в конце слов после согласных. В официально-публицистических текстах использовался смешанный язык: русский и карпаторусинский. Язык того времени А. Дуличенко называет лингвонимом «язычие» (Дуличенко 2014: 430).

Календарь содержит церковный и светский годичный круг событий, а также разнообразные рубрики: советы для земледельцев на каждый месяц, прогнозы погоды, статьи о метеорологии, планете Земля; автобиографии политиков, идеологов Словацкого государства и немецкой Германии, пропагандистские рассказы о жизни Глинковой гвардии, о жизни церковных деятелей, советы для здоровья, указания по сбору трав, комедия-шутка «Не зная броду, не суйся в воду», рассказы о том, как живут на Гавайских островах. Календарь выполняет просветительскую функцию для русинского народа: в нем помещены автобиографии таких

русинских писателей, как А. И. Добрянского, А. В. Духновича, А. И. Павловича и т.д. Кроме профанных информаций календарь содержит прозу и поэзию с религиозной тематикой. Русофильское влияние на периодическое издание проявляется в рубрике «Памятные дни»: здесь вспоминаются даты рождения и смерти таких поэтов и писателей как А. С. Пушкин, Н. А. Некрасов, М. Ю. Лермонтов, И. С. Тургенев.

В данной статье анализируются народные приметы, в которых зафиксирован многовековой жизненный опыт носителей языка, традиции, духовные ценности и мировоззренческие доминанты русинского этноса.

Народную примету можно понимать как накопленный опыт человека, который проверен «... многократными наблюдениями», это некое предсказание событий, которое «традиционно принято и передаваемо из поколения в поколение ...» (Харченко 1992: 78).

Примета – это малый фольклорный жанр, «раскрывающий соотношение между происходящими помимо человеческой воли явлениями и будущими событиями» (Завьялова 2013: 2). Однако не все явления в примете происходят помимо воли самого актера – человека, к примеру: *Кто съѣтъ по Покрову, выводитъ по коровѣ.*

Приметы называют паремиями «с доминантной прогностической функцией» (Павлова 1984: 294).

Лексико-семантический анализ народных примет является актуальным, поскольку «вера в приметы (оменализм) оказывается одной из самых жизнестойких форм религии, интенсивно влияя на сознание людей современной — информационной — цивилизации» (Завьялова 2013: 2).

Как известно, приметы синтезируют знания из повседневной жизни, которые приобретены человеком через практический опыт, а также веру, в то, что так и будет. Можно утверждать, что человек прогнозирует события, конструируя модель будущего на основании пережитого им самим, его современниками или предками прошлого. Вера играет в данном процессе важную роль, поскольку она «подтверждает результаты» (Микешина 2005: 70) деятельности, а знания «носят характер логического следования» (Микешина 2005: 80). Философ И. А. Ильин метко определил значение слова «вера» в русском языке как мотиванта, рассматривая два глагола: *верить* и *веровать*. По словам И. А. Ильина, верить – это необходимость, но веровать – это способность (Ильин 2017: 10), поскольку «**верят** – все люди, сознательно или бессознательно, злобно или добродушно, сильно или слабо. **Веруют** же – далеко не все: ибо верование предполагает в человеке способность прилепиться душою (сердцем, волею и делами) к тому, что действительно заслуживает веры, что дается людям в духовном опыте, что открывает им некий путь ко спасению. В карты, в сны, в гадание, в астрологические гороскопы – **верят**; но в Бога и во все божественное – **веруют**» (Ильин 2017: 10).

Можно ли одновременно верить и веровать? Парадоксально, но русинские приметы содержат компоненты двух лексических значений: веры и верования, например, *До **святого Духа** не кидай кожуха, а по **святом Духѣ** – еще въ кожухѣ; Пришла **Пречиста** – взяла комара нечиста; Пришла **Пречиста** – будетъ по деревьяхъ листьа до чиста; Дождались **Пасхи**, дай **Боже** дождатись и **Божой ласки**.*

Структура приметы может состоять из одного компонента с профанным значением (*кожух, комар, листьа*) и второго компонента, имеющего церковное, религиозное значение (*святой Дух, Пречестая, Бог, Пасха*).

Существуют различные классификации примет, но классификация Е. Г. Павловой считается одной из наиболее обоснованных. Сюда входят приметы-собственно прогнозы (природные и человеческие) и приметы-правила (негативные, табу и позитивные, колдовство) (Павлова 1984: 296).

В русинском календаре мы обнаружили такие природные приметы как календарные (метеорологические) и человеческие (бытовые). Одной из главных функций примет является прогнозирующая функция, например, ***Якъ на Иордан** теплота, не забавитя весна; Теплый апрѣль, мокрый май – будетъ хлѣбець, якъ тотъ гай; Кто съетъ по **Покрову**, выводитъ по коровѣ* (прогнозирование усиливается за счет синтаксической конструкции со следственным значением).

В календаре *присутствует* тип примет содержащих природные явления, которые проявляются определенным образом. Рассмотрим примеры.

Календарная, богослужебная дата связана с природным явлением: *На **Благовѣщеніе** и птица гнѣзда не вьетъ.*

Календарная, богослужебная дата означает сельскохозяйственное явление: *святой Юрій по полѣ ходитъ, хлѣбъ-жито родитъ.*

Календарная, богослужебная дата приводит к сельскохозяйственным работам: *Пришелъ Захарій – жито на зиму сѣй.*

Метеорологическое явление означает природное явление: *Плохая погода, если голуби купаются и поздно приходятъ домой.*

Таким образом, жизнь русинского этноса очень взаимосвязана с природным циклом, поскольку русины вели земледельческий, скотоводческий образ жизни. И народные приметы служили им как жизненные ориентиры. Но русины еще и глубоко религиозный народ, поэтому строго соблюдались церковные традиции и обряды. С одной стороны, люди верят в природу, ее силу, ищут закономерности, анализируют собственные наблюдения. С другой стороны, русины организуют свою жизнь, деятельность, соблюдая богослужебный календарь, одновременно почитая христианских святых.

Одну из самых больших лексико-семантических групп, находящихся в составе примет, представляют «сакральные имена собственные», которые

И. В. Бугаева называет терминами «теонимы, агеоантропонимы (имена прославленных святых)» (Бугаева 2015: 24–25).

В анализируемом материале присутствуют агеоантропонимы, в структуру которых входит: чин святости + имя + дифференциатор. «В качестве дифференциатора могут выступать номинаторы, локализаторы, агномены (прозвища), когномены (фамилии), титулы» (Бугаева 2015).

Проиллюстрируем сказанное примерами. В календаре на месяц январь сообщается происхождение названия месяца. Упоминаются также его синонимы *просинець* – древнеславянское название и *сичень* – малорусское. На данный месяц приходится примета с агеоантропонимом – **святой апостол Петр: *На Петра Вериги трутся лядяны криги.***

Поклонение веригам святого Петра приходится в календаре на 16 января 1942 г. По преданию, когда апостол Петр был заключен в темницу, он был прикован двумя железными цепями. Ночью к нему пришел ангел и снял цепи с апостола. С тех пор христиане верят в чудотворные, исцелительные свойства вериг (цепей) и поклоняются им.

В православном русском церковном календаре мы также обнаружили народную примету с агеоантропонимом *Петр: На Петра вериги трутся криги (льдины) – начинает ломаться по рекам и озерам лед.*

В феврале (лютый – малорусское название) вспоминается День памяти святого Вукола и примета с агеоантропонимом – **святой Вукол: *По святомъ Вуколъ сохнутъ хустки на колъ.***

День памяти святого Вукола Смирнского отмечается 6 февраля 1942 г. по старому стилю. Известно, что святой Вукол был учеником апостола Иоанна Богослова, а также был первым епископом Смирнской Церкви в Малой Азии (Жизнь и труды апостолов – Св. Вукол, епископ Смирнский).

В православном церковном календаре также есть День почтения памяти преподобного Вукола Смирнского. В русском языке присутствует народная примета с агеоантропонимом *Вукол: На святого Вукола телятятся жуколы.* Русские в феврале празднуют народный праздник Вуколы-телятника. Святого в народе называли Телятником, потому что в это время телились коровы, а телят называли жуколами, поэтому и праздник по-другому называют «Жуколы», «Телетник» или «Тялятницы». В русском паремиологическом фонде также есть и другие приметы, связанные с февралем, с именем святого Вукола, например, *Придут Вуколы – перетелятся все жуколы; Если на Вуколу беременная корова спит головой на запад, то к вечеру или к ночи она разродится.*

В апреле (квитель – малорусское, цвѣтень – древнеславянское название месяца) вспоминается **святой Юрий** в примете: *Святой Юрий по полѣ ходить, хлѣбъ-жито родить.* В паремии присутствует агеоантропоним святой Юрий. Дата празднования – 4 апреля 1942 по старому стилю. Но в календаре использована более древняя, греческая форма имени – Георгий.

В православных святцах в России используется имя Георгий, но в греко-католическом календаре функционирует имя *Юрий – Juraj – svätý Juraj*.

В русском языке есть приметы с омонимом *Юрий*, но они относятся к празднику *Егорьева дня*, который отмечается 6 мая по новому стилю. С этим периодом связаны следующие приметы: *Юрьева роса от сглазу, от семи недугов. Будь здоров, как Юрьева роса!*

В июле вспоминается имя **святого Прокопа**. В примете **На святого Прокопа есть на полѣ копа**, использован агионим **святой Прокоп**. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона указывает, что **святой Прокоп** – это чешский патрон, который, как гласит легенда, родился в конце X века в деревне Хотуни близ Чешского Брода (Прокоп святой 2017).

Октябрь (листопадъ – древне-славянское и малорусское название месяца) знаменателен воспоминанием о святом Луке. В примете: **На Луки не есть хлѣба ани муки**, используется агиоантропоним святой Лука. Евангелист Лука был учеником Христа и сподвижником апостола Павла.

Среди женских агиоантропонимов вспоминается святая Катерина в примете: **На святу Катерину ховайся под перину**. Праздник святой Катерины приходится в календаре на 24 ноября 1942 года.

Следующая святая в составе агиоантропонима – это святая Варвара, имя которой стоит в примете: **Свята Варвара ночи урвала, а дня приточила**. Имя святой вспоминается 4 декабря 1942 года. Святая великомученица Варвара родилась в Сирии. Она приняла мученицкую смреть после того, как от нее отказался ее отец, потому что она отреклась от языческих богов и приняла христианскую веру.

Как показывает анализ, приметы охватывают религиозные воззрения, трудовую (сельскохозяйственную), бытовую деятельность русинов. В группе общеупотребительной лексики преобладают глаголы, обозначающие трудовую деятельность: *сеять, косить, работать, убирать, сажать, полоть, сохнуть* и т. п.

Среди общеупотребительной лексики находятся имена существительные, прилагательные и наречия, номинирующие и характеризующие как предметы обихода, домашнего хозяйства, так и предметы, явления окружающей действительности, ср.: *корова, лошадь, овца, заяц, поле, птицы, пес, пчела, овес, сенокос, коса, хлеб, зима, снег, мороз, лед, вода, весна, лето, осень, день, ночь* и др. Прилагательные, которые встречаются в приметах, указывают на признаки и свойства человека, животного, предметов и явлений, ср.: *теплый, мокрый, сухой, старый, холодный, сытый, богатый, добрый, трезвый* и др.. Наречия *чисто, тепло, холодно, ясно* часто выступают в приметах в роли обстоятельства образа действия, меры и степени, времени, цели или в роли сказуемого. Таким образом, языковые средства в народных приметах богаты и выразительны.

В народных приметах отражено языковое сознание карпаторусин, которые сохранили свое традиционное, унаследованное от предков, восприятие окружающего мира. Лексические средства в народных приметах представляют общеупотребительную и религиозную лексику. Метеорологические приметы содержат, прежде всего, имена святых, Богородицы. Русинско-русский аспект анализа показал не только близость двух народов в языковом, но и в культурно-религиозном плане.

Таким образом, «Календарь Нового времени на 1942 г.» предоставляет многообразный материал для анализа, главным образом с точки зрения микролингвистики, этнолингвистики и лингвоконфессиологии.

Литература

- АЛЕФИРЕНКО, Николай Федорович, «Этнокультурные константы языкового сознания», в: *Этнокультурные константы в русской языковой картине мира: генезис и функционирование*. Белгород, 2005, стр. 7–11.
- АЛЕФИРЕНКО, Николай Федорович, «Русинско-восточнославянская идиоматика в свете теории дискурса», в: *Русин*. № 3, 41. 2015. Кишинёв, стр. 153–168.
- БУГАЕВА, Ирина Владимировна, «Сакральная ономастика в поэзии А. Ахматовой», в: *Вопросы русской литературы*. № 4, 2015, стр. 53–59.
- БУГАЕВА, Ирина Владимировна, *Агионимы в православной среде: структурно-семантический анализ*. Москва, 2007. 139 с.
- БУЯНОВА, Людмила Юрьевна, «Национальный язык как этнокультурный код социума: лингвоконфессиональный аспект» в: *Филологическое образование в российско-европейском образовательном пространстве*. Сургут, 2014, стр. 103–105.
- БУЯНОВА, Людмила Юрьевна, «Русские пословицы и поговорки как этнокультурные константы: ментально-аксиологический аспект» в: *Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого*. Серия: Филологические науки. 2014. № 77, стр. 60–62.
- ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич, Современная этноязыковая Микрославия: Состояние и перспективы развития, в: *Русиньский язык меджі двома конгресами*. Пряшів: Світовий конгрес Русинів, ІРЯК ПУ. 2008, стр. 38–48.
- ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич, *Введение в славянскую филологию*. Москва, 2014. 720 с.
- Жизнь и труды апостолов – Св. Вукол, епископ Смирнский URL: <https://azbyka.ru/days/sv-vukol-smirnskij> (2017-09-7).
- ЗАВЬЯЛОВА, Елена Евгеньевна, «Приметы как фольклорный жанр: опыт систематизации». в: *Знание. Понимание. Умение*. Издательство: Московский гуманитарный университет. № 2, 2013, стр. 187–193. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=20142653> (2017-09-6).
- ИЛЬИН, Иван Александрович, *Путь духовного обновления*. 2017. URL: <https://mybook.ru/author/ivan-aleksandroovich-ilin/put-duhovnogo-obnovleniya-2/read/> (2017-09-6).
- ЛИХАЧЕВ, Дмитрий Сергеевич, «Культура как целостная среда» в: *Новый мир*. 1994. № 8, стр. 3 – 8. URL: http://svitk.ru/004_book_book/16b/3560_lihahev-kultura_kak_celostnaya_sreda.php (2017-08-4).
- МИКЕШИНА, Людмила Александровна, *Философия науки: Современная*

- эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования.* Москва, 2005.
- ПАВЛОВА, Елена Григорьевна, «Опыт классификации народных примет» и: *Паремнологические исследования.* Москва, 1984, стр. 294–299.
- Прокоп святой URL: http://slovari.bibliofond.ru/brokgauz_efron_word (2017-09-7)
- Жизнь и труды апостолов – Святой евангелист Лука. URL: <https://azbyka.ru/days/saint/1302/group> (2017-09-6).
- ТАСКОВИЧ Оксана, *Русский язык г. Ужгорода в свете местной русскоязычной прессы (1918 – 1938).* Budapest, 2013.
- ХАРЧЕНКО, Вера Константиновна. «Язык народной приметы», и: *Русский язык в школе.* №1. 1992, стр. 78–82.
- ЧУПРЫНИНА, Елена Викторовна, «Лексико-семантические особенности языка народной приметы» и: *Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ «Грани познания».* No1(6). Май 2010. URL: www.grani.vspu.ru (2017-09-6).

FOLK OMENS AS A LINGUISTIC REFLECTION OF THE LIFE OF RUSYN ETHNOS

Summary

In the article the author analyzes folk omens of the Rusyns living in the east of Slovakia. Semantics of paremiias language structures can reflect the ethnic consciousness, mental and axiological, cultural and confessional markers characterizing a national picture of the world of the ethnos studied. In the Rusyns' paremiological fund the centuries-old life experience of native speakers, traditions, stereotypes, spiritual values and world outlook dominants of ethnos are recorded. The Rusyns' religious consciousness includes omens with Saints' names. The methodological principles of article are based on the linguistic and confessional approach to language research.

KEYWORDS: *microlanguage, Rusyn language, Russian language, confessional, omens, ethnos*

Dialog w internecie. Zachowania językowe młodzieży na czatach (na materiale polskim i słowackim)

Badania nad językiem we współczesnych mediach zostały zintensyfikowane w ostatnich latach. Dotyczyły różnych warstw systemu językowego, różnych środków komunikacji elektronicznej, w których powstają nowe gatunki dialogowe, nowe odmiany rozmowy. Dialog uważany jest za podstawową i najbardziej naturalną formę komunikacji ustnej. Gatunkiem tekstu internetowego, który oparty jest na dialogu to pogawędka (pol. *czat*, sł. *chat*, *čet*). Komunikacja komputerowa sprzyja procesom społecznym, ułatwia nawiązywanie kontaktu osobom oddalonym od siebie. Internet jako źródło informacji jest zdecydowanie miejscem dialogu, a dialog ten przybiera nowe formy ze względu na rozpowszechnianie narzędzi komunikacyjnych, większe możliwości techniczne, łatwiejszy dostęp do sieci. Charakterystyczną właściwością tekstów internetowych, takich jak czat jest dążenie do nawiązania dialogu, który nadawcy realizują za pomocą różnych środków (mieszanie środków werbalnych i niewerbalnych, modyfikacje czy przekształcenia środków werbalnych zamierzonych – akronimy, substytucje graficzne i niezamierzonych – np. literówki). Porównanie zachowań komunikacyjnych na czatach wśród młodzieży w Polsce i na Słowacji pokazuje, że dialog jest jednym z wielu przykładów unifikacji kulturowej. Językowa strona owych dialogów znacząco różni się od tradycyjnych tekstów pisanych i przejawia się przede wszystkim w nierespektowaniu zasad ortograficznych, częstym stosowaniu elementów potocznych na płaszczyźnie morfologicznej czy leksykalnej oraz w budowie zdań o bardzo podobnej składni do przemówień spontanicznych.

SŁOWA KLUCZOWE: *dialog, internet, język, komunikacja, media społeczne*

Wstęp

Jednym ze sposobów komunikacji za pośrednictwem technologii komputerowej jest czat, polegający na on-line komunikacji w czasie rzeczywistym. W niniejszym artykule spróbujemy wskazać na miejsce dialogu w Internecie i zwrócić uwagę na to, że użytkownicy czatów dążą do nawiązania dialogu. Artykuł stanowi również krótki z konieczności przegląd zagadnień związanych z językiem czatów, np. rozwijającą

się dziedziną nazewnictwa – pseudonimów internetowych, które we współczesnej antroponimii zasługują na szersze i dogłębniejsze badania¹. Użytkownicy pogawędek internetowych rozwijają nowatorskie strategie lingwistyczne, tworząc rejestr językowy przystosowany do ograniczeń nakładanych przez medium. Analizie poddane zostaną czaty, których uczestnikami jest młodzież gimnazjalna.

1. Dialog – podstawowa forma komunikacji

Pojęcia takie jak *rozmowa*, *dialog*, *dyskurs*, *konwersacja* (słc. *rozhovor*, *dialóg*, *diškurz*, *konverzácia*) używane są w literaturze językoznawczej jako synonimy bądź mają różnorakie definicje. Urszula Źydek-Bednarczuk stwierdza, że w wielu pracach miesza się pojęcie dialog z pojęciami *rozmowa*, *konwersacja*, a nawet *dyskurs*. Autorka pisze, że rozmowa jako część działalności komunikacyjnej człowieka wiąże się z pojęciem dialogu (Źydek-Bednarczuk 1994: 30–31). Dialog uważany jest za podstawową i najbardziej naturalną formę komunikacji ustnej, jednak samo pojęcie jest wieloznaczne, używane w wielu kontekstach i znaczeniach². Dialog jako podstawowa forma realizacyjna wypowiedzi mówionej była przedmiotem badań wielu badaczy literatury oraz języka.

Czeski literaturoznawca Jan Mukařovský w monografii *Studie II*³ opisuje trzy podstawowe formy dialogu:

¹ Zob. Siwiec, Adam, „Pseudonimy internetowe vel nicki – charakterystyka onomastyczna i uzus“, *Roczniki Humanistyczne*, vol. LXII, br. 6, 2014, str. 101–122.; Patráš, Vladimír, *Sociolingvistické aspekty elektronicky podmienenej komunikácie*, Karviná, 2009, str. 92–102.

² W *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod redakcją S. Dubisza przedstawione są dwie definicje hasła dialog opatrzone kwalifikatorami „książkowe“ i „literackie“. W obrębie pierwszego z nich dialog definiowany jest jako: a) rozmowa dwóch osób; b) różne działania (np. dyskusje, negocjacje), mające na celu osiągnięcie porozumienia, podejmowane przez osoby pełniące ważne funkcje społeczne. Kwalifikatorem „literackie“ oznaczone są następujące znaczenia: a) utwór literacki lub filozoficzny napisany w formie rozmowy, niebędący dziełem scenicznym; b) film. teatr. rozmowa toczona przez bohaterów powieści, filmu, sztuki teatralnej itp. (*Uniwersalny słownik języka polskiego* 2003: 609). W akademickim słowniku języka słowackiego *Slovník súčasného slovenského jazyka* znajdziemy natomiast cztery wykładniki hasła dialóg: 1. rozhovor medzi dvoma alebo viacerými osobami; 2. slovná argumentácia dvoch alebo viacerých ľudí, často s rozdielnymi názormi; 3. oficiálny rozhovor vedený s istým cieľom, zväčša zameraný na dosiahnutie istej dohody; 4. filoz. samostatný žáner filozofickej a esejistickej literatúry, v ktorom sa hľadanie pravdy odvíja v usmerňovanom rozhovore (2006: 628).

³ Wybór szkiców Jana Mukařowskiego został przetłumaczony na język polski i ukazał się w postaci monografii w 1970r.: *Wśród znaków i struktur. Wybór szkiców*, redakcja i słowo wstępne Sławiński, Janusz, Warszawa, 1970.

„První z nich je dána vztahem mezi oběma účastníky, jež ze stanoviska to z nich, který právě mluví, lze označit jako vztah mezi ‘já’ a ‘ty’. Polarita mezi ‘já’ a ‘ty’ je při dialogu proto tak zdůrazněna, že se při něm role mluvčího a naslouchajícího stále vyměňují; vzájemný vztah účastníků hovoru je proto pocíťován jako napětí, neupoutané k žádné z obou mluvčích osob, nýbrž existující skutečně ‘mezi’ nimi [...].

Druhou základní stránku dialogu tvoří vztah mezi účastníky hovoru na straně jedné a reální, předmětnou situací, která účastníky ve chvíli hovoru obklopuje, na straně druhé. Předmětná situace může do hovoru vnikat nepřímou, stává-li se jeho tématem, i přímo, a to tak, že svými proměnami má vliv na směr rozmluvy [...].

Třetí nutnou stránku dialogu tvoří specifický ráz jeho významové výstavby; jestliže obě předchozí stránky jsou dány vnějšími okolnostmi, jež jazykový projev doprovázejí, tkví tato třetí uvnitř jazykového projevu samého, jsouc záležitostí jeho souvislosti“ (Mukařovský 2001: 93–95).

Mukařovský określa trzecią formę dialogu jako konwersację, czyli rozmowę stosunkowo swobodną i niezależną od zewnętrznych okoliczności, do której prowadzenia niezbędna jest koncentracja na samym dialogu. Autor zaznacza, że konwersacja nie jest „jako dwa pierwsze typy dialogu żywotní samozřejmost, nýbrž kulturní výboj, a je na ní proto velmi mnoho umělého, i sama volba tématu. Při prvních dvou typech dialogu, [...], je totiž téma zpravidla do značné míry předurčeno nebo i zcela dáno zvnějška, [...], kdežto při konverzaci vzchází ze svobodné volby mluvčího.“ (Mukařovský 2001: 98).

Miejsce rozmowy w działalności językowej i jej relacje do dialogu oraz konwersacji pokazuje Urszula Żydek-Bednarczuk (Żydek-Bednarczuk 1994: 31). Badaczka traktuje dialog, rozmowę oraz konwersację jako podrzędne formy działalności językowej człowieka. Ilustruje to następującym schematem:

Jej zdaniem „różnica między dialogiem a rozmową polega na tym, że rozmowa – będąca pojęciem węższym – występuje w odmianie mówionej, kontakcie bezpośrednim w odmianie oficjalnej i nieoficjalnej“. Z kolei różnica między konwersacją a rozmową polega na tym, że w rozmowie reguła interakcji, zmienności tematu jest luźna, natomiast w konwersacji obowiązują ścisłe zasady i maksymy. Według autorki różnica między dialogiem, konwersacją a rozmową tkwi nie w samym zakresie analizy, ale w materiale językowym. W rozmowie może bowiem wystąpić zarówno dialog, monolog, polilog, jak i opowiadanie, także wymiany typu: pytania – odpowiedzi, opisy czy argumentacja. Pojęcie dialogu rozumiane jako wymiana ról nadawczo-odbiorczych Źydek-Bednarczuk uważa za zbyt wąskie. Jej zdaniem konwersacja w literaturze językoznawczej wiąże się z implikaturami konwersacyjnymi, które, zdaniem Zbigniewa Nęckiego, działają na zasadach kontekstowej interpretacji wypowiedzianych tekstów (Nęcki 1992: 88).

Ważności dialogu w komunikacji internetowej dowodzi popularność tych kanałów, w obrębie których funkcjonuje on jako podstawowa forma badawcza. Jan Grzenia uważa Internet za „najbardziej dialogowy“ ze środków masowego przekazu (Grzenia 2003: 81–90). Opisując język w Internecie, J. Grzenia w artykule *Strona WWW jako forma dialogowa* (Grzenia 2004: 22–31) wyróżnia trzy typy komunikacji:

1. Typ konwersacyjny, który można nazywać także czatowym, ponieważ reprezentują go wszelkiego rodzaju pogawędki internetowe (jako przykładowe można wymienić: IRC (Internet Relay Chat), pogawędki z użyciem komunikatorów internetowych, np. ICQ⁴, Gadu-Gadu, pogawędki prowadzone za pośrednictwem przeglądarek internetowych).
2. Typ e-mailowy, który obejmuje kanały komunikacyjne oparte na liście elektronicznym: pocztę elektroniczną, grupy, listy i fora dyskusyjne.
3. Typ hipertekstowy, który reprezentują teksty dostępne w sieci World Wide Web (również te, które nie zawierają hiperłączy), ale nie należące do typu 1. i 2.

W artykule autor odnosi się do trzeciego typu komunikacji w Internecie. J. Grzenia uważa, że hipertekst, umożliwiając łączenie tekstów, sprzyja dialogowi. Umieszczanie łączy hipertekstowych w dokumencie związane jest z procesami konfrontowania i uzgadniania sensów. Dialogowość

---

⁴ Nazwa ICQ stanowi grę słów – pochodzi od wyrażenia ang. *I seek you*.

znajduje się, według autora, w takim razie u podstaw internetowej komunikacji.

Na szczególny charakter hipertekstu i jego rolę jako medium komunikacyjnego zwraca uwagę Żydek-Bednarczuk w artykule *Tekst w Internecie i jego wyznaczniki*. Autorka zastanawia się, czy hipertekst umożliwia dialog i jakiego typu byłby to dialog. Według niej „cechą charakterystyczną takiego tekstu jest jego fragmentaryczność i możliwość wyboru dowolnego tekstu. Tekst ma liczne rozgałęzienia. Czytelnik staje się aktywny i wybiera tylko ten tekst, który go interesuje. Zaczyna się swoisty rodzaj interaktywności czytelnika między nim a komputerem, ale też między nadawcą – autorem tekstu i czytelnikiem. To wcale nie autor konstruuje pełny tekst, ale tworzy go czytelnik poprzez swoje wybory i swoją aktywność.“ (Żydek-Bednarczuk 2004: 17). Jak zauważa autorka, bazą dla dialogu staje się nie klasyczne sprzężenie zwrotom Ja – Ty, lecz interakcja i interaktywność zachodzące między użytkownikiem i komputerem oraz użytkownikiem i hipertekstem.

2. Komunikacja na czacie. Język czatów – jego skrótowość i charakterystyczne innowacje

Gatunkiem tekstu internetowego, który oparty jest na dialogu to pogawędka (pol. *czat*, słc. *chat*, *čet*). Jest to definitywnie najbardziej popularna forma wypowiedzi w sieci. Bardzo istotną cechą czatu jest pojawianie się polilogu, co oznacza, że w dyskusji jednocześnie mogą brać udział więcej niż dwie osoby, przez co może dochodzić do zrywania związków między poszczególnymi wypowiedziami. W wirtualnej komunikacji biorą udział w większości użytkownicy nie znający siebie nawzajem, którzy pośrednictwem sieci internetowej się poznają, co może prowadzić również do osobistego kontaktu.

Kristína Uhlíková w artykule *Čet – chaos alebo osobitný štýl* mówi o czterech funkcjach komunikacji w czacie:

1. zábavná (reaguje na potrebu po uvoľnení, resp. naplnení voľného času myšlienково nenáročnou činnosťou),
2. komunikačná (napĺňa potrebu po medzilidskej komunikácii; delí sa na diskusnú a zoznamovacíu),
3. informačná (vychádza z potreby byť informovaný, dozvedieť sa to, čo nevieme),
4. egocentrická (založená na potrebe „byť videný a počutý“).

Autorka dodaje, iż przytoczone funkcje komunikacji prawie nigdy nie funkcjonują w formie „czystej“, w dyskusjach się zazwyczaj nawzajem przenikają (Uhlíková 2004: 145–146).

Przedstawiony poniżej zapis (ilustracja 1.) przedstawia wycinek rozmowy z czatu „Gimnazjum“ dostępnego na stronie czateria.interia.pl.

Ilustracja 1.

fighter_MMA: a jakies filmy polecacie ?
 adrianek.: 🍌
 ostra_jak_mydlo: fighter_MMA a jakie lubisz 😊
 fighter_MMA: mam zamiar z kolezanka isc a ona lubi romantycznehorrorry komedie
 dziewczyna14^^: hej szukam 15-17 chlopaka nie zboczonego
 ostra_jak_mydlo: horror swietny jest silent hill ^^
 .MaTHEoO: nowy gatunek filmu romantyczny horror o tematyce komediowej
 ostra_jak_mydlo: tak 😊
 wyjatkowa15: hejjjooo
 dziewczyna14^^: 😞
 maaalinkaa: 😞
 Kolorowy_Piornik: 😞
 maaalinkaa: 😞
 gośc_44602018: SZUKAM CHLOPAKA
 fighter_MMA: o jest i Marunia 😊

Jak widać, charakterystyczną właściwością takich czatów jest łatwa do odczytania przynależność do określonej subkultury. Językowym świadectwem odrębności danej grupy jest wykorzystywane słownictwo, np. używanie slangu szkolnego. W tekstach o podobnym charakterze jak ten w przytoczonym przykładzie można wskazać na wiele ortograficznych osobliwości: zwielokrotnienie znaków interpunkcyjnych, brak znaków polskiego alfabetu, częste błędy literowe, w tym ortograficzne. W języku polskim i słowackim mogą to być uproszczenia składni oraz celowe błędy ortograficzne, np.:

pol. *jaka kara miszczu?*- zamiast *mistrzu*; *to kipskiej jakosci* - zamiast *to kiepskiej jakości*; *taka_hahah Ja pszyjde* - zamiast *ja przyjdę*; *mogom* - zamiast *mogą*; *nie kce mi sie* - zamiast *nie chce mi się*, slc. *povec mi* zamiast *povedz mi*; *ja sa cem spitat* zamiast *chcem sa spýtat*; *Vysmievas sa kebi nie nepises o osobitniarke* zamiast

*Vysmievaš sa, keby nie, nepíšeš o osobitniarke; lebo ma s tohto zamiast z toho; Timinepischudera zamiast Ty mi nepíš chudera.*⁵

Użytkownicy czatu opuszczają w wyrazach niektóre głoski, najczęściej samogłoski, czego powodem jest dążenie do jak najszybszego przekazu informacji oraz podkreślenie przynależności do określonej grupy. Może to też być oznaką znajomości zasad obowiązujących w komunikowaniu się na czatach, np.:

pol. *nie wiem* jako *nwm* - *miś no nwm jak zaprosisz; mogę* jako *mg* – *kicia* 😊 *ja mg; Kocham cię* jako *kc; Ciebie* jako *cb; Co tam* jako *ct; tobie* jako *tb*. W czatach zazwyczaj nie stosuje się znaków diaktrycznych, ich brak silniej odczuwany jest w języku słowackim np. *To nie zas odtial po tial..hadam stojim zato aby inu nehladal* 😊; *ludia s fotkou ani nepiste kedze ja ju nemam ocenim ked to bude ferove a nebudes ju mat ani ty ked uz som si ja dal taku namahu a vobec ziadnu som si nedal*.

Trzon słownictwa na czatach („Gimnazjum“ oraz „Nástroční“) tworzą wyrazy przejęte z języka angielskiego, które często nabierają cechy polskie / słowackie, np.:

pol. *apdejt* / śl. *apdejt* (aktualizacja), pol. *forwardnąć* / śl. *forwardnúť* (przekazać dalej), pol. *zasejwować* / śl. *sejvnúť, zasejvovat'* (zapisać), pol. *hejtować* / śl. *hejtovat'* (nienawidzić), pol. *net* / śl. *net* (zamiast internet), zamiast wyrazu *procesor* - pol. *procek*, śl. *procák*. Jeżeli prowadzący rozmowę podejrzewa, że odbiorca go zrozumie, to w rozmowach pojawiają się całe wyrażenia, np. *good for you, good luck, congratulations*.

Niekiedy użytkownicy stosują wypowiedzi, gdzie tylko część zdania wyrażona jest po angielsku, np.:

pol. *Hejter*}:[*what; nic za free; i good;*
śl. *samomluwci on point; Daj mi follow*.

Na czatach (jako przykład niech nam posłuży ilustracja 1.) spontaniczność, jako charakterystyczna cecha komunikacji internetowej ujawnia się w zacieraniu granic zdań, w niepełnych konstrukcjach, w

⁵ Przykłady pochodzą ze strony internetowej *czateria.interia.pl* oraz *kecaj.sk, pokec.azet.sk*.

pisowni. Kilka błędów pozostawionych przez autorów w tak krótkiej partii tekstu oznacza, że nie został on sprawdzony przed wysłaniem. Spontaniczny charakter ujawnia się w krótkości poszczególnych wypowiedzi, które zwykle obejmują kilka wyrazów, a bardzo rzadko są dłuższe niż jeden wiersz. Stosowanie krótkich wypowiedzi wymuszone jest oczywiście samym gatunkiem – pogawędką.

Rozmówcy, którzy prowadzą dialog w grupach takich jak „Gimnazjum“, na ogół się nie znają. Świadomość, że nikt ich nie zna, sprawia, że członkowie czatu stają się swobodniejsi i wypowiadają się na tematy, których nie poruszyliby w realnym świecie. Posługują się oni swoim pseudonimem⁶ (nickiem - będącym skróceniem angielskiego słowa *nickname* w znaczeniu ‘przezvisko’, ‘przydomek’)⁷, z którego korzystanie jest obowiązkowe. Logując się do danego pokoju czatowego użytkownik najczęściej wybiera pseudonim odpowiedni dla podejmowanego wątku. Jak pisze Jaroslav David „nick plní podobné funkce jako osobní jméno. Slouží především identifikaci, diferenciaci a individualizaci svého nositele, v našem případě tedy chataře, ale oproti standardní podobě osobního jména je v něm přítomna i složka jazykové hry. Nick vzniká jako výsledek autorovy snahy po sebezprezentaci, což jej spojuje s přezdívkami a hypokoristiky, ale tím rozdílem, že osobnost tvůrce a nositele jsou v případě nicku totožné.“ (David 2006: 57). Odpowiednio dobrany pseudonim może okazać się istotną pomocą w nawiązaniu kontaktów w cyberprzestrzeni. Dzięki anonimowości można czuć się niezależnym od środowiska, swobodnym w wypowiedaniu opinii, w wartościowaniu siebie i innych. Pseudonim ma budzić zainteresowanie pewnego kręgu odbiorców. Jego forma i konotacje semantyczne wpływają na to, jaki typ rozmówców zapragnie nawiązać kontakt z jego nosicielem. Świadczy o użytkowniku – o pewnych jego cechach i upodobaniach. Pseudonimy takie jak *maaalinkaa*, *Kolorowy_Piórnik*, *wyjatkowa15*, *dziewczyzna14^^* występujące w czacie „Gimnazjum“ wskazują na szkolny wiek uczestników rozmowy.

⁶ Słc. *nik*, *nick*, *prezývka*.

⁷ O kwestiach teoretycznych związanych z charakterystyką onomastyczna nazw przypisanych indywidualnie użytkownikom interaktywnych usług w Internecie, określanych mianem pseudonimów internetowych czy też nicków pisze Adam Siwiec w artykule „Pseudonimy internetowe vel nicki – charakterystyka onomastyczna i uzus“, *Roczniki Humanistyczne*, vol. LXII, br. 6, Lublin, 2014, str. 101–122.

O nickach z punktu widzenia socjolingwistyki w języku słowackim pisze Vladimír Patráš w monografii *Sociolingvistické aspekty elektronicky podmienej komunikácie*, Karviná, 2009, str. 92–102.

Mimo, że jedną z funkcji pseudonimów jest ukrywanie swojej prawdziwej tożsamości, w istocie rzeczy, często przekazują nam pewną informację o współrozmówcy. Taką informacją może być wskazanie na wiek, płeć czy zainteresowania (*fighter_MMA*), co jest widoczne na powyższej ilustracji. Na podstawie pseudonimów widać, jakie wartości uznawane są przez internautów za istotne. Analiza materiału wykazuje, że są one podobne do tych, prowadzonych na płaszczyźnie *twarzą w twarz* (face to face). Alina Naruszewicz-Duchlińska w artykule *Pseudonimy internetowe (nicknames) jako forma autoreklamy* podkreśla pewien wymiar aksjologiczny pseudonimów internetowych. Autorka uważa, iż na ich podstawie „można analizować, jakie wartości są uznawane przez internautów za szczególnie istotne. Są one właściwie takie same, jak w kontaktach międzyludzkich odbywających się na innych płaszczyznach komunikacji. Pseudonimy internetowe nawiązują do powszechnie akceptowanych i pożądaných cech charakteru, m.in. takich jak: uczuciowość, łatwość nawiązywania kontaktów, inteligencja, urok osobisty, niezależność, szczerłość, witalność, żywiołowość, spontaniczność, poczucie humoru“. Autorka przytacza następujące przykłady nicków, podkreślających zalety duchowe i intelektualne: *Bardzo czuły, Bezpośredni, Błyskotliwa, bystry, Ciekawy człowiek, Ciekawy świata23, Czarująca kobieta, Czuły delikatny, Fajny facio, Gadam prawdę, Intelktualistka, Jestem fajna, Jestem wystarczająco mądra, Konkretny, Miły, Miły Chłopak, Miły Gość, Nieodgadniona, Niesforna, niezależna 30, Och-czarujący, Romantyczna, Spontaniczna, Subtelna, Sympatyczny, Tajemnicza, Urocza, Uśmiechnięta, Wyluzowany* (Naruszewicz-Duchlińska 2003: 92).

Nie wszystkie pseudonimy wybierane są przez użytkowników, niektóre mogą być przydzielane losowo przez serwer, np. pseudonim *gość_44602018*, co oznacza, że owa osoba jest niezarejestrowana. Liczba zazwyczaj wskazuje na wiek rozmówcy (*wyjatkowa15, dziewczyna14^^, eKuba_15, iza11+*) albo jak w powyższym przykładzie jest przypadkowo dobraną wartością, pozwalającą na logowanie się do określonego pokoju rozmów.

W analizowanych przez nas pokojach rozmów, zarówno Polacy, jak i Słowacy często decydują się na umieszczenie w swoim pseudonimie własnego imienia, np. sł. *jozef6379, tina10997070, Vanesa36981, ADAM995, kika7887, Richard123209, patulik666, Ivka_8215, lenka1516, pol. eKuba_15, iza11+, natalia-14_-_, Marek14l, Ola:), paulinaa16*.

Wspólną cechą polskich i słowackich internautów jest tendencja do łamania zasad ortograficznych w stosowanych pseudonimach. Pisownia pseudonimów jest niejednokrotnie sprzeczna z ogólnie przyjętymi

zasadami ortograficznymi. Kilkuwyrazowe pseudonimy zapisywane są łącznie, co może utrudniać odczyt, np. słc. *tvojamamkamojak*, *taktoranemusiby*, pol. *czarnaczacha15*. Łamanie zasad ortograficznych należy w większości przypadków uznać za świadomą decyzję użytkownika, za swoistą stylizację językową podkreślającą cechę charakteru, budzącą zainteresowanie potencjalnych rozmówców.

Czaty mają zastąpić użytkownikom rozmowę prowadzoną *twarzą w twarz* (*face to face*). To pociąga za sobą określone konsekwencje. Osoby prowadzące dialog nie widzą siebie nawzajem, nie mogą obserwować reakcji drugiej osoby. Komunikacja niewerbalna, która niesie ze sobą duży ładunek emocjonalny, została więc zastąpiona poprzez emotikony⁸. Nazwy polskie emotikonów to *buźki*, *uśmieszki*, *emotka*, *minka*, *emotikonki*, *smajly*, a w języku słowackim spotykamy nazwę *smajlík* (*smajlíkovia*). Zastosowanie emotikon jest jednym ze sposobów wyrażania emocji w pisanych tekstach internetowych, a w szczególności w tych gatunkach, w których dominującą formą wypowiedzi jest dialog. Stanowią one kombinację znaków najczęściej nieliterowych, spośród których każdy kod (zestaw znaków) odpowiada konkretnej emotikonie. Mogą zastępować zarówno pojedyncze słowa jak i całe zdania. Pojawiają się zazwyczaj na końcu wypowiedzi, np. *Co słyhać?* 🍷; *ktoś popíše?* 🤔; *agatka a jaka pizza?* 🍕 itd. Tekst może być swobodnie łączony z obrazkami ruchomymi, np. widoczne w przykładzie: „adrianeek.: 🍷 “.

Rozmówcy w czacie „Gimnazjum“, poprzez zastosowanie emotikon, próbowali wyrazić swoje:

zadowolenie :D (ostra_jak_mydło),
dezaprobatę :((dziewczyna14^^),
znudzenie :/ (wyjątkowa15).

Emotikony uchodzą za środek wieloznaczny, jedna emotikona może ukazywać różne emocje, które możliwe są do odczytania tylko wtedy, gdy znany jest kontekst.

Joanna Wrycza w monografii *Galaktyka języka internetu* zauważa, że „repertuar internetowych buziek znacząco się poszerza. Uczestnicy internetowych pogawędek mają do wyboru buźki już nie tylko symbolizujące dobre samopoczucie, ale też oddające najprzeróżniejsze odcienie nastroju, dzięki czemu mogą wzbogacić swoją wypowiedź o nieobecne w języku pisanim odzwierciedlenie ludzkiej mimiki. Internetowe

⁸ Nazwa pochodzi od dwóch angielskich słów *emotion* (uczucie) i *icon* (znak).

buźki mają więc umożliwić przekazywanie sygnałów niewerbalnych, tak często obecnych w naturalnej rozmowie.“ (Wrycza 2008: 45).

Zakończenie

Nie ma wątpliwości, że czat ma wiele wspólnych cech z komunikacją mówioną, ale jest także naturalne, że pod pewnymi względami się od niej różni, ponieważ rozmowy te prowadzone są w zupełnie innym środowisku. Komunikacja komputerowa sprzyja procesom społecznym i ułatwia nawiązywanie kontaktu osobom oddalonym od siebie. Internet jako środek przekazu informacji zdecydowanie jest miejscem dialogu, a dialog ten przyjmuje nowe formy na skutek upowszechnienia mediów, większych możliwości technicznych, łatwiejszej dostępności do sieci. Charakterystyczną właściwością tekstów internetowych, takich jak czat, jest dążenie do nawiązania dialogu, który nadawcy realizują za pomocą różnych środków, a specyficzne okoliczności, w jakich zachodzi ta komunikacja, powodują powstanie szeregu charakterystycznych form językowych. Język internetu charakteryzuje skrótowość, dynamiczność, które nie sprzyjają poprawności – powstaje nowy język, nowa gramatyka pełna emotikonów czy akronimów. Nasycenie wypowiedzi forów dyskusyjnych emotikonami, ikonami oraz akronimami świadczy o dużej roli znaków niewerbalnych w komunikacji.

Staraliśmy się pokazać, że komunikacja na czacie jest bardzo podobna do rozmów prowadzonych *twarzą w twarz* (*face to face*), ale różni się wieloma parametrami. Można by uznać, że jest to szczególny rodzaj dialogu, na którego ostateczny kształt wpływają właściwości techniczne środka komunikacyjnego, które ze sobą wnoszą pewne ograniczenia w porównaniu do rozmów prowadzonych *twarzą w twarz*.

Porównanie zachowań komunikacyjnych na czatach wśród młodzieży w Polsce i na Słowacji pokazuje, że dialog jest jednym z wielu przykładów unifikacji kulturowej. Młodzież gimnazjalna stosuje podobne środki językowe, skrótowość, charakterystyczne innowacje. Na płaszczyźnie leksykalnej wyraźne jest stosowanie wyrazów zapożyczonych (zwłaszcza z języka angielskiego) i różnego rodzaju wyrazów motywowanych poprzez kontekst, neologizmów słowotwórczych i semantycznych oraz różnorodnych sposobów wyrażania ekspresywności, łącznie ze specyficznym rodzajem formuł adresatywnych. Na czatach zarówno w języku polskim jak i słowackim dochodzi do uproszczenia składni oraz celowych błędów ortograficznych. Przejawia się tendencja do łamania zasad ortograficznych, na przykład w stosowanych pseudonimach.

Literatura

- DAVID, Jaroslav, „Nický v komunikaci na WWW chatu“, u: *Čeština na WWW chatu*, ur. E. Jandová i in., Ostrava, 2006, str. 43–84.
- GRZENIA, Jan, „Internet jako miejsce dialogu“, u: *Porozmawiajmy o rozmowie. Lingwistyczne aspekty dialogu*, Katowice, 2003, str. 81–90.
- GRZENIA, Jan, „Strona WWW jako forma dialogowa“, u: *Dialog a nowe media*, Katowice, 2004, str. 22–31.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan, *Studie II*, ur. Červenka, Miroslav, Jankovič, Milan, Brno, 2001.
- NARUSZEWICZ-DUCHLIŃSKA, Alina, „Pseudonimy internetowe (nicknames) jako forma autoreklamy“, *Prace Językoznawcze*, V, Olsztyn, 2003, str. 85–98.
- NEĆKI, Zbigniew, *Komunikowanie interpersonalne*, Wrocław, 1992.
- PATRÁŠ, Vladimír, *Sociolinguvistické aspekty elektronicky podmienenej komunikácie*, Karviná, 2009.
- SIWIEC, Adam, „Pseudonimy internetowe vel nicki – charakterystyka onomastyczna i uzus“, *Roczniki Humanistyczne*, vol. LXII, br. 6, Lublin, 2014, str. 101–122.
- Slovník súčasného slovenského jazyka*, vol. 1, Bratislava, 2006.
- UHLÍKOVÁ, Kristína, „Čet – chaos alebo osobitný štýl“, *Kultúra slova*, 2004, 37, br. 4, str. 143–150.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, ur. Dubisz, Stanisław, vol. 1, Warszawa, 2003.
- WRYCZA, Joanna, *Galaktyka języka internetu*, Gdynia, 2008.
- ŻYDEK-BEDNARCZUK, Urszula, *Struktura tekstu rozmowy potocznej*, Katowice, 1994.
- ŻYDEK-BEDNARCZUK, Urszula, „Tekst w Internecie i jego wyznaczniki“, u: *Dialog a nowe media*, Katowice 2004, str. 11–21.

DIALÓG NA INTERNETE. JAZYK MLÁDEŽE NA ČETE (NA MATERIÁLE POLŠTINY A SLOVENČINY).

Resumé

Výskumy jazyka v moderných komunikačných prostriedkoch sa zintenzívnili v uplynulých rokoch. Týkali sa rôznych vrstiev jazykového systému, rôznych elektronických komunikačných prostriedkov, v ktorých vznikajú nové druhy elektronickej komunikácie, nové kategórie rozhovoru. Dialóg sa považuje za základnú a najprirodzenejšiu formu ústnej komunikácie. Druhom internetového textu, ktorý je založený na dialógu je chat (angl. chat „volná debata“). Charakteristickou vlastnosťou chatov je situácia dialógov. Komunikácia podporuje sociálne procesy, uľahčuje navádzovanie kontaktov tým, ktorí sú od seba navzájom vzdialení. Internet ako zdroj informácií, je rozhodne miestom dialógu, a tento dialóg naberá nové formy v dôsledku šírenia sa komunikačných prostriedkov, väčších technických možností, ľahšieho prístupu k sieti. Charakteristickým rysom webových textov, takých ako čet, je snaha nadviazať dialóg, ktorý účastníci dialógu vykonávajú prostredníctvom rôznych prostriedkov (miešanie verbálnych a neverbálnych prostriedkov, modifikácie alebo zmeny zamýšľaných prostriedkov – akronimy, grafické substitúcie a nezamýšľaných prostriedkov – napr. preklepy. Porovnanie komunikačného správania mladých ľudí v Poľsku a na Slovensku ukazuje, že dialóg na internete je jedným z mnohých príkladov kultúrnej unifikácie. Jazyková stránka takýchto dialógov sa výrazne odlišuje do tradičných písaných textov a prejavuje sa v analyzovanom materiále poľskom ako ja slovenskom predovšetkým v nerešpektovaní ortografických princípov, hojnom používaní nespisovných prvkov v rovine morfolologickej a lexikálnej a vo vetnej stavbe veľmi podobnej syntaxi spontánnych hovorených prejavov.

KL'UČOVÉ SLOVÁ: *dialóg, internet, jazyk, komunikácia, sociálne médiá*

Kristina Repar

Ženska opća gimnazija Družbe sestara milosrdnica

Gundulićeva 12, 10 000 Zagreb

kristina.repar1@skole.hr

UDK: 061.2(497.5)(091)

811.163.42(091)

Pregledni rad

Primljeno: 4. 6. 2018.

Prihvaćeno za tisak: 18. 9. 2018.

Narod bez narodnosti je tijelo bez kosti: 175. obljetnica Matice ilirske (hrvatske) i 170. obljetnica proglašenja hrvatskoga jezika službenim

---

Hrvatski narodni preporod jedno je od najvažnijih razdoblja u hrvatskoj povijesti. Razdoblje je to u kojemu su se okupili mladi intelektualci te su, potaknuti razvojem liberalnih ideja u Europi, pokušali politički i jezično ujediniti Hrvatsku. Tada je dovršena standardizacija hrvatskoga jezika koja je započela mnogo ranije, a golemu je potporu dobila objavljivanjem gramatike Bartola Kašića *Temelji ilirskoga jezika* 1604. godine. Biskup Maksimilijan Vrhovac 1813. godine pozvao je Hrvate na prikupljanje hrvatskoga narodnog blaga da bi ojačao njihovu svijest o važnosti kulturne baštine, a Ljudevit Gaj 1835. godine pokrenuo je *Novine hrvatske* s književnim prilogom *Danica*. Geslo *Novina* bilo je „Narod bez narodnosti je tijelo bez kosti.“ Godine 1842. utemeljena je Matica ilirska, koja nakon zabrane ilirskoga imena postaje Matica hrvatska, a konačna pobjeda preporoditelja ostvarena je 1847. godine kada hrvatski jezik postaje službeni. Pritom je veliku ulogu odigrao Ivan Kukuljević Sakcinski, koji je održao prvi zastupnički govor na hrvatskom jeziku. U prvom se dijelu rada ukratko prikazuje povijest Matice hrvatske te njezina djelatnost. Drugi dio rada posvećen je životu i radu Ivana Kukuljevića Sakcinskog, jednog od predsjednika Matice hrvatske, književnika i historiografa koji je održao prvi zastupnički govor na hrvatskom jeziku u Hrvatskom saboru, a treći dio ukratko prikazuje djelatnost Ljudevita Gaja, vođe hrvatskoga narodnog preporoda, te Janka Draškovića, političara i prvog predsjednika Matice hrvatske. Matica hrvatska, koja djeluje već 175 godina, bila je i ostala jedna od najvažnijih hrvatskih kulturnih institucija. Danas je Matica razgranata institucija s 24 odjela i brojnim ograncima u Hrvatskoj i inozemstvu.

KLJUČNE RIJEČI: *hrvatski jezik, hrvatski narodni preporod, Ivan Kukuljević Sakcinski, Janko Drašković, Ljudevit Gaj, Matica hrvatska*

Matica ilirska (hrvatska) – središnja hrvatska kulturna institucija 19. stoljeća

Osnutku Matice ilirske prethodile su brojne predradnje i raznolika djelatnost hrvatskih intelektualaca 19. stoljeća, koji su, zaneseni nacionalnim idealima i domoljubnim težnjama, predano radili na povezivanju Hrvata i osvještavanju njihova identiteta. Zanimljivo je što se hrvatsko 19. stoljeće, odnosno hrvatski romantizam uvelike razlikuje od romantizma u ostalim europskim zemljama. Hrvatske su zemlje tada bile razjedinjene, stoga su buđenje nacionalne svijesti i borba za jezik bile krucijalne aktivnosti hrvatskoga narodnog preporoda. Pritom je važno istaknuti da je borba za zajednički jezik oduvijek bila prisutna u hrvatskom narodu, a hrvatski narodni preporod samo je nastavak tih aktivnosti. Prisjetimo se samo ozaljskoga kulturnoga kruga i djelatnosti Zrinskih i Frankopana koji su željeli stvoriti zajednički, hibridni jezik koji bi se sastojao od svih triju narječja. Njihovim slomom i uništenjem prekinuta su ta nastojanja. Isusovac Bartol Kašić, autor prve hrvatske gramatike i otac hrvatskoga jezikoslovlja – *Temelji ilirskoga jezika* (1604), u rukopisu je ostavio prijevod Svetoga pisma, a brojni filolozi i teoretičari ističu da bi standardizacija hrvatskoga jezika već tada bila dovršena da se prijevod otisnuo. Naime, prevođenje Svetoga pisma na narodni jezik, koje je započelo s Martinom Lutherom, bilo je dokaz opstojnosti i samostalnosti pojedinog jezika. Nažalost, tiskanje Kašićeva Svetoga pisma nije ostvareno i taj je prijevod objavljen tek 1999. godine. U članku pod naslovom „Kašićev prijevod Svetoga pisma i liturgijskih knjiga – Zapisi uz knjigu *Bartol Kašić: Izbor iz djela*, u povodu 360. godišnjice autorove smrti“ Ivan Golub ističe: „Pružila mi se prilika za izravno istraživanje o Kašićevoj Bibliji u arhivu Kongregacije za nauk vjere. Kao član Međunarodne teološke komisije – tridesetorice od pape imenovanih teologa iz cijeloga svijeta – zamolio sam njenog predsjednika kardinala Josepha Ratzingera, sadašnjeg papu Benedikta XVI., za dostup u znanstvenoj javnosti nedostupan arhiv Svetog Oficija zbog istraživanja o Bibliji Bartola Kašića. Kardinal Ratzinger se suglasio. U istraživanju u arhivu sv. Oficija, novost, iznenađujuća novost, bilo je otkriće pisma zagrebačkog biskupa Svetom Oficiju iz 1633. godine u vezi s objavljivanjem Kašićeve Biblije. Pismo je sažeti prijepis sačinjen za sjednicu Kongregacije svetog Oficija. Ono glasi: ‘Uzorita i Prečasna gospodo! Biskup zagrebački u Hrvatskoj saznajući da Monsignore Nadbiskup dubrovački radi na tome da se tiska Novi zavjet čitav, preveden na njegovu upornu molbu na ilirski živi jezik, na dubrovačko narječje i dubrovački izgovor, koje se razlikuje od drugih,

i da se tiska latiničkim slovima, moli s počitanjem Vaše Uzoritosti, da izvole odložiti ovaj pothvat koji je od tolikog značenja te narediti da se dobiju potrebne i nužne obavijesti od zainteresiranih nacionalnih biskupa i od redovnika sv. Dominika i sv. Franje u Dalmaciji, u Bosni, u Hrvatskoj i u Bosni Srebrnoj, vještih materinskom ilirskom jeziku, budući da se ovdje radi o interesu čitave Nacije tako brojne, raspršene po tolikim kraljevstvima i zemljama Evrope, ne o interesu jedne samo biskupije dubrovačke. Vaše će naime Uzoritosti jasno utvrditi da nije potrebno tiskati spomenuti prijevod, pače da će on donijeti više štete nego koristi, kako je to bio slučaj sa sličnim prijevodima za druge nacije” (Golub 2012). Prema ovom izvoru može se zaključiti da je zagrebački biskup bio oprezan, pomalo i sumnjičav kada se radilo o tiskanju Kašićeva prijevoda na hrvatski jezik, jer je želio da budu zastupljena sva narječja, a ne da se isti svede isključivo na dubrovački (bosanski) govor. Kašić je pak kao temeljno narječje uzeo štokavsko narječje jer ga je smatrao najrasprostranjenijim i najrazumljivijim. Usporedimo li ga s Ljudevitom Gajem koji je djelovao dvjestotinjak godina kasnije, uočićemo da se Gaj iz istih razloga odlučio za štokavsku osnovicu, premda je najprije kao kajkavac odabrao vlastito narječje. Kašić je, premda čakavac, uvidio da jezik nadilazi osobne preferencije i težnje te je želio jedinstveni, standardni jezik. Nekoliko stoljeća kasnije jedan drugi zagrebački biskup, Maksimilijan Vrhovac, uvidio je potrebu prikupljanja narodnoga blaga i njegov poziv upućen svećenstvu 1813. godine smatra se početkom hrvatskoga narodnog preporoda. Proglas je objavljen 17. lipnja 1837. godine, u 24. broju *Danice ilirske*, pod naslovom „Poziv pokojnoga episkopa Maximiliana Verhovca Rakitovackoga na sve duhovne pastire svoje episkopie, g. 1813. izdat“. Objavio ga je Ljudevit Gaj, obilježavajući desetu obljetnicu Vrhovčeve smrti.

DANICA ILIRSKA.

TEČAJ III.

Dana 17. Lipnja 1837.

BROJ 24.

Sada na Ilire spada, hoćeju li ohotno i čelom dušom prijeti to, što našna potreba, obće dobro, spasenje jezika, blago domovine prijeti zapověda, ili radje i u naprědak i po vćeae vćke svadjeti i gujviti se o pismena, o znake, griziti i njědati se međjusobno, i odreći se naroda, ter za naući i za moralnom izobraženostju tužeci, u tmni neznaustva poginuti.

Šafarik.

POZIV POKOJNOGA EPISKOPA MAXIMILIANA VERHOVĆA RAKITOVACKOGA NA SVE DUHOVNE PASTIRE SVOJE EPISKOPIE, G. 1813. IZDAT.

P. T.

Lingva Illyrica, — licet in tot ora diffusa varie pronuncietur, universim tamen suam in vocibus, et dictionibus puritatem, ac elegantiam, in singularibus rebus apte exprimentis, et sententiis varie æque, ac eleganter effrendis copiam, et svavitatem possidet; atque, non obstante particularium Dialectorum varietate, aut peregrinarum vocum admixtione, magna ubertas cum puris vocibus in eadem conjuncta semper manet.

Tam singularium vocabulorum Croaticorum, et Slavonicorum collectiones, quam diversa in his lingvis carmina, et libri impressi existunt complures; quæ omnia amplum perhibent testimonium, quanta amenitatis, et gravitatis virtute patrium hocce idioma nitent; ad eujus majorem perfectionem jam olim celebres viri sua industria multum contulerunt: et quidem in Croatica Dialecto, quantum constat, primus *Habdelić Georgius* per Dictionarium Græci 1670. impressum; postea *Bělostěnac Joannes* per suum *Gazophylacium* *Zagrabie* 1740 typis vulgatum; ac demum *Jambrešić Andreas* per *Lexicon* æque *Zagrabie* 1742 editum: in Slavonica autem *Došen Vitus* „*Azdaja Sedmoglavu*“ *Zagrabie* 1768., *Kanišić Antonius* „*Sveta Rožalia*“ *Vienne*

Jezik ilirski, — premda se na tolike puke raztrešen različno izgovara, zato u obće vendar u rěčih i izgovorih svoju čistoću i krasotu, a u slěnom imenovanju jedinstvenih stvari, krasnom i mnogoverstnom izgovaranju čelih izrěčajah veliku obilnost i slast ima; ter, negledeć na različnost osebnih narěčjih i na poměsanje stranjkih rěčih, u njem se veliko bogatstvo čistih rěčih nalazi.

Sbirke posebnih rěčih horvatskih i slavonskih, razne u tih narěčjih pěsme i tiskane knjige nahadaju se mnoge. Ova sva dovoljno svědoče, kolikom je slastju i stavnostju ovaj narodni jezik ukrašen. K njegovomu višjemu izobraženju su već davno slavni muževi svojim trudom mnogo pridoneli; i to u horvatskom narěčju, koliko nam je poznato, prvi *Juraj Habdelić*, svojim rěčnikom u *Gradcu* 1670. tiskanim; zatim *Ivan Bělostěnac* svojim *Gazofilacium* u *Zagrebu* 1740 izdanim: pak onda *Andria Jambrešić*, rěčnikom također u *Zagrebu* 1742. štampanim. U slavonskom pak narěčju je izdao *Vid Došen*: „*Azdaja sedmoglavu*“, u *Zagrebu* 1768.; *Anton Kanišić*: „*Sveta Rožalia*“, u *Beču* 1780.; i *Anton Iranošić*: „*Tri poglavja knjige poroda*“, u *Zagr.* 1788., čim je blago ovoga je-

1780., ac *Ivanović Antonius* Tri poglavja knjige *Poroda Zagrabia* 1788. edi curantes sermonis hujus thesaurum multum auxerunt. Successerunt recentioribus temporibus, præter libros pro usu Scholarum Nationalium præclare adaptatos, aliaque egregia vocabularia, duæ Croatiae Grammaticæ, una per *Franciscum Kornig* 1795., alia per *Anonymum* 1810. vulgata. Prodiverunt quoque in Croatico Idiomate Sacri Sermones tam originarii, uti 1784. *Joannis Mulih*, quam ex aliis lingvis traducti, uti 1770. *Balthasaris Malaković*, et 1796. noti libelli *Josephi Malievic*; nec absimiliter in lingua Slavonica præclaris viris sua laus deest: qui Auctores elegantiori dicendi genere usi effecerunt, ut vires patrii sermonis pedetentim vigorem, ac venustatem accipiant.

Attamen sive vocum significationes, et mutationes, sive enunciationum expressiones hucusque adnotatas spectentur, restant adhuc, quæ nec ex horum Grammaticis, Lexicis, et sermonibus, ac poematibus, nec ex scholasticis radicalium vocum syllabis depromi possunt; neque accepimus Scriptores illos Classicos, qui, prout florente Imperio Romano evererat, scribendi genere alios longe antecellerent; ut adeo pro aliquibus opportunum subsidium, si non fons, virtutis lingvæ Croatiae, et Slavonicae etiam in communi tam foraneorum Dominorum Sacerdotum, quam ipsius populi usu latere videatur; sicut enim in eujusvis lingvæ vernaculæ puritate, copia et elegantia prius usus, dein auctoritas dominatur: ita apud nos, quod fors Romanis aliisque ab initio evererat, similem ornatum non solum ex impressis libris, sed etiam litteratorum, et plebis usu repetere possumus; tam enim litteratus, quam plebs *1mo*. multas Illyricas voces bonas, et aptas vel felici casu invenit, vel per alios sparsas fidelius custodit; quas etiam eruditi aut frustra quæerunt, aut non sic aptas inveniunt, aut præter usum novas inducunt contra sententiam Grammaticorum docentium: non esse opus, nova vocabula dare, ubi ab olim exstant, nisi sint res novæ inventæ: nec verbis applicare novas significationes, veteribus ignotas: sed rectam

zika mnogo povékšano bilo. Slédele su za tim, izvan drugih za narodne škole verlo dobro priredjenih knjigah, i izvan nekójih dobrih réčnikah, dvé grammatike horvatske, jedna *Franjom Kornigom* 1795., a druga nekým nepoznatim izdana 1810. Izišle su u horvatskom naréčju takodjer i prodike, tak izvorne kakti 1784. *Ivana Mulika*, kak i iz drugih jezicah prevedene kakti 1770. *Baltazara Malakovića*, i 1796. poznate knjižice *Josipa Matievića*; na isti način su si mnogi u slavonskom naréčju svoju slavu zaslužili, koji svi pisci svojim krasnim govorenja načinom učiniše, da naš domaći jezik malo po malo sve to većju snagu i lepotu dobiva.

Pa vendar ili mi gledali značenja i premenjanja réčih, ili različne izgovore do sada zabilježene; uvék ćemo viděti, da još mnoga manjkaju, koja se niti u obstojećih grammatikah, réčnicah, prodikah i pësmah, niti u školnoj sbirki korenitih réčih nenalaze. A niti smo dobili onih verstnih pisacah, koji su, kak se je négda za cvatućega vladanja rimskoga dogodilo, načinom pisanja druge daleko nadišli; zato s nekójimi učenicima sudimo, da se dobra pomoć, ako ne izvor snage jezika ilirskoga u obćem potrebovanju vanjske gospode dohovnikah i istoga prostoga puka sakriven nalazi. Jerbo kakti god nad čistoćom, obilnostju i krasotom svakoga domaćega jezika najprije obći običaj a zatim vlast (*auctoritas*) verstnih pisacah vlada: tako kod nas, što se je valjda i Rimljanom i drugim narodom s početka dogodilo, takovu krasotu ne samo iz štampanih knjigah, nego takodjer iz potrebovanja pismenih i prostih ljudih uzeti možemo; jerbo tak pismeni kak prosti ljudi 1) mnoge dobre i prikladne ilirske réči ili srěčnom sgodom iznajdu, ili od drugih iznajdene bolje čuvaju, koje takodjer i učeni ili zaman išću, ili tak prikladnih nenajdu, ili izvan običaja nove upeljaju, proti nauku grammatikah, koji vele: da netrěba novih réčih dēlati, gđe se već od prie nalaze, van da su nove stvari iznajdene; niti da trěba besēdam nova, starim nepoznana znamenovanja davati; nego da je pravó znamenovanje ono, koje réčim polag prvoga iztočaja i vrēdnosti

significationem esse, quæ vocabulis prima illorum origine et vi convenit. Tam litteratus, quam plebs dein 2do. multa adagia sive ab aptis exemplis, et similitudinibus deducta, sive ex aliis lingvis ad sensum recte expressa conservat; Illyrica certe lingua multis proverbis sibi propriis abundat. Memorata quoque plebs 3to. est fidelis custos multarum cantilenarum, culturæ lingvæ deservientium; cum sicut ubique Poetarum auctoritas in lingvæ cultura magnæ semper fidei fuit: ita apud nos ejusmodi sacra, et profana Carmina multiplices præsentent usus; nam non minus de bello, aut pace; viris principibus, aut militaribus ducibus; moribus item, et consuetudinibus, aut ritibus et indole populi memoriam retinent; quam etiam de vocum proprietatibus; syllabarum quantitibus, totiusque lingvæ genio ideam præbent.

Considerato itaque eo: quod lingua Illyrica in plurimum deliciis habeatur; in ea quotidie quæpiam accuratius scribantur; et nunc per recens Viennæ coalescentem eruditorum virorum Societatem, quæ in Illyricæ lingvæ Dialectis eruderandis, et excolendis laborat, ad exitium florem deducenda speretur; ut ejus ubertas, elegantia, et virtus tam penitius cognosci, quam magis conservari, et augeri valeat; ac vocabulorum puritas, omnia peregrina excludens, ac ejus venustas ad ornamentum, quò aliæ vernaculæ hodie gaudent, accedere possit: capropter, reliquos inter Titulatam Dominationem in eo interpello, provooco, et requiro: ut specialia vocabula Croatica, aut Slavonica: quævis adagia; et populares cantilenas sive hucusque pro se congestas, sive deinceps colligendas, necum etiam quo ocyus communicet.

Desidero summopere, ut, prout alii in Theologicis, alii in Juridicis, alii in reliquis objectis varias expressiones adnotant; ita, cum cæteris Dominis animarum Curatoribus, Titulata Dominatio eo etiam subiu suum studium convertat, et 1mo. apta, propria, et rei exprimentæ accomodata Croatica, aut Slavonica vocabula, quibus aut ipse utitur, aut quæ in consuetudine quotidiana apud plebem

spada. 2) Tak pismeni kak prosti ljudi čuvaju mnoga prirečja, koja su ili iz prikladnih primèrah, ili iz prisodobah izpeljana, ili pak iz drugih jezika u smislu točno i slično prevedena; a horvatsko i slavonsko narèčje zaisto mnogimi sebi vlastitim poslovicama obiluje. 3) Prosti puk je vèran čuvar mnogih popčvakah, koje k izobraženju jezika služe: a budući da je vlastit pèsnikah svagdi u izobraženju jezika uvèk od velikoga poverenja bila, tako i kod nas spodobne svete i svètske pèsme različnu hasan donášaju; jerbo one ne samo sadèržavaju uspomenu od mira i rata, od velikih muževah i vojničkih vodjah, od obièjah i navadah, od cerkvenih obslužavanjih i čudi naroda; nego nam pokazuju takodjer vlastitost rèèih, dužjinu i kratkoću slovakah (syllabah) i narav ètloga jezika.

Promotivši dakle to, da se ilirski jezik od mnogih jako čeni i ljubi, da se u njemu već svaki dan štogod boljega piše, i da je ufanje, da će ga novo sada u Beču napravljajuće se društvo muževah, koji narèčja ilirskoga jezika iz tmine izkopati i obdèlati nastoje, k tolikomu evètu dotèrati, da mu se obilnost, krasota i snaga bolje poznati, čuvati i umnožati bude mogla; i da će njegova čistoća rèèih, koja sva stranska izključuje, i njegova krasota do ureda, koim se drugi narodni jezici danas dièe, pristupiti moći: zato med ostalimi i Vas pozivljem, nukam i molim, da obsebhne rèèi horvatske ili slavonske, svakojake poslovice i narodne pèsme, koje ste ili do sada za se skupili, ili u napredak skupili budete, i meni takodjer što heržje sobčite.

Kaktigod nèkoji zapišnju razne prikladne rèèi u bogoslovnih, nèkoji u pravnih (juridièkih), a nèkoji pak u drugih predmetih, tako želim što najviše, da bi Vi i svi ostali dušah pastiri na to takodjer svoju pozornost okrenuli, ter 1) da bi med Vaša zabilèčenja sve prikladne, vlastovite i k naznačenju stvarih shodne horvatske i slavonske rèèi sakupljali, kojimi se ili Vi sami služite, ili koje se u svakidanjem potrebovanju pri ljudstvu nalaze; sputaie takodjer rèèi, kojimi se puk u

versari observat; nitidiores quoque voces apud populum in objectis, et negotiis ruralibus vigentes, nec non substantivis adjectiva, verbis adverbia convenientia, quæ pro puritate, et decore lingvæ Illyricæ utilia judicat, in sua adversaria referat; omnium vim, usum, significationem, et interpretationem adjiciendo. 2do. Adagia in diversis circumstantiis feliciter inventa, et selectas quasvis loquendi formulas: dein 3to. omnes ejusvis generis cantilenas Croaticas, aut Slavonicas, cum annotatione, quantum constaret, quando, et a quo, ac qua occasione compositæ? opportune colligat, et hæc omnia ad me successive transmittat; ac tandem 4to. cum præter supra recensitos libros in Parochiali Bibliotheca, alia nonnulla opuscula præsertim antiqua latere possint; requiro, ut talium titulos mihi significet; ac antiquos speciales libellos mecum communicet; sicque omnia Croatici, aut Slavonici sermonis producta ad divitias et ingenium lingvæ cognoscendum apta, pro laudabili suo in res patrias affectu mihi indicet, tali suo conatu ad nitorem lingvæ patriæ etiam collaboraturus: quatenus cuncta in congruum usum converti, et quæ ruri vagantur, in unum manipulum comportata publicæ utilitati in lucem subsequæ dari possint.

Datum Zagrebæ die 26. Junii 1813.

poljodělskih predmetih i poslih služi; kak takodjer samostavnim pristojna pridavna, a -vrg goljem priloge, koje sudite, da čistoći i diki ilirskoga jezika prđiti mogu, dodajući svakoj rěči njezinu silu, potrebovanje, značenje i rztumačenje. 2) Prirěđa u raznih okolnostih srěčno najdena i svakojake izabrane govorenja formule; zatim 3) da bez razlike svakojake popěvke horvatske i slavonske, s opaženjem, nakoliko se može znati, kada, kim i kojom prilikom su sastavljene? polag Vaše prilike sakupljate, i svaka malo po malo meni pošaljete; a najpotlam 4) buduć da izvan gori pomenutih knjigah u parokialnoj biblioteci još druga koja najmre starinska dč-la ležati moga, zato Vas još jedanput molim, da mi napise takovih obznanite, a osobujne starinske knjige meni priobćite, ter tako sve horvatskoga i slavonskoga naređa proizvode, iz kojih se bogatstvo i narav jezika poznati može, iz hvalevrđne svoje ljubavi prama domaćim stvarim meni objavite. Takovim trudom ćete Vi i k snagi domaćega jezika mnogo pridonesti, na koliko se sva priměro u potrebiti, i koja su sada vani raztrešena, u jedan kup složena za občinsku hasan malo po malo tiskom izdati budu mogla.

Dato u Zagrebu dana 26. Lipnja 1813.

MAXIMILIAN VERHOVAC m. p.
Episkop Zagrebski.

Pokojni Zagrebski episkop *Maximilian Verhovac Rakitovački* bio je u svakom ogledu mnogo izobražen i vele učen muž. On si je kao revni ljubitelj domovine ne samo u cerkvenoj i vřozakonskoj struki, koja je uprav njemu pověřena bila, nego takodjer i u svętskih poslih velike zasluge pribavio. Ali buduć da svaki pravo učeni i svestrano izobraženi muž verlo dobro znade, da se nijedan narod do izobraženosti i s njom skopčanoga blagostanja i slave bez obdčlanja i izobraženja narodnoga jezika uzdignuti nemože; zato u istinu nije moguće razložno niti misliti, da takov čověk (ako drugač njegova ljubav prama svom rodu i domovini nikakva laž niti pretvora nije) čelom dušom i serdecem, čelom svojom moćju i jakostju za prosvětjenje naroda, za moralni uzpčh, za izkorenjenje mnogih pred-sudah, i t. d. i najvećji trud sa svom revnostju nepoprime. Da možemo poznati, kako je o tom pokojni episkop *Verhovac* mislio, metnuli smo ovdč s ilirskim prevodom njegov poziv, kojega je godine 1813. na sve duhovne pastire svoje prostrane episkopie u latinskom jeziku poslao bio. Da nebi mi nikakove druge vęsti, osim jedinoga ovoga poziva o pokojnom imali, tak bi već otduda njegov bistri razum, lěpi duh i veliku ljubav u obće pram napre-

dovanju čovječanstva, a navlastito prama svojemu rodu dovoljno poznati mogli. U ovom, premda u pogledu stanja našega slovstva nešto obmedjašenom pozivu vidimo, kakove plemenite namjere i želje za dobro domovine jest u svojih persih gojio. — Do ista bi željeti bilo, da bi ne samo gg. duhovnici, nego takodjer i drugi svake versti pismeni ljudi, kojim serdce „za dom, za rod“ kuca, polag njegova poziva tak posebne reči, kak poslovice ili pričeja i svake fele popjevakah sakupljali. Takove sakupljene stvari može svaki sakupitelj ili sám po sebi, ili kroz kojega prijatelja, na občinsku korist tiskom izdati, ili što nam naravno dražje biti mora, neka svaki svoja zabilježnja nam, koji se i bez toga najviše domaćim slovstvom zabavljamo, pod svojim imenom pošalje. Mi ćemo pri upotrèbljenju takovih materialah čitajućemu občinstvu prostoserdčno soběiti imena gg. sakupiteljah. Istina je, da je već u noviem vrěmenu, kako smo u Danici 1835. br. 45. objavili, u našoj Velikoj Ilirii mnogo narodnih pėsamah i poslovicah sakupljeno, kakti su 4 knjige Vukovih, pod imenom „Serbske narodne pėsme,“ jedna knjiga *Milutinovičevih* pod imenom „Pěvanja cernogorska i heregovacka,“ zatim jedna knjiga Poslovicah Vukovih u Cernoj Gori 1836. tiskom izdanih; ali ove su sve samo po Srěmu, Bačkoj, Banatu, Serbskoj, Bosni, Heregovini i Cernoj Gori sakupljene, a u ostalih stranah Velike Ilirie, koliko nam je znano, nije još u tu njivu nitko niti serpa unesao. Ovdě imaju rodoljubci dosta prilike da si i najveće zasluge prama domovini pribave.

Slika 1. Tekst proglaša biskupa Maksimilijana Vrhovca¹

Proglas je objavljen u dva stupca, na latinskom i hrvatskom jeziku, deset godina prije nego što je hrvatski jezik proglašen službenim prema odluci Hrvatskoga sabora. Nakon proglaša slijedi Gajevo pojašnjenje Vrhovčeva proglaša, u kojemu ističe: „Pokojni Zagrebski episkop Maximilian Verhovac Rakilovački bio je u svakom ogledu mnogo izobražen i vele učen muž. On si je kao revni ljubitelj domovine ne samo u cerkvenoj i věrozkaonskoj struki, koja je uprav njemu pověrena bila, nego takodjer i u světskih posli veliek zasluge pribavio“ (*Danica* 1837: 96). U vrijeme kada je Gaj objavio Vrhovčev proglas već se uvelike raspravljalo o potrebi osnivanja znanstvene ustanove koja će promicati hrvatske kulturne, književne i gospodarske ideje. Dubravko Jelčić u članku „Sto pedeset godina Matice hrvatske“² ističe kako je ideju o osnivanju takve ustanove Ljudevit Gaj iznio 1829. godine Jānu Kollāru, pritom se pozivajući na Maticu srpsku³ koja je osnovana 1826. godine. Dodatni poticaj Gaju bilo je osnivanje Matice češke 1830. godine,⁴ a njegova su nastojanja dovela do toga da se 1839. godine na sjednici

¹ Dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=13814fb3-98f0-4288-a955-ab222228233d#>.

² Dostupno na: <http://www.lzmk.hr/images/radovi2/dubravko%20jelcic%20sto%20pedeset%20godina%20matice%20hrvatske.pdf>.

³ Matica srpska osnovana je 1826. godine u Pešti, a jedan od osnivača bio je Jovan Hadžić. Cilj joj je bio „rasprostranjenije knjižestva i prosvěštenija naroda srbskog, to jest da se knjige srbske rukopisne na svet izdaju i rasprostranjavaju“ (izvor: <http://www.bms.ns.ac.rs/bmslat101a.htm>, pristupljeno 31. svibnja 2018.).

⁴ Maticu češku osnovao je František Palacký u Pragu.

Ilirske čitaonice⁵ ozbiljno razgovaralo o tome da se uz Čitaonicu „jošte jedan novi zbor pod imenom Matica ilirska skopča“, a cilj bi mu bio „da se svakojake korisne knjige u ilirskom jeziku na općinske društva troškove utiskati dadu“ (Jelčić 1992: 81). Da bi se to ostvarilo, trebalo je ishoditi kraljevu dozvolu iz Beča. Budući da dozvola nije dobivena, Matica je u početku bila dio Ilirske čitaonice, a osnovana je na sjednici koja je održana 10. i 11. veljače 1842. godine.⁶ Prvim predsjednikom Matice ilirske imenovan je grof Janko Drašković, koji je bio i predsjednik Ilirske čitaonice. Drašković je u svojem govoru između ostalog istaknuo: „Najpoglavitija svrha društva našega jest: nauku i književstvo u našem narodnom jeziku rasprostranjivati i priliku mladeži našoj dati, da se domorodno izобрази. Ovamo najviše spada utištenje vrstnih knjiga za priličnu cijenu. Mi imademo mnogo starih i glasovitih djela iz 16. i 17. vijeka – kad još njemačka literatura u zibci bijaše – Čubranovića, Ranjinu, Zlatarića, Gundulića, Palmotića, Gjorgjića i mnoge ine. Ove dakle našim organičkim (glasoshodnim) pravopisom preštampani želja je jednoglasna svih onih, kojim su ove stare klasičke po duhu i ukusnoj krasoti jednako dične knjige poznate. Ovim putem bi ne samo slavu u književnom svijetu postigli nego bi takodjer i našim domaćim spisateljem, koji vrstno kakovo djelo sastave, znatnu pomoć dali“ (Bratulić 1997).

Za članove odbora izabrani su istaknuti ilirci na čelu s predsjednikom odbora Ljudevitom Gajem, a ostali su bili Dimitrija Demeter, Pavao Štoos, Antun Mažuranić i Ljudevit Vukotinović. Tajnikom Matice imenovan je Vjekoslav Babukić, a blagajnikom Aleksa Vančaš. Sredstva za rad stjecala su se uplatom novčanih priloga, a kada je 1843. godine zabranjeno ilirsko ime⁷ Čitaonica i Matica pridjevak „ilirska“ mijenjaju u „hrvatska“. Prva

⁵ Ilirska čitaonica osnovana je 7. ožujka 1839. godine.

⁶ U članku pod naslovom „Kalendar rada i djelovanja Matice hrvatske“, objavljenom u *Vijencu* 19. siječnja 2017., akademik Stjepan Damjanović, predsjednik Matice, ističe: „Sabor je zakonskim člankom XV. iz 1836. prihvatio ‘da se osnuje društvo za uzgajanje narodnoga jezika i literature u Zagrebu’. Uz molbu kralju išao je i prijedlog pravila, koja su zanimljiva jer su bila temelj i budućim pravilima Matice ilirske/hrvatske. Član utemeljitelj bio je svatko tko je priložio 50 forinti i taj će dobivati besplatno sve knjige koje Društvo objavi. Pravi članovi mogli su biti samo ‘ilirski književnici’ i to samo oni ‘koji su se osobito odlikovali u radu za kralja i narod’. Postojali su i dopisni (‘dopisujuć’) članovi, koji su mogli biti i stranci. Na sve se strane skupljao novac za Maticu ilirsku, kao i za druge ustanove. Već 1842. našlo se 150 utemeljitelja i 400 drugih darovatelja pa je skupljen znatan iznos. Zanimljivo je da je srpski knez Milan Obrenović dao 100 carskih dukata da podupre ‘revnostni trud vitežkih Horvata na prostranom polju slovesnosti ka ustrojeniju i utvrđeniju narodnosti’. Vraz spominje da je taj knežev dar izazvao oduševljenje u Zagrebu.“

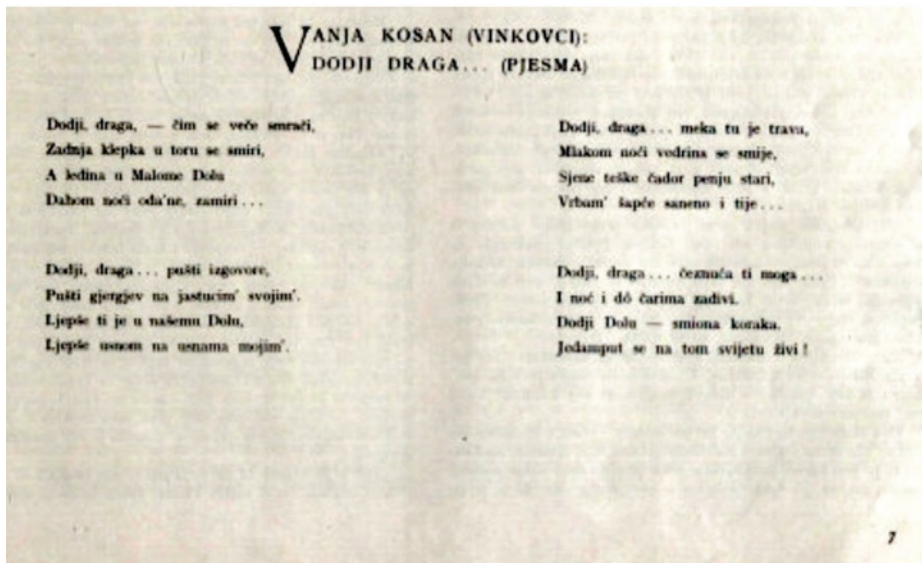
⁷ Dana 2. svibnja 1843. godine Ivan Kukuljević Sakcinski održao je prvi zastupnički govor na hrvatskom jeziku u Hrvatskom saboru. Važno je istaknuti da je prvi govor na

knjiga koju je Matica ilirska objavila bio je Gundulićev *Osman* 1844. godine, s dopunama 14. i 15. pjevanja koje je izvršio ban i pjesnik Ivan Mažuranić. Predgovor je napisao Vjekoslav Babukić, a Antun i Ivan Mažuranić sastavili su rječnik manje poznatih riječi. Knjiga je objavljena pod naslovom *Djela Ivana Gundulića. Knjiga parva. Osman*. Nakon *Osmana* iste je godine objavljena drama *Teuta* Dimitrija Demetra, a godine 1845. Matica dobiva kraljevu zaštitu zahvaljujući nastojanjima Janka Draškovića. Godine 1847. Matica hrvatska smjestila se u zgradu u Opatičkoj 18 koja postaje Narodni dom, a danas je to dio Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Akademik Damjanović ističe da su neki predlagali da se u zgradi nalazi i kasino, ali tomu se oštro suprotstavio Ljudevit Vukotinović koji je istaknuo: „Ova kuća bit će nam ‘bijeli dvori’, bit će nam žrtvenik pokazujući trude, brige, djela, vjernost, predanost i ljubav našu prema miloj domovini. Narodni dom je sveti dom. U njemu je mjesto za muze i to prvo mjesto. Ja ću reći, da nam – za naš muzej – 50 soba ne će biti dosta ni za deset godina, ako nas Bog poživi – to jest nas i duh naš“ (Damjanović 2017). Godine 1847. Matica hrvatska u potpunosti preuzima časopis *Kolo*, koji uređuju Stanko Vraz, Ljudevit Vukotinović i Dragutin Rakovac, a te se godine odigrala i najveća pobjeda hrvatskih preporoditelja. Naime, 23. listopada 1847. godine Hrvatski sabor donio je povijesnu odluku o proglašenju hrvatskog jezika službenim. Umjesto dotadašnjega latinskog hrvatski je jezik uzdignut na diplomatsku razinu, i to je jedna od najznačajnijih odluka u povijesti Hrvatskog sabora. Ta je odluka donesena četiri godine nakon glasovitoga govora Ivana Kukuljevića Sakcinskog, koji je 2. svibnja 1843. godine hrabro izrekao: „Nu čitam ja u očuh od mnogih ovde nazočnih tu misao: da mi to dopuštenje, da se naš materinski jezik u javni život i u poslove uvede, nikad i nikad zadobiti nećemo! A ja pitam slobodnim duhom: tko može celomu jednomu narodu, ako je taj i Bog zna, kako malen, nu ako istinitu i krepku volju ima, zabraniti, da svojim prirodjenim jezikom govori, da ga na parvo mesto stavi, i po tom narodnost svoju digne...“ Borba za hrvatski jezik bila je jedna od temeljnih točaka hrvatskih preporoditelja i proglašenje hrvatskog jezika službenim, kao i osnutak Matice hrvatske, neizostavni su. Godine 1869. Matica hrvatska pokrenula je časopis

---

hrvatskom jeziku u Hrvatskom saboru održao podmaršal Vinko Knežević 19. siječnja 1809., kada je uputio zahvalu za imenovanje potkapetanom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. To nije bio službeni, zastupnički govor, ali itekako je važan za isticanje hrvatskog identiteta, pogotovo zato što je u to doba Napoleon zaposjeo velik dio hrvatskog teritorija. Vinko Knežević kasnije je napisao memoare pod naslovom *Biographie der Familie Knexevich*. To se djelo čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a objavio ga je 1907. godine Velimir Deželić.

Vienac, središnji književni list 19. stoljeća, čiji je podnaslov glasio *Zabavi i pouci*, a izlazio je do 1903. godine. Godine 1909. povjesničar Rudolf Horvat nastavlja tradiciju *Vienca* i pokreće časopis pod naslovom *Vijenac – časopis za pouku i zabavu*⁸, a bio je to samo jedan u nizu pokušaja da se nastavi tradicija Matičina *Vienca*, kao što je 1910. godine pokrenuta nova serija *Vienca* na inicijativu uredništva časopisa *Obzor*. Ta je inačica nosila naslov *Vienac: zabavi i pouci*, uređivao ga je Vladimir Lunaček, a u njemu su objavljivali pisci poput Dragutina Domjanića, Frana Galovića, Josipa Kosora i Antuna Gustava Matoša. U prvom broju, koji je objavljen u siječnju, na sedmoj stranici objavljena je pjesma Ivana Kozarca (pod pseudonimom Vanja Kosan) *Dodji draga*⁹, a kasnije ju je uglazbio Josip Ivanković, s ponešto izmijenjenim tekstom. Iste godine, 16. studenoga, Ivan Kozarac preminuo je od tuberkuloze.

Slika 2. Izvorni tekst pjesme *Dodji draga* Ivana Kozarca

⁸ Digitalna inačica Horvatova *Vijenca* dostupna je na mrežnim stranicama Knjižnice Grada Zagreba: <https://digitalnezbirke.kgz.hr/?object=toc&id=18574>.

⁹ Dostupno na: <https://digitalnezbirke.kgz.hr/?object=view.os&hash=A2vnIjo2pA>.

I. Kozarac
J. Ivančević

Dođi, dođi draga

Dođi, dođi draga   Dođi dođi draga   Dođi dođi draga
 Dođi eina se smiraci   Meni tu je traka   Dođi pusti price
 Ne b se mijesao draga   Sa moj uenir draga   Nako tebe draga
 Ivane lice divi   Polupravna smiri   Nizasto ne utvi

Lepše ti je u uclučju moame
 Jedanput se u uclučju živi

Slika 3. Notni zapis pjesme *Dođi draga* Ivana Kozarca¹⁰

Zlatno razdoblje časopisa *Vienac* bilo je tijekom uređivačke politike Augusta Šenoa¹¹, od 1874. do 1881. godine. *Vienac* je tada postao središnji književni list oko kojega su se okupljala najveća imena hrvatske književnosti. Šenoa je nevoljko prihvatio posao urednika, o čemu je pisao Franji Markoviću: „Od Nove godine primit ću ja uredništvo (‘Vienca’), skupit ću što je ostalo naše vojske i što ima novaka. Sad se bijem uz slabu pomoć i moram svoje noći — premda satrven i boležljiv — žrtvovati, da ne bude sramote pred svijetom. Nu ako si mi prijatelj, pomisli, da je Perkovac, Preradović, da je Ivan (Dežman) umro, kako je stražmeštru, kad mora voditi pukovniciju, jer mu general, pukovnik, kapetan u bitci padoše, kad ima u svojoj četi samo novake. Svijet se ovdje ljulja u neradu; ono malo kapljica, što daješ općinstvu, moraš mukom isprešati od mlade i stare gospode. Lijepa ptica poezija kanda gubi svoje perje, a meni se čini da sam izmetač hrvatskoga Olimpa“ (Bratulić 2001). Godine 1874.

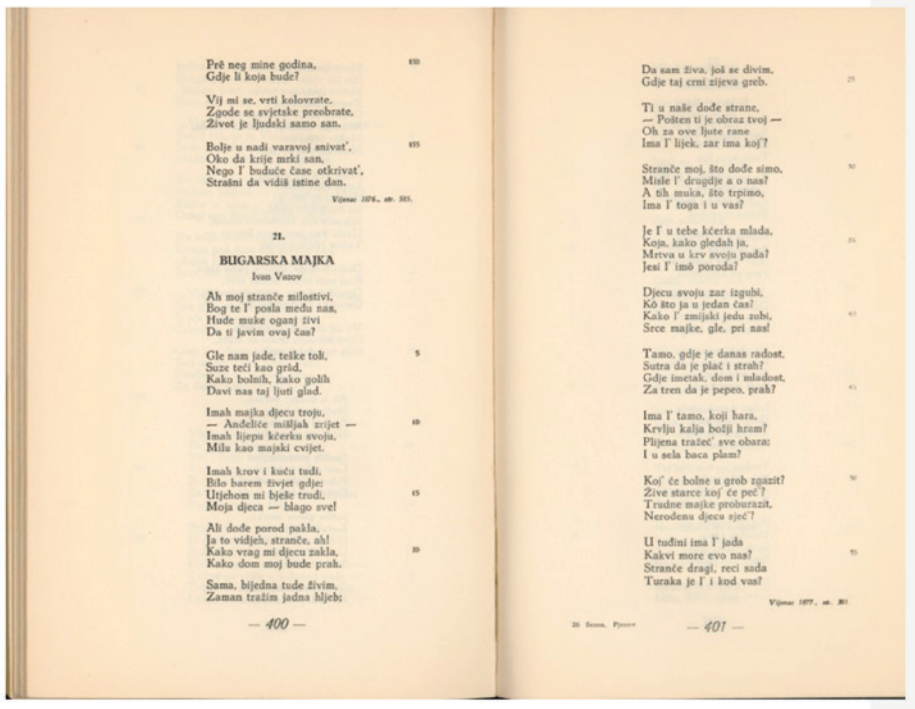
¹⁰ Notni zapis autorici je ustupila prof. dr. sc. Anica Bilić.

¹¹ August Šenoa bio je potpredsjednik Matice hrvatske od 1877. do 1881. godine.

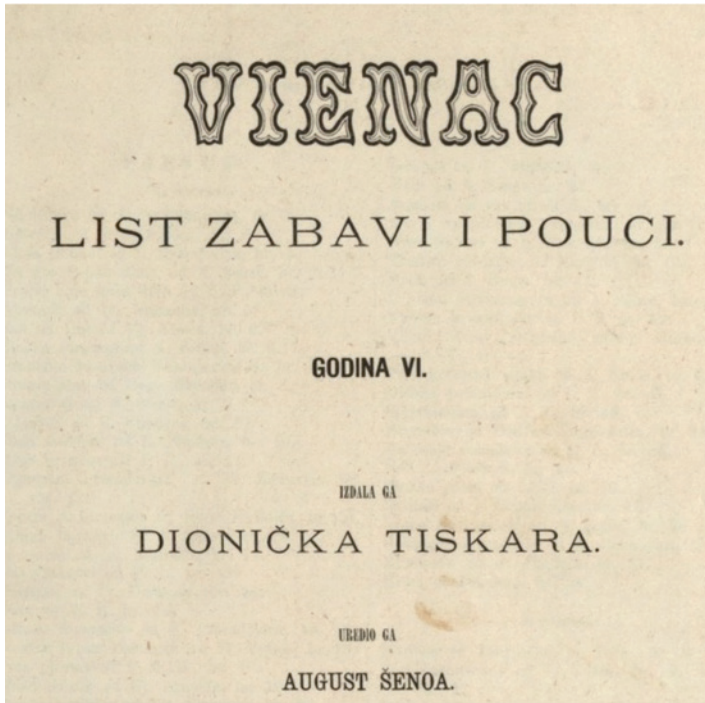
Matica formalno mijenja ime u Matica hrvatska, a *Vienac* prestaje biti isključivo Matičino glasilo i od tada ga objavljuje Dionička tiskara. Iste godine predsjednikom Matice postaje Ivan Kukuljević Sakcinski, koji je tu dužnost obnašao do 1889. godine, dakle 15 godina ili, točnije, sve do smrti. Na internetskim stranicama Matice uz njegovo ime piše: „Povjesničar, književnik i političar. Oduševljen ilirac. U Hrvatskom saboru održao prvi govor na hrvatskom jeziku. Uspio u nastojanju da Sabor ozakoni hrvatski kao ‘diplomatički’ jezik (Matica hrvatska).“ U knjizi *Matica hrvatska 1842-1997* donose se ulomci iz Kukuljevićeva govora koji je održao na skupštini Matice hrvatske 22. svibnja 1879. godine: „Ne ima u narodu uznositijih časova nego li su oni kad mu se pravedno kazati može da je duševno napredovao. Da li se to o našem narodu hrvatskom za prošlu godinu kazivati može, nije moja zadaća istraživati, ali da je ovo naše društvo revno oko toga nastojalo da napreduje, mogu s ponosom ustvrditi. Političke okolnosti nisu istinabog nikada prijale Hrvatom onako kako drugim naprednijim narodom, koji su u sretnijem položaju književnost svoju rasploditi mogli na polju svih struka znanja. Rascjepkanost naših pokrajina, rascjepkanost naroda po vjeri, različnost u pismu, silno uplivanje tuđe kulture na sve, a osobito na više slojeve naroda, i vječno otimanje ispod tuđega gospodstva, priječiše u nas vazda razvoj narodnoga duha i bujnije procvjetanje narodne književnosti, a priječe i dan danas. Moja namjera nije ovdje razne zaprjeke, koje priječe naš narodni rad, u potankosti razglabati, već jedino upozoriv na nevolje, potaknuti sve one slojeve, koji se u nas književnim radom bave, na što veći i ustrajniji rad, da tim načinom podignemo narod naš, jer po mojem mnijenju na temelju književnosti možemo jedino slobodno i bez zaprjeke graditi osnovu budućnosti i veličine naše. (...) Uz umne diplomate i vojskovođe zvani su književnici ponajviše da ravnaju sudbom naroda, da na polju duhovne radnje siju sjeme, iz kojega ima roditi plod za sve buduće vjekove. (...) Uprav zato ima i naša ‘Matica hrvatska’ kao najstarije književno društvo u Hrvata veliku važnost u životu naroda. Jur u prvom početku svoga živovanja, postavivši novi temelj slabašnoj još tada našoj književnosti, pomogla je ona pokrenuti duh naroda spasonosnijim pravcem, te je donjekarle podobro raširila krug svoga djelovanja po svekolikom narodu. Uz mlade svoje posestrime: ‘Akademiju jugoslavensku’, koja sa svojim radom na strogo učenom polju može se staviti uz bok svakomu sličnomu zavodu inih naroda, te uz ‘Sv. Jerolimsko društvo’, koje napojeno duhom veleumnog svetog Jeronima širi znanje među puk, može sada ‘Matica hrvatska’ ponovljenimi i pojačanimi materijalnim i duševnim silami stostruko više koristiti nego što je mogla u svom početku; jer udarivši srednjim putem uz posestrime svoje, sa plemenitom svrhom da duševno

zabavlja i poučava, imade sredstvom narodnog duha veliki upliv na one srednje razrede pučanstva, koji bi inače bez narodne knjige utonuli u more i rijeke, a stranom i u gadne bare tuđe kulture, tuđe književnosti, tuđega duha. (...)“ (Bratulić 1997) Iz ovih je ulomaka razvidno koliko je energije, volje i truda Kukuljević ulagao u kulturni i znanstveni napredak Hrvatske i kako ni u jednom trenutku nije posustao te da mu je u radu jedina prepreka bila smrt. Sa Šenoom kao glavnim urednikom i Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim kao predsjednikom Matice *Vienac* je ispisao zlatne stranice hrvatske književnosti. O njegovoj interdisciplinarnosti kao ilustracija može poslužiti pjesma *Bugarska majka* Ivana Vazova. Tu je pjesmu August Šenoa preveo i objavio 1877. godine, a skladatelj Ivan pl. Zajc uglazbio te 1894. pobijedio na glazbenom natjecanju.

Slika 4. Tekst pjesme *Bugarska majka* Ivana Vazova¹²

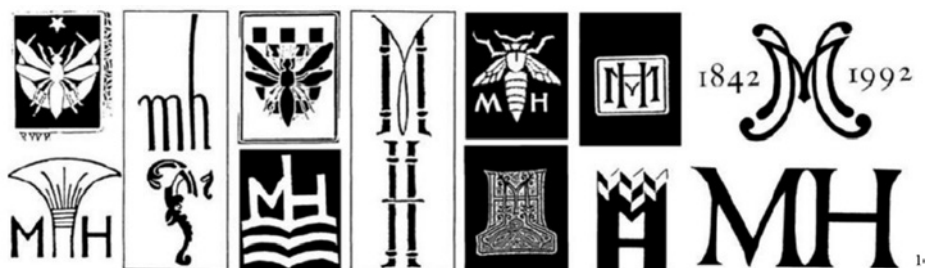
¹² Dostupno na: <http://virtualna.nsk.hr/bugari/vienac-1877/#>.

Slika 5. Naslovnica *Vienca*¹³

Tijekom Bachova apsolutizma (1851. – 1859.), koji je bio popraćen germanizacijom i jačanjem položaja Habsburške Monarhije, rad Matice hrvatske bio je otežan, ali ona se ipak održala. Tijekom tih burnih godina predsjednik Matice bio je Ambroz Vranyczany (1851. – 1858.) koji se zalagao za autonomiju Hrvatske i njezino ujedinjenje s Dalmacijom. Matica je prebrodila i burne godine početkom 20. stoljeća, a središnji dio njezina rada bilo je izdavaštvo, koje se intenziviralo nakon osnivanja Nakladnog zavoda Matice hrvatske 1960. godine te pokretanja nakladničkog niza *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Kada je 9. ožujka 1967. godine u njezinim prostorima potpisana Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, uslijedilo je razdoblje u kojemu je u središtu Matičine djelatnosti bio rad na političkim idejama koje su rezultirale hrvatskim proljećem. Matici je poslije sloma proljećarskih ideja 1972. godine, nakon 130 godina neprekidnog rada, zabranjeno djelovanje. Zahvaljujući demokratskim promjenama i inicijativi tada vodećih hrvatskih intelektualaca, rad Matice hrvatske obnovljen je

¹³ Dostupno na: <http://virtualna.nsk.hr/bugari/vienac-1877/>.

1990. godine i otada ona neprekidno djeluje. Njezina se zgrada nalazi na Strossmayerovu trgu 4, sastoji se od 22 odjela¹⁴ i brojnih ogranaka u Hrvatskoj i inozemstvu.¹⁵ Aktualni je predsjednik akademik Stjepan Damjanović. On je njezin 24. predsjednik, izabran na tu funkciju 2014. godine. Matica je tijekom godina mijenjala svoj logo; bilo je više inačica, a danas je prepoznatljiv njezin logo sa spojenim slovima „M“ i „H“. Tijekom proslave 175. obljetnice klasičnom je logu dodan broj 175 da bi se tako obilježio taj značajan događaj. Matica objavljuje časopise *Kolo*, *Vijenac* i *Hrvatska revija*.

Slika 6. Logo Matice hrvatske tijekom različitih razdoblja¹⁶

¹⁴ Odjel za arheologiju i etnologiju, Odjel za arhitekturu, Odjel za demografiju, Odjel za filozofiju, Odjel za glazbu, Odjel za gospodarstvo, Odjel za hrvatsko glagoljaštvo, Odjel za jezikoslovlje, Odjel za kazalište i film, Odjel za književnost, Odjel za likovne umjetnosti, Odjel za medicinu, Odjel za medije, Odjel za međunarodnu kulturnu i znanstvenu suradnju, Odjel za politologiju, Odjel za poljodjelstvo, Odjel za povijest, Odjel za pravna pitanja i kulturu prava, Odjel za prirodoslovlje i matematiku, Odjel za školstvo, Odjel za sociologiju i Odjel za tehničku kulturu.

¹⁵ Postoje ogranci Matice hrvatske u Austriji, Belgiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Mađarskoj, Njemačkoj, Sloveniji i Srbiji.

¹⁶ Izvor: http://enciklopedija.hr/Ilustracije/PE_M031.jpg.

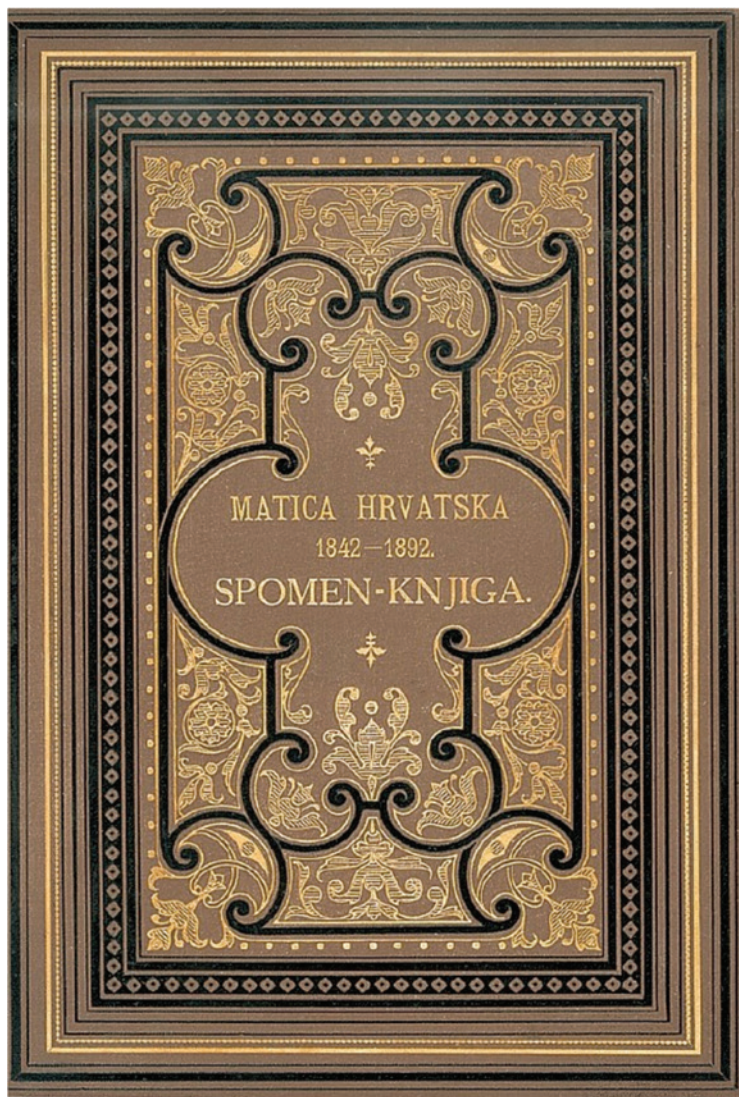
Slika 7. Današnji logo Matice hrvatske¹⁷

Slika 8. Zgrada Narodnog doma – 1864. godina¹⁸

¹⁷ Izvor: <http://www.matica.hr/static/slike/logoD.png>.

¹⁸ Izvor: <http://www.matica.hr/omatici/Pala%C4%8Da%20Matice%20hrvatske/>.

Slika 9. Naslovnica knjige *Matica hrvatska – 1842–1892. Tadije Smičiklasi i Franje Markovića*¹⁹

---

¹⁹ Elektroničko izdanje dostupno na: <http://www.matica.hr/knjige/matica-hrvatska-od-godine-1842-do-godine-1892-1072/>.

Ivan Kukuljević Sakcinski – književnik, političar, historiograf, začetnik modernoga hrvatskog identiteta

Ivan Kukuljević Sakcinski rođen je 29. svibnja 1816. godine u Varaždinu²⁰ kao najmlađe i jedino preživjelo dijete Antuna i Antonije, pod imenom Ivan Donat Maksimin. Miroslav Kurelac u članku pod naslovom „Ivan Kukuljević Sakcinski – život i djelo“ ističe: „Kukuljević je u sebi nosio sve karakteristike rodnoga kraja i burnog vremena, punog velikih promjena; svu dramatiku raščinjene domovine i gorku sudbinu tuđim silama podvrgnutog, nekad slavnog kraljevstva i naroda hrvatskog, za čiju se narodnu svijest i samosvojnost, jednako kao i za državnu samostalnost, pun ljubavi i zanosa borio čitava života. Borio se i zalagao na kulturnom, političkom, pa i vojnom polju, i to na raznim područjima javnog djelovanja“ (Kurelac 1994: 101). Kukuljević je odmalena želio biti vojnik, što mu je otac jedva dopustio, bojeći se da će ga vojska odvratiti od škole, te ga je upozorio: „Pazi, – veli stari – da i to nije samo tvoja mladenačka objest, da se odmakneš od knjige, bez koje se nigdje na svijetu u nijednom stališu ne može naprijed“ (Marković i Smičiklas 1892: 148–151). O njegovim vojničkim danima saznajemo sljedeće: „Kao kadet živi Ivan baš po kadetski, ali uza to čita puno njemačke pjesnike i historičke romane Walter Scotta. Ovdje i prvi put propjeva na njemačkom jeziku. Prva mu je pjesma: ‘An Kroatien’ (g. 1834.). Već sljedeće godine s pomoću oca i dobrih prijatelja dospije ugarskoj gardi u Beč. Za godinu dana postane kod garde častnik (6. maja g. 1836.). Mladi, krepki, krasni i živahni častnik uživa život veselo. Njegovi drugovi prigovaraju mu radi vječite njegove zaljubljenosti. On sam bilježi jednom: ‘Kao na svakom balu zaljubljen se i pri ovom’ i dodaje: ‘Mladost, mladost, kad ćeš ti pametnija postati?’“ (Marković i Smičiklas 1892: 151). Čitanje ga je oduvijek privlačilo, a lektira mu je bila vrlo raznolika – s jednakim je žarom čitao beletristiku i znanstvenu literaturu. Vrlo je brzo stekao brojna poznanstva, a svoj susret s Ljudevitom Gajem²¹ opisao je ovim riječima: „Kucne netko na vrata, i unutra stupi moj Gaj, najveći domorodac našega vremena, najvažniji muž našega knjižestva... Na posljednje pokažem mu njekoja djela od mene kano i pjesme. On bijaše ushićen, uzme pjesme sa sobom i obeća njeke u ‘Danicu’ staviti. (...) Tek iza nekoliko mjeseci (14. decembra) zabilježi opet: “Danas kod obeda sam primio ‘Novine’ s

²⁰ Tadija Smičiklas i Franjo Marković u knjizi *Matica hrvatska – 1842–1892*. iznose pogrešan podatak o Kukuljevićevu mjestu rođenja, navodeći da je rođen u Zagrebu. Pokopan je na Mirogoju.

²¹ Sakcinski se s Gajem susreo u Beču 1837. godine.

‘Danicom’, u kojih tu radost prvi put sam uživati mogao i jednu pjesmu od mene i to: ‘Tuga za ljubom.’”“ (Marković i Smičiklas 1892: 151).

Prva Kukuljevićeva djela nastala su na njemačkom jeziku, pa je to bio slučaj i s dramom *Juran i Sofia (Turci kod Siska)*, koja je 1837. pisana na njemačkom, a kasnije je prevedena na hrvatski jezik. Pri prijevodu je Kukuljeviću pomogao Vjekoslav Babukić, a drama je tiskana 1839. godine u tiskari Ljudevita Gaja. Smatra se prvom hrvatskom modernom dramom – u njoj Kukuljević spaja ljubavnu i povijesnu tematiku. U središtu je slavna Bitka kod Siska u kojoj su 22. 6. 1593. godine Hrvati porazili Turke te time zaustavili daljnje turske napade. Uz povijesno kazivanje, drama prati i ljubavnu priču junaka Jurana, sina bana Tome Bakača Erdödyja, kojega su Turci zarobili, a za čiju se slobodu bori njegova žena Sofija. Posebno je dojmljiv kraj drame, kada ban Erdödy izgovara ove riječi: „Ja sam jur obilno nagradjen – jerbo suprugu, djecu i priatelje daržim u objatju. – Svi smo sjedinjeni na današnji karvni dan, a ovaj blagoslov dolazi nam od zgora. – Dajte dakle da na kolěna padnuvši višnjemu zahvalimo!- Stvoritelju svęta! Ti si nas blagoslovom tvojim udostojio, dobitje si nam podęlio, koje će možebiti rodu momu robske verige za uvęke razoriti. – Tebi indi neka bude slava, tebi harnost i dika, ter ako sam ikada što dobra učinio, usliši skrušenu i poniznu molitvu sluge tvoga. Uzvisi sręću i blago roda i ljubezne otačbine moje!“ (Sakcinski 1839: 106). Ovaj tekst nalikuje kasnijim Kukuljevićevim govorima koje je održao, boreći se za Hrvatsku i hrvatski jezik. Iz Erdödyjevih je riječi razvidno koje su Kukuljevićeve temeljne preokupacije: sloga hrvatskoga naroda i dobrobit domovine. U vrijeme kada je drama objavljena Kukuljević je imao 23 godine, a već je pokazivao veliku zrelost i promućurnost. Drama je 2. listopada 1839. godine izvedena u Sisku, a 10. lipnja 1840. godine u Zagrebu. Zagrebačku premijeru izvelo je Domorodno teatralno društvo iz Novog Sada, a posvećeni su joj redci u 24. broju *Danice*, objavljenom 13. lipnja, u kojemu između ostaloga piše: „Svaki izraz, svaku rěč, koja se odnosi na rod, jezik kralja i domovinu preteže, slędiaše gromovito pleskanje i radosno klicanje, kakvoga se još nikada u tom teatru čulo nije. Svi su predstavioci više putah izazivani bili, za da primu iskrenu pohvalu za dobru volju, kojom su se odvažili na vruće stupiti daske, koje život znače, i za hvale vrędnu pomnju, kojom su svikolici svoje role preuzeli“ (*Danica* 1840, broj 24: 94).

Domorodno teatralno društvo iz Novogstada, koje ravnateljstvo čitaonice zagrebačke na svoje troškove ovamo doći učini, započelo je svoja predstavljenja 10. t. m. s junačkom igrom: »*Juran i Sofja*« od g. *Ivana Kukuljevića Sakcinskoga*. Uzhitjenje, s kojim je u *neobično velikom* broju sakupljeno občinstvo ovo uprav domorodno djelo primilo, nemože se opisati. Svaki izraz, svaku reč, koja se na rod, jezik, kralja i domovinu preteže, slēdiaše gromovito pleskanje i radosno klicanje, kakvoga se još nikada u tom teatru čulo nije. Svi su predstavioci više putah izazivani bili, za da primu iskrenu pohvalu za dobru volju, kojom su se odvažili na vruće stupiti daske, koje život znače, i za hvale vrēdnu pomnju, kojom su svikolici svoje role proizveli. Veličanstvenieg i milieg prizora za domorodca biti nemože, nego što je onaj bio, ko smo rečeni večer viditi priliku imali. Do hiljadu osobah od svih stališah sakupilo se je domorodnom vatrom upaljenih i iskrenim veseljem opojenih, da jedan put očito svētu pokažu, na koliko svoj sladki *ilirski* jezik i junački rod ljube i štiju. Zaisto to je bio jedan večer, koji zaslužuje u anale naše domovine upisan biti!

Svērhu posebnosti igraocah, koji su svikolici jošte početnici; no puni dobre volje i ne bez talenta, govorit ćemo bližnjom prilikom; sada ih samo jošte opomenuti imamo, da nebi one velike pohvale, kojima ih domorodci pozdraviše, za zasluženu naknadu u njihove umētnosti, držali; nego neka ih one podbodu k pomnji i k zbiljnomu učenju. Ovdē imadu priliku mnogo vidēti, što im od velike koristi biti može. Zagrebačko nēmačko teatralno društvo broji više za isto izvrstnih sučlanovah, od kojih naši dobro primljeni prihodnici izobila naučiti se mogu.

Konačno moramo jošte g. *Börnsteina*, direktora nēmačkoga teatra za trud, kojim je gore rečenu igru tako krasno u scenu metnuo, kako takodjer g. režisera *Šmidta*, jednoga od pērvih ljubimacah naše občine, koji je režiu tako točno onaj večer vodio, pohvaliti, i očito im se zahvaliti u ime svih domorodacah za dobrohotnost, kojom oni pērva pokušenja našega teatra podpiraju.

Muzika, koju su k toj igri naš verli domorodac g. *Wisner* iz Samobora i g. *Weis* sučlan našeg orkestra sastavili, dopala se je, budući je k cilju sasma suglasna.

Slika 10. Članak o predstavi *Juran i Sofja* u *Danici ilirskoj*²²

²² Dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=b6454630-816f-460f-9a98-479f8c1096c5>.

Slika 11. Prva stranica drame *Juran i Sofija*²³

Tri godine nakon zagrebačke premijere *Jurana i Sofie*, Sakcinski je 2. svibnja 1843. godine održao prvi zastupnički govor na hrvatskom jeziku, u kojemu je do izražaja došla njegova vojnička odlučnost i hrabrost. O tome Kurelac piše: „U tom govoru založio se za uvođenje narodnog jezika u javni život! Govor Ivana Kukuljevića smatra se prekretnicom ne samo u hrvatskoj političkoj povijesti 19. stoljeća već uopće u povijesti hrvatskoga naroda, u povijesti razvoja njegove nacionalne svijesti. Isti zahtjev ponovio je Kukuljević u Saboru 1847. godine. Tada je njegov prijedlog prihvaćen i donijet je saborski zaključak o uvođenju narodnog jezika kao diplomatskog u javni život, u škole i državne službe u

²³ Dostupno na: http://kgzdz.arhivpro.hr/document_viewer/static.php?viewer=img&docid=489&page=0&fid=&c=org&ext=pdf&doctype=10.

Hrvatskoj“ (Kurelac 1994: 102). Ivan Kukuljević smatra se začetnikom hrvatske kritičke historiografije, odnosno osobom koja je postavila temelje za znanstveno proučavanje povijesti u Hrvatskoj. Godine 1850. osnovao je Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine, koje je od 1851. do 1875. godine objavljivalo časopis *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, prvi hrvatski znanstveni časopis. Kukuljević je, osim što je bio glavni urednik, u *Arkivu* objavljivao i brojne članke, a u svakom su broju bile obuhvaćene teme iz različitih znanosti, stoga je to bio interdisciplinarni časopis. Franjo Rački ovako je opisao plodonosan Kukuljevićev rad: „Hrvatski mu je

Slika 12. Kornelija Kukuljević Sakcinski²⁴

narod dužan zahvalnost za trud oko obrađivanja njegove prošlosti tim više, što ga je ovim putem bodrio u duhu kada mu je tuđinština stala poplaviti sav javni život. Najveća pako zasluga za taj uspjeh ide neumornoga mu predsjednika Ivana Kukuljevića, prvoga i glavnoga pokretača u toj grani znanosti od 1855–1866“ (Kurelac 1994: 104–105). Kukuljevića je zanimala znanstveno utemeljena i kritički promišljena hrvatska povijest, stoga je sakupljao i objavljivao brojne dokumente i povijesne izvore koji su i danas neizostavni temelj za kvalitetna istraživanja. Neka od tih djela su: *Jura Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae* I–III (1861, 1862), *Acta Croatica* (1863), potom životopisi Marka Marulića, Pavla Skalića, Julija Klovića i mnogih drugih znamenitih ličnosti, u kojima donosi brojne nove detalje iz njihovih života. Valja napomenuti da je Sakcinski bio i obiteljski čovjek koji je imao četvero djece: Olgu, Milutina, Dušana i Božidara. Supruga mu je bila Kornelija Novak, plemkinja koja je bila poznata kao velika dobrotvorka i humanitarka.

Ivan Kukuljević Sakcinski začetnik je i moderne hrvatske arhivistike jer je tijekom rada u Zemaljskom arhivu Hrvatske sustavno sređivao građu te je izradio pravila za arhiviste. Općenito govoreći, Ivan Kukuljević Sakcinski začetnik je modernoga hrvatskog identiteta.

²⁴ Dostupno na: <http://library.foi.hr/m3/s/1/n/0000012528.jpg>.

Ljudevit Gaj i Janko Drašković – lideri hrvatskoga narodnog preporoda

Ljudevit Gaj bio je *spiritus movens* hrvatskoga narodnog preporoda. Rodio se 1809. godine u Krapini, a umro je 1872. godine u Zagrebu. Doktorirao je filozofiju 1834. godine u Leipzigu, a 1835. godine počeo je izdavati *Novine horvatske* s tjednim književnim prilogom *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*. Geslo *Novina horvatskih* bilo je: „Narod bez narodnosti je tijelo bez kosti.“ Otada se potpuno posvetio narodnom preporodu. Gaj je bio pod utjecajem legende o Čehu, Lehu i Mehu, prema kojoj Slaveni potječu iz Krapine. Autor je prve hrvatske budnice – *Horvatov sloga i sjedinjenje* odnosno *Još Hrvatska ni propala*. Pjesmu je uglazbio Ferdo Livadić, a postala je poznata nakon objave u petom broju *Danice*, 7. veljače 1835. godine. Druga poznata budnica nakon pjesme *Još Hrvatska ni propala* svakako je pjesma Antuna Mihanovića *Horvatska domovina*, objavljena u desetom broju *Danice*, koja je 1891. godine postala hrvatskom himnom. Ljudevit Gaj svojim je neumornim zalaganjem pokrenuo velik broj ljudi koje je okupio u kolo iliraca. Godine 1830. objavio je u Budimu *Kratku osnovu horvatsko-slavenskoga pravopisa*, za čiju je osnovu uzeo kajkavsko narječje, no 1836. godine odlučio se za štokavštinu. U uvodu Gaj piše ovako: „Materinski jezik vu horvatski zemli, ako baš za ništar i nemar nederži se; vu nikakovem vendar poštenju nestoi izvišen“ (Gaj 1830: 4).

Godine 1841. Ljudevit Gaj, Ivan Kukuljević Sakcinski i Ivan Mažuranić osnovali su prvu hrvatsku političku stranku pod imenom Ilirska narodna stranka, koja je nakon zabrane ilirskoga imena 1843. godine djelovala pod imenom Narodna stranka. Cilj joj je bilo ujedinjenje hrvatskih zemalja unutar Habsburške Monarhije. Na Gajev je poticaj 1842. godine osnovana Matica ilirska, čiji je prvi predsjednik bio grof Janko Drašković. Janko Drašković bio je Gajev najbliži suradnik, vrlo sposoban i obrazovan. Kako ističu Marković i Smičiklas, govorio je latinski, njemački, francuski, talijanski, mađarski i rumunjski, a poznao je i slavenske jezike (Marković i Smičiklas 1892: 84). Zanimljiv je opis koji slijedi: „I protivnici i veliki ogovornici njegovi priznaju, da je bio veoma krasan čovjek, ako i ne visok stasom, da je bio ženijalan, da je bio zanesen za lijepe umjetnosti, osobito za glazbu. Pripovijedaju, da je u Parizu imao svoju glazbu, koja u narodnom odijelu hrvatskom svirajući razne narodne pjesme hrvatske i druge jugoslavenske ushićivala Pariz i Francusku. Još pripovijedaju, da je slovio u Parizu svojim raskošnim životom slaveći slavlja svakojaka – na primjer, da je taracao jednu parišku ulicu, koja je dobila ime Draškovićeva ulica, i mnoga druga čudesa“ (Marković i Smičiklas 1892: 84). Drašković se svojim djelovanjem priključio mladom naraštaju hrvatske inteligencije kao najstariji hrvatski preporoditelj, a 1832. godine

Slika 13. *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja*²⁵

objavio je djelo *Disertatia iliti razgovor darovan poklisarom kraljevina naših za buduću dietu ugarsku odaslanem*. U Karlovcu godine 1832. To je prvi hrvatski politički program pisan na hrvatskom jeziku, kojim je i hrvatski narodni preporod dobio svoj kulturni, politički i gospodarski program. U sedmom broju *Danice* za 1836. godinu, od 13. veljače, Drašković je objavio pjesmu *Mladeži ilirskoj*, u kojoj potiče mladež na odanost domovini te borbu za njezin opstanak i njezinu dobrobit:²⁵

*Dužni ste sve davat domovini,
 Ne pak mahom ravnat čine svoje,
 Jer vas ona odgaja za boje,
 Ter se na vas batrivo uslanja,
 Kao na jaki temelj svoga stanja.
 Ova mati vas je odgojila,
 Njezin je vaš život, bratjo mila!
 Zbog nje valja knjižestvu se dati,
 I vojničkim mačem baratati.*

²⁵ Dostupno na: https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Kratka_osnova_horvatsko-slavenskoga_pravopisanja.pdf.

DANICA ILIRSKA.

TEČAJ II.

Dana 13. Veljače 1836.

BROJ 7.

Serдца nikak nedajmo tudjini, —
Dužni smo sve davat domovini,
Ova mati nas je odgojila,
Njezin je naš život bratjo mila!

MLADEŽI ILIRSKOJ.

Tebi mladež ilirska čestita,
Koja si sad svuda glasovita,
Tebi ću ja pëvat pun ufanja,
Da razvaljat nedaš našeg stanja;
Nego da ćeš, milo dobro moje,
Složnom voljom stvorit bitje svoje,
Ter ako bi štogod pofalëlo,
Da ćeš mudro popravljati dëlo,
I u znanju ako zaostadeš,
Da ćeš se još učit, moja mladež!
U poštenih mëstih da ćeš sudit,
Kak je trëba mladi mozag budit?

U vëk jeste došli goropadni,
Sve zgubljeno opet dobit radni,
Gdë se stari s novim svëtom bori,
Domovini bitje dizat gori;
Zato serdca nedajte tudjini,
Dužni ste sve davat domovini,
Ne pak mahom ravnat čine svoje,
Jer vas ona odgaja za boje,
Ter se na vas batrivo uslanja,
Kao na jaki temelj svoga stanja.
Ova mati vas je odgojila,
Njezin je vaš život, bratjo mila!
Zbog nje valja knjižestvu se dati,
I vojničkim mačem baratati.
Čitat svigdë možete jasnu diku
Starih vaših: ovu sičdte sliku!
Koju kervjom, mozgom zaslužiše,
I bezsmertnost sebi pridobiše.

Čuvajte se, mili, gorkog jala:
Po njemu je domovina pala;
Jzdaice jesu tomu krive,

Da naš narod u neslogi žive.
Samo tak se naši razdružise,
Za preteći brata i bit više,
Vëru, jezik, zakon razoriše,
StarSKU srëtju po sve povališe.

Ovaj nauk nek vam je pred oči!
Tu prostoća nemože pomoći,
Stalna ruka jest dogodovščine,
Ká vas srëtno peljat će kak sine.
Sloga, ljubav junačka i znanje
Spasit će vas i još poslušanje;
Zato starjeg mudrog domaćinu
Poslušajte u svakome činu,
Ak je vëran domovini bio,
Slušaj! jer i ti to budeš htio,
Kad ostariš trudan od posalah,
Od mladeži da ti bude hvala;
Kad naučiš, kako mala šaka
Slogom, znanjem može svakojaka!

Domorodni jezik upeljajte,
Kralju vëru zakonitu dajte;
S kraljevskimi složite se ljudi,
Ki kraljeve znadu ganut čudi,
Mudroznanstvo naši gonte žurno,
Mehkoću i lënost bëžite durko;
Ljubte brata kojeg roda bio,
Kojeggodar bogoslavja htio.
Nezatrudni ovak vi budući,
Osnujte si diku, srëtju kući!
Bog vam ovaj sovët sada šalje
Želeći još zvisit sine dalje
Ilirie mile majke naše,
Da si raj svoj što beržje opaše,
Koju dosta sinov grëhi muče,
Željna sada da se ž njih odsuče.

Bog vam puke pobludiše mnoge,
 Da vam kaže potreboću sloge,
 Koji dok se svakojako kolju,
 Učinite vi upravu bolju;
 On vas sada čuva od propasti,
 Komšieve navale i vlasti;
 Budte dakle u svemu jedini,
 On će onda u svojoj istini
 Jošće bolje svoj narod pomoći
 I čuvati od zla i nemoći:
Ilirju će slavnu uzvisiti,
 Ter starinsku jakost ponoviti;
 U pameti, snagi vam dodati,
 I tak vërne mudro vas vladati.

Bog će kralja našeg uvěstiti,
 Da ga molte, pamet vam bistríti,
 Kralju vërnost, važnost vašu kazat,
 U hrabrosti vas vazda podizat.
 Ele on vas opominja tvrdo,
 Koje vam je domorodsko berdo,
 Naravskim vam mahom odlučiva,
 Koja rëka vaša da još biva, —
 Koja su vam bližnja bratja bila,
 Koja vam je domorodna vila,
 Ká se kervea v žiljah vaših zlëva,
 I što vaša narodnost zahtëva?!—

Iliria deržava je slavna,
 Slavijanaš dëdovina glavna,
 Gdë su Serblji i Horvati mili
 Vërna bratja još od nëgdá bili,
 Š njimi bratja Krajnci i Slovenci,
 I još k tomu Bugari mileni.
 Vila vaša sëdi u Krajini,
 Ol na Drinskoj kamenitoj tmíni;
 Plačúć ona čeka od iztoka
 I zapada pomoć zadnjeg roka.

Ilirije velke Cerna Gora
 Kraj jest prvi od strani Kotora,
 Tud su naši svi otoci morski
 Do Istrie, koju potok gorski
 Od Taljanah dëli, a od tuda
 Peljat će vas naši jezik svuda:
 Sve uz Muru i Dravu živuće
 Ogerlite *Ilire* buduće,
 Rodni Banat, Moriš, Bačku ravnu,

I uz Erdelj vašu bratju slavnu,
 K tomu Đunaj i još Cerno more,
 I kod Varne kervave prostore,
 Od tog grada silni Balkaa međja,
 Do Kotora pruža svoja ledja.

Svu deržavu braniti je lahko,
 Jer su berda, a i serdce žarko
 V iliričkom mukoterpnom tëlu
 Oklop jest, — još uzmi rëku bëlu
 Mure, Drave, Moriša, Dunaja,
 Pak se brani, ak i dušman laja.

Da bi ovdë tergovina bila,
 Narasla bi još tolika sila:
 Iz dvih stranaš more, silne šume,
 Brodovanje dadu, krasne drume;
 Jedan narod, jedan jezik lëpi,
 I spodobni zakon svakog krëpi;
 A junakom ova ljubav dadu,
 Mudri ustav kad oni imadu.

To je slika *Ilirije* mile
 I sloboda iliričke vile:
 Nek vam budu ob dan i u noći
 Ove misli, pak — će Bog pomoći. —
 Ako njega, ak Careve vaše
 I dvorjane jake, ki se staše,
 Pomolili budete i slogu,
 Trude vaše zaklinjali Bogu;
 Ako se vi znanjem uresite,
 Činom, voljom duše nakitite,
 Ter starinsko zbudite poštenje,
 Uzdate se! — jerbo kad spasenje
 Svemu svëtü blagi Bog odluči, —
 Neće niti, da vas dugo muči.

Ako li to jurve dugo traja,
 Ufajte se, jer vrëme odhaja,
 Mukoterpno zato vi čekajte,
 Slogi, radnji vaše trude dajte!
 Ako posle sve po malo dojde,
 Budte mirni dokal dalje pojde.
 Štogađ ćete radit samo složno,
 Tim je sverhu dočekati možno.
 Ako za vas živih što dobite,
 Dëtiću si s ovim probudite,
 Da vam oni Boga hvaleć v slogi,
 Srëtni budu i bistríi mnogi.

Slika 14. Pjesma *Mladeži ilirskoj* Janka Draškovića²⁶

²⁶ Dostupno na: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=37234925-1ced-41b7-a6e1-0b045319bd69>.

Slika 15. Ljudevit Gaj²⁷

Slika 16. grof Janko Drašković²⁸

Literatura i izvori

Govor Ivana Kukuljevića Sakcinskog u Saboru 2. svibnja 1843. URL: <http://www.sabor.hr/govor-ivana-kukuljevica-u-saboru-2-5-1843> (2018-06-01).

BRATULIĆ, Josip, „Matica hrvatska 1842-1997“, Zagreb, 1997. URL: <http://www.matica.hr/omatici/1842%20-%201997/> (2018-06-01).

BRATULIĆ, Josip, „Vijenac za hrvatsku književnost“, Zagreb, 2001. URL: <http://www.matica.hr/vijenac/200/Vijenac%20za%20hrvatsku%20knji%C5%BEevnost/> (2018-06-01).

BRLEKOVIĆ, Josip, „Palača Matice hrvatske u Zagrebu“. URL: <http://www.matica.hr/omatici/Pala%C4%8Da%20Matice%20hrvatske/> (2018-06-01).

DAMJANOVIĆ, Stjepan, „Kalendar rada i djelovanja Matice hrvatske 1842–2017.“, Zagreb, 2017. URL: <http://www.matica.hr/vijenac/597/matica-hrvatska-175-godina-sa-svojim-narodom-26348/> (2018-06-01).

DRAŠKOVIĆ, Janko, „Mladeži ilirskoj“, *Danica ilirska*, 1836, br. 7, str. 25–26. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=37234925-1ced-41b7-a6e1-0b045319bd69> (2018-06-01).

GAJ, Ljudevit, enciklopedijska natuknica, *Hrvatska enciklopedija*. URL: <http://enciklopedija.hr/Ilustracije/LjudevitGAJ1.jpg> (2018-06-01).

GAJ, Ljudevit, *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa*, Budim, 1830. URL: https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Kratka_osnova_horvatsko-slavenskoga_pravopisanja.pdf (2018-06-01).

GAJ, Ljudevit, „Poziv pokojnoga episkopa Maximiliana Verhovca Rakitovackoga na sve duhovne pastire svoje episkopie, g. 1813. izdat“, *Danica ilirska*, 1837, br. 24, str. 93–97. URL: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=13814fb3-98f0-4288-a955-ab22228233d#> (2018-06-01).

GAJ, Ljudevit, „Prilog o predstavi *Juran i Sofia*“, *Danica ilirska*, 1840, br. 24, str.

²⁷ Izvor: <http://enciklopedija.hr/Ilustracije/LjudevitGAJ1.jpg>.

²⁸ Marković i Smičiklas 1892: 82.

94. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=b6454630-816f-460f-9a98-479f8c1096c5> (2018-06-01).
- GOLUB, Ivan, „Kašičev prijevod Svetoga pisma i liturgijskih knjiga – Zapisi uz knjigu *Bartol Kašić: Izbor iz djela*, u povodu 360. godišnjice autorove smrti“, *Kolo*, 2012, br. 3–4. URL: <http://www.matica.hr/kolo/373/kasicev-prijevod-svetoga-pisma-i-liturgijskih-knjiga-21683/> (2018-06-01).
- Govor Ivana Kukuljevića Sakcinskog u Saboru 2. svibnja 1843. URL: <http://www.sabor.hr/govor-ivana-kukuljevica-u-saboru-2-5-1843> (2018-06-01).
- JELČIĆ, Dubravko, „Sto pedeset godina Matice hrvatske“, *Radovi Leksikografskoga zavoda „Miroslav Krleža“*, 1992, 2, str. 81–96. URL: <http://www.lzmk.hr/images/radovi2/dubravko%20jelcic%20sto%20pedeset%20godina%20matice%20hrvatske.pdf> (2018-06-01).
- KOZARAC, Ivan, „Dodji, draga“, *Vijenac – časopis za pouku i zabavu* Zagreb, 1909, *Vijenac – časopis za pouku i zabavu*. URL: <https://digitalnezbirke.kgz.hr/?object=view.os&hash=A2vnIjo2pA> (2018-06-01).
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan, *Juran i Sofia*, Zagreb, 1839. URL: <http://kgzdz.arhivpro.hr/?kdoc=11017841> (2018-06-01).
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Kornelja. URL: <http://library.foi.hr/m3/s/1/n/0000012528.jpg> (2018-06-01).
- KURELAC, Miroslav, „Ivan Kukuljević Sakcinski – život i djelo“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 1994, br. 6-7, str. 101–116. URL: <https://hrca.srce.hr/134284> (2018-06-01).
- Logo Matice hrvatske. URL: <http://www.matica.hr/static/slike/logoD.png> (2018-06-01).
- MARKOVIĆ, Franjo, SMIČIKLAS, Tadija, *Matica Hrvatska od godine 1842. do godine 1892. - Spomen-knjiga*, Zagreb, 1892. URL: <http://www.matica.hr/knjige/matica-hrvatska-od-godine-1842-do-godine-1892-1072/#b11> (2018-06-01).
- Matica hrvatska, enciklopedijska natuknica, *Hrvatska enciklopedija*. URL: http://enciklopedija.hr/Ilustracije/PE_M031.jpg (2018-06-01).
- VAZOV, Ivan, „Bugarska majka“, *Vienac*, 1877, br. 9, str. 401–402. URL: <http://virtualna.nsk.hr/bugari/vienac-1877/#> (2018-06-01).

**NATION WITH NO NATIONALITY IS LIKE A BODY WITH NO BONES – 175TH
ANNIVERSARY OF THE CROATIAN MATRIX AND THE 170TH ANNIVERSARY OF THE
PROCLAMATION OF THE CROATIAN LANGUAGE OFFICIAL**

Summary

Croatian national revival was one of the most important periods in Croatian history. During that period, young intellectuals were trying to encourage the development of liberal ideas in Croatian politics. They wanted to unite Croats, so they can be one nation, and they wanted to create the common language. Some of those revivalists were bishop Maksimilijan Vrhovac, Ljudevit Gaj, Janko Drašković and Ivan Kukuljević Sakcinski. In 1842., Ljudevit Gaj and Janko Drašković founded the institution which was called Croatian Matrix, and Janko Drašković was her first president. Ivan Kukuljević Sakcinski held the first speech in Croatian Parliament, as a parliamentarian, in 1843. The greatest success of revivalists was the proclamation of the Croatian language as official language in Croatian Parliament, and that was in 1847. The main goal of this paper is to briefly show the development of Croatian Matrix and biographies of Sakcinski, Gaj and Drašković.

KEYWORDS: *Croatian language, Croatian national revival, Ivan Kukuljević Sakcinski, Janko Drašković, Ljudevit Gaj, Croatian Matrix*

Kazalo imena

A

Abbott, H. Porter 350, 363
Adžija, Božidar 90
Afanas'eva, Natal'ja Nikolaevna 241, 242
Agrikola, Gnej Julije 119, 120
Ahmetagić, Jasmina 281
Asenova, Petja 375
Alefirenko, Nikolaj Fedorovič 377, 388
Alilović, Ivan 25
Antonec, Valentina 222, 230
Amidžić, Lazar 13, 18–21, 28
Anderson, Malcolm 82, 94
Andreevski, Petre Mito 367
Andrić, Ivo 233
Anić, Vladimir 43, 296, 304
Antonić, Ivana 375
Appendini, Franjo Maria 310
Arandelović, Dragoljub 72
Aristotel 148, 155, 161, 162, 168, 174, 231, 308, 329
Arnheim, Rudolf 336, 347
Aronson, Elliot 304
Arsov, Borče 79
Arsov, Ljupčo 84
Artem'eva, Tat'jana Vladimirovna 153
Artwohl, Alexis 221
Arutjunova, Nina Davidovna 296
Austin, John Langshaw 359, 364

B

Babić, Sava 267, 270, 281
Babić, Stjepan 40, 45, 47, 66, 69, 76, 81, 86, 94, 109, 110
Babukić, Vjekoslav 405, 406, 416
Bach, Alexandr 411
Bačić, Krešimir 341, 347
Bahtin, Mihail Mihailovič 199, 200, 206, 258, 263, 350, 361, 363
Bajcar-Novak, Silvija 273, 281
Bakarić, Vladimir 45, 57, 69, 85, 86, 88, 93, 100
Baković, Matijas 13
Bal, Mieke 350, 363
Banerjee, Anindita 141
Baranin, Dušan 236
Barčot, Branka 293–296, 303, 304
Baričević, Sanja 43

Bartel, Julie 235, 239
Barthes, Roland 343, 345, 347, 350, 356, 363
Bašić, Marijana 43
Bašić, Stanislav (Stanko) 13, 19, 23, 24, 27, 28
Batović, Ante 44, 47, 100, 115
Baudouin de Courtenay, Ivan Aleksandrovič 357
Baudrillard, Jean 269
Belaj, Branimir 32, 37
Belić, Aleksandar 40, 358, 363
Bellamy, Edward 141
Benešić, Julije 111
Berdjajev, Nikola(j) 141, 175, 176, 179, 183, 185, 186, 187, 189, 193, 194, 195, 196
Bertrand, Henri-Gatien 122
Bićanić, Nikica 59
Bilandžić, Dušan 40, 45, 47
Birzache, Alina 288, 289
Biškup, Josip 347
Blašković, Vladimir 66
Blažević, Jakov 53
Bogdan, Ivo 97, 100
Bogdanov, Aleksandar 141
Bogdanov, Nikolaj Grigor'evič 330, 347
Boldyrev, Nikolaj 227, 230
Bonaparte, Napoleon 122, 123, 406
Borev, Jurij 199, 206
Borges, Jorge Luis 266, 269
Borković, Tošo 328, 347
Boss, Valentin 250, 253, 263
Bostandžić, Zulfo 27
Božić, Rafeala 139–141, 152, 153
Boyd, Brian 248
Brandt, Miroslav 41, 66, 76
Bratulić, Josip 405, 408, 410, 424
Brent, Jack, E. 295
Brleković, Josip 424
Brlić, Ignjat Alojzije 310
Brokgauz, Fridrih Arnol'd 382
Brooke-Rose, Christine 234, 239
Broz, Josip Tito 30, 32, 40, 41, 51, 56, 57, 58, 70, 82, 86, 89, 93, 105
Brozović, Dalibor 36, 37, 39–48, 66, 96, 112, 115, 135
Budak, Neven 155–157, 173
Budanova, Nina Fedotovna 254, 263

Budisavljević, Buda 53
 Bugaeva, Ljubov 141, 153
 Bugaeva, Irina Vladimirovna 381, 383
 Bujanova, Ljudmila Jur'evna 378, 383
 Bulahovskij, Leonid Arsen'evič 312, 359, 363
 Bulat, Rade 103
 Bulcsú, László 40
 Bulgakov, Sergej Nikolaevič 141
 Bulgakov, Mihail Afanasevič 266
 Bušmin, Aleksej 199
 Butić, Dolores 155
 Bužarovska, Rumena 367

C

Cairns, Grace 190, 191, 195
 Cambi, Nenad 120
 Cassirer, Ernst 355, 363
 Cesarec, August 90
 Cezar, Gaj Julije 166
 Chanady, Amaryll 271
 Chevalier, Jean 255, 257, 263, 274
 Chomsky, Noam Avram 40
 Chrysogonis, Franjo de 156, 163
 Ciceron 155, 161, 162, 168
 Cigalis, Krševan de 158
 Cihonška, Maria 310, 317
 Ciliga, Ante 98, 105, 106, 115
 Claes, Gregory 153
 Colin, Didier 254, 255, 257, 260, 263
 Crvenkovski, Krste 92–94
 Cyhun, Gennadij Afanas'evič 365, 375

Č

Čehov, Anton Pavlovič 285–287, 289, 325
 Čelić, Željka 307–310, 317
 Čepiga, Inna 312
 Čerkasov, Galina Aleksandrovna 293, 295, 299
 Černyševa, Tat'jana 140
 Černyševskij, Nikolaj Gavrilovič 197, 203
 Čingo, Živko 266, 281
 Čistova, Irina 209, 217
 Čistov, Kirill 140
 Čizmić, Ivan 44, 47, 104, 105, 115
 Čubranović, Andrija 405
 Čuić, Stjepan 266, 267
 Čupković, Gordana 43
 Čuprynina, Elena Viktorovna 384
 Čutura, Vladan 29

Ć

Ćosić, Dobriša 366

D

Damjanov, Sava 266–268, 271, 275, 278, 281
 Damjanović, Stjepan 405, 406, 412, 424
 Dandolo, Vincenzo 122, 123
 Danow, David 271
 David, Filip 266
 David, Jaroslav 392, 396
 Delić, Jovan 347
 Dementjev, Vadim Viktorovič 363
 Demeter, Dimitrij 405, 406
 Derossi, Julije 52–54, 59, 60, 61, 63
 Derossi, Zlata 60
 Deželić, Velimir 406
 Dežman, Ivan 408
 Dionizije Tračanin 308
 Dizdar, Mak 17–19, 27
 Dmitrenko, Natalija 319
 Dobrjanskij, Adol'f Ivanovič 379
 Doležel, Lubomír 232, 350, 363
 Domjanić, Dragutin 407
 Donat, Branimir 267
 Donat, Elije 308, 309
 Dostoevski, Fëdor Mihajlovič 141, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 205, 249, 251, 253, 254, 256–262, 264
 Dovženko, Aleksandr 142
 Dragosavac, Dušan 103
 Dragunskij, Viktor 325
 Drašković, Janko 397, 405, 406, 420, 423–425
 Dravin, Nikolaj 217
 Draženović, Josip 53
 Držić, Džore 124
 Dubisz, Stanisław 386
 Dubravica, Branko 50, 63
 Duhnovič, Aleksandr Vasil'evič 379
 Dukić, Davor 294, 303, 304
 Dulibić, Frano 347
 Duličenko, Aleksandr Dmitrievič 377, 378, 383
 Durst, Uwe 200
 Dvorščak, Igor 79

Dž

Đžaferi, Talat 371
 Džunić, Slobodan 281

Đ

Dilas, Milovan 105
 Dokić, Dušica 175, 182
 Đurđević, Marko 367
 Đurđević, Ranka 300, 304

E

Eco, Umberto 347
 Efremov, Ivan 142
 Efron, Il'ja Abramovič 382
 Egerić, Miroslav 347
 Elliott, C. Robert 152, 153, 348
 Erenburg, Il'ja 144
 Ermakova, Ol'ga Borisovna 319, 326
 Ètkind, Efim 210, 211, 217

F

Fajzrahmanova, Al'fija Anvarovna 153
 Fedorov, Nikolaj 141, 153
 Fet, Afanasij Afanas'evič 203
 Filipović, Rudolf 40
 Finka, Božidar 40, 128, 135
 Flores, Angel 271
 Fogl, Ivan 22
 Foucault, Michel 269
 Frančić, Anđela 67, 76
 Frangeš, Ivo 87
 Franić, Ante 43
 Frank, Joseph 250, 262, 263
 Franklin, Simon 252, 263
 Frankopani 398
 Franolić, Branko 96, 112, 113, 115
 Fuderer, Tetyana 307
 Fumatis, Franciscus de 163

G

Gaj, Ljudevit 397, 399, 404, 405, 415,
 416, 420, 424, 425
 Galić, Josip 44, 128–131, 133, 135
 Galić, Jure 85
 Galović, Fran 407
 Gamulin, Grgo 13, 17–19, 21–24, 27, 28
 Garcia Márquez, Gabriel 271
 Gaynor, Frank 107
 Geier, Swetlana 198, 203
 Gellner, Ernest 297
 Genette, Gerard 335, 348, 350, 363
 German, Karl 312
 Gheerbrant, Alain 255, 257, 263, 274

Gjorgjić (Đorđić), Đurđević, Stijepo 405
 Glavičić, Branimir 156–158, 173
 Glebov-Putilovskij, Nikolaj Nikolaevič
 144, 153
 Gligorov, Kiro 80, 94
 Goethe, Johann Wolfgang 251
 Gogol', Nikolaj Vasil'evič 198, 199, 201,
 234, 266, 271
 Golub, Ivan 398, 399, 425
 Gorodeckij, Boris 215, 217
 Gorodens'ka, Katarina 312, 314–316, 317
 Gorpynyč, Volodimir Oleksandrovič 312
 Gorski, Oton 311, 317
 Gortan, Veljko 156, 157, 173, 311, 317
 Gramshammer-Hohl, Dagmar 197
 Granic, Stan 97
 Grapčanović, Hasan 23
 Grbelja, Josip 347
 Greimas, Algirdas Julien 363
 Grice, Paul 330, 347
 Gromov, Il'ja Valer'evič 319, 326
 Grossman, Leonid Petrovič 253, 258, 263
 Grubiša, Mladen 71–73, 76
 Grubišić, Vinko 96, 97, 100, 111, 112, 115
 Gruden, Željko 87
 Gruić, Marinko 103
 Grynčyšyn, Dmitro 312
 Grzenia, Jan 388, 396
 Guberina, Petar 40, 110
 Gudkov, Vladimir Pavlovič 365, 375
 Goumétska, Loukia Loukiiánivna 312
 Gumennaja Galina 209, 211, 217
 Gundulić, Ivan 405, 406
 Günther, Hans 141, 153, 199
 Gvozden, Vladimir 281

H

Hačion, Linda 269, 281
 Hadži Vasilev, Kiro 92
 Hadžić, Jovan 404
 Hamm, Josip 40
 Handel, Erasmus 123
 Harčenko, Vera Konstantinovna 379, 384
 Haritonov, Evgenij 153
 Hasan, Ihab 268, 281
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 148, 237,
 329, 347
 Hekman, Jelena 47
 Hektor 159
 Heraskov, Mihailo 153
 Herman, David 232, 233, 239

Hitler, Adolf 343, 344
 Hobsbawm, Eric John Ernest 297, 304
 Holjevac, Željko 63
 Homer 236
 Horn, András 198
 Horvat, Rudolf 407
 Howard, Ebenezer 141
 Hraste, Mate 126, 127, 131, 135
 Hromov, Sergej Sergeevič 319, 326
 Hudeček, Lana 67, 76, 311, 317
 Hume, Kathryn 232, 239
 Husarić, Avdo 27
 Huxley, Aldous Leonard 140
 Hvol'son, Orest Danilovič 148

I

Il'in, Ivan Aleksandrovič 379, 383
 Ifant'ev, Porfirij 141
 Ioannes, Lucius 173
 Isaković, Alija 16, 17, 27
 Ivanišin, Nikola 39, 40, 43, 48
 Ivanković, Josip 407
 Ivanova, Elena Jur'evna 368, 375
 Ivanović, Radomir 187, 193, 194, 195
 Ivanović, Tadija 370
 Ivić, Milka 108, 375
 Ivić, Nenad 158, 159, 173

J

Jacenko, Irina Iosifovna 248
 Jakić-Cestarić, Vesna 127, 131, 132, 135
 Jakobson, Roman 40, 357, 363
 Jakovina, Tvrtko 115
 James, William 269
 Jandrić, Berislav 29, 37, 41, 47, 76
 Janevski, Slavko 175, 176, 177, 178, 179,
 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187,
 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196
 Jastrebov, Vasilj Stepanovič 284, 289
 Jelačić, Josip 122
 Jelčić, Dubravko 45, 47, 404, 405, 425
 Jergović, Miljenko 347
 Jerkov, Aleksandar 267
 Jerotić, Vladeta 281
 Jevtić, Miloš 281
 Jocić, Branislav 372
 Jonke, Ljudevit 39, 40, 43, 53
 Josipović, Stipo 53, 56, 59
 Jovanović, Dušan 90
 Jovanović, Ivana 327

Jovanović, Jelena 334, 347, 350, 356, 358,
 359, 363, 364
 Jovanović Simić, Jelena 347, 349, 350,
 351
 Jozić, Željko 317
 Jurišić, Blaž 45, 47

K

Kafka, Franz 266, 271
 Kajan, Ibrahim 19
 Kajgorodova, Vera Evgen'evna 359, 362,
 364
 Kapović, Mate 132, 135
 Karabeg, Mugdim 20, 27
 Karadorđević, Aleksandar 73, 75
 Karamzin, Nikolaj Mihajlovič 209
 Karaulov, Jurij Nikolaevič 293, 295, 299
 Karbić, Damir 158
 Karlić, Virna 298, 304
 Karnap, Rudolf 359, 363
 Karpentjer, Aleho 271
 Kašić, Bartol 307, 309, 310, 313, 397–
 399, 425
 Katičić, Radoslav 40, 41, 47, 66
 Kaznev, Bernar 371
 Kecmanović, Vladimir 233
 Kekanović, Drago 266, 267
 Kent, Grace Helen 294, 295
 Kireevskij, Ivan 217
 Kijko, Evgenij 203
 Kikilo, Natal'ja Igorevna 365
 Kirilenko, Elena Ivanovna 285, 289
 Klaić, Nada 155, 157, 173
 Klajn, Ivan 375
 Klasić, Hrvoje 51, 63
 Klović, Julije 419
 Kljakić, Dragan 93
 Knežević, Petar 122
 Knežević, Sanja 44
 Knežević, Vinko 406
 Koc'-Grygorčuk, Lidija 312
 Koliševski, Lazar 86, 92, 93
 Kollár, Ján 404
 Kolšanskij, Gennadij 369, 375
 Kolumbić, Nikica 44
 Končalovskij, Andrej 283
 Konstantin Veliki 235
 Kordić, Lucijan 106
 Koroman, Veselko 13, 16–19, 23–25, 27, 28
 Kosan, Vanja 407
 Kosor, Josip 407

- Kostadinović, Danijela 217, 271, 272, 281
 Košelev, Vjačeslav 210
 Kovačić, Ivan Goran 111
 Kovtun, Elena 199, 206
 Kozarac, Ivan 407, 408, 425
 Kraljević, Miroslav 53
 Kranjčević, Silvije Strahimir 53
 Krasić, Stjepan 121, 124
 Kresnik, Ivana 13
 Kris, Ernst 331, 347
 Križanić, Juraj 310
 Križanić, Petar-Pjer 332, 333, 347
 Krleža, Miroslav 45, 47, 103, 425
 Krnjević, Hatidža 343, 347
 Krnjević, Juraj 105
 Krstić, Kruno 110
 Ksenofont 140
 Kukuljević Sakcinski, Antonija 415
 Kukuljević Sakcinski, Antun 415
 Kukuljević Sakcinski, Božidar 419
 Kukuljević Sakcinski, Dušan 419
 Kukuljević Sakcinski, Ivan 397, 405, 406,
 409, 410, 415, 416, 418–420, 424, 425
 Kukuljević Sakcinski, Kornelija 419, 425
 Kukuljević Sakcinski, Milutin 419
 Kukuljević Sakcinski, Olga 419
 Kulibina, Natal'ja 248
 Kulundžić, Zvonimir 60
 Kuna, Branko 36, 37
 Kurcz, Ida 295
 Kurelac, Miroslav 158, 415, 418, 419, 425
 Kurtović Budja, Ivana 126–131, 133, 135
 Kušan, Jakša 101, 102
 Kuznecova, Irina 250, 251, 253, 262, 263
- L**
- Ladan, Tomislav 41, 66
 Lanin, Boris Aleksandrovič 141, 153
 Lanosović, Marijan 310
 Larri, Jan 139, 142–153
 Lasić, Stanko 41, 47
 Lazarov, Risto 79, 94
 Leal, Luis 271, 281
 Leatherbarrow, William John 250, 253,
 258–263
 Lebedeva, Natal'ja Borisovna 363
 Lenin, Vladimir Il'ič 148, 151
 Leonov, Leonid 142
 Leonova, Marianna 219, 223, 230
 Leont'ev, Aleksej Alekseevič 295
 Leven, Jeremy 283
- Leving, Jurij 285, 289
 Lermontov, Mihail Jur'evič 379
 Lihačev, Dmitrij Sergejevič 383
 Lisac, Josip 39, 43, 44, 47, 125, 127–133,
 135
 Listov, Viktor 217
 Livadić, Ferdo 420
 Lotman, Jurij 219, 220, 225, 230, 346, 347
 Lučić, Ivan 156, 158
 Lučić, Ivo 15, 27
 Ludovik I. Anžuvina 157, 159
 Ludvig, Sonja 250, 253, 255–257, 259, 263
 Lukić, Vitomir 13, 19, 23, 25, 27, 28
 Lukšić, Mislav Elvis 40, 42–44, 46, 47
 Lunaček, Vladimir 407
 Luther, Martin 398
- Lj**
- Ljotić, Jaša 100
 Ljubimova, Adelaida Fëdorovna 140
- M**
- MacDonald, George 332
 Madžunkov, Mitko 266
 Majakovskij, Vladimir Vladimirovič 142
 Majnarić, Niko 311, 317
 Mäjrä, Ilkka Frans 256, 263
 Malović, Stjepan 347
 Maluf, Amin 181, 191, 192, 195
 Mamić, Mile 43, 74, 76
 Man, Paul de 347
 Manev, Metodi 175, 177, 182, 187, 195, 196
 Manojlović, Svetozar 43
 Maretić, Tomo 310
 Marjanović, Mirko 13, 19, 23, 27, 28
 Markoska, Marta 180, 195
 Marković, Franjo 408, 414–416, 420,
 424, 425
 Marković, Irena 126, 129, 134, 135
 Marković, Ivan 315, 317
 Marković, Svetozar 18, 19, 27
 Marmont, Auguste 122
 Martić, Nikola 13, 19, 23, 27, 28
 Martinović, Žarko 128, 135
 Martinović-Dukić, Lidija 126, 135
 Marulić, Marko 42, 419
 Maruna, Boris 44
 Marx, Karl 148
 Maslova, Valentina Avraamovna 296
 Maštrović, Tihomil 43

Matafar, Demetrije 158
 Matafar, Nikola 157
 Mataija, Ivica 49
 Matanić, Atanazije 104, 115
 Matasović, Ranko 47
 Matešić, Josip 40
 Matković, Ivan 74
 Matoš, Antun Gustav 407
 Mazov, Ivan 91
 Mažuranić, Antun 405, 406
 Mažuranić, Ivan 68, 69, 76, 406, 420
 Mažuranić, Vladimir 73, 74, 76
 Medvedev, Fëdor Filippovič 312
 Smotrić'kij, Meletij 310
 Meletinskij, Eleazar Moisejevič 263
 Menac, Antica 40
 Menčetić, Šiško 124
 Mendeleev, Dmitrij Ivanovič 148
 Meštrović, Mate 105
 Mićanović, Krešimir 47, 107, 114, 115
 Mihajlović, Jasmina 276–279, 281
 Mihaljić, Slavko 41, 66
 Mihaljević, Milica 67, 76, 311, 317
 Mihaljević, Nikica 97, 98, 101, 102, 115
 Mihanović, Antun 420
 Mikešina, Ljudmila Aleksandrovna 379, 383
 Miladinović, Marko 328, 347
 Mil'don, Valerij 140, 153
 Miletić, Josip 43, 65, 70, 71, 73, 74, 76
 Miloradović, Mirko 42, 47
 Milosavljevski, Slavko 92–94
 Milosavljević, Petar 30, 31, 37
 Milošević, Nikola 175, 176, 177, 186, 187, 194, 195, 196
 Milutinović, Dejan 231
 Milutinović, Todor 122
 Mirth, Karlo 95, 97, 106, 116
 Mišić, Zoran 267, 272, 281
 Moguš, Milan 40, 127, 131, 135
 Moore, Thomas 140
 Morelli, Jacopo 156, 173
 Morris, William 141
 Muhić, Ferid 181, 195
 Mukařovský, Jan 356, 364, 386, 387, 396
 Muljačić, Žarko 40
 Murav'eva, Ol'ga 214, 217
 Musa, Marija 43
 Musa, Šimun 43
 Musić, August 311, 317
 Muždeka, Slavko 271

N

Nabokov, Vladimir Vladimirovič 241, 242, 243, 244, 247
 Nagörko, Alicja 304
 Najhold, Brano 332, 347
 Nardelli, Nikola 122, 123
 Naruszewicz-Duchlińska, Alina 393, 396
 Nastasijević, Slavomir 236
 Nazor, Anica 43, 90
 Nedeljković, Mile 332, 347
 Nekrasov, Nikolaj Alekseevič 379
 Nietzsche, Friedrich 177, 180, 195
 Nikolova, Ksenija 367
 Nikolić, Ina 249
 Nikolić, Vinko 44, 47, 97, 98, 99, 100, 103, 115
 Nikol'skij, Vadim 142, 152, 154
 Nimčuk, Vasilij 312
 Nizeteo, Antun 44
 Novak, Vjenceslav 53
 Novikova, Natal'ja 248
 Nugent Westmeath, Albert 122

O

Obradović, Đorđe 347
 Obrenović, Milan 405
 Oktavijan 119
 Oleša, Jurij 142
 Oljača, Mladen 19, 27
 Oraić-Tolić, Dubravka 47
 Orwell, George 140

P

Pajić, Milenko 281
 Palacký, František 404
 Palavestra, Predrag 273
 Palmotić, Junije 405
 Pandžić, Vlado 14, 15, 25, 27
 Papić, Mitar 13, 27
 Pasarić, Dragutin 53, 63
 Patraš, Vladimír 386, 392, 396
 Pauš, Pavao 311, 317
 Pavešić, Slavko 41, 66
 Pavić, Milorad 265–282
 Pavletić, Vlatko 31, 37, 41, 42, 47, 60, 66
 Pavličić, Pavao 266, 267
 Pavlov, Ivan Petrovič 148
 Pavlova, Elena Grigor'evna 379, 380, 384
 Pavlović, Bore 53
 Pavlović, Vladimir 13, 19, 23, 27, 28

- Pavlovič, Aleksandr Ivanovič 379
 Pederin, Ivan 119, 121, 122, 124
 Pei, Mario 107
 Peić, Matko 53
 Perel'man, Jakov Isidorovič 142
 Peresvetov, Ivan 140
 Perić, Ivo 123, 124
 Perić, Olga 156, 157, 158, 173
 Perkovac, Ivan 408
 Peškovskij, Aleksandr Matveevič 359, 364
 Pešorda, Mile 13, 19, 22, 23, 25, 27, 28
 Peters, Jochen-Ulrich 198
 Peterson, Dale E. 249, 263
 Petešić Šušak, Ivana 43
 Petrenko, Ondrej 312
 Petricioli, Ivo 155, 157, 173
 Petričević, Jure 99, 100, 115
 Petričić, Dušan 330, 336
 Petrikova, Anna 377
 Pijanović, Petar 269, 276, 279, 281
 Piper, Predrag 365, 366, 375
 Plaksina, Natal'ja Jur'evna 364
 Platon 140
 Platonov, Andrej Platonovič 139, 145, 152
 Plungjan, Vladimir Aleksandrovič 366, 375
 Podšivalova, Elena Aleksandrovna 319, 326
 Pogorelova, Dar'ja Alekseevna 247, 248
 Popa, Vasko 267
 Pope, Richard 251, 263
 Popović, Ljudmila 375
 Popper, Karl 303, 304
 Porter, Roy 287, 289
 Potebnja, Aleksandr Afanas'evič 357, 364
 Pranjčić, Krunoslav 40
 Pranjčković, Ivo 311, 312, 317
 Preradović, Petar 408
 Prica, Jovan Savičin 53
 Prince, Gerald 350, 364
 Priscijan 308
 Prokopljević, Jovan 330, 347
 Prop, Vladimir 329, 347
 Protić, Miodrag 271
 Ptak, Lenka 385
 Pupačić, Josip 44
 Pura, Jaroslav 312
 Puškin, Aleksandr Sergejevič 207–216,
 217, 379
- R**
- Rački, Franjo 156, 157, 173, 419
 Radica, Bogdan 44, 105
 Radović, Miodrag 276, 277, 278, 281
 Rako, Biserka 47
 Rakovac, Dragutin 406
 Raljević, Selma 269, 281
 Ranković, Aleksandar 15, 41, 50, 51, 60,
 100, 101, 103, 105, 111
 Ranjina, Nikša 405
 Ratzinger, Joseph 398
 Relković, Matija Antun 310
 Repar, Kristina 397
 Rerevska, L(j)iljana 182, 195
 Robins, Robert Henry 308, 317
 Rosanoff, Aaron Joshua 294, 295
 Roter, Rudimir 347
 Rukavina, Ante 53, 59, 60
 Rusanivskij, Vitalij 317
 Ružić, Vladislava 375
 Rynin, Nikolaj Aleksejevič 142
- S**
- Salak, Tanja 300, 304
 Samardžija, Marko 27, 44, 47, 54, 63, 79,
 80, 83, 85–90, 94, 102
 Sambunjak, Slavomir 43
 Samson 159
 Sančević, Zdravko 97
 Sapunar, Marko 347
 Sarajlić, Izet 22
 Saussure, Ferdinand de 107, 358, 363
 Savić, Novica 90
 Schaller, Helmut Wilhelm 365
 Schneider, Irving 288, 289
 Schulz, Robert Kenneth 204
 Schwandtner, Johann Georg von 158, 173
 Scott, Walter 236, 415
 Searle, John Rogers 359, 364
 Sekulić, I. 331
 Selinić, Slobodan 44, 45, 47
 Sergovič, O. 260, 264
 Seviljski, Izidor 162
 Silić, Josip 67, 76, 311, 312, 317
 Simić, Radoje 335, 336, 341–343, 345,
 347, 349–351, 356, 358–360, 363, 364
 Siwec, Adam 386, 392, 396
 Sivrić, Ivan 25, 27
 Skalić, Pavao 419
 Skok, Petar 135
 Skračić, Vladimir 128–133, 136
 Slavković, Dušan 331, 332, 347
 Smičiklas, Tadija 414–416, 420, 424, 425
 Smotrič'kij, Meletij 310, 313, 317

Sokolova, Ol'ga 369, 374, 375
 Soldatić, Dalibor 271, 281
 Solganik, Grigorij Jakovlevič 359, 364
 Solovjev, Vladimir 141
 Sommer, Robert 294
 Sorokin, Jurij Aleksandrovič 293, 295, 299
 Sorokin, Pitirim Aleksandrovič 190
 Spalatin, Krsto (Christopher) 96, 97,
 106–111, 115
 Spasov, Ljudmil 79, 81
 Srbínovski, Aleksanar 371
 Stableford, Brian 145, 154
 Staljin, Josif Visarionovič 142, 148, 150, 151
 Stančić, Ljiljana 43
 Stanković, Ljubica 281
 Stanojević, Negoslava 347
 Starčević, Šime 122, 310
 Stardelov, Georgi 193, 195
 Stefanović, Mihailo 366, 375
 Steljmah, Pavel 146, 149
 Stepanov, Jurij 296
 Stilinović, Mirko 59, 60
 Stock, Brian 163, 173
 Stojanović, Milena 272, 281
 Stojiljković, Dejan 231–239
 Strugackij, Arkadij 219, 222, 223, 224,
 225, 226, 227, 228, 229, 230
 Strugackij, Boris 219, 222, 223, 224, 225,
 226, 227, 228, 229, 230
 Suvín, Darko 140, 142, 254
 Symonova, K. 312
 Szalay, Lorand 295
 Szasz, Thomas 287, 289

Š

Šahnazarov, Karen 285
 Šaulov, Sergej 152
 Ščegolev, Pavel 208, 217
 Ščerbakova, Ol'ga Maratovna 248
 Šelonski, Nikolaj Nikolaevič 141
 Šenoa, August 408, 410
 Šentija, Josip 47
 Šeper, Franjo 52
 Šepić, Nenad 267
 Šestakov, Vječeslav 139, 140, 154
 Šimak, Marina 275, 276, 281
 Šimić, Ranko 22, 24, 53
 Šimunić, Božidar 129–132, 136
 Škreb, Zdenko 348
 Šmid, Vol'f 219, 220, 223, 230
 Špika, Milan 15, 16, 27, 107

Špiljak, Mika 45
 Špit', Oksana 317
 Šprljan, Nataša 125, 128–133, 136
 Šprljan, Vitomir 90
 Štoos, Pavao 405
 Šunjić, Vice 43, 95, 96, 99–101, 105, 106,
 109–112, 115
 Švabić, Marko 266
 Švelec, Franjo 39, 40, 43–44, 48

T

Tacit, Publije Kornelije 119
 Tadijanović, Dragutin 53
 Tanasić, Sreto 366, 368, 375
 Tarakanova, Anna Dmitrievna 140, 154
 Tarkovskij, Andrej 219, 227, 228, 229
 Tasković, Oksana 378, 384
 Tekavčić, Pavao 40
 Teliija, Veronika Nikolaevna 296
 Teodosiević, Miodrag 90
 Teodozije, Ambrozije Makrobije 162
 Teofilović, Vitomir 348
 Terić, Marijana 265
 Tihomirov, Boris 205, 206
 Tihomirović, Zoran 283
 Tikulin, Dario 126, 135
 Timirjazev, Arkadij Kliment'evič 148
 Tjukaeva, Nadežda Ivanovna 364
 Tjupa, Valerij 217, 350, 364
 Todorov, Cvetan 197, 200, 201, 202, 206,
 232, 239, 350, 364
 Tolstoj, Nikita Il'ič 253, 255, 264
 Tolstoj, Aleksej 144
 Tomaševskij, Viktor 209, 217
 Tomašić, Fran Ksaver 122
 Tomičić, Zlatko 52, 53, 60
 Topčić, Ante 43
 Topolinjska, Zuzana 368, 371, 375
 Tošović, Branko 335, 334, 348, 352–355,
 364, 375
 Trebješanin, Žarko 348
 Tribuson, Goran 266, 267
 Trifković, Marko 72
 Tripalo, Miko 45, 47
 Troševa, Tat'jana Borisovna 359, 361,
 362, 364
 Truščelèv, Sergej Andreevič 284, 289
 Turgenev, Ivan Sergeevič 379
 Turić, Jure 53
 Turner, Judy 251, 263

U

Ufimceva, Natal'ja Vladimirovna 293, 295, 299
 Uhlíková, Kristína 389, 390, 396
 Urošević, Vlada 175, 177, 196, 266, 267
 Usikova, Rina Pavlovna 366, 375
 Uspenski, Boris 142, 329, 337, 348
 Uzelac, Ivan 56
 Uževyč, Ivan 307, 309, 310, 313, 317

V

Valgina, Nina Sergeevna 335, 348, 350, 363
 Vančik, Božidar 109, 110
 Vazov, Ivan 410, 425
 Vemić, Mirčeta 340, 348
 Verhrats'kyj, Ivan 312
 Veržbyc'kyj, O. 312
 Vesel'ska, Galina 317
 Vidović, Domagoj 27
 Vidović, Radovan 43
 Vihovanec', Ivan Romanovič 312–314, 317
 Vikario, Ante 105
 Viktorova, Kalina 368, 375
 Vince, Zlatko 43, 44, 47
 Vinogradov, Viktor 209, 217, 311
 Vinja, Vojmir 40
 Visković, Nikola 67, 68, 77
 Visković, Velimir 266, 267
 Vjazemskij, Boris Arkad'evič 330, 347
 Vol'skaja E. 210, 217
 Voltić, Josip 310
 Vorob'ev, Vladimir Vasil'evič 296
 Vrancaš, Aleksa 405
 Vranyczany, Ambroz 411
 Vratović, Vladimir 156, 157, 173
 Vraz, Stanko 406
 Vrcić-Mataija, Sanja 49
 Vrhovac, Maksimilijan 397, 399, 404, 425
 Wrycza, Joanna 394, 395, 396
 Vričko, Josip 26, 27
 Vrobel, Susie 221, 223
 Vrsaljko, Slavica 129, 130, 134, 136
 Vujica, Stanko 105
 Vukadinović, Božo 270–272, 281
 Vukojević, Luka 76, 317
 Vukotinović, Ljudevit 405, 406
 Vukov, Vice 59
 Vuković, Jovan 18
 Vuković, Novo 281
 Vuletić, Anđelko 19

W

Weiner, Adam 254, 256, 261, 264
 Wells, Herbert George 141
 Wigzell, Faith 252, 259–261, 264
 William, Faulkner 269
 Wilpert, Gero von 199
 Wilson, Reuel K. 253, 262, 264
 Woolf, Virginia 269

Z

Zadulinis, Mihovil de 158
 Zajc, Ivan pl. 410
 Zamarovski, Vojtjeh 273
 Zamjatin, Evgenij Ivanovič 139, 142, 144, 145, 150–152
 Zanki, Kažimir 43
 Zav'jalova, Elena Evgen'evna 379, 383
 Zbigniew, Necki 388, 396
 Zidić, Igor 41
 Zizanij, Lavrentij 310, 313, 317
 Zlatar, Andrea 161, 162, 163, 173
 Zlatarić, Dominko 405
 Zrinski 398
 Zupančić, Beno 89
 Zverev, Aleksej 248
 Zyrjanova, Elena Gennad'evna 364

Ž

Žadan, Vladimir 219, 220, 230
 Žanko, Miloš 45, 54, 81, 82, 103
 Žeravica, Emil 72, 77
 Živančević, Milorad 76
 Živolupova, Natal'ja 201, 203, 206
 Životić, Radomir 348, 328, 329, 333
 Žmegač, Viktor 268, 281
 Žužak, Vedran 44

Ż

Żydek-Bednarczuk, Urszula 386, 387, 388, 389, 396

ISSN 1846-4995
Cijena: 200,00 kn